KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL'A YAPILAN ZORUNLU GÖÇLERİN KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

ELİF FATMA SALİHOĞLU

KOCAELİ 2023

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK

ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL'A YAPILAN ZORUNLU GÖÇLERİN KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

ELİF FATMA SALİHOĞLU

Prof. Dr. Oya ŞENYURT **Danışman, Kocaeli Üniv.**	**.....**
Doç. Dr. Nurdan KUBAN ORCAN **Jüri Üyesi, Marmara Üniv.**	**.....**
Doç. Dr. Gökçe KETİZMEN **Jüri Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniv.**	**.....**
Doç. Dr. Emre KİSHALI **Jüri Üyesi, Kocaeli Üniv.**	**.....**
Dr. Öğr. Üyesi Özden Senem EROL **Jüri Üyesi, Kocaeli Üniv.**	**.....**

Tezin Savunulduğu Tarih : 26. 12. 2023

ETİK BEYAN VE ARAŞTIRMA FONU DESTEĞİ

Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında,

- Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu,
- Çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı,
- Bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi,
- Bu çalışmanın Kocaeli Üniversitesi'nin abone olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Fen Bilimleri Enstitüsü'nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun olduğunu,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Tezin/Projenin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez/proje çalışması olarak sunmadığımı,
- beyan ederim.

☑ Bu tez/proje çalışmasının herhangi bir aşaması hiçbir kurum/kuruluş tarafından maddi/alt yapı desteği ile desteklenmemiştir.

☐ Bu tez/proje çalışması kapsamında üretilen veri ve bilgiler . . . . . tarafından . . . . . no'lu proje kapsamında maddi/alt yapı desteği alınarak gerçekleştirilmiştir.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

(İmza)

Elif Fatma SALİHOĞLU

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/projemin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda belirtilen koşullarla kullanıma açma izninin Kocaeli Üniversitesi'ne verdiğimi beyan ederim. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet hakları bende kalacak, tezimin/projemin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki makale, kitap, tebliğ, lisans, patent gibi çalışmalarda kullanımı, danışmanımın isim hakkı saklı kalmak koşuluyla ve her iki tarafın bilgisi dâhilinde bana ait olacaktır. Tezin kendi özgün çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim kurulu tarafından yayınlanan **"Lisanüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricinde YÖK Ulusal Tez Merkezi/ Kocaeli Üniversitesi Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- ☐ Enstitü yönetim kurulu kararı ile tezimin/projemin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 2 yıl ertelenmiştir.
- ☐ Enstitü yönetim kurulu gerekçeli kararı ile tezimin/projemin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 6 ay ertelenmiştir.
- ☑ Tezim/projem ile ilgili gizlilik kararı verilmemiştir

(İmza)

Elif Fatma SALİHOĞLU

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Lisans yıllarımda derslerini keyifle dinlediğim Prof. Dr. Oya Şenyurt'un yıllar sonra doktora tez danışmanım olması hayatın bana sunduğu en özel karşılaşmalardan oldu. Bu yolculukta bilgi birikimi ve tecrübesini benimle paylaşan sayın danışman hocama, süreç boyunca çalışmalarıma yön vermemde ve cesaretle devam edebilmemde büyük emekleri olan Sayın Doç. Dr. Gökçe Ketizmen ve Sayın Doç. Dr. Nurdan Kuban Orcan'a, tez savunma jürimde yer alan ve aynı kurumda çalışmaktan onur duyduğum Sayın Emre Kishalı'ya ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Sayın Özden Senem Erol'a teşekkür ederim.

Doktora eğitiminin uzun ve meşakkatli bir süreç olduğunu düşünmekle birlikte, aile desteği olmadan çok zor tamamlanabileceği kanaatindeyim. Aynı dönemde tez yazmamıza rağmen tüm yorgun hallerimize karşın hayatı ertelememe izin vermeyen eşim Dr. Eren Salihoğlu'na, çocukluk yıllarımdan itibaren idolüm olan dünyanın en özel dedesi, sevgili babam Prof. Dr. Hasan Karabay'a teşekkür ederim.

Ancak hiç kuşkusuz en büyük teşekkürüm ve minnetim sevgili annem Gülseren Karabay'a… O olmasaydı, bu yolculuk asla tamamlanamazdı.

Annesinin iki tez dönemine de şahit olan kızım Beren Zeynep ve araştırmalarımın en yoğun olduğu dönemde dünyaya gelen oğlum Ali Eren ise yaşattıkları sonsuz sevgi ile süreci daha kolay ve güzel hale getirdi. Bu nedenle tez çalışmamı kızım ve oğluma ithaf ediyorum.

Aralık - 2023 Elif Fatma SALİHOĞLU

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN VE ARAŞTIRMA FONU DESTEĞİ……i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI……ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR…… iii
İÇİNDEKİLER…… iv
ŞEKİLLER DİZİNİ ……...vii
TABLOLAR DİZİNİ ……...xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ……xiv
ÖZET……...……...xvi
ABSTRACT...……...xvii
1. GİRİŞ 1
2. GENEL BİLGİLER 9
2.1. Literatür Özeti 10
2.1.1. Mimarlık Disiplini Altında Göç Kavramı Üzerine Türkiye'de Üretilen Akademik Tezler 11
2.1.2. Yurt Dışında Yer Alan Üniversitelerde Üretilen Tezler 23
2.1.3. Leh, Rus ve Rumeli-Kafkas Göçleri Konulu Akademik Tezler ve Yazılı Eserler 23
2.1.4. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçleri Konulu Akademik Tezler ve Eserler 29
2.1.5. Beyaz Rus Göçü Konulu Akademik Tezler 39
2.2. Malzeme ve Yöntem 44
2.2.1. Araştırmanın Türü 44
2.2.2. Yaklaşım/Analiz Yöntemi Ve Haritaların Oluşturulması 46
2.2.3. Osmanlı Arşivi Belgelerinin Temini ve Kullanım Yöntemleri 47
3. LEH GÖÇÜNÜN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ 48
3.1. Leh Göç Dalgasının Nedenleri ve Osmanlı'nin Hedef Ülke Oluş Süreci 48
3.2. Leh Göç Dalgasının Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Etkisi 53
3.3. İstanbul'da Leh Göçmenler için Yardım/Başvuru Yapılan Mekânlar 57
3.4. Leh Göç Dalgasının İstanbul'daki Geçici Mekân Oluşumları veya Kullanımları 58
3.5. Lehlerin İstanbul'da Oluşturduğu / İnşa Ettiği Kalıcı Mekânlar 61
3.5.1. İstanbul'da Leh Göçmenlerin Konutları 62
3.5.2. İstanbul'da Adampol Kolonisinin (Polonezköy) Kurulması 69
3.6. Polonezköy'ün Sosyo- Kültürel Yapısı ve Bir Gezi Mekânına Dönüşmesi 104
3.7. İstanbul'da Leh Göçmenlerle İlişkili Sosyal Mekânlar 107
3.7.1. Leh Sokak 108
3.7.2. Beyoğlu Bölgesi Dini Yapılar 109
3.7.3. Or Hadaş Aşkenaz Sinagogu 112
3.8. Bölüm Sonucu 115
4. RUMELİ, KIRIM VE KAFKAS GÖÇLERİNİN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ 117
4.1. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Hedef Ülke Oluş Süreci 117
4.2. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçlerinin Osmanlı Toprakları Üzerindeki

Kentlere Dağılımı ve Muhacir Komisyonu İskân Kararları 129
4.3. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İstanbul'da İlk Temas Ettiği/Başvuru Yaptığı Mekânlar 135
4.4. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İstanbul'da Geçici İskân Ettiği Semtler ve Mekanlar 146
4.4.1. Camilerde Geçici İskân 151
4.4.2. Çiftliklerde Geçici İskân 154
4.4.3. Hastanelerde Geçici İskân 158
4.4.4. Hanlarda Geçici İskân 160
4.4.5. Konutlarda Geçici İskân 161
4.4.6. Eğitim Mekânlarında Geçici İskân 165
4.4.7. Kışlalarda Geçici İskân 168
4.4.8. Diğer Mekânlarda Geçici İskân 169
4.5. Geçici İskân Amacıyla İnşa Faaliyetleri 171
4.5.1. Çadırların Kurulması 172
4.5.2. Barakaların İnşası 175
4.5.3. Muhacirin Misafirhanesi İnşası 179
4.6. İstanbul'da Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin Geçici Kullanımındaki Sosyal Mekânlar 182
4.6.1. Eğitim Mekânları 182
4.6.2. Sağlık Mekânları 185
4.6.3. Diğer Mekânlar 191
4.7. Rumeli ve Kafkas Göçmenlerinin Kent Mekânları Üzerindeki Kalıcı Etkileri 194
4.7.1. Semtlerde Kalıcı İskânlar ve Ortaya Çıkan Yeni Köy/Mahalleler 195
4.7.2. İstanbul'da İnşa Edilen/Kurulan Sosyal Mekânlar 221
4.8. Bölüm Sonucu 234
5. BEYAZ RUS GÖÇÜNÜN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ..... ÜZERİNDEN İNCELENMESİ 239
5.1. Beyaz Rus Göç Dalgasının Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Hedef Ülke Oluş Süreci 239
5.2. Beyaz Rus Göç Dalgasının Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Dağılımı 247
5.3. Beyaz Rusların İstanbul'da İlk Temas Kurduğu / Başvuru Yaptığı Mekânlar 250
5.4. Beyaz Rus Göçmenler ve İstanbul'da Geçici İskân Ettiği Semtler ve Mekânlar 256
5.4.1. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Oluşturulan Göçmen Kampları 258
5.4.2. İstanbul'da Konut ve Otellerin Geçici İskâna Açılması 276
5.4.3. İstanbul'da Kamusal Mekânların Geçici İskân Amacıyla İşlevlendirilmesi 281
5.4.4. İstanbul'da Ruslar İçin Açılan Konaklama Mekânları 284
5.5. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Sosyal Mekânlar 286
5.5.1. İstanbul'da Beyaz Ruslar için Açılan Yemek ve Gıda Yardımı Yapılan Geçici Mekânlar 287
5.5.2. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Geçici Eğitim Mekânları 290
5.5.3. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Geçici Sağlık Mekânları 299
5.5.4. İstanbul'da Beyaz Rusların Kullanıma Açılan İbadet Mekânları 305

5.5.5. İstanbul'da Beyaz Rus Çocuklar İçin Açılan Yetimhaneler 306
5.5.6. İstanbul'da Beyaz Ruslarla Açılan Ticari Mekânlar 308
5.5.7. İstanbul'da Beyaz Ruslar Tarafından veya Beyaz Ruslar için Açılan Dernekler 311
5.6. Beyaz Rusların İstanbul Kent Mekânları ve Kültürü Üzerindeki Kalıcı Etkileri 314
5.6.1. Yeme-İçme Mekânları/ Dansingler ve Diğer Mekânlar 317
5.6.2. İstanbul'da Beyaz Ruslarla Birlikte Açılan Bale Salonları 322
5.6.3. İstanbul'da Beyaz Rus Göçü ile Sahil Mekânlarındaki Dönüşüm 323
5.6.4. İstanbul'da Beyaz Rus Göçü ile Şans Oyunlarının Mekânlarda Yer Alması 325
5.7. Beyaz Rusların İstanbul'dan Ayrılması 326
5.8. Bölüm Sonucu 329
6. SONUÇ 332
KAYNAKLAR 351
EKLER 381
KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER 403
ÖZGEÇMİŞ 405

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. 1870 yılı Pera yangını sonrası zarar gören kent mekânlarına ait harita 5
Şekil 1.2. İstanbul sokaklarında Türk, Rus, Rum ve Yahudi çocuklar dilenirken birlikte oyun oynamakta..... 7
Şekil 1.3. Ermenice, Ladino (İbranice karakterlerle), İngilizce, Osmanlı Türkçesi, Yunanca ve Rusça tabelaların yer aldığı Amerikan Fırınının önünde duran fırıncı, Ortaköy, İstanbul. 7
Şekil 2.1. YÖK Tez tarama arşivinde yer alan göçle ilgili mimarlık konulu tezler..... 11
Şekil 2.2. 7 Şubat 1984 tarihli Milliyet Gazetesinde konuya dair yayınlanan haber..... 28
Şekil 3.1. 1938 yılında Adampol'de Leyla Gencer ve Aile üyeleri 53
Şekil 3.2. Çengelköy Macar Fevzi Mehmet Paşa Köşkü. 56
Şekil 3.3. 19. yüzyılda Trikala Sancağı'nı gösteren harita..... 57
Şekil 3.4. Saint Vincent Çiftliği (Yeniçiftlik) 60
Şekil 3.5. Sadık Paşa Konutu 63
Şekil 3.6. Filiboz Viranlığı. 64
Şekil 3.7. Adam Mickiewicz'in Pera'daki Evi. 66
Şekil 3.8. Adam Mickiewicz Müzesi 67
Şekil 3.9. Groppler Ailesi'nin Bebek'te İnşa Ettirdiği Konak-Cephesinde 1881 yazdığı söylenmektedir. 68
Şekil 3.10. Adampol haritasında bölgesel olarak gösterilen Annapol yerleşimi..... 72
Şekil 3.11. Adampol köyü yeşil alan içerisinde bir konut..... 75
Şekil 3.12. Adampol Köyü yerleşim alanları 76
Şekil 3.13. Kömür Ocakları..... 86
Şekil 3.14. Köydeki konutların ahşap strüktürü Dochada Arşivi..... 88
Şekil 3.15. 1944 yılına kadar ayakta kalan Ludwig Dohada Konutu 88
Şekil 3.16. Köyde yer alan bir konut ve ahır..... 89
Şekil 3.17. Adampol'de bahçeli bir konut..... 89
Şekil 3.18. Konut yapımında aynı yıllarda farklı malzemelerin kullanılması..... 89
Şekil 3.19. Mansart çatı örtülü bir konut yapısı 90
Şekil 3.20. Zofia Rızı Anı Evi..... 91
Şekil 3.21. Günümüzde köy içerisinde "Atatürk Evi" olarak anılan konut..... 92
Şekil 3.22. Atatürk'ün Adampol'ü Ziyaret-Edwin Ryzy Arşivi 93
Şekil 3.23. Köy meydanı ve haç..... 93
Şekil 3.24. Köy meydanı ve kahvehane Yapısı..... 94
Şekil 3.25. Köy meydanında yer alan haç 94
Şekil 3.26. Fransiskân Rahiplerin inşa ettiği Şapelin İç Mekân Fotoğrafı..... 95
Şekil 3.27. Çan Kulesi..... 97
Şekil 3.28. Papa Jean XXIII 'ün vatikan sefiri olarak köyü ziyareti..... 98
Şekil 3.29. İlk Rabbani Yemek sonrası kilise önünde papaz ve köy çocukları 99
Şekil 3.30. 1930'lu yıllarda Polonya Ankara Büyükelçisi ziyareti 100
Şekil 3.31. Köy öğretmeni ve çocuklar 101
Şekil 3.32. Yeni Kilise ve Ahşap okul yapısı..... 102
Şekil 3.33. 20. yüzyılın başında Köy Mezarlığı 103
Şekil 3.34. Ludwika Sniadecka 'nın mezarı..... 103
Şekil 3.35. Karako1 Yapısı-1937 104

Şekil 3.36. Köye gelen misafirler domuzları beslerken ve 1929 yılında av etkinliklerine katılan bayanlar 105
Şekil 3.37. Köyde bir yarışma sonrası, Kamile ve Akif Gensoy Arşivi 106
Şekil 3.38. Köyde Düğün Alayı- Regnoworicz ve Dochada Arşivi 107
Şekil 3.39. Bilinski'nin İstanbul'daki Evinde – Bilinskiye ait Adampol Tablosu Diana Bilinski Arşivi 108
Şekil 3.40. 1922 'de Pologna Sokak 109
Şekil 3.41. Bomonti Katolik Gürcü kilisesi iç mekân fotoğrafları 111
Şekil 3.42. 2021 yılında Sinagog'un Son Durumu 113
Şekil 4.1. Balkan topraklarında yaşanan saldırıların yabancı basında yer alan illustrasyonları 119
Şekil 4.2. Bir Göçmen (muhacir) Kafilesi 119
Şekil 4.3. Rus askerlerinin katlettikleri Çerkezler 120
Şekil 4.4. Zorunlu göçen Çerkezler 121
Şekil 4.5. 1877 yılında Tırnova(Bulgaristan)'dan göç eden Türkler 122
Şekil 4.6. Rumeli göçmenleri Çırağan Sarayı Baskını 123
Şekil 4.7. Guerre d'Orient, 1877. 124
Şekil 4.8. Rumeli'den Türk Göçleri 125
Şekil 4.9. Yakılan ve yıkılan Türk köyleri ile sahillerde göç etmek için hazırlanan halk 128
Şekil 4.10. 1919 yılında Britanya Dışişleri Ofisi tarafından hazırlanan ve Osmanlı topraklarının işgalini gösteren harita 134
Şekil 4.11. Rumeli'den İstanbul'a ulaşan trenlerin illustrasyonu 136
Şekil 4.12. Rumeli'den trenlerle kente ulaşan göçmenler 137
Şekil 4.13. Rumeli Demiryolları 138
Şekil 4.14. Haydarpaşa Garı yapısının inşa edildiği ilk yıllar, iki katlı ve onarımdan sonraki görünümü 139
Şekil 4.15. Girit Göçmenlerinin Ada'dan denizyolu ile kaçışları 140
Şekil 4.16. İstanbul'a tahliye olan Rumeli göçmenleri 140
Şekil 4.17. İstanbul'a göçmen taşıyan Galata isimli yat 142
Şekil 4.18. 1913 yılında İstanbul sokaklarında Balkan Savaşı'ndan kaçan göçmenler 145
Şekil 4.19. Anadolu Kavak'ı Tahaffuzhanesi-1868 146
Şekil 4.20. 1878 yılında İstanbul'a ulaşan müslüman göçmenler konulu London News'de yayınlanan bir resim 147
Şekil 4.21. Göçmen bir ailenin karayolu ile göçü sırasında çocuklar için oluşturdukları alan 148
Şekil 4.22. Süleymaniye Camii bölgesinde göçmenler 148
Şekil 4.23. Ayasofya Camii'nde Rumeli Göçmenleri İllustrasyonu 153
Şekil 4.24. İstanbul'da bir camide göçmenler (muhacirler). 154
Şekil 4.25. İstanbul'da camide ikamet eden göçmenler 154
Şekil 4.26. Filiboz Çiftliği 155
Şekil 4.27. 1890 yılında İbrahim Ağa Çayırı 157
Şekil 4.28. 20. yüzyılın ilk yıllarında Haydarpaşa Çayırı 159
Şekil 4.29. Şişli Pangaltı'da bir dispanser önünde göçmenler 159
Şekil 4.30. Akaretler sıraevleri zemin katı planları 164
Şekil 4.31. Rumeli Göçmenlerinin İstanbul'a göçü 170
Şekil 4.32. Büyükderede çadırlarda kalan göçebeler 172

Şekil 4.33. 1912 yılında İstanbul surlarının önünde çadır kurmuş göçmenler 174
Şekil 4.34. Kumkapı Bölgesindeki Geçici Baraka/Konutlar 177
Şekil 4.35. Türk göçmenlerin kendi imkanları ile oluşturdukları barınak 178
Şekil 4.36. Haydarpaşa Muhacirin Misafirhanesi ve Askeri Karakol yapıları 180
Şekil 4.37. Muhacirhanenin Liman ve Tren İstasyonu ile ilişkisi 181
Şekil 4.38. Beylerbeyi Sarayı'nda Sağlık Ekibi 188
Şekil 4.39. Hilâl-i Ahmer Hadımköy Hastahanesi 189
Şekil 4.40. Hadımköy Hastanesi Çadırları ve barakaları 189
Şekil 4.41. Ispartakule Hilâl-i Ahmer Hastanesi 190
Şekil 4.42. Ayastefanos hastanesi 191
Şekil 4.43. Hadımköy Hastanesi'nde Yemek Dağıtımı 192
Şekil 4.44. İstanbul'da Kızılay'a ait bir Çayhane 193
Şekil 4.45. Kızılay ait bir aşevi 193
Şekil 4.46. Fatih - Seyyid Ömer mahallesi 1/500 harita 198
Şekil. 4 47. 1901 yılına ait Osmaniye, Safraköy ve Çobançeşme haritası 201
Şekil 4.48. Küçükçekmece'de göçmen iskânıyla kurulan Odayeri ve Kısırmandıra köyleri 203
Şekil 4.49. Şişli'de Lofça Muhacir Yerleşimi 211
Şekil 4.50. Şişli'nin kuzeyinde Mecidiye sınırları içerisinde 1924 yılında da korunduğu anlaşılan dut bahçeleri 211
Şekil 4.51. Bulgurlu mahallesinde göçmen evleri ve cami-mektep yapılarını gösteren harita 216
Şekil 4.52. Bulgurlu göçmen mahallesi 217
Şekil 4.53. Alemdağ Bölgesi Haritası 219
Şekil 4.54. Çiçek Rozeti satışı 223
Şekil 4.55. Kızılay tarafından düzenlenen yardım konseri afişi 223
Şekil 4.56. Silivri Kılınçlı Köyü Cami 224
Şekil 4.57. Şile Hamidiye ve Safvetiye köylerinde göçmenler için inşa edilen cami 225
Şekil 4.58. Büyükada Hamidiye mektebi ilk projesi 226
Şekil 4.59. Osmaniye Hamidiye Cami- Bakırköy 227
Şekil 4.60. 2020 yılında Restorasyonu Tamamlanan Burhaniye Cami-Üsküdar 228
Şekil 4.61. Hasköy AIU Okulu 229
Şekil 4.62. Okmeydanı'nda Darülaceze Kompleksi 231
Şekil 4.63. 1912 yılında Hanımlar Sanat Evi 232
Şekil 4.64. Hanımlar Sanat Evi'nde gaz maskesi üretimi 233
Şekil 4.65. Hilâl-i Ahmer Merkez Binası 233
Şekil 4.66. Hanımlar Sanat Evi 234
Şekil 5.1. Petersburg'da bir sokak 241
Şekil 5.2. Beyaz Rus yetim bir çocuğa ulaştırılan gıda yardımı anı 242
Şekil 5.3. Rus mültecilerin göç öncesi kötü koşulları 244
Şekil 5.4. Beyaz Rus Göçmenler 246
Şekil 5.5. Gökçeada'da Beyaz Rus Göçmenler 248
Şekil 5.6. Gelibolu kıyılarında Beyaz Rus Askerleri 248
Şekil 5.7. Gelibolu'da Beyaz Ruslara ait çadırlaın eskizi 249
Şekil 5.8. Göçmenlerin Gözünden İstanbul 250
Şekil 5.9. Kınalıada'da Beyaz Rus Göçmenler. 251
Şekil 5.10. Amerikan Kızıl Haç sağlık subayı İstanbul yakınlarında kalabalık

bir Rus mülteci gemisi ile 253
Şekil 5.11. Moda Açıklarında Bekleyen Rus Göçmenlerle Dolu Gemiler..... 253
Şekil 5.12. Rus göçmenler Rus Büyükelçiliği'nda beklerken 254
Şekil 5.13. Russkiy v Konstantinopole/Le Russe à Constantinople rehberi 255
Şekil 5.14. Y. W. C. A Merkezinde bir atölye çalışması..... 255
Şekil 5.15 İstanbul'a ulaşan Rus asker ve sivil göçmenler..... 257
Şekil 5.16. İstanbul sokaklarında Rus kadınlar ve çocuklar 257
Şekil 5.17. İstanbul'da Geçici Barınma Koşulları 259
Şekil 5.18. Almanak'da yer alan Rus Seferati fotoğrafı 260
Şekil 5.19. İstanbul bölgesinde mülteci kooperatif çadırı 260
Şekil 5.20. Rus mülteciler Ev no. 8 kodlu barakada..... 261
Şekil 5.21. Kamplarda günlük yaşam 262
Şekil 5.22. Beyaz Rusların geçici barındıkları kamplar 263
Şekil 5.23. Hadımköy kampına demiryolu ile ulaşan bir göçmen kafilesi 264
Şekil 5.24. Fransız Birliğine ait bir market 264
Şekil 5.25. Hadımköy kamp hastanesi..... 265
Şekil 5.26. Hadımköy Kampı bekarlara ait barakalar 265
Şekil 5.27. Hadımköy kampı aile barakaları 266
Şekil 5.28. Hadımköy Kamp alanı sınırları-çamaşırhane ve mutfak mekânı 266
Şekil 5.29. Kampta bir ayakkabı atölyesi. 267
Şekil 5.30. Sancaktepe Kampı Genel Görünüm 268
Şekil 5.31. Den olarak isimlendirilen geçici barınma mekânları. 268
Şekil 5.32. Kamp hastanesinin iç mekânı 269
Şekil 5.33. Kampta berber olarak isimlendirilen alan 269
Şekil 5.34. Kamp Giriş Kapısı..... 270
Şekil 5.35. Kamp Kilisesi ve Tiyatrosu 271
Şekil 5.36. Kamp alanında bir sokak ve barınma mekânları 271
Şekil 5.37. Hastane binası ve dış mekânda kurulmuş mutfak 272
Şekil 5.38. Çilingir Kamp barakasının iç mekânı mutfak 272
Şekil 5.39. Çilingir kampı hastanesinin iç mekânı mutfak..... 273
Şekil 5.40. Yeşilköy tren istasyonunda İşgal kuvvetleri askerleri..... 275
Şekil 5.41. Ayastefanos kampı dikiş atölyesi 276
Şekil 5.42. Yanan yapılarda konaklayan göçmenler 277
Şekil 5.43. Sokaklarda göçmen kadınlar ve çocuklar..... 277
Şekil 5.44. Adalarda Beyaz Ruslar 278
Şekil 5.45. 1921 yılında adalardaki yoğunluk 279
Şekil 5.46. İstanbul'da yol kenarında Rus Göçmenler 280
Şekil 5.47. Bir Rus Ailesinin geçici ikamet ettiği konut 280
Şekil 5.48. Dolmabahçe'de Rus Oteli 281
Şekil 5.49. Dombahçe'de Rus Oteli 282
Şekil 5.50. Dolmabahçe'de göçmenler..... 282
Şekil 5.51. İngiliz Bahriye Hastanesi 283
Şekil 5.52. Pera'da Y. W. C. A Hostel 285
Şekil 5.53. Kınalıada Otel Chahab ve Dinlenme Evi 286
Şekil 5.54. Yardım dağıtımı yapılan geçici mekânlar 287
Şekil 5.55. Bir çorba evi 288
Şekil 5.56. İstanbulda bir Aşevi..... 288
Şekil 5.57. Kızılhaç Komitesi'nin 1921 yılı itibariyle açtığı aşevi 289

Şekil 5.58. Kınalıada Amerikan Kızılhaç Mutfağı 289
Şekil 5.59. İstanbul'da Yardım kuruluşları aracılığı ile yeni kıyafetler temin eden Rus Göçmenler 290
Şekil 5.60. Göçmen Beyaz Rus çocuklar / Vercihan Ziflioğlu arşivi..... 291
Şekil 5.61. Rus çocuklara ait çalışmaların sergilenmesi 291
Şekil 5.62. Amerikan Kızılhaçı tarafından açılan bir Çocuk Evi No:1 292
Şekil 5.63. Bayan Neratoff Okulu 292
Şekil 5.64. Müzik Dersleri ve Atölyeler..... 293
Şekil 5.65. Erenköy'de yer alan yatılı okul 293
Şekil 5.66. Erenköy Okulunda yer alan çeşitli derslikler 294
Şekil 5.67. Tophanede okulunun girişi ve yemekhanesi 294
Şekil 5.68. Tophanede yer alan yatılı Lisenin yatakahnesi 295
Şekil 5.69. Rusça Shumen Lisesi tablosu 1926 yılı..... 295
Şekil 5.70. İstanbul'da Geçici Kurulan bir Okulun Yemekhanesi 296
Şekil 5.71. Büyükdere Rus Okulu 296
Şekil 5.72. Amerikan Denizciler Okulu Öğrencileri 297
Şekil 5.73. YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Birliği) tarafından düzenlenen kurslar 298
Şekil 5.74. İstanbul Amerikan Hastanesi 300
Şekil 5.75. Heybeliada Maternite'de anne ve bebekler 301
Şekil 5.76. Harbiye Nikolayev Rus Hastanesi Girişi..... 301
Şekil 5.77. Harbiye Nikolev Rus Hastanesi ve personeli. 302
Şekil 5.78. Harbiye Nikolayev Rus Hastanesi'nde Rus çocuklar..... 302
Şekil 5.79. Şişli Bulgar Hastanesi 304
Şekil 5.80. Harbiye'deki Rus Kilisesi 306
Şekil 5.81. İstanbul'da yetimhane 307
Şekil 5.82. İstanbul Rus Yetimhanesi..... 307
Şekil 5.83. İstanbul'da Beyaz dikiş-nakış işleri yapan Rus Kadınlar..... 308
Şekil 5.84. Tarihi yaramada'da alışveriş yaptığı düşünülen Beyaz Ruslar ve yerli halk..... 309
Şekil 5.85. Smirnov Firması Votka reklamı 310
Şekil 5.86. İstanbul'da Topçu Kışlası'nda bir sergide Rus Ressamlar..... 312
Şekil 5.87. Sıra Selvi Sokak'ta Society of Christian Science Derneği önünde 313
Şekil 5.88. İstanbul'da Ulusal Kutlamaları Gerçekleştiren Ruslar..... 314
Şekil 5.89. Göçmenlere barınma olanağı sağlayan İstanbul Amerikan Kız Koleji bünyesinde kurulun Rus Korosu 316
Şekil 5.90. İstanbul'daki popüler Rus Orkestralarından birine ait görsel 316
Şekil 5.91. Beyoğlu'nda Rus Lokantası 318
Şekil 5.92. İstiklal Caddesi -George Carpitch 319
Şekil 5.93. İstiklal Caddesi -Turquoise 319
Şekil 5.94. Rose Niore İç Mekân Fotoğrafı..... 320
Şekil 5.95. Petrograd – Ankara Pastanesi..... 320
Şekil 5.96. Yar Restaurant Reklamı 321
Şekil 5.97. Rejans Lokantası Beyoğlu..... 321
Şekil 5.98. Günümüzde Ayaspaşa Rus Lokantası 322
Şekil 5.99. Florya sahilinde ayı oynatan bir grup yetişkin ve çocuk..... 323
Şekil 5.100. Karagöz Figürünün plajda yer aldığı karikatür 324
Şekil 5.101. 1918 yılı Florya plajında Lehler 324

Şekil 5.102. Florya Plajında Ruslar-1920'li yıllar 325
Şekil 5.103. Rus çocuklarının İstanbul'dan ayrılışı 327
Şekil 5.104. Osmanlı topraklarından ayrılış 328
Şekil 5.105. 1- Nasıl geldiler, 2- Nasıl yaşadılar, 3-Nasıl gidiyorlar 329
Şekil 6.1. Leh göçmenlerin geçici barınma ve sosyal mekânları 363
Şekil 6.2. İskele, gar ve karantina merkezleri (tahaffuzhane) 364
Şekil 6.3. Camiler ve iskele/gar ilişkisi 365
Şekil 6.4. Fatih Bölgesinde yoğunlaşan müslüman ve musevi geçici iskân mekânları 366
Şekil 6.5. Göçmenlerin toplu çadır ve barakalarının yer aldığı noktalar 367
Şekil 6.6. Sirkeci ile Yedikule Barakaları ilişkisi 367
Şekil 6.7. Muhacirlerin kullandığı veya muhacirler için açılmış sağlık mekânları 368
Şekil 6.8. Musevi göçmenlerin geçici iskân dağılımları 369
Şekil 6.9. Beyaz Rusların kentle temas ettiği ilk iskele ve karantina merkezleri arasındaki ilişki 369
Şekil 6.10. Beyaz Ruslar özelinde açılan ofisler ve iskeleleri gösteren harita 370
Şekil 6.11. Adalarda Beyaz Rusların Mekânsal Dağılımı 371
Şekil 6.12. Beyoğlu çevresinde ve Adalarda Beyaz Rus göçmenlerin geçici iskân yoğunluğu 372
Şekil 6.13. Beyaz Rus göçmenlerin geçici konakladığı kamplar 372
Şekil 6.14. Beyaz Rus göçmenlerin geçici konaklama mekânları ve gıda-yardım dağıtım mekânları ilişkisi 373
Şekil 6.15. Rus Göçmenlerim hizmetinde olan sağlık mekânları 373
Şekil 6.16. İstanbul'da Ruslara ait eğlence mekânları 374
Şekil 6.17. Göçmenler tarafından kullanılan kiliseler 375
Şekil 6.18. Beyaz Ruslar için açılmış eğitim mekânları 375
Şekil 6.19. Beyaz Rusların İstanbul'da semtlere dağılımı 376
Şekil 6.20. İstanbul'da göçmenlerle ortaya çıkan yeni köy ve mahalleler 377

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri 12
Tablo 2.2. YÖK Tez Arşivinde Yer Alan Göç Konulu Doktora Tezleri. 21
Tablo 2.3. Leh Göçü Konulu YÖKSİS'te Yer Alan Akademik Tezler..... 24
Tablo 2.4. Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler. 30
Tablo 2.5. Beyaz Rus Göçünü Konulu Akademik Tezler 39
Tablo 2.6. Konu kapsamı nedeniyle Beyaz Rus Göçüne yer veren tezler..... 40
Tablo 3.1. 1842-1914 yılları arasında değişen köy nüfusu 74
Tablo 3.2. Lejant-Mekân Çözümlemesi 77
Tablo 3.3. İstanbul'da Leh mülteciler tarafından kullanılan mevcut kilise yapıları 110
Tablo 6.1. Göçmen-kent ilişkisinde mekân grupları 362

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

A.DVN. : Sadaret, Divan Kalemi Evrakı
A.MKT.UM : Sadaret, Umum Vilayet Evrakı
A.MKT.MVL : Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD : Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı
A.MKT.MHM : Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
BEO : Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA : Başkanlık Osmanlı Arşivi
CA : Cumhuriyet Arşivi
C.DH : Cevdet Dahiliye
DH.MKT : Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH.İD : Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.ŞFR : Dahiliye, Şifre Kalemi
DH.H : Dahiliye, Hukuk Kalemi
DH.HMŞ : Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği
DH.KMS : Dahiliye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.SN.THR : Dahiliye, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Tahrirat Kalemi
DH.UMVM : Dahiliye, Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
DH.İ.UM : Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İ.UM.EK : Dahiliye, İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MUİ : Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.MB.HPS.M : Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.EUM.MH : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
EV.D : Evkaf Defterleri
HH.İ : Hazine-i Hassa İradeler
HR.İM : Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı
HR.İD : Hariciye Nezareti İdare
HR.MKT : Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi
HR.TH : Hariciye Nezareti, Tahrirat
HR.UHM : Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdiriyeti
HR.SFR.04 : Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti
HR.MHC.02 : Hariciye Nezareti, Romanya Muhacirin Evrakı
HR.SYS : Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi
HH.d : Hazine-i Hâssa Nezâreti Defterleri
İ.ML : İrade Maliye
İ.MMS : İrade Meclis-i Mahsus
İ.DH : İrade Dahiliye
İ.EV : İrade Evkaf
İ.US : İrade Hususi
İ.HUS : İrade Hususi.
İ.ŞE : İrade Şehremâneti
KA : Kızılay Arşivi

MB.İ.	: Maarif İbtidai
MF.MKT	: Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
ML.EEM	: Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
MKT.NZD	: Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı
MKT.MHM	: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
MF.İBT	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
PLK.p	: Plan, Proje ve Krokiler
ŞD	: Şûra-yı Devlet Evrakı
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak
YB	: Yabancı Arşivler
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y.A.HUS	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.A.RES	: Yıldız Resmi Maruzat
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y.PRK.HH	: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
Y.PRK.ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	: Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Marûzâtı
ZB	: Zabtiye Nezareti Evrakı

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL'A YAPILAN ZORUNLU GÖÇLERİN KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

ÖZET

19. yüzyılda yaşanan devletlerarası mücadele, siyasi çatışmalar ve savaşlar Dünya'da zorunlu göç dalgalarının ortaya çıkışını artmıştır. Osmanlı Devleti, sadece kaybettiği topraklardaki göçmenlere değil, Türk veya Müslüman olmayan göçmenlere karşı da olumlu bir göç politikası sergilemiştir. Bunun sonucunda Lehler gibi farklı etnik kimliklere mensup çok sayıda kişi Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Hedef ve transit ülke konumundaki Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul; ulaşım ağlarındaki istasyon ve limanlarının jeopolitik konumu nedeniyle, geçici veya kalıcı olarak iskân etmek isteyenlerin akınına uğramıştır. Üstelik kaybedilen topraklarla artan göç dalgalarına İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda Beyaz Rus göçleri de eklenmiştir.

Tez kapsamında Geç Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşmiş olan Leh, Rumeli, Kırım ve Kafkas ile Beyaz Rus göçleri ayrı bölümler içerisinde incelenmiştir. Göçlerin incelendiği her bölüm, göçmenlerin ilişkili olduğu geçici, kalıcı ve sosyal mekânlar, Osmanlı, Cumhuriyet arşiv belgeleri, almanaklar, günlükler ve literatür kaynakları üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen bulgular İstanbul'da geçici kullanılan birçok mekâna ait veriler sunmakla birlikte, yeni göçmen mahalle ve köylerinin ortaya çıktığını veya yeni yapıların inşa edildiğini göstermiştir. Tezin sonuç bölümünde tüm verilerin okunabilirliğini kolaylaştırmak ve verileri dijitalleştirmek amacıyla haritalar oluşturulmuştur.

Tez çalışmasıyla göçlerin günümüz İstanbul sınırları içerisinde kalan kent mekânları üzerinden okunması sağlanmıştır. Ayrıca gerçekleştirilen araştırmalar İstanbul'un mevcut kozmopolit yaşamına eklenen yeni göçmen gruplarının, kent kültürü ve yaşamına olan etkilerini de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda interdisipliner bir araştırma konusu olan göçlerin, kentsel mekânlar üzerindeki etkileri ile mimarlık tarihi içerisindeki yeri araştırılıp tartışılması mümkün kılınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyaz Rus, Göç, İstanbul, Leh, Mimarlık Tarihi.

THE EXAMINATION OF FORCED MIGRATIONS TO ISTANBUL DURING THE LATE OTTOMAN PERIOD THROUGH URBAN SPACES

ABSTRACT

Interstate struggles, political conflicts and wars in the 19th century increased the emergence of forced migration waves in the world. The Ottoman Empire displayed a positive immigration policy not only towards immigrants from the lands it lost, but also towards non-Turkish or non-Muslim immigrants. As a result, many people from different ethnic identities, such as Poles, took refuge in Ottoman lands. Istanbul, the capital of the Ottoman Empire and a destination and transit country; Due to the geopolitical location of the stations and ports in the transportation networks, it has been flooded by people who want to settle temporarily or permanently. Moreover, White Russian migrations were added to the migration waves that increased with the lost lands during the years when Istanbul was under occupation.

Within the scope of the thesis, the Polish, Rumelia, Crimean, Caucasian and White Russian migrations that took place during the Late Ottoman Period were examined in separate sections. Under each section where migrations are examined, the temporary, permanent and social spaces that immigrants are associated with have been researched through Ottoman, Republic archive documents, almanacs, diaries and literature sources. The findings provide data on many temporarily used spaces in Istanbul and show that new immigrant neighborhoods and villages have emerged or new buildings have been built. In the conclusion section of the thesis, maps were created to facilitate the readability of all data and to digitize the data.

The thesis study enabled to reveal the effects of migrations on the urban spaces within the borders of today's Istanbul. In addition, the research conducted has also revealed the effects of new immigrant groups added to the existing cosmopolitan life of Istanbul on urban culture and life. In this context, it has been made possible to research and discuss the effects of migration, which is an interdisciplinary research subject, on urban spaces and its place in the history of architecture.

Keywords: White Russian, Migration, Istanbul, Polish, History of Architecture.

1. GİRİŞ

İstanbul tarih boyunca hiçbir zaman baskın bir kültürün etkisinde kalmamış, çok renkliliğin aynası olmuştur. 19. yüzyılın son yıllarında İstanbul seyahati sonrasında Francis Marion Crawford'un: "Dünyada bu kadar farklı insanın bir araya toplandığı, birbirleriyle ve yabancılarıyla omuz omuza yaşadığı başka bir şehir yoktur. " ifadesi, geçmişten günümüze farklı din, dil ve etnik uyruktaki toplulukların bir arada yaşadığı kentin durumunu açıkça ortaya koymaktadır (Crawford, 2007). İstanbul, Avrupa şehirlerinin aksine gettolaşmak yerine birlikte yaşanılan okul, ibadethane gibi yapıların gerektiğinde yan yana inşa edilip kullanıldığı bir kent olmuştur. Hiç kuşkusuz bu çok katmanlı kent modelinde Fatih Sultan Mehmed'in özellikle uyguladığı millet sistemi geleneğinin etkisi büyüktür. Fatih'ten sonraki padişahların da benzer politikalar izlemesi ile birlikte İstanbul'a katılan yeni topluluklar kültürel zenginliğin artmasında etkili olmuştur (İmamoğlu, 2020). Bahse konu çok çeşitliliğin yanında yaşanılan göçlerin etkisiyle İstanbul'un sosyo-ekonomik yapısında ve kentsel mekânlarında köklü değişimler ortaya çıkmıştır (Tümtaş ve Ergun, 2016) .

İstanbul'un göç tarihi incelendiğinde, kentin Osmanlı tarafından fethi ile birlikte Rumeli ve Anadolu'dan Hristiyan, Müslüman ve Yahudi ailelerin göçlerine ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. O dönemlerde İstanbul'da Hasköy, Balat, Tahtakale gibi yerleşim alanları bahse konu göçmenlerin yerleştirildiği semtler olmuştur (İpek, 2015). 17 ve 18. yüzyılda konargöçer aşiretlerin iskânı veya kırdan kente olan göçleriyle birlikte kent, farklı bir dönüşüm süreci yaşamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülme sürecine girmesiyle İstanbul, ulus devletlerdeki Türk-Müslüman kitlelerin göç dalgalarına sahne olmuştur (Tekeli, 2008). 20. yüzyılda ise artan savaşlar nedeniyle göç dalgaları peşi sıra devam etmiştir. Bu nedenle de son yüzyıl içinde göç olgusu İstanbul'un çevresel, sosyal, kültürel ve politik görünümünü çok büyük ölçüde etkilemiştir (İçduygu ve Biekl, 2012). Hiç kuşkusuz Geç Osmanlı Dönemi'nde başkent İstanbul'a ve Anadolu'ya gerçekleşen göçlerin, Yakın Çağ tarihimize de etkisi oldukça fazladır. Tarihçi Kemal Karpat'ın deyimi ile "…Osmanlı göçle başlamış ve göçle dağılmıştır." (Karpat, 2015).

Osmanlı'ya 19. yüzyılda yaşanan göçler, devletlerarası mücadele; siyasi çatışmalar ve savaşlar sonucunda başlamıştır. Sadece 1856 ile 1914 arasında 6.425.000 kişi Osmanlı

sınırları içerisine göç etmiştir (Karpat, 2002). Müslüman göçmenlerin sayısal olarak önemli bir payı olsa da[1] Osmanlı idaresi Türk veya Müslüman olmayan göçmenlere karşı da olumlu bir göç politikası sergilemiş[2], bunun sonucunda farklı dinlere ve etnik kimliklere mensup çok sayıda kişi de Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bu göçler değişme ve kaynaşma yoluyla Anadolu'da yeni bir toplum yaratılmasında etkili olmuşlardır (Karpat, 2015). Gelen göçmenler sadece Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamamış Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Türkiye topraklarında tarımdan, eğitime[3], bilimden sanayiye kadar birçok alanda önemli atılımlar yapılmasını sağlamıştır.

Sözü edilen göç dalgalarının ortaya çıkışları, Rumeli ve Kafkasya'da kaybedilen topraklarda yaşayanların can ve mal güvenliğinin tehdit altında olması kadar, Fransız devrimi sonrası Avrupa'da görülen milliyetçilik hareketleri ile de yakından ilgilidir. İlber Ortaylı'nın da, "Avrupa'da 1848 Devrimleri ve Göç" başlıklı konferansta bahsettiği gibi, Fransa, Almanya, İtalya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan halk ayaklanmaları nedeniyle de çok sayıda kişi göç etmek zorunda kalmıştır (Hürriyet AŞ., 2019). Lehistan'ın 1830 yılında Rus topraklarına katılması ile başlayan göç dalgasında 10. 000 kişinin Avrupa'nın Paris başta olmak üzere çeşitli şehirlerine ve İstanbul'a göç ettiği bilinmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Fransız İhtilali sonrasında yayılan düşünce akımları Osmanlı'ya karşı etnik ayaklanmaları başlatmış ve bu ayaklanmalar kimi zaman bir savaş, kimi zaman da bir anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklar öylesine fazladır ki nüfusu hızla azalmıştır. Kale'ye göre 1839 ile 1909 yılları arasında Osmanlı Devleti toprakları Rumeli bölgesinde 600. 000 km^2'den 170. 000 km^2' ye kadar azalmış, buna bağlı olarak sınırlarındaki nüfus da 20 milyondan 4, 5 milyona kadar düşmüştür. Bu verilerle Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir iş gücü kaybı yaşadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Osmanlı Devleti, nüfusun azaldığı bölgelerde tarımı canlandırmak ve dolayısıyla daha fazla vergi toplayabilmek için

[1] Kale'ye göre (Kale, 2015) çoğunluğu etnik ve dil bakımından homojen olmayan ama Müslüman olan bireylerden oluşan yaklaşık 5-7 milyon göçmen Osmanlı topraklarına sığınmıştır.
[2] 1857 yılında Osmanlı Devleti'nin iskân ve göç politikası gereği; toprak bütünlüğünü korumak amacıyla "Göç ve İskân Kararnamesi" hazırlanmıştır. Bu kararname ile göçmenlere din-ibadet serbestliği vaat edilerek iskânları için uygun hazine topraklarının ücretsiz olarak kendilerine verileceği beyan edilmiştir. Bu kararname Avrupa'daki çeşitli gazeteler aracılığıyla duyurulmuştur (Kale, 2015).
[3] Eğitim alanında yapılan atılımlardan birisi de Bulgaristan göçmeni olan İsmail Hakkı Tonguç tarafından köy enstitülerinin kurulmasıdır (Ortaylı, 2019).

göçmen kabulüne olumlu bakmıştır. 1857'de çıkarılan ve yabancı gazetelerde de yer verilmesini sağlanan "Göç ve İskân Kararnamesi" ile Osmanlı sınırlarına göçmek isteyen her din ve etnik gruba, kapıların açık olduğu, padişahın hükümlerine uyulduğu takdirde göçmenlere din özgürlüğü tanıdığını duyurmuştur (Kale, 2015).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Avrupa hem kaynak hem de hedef kıta olarak göçlerle iç içe olmuştur. Askeri harekâtla yerinden edilen, etnik katliam tehdidi altındaki barış anlaşmaları kapsamındaki toprak düzenlemelerinin bir sonucu olarak, evlerinden ve geçim kaynaklarından mahrum bırakılan insanlar göç etmek zorunda kalmıştır. Bunların dışında değişen rejimler ve yaşanan devrimler de büyük göçler başlatmıştır. 1917 yılında Rusya'da Bolşevikler iktidara geldikten kısa süre sonra, Çarlık yanlıları ile Bolşevik yönetimi arasında yaşanan iç savaş sonucunda Çarlık yanlısı olan Beyaz ordunun yenilgiye uğraması, sadece karşı devrimci ordularda görev almış askerlerin değil, onlarla birlikte çok sayıda sivil halkın da zorunlu göç etmesine neden olmuştur (Yerasimos, 1992).

Hedef ve transit ülke [4] konumundaki Osmanlı Devleti'nin o dönem başkenti olan İstanbul; kalıcı iskân etmek isteyenlerin yanı sıra, ulaşım ağlarındaki istasyon ve limanlarının jeopolitik konumu nedeniyle, geçici iskân etmek isteyenlerin akınına uğramaktaydı. Kente sadece 1878 yılında on günlük bir süre içerisinde dahi 80. 000 yeni göçmenin geldiği belirtilmektedir (Şimşir, 1968). Osmanlı Devleti yetkilileri iskân sorununu İstanbul'dan Anadolu'ya tahliyelerle çözmeye çalışsa da[5] İstanbul hedefli göçlerde, İstanbul sınırları içerisinde çözülmesi gereken barınma, sağlık, eğitim gibi büyük sorunlarla da mücadele etmiştir. Bu durum Osmanlı idaresi için oldukça sancılı bir süreci başlatmıştır. Osmanlının son dönemlerinde yaşanan savaşlar büyük bir üretim kaybına da yol açmış, yaşanan gelir kayıpları elde edilen vergi gelirlerini azaltmıştır. Bu durum yaşanmakta olan geçim sıkıntısı karşısında Osmanlı Devleti'ni de zor durumda bırakmıştır. 1921 yılında İstanbul'daki Göçmen Kadınlar Birliği'nin yayınladığı bildiride, yüzlerce insanın ölüme terk edildiği, %1400 enflasyonun var olduğu,

[4] Hedef ülke tanımı; düzenli ya da düzensiz göç akınları için varılacak hedef konumundaki ülke için, transit ülke tanımı ise, göç akınlarının içinden geçtiği ülkeler için kullanılmaktadır (İOM, 2013).

[5] Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde göçmenlerin Anadolu'ya sevkleri üzerine çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu konuda bazı belgelerin bilgilerinin rapor eden cetveller şeklinde hazırlandığı görülmüştür (BOA, Y.PRK. KOM, Dosya:3, Gömlek:69).

yoksulluktan ziyade açlığın görünür olduğu ve göçmenlerin çok kötü koşullarda yaşam mücadelesi verdiği belirtilmiştir (Amerikanskiy vestnik, 1921);(Ağayev, 2012). Osmanlı sınırlarında çeşitli bölgelerde[6] baş gösteren kıtlık hadiseleri de İstanbul'a yaşanan göçleri arttırmıştır[7]. Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel yönetimin karşılığı olan Şehremâneti, göç dalgalarıyla birlikte elindeki yardım kaynaklarının nerdeyse tükenmek üzere olduğunu, İstanbul'da da kıtlık yaşanabileceği konusunda uyarılarda bulunmuştur[8] (BOA, DH. l. UM., Dosya: 19, Gömlek: 1).

Kentte yaşanmakta olan göç sorununa ek olarak, gıda tedarikinde yaşanan problemler, sağlık sorunları ve yangınlarla da mücadele edilmiştir. 18. yüzyıl İstanbul'unu tarifleyen Pardeo'nun ... "İstanbul'un adını duyan herkes, buranın veba ve yangın şehri olduğunu bilir. . " ifadesi (1997) 19.yüzyılda da devam etmiştir. Mevcut kolera salgınına 19. yüzyılın sonunda Çin'de başlayan üçüncü büyük veba salgınının İstanbul'a ulaşması ile (Sarıyıldız, 2002) kentte ciddi sağlık problemleri yaşanmıştır. Aşılama ve karantina çalışmaları, hastanelerin açılması ve benzer önlemler salgınların etkilerini kırsa da, yangınların verdiği zararlar kent mekânlarını fazlasıyla etkilemiştir (Varlık, 2015). 1870 yılında çıkan Büyük Pera (Beyoğlu) yangınında bazı kaynaklara göre binlerce yapı yok olmuş veya zarar görmüş (Şekil 1.1.), Padişah Taksim alanına çadırlar kurulmasını emretmiştir. 1915 yılında çıkan Büyük Cihangir yangını ise savaş yıllarında türlü zorlukla mücadele edilen İstanbul'da, Cihangir semtinin neredeyse tamamen yok olmasına neden olmuştur (Türker, 2016).

Birinci Dünya Savaşı sonucunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle, 13 Kasım 1918'de başlayan İstanbul'un işgal yılları, İstanbul'da yaşanmakta olan birçok sorunu daha da alevlendirmiştir. İşgal kuvvetleri personelinin de, artık kent içerisinde iaşe ve barınma sorunları ortaya çıkmış, İtilaf Devletleri, dönemin Tevfik Paşa

[6] Anadolu'da Kütahya (BOA, DH. MKT., Dosya:1474, Gömlek:58), Ankara (BOA, DH. MKT., Dosya: 1433, Gömlek :115) gibi büyük kentlerden kıtlık nedeniyle İstanbul'a göçler yaşanmıştır. 1887 yılında kıtlık nedeniyle İstanbul'a göç etmek için yola çıkan yedi yüzün üzerinde göçmenin İzmit'e iskân etmesi uygun görülmüştür (BOA, DH. MKT., Dosya:1439, Gömlek:30).

[7] Göçmenlerin kalıcı iskân için tahliye edildiği Ankara, Konya ve Adana'da yaşanan kıtlıklar nedeniyle tahliyelere kıtlık dönemi boyunca ara verilmesi kararı alınmıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:1454, Gömlek:8).

[8] İstanbul'a kıtlık nedeniyle gelen bazı göçmen aileler memleketlerine geri gönderilmeye başlanmış ve kendilerine kıtlığın yaşandığı yerlerde yardım edilmesine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1474, Gömlek:58). İstanbul'a kıtlık nedeniyle yaşanacak yeni göçlerin ise önlenmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1433, Gömlek:104).

hükümetinden işgal devletlerinin mekânsal eksiklerinin giderilmesi talep etmiştir (Bozkurt, 2021).

Şekil 1.1. 1870 yılı Pera yangını sonrası kent mekânlarına ait harita (Nüzhet, 1941)

20. yüzyılın ilk çeyreğine doğru İstanbul'un sokaklarında artık her kimlikten insan görmek mümkün olmuştur. Göçmenlere ek olarak işgal kuvvetlerinin Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan, Yunan askerleri hatta İranlı tacirler bile mevcuttur (Uturgauri, 2015). Sunata (2006), 1918 yılındaki İstanbul'u şu sözlerle aktarmıştır:

> "Her tarafta bir karamsarlık vardı. . . İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri ve askeri polisleri sokaklarda dolaşıyorlardı. İstanbul adeta ikiye ayrılmıştı. Galata ve Beyoğlu bizden kopmuş, İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikalı ve Yunanlılarla enternasyonal bir memleket olmuştu. İstanbul tarafı ise mağlup olmanın bütün ağır yükünü ve acısını taşıyan bahtı kara bir yer. . . " (Sunata, 2006).

İşgal yıllarında bir İngiliz garnizon askeri 50. 000 yoksulun yer aldığı kente eklenen Müslüman göçmenlerle, şehir surlarının içine göçmenlerin yığıldığından bahsetmiş, şehirdeki kaotik durumu "…neredeyse kıyamet gibiydi" şeklinde tarif etmiştir (Manolis Detorakis, 2001); (Anagnostopoulos, 2016). Kaybedilen topraklarla artan göçlere yine bu yıllarda Rus göçmenlerin eklenmesi göç krizini tırmandırmıştır. Bu nedenledir ki Davis, İstanbul'un bu yıllardaki en büyük sorunlarının başında göçlerin geldiğini belirtmiştir (Davis C.C., 1995).

19. yüzyılda başlayan ve İstanbul'dan Anadolu'ya aralıklarla devam ettiği anlaşılan göçmen sevkiyatları, kentteki barınma sorununu çözmekte yetersiz kalmıştır. Öncelikle yapılar inşa etmekten ziyade mevcut yapı stokunun değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Göçmenlere tahsis edilmek üzere konutlar kiralanmış, kamusal alanlar göçmenlerin barınması için yeniden işlevlendirilmiş, çiftlikler göçmen iskânına açılmıştır. Kentte oluşturulan birçok geçici iskân alanı, kent içi farklı sorunlara ve tartışmalara da yol açmış ancak uzun yıllar bu uygulamalar devam ettirilmiştir[9].

İstanbul'da mevcut kozmopolit yaşama eklenen yeni göçmen grupları ile kent mekânlarının etkilenmesi dışında kent kültürü ve yaşamı da etkilenmiştir. Kentteki mevcut kent katmanları[10], devam eden göçlerle birlikte çeşitlenmeye devam etmiş (Şekil 1.1.), İstanbul'da zaman içerisinde göçmenlerin yerleşimi ile ayrışan sokak, mahalle ve köyler ortaya çıkmıştır. Yılgür'e göre de (2015) bu dönemlerde göçmenler İstanbul'un merkez ve çevre bölgelerinde yeni yerleşim alanları oluşturmuştur. Özellikle kaybedilen Balkan topraklarından gelen aileler tarafından yoksul yerleşimleri inşa edilmeye başlanmış, bu alanlar İstanbul'da 1950'ler sonrası gecekondu alanlarının oluşmasında öncül olmuştur (Yılgür, 2015).

Yukarıda söz edildiği üzere, İstanbul her ne kadar tarihi boyunca göçlere açık bir kent durumunda olsa da, 19. yüzyıl itibariyle Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede birbirinden farklı etnik uyruğa sahip göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu insan hareketlilikleri içerisinde kaynak ülkelerde yaşanan savaş, iç karışıklıklar ve benzeri nedenlerle zorunlu olarak gerçekleşmiş olan ve kitlesellik kazanan göç dalgaları da yer almıştır.

Uluslararası Göç Hukuku terimleri sözlüğüne İngilizce "Forced migration" olarak yer bulan zorunlu/zorla göçler[11] Dünya tarihine önemli izler bırakmış ve bırakmaya devam etmektedir. Çünkü zorunlu göçler sadece sınır değişikliği değil, kimi zaman sosyo-

[9] Örneğin Haydarpaşa İstasyonu'ndaki kadın göçmenlerin geceleri ikametleri için çadır ve baraka inşa ettirilmesinin caiz olup olmaması (BOA, DH. MKT, Dosya:245, Gömlek: 22) veya Sarıyer'de bir mezarlıkta yer alan muhacir kulübelerinden sokaklara pis suların akması (BOA, DH. MKT., Dosya: 1955, Gömlek: 106) gibi farklı yönleriyle bu süreç belgelere yansımıştır.

[10] Yerasimos anılarında İstanbul'daki kent katmanlarını "..Galata Kulesi'nin çevresinde Yahudi mahalleleri, Kasımpaşa adı verilen tersane vadisine doğru Rum mahalleleri bulunur; Galatasaray'ın altında bulunan Tophane'deki top dökümhanelerine doğru levantenler oturur. Türkler Boğaziçi'nde, Sultan'ın Dolmabahçe'deki yeni sarayının yakınlarında; ve tabii öteki yakada surlarla çevrili kentin eski kesimlerinin derinliklerinde çoğunlukta olmakla birlikte, kentin bu kesimlerinde Marmara'nın ve Haliç'in kıyıları boyunca Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri varlıklarını sürdürür. " biçiminde aktarmıştır (Yerasimos, 1996).

[11] Zorla/zorunlu göç (Forced Migration) kavramı uluslarası göç hukukunda, insan yaşamını veya refahını tehdit edecek unsurlar nedeniyle gerçekleşen göç hareketleri olarak tanımlanmıştır (Uluslararası Göç Örgütü , 2009, s. 69)

kültürel etkileşimlere dönüşen kimi zaman da yeni ilişkiler yumağının kent mekânlarında karşılık bulduğu süreçleri ihtiva etmektedir (Aydemir ve Şahin, 2018).

Şekil 1.2. İstanbul sokaklarında Türk, Rus, Rum ve Yahudi çocuklar dilenirken birlikte oyun oynamakta (Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, 1921).

Şekil 1.3. Ermenice, Ladino (İbranice karakterlerle), İngilizce, Osmanlı Türkçesi, Yunanca ve Rusça tabelaların yer aldığı Amerikan Fırınının önünde duran fırıncı, Ortaköy, İstanbul (Carpenter, 1922).

Tez kapsamında Geç Osmanlı Dönemi'nde, günümüz İstanbul sınırları içersine gerçekleşmiş olan zorunlu göç dalgalarından Leh, Beyaz Rus ile Rumeli, Kırım ve Kafkas göçleri ele alınmıştır. Söz konusu göç vakalarında, göçün gerçekleşme nedenlerinden, göçmenlerin kültür ve beklentilerine hatta İstanbul'daki iskânlarını

belirleyen aktörlere kadar farklılıklar yer almaktadır. Bu nedenle her göç dalgası ayrı bölümler altında incelenmiştir. Her bölüm içerisinde ilk olarak göçlerin ortaya çıkış nedenleri ve iskân politikalarında etkin devletler, kurumlar veya sosyal örgütlenmeler hakkında bilgiler sunulmuştur. Böylelikle göçmenlerin yaşadığı zorunda kalma halini ve kimi zaman hazırlıksızlığını okuyucuya aktarabilmek mümkün olmuştur. Göçün ortaya çıkış nedenleri ve aktörler ortaya konulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin hangi kentleri ile hedef ülke haline dönüştüğü anlaşılmıştır. Ortaya konan hedef kentler, göçün yaygın etkisini göstermiş ve de başkent İstanbul'un süreç içerisindeki yerini vurgulamıştır.

Göçlerin incelendiği her bölüm altında, bulguları tasniflendirmek için mekânlar geçici, kalıcı ve sosyal mekân tanımlamaları ile aktarılmıştır. Tez kapsamında yer alan geçici mekân ifadesi göçmenler tarafından transit veya geçici sürelerde kullanılması hedeflenen mekânları tanımlarken, kalıcı ifadesi kente daimi iskânı gerçekleşen göçmenlerin kullandıkları mekânları ifade etmektedir. Sosyal mekânlar ise göçmenlerin enstiteleri özelindeki ortaklaşma mekânları olarak ele alınmıştır. Bulguları tasniflendirmek amacıyla kullanılan geçici, kalıcı ve sosyal mekân ifadeleri verilerin okunabilirliğini kolaylaştırmakla birlikte göçmen iskânında bu tanımlamaların göç politikaları üzerindeki etkisini de ortaya koymuştur. Bölüm sonlarında ele alınan bölüm sonuçları ile her göç dalgasına ait elde edilen bulguların kendi özelinde değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Tezin amacı; göç dalgalarını kent mekânları aracılığıyla incelemek, göçlerin fiziksel etkilerini ortaya koymanın yanında bir kavram olarak kent toplumu olmadaki etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla elde edilen bulgular İstanbul'da yer alan birçok yapının geçici de olsa farklı ihtiyaçlarla nasıl kullanıldığını, geçici mekân çözümlerinin yanında İstanbul'da ortaya çıkmış yeni göçmen yerleşimlerini ve göçmenler özelinde inşa edilmiş veya kurulmuş mekânları ortaya çıkarmıştır. Ayrıca göçmenlerin enstite ve iskân aktörlerindeki farklılıkların, kente ait olma/olmama motivasyonlarının mekânlar üzerinde yeniden işlevlendirme, yeni inşa veya izole olma hallerindeki etkisini tartışabilmek mümkün olmuştur. Bu nedenle çalışma, göçlerin İstanbul kent mekânları üzerinden okunmasını sağlamakla beraber, sosyo-kültürel etkilerini ortaya çıkarmış, dağılmakta olan bir İmparatorluğun başkentinde göç ve iskân politikalarının bir kentin mimarlık tarihini nasıl etkilediğini göstermesi açısından özgün bir değere sahiptir.

2. GENEL BİLGİLER

Tezin odak noktasında olan göç, insanlık tarihinin her döneminde var olması ve farklı disiplinlerin inceleme alanına dâhil olması nedeniyle farklı tanımlamalara imkân veren bir kavramdır. Bu nedenle göç konusunda birçok tanım mevcuttur. En genel tanımıyla göç, coğrafi açıdan mekân değiştirme sürecinin kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik yönleriyle toplumun yapısını değiştiren nüfus hareketleri olarak açıklanabilir (Özer, 2004). Sosyolojik açıdan göç olgusu tanımlanacak olursa, bir veya birçok grup bireyin, sembolik veya siyasal sınırların dışına, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketidir (Marshall, 2009). Başka bir yaklaşımla göç; yaşanılan yerin, daimi veya geçici olarak, genellikle bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesidir (Faist, 2003). Göç toplumsal varoluşun birçok boyutuyla doğrudan ilgili olduğu gibi, kendi içerisinde karmaşık dinamikler oluşturan da bir süreçtir. Bu nedenle göç alanında yapılan çalışmalar, esasında interdisipliner olarak sayılabilecek özelliktedir (Castles ve Miller, 2008).

Göç, insanların isteğe bağlı ya da zorunlu olarak yaşadıkları bir olgu olsa da, bu mekânsal hareket çoğu kez başka zaman dilimlerine yapılan bir yolculuğu da beraberinde getirmiştir (Ersoy, 2016). Göçleri, yer değiştiren insanların sayısına göre münferit veya kitlesel göçler olarak adlandırmak mümkündür. Münferit göç hareketlerinde küçük göçmen gruplarının yer değiştirmesi söz konusu iken, genellikle savaş, iklim krizi ve doğal afetler gibi zorunlu etmenler sonrası gerçekleşen ve küçük gruplara kıyasla daha fazla sayıda insanın kitleler halinde yer değiştirmesi kitle göçü olarak adlandırılmaktadır (İpek, 2013). Özellikle tarih boyunca gerçekleşmiş olan kitlesel göçlerle birlikte insanoğlu doğa koşullarına adapte olmaya çalışarak siyasi ve kültürel sınırlar arasında yaşamını yeniden şekillendirmeyi öğrenmiştir (Hoerder, 2009). Günümüzde göç kavramı uluslararası veya küresel bir fenomen olarak görülse de durum her zaman böyle olmamıştır. Ayhan Kaya'ya göre göç araştırmalarının kökeni Chicago Sosyoloji Ekolü 'ne dayandırılıp, 20. yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri'nde göç deneyimleri üzerine çalışan Robert Ezra Park, William I. Thomas, Florian Znaniecki gibi bilim insanlarına bağlanabilir (Kaya, 2018). Günümüzde sosyal, fen, tıp bilimleri gibi interdisipliner alanlarda araştırma konusu olan göç kavramı, uluslararası ölçekte açılan çok sayıda göç enstitüsü gibi kurumlar altında da akademik olarak tartışılıp incelenmeye

devam etmektedir. Göç ve mekân kavramları ise tarihin her diliminde ve her koşulda ilişkili olmuştur. Bu nedenle göç kavramı; kent kültüründe ve mekânında ortaya çıkardığı veya çıkaracağı değişiklikler ile birlikte, mimarlık içerisinde önemli bir çalışma konusu olarak görülmelidir.

Sosyal bilimler alanlarında yapılan çalışmalarda da sıklıkla göç sürecinde sosyal olduğu kadar mekânsal değişikliklere de vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır (Göregenli ve Karakuş, 2014). Ancak mimarlık ne yazık ki göç tartışmalarının arka planında yer almıştır. Oysa sadece restoranlar, konutlar, dini kurumsal ve topluluk binaları, etnik kulüpler ve göçmen topluluklar tarafından inşa edilen veya uyarlanan mekânlar bile, mahallelerin mimarisinin maddi değişimi ile mimarlık ve göç etkileşimin önemini kanıtlar niteliktedir (Lozanovska, 2016).

Tarihte yaşanmış göç dalgalarının kent mekânlarına etkisinin ise, mimarlık tarihi alanı içerisinde birçok araştırma konusunun önünü açması beklenmelidir.

2.1. Literatür Özeti

Geçmişten günümüze göç dalgaları, yeni ile eskinin temas ettiği, kültürel etkileşimlerin yaşandığı ve kent mekânlarında önemli değişikliklere yol açabilecek insan hareketleridir. (Hedegaard ve Bekhuis, 2018)'ın da belirttiği üzere aslında göç dalgalarını birer doğal deney olarak tanımlamak mümkündür.

Geçmişte yaşanmış olan düzensiz insan hareketlerinde, düzenli kayıt tutulması her ne kadar zor olsa da bu göçlerden günümüze çok sayıda veri ve kayıt ulaşmıştır. Bu veriler üzerinde genellikle kısıtlı zaman aralıkları veya tek bir göç topluluğunu kapsayacak şekilde araştırmalar yapılmış olup, literatüre birçok eser kazandırılmıştır. Tez kapsamında araştırılan göç dalgaları üzerinde detaylı bir literatür araştırması tamamlanmıştır.

Literatür özeti iki bölüm olarak ele alınmıştır. İlk bölümde Mimarlık disiplini altında göç kavramının hangi yönleri ile çalışıldığı ve yayımlanan akademik tezlere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Leh, Rus ve Rumeli-Kafkas göçleri üzerine interdisipliner birçok alanda yapılmış olan ve birçoğu birincil kaynak olarak kullanılmış olan eserler hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1.1. Mimarlık Disiplini Altında Göç Kavramı Üzerine Türkiye'de Üretilen Akademik Tezler

YÖK tez tarama sayfası üzerinde "göç" anahtar kelimesi ile yapılan taramada 3002 adet tez çalışmasının olduğu bunun 2387'sinin yüksek lisans, 575'inin doktora, 8 adetin ise sanatta yeterlilik olduğu görülmüştür. Bu tezler; edebiyat, antropoloji, tıp, biyoloji, coğrafya, sosyoloji, din, ekonomi, eğitim, halkla ilişkiler, hukuk, istatistik, işletme, kamu yönetimi, mimarlık, müzik, psikoloji, sanat tarihi, siyasal bilimler, tarih, uluslararası ilişkiler ve şehir ve bölge planlama gibi birçok farklı konuda yer almaktadır. Yapılan taramada bilim dalı olarak mimarlık ana bilim dalı ve ilişkili diğer sekmeler altında toplam 35 adet tezin yer aldığı ve bunların 7 tanesinin doktora tezi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca YÖK tez arşivine kayıt işlemleri devam eden 3 yüksek lisans tezinin daha olduğu görülmüştür. Bu veriler göz önünde tutulduğunda Türkiye'de göç konulu tezlerin %1. 2'sinin "Mimarlık" temel alanında yapıldığı, doktora tez çalışmalarında ise bu oranın %1. 3 olduğu görülmüştür.

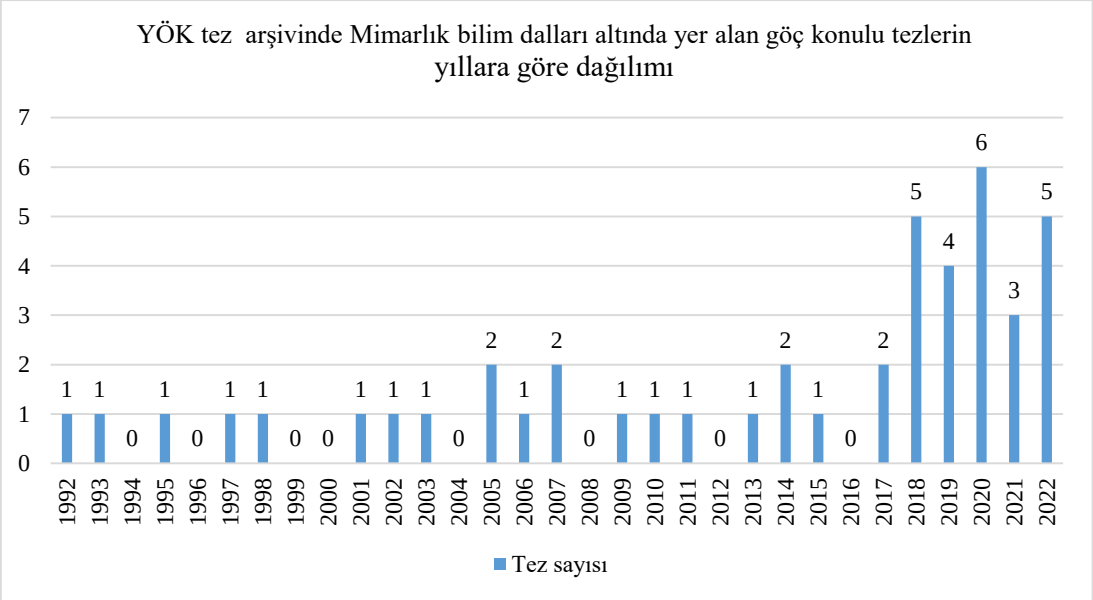

Şekil 2.1. YÖK tez tarama arşivinde yer alan göçle ilgili mimarlık konulu tezler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Mimarlık konusunda yazılmış göçle ilgili tezlerin yıllara göre dağılımı ise Şekil 2.1 'de gösterilmiştir. 2018-2022 arasında göçle ilgili yazılan tez sayısının, önceki 25 yılda yazılan tez sayısından fazla olması, son yıllarda göç kavramının mimarlık alanında

akademik olarak daha fazla yer aldığının bir göstergesidir. “Mülteci” anahtar kelimesi ile yapılan taramada ise toplam 813 kayıt içerisinden (106 adeti doktora tezi çalışmasıdır) 12 adet mimarlık alanında tez yer aldığı, bunlardan 1 adetinin doktora tezi olduğu görülmüştür. Mülteci konulu tezler içerisinde mimarlık alanında yapılan tezlerin oranı ise %1. 4 dür. Muhacir kelimesi ile yapılan son taramada ise 41 kayıt olduğu anlaşılmış olup, içlerinde sadece 1 adet mimarlık temel alanı içerisinde yazılmış olan yüksek lisans tezi olduğu anlaşılmıştır. Mimarlık temel alanı içerisinde göç ve mülteci konularında çalışılmış yüksek lisans tezlerinin bir bölümü künye bilgileri ise Tablo 2.1.’de gösterilmiştir:

Tablo 2.1. Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Meha Chagel	2019	Göç ve Mekân Etkileşimi: İstanbul'da Suriyeli Göçmenlerin Konut Alanları Üzerine Bir İnceleme	Dr. Öğr. Üyesi Asiye Akgün Gültekin	İstanbul Kültür Üniversitesi
Fatma Nur Yıldırım	2019	Göç Olgusu Ve Göçmen Konutları	Prof. Dr. Kerim ÇINAR	Karatay Üniversitesi
Sümeyra Eroğlu	2017	Romaika Konuşan Halkta Göç Olgusu Üzerinden Konut Tasarımında Yerel Veri Kullanımı: Uzungöl-Dönerdere Göçü Örneği	Doç. Dr. Yüksel Demir	İstanbul Teknik Üniversitesi
İlinur Can	2020	Re-Making Of Space: How Uighur İmmigrants Coped With The Unfamiliar (Mekânın Yeniden Üretimi: Uygur Göçmenlerin Bilinmeyenle Başetme Süreçleri)	Prof. Dr. Burak Asiliskender	Abdullah Gül Üniversitesi
Beste Türkmenoğlu	2020	Traces Of Migration: Three Spatial Reflection Of Population Exchange İn Aegean Region (Göçün İzleri:Ege Bölgesindeki Nüfus Mübadelesinin Üç Mekânsal Yansıması)	Prof. Dr. Tonguç Akış	İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi

Tablo 2.1. (Devam) Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Perin Çün	2018	Ethnic Oven Units İn Kadifekale, Izmir: İnvestigating A Migrant Cultural Heritage As A Unique Socio-Spatial Phenomenon(İzmir-Kadifekale Tandır Ocakları: Göçmen Bir Kültürel Mirasın Özgün Bir Sosyo-Mekânsal Olgu Olarak İncelemesi)	Öğr. Gör. Can Gündüz	İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi
Naciye Çıracı Yücel	2015	An İnquiry İnto The Personalisation Of Space İn The Case Of Turkish-German İmmigrants (Türk-Alman Göçmenlerin Mekânı Kişiselleştirilmesi Üzerine Bir İnceleme)	Doç. Dr. Fehmi Doğan	İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi
Özlem Reis	2022	Türk İnşaat Sektöründe Göçmen İşçi Sorun Ve Çözüm Önerileri	Prof. Dr. Ssra Bostancıoğlu	İstanbul Kültür Üniversitesi
Gamze Kılıç	2022	Savaş Ve Göçe İlişkin Travmatik Belleğin İşleyiş Biçiminin Mekânsal Karşılıkları: İstanbul'daki Suriyeli Sığınmacılar Üzerinden Bir Okuma	Doç. Dr. Fatma Erkök	İstanbul Teknik Üniversitesi
Suat Orhan	2021	Kars İli Çakmak Köyündeki Malakan Geleneksel Konut Mimarisinin İncelenmesi, Koruma Sorunları Ve Sürdürülebilirlik İçin Malakan Göç Müzesi Restorasyon Önerisi	Prof. Aysun Özköse	Karabük Üniversitesi

Tablo 2.1. (Devam) Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Fatma Şahin	2020	Adapazarı-İzmit Bölgesindeki Kırsal Mimarinin Korunması Konusunun Göç Olgusu Üzerinden İncelenmesi	Dr. Öğr. Üyesi Hatice Senem Doyduk	Sakarya Üniversitesi
Esra Şener	2019	Dış Göç Etkisinde Gaziantep: Güncel Şehirleşme Politikaları Üzerinden Bir Kenti Okumak	Prof. Dr. Evrim Töre	İstanbul Kültür Üniversitesi
Cem Eren Güven	2018	Tarlabaşı'nda Yaşayanların Göç Sürecinde Değişen Bilişsel Sınırlarının İrdelenmesi	Prof. Dr. Alper Ünlü	İstanbul Teknik Üniversitesi
Havva Sacide Kılıç	2018	Safranbolu Kıranköy Bölgesindeki Eski Rum Evlerinin Zorunlu Göç Sonrası Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi	Prof. Dr. Aysun Özköse	Karabük Üniversitesi
İbrahim Alnatsha	2018	Kitlesel Göçlere Yönelik Prefabrike Yapım Sistemlerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi	Prof. Dr. Zülküf Güneli	İstanbul Aydın Üniversitesi
Tuğba Ersen	2018	Göç Olgusunun Mekânsal Olanaklarını Deleuze Ve Guattari'nin Kavramları Üzerinden Okumak	Doç. Dr. Adnan Aksu	Gazi Üniversitesi
Gamze Okumuş	2017	Göçmen Belleğinin Mekânı Kurgulama Ve Yeniden Üretme Biçimleri: Kolaj, Montaj Ve Çeviri	Doç. Dr. Funda Uz	İstanbul Teknik Üniversitesi
Merve Kılıçbay	2014	Mannheim / Almanya Örneğinde Göç, Kültür Ve Konut Etkileşiminin Mekânsal İzleri	Yrd. Doç. Dr. Serbülent Vural	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Bengi Güldoğan	2013	Kentte İki Göçebe	Prof. Dr. Arzu Erdem	İstanbul Teknik Üniversitesi

Tablo 2.1. (Devam) Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Necmiye Epli İşler	2010	İstanbul'un 1950 Sonrası Göç İle Değişen Kent Ve Mimari Dokusunun Sinemadaki Temsili	Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Gülcan İner	2007	Yeniköy'de Göçmen Konutlarının Sosyo-Kültürel Ve Mimari Özelliklerinin Analizi	Prof. Dr. Nevnihal Erdoğan	Trakya Üniversitesi
Ayşegül Akgül	2006	Mimarlıkta Mobilite Kavramı: Göçebe Çingeneler Ve Sirk Yaşamı Üzerine Bir İnceleme	Doç. Dr. Sinan Mert Şener	İstanbul Teknik Üniversitesi
Berna Açık	2005	Türkiye'de Yaşanan Göçün Yarattığı Toplumsal Değişme Ve Türk Sineması	Yrd. Doç. Dr. Ayşen Çelen Öztürk	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Demet Mutman	2003	Bursa'daki Göçmen Konutlarının Oluşumunda Kültür Mekân Etkileşimi	Prof. Dr. Neslihan Dostoğlu	Uludağ Üniversitesi
Cemal Erip	1998	Ülkemizde 1950'li Yıllar Sonrası Yaşanan İç Göçlerin Kent Kimliğine Mekânsal Etkileri Üzerine Bir Araştırma	Prof. Dr. A. Aydın Kunt	Yıldız Teknik Üniversitesi
Selim Kavalcıoğlu	1997	İnşaat Sektöründe İşçi Göçü; Türk Müteahhitlik Firmalarının Rusya Deneyi	Prof. Dr. A. Şule Özüekren	İstanbul Teknik Üniversitesi
Birgül Hamzaoğlu	1993	Konut Ve Yakın Çevresinin Mekânsal Oluşumunda Göç Sorunu Ortaya Çıkan Sosyo-Kültürel Değişmeye Bağlı Olarak, Yerel Kültürü Yaşatan Ve Gerçek İhtiyaçları Karşılayan Bir Modelin Bigadiç Örneği Üzerinde İncelenmesi	Danışman bilgisi paylaşılmamıştır, tez indirmeye kapalıdır.	Yıldız Teknik Üniversitesi
Cenap Sancar	1992	Trabzon'da İç Göçler Kentle Ekonomik Sosyal Ve Kültürel Bütünleşme	Prof. Dr. Şinasi aydemir	Karadeniz Teknik Üniversitesi

Tablo 2.1. (Devam) Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Mohamad Ali Hekmat	2019	Türkiye'de mültecilerin barınma sorunları üzerine: Erzincan'da mülteci yerleşim alanı analizi	Doç. Dr. Filiz sönmez	Erciyes Üniversitesi
Senem Sidal Eyinç	2015	Tasarım yoluyla mülteci barınma sorununun yönetimi: İzmir'deki Suriyeli mülteciler örneği	Yrd. Doç. Dr. Cemile tiftik	İstanbul Teknik Üniversitesi
Saba Almuhtaseb	2017	Extended emergencies and spatializations of resistance in palestinian refugee camps the case of Wihdat (Filistin mülteci kamplarında genişletilmiş olağanüstü hal ve direnişin mekânsallaşması: Al Wihdat kampı örneği)	Yrd. Doç. Dr. Nilay Ünsal Gülmez	Bahçeşehir Üniversitesi
Fuat Arabacı	2020	Türkiye'deki mülteci ve yerel halk entegrasyon süreci için mekânsal bir çözüm önerisi (A spatial solution for refugees and locals integration process in Turkey)	Doç. Dr. Arzu Çahantimur	Bursa Uludağ Üniversitesi
Merve Küçük	2020	Kocaeli' de mülteci konut yerleşimleri için ekolojik bir yaşam ünitesi modeli (The ecological living unit model for refugee dwelling settlement in Kocaeli)	Prof. Dr. Tülay Tıkansak Karadayı	Gebze Teknik Üniversitesi
Tuğba Yaşar	2019	İki mülteci kampı: Çınar Fidanlık ve Viyana Mattersburg (The refugee camps: Cinar Fidanlık and Vienna Mattersburg)	Doç. Dr. Serdar Toka	Mardin Artuklu Üniversitesi
Abdelkarim Gharbawi	2000	Filistin mültecilerinin konut durumu	Doç. Dr. Güzin Türel	Gazi Üniversitesi

Tablo 2.1. (Devam) Mimarlık Temel Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezleri ve Künyeleri

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
Eda Yavaş	2021	The Habıtats Of Neonomads: Exploring Neonomadic Lifestyle Through Today's Dynamics And Nomadic Codes (Neo Göçebe Habitatlar: Güncel Dinamikler ve Göçebe Kodlar Üzerinden Neo-Göçebe Yaşam)	Prof. Dr. Ahmet Arda İnceoğlu ve Dr. Sibel Yasemin Özgan	MEF Üniversitesi
Cem Üstün	2021	Mimarlıkta yerden bağımsızlaşmak: Göçebeliği kavramsallaştırmak	Doç. Dr. Bahar Deniz Çalış Kural	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Damla Hocaoğlu Türk	2021	Göçmen ailelerin değişen kültürlerinin konutlar üzerinden değerlendirilmesi	Prof. Dr. Erincik Edgü	İTÜ, İç Mimarlık Bölümü.
Kaan Servi	2022	Station: Public Exodus Centers (İstasyon:Halka Açık Göç Merkezleri)	Doç. Dr. Xavıer llobet Ribeiro	Universitat Politècnica de Catalunya / Yurtdışı Enstitü /
Aylin Gürel	2020	Architectures of displacement: Resettlement of political emigrants through cortijos	Prof. Dr. Marina Lathouri	Architectural Association School of Architecture / Yurtdışı Enstitü

Tablo 2.1.'de yer alan yüksek lisans tezlerinin başlıklarından anlaşılacağı üzere göç kavramı genellikle sınırlı bir kent veya kent mekânı özelinde çalışılmış, göçmen konut tasarımları ve bu tasarımları etkileyen kültürel dinamikler sıklıkla tercih edilen araştırma konuları olmuştur. Göç olgusu ve konut ilişkisinin incelendiği tezlerden olan ve Sümeyra Eroğlu (2017), tarafından yayımlanan çalışmada, "Romaika" konuşan topluluğun konut tasarımında toplum ve aile yapısı ile yaşam tarzı, ekonomik faktörler, topoğrafya ve manzara, iklim türü ve bitki örtüsü gibi verilerin kullanımının etkisi araştırılmıştır. Uzungöl-Dönerdere göçünün alan çalışması olarak incelendiği çalışmada Uzungöl'ün,

doğal ve kültürel yapısı incelenmiş ve Uzungöl konutunun tasarımında etkisi bulunan faktörler detaylandırılmıştır. Çalışmada göçün yapıldığı Dönerdere Köyü'nün yerel mimarisi de doğal ve kültürel yapının yerel konut mimarisindeki etkileri de incelenmiştir (Eroğlu, 2017).

Göçün kırsal mimariye etkilerinin incelendiği tez çalışmasında Şahin (2020), göç alan Işıklar köyü ile göç veren Ortaköy'ü plan şemaları ve fotoğraflar aracılığıyla incelemiş, göçün kırsal dokuda meydana getirdiği değişiklikleri tespit etmiştir. Işıklar Köyü'nde geleneksel konutların yerini hızla yeni konutların aldığı, Ortaköy'de ise geleneksel konutların kullanımına devam edildiğini ancak günümüz geleneksel konutların yerine yeni konutların kullanılmaya başlandığını ortaya koymuştur. Kırsal mimarinin sürdürülebilir şekilde devam edebilmesi ve korunabilmesi için koruma önerilerinde bulunulan çalışmada hem yerel köylerin belgelenmesine hem de göç-kırsal mimari koruma sorunlarına odaklanılmıştır (Şahin, 2020).

Hocaoğlu Türk (2021) göçmenlerin yaşadıkları yerlerdeki kültürlerini göç ettikleri yerlere ne oranda taşıdıkları araştırmıştır. Mülakat, gözlem ve anket yöntemlerinin kullanıldığı alan çalışmasında Bulgaristan'ın Nova Mahala köyünde ve bu köyden Bursa'nın Kestel ilçesine göç eden ailelere anket çalışması yapılmıştır. Araştırma sonucunda göçmen ailelerin yaşam biçimlerinde, mekân kullanımlarında ve göç ettikleri yerlerdeki kültürün izlerinin bulunduğu tespit edilmiştir (Hocaoğlu Türk, 2021).

Kılıç ise (2018) çalışmasında Safranbolu Kıranköy Mahallesi'nde ikamet eden ve mübadele ile göç etmiş Rumlara ait konutları, mübadele sonrasında yaşanan sorunları ve bu konutların değiştirilmesini ele almıştır. Yapılan alan çalışmasında günümüz Kıranköy Rum evlerinin durumu incelenerek kullanımlarındaki elverişsizliklere yer verilmiştir (Kılıç, 2018).

Göç ve konut etkileşimi bağlamında yapılan bir diğer tez çalışmasında, İner (2007) göçmenlerin yerleştikleri yerlere kültürlerini de getirdikleri, bulundukları bölgenin fiziki şartlarına uyumlu olarak inşa ettikleri konutların sosyo-kültürel açıdan mimariye etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmada göçmenlere ait konutların incelemesi yapılmış, bu konutların şimdiki durumları ile ilk yapıldığı dönemdeki durumları karşılaştırılmış, ailelerin göç öykülerine yer verilmiş, konutların yapım tekniği ve malzemeleri

araştırılmış ve konutların bulunduğu bölgenin vaziyet planları analiz edilmiştir (İner, 2007).

Bursa ölçeğinde yapılan çalışmada ise Mutman (2003) Bursa Yavuz Selim ve Karaman mahallelerindeki göçmen konutlarını inceleyerek kültür ve mekân ilişkisini ele almıştır. Mekânsal diyalektik bağlamında konut mekân ilişkisinin incelendiği çalışmada, nitel araştırma yöntemiyle saha çalışması yapılmış olup, çalışmaya konu mahallelerde bulunan Bulgaristan ve Erzurum göçmenlerinden 30 kişi ile görüşülmüştür. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle, konut inşa sürecinde göçmenlerin dikkat ettikleri mekânsal diyalektikler ortaya çıkarılmıştır. Göçmenlerin alışkanlıkları, Bursa'ya göç öncesi yaşadıkları yerlerdeki yaşam tarzları, kullanıcı ve mekânın iletişiminin şemalarla ifade edildiği çalışmada, göçmenlerin öz kültürleri ışığında konutlarını inşa ettiği sonucuna varılmıştır. Mekânların karşıt kavramların ilişkileri doğrultusunda şekillendiği (genel-özel, iç-dış, kadın-erkek, gece-gündüz, ön-arka, temiz-kirli) çalışmada ulaşılan başka bir sonucu temsil etmektedir (Mutman, 2003).

Üretilen tezler içerisinde kavramsal çalışmalara yer verildiği de anlaşılmıştır. Üstün (2021) geleneksel açıdan mimarlık ve yer arasında kurulan ilişkinin alternatifini oluşturacak konumdan bağımsız bir mimarinin ne kadar ve nasıl mümkün olabileceğini sorgulamıştır. Bu açıdan, konumdan ayrı olarak yer ve mekân kavramları arasındaki diyalektik ilişki, hız, konum, varlıksal mekân, soyut mekân, boşluk ve palimpsest kavramları ölçeğinde sorgulanmıştır. Çalışmada bahse konu kavramların katalizör olduğu hareketlilik üretimi ve yerin kaybının hızlanması üzerine gelişen tartışmaların, kentsel göçebe olarak yaşamın mümkünlüğünü sorgulama zemini hazırladığı belirtilmiştir. Tezde, mobil mimarlık örneklerine dair detay, malzeme ve tektonik bilgiler de verilmiştir (Üstün, 2021).

Yukarıda söz edilen yüksek lisans tezleri dışında “Mimarlık Tarihi” ile ilişkili tezlerin olduğu da anlaşılmıştır. Bu tezler içerisinde arşiv belgelerinin kullanıldığı, anketlerin gerçekleştirildiği veya kültürel etkilerin ön plana çıkarıldığı çalışmaların varlığı saptanmıştır. Bu tezlerden ilki, Geç Dönem Osmanlı’da İzmir Değirmendağı bölgesine yerleşen göçmenlerin kentsel gelişim üstüne etkilerini incelemiştir. Balkan göçmenlerinin yerleştiği bölgenin mimari nitelikleri ile İzmir’in fiziksel, yapısal ve yönetsel açıdan geçirdiği dönüşümün aktarıldığı çalışmada, göç sorunu ile denize kıyısı olan yerleşim

yerlerinin batılı ülkelerle olan ticaret kaynaklı hızlı gelişimi ve bunun Osmanlı'da yaşanan yönetsel dönüşüm etkisi araştırılmıştır. Tez çalışmasında Değirmendağı'nın planlı bir göçmen bölgesi olduğu, nüfus istatistikleri, imar kayıtları vb. belgeler kullanılarak aktarılmıştır (Temizsoy, 2002).

Yıldırım (2019) ise, göç olgusu ve göçmen konutlarını incelemek için Cumhuriyet döneminin ilk göç hareketi olarak nitelendirdiği Bulgar göçüyle özellikle 1989 yılında 230,000'e yakın Türk kökenli göçmenin ülkemize göç ettiğini ve bunun sonucunda barınma sorunu ortaya çıktığını belirtmiştir. Barınma sorununa çözüm olarak üretilen örnek tasarım projelerinin öneri olarak sunulduğu çalışmada Bulgaristan'dan göçen vatandaşların yaşadığı Bursa, Konya ve Afyon illerinde bulunan 5 göçmen evi incelenmiştir (Yıldırım, 2019).

Orhan (2021) ise, 1877-1878 yıllarında Çarlık Rusya'sının Kars'a zorunlu göçe tabi tuttuğu Malakanların, geleneksel konut mimarisine etkileri, yapıların koruma sorunları ve bu mekânların devamlılığı için gerekli restorasyon çalışmalarını araştırmıştır. Çalışmanın örneklemini, Kars'ın Çakmak Köyü oluşturmuş ve bu köyde yer alan Malakan konutlarının mimari özellikleri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, Malakan konutlarının yapı sürdürülebilirliği açısından öneriler geliştirilmiş ve Çakmak Köyü'ndeki bir konuta ait geleneksel Malakan konutunun, yeniden işlevlendirilerek göç müzesi olması önerilmiştir (Orhan, 2021).

Zorunlu göçün sebep olduğu kültürel değişimin mekâna yansımasını inceleyen bir tez çalışmasında ise Türkmenoğlu (2020), 1923'te Lozan Barış Antlaşması sonucunda gerçekleşen nüfus mübadelesiyle gelen göçmenlerin, Aydın/Mursallı, Denizli/Honaz ve İzmir/ Küçükbahçe'de daha önceden kullanımda olan yapılar üzerinde meydana getirdikleri fiziksel değişimleri incelemiştir. Tezde zorunlu göç nedeniyle gelen göçmenlerin kullandığı geçici ve kalıcı barınma yöntemleri de araştırılmıştır. Göçmenlerin geride bıraktığı yapıların incelenmesiyle de mekânın yeniden işlevlendirilmesinin kültürle ilişkisi araştırılmış ve belirtilen üç özel yerleşim yerindeki mekânsal izlere ulaşılmıştır (Türkmenoğlu, 2020).

Mimarlık temel alanı içerisinde tamamlanmış yüksek lisans çalışmaları dışında doktora çalışmaları da incelendiğinde göçmen kampları, konutları ve göçlerin kaynak-hedef

bölgelere etkileri gibi çok çeşitli alanlarda çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. YÖK Tez Arşivinde Yer Alan Göç Konulu Doktora Tezleri.

Yazar	**Yıl**	**Tez Adı (Orijinal/Çeviri)**	**Danışman**	**Kurum**
İbrahim Bakır	1995	Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme Ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme	Doç.Dr. Ahmet Alkan	Selçuk Üniversitesi
Berrin Akgün	2001	Mekânsal İmge-Mekânsal Pratik İlişki/ İlişkisizliğinin Bursa'da 1950-1951 Ve 1989 Bulgaristan Göçmenleri Üzerinde İncelenmesi	Doç.Dr. Sercan Özgencil Yıldırım	Gazi Üniversitesi
Candan Ilgın	2005	Konut Çevrelerinde/Göç Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin/Kreuzberg Örneği	Prof.Dr. Orhan Hacıhasanoğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Nurtekin Özen	2009	GAP Bölgesinde Yaşanan Göçün Sürdürülebilirlik Bağlamında Konut Çevrelerine Etkisi Diyarbakır Huzurevleri Örneği	Prof.Dr. D.Irklı Eryıldız	Gazi Üniversitesi
Bilgehan Yılmaz Çakmak	2011	Kırsaldan Kente Göç İle Kent Çeperlerinde Oluşan Konutların Mekânsal Dizim Yöntemiyle Analizi, Konya Örneği	Prof.Dr. Kerim Çınar	Selçuk Üniversitesi
Saadet Gündoğdu	2019	21. Yüzyıl Dönümünde İnsan Kaynaklı Afetlerde Toplu Göçler Ve Geriye Dönüş Sürecinde Tarihi Çevreye Yönelik Risklerin Yönetimi	Prof.Dr. Z.Gül Ünal	Yıldız Teknik Üniversitesi
Eman İSMAİL	2022	Guidelines For A Socially Sustainable Urban Environment İn Refugee Camps. (Mülteci Kamplarında Sosyal Olarak Sürdürülebilir Bir Kentsel Çevre İçin Yönergeler)	Prof.Dr. Ayşen Ciravoğlu Demirdizen	Yıldız Teknik Üniversitesi

1995 yılında İbrahim Bakır tarafından yapılan doktora çalışmasında, Batı Toros göçerlerinin mekân sorunları üzerine çözüm önerileri getirmek amacıyla, devlet

tarafından gerçekleştirilen bir yerleştirme örneği incelenmiş ve ülke kaynakları da göz önünde tutularak planlama ilkeleri belirlenmiştir. Yazar tez özetinde problemin tamamen çözülmediğini de aktarmıştır (Bakır, 1995).

Akgün (2001) doktora çalışmasında, 1950-1951 ve 1989 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve Bursa'ya yerleşmiş olan göçmenlerin tezin kaleme alındığı yıllardaki mekânsal pratiklerini inceleyerek göçmenlerin dönüşümleri ve mekâna yansımalarını ortaya koymuştur (Akgün, 2001). Ilgın (2005) doktora çalışmasında, göç eyleminden önce bireylerin mevcut özelliklerini göç sonrasında yeni çevrelerinde nasıl yansıttıklarını analiz etmiştir. Bu süreçte bireylerde aidiyet duygusunun gelişiminin gözlenmesi amacıyla bir model geliştirerek Berlin/Kreuzberg semtinde uygulayıp, sonuçları paylaşmıştır.

Özen (2009) doktora çalışmasında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çevresel ve toplumsal koşullar nedeniyle Diyarbakır'ın Huzurevleri semtinde gerçekleşen göçlerin, semtte yer alan Nesrin Mahallesi üzerinden incelemesini yapmıştır. Tez kapsamı içerisinde gerçekleştirilen anket çalışmasıyla yerel yönetimlerin bölgesel planlamalarına sunulabilecek verilerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Yılmaz Çakmak (2011) doktora çalışmasında, kırsaldan kente yaşanan göçlerde göçmenlerin kültürel alışkanlıklarının ve değerlerinin mekâna, dolayısıyla mimarlığa olan etkileşimlerini konut analizleri üzerinden tespit etmiştir. Böylece kültürel alışkanlık ve değerlere ait izlerin mimari açıdan mekânda okunabilirliği ortaya koymuştur. Kırsaldan kente yaşanan iç göçlerde mekân kültürünün korunmaya çalışıldığı da çalışmada vurgulanmıştır.

Gündoğdu (2019) doktora çalışmasında, 21.yüzyılın dönümünde insan kaynaklı çatışmalar sonucunda ortaya çıkan zorunlu göçler sonrasında kaynak bölgede zarar görmüş olan tarihi kent mekânlarının ve kültür mirasının korunması ilkelerini belirlemeye çalışmıştır. Bu kapsamda kaynak ülkenin yerel kaynakları, yerel yapı üretim bilgisi, özgün kullanıcısı, geri dönüş ve göçler gibi etmenlerin önemini ele almıştır.

İsmail (2022) doktora çalışmasında, göçmen kamplarında gerçekleştirilen mekân tasarımı ile sosyal sürdürülebilirlik elde edebilmek için bir Kent Sosyal Sürdürülebilirlik Çarkı tasarlamak istemiş ve buna ait ölçme göstergelerini tanımlamıştır. Ortaya çıkarılan

yönergeler tez içerisinde belirlenen göçmen kamplarında uygulanarak kılavuzlar derlenmiştir.

2.1.2. Yurt Dışında Yer Alan Üniversitelerde Üretilen Tezler

Uluslararası ölçekte üretilen doktora tezleri incelendiğinde göçmen kampları analizlerinin, barınma mekânları için tasarım önerilerinin, göç kavramının, yere bağlılık veya göçlerin kültürel etkilerinin incelendiği tezlerin varlığı dikkat çekmiştir. Glusac (2015) doktora çalışmasında, göçler sonucunda kent mekân yerleşimlerinde kültürel etkileri ve yere bağlılığı Avustralya, Çin ve Amerika'da yer alan bazı mekânlar üzerinden incelenmiştir (Glusac, 2015). Eom (2017) doktora tezi çalışmasında Doğu Asya'daki Çin Mahallesi'nin, farklı kültürel ve coğrafi bağlamlar arasında göçlerle yeniden inşasını incelemiştir. Foroughanfar, doktora çalışmasında ise göç ve kentsel marjinalleşmenin neoliberal politikalarla nasıl kesiştiğine ve göçmenlerin mekânsal ve maddi müdahaleler yoluyla bu tür süreçlere nasıl yaratıcı bir şekilde tepki verdiğine dair araştırmalarda bulunmuştur. Etnografik ve mimari yöntemlerin bir kombinasyonuna dayanan ve sokağın koşullarının haritasının çıkarıldığı tezde odak noktası Malmö'de göçmenlerin binaları ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirdiğinin ortaya çıkarılmasıdır.

Yukarıda incelenmiş olan ulusal ve uluslararası örnekler göstermiştir ki, mimarlık disiplini altında göç kavramı çok geniş bir inceleme alanına sahiptir. Göç, yapı, bina bilgisi, rölöve-restorasyon ile mimarlık tarihi gibi alt bilim dalları için de araştırmaya açık bir konudur. Ancak ülkemizde mimarlık disiplini altında göçler üzerine ele alınmış tezlerin istatiksel oranları diğer bilim dallarına oranla oldukça düşük kalmıştır.

2.1.3. Leh, Rus ve Rumeli-Kafkas Göçleri Konulu Akademik Tezler ve Yazılı Eserler

Tez çalışması kapsamında Leh, Rus ve Rumeli-Kafkasya üzerinden gerçekleşmiş göçlerin İstanbul kent mekânları üzerindeki dağılımları birlikte incelenmiş olup literatür içerisinde söz konusu göçlerin birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürdeki çalışmalarda bu göçlerin ayrı çalışmalarda incelendiği eserler ve akademik tezler yer almaktadır. Literatür özeti içerisinde konu hakkında yapılmış belli başlı eserlere ve akademik tezlere yer verilmiştir.

2.1.3.1. Leh (Polonya) Göçü Konulu Akademik Tezler ve Eserler

YÖK tez arşivinde yer alan tezler incelendiğinde doğrudan Leh göçü ile ilişkili beş adet tezin yer aldığı görülmüştür. Gümüş (2007), yüksek lisans tezinde 1848 Macar Özgürlük mücadelesi sonrasında gerçekleşen göç dalgasını incelenmiş olup, göçmenler içerisinde Osmanlı modernleşmesinde etkili kişilerin katkılarını ele almıştır.

Çiloğlu (2019) ve Celep (2009) yüksek lisans çalışmalarında, Gümüş (2007) gibi, 1848 ihtilalleri sonrasında gerçekleşen göç dalgasını incelemiş olup, bu dalgada Macarlar ile birlikte hareket eden Leh göçmenlerden de söz etmiştir. Büyük (2013) tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışmasında ise Leh göçmenler tarafından İstanbul'da kurulan Şark Ajansı'nın başkanlığını yürüten ve Polonezköy'ün kurucusu kabul edilen Michal Czajkowski (Sadık Paşa) 'nin hayatı ile komutanlığını yaptığı Kazak Süvari Alayı üzerine çalışılmıştır.

Karabulut (2022) da, yüksek lisans tez çalışmasında Leh göçünün Osmanlı Devleti ile bağlamını inceledikten sonra tek bir göçmenin hayatı ve etkileri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Belirtilen tezlerin dışında İstanbul'da Leh göçmenler tarafından kurulan Polonezköy'ün ağırlıklı olarak günümüz koşullarının ele alınıp değerlendirildiği yüksek lisans tezlerinin çalışıldığı anlaşılmıştır. Aşağıda yer alan tabloda bahse konu tezlerin künye bilgileri ve diğer Leh-Osmanlı ilişkileri, tarihine dair ele alınan diğer tezler gösterilmiştir.

Tablo 2.3. Leh Göçü Konulu YÖKSİS'te Yer Alan Akademik Tezler

Yazar	Yıl	Başlık	Tez Bilgisi	Kurum-Bölüm
Mehmet Kaya	1994	Polonez köyün sosyo-ekonomik gelişimi	Yüksek Lisans Tezi	İstanbul Üniversitesi/ Bölgesel Coğrafya Ana Bilim Dalı
Krzysztof Wawrzyniak	2003	Ottoman-Polish relations in the sixteenth century (Onaltıncı yüzyılda Osmanlı-Leh ilişkileri)	Yüksek Lisans Tezi	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/ Tarih Ana Bilim Dalı

Tablo 2.3. (Devam)Leh Göçü Konulu YÖKSİS'te Yer Alan Akademik Tezler

Yazar	**Yıl**	**Başlık**	**Tez Bilgisi**	**Kurum-Bölüm**
Sabire Arık	2004	Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan ilişkileri (1674-1696)	Doktora Tezi	Ankara Üniversitesi/ Tarih Ana Bilim Dalı
Hacer Topaktaş	2005	Osmanlı Sefâretnâmeleri ışığında 1730 - 1763 yıllarında Osmanlı Devleti ile Lehistan/Polonya arasında diplomatik ilişkiler	Yüksek Lisans Tezi	Karadeniz Teknik Üniversitesi / Tarih Ana Bilim Dalı
Vedat Kanat	2011	Lehistanın parçalanma sürecinde Osmanlı devleti ile ilişkileri (1772-1795)	Yüksek Lisans Tezi	Mersin Üniversitesi / Tarih Ana Bilim Dalı
Joshua Kozakiewicz	2011	Of crowns and kaftans: The development of Ottoman? Polish diplomatic relations to the seventeenth century (Taç ve kaftan: 17. yüzyıla kadar Osmanlı-Polonya diplomatik ilişkilerinin gelişmesi)	Yüksek Lisans Tezi	Fatih Üniversitesi / Tarih Ana Bilim Dalı
Emire Tuğçe Kıvrak	2011	Beykoz-Polonezköy'ün kültürel peyzaj analizi ve değerlendirilmesi	Yüksek Lisans Tezi	İstanbul Üniversitesi / Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı
Hacer Topaktaş	2012	Dersaadet'te son Leh Elçisi: Franciszek Piotr Potocki'nin elçiliği ekseninde Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileri ve uluslararası boyutu (1788-1793)	Doktora	Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı
Muhammed Çelikkaya	2014	The great powers and Poland: The national and international dynamics behind the first partition of Poland (Büyük güçler ve Polonya:Polonya'nın birinci taksimi ardındaki ulusal ve uluslararası dinamikler)	Yüksek Lisans Tezi	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/ Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Tablo 2.3. (Devam) Leh Göçü Konulu YÖKSİS'te Yer Alan Akademik Tezler

Yazar	**Yıl**	**Başlık**	**Tez Bilgisi**	**Kurum-Bölüm**
Karolina Anna Kotus	2015	Polonyalı Elçi Jan Gninski'nin Türkiye Seyahatnamesine göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)	Yüksek Lisans Tezi	Hacettepe Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Merve Duydu	2016	Polonezköy (Adampol) yerleşiklerinin sosyo-kültürel açıdan incelenmesi	Yüksek Lisans Tezi	Cumhuriyet Üniversitesi /Antropoloji Ana Bilim Dalı
Mehmet Enver Erbil	2016	Taksim, işgal ve ayaklanma bağlamında Polonya'da milliyetçilik (1772-1905)	Yüksek Lisans Tezi	Hacettepe Üniversitesi/ Tarih Ana Bilim Dalı
Mert Çeliksoy	2017	Polonya milliyetçiliği (Piast Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e)	Yüksek Lisans Tezi	Kırıkkale Üniversitesi /Siyasal Bilimler
Gökçe Zevit	2019	Sürdürülebilir turizm-sürdürülebilir peyzaj ilişkisinin araştırılması: İstanbul-Polonezköy örneği	Yüksek Lisans Tezi	Bartın Üniversitesi / Peyzaj Mimarlığı
Sevim İlhan	2020	1923-2019 yılları arası Türkiye-Polonya ilişkileri	Yüksek Lisans Tezi	Gaziantep Üniversitesi / Tarih Ana Bilim Dalı
Engin Bacak	2020	Polonezköy ve Cumhuriyet köyü (İstanbul) çevresi yaz mevsimi gündüz kelebeği türleri (Lepidoptera) faunası	Yüksek Lisans Tezi	İstanbul Üniversitesi Biyoloji Ana Bilim Dalı

Türkiye dışında konu hakkında üretilen tezler de literatür taraması kapsamında incelenmiştir. 1974 yılında Indiana Üniversitesi'nde Robert Allen Berry tarafından kaleme alınan "Czartoryskı And The Balkan Polıcıes Of The Hotel Lambert", 1832-1847 başlıklı doktora tezinde, Hotel Lambert teşkilatının özellikle de Balkanlar'da güç sahibi olmayı hedefleyen Rusya karşısında yürüttüğü çalışmalara yer verilirken, tezin bir

bölümünde Michal Czajkowski'nin İstanbul'da Hotel Lambert teşkilatı için yaptıklarına da değinilmiştir. Devitt Tremblay tarafından Cambridge Üniversitesi'nde 2019 yılında yayınlanan "Manifestations of Poland in nineteenth-century French culture" başlıklı doktora tezinde 19. yüzyılda binlerce Polonyalı sürgünün Fransa'ya göçü olan Büyük Göç sonrası, göçmenlerin başta Paris olmak üzere Fransa'ya yerleşmesi ile kültürel hayatta ve siyasi temsiliyette yaşanan etkilerine değinmektedir.

2.1.3.2. Leh (Polonya) Göçü Konulu Kitap ve Makaleler

19. yüzyılda gerçekleşen Leh göçü üzerine çok sayıda yazılı eser yayınlanmıştır. Bu bölümde söz konusu eserlerden birincil kaynak olarak kullanılan çalışmalardan kısaca söz edilecektir.

1913 yılında Karwowski, Stanislaw tarafından kaleme alınan ve Türkiye'deki Polonyalıların 1848-1851 yılları arasındaki durumu hakkında bilgi veren eser, bu alanda yazılmış önemli bir eserdir [12]. Benzer şekilde Polonezköy (Adampol) üzerine ilk eser de Paul Ziolkowski tarafından kaleme alınmıştır (Zıolkowski, 1922). Yazar Sabih Alaçam tarafından 1943 yılında yayınlanan Polonya isimli kitap[13] Osmanlı-Polonya ilişkilerine ışık tutan Türkiye'deki öncül çalışmalardandır. Türkoloji çalışmaları ile önemli eserler yayınlamış olan Jan Revchman 18. yüzyılda İstanbul'daki Lehlerin durumu üzerine de önemli bir kaynağı literatüre kazandırmıştır[14]. Bürokrat ve araştırmacı-yazar Taha Toros tarafından yazılan "Geçmişte Türkiye-Polonya ilişkileri" başlıklı kitapta ise Leh göçü hakkında detaylı bir anlatım yapılmıştır. Eser 1983 yılında yayınlandıktan sonra Vatikan ve dönemin oryantalistleri tarafından övgüler almıştır (Şekil 2.2). Türk ve Polonyalı yazar-araştırmacıların konuya ilgisi 20. yüzyılın son çeyreğinde artarak devam etmiştir. Günümüzde, bahse konu göçün interdisipliner olarak çalışılmaya devam edildiği anlaşılmıştır. Jerzy S. Latka, Krakov Etnografya ve Türkoloji bölümü mezunu olup, 25 yıl Polonya- Türkiye ilişkileri üzerine araştırmalar yapmıştır. Yazar 20'nin üzerinde eser yayınlamış olup, araştırmaları çoğunlukla 19. yüzyılda göç eden ve Türkiye'ye sığınan

[12] Eser Lehçe olup, eserin orjinali Biblioteka Uniwersytetu Gdańskiego tarafından dijitalleştirilmiştir. Eser ilgili web sitesi üzerinden temin edilmiştir. Daha detaylı bilgi için Bkz.: (Karwowski, 1913)
[13] Eser künyesi: (Alaçam, 1943)
[14] Eser 18.yüzyılı ele alması nedeniyle tezde birincil kaynak olarak kullanılmamıştır. Detaylı künye bilgisi: Jan Revchman, 1959 , Zycie polskie w Stambule w XVIII wieku [Polish Life in Istambul in the XVIII Century]. Warszawa, Poland: Panstwowv Instytut Wydawniczy.

Lehler üzerinedir [15]. Ayrıca yazarın İstanbul'da kurulmuş Leh kolonisi olan "Adampol", günümüz ismiyle "Polonezköy" tarihi üzerine yayınladığı eserlerde bulunan çok sayıda kişisel arşivlerden elde ettiği görseller tez içerisinde birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Latka gibi Polonezköy üzerine yazılı eserleri bulunan Hacer Topaktaş Üstüner de çalışmalarında Osmanlı ve Polonya arşivlerini kullanması nedeniyle literatüre büyük katkı sağlamıştır [16].

Papa, yazar Taha Toros'u kutladı

Papa, Vatikan'dan gönderdiği bir mektupla, kültür ve tarih araştırmacısı yazar **Taha Toros**'u "Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri" adlı kitabı nedeniyle kutladı. Geçtiğimiz eylül ayında İngilizce ve Türkçe olarak yayınlanan kitap, geçmişte Osmanlı yönetiminin Polonya'yı komşularına ezdirmemek için kanı pahasına giriştiği savaşları, iki ulusun tarihine geçen dostluk olaylarını orijinal belgelerle yansıtmaktaydı. Polonyalıların ulusal şairi **Adam Mickewicz**'in 1855 yılında İstanbul'da ölmesi olayı ile, bazı Polonyalıların Türk sosyal ve siyasal yaşamındaki katkılarını belgelerle dile getiren bu kitap, Papa kadar Batılı oryantalistlerin de övgülerine neden olmuştu.

Taha Toros

Şekil 2.2. 7 Şubat 1984 tarihli Milliyet Gazetesinde konuya dair yayınlanan haber (İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi).

Yakın dönem çalışmaları içerisinde ayrıca Jolanta Adamska'nın[17], Paulina Dominik'in[18], Agnieszka Ayşen Kaim'in[19], Şair Akgün Akova'nın[20] ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi

[15] Yazar hakkında daha fazla bilgi için Bkz. (Zajac, 2002).

[16] Tez içerisinde kullanılan ve Topaktaş, Üstüner'in eserlerinde de yer alan Osmanlı belgeleri kaynak üzerinden ikincil kaynak olarak kullanılmamış olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivinden temin edilerek birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

[17] Yazarın Polonezköy üzerine kaleme aldığı eserde, köyde yer alan Zofia Rızı Anı Evi'ne ait anı defteri kayıtlarına yer vermiş olması literatüre önemli bir katkı sağlamıştır (Adamska, 2004). Ayrıca köy kilisesi hakkında basılan tanıtım broşürü de yazarın destekleri ile yayınlanmıştır (Adamska, 2015).

[18] Yazarın konu hakkındaki eserleri için Bkz.: (Dominik,2014); (Dominik,2015). Yazar ve diğerlerine ait bir web sitesinde İstanbul'da 19.yüzyılda Leh göçü sonrası öne çıkan bazı mekânların haritada üzerinde işaretlendiği bir çalışma da mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz.: (Dominik, Papież, & Połczyński, y.y).

[19] Yazar eserinde 3 farklı yüzyılda yaşamış üç farklı Polonyalı'nın (17.yüzyılda Wojciech Bobowski, sonradan bilinen adıyla Ali Ufkî Bey, 18.yüzyılda Salomea Regina Pilsztynowa ve 19.yüzyılda Konstanty Borzęcki sonradan bilinen adıyla Mustafa Celâleddin Paşa) Osmanlı Kültürü ile karşılaşmaları sonrasında ortaya çıkan çok kültürlülük durumunu ve etkileşimi incelemektedir. (Kaim, 2020).

[20] Yazar Türkçe ve İngilizce yayınlanan eserinde Polonezköy'ün güncel durumuna değinirken, köyün tarihi ve planına ışık tutan bilgiler sunmakta, kullandığı lirik anlatımla köyün hissettirdiği ve çağrıştırdığı duygulara dikkat çekmektedir (Akova, 2010).

tarafından yayınlanan "İstanbul'un Renkleri" isimli eserlerin bir bölümünde Nazım Alpman'ın konu hakkında ele aldığı kitap bölümü gösterilebilir (Alpman, 2020).

2.1.4. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçleri Konulu Akademik Tezler ve Eserler

Rumeli, Kırım ve Kafkasya göçleri kapsamında çok sayıda akademik tez yayımlanmıştır. YÖK tez arşivinde çeşitli anahtar kelimelerle (Balkan, Rumeli, Kırım, Kafkas, Muhacir, Çerkez vs.) yapılan taramalarda 100'ün üzerinde tez olduğu anlaşılmıştır. Bu tezler içerisinde 19. yüzyıldan Cumhuriyet'in ilanına kadarki zaman dilimini kapsayan tezlerin büyük bölümü Tablo 2.4'de gösterilmiştir.

Tezlerin sıklıkla başta tarih ve sosyoloji olmak üzere Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, Kamu Yönetimi, İşletme gibi sosyal bilimler alanlarında üretildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca konunun zaman zaman müzik ve gastronomi gibi alanlarda da interdisipliner olarak çalışıldığı görülmektedir. Tezlerin sıklıkla kent veya köy ölçeğinde çalışıldığı veya tek bir bölgeden gerçekleşen göçlerle sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır.

Rumeli, Kırım ve Kafkas göçleri mimarlık disiplini altında da az sayıda tezin kapsamı içerisinde kalmıştır. Duman (2007), yüksek lisans tezinde mübadele öncesi başlayan göçlerle birlikte Anadolu'da yapılan muhacir köyleri ve göçmen konutlarının tipolojik özelliklerini incelenmiştir.

Tez kapsamı içerisinde (Halaçoğlu, 1995) ve (İpek, 1994) kaynakları üzerinden İstanbul'daki göçmen yerleşimlerine de kısaca değinilmiştir. Ancak Osmanlı Arşivi tez içerisinde kullanılmamıştır (Duman, 2007).

Kabakoğlu (2018) yüksek lisans tezinde 93 harbi sonrasında Balıkesir'in Karesi, Susurluk, Balya, Gönen ve Manyas ilçelerine göç etmiş olan, Gürcü göçmenlerin kurmuş olduğu ve yaşadıkları 10 mahalleyi incelemiştir. Mahallelerde yer alan konutların genel özellikleri de anlatılmıştır (Kabakoğlu.A.B., 2018).

Durmuş (2019) tarafından yayımlanan tez kapsamında 19. yüzyılın son çeyreğinden Cumhuriyet'in ilanına kadar İnegöl Tahtaköprü kasabasında kurulan göçmen yerleşimleri incelenmiştir. Tez içerisinde yazılı ve aynı zamanda sözlü kaynaklar kullanılmış olup, konut yapıları, inşa yöntemi, iç mekân tasarımı üzerinde durulmuştur (Durmuş, 2019).

Tablo 2.4. Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Nedim İpek	1991	Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890)	Doktora	Tarih
Burak Küçük	2015	Biga Kazasında Muhacir Yerleşimleri Ve Yaşanan Sorunlar: 1856 - 1910	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Emrah Türkoğlu	2015	Türkiye'deki Mülteciler Ve Mekânsal Değişme: Güney Marmara Örneği	Yüksek Lisans	Coğrafya
Ufuk Erdem	2014	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri: 1860-1923	Doktora	Tarih
Şemsettin Seyhan	2014	Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler Ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)	Yüksek Lisans	Tarih
İpek Saklav	2010	Yerli Ve Mübadil Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Algılamadaki Benzerlik Ve Farklılıklar Mustafapaşa Kasabası Örneği	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Kemal Aras	2010	XIX. Yüzyılda Revan Muhacirleri	Yüksek Lisans	Tarih
Yaşar Ozan Say	2006	The Balkan Muhacirs Of Akköy/Didim: Memory And İdentity İn A Western Anatolian Village	Yüksek Lisans	Tarih
Ömer Berke Curoğlu	2022	Sakarya'da Yaşayan Bulgaristan Muhacirlerinin Yemek Kültürü Ve Yemek Tariflerindeki Standartların Belirlenmesi	Yüksek Lisans	Gastronomi Ve Mutfak Sanatları
Mahmut Şener	2021	20. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Göçler Ve Anadolu'nun Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri: Sivas Örneği	Doktora	Tarih
İlyas Er	2020	Kırım'dan Konya'ya Göç Eden Muhacirler Ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)	Yüksek Lisans	Tarih

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Şafak Yüca	2020	Tanzimat Dönemi Göç Yönetimi (1855-1866)	Yüksek Lisans	Tarih
Melek Eyigün	2019	Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları Muhacirlerinin Tabiiyet, İskân, Mali Yardım Ve İstihdam Sorunlarının Çözümüne Yönelik Bazı Uygulamaları	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Nilay Ağan	2019	Çanakkale Muhacirlerinde Toplumsal Cinsiyetin Temel Belirleyicileri Ve Kadın Folkloru	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Hakan Altın	2019	XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri	Yüksek Lisans	Tarih
Zühal Koç	2014	Karesi Sancağına Göçler (1860-1890)	Yüksek Lisans	Tarih
Sadiye Sena Dinçyürek	2010	A Compassionate Episode İn Anglo-Ottoman History: British Relief To '93 Refugees (1877-78)	Yüksek Lisans	Tarih
Züriye Çelik	2007	Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi:'Muhacir' Gazetesi (1909-1910)	Yüksek Lisans	Tarih
Gökhan Doğan	2021	1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra Balkanlardan İzmir'e Göç Ve Muhacirlerin İskânı	Yüksek Lisans	Tarih
Elif İnan	2020	Samanlıdağ Yarımadası'nda Yunan Zulmü Ve Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin Yarımada'daki Çalışmaları Ve Sonuçları	Yüksek Lisans	Tarih
İclal Algül	2019	Bulgaristan Göçmenlerinin Dini İnanç Ve Uygulamaları Üzerine Sosyolojik Bir Alan Araştırması: Hatay-Erzin'de Yaşayan Göçmenler Örneği	Yüksek Lisans	Din

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Ufuk Karakuş	2018	Batı Anadolu'da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)	Doktora	Tarih
Nasrullah Uzman	2013	Türkiye'nin Mülteci Ve Muhacir Politikaları (1923-1947)	Doktora	Tarih
Erdal Taşbaş	2011	Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler Ve Muhacirin-İ İslamiye Komisyonu	Doktora	Tarih
Kürşat Kurtulgan	2010	Balkan Muhacirlerinin Konya Vilayetine İskânı (1923-1933)	Doktora	Tarih
Derya Derin Paşaoğlu	2009	Nogaylar, Nogay Göçleri Ve Türkiye'deki İskânları	Doktora	Sosyoloji
Melisa Telli	2022	İç Batı Anadolu'da Muhacir İskânları Ve Toprak Tartışmaları (1850-1920)	Yüksek Lisans	Tarih
Hatice Baykan	2022	Yaver-İ Ekrem Nusret Paşa'nın Hayatı Ve Muhacirlerin İskânına Yönelik İcraatları	Yüksek Lisans	Tarih
Ebubekir Yalçınkaya	2021	93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) Sonrası Artvin Ve Yöresinden Kayseri İli'nin Develi İlçesi Merkezi İle Köylerine Yerleşen Muhacirlerin Ağız Özellikleri	Yüksek Lisans	Türk Dili Ve Edebiyatı
Cengiz Keskin	2020	I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı Ve Çevresi (1876-1908)	Doktora	Tarih
Habibe Polat	2019	Osmanlı Devleti'nin Halep Ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)	Doktora	Tarih
Asude Samsun	2018	Kocaeli İli Balkan Muhacir Ağızları	Yüksek Lisans	Türk Dili Ve Edebiyatı
İbrahim Bozbıyık	2015	Kafkasya'dan Düzce Havalisine Yapılan Göçler	Doktora	Sosyoloji

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Songül İlbaş	2015	Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları	Yüksek Lisans	Türk Dili Ve Edebiyatı
Fahriye Emgili	2011	Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)	Doktora	Sosyoloji
Yasemin Bozlak	2008	XIX. Yüzyılda Edirne Sancağı'nın Demografik Yapısı Ve İskân Siyaseti	Yüksek Lisans	Tarih
Tuncay Düzenli	2006	Adapazarı Ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskânı Ve Uyum Problemleri	Yüksek Lisans	Tarih
Eyüp Toprak	2022	Sivas Sancağı'nın Göç Tarihi (1877-1930)	Doktora	Tarih
Müyesser Özkul	2019	Kütahya'da Meskûn Üsküp Muhacirleri (Sözlü Tarih Çalışması)	Yüksek Lisans	Sosyoloji
İsmet Sarıbal	2015	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân Ve Entegrasyon : Bursa Sancağı Örneği	Doktora	Tarih
Tülin Acer	2008	Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar (1912-1914)	Yüksek Lisans	Tarih
İlkay Duman	2007	Balkanlar'dan Anayurda Yapılan Göçler, Osmanlı İskân Politikaları Ve Göçmen Yerleşimleri	Yüksek Lisans	Mimarlık
Engin Kırlı	2001	19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler	Yüksek Lisans	Tarih
Cüneyt Uğurlu	2022	Osmanlı Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nden Türk Kızılay'ına Sosyal Yardımlar(1868-2000)	Yüksek Lisans	Sosyal Hizmetler

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Veysel Karkın	2021	1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Anadolu'ya Göç Eden Çerkezlerin Yerli Unsurlarla İlişkileri	Yüksek Lisans	Tarih
Melik Gögerçin	2021	Kırım Kafkas Göçlerinin Bayezid Sancağı'na Sosyoekonomik Ve Kültürel Etkisi Üzerine Bir İnceleme	Yüksek Lisans	Tarih
Kerim Tiryaki	2020	Osmanlı Devleti'nde Muhacirîn-i İslamiyenin İskânı; Problemler Ve Çözüm Çabaları (1850-1900)	Doktora	Tarih
Sıraç Aktürk	2020	Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839-1914)	Doktora	Tarih
Pelin Demir	2019	Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'da Gündelik Hayat(1912-1913)	Yüksek Lisans	Tarih
Ayni Deniz Kabakoğlu	2018	Balıkesir Ve Çevresindeki Gürcü Yerleşimlerinin Mimari Ve Kültürel Analizi	Yüksek Lisans	Mimarlık
Hatice Yıldırım	2015	Mütareke Döneminde Göç Ve İskân, 1918 - 1923	Doktora	Tarih
Kamil Tarancı	2014	Balkan Savaşları'nın İzmir'e Yansımaları: 1912-1913	Yüksek Lisans	Tarih
Sezer Arslan	2008	Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti'nde İskânları	Yüksek Lisans	Tarih
Hidayet Eskisürmeli	2007	XIX. Yüzyıl Ortalarında Adana Vilayetinin Demografik Yapısı Ve İskân Siyaseti	Yüksek Lisans	Tarih
Ramazan Göktepe	2007	Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya Ve Kırım Göçleri	Yüksek Lisans	Tarih
Nursinem Tekin	2021	Çeçenlerin Kırım Savaşı Sonrası Sivas Vilayetine Göç Ve İskânları	Yüksek Lisans	Tarih

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Yusuf Koğ	2020	Kırım Savaşı Ve Kafkas Göçlerinde Salgın Hastalıklar (1853-1864)	Yüksek Lisans	Tarih
Ayşegül İnginar Kemaloğlu	2020	Trakya'ya İskân Edilen Göçmenler Ve Bölgenin Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri (1923-1960)	Doktora	Tarih
Sümeyra Yılmaz	2017	Kafkasya'dan Maraş Sancağına Yapılan Göçler (1859-1920)	Yüksek Lisans	Tarih
Yusuf Günaçtı	2017	Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzon'a Göçler: Göç, Demografik Hareketlilik Ve Değişim Üzerine Bir Kent Örneği (1877 - 1930)	Yüksek Lisans	Sosyoloji
İbrahim Akman	2003	1910-1930 Yılları Arasında Kütahya'da Göç	Yüksek Lisans	Tarih
Volkan Aksoy	2003	Birinci Dünya Harbinde Doğu Karadeniz'de Muhacirlik	Yüksek Lisans	Tarih
Hasret İpek İlçin	2021	Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'a Gelen Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar	Doktora	Tarih
Yunus Pustu	2020	XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç Ve İskân (1856-1918)	Doktora	Tarih
Serdar Nükte	2019	Muhacirlikten Göçmenliğe İskândan Yerleşime: Bulgaristan Muhacirlerinin Konya'ya Göçü	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Selami Abaz	2019	19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (Çorum İli Örneği)	Yüksek Lisans	Tarih
Kadriye Durmuş	2019	19. Yüzyıl Sonu Muhacir Yerleşmeleri: İnegöl/Tahtaköprü Kasabası Örneği	Yüksek Lisans	Mimarlık
Metin Menekşe	2018	Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk Ve İskân (1897-1913)	Doktora	Tarih
Süleyman Sinin	2018	Kafkasya'dan Tokat'a Göçler Ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları (1877-1914)	Yüksek Lisans	Tarih
Mehmet Bicik	2017	Balkanlar'dan Burhaniye'ye Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Etkileri	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Bilgihan Akbaba Bozok	2017	Göç, Kimlik, Müzik: Karaağaçlı Pomak Topluluğunda Balkanlılık Tahayyülleri Ve Kültürel Kimliğin Müziksel İnşası	Doktora	Müzik

Tablo 2.4. (Devam) Geç Osmanlıda başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte yaşanan Rumeli-Kafkas göçleri konulu akademik tezler.

Yazar İsmi	Yıl	Başlık	Tez Türü	Alan
Hakan Asan	2016	Kırım Ve Kafkasya'dan Diyarbakır Ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin Ve Diyarbakır Örneği	Doktora	Tarih
Sevde Uzunca	2023	1946-1951 Arası Bulgaristan'dan Türkiye'ye Müslüman Göçleri	Yüksek Lisans	Tarih
Melisa Telli	2022	İç Batı Anadolu'da Muhacir İskânları Ve Toprak Tartışmaları (1850-1920)	Yüksek Lisans	Tarih
Necmettin Yılmaz	2022	Sancak Göçmenlerinde Kimlik Ve Din: Pendik Örneği	Doktora	Sosyoloji
Ali Ceylan	2021	Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Ve Göçmenlerin İskânı (1923-1945)	Yüksek Lisans	Tarih
Ebru Gücüyener	2019	Manisa Balkan Göçlerinin Göç Anıları Üzerine Bir İnceleme	Yüksek Lisans	Sosyoloji
İlyas Kahraman	2019	Osmanlının Son Dönemlerinde Balkanlar Ve Rumeli'den Aldığı Göçlerin Ulus Olmadaki Rolü	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
Mehmet Bicik	2017	Balkanlar'dan Burhaniye'ye Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Etkileri	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Kaan Emre Özcan	2016	Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü: Bursa Örneği	Yüksek Lisans	Tarih
Emre Tekinkaya	2015	Göç Ve Etnik Ekonomi: İstanbul Bayrampaşa'da Boşnak Göçmenler	Yüksek Lisans	Ekonomi
İsmet Sarıbal	2015	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân Ve Entegrasyon : Bursa Sancağı Örneği	Doktora	Tarih
Sümeyye Yıldız	2019	İstanbul – Bayrampaşa'da Yaşayan Balkan Göçmenlerinin Sosyal Uyumu Ve Kente Katılımlarının İncelenmesi	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
Özlem Koçman	2019	Neoliberal Kentleşmenin Bir Mahallesi: Mahmutbey Köyü	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
Elif Üstündağlı	2009	Balkan Göçmenlerinin Türkiye'de Kültürleşmeleri Sürecinde Türk Tüketim Kültürüyle Olan Etkileşimi	Yüksek Lisans	İşletme

Tablo 2.4'de yer alan tezler içerisinde İstanbul'un inceleme alanı olarak seçildiği çalışmalar da yer almıştır. İlçin (2021) doktora tezinde, öncelikle Balkanlar'da göçü hazırlayan savaşlar ve diğer etkenler detaylıca aktarılmaktadır. Tezin ikinci bölümünde

Balkan göçmenlerinin İstanbul'daki iskân biçimlerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ise salgın hastalıklar gibi temelde hijyen noksanlığı ile ortaya çıkan durumlar ve şartlar ele alınmıştır (İlçin, 2021).

Yıldız (2019) yüksek lisans çalışmasında İstanbul'un Bayrampaşa İlçesine Osmanlı döneminden günümüze yaşanan Balkan göçleri ve bu göçler sonucunda mekâna uyum pratikleri sözlü saha araştırmaları ile ortaya konmuştur (Yıldız, 2019). Tekinkaya (2015) 'da tezinde İstanbul'un Bayrampaşa İlçesinde yaşayan Balkan göçmenlerinin sosyo-ekonomik katkılarını ve durumlarını ortaya koymuştur (Tekinkaya, 2015).

Türkiye dışında yer alan üniversitelerde de söz konusu göç dalgaları üzerine akademik tezlerin üretildiği anlaşılmaktadır. Stanford Üniversitesi'nde 2018 yayınlanan doktora çalışmasında Kafkasya bölgesinin Rus işgali sonrasında bölgedeki Müslümanların 1860-1914 yılları arasında Osmanlı topraklarına göçü üzerine çalışılmıştır. Tezde arşiv belgeleri üzerinden göçlere dair istatiksel veriler tablolar halinde ortaya konmuştur. Hedef ve transit kent olma durumundaki İstanbul'dan söz edilmiş olsa da semtler özelinde bir inceleme yer almamaktadır. Tezde ayrıca İstanbul'da Kafkasyalılar tarafından kurulan Neşr-i Maarif Cemiyeti'nden söz edilmiştir (Troyansky, 2018).

Ella Margaret Fratantuono tarafından 2016 yılında Michigan State Üniversitesi Tarih Bölümünde Migration Administration in the Making of the Late Ottoman Empire başlığıyla hazırlanan doktora tez çalışmasında, 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle de Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda Osmanlı göç yönetiminin analizi hedeflenmiştir. Göç dalgaları ile mücadele eden merkezi hükümetin gücünü artırmayı amaçlayan siyasi reformlar ve göç politikaları tez çalışması içerisinde incelenmiştir (Fratantuono, 2016). Isa Blumi tarafından kaleme alınan Ottoman Refugees 1878–1939, Migration in a Post-Imperial World isimli kitapta dağılma sürecinde olan Osmanlı Devleti topraklarında göçleri tetikleyen unsurlara ve yaşanan göç dalgalarına dair bilgiler yer alırken, yazar eserinde geçmişten günümüze göç dalgalarını tetikleyen küresel unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir zamanlar geniş topraklarda hakimiyet süren Osmalı İmparatorluğu'nda yaşanan kimlik sorunları üzerinde durmakta, Osmanlı mültecilerinin oluşmasında küresel kapitalizmin ilişkisini tartışmaktadır (Blumi, 2013).

2.1.4.1. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçleri Konusunda Literatürde Yer Alan Makale ve Kitaplar

Türk tarihi için son derece önemli olan Rumeli, Kırım ve Kafkas göçleri üzerine literatürde çok sayıda eser yer almaktadır. Bu bölümde belli başlıca eserlerden söz edilmiştir. Rumeli göçleri üzerine önemli çalışmaları olan kişilerin başında Türk, diplomat, tarihçi-yazar ve akademisyen aynı zamanda Türk Tarih Kurumu şeref üyelerinden olan Bilâl Şimşir gelmektedir. Bilal Şimşir 1989 yılında yayınlanan Rumeli'den Türk Göçleri isimli üç ciltlik eserinde; Türkiye dışındaki tarihi arşivleri vesikalarıyla tasniflendirerek çeviri ve orijinal metinlere yer vermiştir. Eserin temel amacı, Rumeli topraklarında Türklerin ve Müslümanların uğradıkları saldırıları ortaya koymaktadır. Yazar Balkanlardan yapılan göçlerin Türk tarihi üzerindeki önemini anlatırken bu göçleri "Türkün Avrupa'dan çekilmesi, atılması "olarak tanımlamıştır (cilt 1 sayfa 9). Eserde göçmenlerin İstanbul'da iskânları ve yaşama mekânları hakkında bilgiler neredeyse yok gibidir. Ancak göçlerin nedenlerini ve yaşanan süreçleri ortaya koyması, Paris ve Londra'da yer alan birçok uluslararası yazışma, rapor, gazete vb. belgelerin yer alması nedeniyle tez içerisinde kaynak olarak kullanılmıştır (Şimşir, 1989).

Tarihçi, Akademisyen Nedim İpek de 1877-1890 yılları arasında Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçleri aktardığı doktora tezi ile literatüre göç çalışmaları adına önemli bir katkı sağlamıştır. İpek sonraki akademik kariyerinde Rumeli ve Kafkas göçleri üzerine çok sayıda eser yayımlamıştır. Makedonya doğumlu Sosyolog, Akademisyen Faruk Kocacık da Balkan ve Kafkas göçleri üzerine önemli çok sayıda eseri literatüre kazandırmıştır. Kocacık'a ait eserler tez içerisinde kullanılmıştır. Ahmet Halaçoğlu'nun 1995 yılında yayımladığı "Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)" başlıklı kitabı da bu konuda ele alınmış önemli eserlerin başında gelmektedir (Halaçoğlu, 1995). Abdullah Saydam (Saydam , 2022), Hatice Yıldırım (Yıldırım , 2020) gibi çok sayıda yazarın eseri bu konuda yapılan çalışmalara örnek gösterilebilir.

Türk Kızılay'ının da tarihi arşiv kaynakları söz konusu dönemlerde yaşanan göçler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak Kızılay arşivi birincil kaynak olarak değil, yine Kızılay tarafından yayımlanan kitaplar üzerinden ikincil kaynak olarak tez içerisinde kullanılmıştır.

2.1.5.1. Beyaz Rus Göçü Konulu Akademik Tezler

YÖK Tez arşivinde yapılan taramada Beyaz Rus göçünün İstanbul ile ilişkisini doğrudan ele alan bir adet tez bulunurken Beyaz Rus göçü hakkında bilgiler sunan iki adet tez olduğu görülmüştür. Bu tezlerle ilgili bilgiler Tablo 2.5'de belirtilmiştir.

Tablo 2.5. Beyaz Rus göçü konulu akademik tezler

YAZAR	YIL	BAŞLIK	DANIŞMAN	KURUM-BÖLÜM
Tümay Timuçin	1999	White Russians in Istanbul: The plight of the Russian emigres during the years 1919-1924	Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu	Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Tarih Ana Bilim Dalı
Ebru Kayhan	2019	Göçmen Rus yazarı İvan Lukaş'ın edebi sanatı	Prof. Dr. Sevinç Üçgül	Erciyes Üniversitesi / Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Fatih Özdemir	2009	Türk romanında Ruslar	Prof. Dr. Sema Uğurcan	Marmara Üniversitesi / Türk Edebiyatı Bölümü

Tümay Timuçin tarafından ele alınan yüksek lisans tezi, YÖK arşivinde yayınlanma izni bulunmamakta olup, eserin kurumda basılı kopyası incelenmiştir. 186 sayfalık eserde İstanbul'u etkisi altına alan Rus göç dalgaları hakkında bilgi verildikten sonra kent mekânları özelinde kısıtlı bilgi verilmiştir. "Haroşa" olarak isimlendirilen Rus kadınlarının İstanbul'daki sosyolojik konumu ve göçmenlerin yaşadığı işsizlik gibi konular üzerinde durulmuştur (Timuçin, 2019). Kayhan (2019) tarafından ele alınan tezde, İvan Lukaş'ın 1920 yılında Rusya'dan göç ederek önce İstanbul'a gelmesi ve sonrasında Sofya, Belgrad, Berlin, Riga ve Paris'te son bulan göç yolculuğu ile edebi eserleri hakkında bilgi verilmiştir (Kayhan, 2019). Özdemir (2009) Türk Romanında Ruslar başlıklı doktora çalışmasında Rus kahraman bulunan ya da Ruslarla ilgili değinmeler olan romanları incelemiştir (Özdemir, 2009).

Akademik tezler içerisinde doğrudan Beyaz Rus göçü üzerine çalışılmamış olmasına karşın konu kapsamı nedeniyle Beyaz Rus göçüne değinen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaların başında Bilge Ar'a ait İşgal altındaki İstanbul'da kentsel ve mimari ortam başlıklı tez çalışması gelmektedir. Ar İstanbul'da savaş ve işgalin neden olduğu sorunlar ve çözümleri ile işgal kuvvetlerinin teşkilatlanması ve kullanılan mekânlar üzerinde dururken, Beyaz Rus göçünün de tıpkı yangın ve salgın hastalıklar gibi kent mekânı içerisinde ortaya çıkardığı sorunlara ve etkilere değinmiştir. Osmanlı Arşivi

kullanılmayan çalışmada bir Amerikan gazetesi olan The Orient'in kullanılması ve mimarlık disiplini altında Beyaz Rus göçünün ele alınmış olması literatüre büyük katkı sağlamıştır. Çalışmada The Orient üzerinden aktarılan bilgilerin ikincil kaynak olarak kullanılmıştır (Ar, 2006). Arıker'e (2019) ait yüksek lisans çalışmasında Gelibolu'nun 1913-1926 yılları arasında göçlerde yaşadığı etkileri de yer verilmiştir. Beyaz Rusların Gelibolu'da geçici iskân etmesi nedeniyle tez kapsamı içerisinde incelenmiş bir göç olarak karşımıza çıkmaktadır (Arıker, 2019).

Tablo 2.6. Konu kapsamı nedeniyle Beyaz Rus Göçüne yer veren tezler

YAZAR	YIL	BAŞLIK	DANIŞMAN	KURUM-BÖLÜM
Bilge Ar	2006	İşgal altındaki İstanbul'da kentsel ve mimari ortam	Doç. Dr. Turgut Saner	İTÜ Mimarlık Ana Bilim Dalı
Devrim Vardar	2007	İstanbul'un 1918-1923 yılları arası itilaf kuvvetlerince işgalinin sosyolojik açıdan Türkiye'nin yakın tarihindeki yeri ve önemi	Doç. Dr. Ertan Eğribel	İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Samet Arıker	2019	Gelibolu vilayeti (1913-1926)	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Esenkaya	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Leyla Daştan	2015	İşgal döneminde (1918 - 1923) İstanbul'da eğitim faaliyetleri	Prof. Dr. Betül Aslan	Atatürk Üniversitesi Tarih Eğitimi Bilim Dalı
Şeyma Şahin	2009	Osmanlı arşiv belgelerine göre işgal döneminde İstanbul (13 Kasım 1918-15 Mart 1920)	Prof. Dr. Vahdettin Engin	Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı
Deniz İbrahim Yiğit	2019	İstanbul'un işgalinde mülkî ve askerî binalar (1920-1923)	Prof. Dr. Fatma Ürekli	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı

"İşgal dönemi İstanbul" konulu tez çalışmaları içerisinde de kısmi olarak Beyaz Rus göçünden söz edildiği anlaşılmaktadır. Vardar (2007) 'ın İstanbul'un 1918-1923 yılları arasında İtilaf kuvvetlerince işgalinin sosyolojik açıdan Türkiye'nin yakın tarihindeki yeri ve önemini aktardığı yüksek lisans tezi çalışması da süreci aktarırken, Beyaz Rus göçünün sosyolojik etkileri hakkında okuyucuya bilgiler sunmaktadır (Vardar, 2007). Daştan (2015) ise işgal dönemi eğitim faaliyetleri hakkında ele aldığı tez çalışmasında Beyaz Rus göçü sorunundan, Beyaz Rus kadınların sosyolojik durumundan söz etse de Beyaz Rusların eğitim faaliyetleri üzerinde durmamış ancak Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer yabancı okullar hakkında detaylı bilgi sunmuştur (Daştan, 2015). Şahin (2009)'de 1918-1920 yılları arasında işgal dönemi ile ilgili incelediği arşiv belgeleri üzerine yazdığı tezde, Beyaz Rus göçmenler hakkında sadece İstanbul'daki sorunlar olduğunu aktarmış,

Osmanlı-Rusya devlet ilişkileri üzerinde durmuştur (Şahin , 2009). Yiğit (2019) ise, tezinde Selimiye, Davutpaşa, Gümüşsuyu, Taksim Kışlası ile bazı hastanelerin Rus göçmenlere tahsis edilmesini aktarmıştır (Yiğit, 2019).

Beyaz Rus göçü Türkiye dışında yer alan üniversitelerdeki araştırmacılar için önemli bir araştırma konusu olmuştur. Beyaz Rus göçü üzerine ele alınmış doktora tezleri aşağıda yer aldığı gibidir:

1951 yılında Yale Üniversitesi'nde Tania S. Von York tarafından yazılan "The White Russians Of Bridgeport" başlıklı doktora tezinde Amerika'da Bridgeport'a göç etmiş Beyaz Rusların sosyolojik durumları ele alınmıştır [21].

Dacy, 1972 yılında Beyaz Rusların direnişlerini ve 1917-1920 yıllarında gerçekleşmiş eylemleri inceleyen "The White Russian Movement: A Study of the Failure of Counter-Revolution, 1917-1920" başlıklı bir doktora tezi yayınlanmıştır (Dacy, 1972).

Aynı sene Louisville Üniversitesi'nde yayınlanan "The Wrangel Refugees: A Study Of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated Whıte Russıan Forces, Both Mılıtary And Cıvılıan, In Exıle" başlıklı doktora tezinde ise komutan Wrangel'in ordusu ile beraber göçü sürecinde yaşadıkları geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Yazar Wrangelin İstanbul anılarına da yer vermiştir (Hutchins, 1972).

Paul Robinson tarafından Oxford Üniversitesi'nde 1999 yılında tamamlanan doktora tez çalışmasında Kasım 1920 yılında dağılan Wrangel ordusu ile birlikte ortaya çıkan Beyaz Rus göç dalgası ve sonrasında "Russkii Obshche-Voinskii Soiuz" (ROVS) derneği aracılığı ile göçmenlerin örgütlenmesi ele alınmıştır (Robinson , 1999).

Michael A. Reynolds tarafından Princeton Üniversitesinde tamamlanan doktora tezi kapsamında, 1908 Jön Türk Devrimi ile başlayıp, Birinci Dünya Savaşı ile devam eden 20. yüzyılın ilk yıllarındaki Osmanlı-Rusya resmi devlet ilişkileri ve politikaları ele alınmıştır. Çalışmada Osmanlı ve Rusya arşivi belgeler, The Orient ile İkdam Gazetesi kullanılarak kaynakça zenginleştirilmiştir (Reynolds, 2003).

[21] Tez için bkz. : (https://www.proquest.com/docview/ 302054977? accountid=16382).

2.1.5.2. Beyaz Rus Göçü Konulu Eserler

1921 yılında Herbert George Wells tarafından yayınlanan eserde, Rusya'da göçü hazırlayan kötü yaşam koşulları ve iç karışıklıklar hakkında izlenimlere yer verilmektedir. Üç bölümden oluşan eserin üçüncü bölümünde İngiltere'ye göç etmiş olan Rusların İngiltere'deki durumları hakkında bilgilere de yer verilmiştir (Wells, 1921).

1922 yılında Jerome Davis tarafından yayınlanan eserde Beyaz Rus göçmenlerin Amerika topraklarına göç ettikten sonra deneyimledikleri sosyolojik ve mekânsal pratikleri içermektedir (Davis, 1922).

1925 yılında Anatolii Anishev tarafından kaleme alınan kitapta 1917 Bolşevik Devrimi'ni izleyen iç savaşın erken bir tarihi aktarılmaktadır. Anishev önsözünde, savaşla ilgili arşiv kaynaklarının kötü durumda olduğunu ve neredeyse hiçbir monografın bulunmadığını belirtmiştir. Bu durumun onu Beyaz Rus dergilerinde ve gazetelerinde yer alan taraflı ve güvenilmez makalelere güvenmeye zorladığının belirtildiği çalışmada devrimci tarafın ürettiği birçok belgenin de taraflı ve aşırı iyimser olduğu belirtilmiştir. Bu sınırlamalar ışığında Anishev amacının, gelecekte yazılacak daha yetkin bir tarih için çerçeve çizmek olduğunu aktarmıştır. İlgili eserin dijital formatı Kongre Kütüphanesi'nden alınmıştır (Anatolii, 1925) . [22]

Baumgarten ve ark. (1923) tarafından 1920-1921 tarihinde Rusça olarak kaleme alınmış ve 1923 yılında Berlin'de basılmış olan Russkīe v Gallipoli isimli eser de dijital olarak temin edilmiştir[23]. Eser bir makaleler bütünü şeklinde ele alınmıştır ve künye bilgisi içerisinde 17 yazarın ismi geçmektedir [24]. Eserin önsözünde yer alan "dışarıdan değil, buradan bizim bakış açışımızdan her şeyin görüntüsü…" ifadesi değerini ortaya koymaktadır. Bahse konu eser ağırlıklı olarak Rusların Gelibolu'daki yaşamları üzerine bilgilerden oluşsa da Rus göçünün Osmanlı toprakları üzerindeki etkilerini okuyabilmek adına veriler de içermektedir. Bu nedenle birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

22 İlgili ve tez daha fazla detay için bkz. https://www.loc.gov/item/2021666632/.
23 Bahse konu eser openlibrary.org üzerinden temin edilmiştir.
24 Bahse konu yazarlar: V. F. Baumgarten, M. V. Vasnetsov, E. P. Vashchenko, G.F. Voloshin, V. Kh. O. V. Ivanov, D. P. Ilyinsky, V. A.Kartsov, R. G. Kurts, V. K. Mironovich, V. V. Polyansky, B. N. Raevsky, N. 3. Rybinsky, P.S. Savchenko, V.V. Sakhanev, M.D. Sorokin, N. P. Chernyavsky, S. M. Shevlyakov.

Beyaz Rus göçü hakkında yazılı kitaplar içerisinde Jak Deleon'a ait ilk basımı 1990 yılında yayımlanan Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar isimli eser, Türkiye'de üretilen akademik çalışmalar içerisinde kullanılan en yaygın kaynaktır (Deleon, 1990). Deleon eserinde Beyoğlu'nda Beyaz Ruslarla birlikte büyük değişim yaşayan eğlence kültürü üzerinde oldukça detaylı bilgiler sunmaktadır. Ancak eser Behzat Üsdiken tarafından tek bir kaynak kullanılarak hazırlanmış olması nedeni ile eleştirilmiştir (Üsdiken, 1991). Deleon ise Beyaz Ruslar ve büyük yengesi Natasha'nın kişisel arşivi ve anıları ile eserini kaynak açısından zenginleştirdiğini dile getirerek eserini savunmuştur.

Beyaz Rus göçü üzerine çalışılmış en kapsamlı kitaplardan olan Macar ve Macar'a ait kitapta ise Türkiye'de Beyoğlu'nun eğlence hayatı kapsamında incelenen göç, Beyaz Ordu askerleri çerçevesinde yeniden ele alınmıştır. Yazarlar söz konusu kitapta Deleon ve Üsdiken'e ait eleştiri ve savunmalara da yer vermiş olup, bahse konu Beyaz Rus göçünün Türkiye tarihindeki önemine karşın, akademik olarak yeterli araştırma alanı bulamadığını vurgulamıştır (Macar ve Macar, 2010).

Prof. Dr. Yefim İosifoviç Pivovar, Doç. Dr. Sergey Vladimiroviç Karpenko ve Sergey Sergeeviç İppolitov tarafından kaleme alınıp, Dr. Elnur Ağayev tarafından Türkçe'ye çevrilen 1920'lerin başında İstanbul'a göçen Rusların sayıları, maddi durumları, ülkelerine geri dönüşlerini anlatan makale çalışması, Prag'daki Rus tarih arşivine aktarılan İstanbul'daki Rus sivil toplum kuruluşlarının malzemeleri (sözde "Prag arşivi", 1946 yılında Çekoslovakya'dan SSCB'ye taşınmıştır) ve Kızıl Ordu'nun istihbarat belgeleri kullanılarak hazırlandığı için ayrı bir öneme sahiptir (Ağayev, 2012). Bu nedenle bu eser birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Marc Raeff (1990) eserinde Rus göçünü hazırlayan siyasi süreç, Rus göçünün dünya genelindeki yaygın etkileri, Avrupa tarihindeki diğer benzer olaylardan ayıran yönlerini ve göçmenlerin Batı'da kültürel yaratıcılıklarını dile getirmiştir. İstanbul hakkında da genel bilgiler yer almaktadır (Raeff, 1990). Söz konusu kaynağın Türkçe ve İngilizce inceleme makaleleri yayınlanmış olsa da eser birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Vercihan Ziflioğlu'na ait ve 2019 yılında yayınlanan "Beni Unutma Rusyam" adlı eser günümüzde yer alan Beyaz Rus ailelere mensup üyeler ile röportajlar içermesi açısından literatüre kazandırılmış önemli bir çalışmadır. 1920'li yıllarda göçe zorlanan Umorav

ailesinin en küçük üyesi olan Roksana'nın İstanbul'da yaşayan ve Rus göçünü bizzat yaşamış en yaşlı üyesi olması ve röportajda aktardıkları, tez çalışması içerisinde kaynak olarak kullanılmasını sağlamıştır (Tunçbilek, 2022) .

Prof. Svetlana Uturgauri tarafından kaleme alınan ve 2015 yılında Uğur Büke tarafından çevirisi yapılan "Boğaz'daki Beyaz Ruslar" isimli kitapta Rusya'yı terk etmek zorunda kalan ve Türk topraklarında tutunmaya çalışan sivil mültecilere yer verilmiştir. Kitabın temelini anı edebiyatı ve Türk ve Rus yazarların araştırmaları oluşturmaktadır (Uturgauri, 2015).

Bülent Bakar'a ait eser Türkiye'de Beyaz Rusların anlatıldığı kitap olarak en kapsamlı eserlerin başında gelmektedir. Yazar önsözde akademik olarak konunun az işlenmiş olduğuna vurgu yapmakta olup, ağırlıklı olarak Türk, Fransız ve İngiliz basınına ait gazete taramaları yaparak çalışmasında kullanmıştır (Bakar, 2015).

Yapılan literatür araştırmaları incelenen göç dalgalarının interdisipliner çalışmalara konu olduğunu ancak günümüz İstanbul sınırlarına olan etkilerinin tek bir çalışma içerisinde ele alınmadığını göstermektedir. Ayrıca tez çalışması diğer çalışmalardan farklı olarak göç kavramı altında kullanıcı duygu ve deneyimlerini ele almak veya saha araştırmalarını analiz etmek yerine mimarlık tarihi içerisinde yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu kapsamda Başkanlık Osmanlı arşiv belgelerinin, almanacların, günlüklerin, kızılay ve Kızılhaç gibi kurumların arşivlerinin, tarihi mektup ve yazışmaların taranması ve kent mekânları ile ilgili bulguların literatüre kazandırılmasını sağlamıştır.

2.2. Malzeme ve Yöntem

Araştırmanın türü, yaklaşım ve analiz yöntemi ile arşiv belgelerinin temini ve kullanım yöntemleri ayrı başlıklar altında detaylıca tanımlanmıştır.

2.2.1. Araştırmanın Türü

Bilimsel bir araştırmanın yöntemini tanımlamak için öncelikle nitel veya nicel araştırma olup olmadığı konusundaki ayrımı doğru ifade etmek gerekmektedir. Güler ve arkadaşlarına göre (2015) nitel araştırmacıların en önemli amaçları ne kadar? kaç tane? gibi somut cevaplar yerine bireylerin tecrübe ettikleri olaylara, deneyimlere yükledikleri

anlamları ve sonuçları bulup çıkarmaktır. Geç Osmanlı Döneminde farklı milletlerin İstanbul'a gerçekleştirdiği göçlerin kent mekânına etkileri araştırılırken fenomolojik bir yaklaşımdan uzak bir çalışma gerçekleştirilmiş olup göçmenlerin duygu ve deneyimleri yerine göç dalgalarını mekânlar üzerinden okumak hedeflenmiştir.

Neuman nitel araştırmanın temel ilkelerini açıklarken araştırmacının verilere gömüldükten sonra anlamı yakaladığı, verilerin belgeler veya yazıya dökülmüş bilgilerden oluştuğunu belirtmiştir. Nitel araştırma tekniklerini kendi içerisinde sınıflandıran Neuaman'ın söz ettiği "tarihsel-karşılaştırmalı araştırma" yöntemi ise bu tez çalışmasının yöntemini tanımladığı değerlendirilmiştir (Neuman, 2006). Çünkü Neuman tarihsel-karşılaştırmalı araştırmayı:

> "Bu tekniği kullanan araştırmacılar bir ya da birden çok tarihsel döneme odaklanabilir, bir ya da daha fazla kültürü karşılaştırabilir ya da tarihsel dönemleri ve kültürleri karşılaştırabilirr. Bu tür araştırma kuramla veri toplamayı birleştirir. Bir araştırmacı gevşek biçimde formüle edilmiş bir soruyla başlar ve onu araştırma süreci sırasında rafine eder ve ayrıntılandırır. Araştırmacılar, çoğunlukla birçok kanıtın karışımını kullanır; bunlar arasında mevcut istatistikler, belgeler (örn. kitaplar, gazeteler, günlükler, fotoğraflar ve haritalar), gözlemler veya görüşmeler bulunabilir. Tarihsel karşılaştırmalı araştırma, incelemeci, tanımlayıcı ya da açıklayıcı olabilir ve türleri harmanlayabilir, ama çoğunlukla tanımlayıcıdır. " şeklinde açıklamıştır.

Şimşek de (2018) nitel araştırma modelini 5 ayrı teknik olarak sınıflandırmaktadır. Bunlar; fenomolojik çözümleme, etnografik inceleme, tarihsel araştırma, dayanıklı kuram ve eylem araştırmasıdır (Şimşek, 2018). Tarihsel araştırma yöntemini Şimşek şu ifadelerle tanımlamaktadır:

> "…tarihsel araştırmalarda izlenecek yaklaşım, incelenen olayın niteliğine bağlıdır. Örneğin, çok eski sayılabilecek tarihlerde yaşanmış olaylara ilişkin bir araştırma yapılıyorsa veri toplama yöntemi büyük ölçüde belge inceleme şeklinde olacaktır. Buna karşılık, araştırma konusu daha yakın tarihlerde gerçekleşmiş olaylar ise, yaşayan kişilerle görüşmeler yapmak, hatta olayların yaşandığı yerlere giderek gözlem yapmak olanaklıdır. Hangi yaklaşım izlenirse izlensin, tarihsel araştırmalarda önemli olan farklı duygu, yorum, algı ve düşünceleri öğrenerek araştırılan olayı daha geniş bir bakış açısıyla aydınlatmaktır".

Yukarıda belirtilenlerden hareketle bu tez çalışması nitel bir araştırma olup, tarihsel araştırma yöntemleri altında tanımlandığı değerlendirilmektedir.

2.2.2. Yaklaşım/Analiz Yöntemi ve Haritaların Oluşturulması

Bilimsel araştırmalarda, bulgu ve verilere farklı yöntemler ile yaklaşmak olağandır. Mimarlık Tarihi disiplininde de iki ayrı alan olan mimarlık ve tarih bir araya getirilmektedir. Bu nedenle hem bir nesnenin (mimarlık) tanımını, hem de o nesneye dil aracılığıyla ulaşmanın yöntemini (tarih) açıklamak gerekmektedir (Melville, 1990); (Baydar, 2014). Araştırma süresince tarihi olayların kent mekânına yansımalarını doğru analiz edebilmek için olayla ilgili neden-sonuç ilişkilerinin de doğru okunması gerekmektedir. Bu nedenle göçün tarihsel arka planını doğru okuyabilmek ve aktarmak da son derece önemlidir. Taranmakta olan bilginin temel özellikleri, neden meydana geldiği, bilginin kaynağı ve sınırlarını sorgulamak için çalışmalar epistemolojik yaklaşımla sürdürülmüştür (Creswell, 2014).

Nitel araştırmalar sonucunda elde edilen bulguların ana konseptler altında kategorize edilerek, elde edilen bilgilerin birbiri ile ilişkisi, verideki alternatif açıklamalar, farklı açıklamaların değerlendirilmesi ve belirli bir mantık çerçevesi altında sunulması önemlidir (Engel, 2016). Ancak teknolojik gelişmeler sayesinde göç dalgalarının kent mekânı içerisindeki etkilerini dijitalleştirerek sunmak mümkündür.

Bodenhamer'e göre metinsel verileri haritalaştırmak aslında gömülü olan bilgilerle, kent mekânları arasında ilişkiyi ortaya çıkarmak için önemli bir yöntemdir (Bodenhamer, 2015). Son zamanlarda Türkiye'de yürütülen çalışmalarda da dijitalleştirme konusuna ilgi artmıştır. Osmanlı Tarihi üzerine mekân çıktılarının dijital haritalar yöntemiyle çalışıldığı güncel projeler bu alanda öncü örneklerdir [25].

Mimarlık tarihi yazımı içerisinde yer alan bu araştırmalar sonucunda, elde edilen verilerin görsellere dönüştürülerek okuyucuya sunulmasının daha etkin olacağı düşünülmektedir. Kullanılan kent mekânları için geçici, sosyal, eğitim, sağlık mekânı olacak şekilde gruplandırılan bir lejant oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde bulgular elde edilen görseller üzerinden değerlendirilmiştir.

[25] Bahse konu çalışmalar için bkz.: Fatma Aladağ, "Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 18 (2020), 773-796.

2.2.3. Osmanlı Arşivi Belgelerinin Temini ve Kullanım Yöntemleri

Tez kapsamı içerisinde incelenen tarihi belgelerden birincil kaynak olarak kullanılan Osmanlı Arşivi[26] içerisindeki belgeler, öncelikle T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı web sitesi üzerinden, çeşitli anahtar kelimeler kullanılarak[27] elde edilmiştir. Taramalar sonucunda elde edilen belge özeti içerisinde İstanbul dışındaki şehirlerle ilgili yazışmaları içeren belgelerden kent mekânı ile doğrudan ilgili olmayanlar kapsam dışında bırakılmıştır. Kullanılan belgelerin transkripsiyon(okuma) işlemleri yetkili bir arşiv uzmanı[28] tarafından tamamlanmış ve elde edilen bilgiler birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devlet Arşivi belgelerinin künye bilgileri kaynakça gösterilirken fon türü, gömlek ve dosya numaraları ile birlikte verilmiştir.

[26]Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki döneme ait Osmanlı Devlet kurumları ile merkez ve taşra arasında yapılan yazışmalar bulunmaktadır. 2 Ekim 2021 tarihli ve 31616 sayılı T.C. Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Arşivlerden Yararlanma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" gereğince; yerli veya yabancı gerçek veya tüzel kişiler, üye olmak kaydıyla araştırmaya açık arşiv belgelerinde araştırma yapma hakkına sahiptir (Devlet Arşivleri Başkanlığı,2018, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Default.aspx).

[27] Bahse konu anahtar kelimeler: Leh, Polonyalı, göç, göçmen, muhacir, Rus, Beyaz Rus, Rus muhacir, Rus göçmen gibi konulara ve alt başlıklara göre değişmiştir.

[28] Arşiv belgeleri transkripsiyonu Osmanlıca ve arşiv alanında uzman olan Oğuzhan Altuntaş tarafından yapılmıştır.

3. LEH GÖÇÜNÜN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Bu bölümde, 1795 yılında Lehistan-Litvanya birliğinin dağılması sonrasında Avrupa ülkelerine ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh göçmenlerin göçü İstanbul'da kent mekânları üzerinden incelenmiştir[29].

3.1. Leh Göç Dalgasının Nedenleri ve Osmanlı'nın Hedef Ülke Oluş Süreci

Çarlık Rusya'sının uzun yıllar Lehistan'ın iç işlerine karışarak sebep olduğu siyasi mücadelenin sonucunda 1795 yılında Rusya'nın Prusya ve Avusturya ile birlikte Lehistan (Polonya)-Litvanya birliği topraklarını paylaşması Polonya ve Avrupa tarihinde önemli bir siyasi mücadeleyi başlatmıştır. Esarete düşmüş olan Polonya halkı başta Fransa olmak üzere birçok ülkeye göç etmiştir. Bu zorunlu göç, mülteci sıfatı ile siyasi mücadelelerine[30] devam eden göçmenler sayesinde Avrupa'da çok ses getirmiştir (Akkan, 2007).

Mültecilerin önemli bölümü ilk etapta Batı Avrupa'ya sığınmış olup, çoğunlukla gruplar halinde Fransa'ya yönelmişlerdir. Politik olarak en aktif olan göçmenler Paris'te kalmaya çalışmışlardır. Fransa'nın yanı sıra, Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz ve Osmanlı topraklarına daha sonraları da Büyük Britanya, Belçika, İsviçre, ABD ve Cezayir'e yerleşmişlerdir (Chastain, 1997, 2004). 1918'e kadar Polonya siyasi bir varlık olarak yer almadığı için Avrupa'daki Leh göçmenler genellikle Rus, Alman ya da Avusturyalı olarak kayıtlara geçmişlerdir. Bu nedenle ülkelere göre göçmen sayılarına ve dağılımlarına dair istatiksel veriler verilememektedir (Zubrzycki, 2011).

Paris'e göçen siyasi mültecilerden Polonyalı Prens Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861) bu siyasi hareketin önderi olmuştur. Prens Czartoryski, 1833 yılında Paris'te satın aldığı Hotel Lambert binası ile Polonyalı göçmenlerin toplandığı bir merkez kurmuş ve bu grubun ismi zamanla Hotel Lambert olarak anılmaya başlanmıştır (Demir, 2013). Kısa süre içerisinde Seine'de özgür bir Polonya parçası haline gelen Otel Lambert, Fryderyk

[29] Macar özgürlük savaşı sonrası ortaya çıkan Leh-Macar göç dalgasından "3-2-Leh Göç Dalgasının Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Etkisi" bölümünde söz edilmiştir

[30] Örneğin Napolyon'un Dukalığını Rusya'ya karşı Moskova seferi sırasında 100.000 askerle desteklemişlerdir (Akkan, 2007).

Chopin[31] gibi dönemin ünlü sanatçılarını, politikacılarını ve Adam Mickiewicz, Julius Słowacki ve Cyprian Norwid gibi ulusal ozanları ağırlamıştır. Bir kültür merkezi olarak tanınan otel, Honoré de Balzac, Franz Liszt ve Eugene Delacroix tarafından da ziyaret edilmiştir. Otel esasen Fransız bir bankacı için 17.yüzyılda inşa edilmiş olsa da göçmenler için mali-siyasi yardımın düzenlenmesinde, akademinin desteklenmesinde önemli bir idari üs olmuştur (thelambert.org, ty).

1831 yılına gelindiğinde Rusya'ya karşı düzenlenen ayaklanmanın başarısız olması sonucunda göçler artmıştır. Zaman içerisinde Rusya'ya karşı ayaklanmalar tekrar etmiş ve her başarısız girişim göç dalgasının devamını getirmiştir. [32] Tarihçiler özellikle de ilk devrimler sonrası daha da beslenen bu Leh göçünü "Great Emigration" (Türkçe: büyük göç) olarak adlandırmıştır. Bu sıfat biraz yanıltıcıdır, çünkü bazı kaynaklarda göçmenlerin sayısının 5,000 ile 6,000'i geçmediği kabul edilmektedir[33] (Zubrzycki, 2011). Bu nitelendirmenin esas nedeni göçmenlerin edebi, sanatsal, bilimsel ve büyüyen özgür politik- sosyal düşüncenin odağı haline gelmiş olmalarıdır (Chastain, 1997, 2004).

Devrim ve direnişler kadar Leh göçünü tetikleyen diğer önemli siyasi olay ise, Kırım Savaşı olmuştur. 1853 yılında Rusya'ya karşı savaşmak için yüzlerce Leh asker İstanbul'a göç etmiştir (Latka, 1992). Polonya göçünün devam ettiği yıllar içerisinde Hotel Lambert Teşkilatı farklı ülkelerde destek bulmak için dernekler ve ajanslar kurmuştur. Bunlardan bir tanesi İngiltere'de The Literary Association of the Friends of Poland[34] veya bilinen diğer ismi ile Angola Polish Society[35]'dir (Brock, 1953). Ancak Hotel Lambert Teşkilatı en önemli ayağının İstanbul'da olacağını ön görmüştür. Bu sebeple İstanbul'da faaliyetlerini organize edecek bir ajansın kurulması çok önemli hale gelmiştir. Bu ajans Balkanlar üzerinde hala etkisi olan Prensin, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler

[31] Besteci Fryderyk Chopin (1810-1849) , Polonya ulusal kimliğini ifade etmek için açık bir sembol haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz.(Gonzalez, 2020).
[32] 1830-1831 yıllarında Kasım Ayaklanması olarak tarihe geçen bu ilk direniş hareketinden sonra 1846 Kraków ayaklanması ve 1863-1864 Ocak Ayaklanması gibi direniş hareketleriyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Polonyalılar için göç, 1831-1870 yılları arasında aktif olarak devam etmiştir (Alaçam, 1943).
[33] Bazı kaynaklar ise Kasım Ayaklanması sonrası yaşanan göçte yaklaşık 10.000 kişinin göç ettiğinden söz etmektedir (Dopierata, 2014).
[34] Konu hakkında 1850 yılında Londra'da ele alınan eser (Detkens, , 1850).
[35] Angola Polish Society günümüzde de aktif bir dernek olarak varlığını sürdürmektedir. Daha detaylı bilgi için kurumsal web sayfası: http://anglopolishsociety.org/

kurması için de çalışmayı hedeflemiştir (Alaçam, 1943). 25 Ağustos 1841'de Michal Czaykowski İstanbul'a bu görevle gönderilmiştir (Beydilli, 2008).

Michal Czaykowski her ne kadar Hotel Lambert temsilciliğini kurma görevi ile gönderilmiş olsa da Osmanlı ve Türk tarihinde çok önemli çalışmalara imza atmıştır. İslamiyet'i seçmiş olan Czaykowski'ye Osmanlı idaresi tarafından Mehmed ismi ve Sâdık mahlası uygun görülmüştür (Refik, 1926). Bir Osmanlı Paşası olarak çalışmalarına devam eden Mehmed Sadık Paşa'nın Türkiye'ye göç eden Polonyalılar ve Kazaklardan oluşan bir ordunun başına geçmesi kararı alınmış, bu durum Osmanlı sınırlarının ötesinde geniş yankı bulmuştur. Bu haber Polonya'nın en büyük millî şairi Adam Mickieuoicz gibi isimlerin İstanbul'a gelişi için teşvik edici olmuştur (Alaçam, 1943). Kazak alayı[36] olarak isimlendirilen bu askeri kuvvet, Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh ve Macar mülteciler, Kazaklar ve Tatarların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Gümüş, 2010). Osmanlı Devleti sadece bir ordu kurulmasını desteklememiş, farklı ifadelerle de Polonyalı sığınmacılara desteklerini açıkça belirtmişlerdir. Padişah Abdülmecit bu konuda kendisini insanlık kaidelerini mukaddes sayan hükümdarlardan biri olarak tanımlamıştır (Alaçam, 1943). Ancak hiç kuşkusuz zorunlu göçe tabi olan Leh ve Macar göçmenler için " Tahtımı veririm başımı veririm, fakat devletime sığınanları asla geri vermem[37]" ifadesi ile de tarihe geçmiş olup Osmanlı'ya sığınan göçmenleri cesaretlendirmiştir.

Dönemin başkenti İstanbul, yıllarca Leh göçünün en önemli merkezi şehri olmuştur. İstanbul Boğaz kenarında kurulduğu aktarılan Şark Ajansı Osmanlı Devleti tarafından korunmuştur (Latka, 1987). Taha Toros ise, Şark Ajansı'nı Prens Czartorsky'nin yabancı ülkelere kaçan, siyaset adamlarını ve askerleri birleştirmeye çalıştığı bir büro olarak tariflemiştir (Toros, 1983). Ajansın faaliyetleri İstanbul'da yaşayan birçok Leh isim tarafından desteklenmiştir[38]. Dominik ve arkadaşlarına göre, 1863 yılında faaliyet gösteren ajansın şubesi yıllarca Mehmed Sadık Paşa ve eşi Ludwika Śniadecka'nın Ortaköy'de yer alan konutu olmuştur. Ancak bu konut çıkan bir yangın sonrasında büyük

[36] 1853 yılında Kırım savaşına destek amacıyla kurulan bu kuvvetin komutanlığını 1872'ye kadar Mehmed Sâdık paşa üstlenmiştir (Ziolkowski, 1922).
[37] Turquie el Pologne (S.T.Gazzaowu'll) Paris-1913 aktaran (Toros, 1983).
[38] Bu kişilerin isimleri için bkz. (Dopierata, 2014).

hasar almıştır. Yangın sonrasında Mehmed Sadık Paşa ve ailesi Cihangir Camii yakınlarına taşınmışlardır (Dominik ve diğ., y.y)[39].

Mehmed Sadık Paşa'nın günümüze ulaşan anılarında; Leh mültecilerin İstanbul'a sahte pasaportlarla veya pasaportsuz olarak geldiği, 1.000 kadar Polonyalı'nın Şark Ajansı temsilcisini referans göstererek Fransa Büyükelçiliği tarafından Fransa pasaportu alabildiği belirtilmiştir (Kara, 2016). İstanbul'a göç etmiş olan Lehlerin toplam mevcuduna Osmanlı Arşiv belgeleri veya literatür çalışmaları içerisinde rastlanmamış olsa da anılarındaki söylemi sonucunda en az 1. 000 kadar göçmenin İstanbul'a geldiğini söylemek mümkündür[40]. Schrader'a göre ise 19.yüzyıl ortalarında, İstanbul Pera bölgesinde Polonyalılar sayıca baskın duruma gelmiştir (Schrader, 2015).

Osmanlı Devleti tarafından Leh sığınmacıların kabul edilmesi, Avrupa'da büyük ses getirmiş, Fransa'nın başkenti Paris ve İngiltere başkenti Londra'da coşkuyla karşılanmış ve takdir edilmiştir (Cevdet Paşa, 1986); (Nazır, 2020).

Osmanlı topraklarına yerleşen Leh göçmenler için, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi, Ruslara karşı güçlü bir Osmanlı desteğinin alınmasını sağlayacaktı. Bu nedenle Polonyalılar ülkelerinin yeniden bağımsızlığa kavuşması için Osmanlı Devleti'nin modernleşip gelişmesini çok önemli bir dayanak noktası olarak görmüşlerdir. 25 Şubat 1847 tarihli bir mektupta Polonyalı asker ve subaylardan esir düşenlerin Moskovalılar tarafından satıldıkları ve sefalet içerisinde yaşadıkları, bu nedenle Türklerin bağımsızlığının tüm Polonya için öneminden bahsedilmiştir (Alexei, 1943). Rusya ve Avusturya her fırsatta Osmanlı Devleti'nden Leh göçmenlerin iadesini talep etmişler, ancak Osmanlı Yönetimi bu iade talebini kabul etmeyi onursuzluk olarak görmüş topraklarında kalmalarına izin[41] vermeye devam etmiştir (Refik, 1926).

Osmanlı Devleti ıslahat çalışmalarına karar verdiğinde, ıslahat sürecini yönetecek kalifiye insan yokluğu yaşanmış bu nedenle Osmanlı topraklarına göç etmiş olan yabancı

[39] Cihangir'de yer alan konakları günümüzde de yer almakta olup "3-5-1. İstanbul'da Leh Göçmenlerin Konutları" bölümünde detaylıca incelenmiştir.
[40] Dopierata'a göre ise I.Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da Türkiye'de 6.000 civarında Polonyalı yaşamaktaydı.
[41] Rusya'nın talebini yerine getirmemek, aslında Osmanlı ve Rusya ilişkilerini zedeleyecek bir hamledir. Ancak Osmanlı Devleti göçmenleri iade etmek zorunda kalmamak için İslam dinine geçmelerini teşvik etmiştir. Böylece kendi vatandaşı olmalarını sağlayarak iadenin yolunu kapatmıştır (Alpman, 2020).

göçmenler istihdam edilerek, bu açığın kapatılmasına çalışılmıştır (Gümüş, 2007). Leh ve Macar mülteciler içerisinde çok çeşitli rütbelerde askeri personel, ekonomistler, mühendisler, denizciler, eğitimciler, doktorlar, eczacılar, baytarlar, sanatçılar, yazarlar, çiftçiler, marangozlar, lokantacılar, değirmenciler, arabacılar, mücellitler, duvar kâğıdı ustaları gibi çok meslek grubundan göçmen yer almıştır (Nazır, 1999). Binlerce Leh göçmen, kendi menfaatleri kadar Türk menfaatleri için çalışmış ve Osmanlı hizmetinde görev almışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nin kalifiye insan gücüne erişmesinde göçmenlerin katkısının büyük olduğu değerlendirilmektedir (Alaçam, 1943).

Mehmet Sadık Paşa gibi Lehlerin idari işleri ile ilgili yöneticilik yapan Kolscielski; Sefer Paşa adını alarak Osmanlı Sarayı'nda mihmandarlık yapmıştır. Mehmet Sadık Paşa ve Sefer Paşa dışında birçok yüksek rütbeli subay Osmanlı'da "Paşa" unvanı almıştır[42]. Nazım Hikmet'in dedesi[43] olan Konstantin Borzecki Türkçülük ve Tarih üzerine önemli eserler vermişti (Alpman, 2020).

Leh mühendis ve teknisyenlerin de kent mekânları üzerinde önemli çalışmaları olmuştur. O dönem Osmanlı toprağı olan Balkanlar'da Kale ve Anadolu kentlerinin yol inşası, demiryolu inşası, Balkan topoğrafik haritasının çıkarılması gibi geniş saha alanlarında etkin rol almışlardır. Alaçam'a göre (1943) 1830 ile 1878 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf olduğu dönemlerde Türk milletinin kalkınması ve modern devlet kurma yolundaki adımlara da hizmet etmişlerdir. İstanbul'a yerleşen Leh ailelerin torunları 20. yüzyılda da Türkiye'de önemli başarılara imza atmıştır. Örneğin yukarıda söz edildiği üzere Nazım Hikmet gibi Leyla Gencer de Adampol'e yerleşen Minakovski ailesinin torunudur (Adamska, 2004).

[42]Bu kişilerden bazıları ve yeni unvanları şöyledir: General Zacharias Bem Murat Paşa, Teofil Lapinski Tevfik Bey, Tadeus Dowmunt Matuşeviç Emir Bey, Albay Dionzi Zariski Osman Bey adını almıştır. (Alpman, 2020). General Bem le birlikte İslam'ı kabul eden Polonyalı subaylardan İsmail, Ferhad gibi Türk isimleri alan subaylar da önemli görevlerde yer almıştır. Dünyaca ünlü bir kumandan olan Murat Paşa (General Bem)'nın ölümü sonrası Padişah Halep'de görkemli bir mezar yaptırmıştır. Yine de Murat Paşa'nın naaşı Halep'den alınarak İstanbul'a getirilmiş, İstanbul'da Sirkeci İstasyonu'nda 20 Haziran 1929 günü, Türk Devlet adamlarının, Polonya ve Macaristan elçilerinin huzurunda yapılan bir törenle, Polonya'ya gönderilmiştir (Toros, 1983).

[43] Nazım Hikmet, vatansız kalması sebebiyle 28 Eylül 1955'te "Prośba / Rica" başlıklı dilekçesi ile Polonya Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na Polonya vatandaşlığına kabulünü talep etmiştir. Sebebini ise atalarından birinin Polonyalı olması olarak açıklamıştır. Talebi 5 Ekim 1955'te olumlu bir şekilde neticelenmiştir (Emiroğlu, 2019).

Şekil 3.1. 1938 yılında Adampol'de Leyla Gencer ve Aile üyeleri (Adamska, 2004)

Rusya'nın Lehistan topraklarındaki işgali sonrasında, bölgede yaşayan Leh-Litvan Yahudi ve Musevileri de Rusya'nın egemenliği altına girmiştir (Brook, 2005). 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da Leh asıllı Yahudi ve Musevi tüccarların varlığı bilinse de[44] yapılan arşiv araştırmaları Leh Yahudilerin de Ruslardan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmış olduğunu göstermektedir. 1841 tarihli belgede Rusya'nın saldırılarından kaçarak öncelikle Osmanlı'nın Silistre sancağına sığınan burada on iki sene ikamet ettikten sonra tekrar göç eden ve İstanbul'a gelmiş olan Leh Yahudilerinin olduğu anlaşılmaktadır (BOA, İ.MVL., Dosya:27, Gömlek: 458). 1870 ve 1880 yılları arasında Doğu Avrupa'dan Yahudi göçleri artmış, Osmanlı Devleti önceki yüzyıllarda olduğu gibi sınırlarını kendilerine açmıştır (Arslan, 2007)[45]. Erken cumhuriyet yıllarında İstanbul'da varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır [46].

3.2. Leh Göç Dalgasının Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Etkisi

1795 yılı sonrasında Lehistan -Litvanya birliği topraklarının paylaşılması ile birlikte 1830-1831 yıllında Kasım Ayaklanması, 1846 yılında Kraków Ayaklanması, 1863-1864 yılları arasında Ocak Ayaklanması gibi direnişler sonrasında Lehler göç etmek zorunda kalmıştır (Alaçam, 1943). Bu süreçte Avrupa'da baş gösteren 1848 yılı ayaklanmaları ise Fransa, Avusturya, İtalya, Romanya gibi ülkeleri etkilediği gibi Macaristan'ı da etkisi altına almıştır. 1848 yılında Macar direnişçileri için başlatılan Macar Özgürlük

[44] (BOA,AE.SABH.I., Dosya:115, Gömlek:7745)
[45] Rumeli toprakları sınırları içerisinde Müslümanlarla birlikte yaşayan çok sayıda yahudi de göç etmiştir. Bölüm 4'de detaylıca aktarılmıştır.
[46] 1935 yılında gerçekleşen nüfus sayımında İstanbul'da Lehçe konuşan bireylerden 97 kişinin Musevi olduğu kayıtlara geçmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.: (Topaktaş Üstüner, 2020)

Savaşı'nda Macar kuvvetleri içerisinde Bem gibi önemli Leh generaller görev almıştır (Çiloğlu, 2019). Bu direnişin başarısız olması sonucunda Macar kuvvetleri içerisinde yer alan Macar ve Leh askerlerin yer aldığı bir göç dalgası yaşanmıştır [47].

Nazır'a göre (2006) 1849 yılında Osmanlı toprağı olan Vidin'e 53 Macar ve 833 Polonyalı Sırbistan üzerinden kaçarak sığınmış, zamanla bu sayı artarak Vidin'de 5, 000 göçmene ulaşmıştır. Vidin Valisi Ziya Paşa'nın 5, 000 göçmeni Osmanlı'ya yakışır bir misafirperverlikle ağırlamaya çalıştığı kayıtlara geçmiştir. Burada kent mekânı açısından dikkat çeken detay Vidin'de bu göçmenler için bir mülteci kampının kurulmasıdır. Göçmenler kampta geçici olarak iskân edilirken, Osmanlı Devleti kalıcı iskân politikaları üretmek üzere çalışmıştır[48]. Ancak kamptaki göçmenler İstanbul'a veya başkente yakın olması nedeniyle Edirne'ye sevk edilmek istemişseler de Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiş, 30 Ekim 1849 yılında göçmenleri Şumnu'ya sevk etmiştir (Nazır, 2020). Şumnu dışında Halep ve Malta'da kampta kalan göçmenlerin sevk edildiği Osmanlı şehirlerinden olmuştur. Bir kısım Macar göçmen ise Kütahya'ya gönderilmiştir. Kütahya'ya gönderilen Macar mültecilerin konaklaması için onarımdan geçtiği bilinen bir kışlanın tahsis edildiği bilinmektedir (Gümüş, 2010). Macar göçmenlerin lideri Kossuth ve arkadaşları için Kütahya, transit bir iskân merkezi olmuştur çünkü Kütahya'da toplam 21 aylık bir dönemde geçici iskân etmişlerdir (Toros, 1983). Tıpkı Kütahya'daki gibi Şumnu, Halep ve Malta'ya sevk edilen göçmenlerin sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte ilerleyen yıllarda kalıcı iskân için Amerika'ya göç ettikleri bilinmektedir (Nazır, 2006).

[47] 1848 yılından önce de 18.yüzyılın ilk çeyreğinde bir Macar Göçü gerçekleşmiş ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar göçmenler olmuştur. 1718 yılında Rakoczi Ferenc (II.Rakoczi Ferenc, 18.yüzyılın başında Avusturya'ya karşı verdiği özgürlük mücadelesi ile tarihe geçmiştir. Tekirdağ'da vefat etmiş ancak İstanbul'daki Saint Benoit Lisesi şapeline defni gerçekleşmiştir. 1906 yılında naaşı Macaristan'a nakledilmiştir. Oğlu Prens Rakoczi Jozsef ise 1736 yılında Osmanlı desteği ile Tekirdağ'a gelmiş, Osmanlı-Avusturya seferine katılmıştır. Osmanlı'nın desteği ile geçici olarak İstanbul Yeşilköy'de ikamet etmiştir. Kendisini izleyen asker ve generallerin de bu göçe katılması ile 1720 yılında Tekirdağ'da Osmanlılar tarafından ikamet için tertiplenen 23 eve yerleştirilmişlerdir. Günümüzde bu göçün simgesel olarak kent mekânı içerisinde temsil edildiği söylenebilir. II.French Rakoczi'nin 1735 yılında vefat ettiği Türk Evi, 1932 yılında Macaristan Hükümeti tarafından satın alınarak restore edilmiş, Rakoczi Müzesi olarak hizmet vermiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

[48] Bu çalışmaların ilki, gönüllü geri dönüşleri bürokratik yollarla çözme yolu olmuştur. Bunun akabinde 21 Ekim'de 2.732 Macar ve 124 Leh olduğu bilinen 3.156 kişinin gemilerle geri dönmesi sağlanmıştır (Nazır, 1999).

Abdullah Saydam'ın Büyükelçilik yazışmaları üzerinde yaptığı çalışmalara göre 16 Mayıs 1849 tarihinde Avusturya Büyükelçisi Kont Stürmer, 12 kadar Toskanalı ve Cenevizli göçmenin İstanbul'a göç ettiğini ve 800 kişinin daha göç edeceğini aktarmıştır. Aynı sene 70 göçmenin Malta üzerinden İstanbul'a geldiğini aktarmıştır. Büyükelçi Stürmer, Osmanlı Devleti'ndeki artan siyasi göçmen sayısına dikkat çekmiştir. 6 Haziran 1849 tarihinde Üsküdar mahallelerinde Macarlardan oluşan bir topluluğun varlığından söz etmiştir[49]. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki durumu incelemesi için görevlendirdiği Amedî-i Divan-ı Hümâyûn Fuad Efendi 20 Ağustos 1849 tarihli raporunda göçmenler yüzünden Rus ve Avusturya'nın göçmenler konusunda baskı yapmasının olası olduğunu ve bölgedeki göçmenlerin Vidin'e aktarılmasını teklif etmiştir. Osmanlı Devleti de bu kararı uygulamaya almıştır[50] (Saydam, 1997). Yaşanan bu yazışmaların Musa Gümüş ve Bayram Nazır'ın aktardığı Vidin-Şumnu-Kütahya iskânlarından bağımsız gerçekleştiği ortadadır. Saydam'ın yazışmalarda ortaya çıkardığı üzere İstanbul'a az sayıda Macar'ın göç etmiş olması bu hareketliliği büyük bir göç dalgası olarak göstermemektedir. Türkiye Göç İdaresi tarafından da Macar göç dalgasının Kütahya iskânlı olarak kabul edilmesi, bu durumun diğer bir göstergesidir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Yukarıda anlatılan 1848 Macar Özgürlük Savaşı sonrasında Leh-Macar göçünün Osmanlı kentlerinden Vidin, Şumnu, Halep ve Malta'yı etkilediği söylenebilir. Macar göçmenlerin İstanbul'daki durumu her ne kadar bir göç dalgası olarak nitelendirilemese de İstanbul'a göç etmiş olan az sayıdaki Macar'ın kent mekânları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen bulgular "Macar Özgürlük Savaşı" sonrasında vatanlarından ayrılan bir kısım askerin, daha sonraki yıllarda İstanbul'da kurulacak olan Adampol köyüne yerleştiğini göstermiştir (Bauer, 2006). Ayrıca İstanbul'a göç eden bazı askerler Osmanlı ordusuna katılarak İstanbul'a yerleşmiştir. Bunlardan József Kollmann (1808-1889) Feyzullah Efendi adıyla Osmanlı ordusuna katılmıştır. Paşa'nın köşkü (Şekil 3.2.) Üsküdar Çengelköy Kalantor Sokağa cepheli olarak inşa edilmiştir[51]. Ayrıca 1848 Macar Özgürlük Savaşı sonrası İstanbul'a göç eden ve Osman Nihali Bey adını alan Macar bir

[49]Yazar tarafından ilgili belgeler için künye bilgisi (DUİT, No:75-1/14, lef 4) şeklinde aktarılmıştır.
[50] Yazar tarafından ilgili belgeler için künye bilgisi (DUİT. No:75-l/7. lef 2 ve DUIT, No:75-l/5, lefl.) şeklinde aktarılmıştır.
[51] Köşk art nouveau tarzında inşa edilmiştir. Günümüzde ağaçlar nedeniyle sadece üst kat ve köşkün cihannüması görülmektedir (Akıncı, t.y).

askerin kızı olan Nigâr Hanım (Nigar Binti Osman, 1856-1918) Türk edebiyatının ilk kadın şairi olarak Türk tarihine adını yazdırmıştır. Macar kökenli Nigar Hanım'ın evi, dönemin edebiyatçılarının bir araya gelmesinde önemli bir kent mekânına dönüşmüş olup, Nigar Hanım 19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan kültürel değişime katkıda bulunmuş önemli kişilerden olmuştur (Koç, 2020).

Şekil 3.2. Çengelköy Macar Fevzi Mehmet Paşa Köşkü (Akıncı, t.y).

Osmanlı topraklarında bir koloni olması hayali ile kurulan ancak geçici bir yerleşim yeri olmaktan öteye geçemeyen bir yerleşim yeri ise İstanbul'dan çok uzakta yer alan Derbina'dır. O dönemler Tırhala Sancağı'nda (diğer bilinen adıyla Trikhala) yer almış olan ve 1881 yılına kadar Osmanlı sınırları içinde kalan yerleşim (Şekil 3.2) günümüzde Yunanistan toprakları üzerinde yer almaktadır (Çiftçioğlu, 2018).

Derbina'daki bu ilk yerleşim Hariciye Nazırı Reşid Paşa'nın çiftliği olup, "Derbina Çiftliği" olarak da isimlendirilmiştir. Bu yerleşim yerinin Leh askerleri barındırdığı ve Sultan Abdülmecid tarafından maddi olarak desteklendiği bilinmektedir (Üstüner Topaktaş, 2021). Derbina yerleşiminin tasfiyesi sonrası, köy halkının 1859 yılında Adampol'e göç ettiği bilinmektedir (Erdönmez ve Yurdakul Erol, 2009) .

Şekil 3.3. 19. yüzyılda Trikala Sancağı'nı gösteren harita (Walker, 1829)

3.2. İstanbul'da Leh Göçmenler için Yardım/Başvuru Yapılan Mekânlar

Şark Ajansı, İstanbul'a göç eden Lehler için önemli bir temsilcilik olmakla birlikte, Sadık Paşa'nın anılarından göçmenlerin Fransız Sarayı'ndan Sadık Paşa'yı referans göstererek Fransız pasaportu/kimliği aldığı bilgisine ulaşılmıştır[52]. Bu nedenle Fransız Sarayı'nın Leh göçmenler için önemli bir başvuru mekânı olduğunu söylemek mümkündür.

Şark Ajansı ise Lehler için bir temsilcilik olarak faaliyet gösteren, bürokratik işler için büro vazifesi gören bir mekân olarak değerlendirilebilir. Hiç kuşkusuz Sadık Paşa ve eşinin aynı zamanda konutu olan bu mekân, yardıma ihtiyaç duyan göçmenlerle de ilgilenmiş olmalıdır. Ancak Dominik ve arkadaşlarına göre göre İstanbul'da Lehler için ayrı bir yardımlaşma derneği kurulmuş olup, I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar Beyoğlu Yazıcı Sokağı'nda hizmet vermeye devam etmiştir (Dominik ve diğ., y.y).

I.Dünya Savaşı'ndan sonra ise Polonya Evi Cemiyeti (Dom Polski)'nin benzer işlevle Türkiye'de ikamet eden Polonyalılar için destek merkezi görevi gördüğü aktarılmıştır.

[52] Pasaportlarla veya pasaportsuz olarak İstanbul'a ulaşan Leh göçmenlerin kendisini diğer bir ifade ile Şark Ajansı temsilcisini referans göstererek Fransa Büyükelçiliği tarafından Fransa pasaportu alabildiğini aktarmıştır (Kara, 2016).

Latka ise Polonezköy dışında İstanbul'da ikamet eden Polonyalıların Polonya Evi üyesi olduğu bilgisini aktarmıştır (S.Latka, t.y).

Aygün'e göre Sıraselviler Caddesi'nde yer alan Dom Polski 1930'lu yıllarda bölgede "Leh Ocağı" olarak bilinmekte olup, Polonya bürokratları milli bayramlarda burada buluşmaktadır. Dom Polski, sanatçıların sergiler düzenleyebildiği bir mekân işlevi de görmüştür. Örneğin Leh sanatçı Roman Bilinski'nin 1934 yılında kişisel sergisine ev sahipliği yapmıştır (Aygün, 2023).

3.4. Leh Göç Dalgasının İstanbul'daki Geçici Mekân Oluşumları veya Kullanımları

İstanbul'a göç eden yüksek rütbeli subaylar ve aristokratların geçici iskân yerleri genellikle kendi çabaları sonucunda belirlenmiştir. Örneğin 22 Eylül 1855 tarihinde İstanbul'a gelen Şair Adam Michewicz ve Henyrk Shuzalski'nin anılarında kente ilk kez Galata iskelesi üzerinden ayak bastıkları, önce Leh bir doktorun evinde eşyalarını bıraktıkları sonra aynı binada boş bir daireye yerleştikleri aktarılmıştır. Kimi tarihçilere göre bu yapı Galata'da yer alan Saint Lazar Manastırı'dır (Tatlıpınar, 2014). Polonya Başkonsolosluğu verilerine göre Şair İstanbul'a geldikten sonra Burgaz'da yer alan Kazak Alayı kampına geçmiş, sonrasında Sadık Paşa'nın tarafını alarak geri dönmüş, Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluk ve Yenişehir Sokak kesişiminde yer alan bir konuta yerleşmiştir (gov.pl, 2020)[53]. Şair Adam Michewicz ve Henyrk Shuzalski'nin anılarından Galata-Beyoğlu bölgesinde kendi imkânları ile geçici ikamet eden Leh göçmenlerin olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'a göç eden aristokrat Lehler dışında daha farklı bir göçmen grubu da bulunmaktaydı. Bu grup içerisinde savaşta esir düşmüş, zor durumda olanların sayısı çoktur. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na (2021) göre Kırım Savaşı'nda Türk ordusunda yer alan Lehlere destek vermek amacıyla İstanbul'a gelen Şair Adam Michewicz, vefatı öncesinde Kurtuluş semtindeki çadırlarda kalan hasta kişileri ziyaret etmiştir. Bu bilgi doğrultusunda Kurtuluş bölgesinde çadırlarda geçici ikamet eden Leh askerlerin olabileceği sonucu çıkmaktadır. Kurtuluş'ta geçici iskân eden askerlerin olduğu kesinlik

[53] Şairin son günlerini geçirdiği konut günümüzde müze olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Konu hakkında bkz: "Bölüm 3.5.1. İstanbul'da Leh Göçmenlerin Konutları."

kazanmamış olsa da İstanbul'a göç eden bu göçmen grubu için Hotel Lambert teşkilatının sadece Osmanlı'nın değil İstanbul'daki Katoliklerin desteğini alarak da geçici iskân için bürokratik çalışmalar yürüttüğü bir gerçektir (Hahn, 1992).

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da altın çağını yaşayan Hristiyan topluluklar, kapitülasyonlar sayesinde ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmiş ve güç kazanmışlardır. Bu topluluklardan birisi de Katolik Lazaristlerdi[54] (Marmara, 2006). Şark Ajansı İstanbul'da Lazaristlerin desteğini alarak geçici ve kalıcı iskân sorununu çözmek için çalışmalarda bulunmuştur.

Lazarist topluluğuna bağlı Filles de la Charité isimli Fransız rahibeler, Osmanlı topraklarında birçok yardım çalışmasında bulunmuş, hastane, yetimhane vb. mekân ihtiyaçları için çeşitli yapılarda yeniden işlevlendirme yapmıştır. Bu çalışmalar kapsamında 1840 yılında Fransa tarafından denizciler için tahsis edilmiş olan Taksim'deki Fransız Deniz Hastanesi'nin yanında yer alan eski veba hastanesi ve St. Georges Hastanesi'nde Leh göçmenlerin misafir edildiği bilinmektedir (Rasimoğlu, 2018) . Aynı dönemlerde Filles de la Charité tarafından Beykoz'da kurulan çiftlik de 1842 yılı itibariyle Leh göçmenlere tahsis edilmiştir[55] (Akıncı, 2023). Ancak Leh göçmenlerin İstanbul'da geçici olarak ikamet etmeye başladıkları yer Maresia (2014)'nin de eserinde söz ettiği üzere 1830 yıllarında, yetimlere ziraatı öğretmek üzere Lazarist rahipleri tarafından kurulan Saint Vincent Çiftliği'dir (Maresia, 2014).

Saint Vincent Çiftliği (Şekil 3.4.) daha sonra kalıcı bir Leh kolonisi olarak kurulan Adampol'un yakınında yer almıştır. Adamska'ya göre Lazaristler, tutsak olan Leh askerlerinin özgürlük bedelleri olarak isimlendirilebilecek ücretlerini ödeyerek esaretten kurtarmış ve söz konusu çiftliğe gelmelerini sağlamıştır. Bu yerleşim yeri Osmanlı arşiv kaynaklarında "Yeniçiftlik[56]" olarak isimlendirilmiştir. Küçük Alemdağı ve Adampol'un

[54] Lazariyenler olarak da isimlendirilen Lazaristler; Fransız misyonerleri olarak da 1625 yılında St. Vincent de Paul tarafından Paris'te kurulmuş Katolik bir dini topluluktur.

[55] Galata'da yer alan Galata Saint Benoit Mektebi müdürlüğünü yapan ve Sadık Paşa ile yakın ilişkileri olan Lazarist Başrahip Lelu'nun bu çiftliğin tahsis edilmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Aynı okul ve rahipleri balkan göçleri sonrasında yaşanan Müslüman göçünde de mekân ve hemşire tahsis etmiştir. Bölüm 4 Rumeli ve Kafkas Göçlerinde aktarılmıştır.

[56] 20.yüzyılın ilk yıllarında Yeniçiftlik'in Abbas Hilmi Paşa'ya satıldığı ve bu kişi tarafından Polonezköy'ü Boğaz'a bağlayan bir geçit yolunun inşa edildiği anlaşılmaktadır (Ziolkowski P. , 1922).

batısında yer almakta alan çiftlikle aynı bölgede farklı çiftlikler de yer almıştır. Bunlar batısında bulunan Saib Bey Çiftliği ve Eski Mandıra Çiftlikleridir. Saint Vincent Çiftliği arşiv kayıtlarında Yeniçiftlik olarak da anılmasına ilaveten Polonez Çiftliği, Fransız Prens Çarnoski Çiftliği, Leh Çiftliği de bilinen diğer isimleridir (Kolay, 2020). Belgelerden Beykoz Yeniçiftlik'te yaşayan Fransız rahiplerin Fransız Kilisesi'ne bağlı oldukları ve Kazak alayından kaçanların bu çiftliğe sığındıkları öğrenilmektedir (BOA., HR. TH., Dosya No:5, Klasör No:52), (BOA., HR. MKT., Dosya No: 521, Dosya No: 36).

İnan'a göre (2015) Osmanlı padişahı Abdülmecit Leh sürgünlerin Osmanlı topraklarında çalışabilmeleri için bu çiftliğin verilmesi kararını desteklemiştir. Bu çiftliğe yapılan geçici yerleşim İstanbul'daki Leh kolonisi için atılan önemli bir kazanım olmuştur.

Şekil 3.4. Saint Vincent Çiftliği (Yeniçiftlik) (Adamska, 2004).

Yukarıda bahse konu olduğu üzere 19. yüzyıl sonunda Polonya'dan Yahudilerin de göç ettiği ve Osmanlı topraklarına sığındıkları bilinmektedir (Güleryüz, 2018). Osmanlı topraklarına sığınan Leh Yahudi/Musevilerin kolera salgınının vuku bulduğu limanlardan gelmiş olmaları nedeniyle Rumelikavağı'nda yer alan kışlalarda kendilerine ayrılan

mahallerde karantinada bekledikleri anlaşılmaktadır[57] (BOA, HR.SYS., Dosya:2471 , Gömlek :86).

3.5.Lehlerin İstanbul'da Oluşturduğu / İnşa Ettiği Kalıcı Mekânlar

1860 yılında Osmanlı Devleti Muhacir Komisyonu kurarak Rumeli ve Kafkas bölgesinden gelen Müslüman göçmenlerin iskân sorununu çözmeye çalışırken[58] Leh göçmenler İstanbul'da kalıcı bir koloni kurmak için Şark Ajansı önderliğinde Hotel Lambert ve Lazaristler ile çalışmalar yürütmüştür. Leh göçmenlerin içerisinde İslamiyet'e geçenlerin olduğu bilinmekle birlikte büyük bir çoğunluğu Katolik inancını değiştirmemiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin desteğini almış olsalar da kültürel devamlılığı en başarılı şekilde sürdürebilmek için geçici iskân yerini belirlerken olduğu gibi kalıcı iskânları konusunda titiz davranmışlarıdır.

Osmanlı yönetiminin yabancı göçmenlere yaptığı ev sahipliği Osmanlı topraklarında Leh kolonisinin kurulması fikrini besleyen Şark Ajansı üyelerine cesaret vermiştir. Osmanlı sadece göçmen kabulünde değil göçmenlerin iskânında da pozitif bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Öyle ki Leh göçmenlerin yardım talep edebileceği bir yönetim profili çizmişlerdi. Örneğin 1854 yılında İstanbul'a henüz gelmiş olup yerleşecek bir yer bulamayan göçmenlerin yerleşebilmeleri için bir hane ve maddi destek istedikleri görülmektedir (BOA., HR. MKT., Dosya: 90, Gömlek: 6). Bu konuda verilen cevaba ulaşılamamış olsa da Osmanlı Devleti'nin 1833 yılından itibaren Polonyalıların ikameti için ikili görüşmelerin içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Söz konusu tarihte Paris'te bulunan Türk elçisi ile Prens Adam arasında Türk topraklarında Leh kolonisi kurulması üzerine ilk görüşme yapılmıştır. Osmanlı kendi topraklarında tarım kolonisi kurulması teklifini iki kez yinelemiş, ilk teklifte Fransa'da yer alan göçmenlerin Türkiye'ye gelmemesi ve ikinci teklifte Polonyalılara Kıbrıs'ın yerleşim alanı olarak gösterilmesi nedeni ile görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (Antonowicz-Bauer, 1990). 1857 yılına ait bir belgede ise Adam Jerzy Czartoryski'nin, Sultan Abdülmecid'e Polonyalı göçmenlere

[57] Bu göçmenler Filistin'e sevkleri uygun görülen göçmen grubu içerisinde yer almıştır (BOA, HR.SYS., Dosya: 2471 , Gömlek :86).
[58] Bkz: 4-2.Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçlerinin Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Dağılımı ve Muhacir Komisyonu İskân Kararları.

desteğinden ötürü teşekkür ettiği anlaşılmaktadır (BOA, İ. HR., Dosya:149, Gömlek: 7832).

Bölüm "3.5.2. İstanbul'da Adampol Kolonisinin (Polonezköy) Kurulması" başlığı altında detaylıca aktarıldığı üzere İstanbul Anadolu yakasında kurulan Adampol kolonisi, Lehlerin İstanbul'da kalıcı iskân ettiği en önemli yerleşimdir. Ancak Avrupa yakasında Beyoğlu, Galata, Tatavla[59] ve Yenişehirde[60] çok sayıda Leh göçmenin iskân ettiği bilinmektedir.

3.5.1. İstanbul'da Leh Göçmenlerin Konutları

Şair Adam Mickewicz'in Beyoğlu bölgesinde ikamet ettiği dönemlerde, Boğaz'ın kayıklara binilen kıyı kısımlarında ikamet eden ve görevi gereği görüştüğü kişileri tariflemiştir (Arslantekin, 2005). Polonya Başkonsolosluğu ise şairin Boğaz kıyısındaki yalılarda ikamet eden Leh elit göçmenlerin davetlerini geri çevirdiğini aktarmıştır (gov.pl, 2020). Yapılan araştırmalar sonucunda Bonkovski ve Groppler ailelerin söz konusu Leh elitleri içerisinde yer aldığı anlaşılmıştır. Bonkovski, Groppler ailelerine ait konutların dışında Şark Ajansı temsilcisi Sadık Paşa'nın ve Şair Adam Mickiewicz'in müzeleştirilen konutu hakkında detaylı araştırmalar yapılmıştır.

3.5.1.1. Sadık Paşa Konağı

Arşiv belgelerinde yapılan taramada 1861 yılında Beşiktaş Serence Bey Yokuşu'nda, berber Hüsnü'nün zevcesi Saraylı Hanım'dan yetimlerine kalan bir konağın, müzayede ile Kazak Süvari Askeri Kumandanı Sadık Paşa'ya alındığı bilgisine ulaşılmıştır (BOA, A. MKT. NZD., Dosya: 350, Gömlek:46). Sadık Paşa ve eşinin Şark ajansı için büro niteliği gören evlerinin yangında ağır hasar aldıktan sonra Cihangir Camii[61] yakınlarına taşındıkları bilinmektedir (Dominik ve diğ., y.y). Paşa, şahsi anılarında da tamamıyla ahşap olan konağının yandığını ve eşyaları ile birlikte yok olduğunu aktarmıştır (Kara, 2016). Sadık Paşa'nın yeni konağı (Şekil 3.5.), 1850 yılında inşa edilmiş olup, Sadık

[59] Dominik ve ark. göre Tatavla'da Kırım Savşı'na katılan bazı Leh askerler yerleşmiştir.
[60] Schrader anılarında "O zaman Pera'nın Polonyalılar zamanıydı… Polonyalılar kısmen Tatavla ve Yeniçeri semtlerinde yerleşmişlerdi…" şeklinde aktarmıştır (Schrader, 2015).
[61] Sadık Paşa'nın taşındığı Cihangir semti, 19. yüzyılın son dönemleri ve 20. yüzyılın ilk yıllarında genellikle azınlıklar tarafından tercih edilen bir yerleşim bölgesidir. 1920'li yıllar sonrasında Pera bölgesinde artan Beyaz Rus göçmenlerin de iskân için tercih ettiği semtlerden biri olmuştur.

Paşa'nın İstanbul'dan ayrılması sonrasında 1872 yılında tüccar August Hüber'e, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Adliye Nazırı Necmettin Kocataş'a satılmıştır [62]. 1916 Cihangir yangınından sonra bölgede ayakta kalan az sayıdaki konaktan birisidir (Freely, 2014).

Şekil 3.5. Sadık Paşa Konutu (Örnek, 2022).

3.5.1.2.Sadık Paşa ve Sazlıbosna Konağı / Çiftliği

İstanbul'da yer alan Şark Ajansı dağıldıktan sonra Sadık Paşa'nın kendisine hediye edildiğini aktardığı Sazlıbosna Konağı'na taşındığı anlaşılmaktadır. Sadık Paşa bu konağın yakınlarda az da olsa Hristiyan nüfusun yaşadığını aktarmıştır. Köyde cami

[62] 1926 yılında bir yıl süre ile Japon Konsolosluğu olarak kullanılmış, ancak tekrar 1927-1950 yılları arasında Kocataş ailesinin kullanımında olmuştur. İki sene sonra ise, 1952 yılında Amerikan Kültür ve Sanat Dershanesi ismi ile bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Altı katlı olan yapı 24 odaya sahiptir ve 1320 metrekare büyüklüğündedir. Eğitim kurumu olduğu dönem YWCA desteği ile el sanatları, tiyatro, müzik, seramik gibi sanat dersleri ve edebi muaşeret, yemek, mankenlik, sekreterlik, yabancı dil gibi farklı alanlarda eğitimler verilmiştir. Sezen Cumhur Önal gibi sanatçıların eğitmenlik yaptığı kurum 1993 yılında kapanmıştır (Örnek, 2022). Günümüzde bir kültür envanteri olan konak; film ve dizi setlerine, sergi ve defilelere ev sahipliği yapmakta, Boğaz'a nazır konumu ve mimarisi ile Cihangir bölgesinde dikkat çekmektedir. 2021 yılında satışa çıkan Konak ulusal yayın kuruluşlarında da haber olmuştur (Takvim Gazetesi, 2021).

bulunmadığını komşuları ile iyi ilişkiler kurmak için konağın yer aldığı arazide bir mescit inşa ettirdiğinden söz etmiştir (Kara, 2016).

Sazlıbosna Çiftliği'nin, Sadık Paşa'ya verilmesi hakkında Osmanlı arşivinde birçok belgeye rastlanmıştır. Çiftliğin günümüzde Hadımköy olarak geçen, 19.yüzyılda "Hadım" olarak isimlendirilen köye bağlı olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT. UM. Dosya: 800, Gömlek:38). Bu, Sadık Paşa'nın anılarında söz ettiği Müslüman köyünün "Hadımköy" olabileceğini göstermektedir.

Arşiv kayıtları 1850 yılında Sazlı Bosna Çiftliği'nin satın alınmasından vazgeçilip geçici olarak civarındaki Filiboz Çiftlik-i Hümâyunu'nun[63] verilmesine karar verildiğini gösterse de (BOA, MB. İ., Dosya:6, Gömlek:13) 1851/52 yıllarında çiftliğin demirbaş ve hayvanları ile Sadık Paşa'ya devir teslimi yapıldığını göstermektedir (BOA, ML. EEM Dosya: 2, Gömlek:2). Sadık Paşa'nın anılarında bölgede mescit olmaması nedeniyle arazisine inşa ettiğini aktardığı mescit inşasına dair Osmanlı Arşivi içerisinde bir belgeye rastlanmamışsa da Şekil 3.6'da yer alan ve bir mescite ait olduğu anlaşılan minare dikkat çekicidir.

Şekil 3.6. Filiboz Viranlığı (Can, 2020).

[63]Günümüzde Arnavutköy ilçesinin en eski yerleşim birimi olan Filiboz Viranlığı diğer bilinen adıyla Filiboz Çiftliği'dir (T.C Arnavutköy Kaymakamlığı , t.y.)

Sadık Paşa Çiftliği'nin Sadık Paşa'ya teslimi öncesinde Ahrail Kiliker isimli bir şahsa kiraya verilmiş olduğu ve 1854 yılında tazminat davası konusunda anlaşmazlığın çıktığı görülmüştür (BOA, HR. MKT, Dosya:229, Gömlek:28). Ekim 1861'de Sadık Paşa'nın çiftliği istemediği ve farklı bir konut talebinde bulunduğu belgelere yansımıştır. (BOA, MB. İ., Dosya:16, Gömlek:65).

Aralık 1861'de Erbaa Kazası'ndan gelecek olan muhacirlerin Sazlıbosna Çiftliği'ne iskânının planlandığı bilgisine ulaşılmıştır(BOA,A.MKT.MVL.Dosya:138, Gömlek:41). Bu nedenle çiftliğin 1851/52-1861 yılları arasında Sadık Paşa tarafından kullanıldığı söylenebilir. 1862 yılında Paşa'ya çiftlik yerine konak veya sahilhane (yalı) verilmesi üzerine de yazışmalar gerçekleşmiştir (BOA,A.MKT.NZD.,Dosya:436 Gömlek: 89).

1871 yılında Emlâk-ı miriden olan Sazlıbosna Çiftliği'nin kontrat süresi dolduğu için kiracılarından teslim alınıp muhacir iskân edildiği bildirilmiştir (BOA,TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:34). Aynı sene içerisinde çiftliğin Kırım göçmenlerinin iskânı için kullanıldığı görülmüştür[64] (BOA, ŞD, Dosya: 1279, Gömlek:2).

3.5.1.3. Polonya Millî Şairi Adam Mickiewicz Konutu

Polonya'nın milli şairi Adam Mickiewicz[65] Paris ile Londra'daki ajanslara bağlı kalarak İstanbul'daki Leh göçmenlerle ilgilenmek üzere İstanbul'a gelmiş ancak esas amacının gizli kalması için görev tanımı Fransa Eğitim Bakanlığı adına İstanbul'daki Slavların eğitim vs. durumunu araştırmak olarak gösterilmiştir (Skałuba, 2007)[66]. Şair İstanbul'a gelişinden 2 ay sonra rahatsızlanarak İstanbul'da vefat etmiştir (gov.pl, 2020). Galata'da Saint Lazar Manastırı'nda geçici olarak ikamet ettiği bilinen şairin anılarından daha sonradan kurulacak olan Adampol veya Boğaz kıyıları yerine İstanbul içerisinde

[64] 1887 yılında Çiftlikte ikamet eden göçmen ve öğrencilerin (mekteb tabelası olarak söz edilmiştir) çiçek hastalığı nedeniyle vefat ettiği, Eyüb Belediye Tabibi Nüzhet Efendi'nin bir rapor hazırlamak üzere Çiftliğe gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT, Dosya: 1472, Gömlek:68).

[65] 1867 yılında Victor Hugo, şairi: "Mickiewicz demek güzellik, adalet ve doğruluk demektir; savaşçısı olduğu haklar, kahramanı olduğu vazife, havarisi olduğu hürriyet, müjdelediği kurtuluş demektir." şeklinde tarif etmiştir (Tatlıpınar, 2014).

[66] Profesörlük yaptığı Paris'ten İstanbul'a gelirken, Napolyon tarafından "…gereken kolaylık gösterilsin" ricası olan bir mektubun tarafına verildiği bilinmektedir. 28 Kasım 1855'de Şair için Dolapdere'de gerçekleştirilen cenaze törenine sadece Polonyalılar değil İtalyan, Sırp, Karadağ, Arnavut, Dalmaçya ve çok sayıda Bulgar katılmıştır. O günü aktaran tarihçi Jez, siyah renkte giyinmiş Müslümanların da cenazeye katıldığını aktarmıştır (Tatlıpınar, 2014). Bu durum şairin 2 ay içerisinde yarattığı sosyo-kültürel etkiyi göstermektedir.

ikametine devam ettiği anlaşılmaktadır[67]. Sonraki yıllarda Pera'nın merkezinden uzak, Yeni Şehir ve Kalyoncu Kulluğu sokaklarının kesiştiği yerde âtıl olarak tariflenen bir evde kiracı olarak ikamet etmiştir (gov.pl, 2020). Konutu, Kırım Savaşı döneminde Lehlerin toplandıkları bir merkez olarak da işlev görmüştür (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Şekil 3.7. Adam Mickiewicz'in Pera'daki Evi (polona.pl, 1903).

Şairin ölümünden yaklaşık 15 yıl sonra bina 1870 yılı Pera yangınında tamamen yanmıştır. Ancak Henryk Groppler[68], yapının yer aldığı araziyi satın almış, Marangoz Józef Ratyński'nin ise yanan yapının aynısını tekrar inşa ettiği bilinmektedir (Şekil 3.7). Milli Şair'in hatıratı adına yapının yer aldığı sokak "Adam Sokağı" olarak adlandırılmıştır. Günümüzde söz konusu sokak "Tatlı Badem Sokağı" olarak isimlendirilmiş olsa da yapıya cephe olan bir sokak "Adam Mickiewicz" olarak isimlendirilmiştir (gov.pl, 2020). Lehlerin milli şairi Adam Mickiewicz'nin yeniden inşa edilen konutu Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne bağlı olarak Adam Mickiewicz Müzesi

[67] Şair anılarında ikamet bölgesini şöyle tanımlamaktadır: "İtiraf etmeliyim ki, kentin, doğduğum küçük kasabaya benzettiğim bazı semtlerinde, pek de memnun olmayarak kaldım. Düşünün bir kere; gübre yığını ve kuş tüyü ile kaplı, tavukların, hindilerin rahatça dolaştığı bir pazar yeri. Bu pazar yerinden bizim eve ulaşmak için, bana çok ilkel ve çok şairane gelen küçük caddelerden geçmek gerekiyordu. Artık sizi, bir doğu gezisi için ikna etmeye çalışmayacağım.."((Mickiewicza, 1955);(Arslantekin, 2005, s. 20).

[68] Polonya Konsolosluğu'nun paylaştığı bu bilgi TC. Kültür Bakanlığı'na ait müze.gov web sayfasında farklıdır.' Sayfaya göre Polonyalı aristokrat Jozef Ratynski bu araziyi İstanbul Belediyesi'nden satın alarak yapının rekonstrüksiyonunu sağlamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

(Şekil 3.8.) ismiyle şairin anısını yaşatmaktadır. Üç katlı yapının mahzeninde şaire ait sembolik bir kabir de bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Şekil 3.8. Adam Mickiewicz Müzesi (1 ve 2. fotoğraflar Yazar arşivi, 3. fotoğraf (Altaş, 2012)

3.5.1.4.Bonkovski Ailesi /Şişli

İstanbul'a göç etmiş Leh ailelerin başında gelen Bonkovskiler, Şişli'ye yerleşmiş, Osmanlı Devleti için kimyager, eczacı, doktor ve diplomat olarak çalışmışlardır. (Dominik ve diğ., y.y). Şişli'de yer alan konutlarına dair detaylı veri elde edilememiş olsa da aile üyelerinden biri olan Charles Bonkowski Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıklarla mücadelesinde önemli bir isim haline geldiği anlaşılmıştır. 1892 yılında Hıfzıssıhha Umum Başmüfettişi olarak atanan Bonkowski Paşa ve ekibi Müslüman göçmenlerle birlikte İstanbul'da artan salgını önlemek için önemli çalışmalarda bulunmuştur.

Ayrıca Bonkowski Paşa, Hıfzıssıhha Başmüfettişi sıfatıyla 1894 yılının ilk aylarında toplanan Paris Sıhhiye Konferansı'na Osmanlı'yı temsilen katılmış, Edirne, Trabzon, İzmir gibi önemli kentlerde de kent içi çalışmaların yapılmasını sağlamıştır (Çil, 2023). Aynı zamanda kimyager olan Bonkowski Paşa ayrıca Beykoz sınırlarında yer alan Çavuşbaşı ve Hekimbaşı çiftliğinde Rumeli göçmenlerinin iskân edilmesi sonrasında gül ürünleri üretimini desteklemiş, bu bölgede gülistanlıklar oluşturulmuştur (Günergun, 1988).[69]

[69] Daha detaylı bilgi için bkz: Bölüm 4.7.1.13.

3.5.1.5. Groppler Ailesi Konutu (Bebek)

Ludwika Glowacka ve Henryk Groppler Lehistan-Litvanya Birliğinin dağılması sonrasında yaşanan devrimler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden aristokrat Lehlerin başında gelmektedirler. Henryk Groopler saatçilik alanında ülkesinde önemli işlere imza atmış, eşi Ludwika ile İstanbul'a yerleştikten sonra ise yine başarılı bir kariyere ulaşmıştır. 1857 yılında Bandırma'da yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan mermer ocaklarının maden işletmeciliğine başlamıştır. Bu işte öyle başarılı olur ki; 1867 yılında Paris Uluslararası Dünya Fuarı açılış töreni kapsamında Henrky Groppler'in mermerden yapılmış vazolarının ödül aldığı bilinmektedir. Groppler sadece mermer işletmeciliğinde değil aynı bölgede bulunan borat madeninin de işletmeciliğini yapmaya başlaması ile İstanbul'da önemli bir iş adamı olmuş ve Bebek'te Etiler yokuşu olarak da anılan İnşirah Sokak'ta bir konak (Şekil 3.9) inşa ettirmiştir. Böylelikle İstanbul Bebek'te yaşayan saygın bir aile durumuna yükselir (Aracı, 2021).

Şekil 3.9. Groppler Ailesi'nin Bebek'te İnşa Ettirdiği Konak-Cephesinde 1881 yazdığı söylenmektedir (Polonia w Stambule, 2023).

Aile'nin yerleştiği Bebek semti 18.yüzyılın başlarına kadar İstanbul'da eşkıyaların yerleşiminde bir bölge olsa da III. Ahmed zamanında Hümayûnabâd Kasrı başta olmak

üzere yeni yapıların inşa edilmesi ile popülerlik kazanmaya başlamış, Türkler ve diğer azınlıklar tarafından bu bölgede köşk/yalılar inşa ettirilmiştir. 19. yüzyılın ortalarında ise semt en canlı görünümüne kavuşmuştur (Bebekliler Derneği, 2022). Bu nedenle Groppler ailesinin konaklarını bu semte inşa etmesi şaşırtıcı değildir. Konak bir ailenin yaşama mekânı olması dışında Leh göçmenler için sosyal bir mekâna dönüşmüştür. Konutun iç mimarisinde Polonya kültürü ve imgelerine yer verildiği, Lehçe kitapların yer aldığı ve misafirlerin kullanımına açık olduğu anlaşılan kitaplığın da var olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitaplarla sesli okuma etkinliklerinin yapıldığı bilinmektedir. Polonyalı yazar Zygmunt Miłkowski İstanbul ziyareti sonrasında Groppler Konutunu Polonyalılık Müzesi olarak tanımlamıştır (Dominik ve diğ., y.y). Piyano sanatçısı ve besteci olduğu bilinen Henyrk Groppler'in eşi Ludwika ise İstanbul'da yaşamış önemli bir sanatçıdır. Bazı eserlerinin günümüze kadar ulaştığı anlaşılmıştır (EK-B)[70]. Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi yazışmalarında 1894 yılında Bebek'te yer alan konutun Avusturya Madam Groppler hanesi olarak tanındığı ve muhafaza altına alınmasının istendiği görülmüştür (BOA, A. MKT. MHM, Dosya:628, Gömlek:40).

3.5.2. İstanbul'da Adampol Kolonisinin (Polonezköy) Kurulması

Osmanlı Devleti Leh göçmenlerin kabulünde olduğu gibi iskânında da olumlu göç politikaları izlemiştir. 1833'ten itibaren Lehlerin yeniden iskânı için ikili müzakereler içerisinde yer almıştır. Bu amaçla, Osmanlı topraklarında bir Polonya kolonisinin kurulmasına ilişkin ilk görüşme, Paris'teki Türk elçisi ile Prens Adam arasında gerçekleşmiştir. Osmanlılar kendi topraklarında iki kez tarım kolonisi kurulmasını teklif etmiştir. Ancak ilk teklif, Fransa'daki göçmenlerin Türkiye'ye gelmemesi nedeniyle sonuçsuz kalırken, ikinci teklif yerleşim alanı olarak gösterilen Kıbrıs'ın Polonyalılar için yeni bir yerleşim alanı olarak kabul görmemesidir (Antonowicz-Bauer, 1990).

Osmanlı toprakları üzerinde bir Leh kolonisi kurulması üzerine hiç kuşkusuz en aktif girişimlerde bulunan kişi Czaykowski (Sadık Paşa) 'dır. Sadık Paşa'nın bu çabasını tarifleyen tarihçiler, mükemmel Fransızcası ve diplomatik becerileri sayesinde Fransız büyükelçisi ile olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin ileri gelen siyasileri ile temaslar

[70] Türk müzikolog, orkestra şefi ve besteci, Emre Aracı (Dr.); 2002 yılında Dr.Şeref Etker tarafından kendisi ile paylaşılan albüm sonrasında kapaktaki ismi ve tarihini araştırarak makalesini ele almıştır. Daha detaylı için bkz. (Aracı, 2021).

sağlayabildiğini aktarmışlardır (Berry, 1992). 19. yüzyılın sonunda Latin toplulukların İstanbul'da altın çağını yaşıyor olması (Marmara, 2006), Lazaristlerle işbirliği içinde çalışan Sadık Paşa'nın Saint Vincent Çiftliği'nin geçici iskân mekânı olarak tahsis edilmesini sağlamıştır. Bu gelişme hiç kuşkusuz Osmanlı topraklarında bağımsız bir koloni kurulması için Sadık Paşa'yı cesaretlendirmiş, sonrasında kilise başrahibi Leleu ve Başpiskopos Ethen ile kurduğu temaslar ile bürokratik çalışmalarına devam etmiştir (Kara, 2016).

Sadık Paşa'nın Lazarist rahipler ve Hotel Lambert arasındaki görüşmeleri 3 Mart 1842 tarihinde olumlu sonuç vermiş, Prens Adam Cartoski'yi temsilen Sadık Paşa ile Lazarist rahipler arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İstanbul'da özerk bir Leh kolonisinin temelleri atılmıştır. İmzacı taraflardan biri olan Sadık Paşa köy kurucusu unvanını almıştır. Antlaşmada Lehlere verilen topraklar için Lazaristlere ücret ödenip ödenmediği bilinmemekle birlikte, Fransız banker Glavani'nin hayırsever eşinin söz konusu araziyi Lazarist cemaatine bağışladığı bilinmektedir (Alpman, 2020). Adampol kolonisinin[71] kurulduğu Alemdağ Bölgesi'nin dönem içerisinde İstanbul'a zorunlu göç eden farklı etnik kökene mensup bireyler tarafından geçici veya kalıcı bir yerleşim alanı olarak kullanıldığını da söylemek mümkündür (Alemdağ Belediyesi, 2007). Bu toprakların ayrıca "çingene toprakları /çingene ini" olarak da anıldığı bilinmektedir. İstanbul'a giden çingenelerin bu araziler üzerinde geçici olarak yaşadıkları, kamp kurdukları bilinmektedir (Alexei, 1943). Okumuş'a göre Adampol'ün olduğu arazi, bir dönem Hekimbaşı Çiftliği, Anadolu Hisarı, Buzhane, Riva Deresi, Kalındere, gibi bazı vakıf arsalarını da içine alan Çavuşbaşı çiftliği sınırları içerisinde yer almıştır (Okumuş, 2018). Modlinska'ya (Modlinska, ty) göre de Adampol'ün kurulduğu yıllarda idari sınırları içerisinde Çavuşbaşı Çiftliği de yer almıştır. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmalar toprakların satın alınması ile bölge arazisinin Lazarist rahiplere geçtiği kabul görmüştür.[72] Toros'a göre arazilerin Lehlere tahsis edilmesinde Padişah'ın da müsaade verdiği bilinmektedir (Toros, 1983).

[71] Literatür özetinde bahse konu olduğu üzere Polonezköy tarihi üzerine yazılmış çeşitli eserler bulunmaktadır. Tez kapsamında Cumhuriyet dönemine kadar inşa edilmiş olan kent mekânları incelenmiştir.

[72] "...Cevher Ağa'nın uhdesinde olan Çavuşlu ve Fransa devleti teb'asından Lazaris papaslarına 'âid bulunan çiftlikler ile sâir ashâbı tasarrufunda olan arâzi.." şeklinde ifade edilmiştir (BOA, MVL ,1043/ 34/2).

Sadık Paşa'nın Lazaristlerle imzaladığı sözleşme gereği köy yönetimi Şark Ajansı başkanına ve Lazaristlere bağlı olup köye yalnızca Polonyalı mültecilerin veya Slav kökenli Katoliklerin yerleşmesine izin verilmesi sağlanıyordu. Buradan hareketle Adampol kolonisinin başlarda Saint-Vincent çiftliğine, dolayısıyla bir nevi Fransız karar mercilerine kısmi olarak bağlı olduğu söylenebilir. Ancak Sadık Paşa, kurduğu koloniyi Fransız yönetiminden ayırarak özerk hale getirmiştir (Papiez, 2018).

19 Mart 1842 tarihinde kolonide dini bir tören yapılmış ve bu törende köy "Adampol" olarak isimlendirilmiştir (Alpman, 2020). Zamanla büyüyen köy ormandaki sığınak/ liman olarak da anılmaya başlanmıştır (Akova, 2010). Bu isim "Adam'ın arazisi", "Adam'ın tarlası" anlamını sağlamaktadır. Bazı kayıtlarda minyatür Polonya anlamına gelen "Adamówka" isminin de geçtiği bilinmektedir[73].

Geçici bir yaşam mekânı olan Saint Vincent Çiftliği'nde ise ikamet tamamen bitmemiştir. Adampol'un ilk köy sakinlerinin, çiftlikte çalışmaya devam edip, kalan vakitlerinde kendi konut inşaları ile ilgilendikleri de bilinmektedir. Köyün kurulduğu ilk yıllarda maddi olarak desteklenmesi için 1842 yılında Paris'te "Saint Vincent d'Asie Colonie Catholique á six lieues de Constantinople" adıyla bir broşür yayınlandığı ve böylece aristokratlardan yardım geliri elde edildiği bilinmektedir (Üstüner Topaktaş, 2021). Köyün kuzeyinde ise Prensin eşinin adından ismini alan Annapol Köyü (Şekil 3.10)[74] kurulmuştur. Fakat Annapol Köyü'nün bir yangında harap olup ortadan kalktığı bilinmektedir (Dopierala, 1983).

Adampol kurulduktan sonra Rus Ordusu'ndan kaçan Polonyalı askerler köle pazarlarından kurtarılarak köye yerleştirilmiştir. Köye göç eden askerlerin evlenerek aile kurmaları ve kültürün devamlılığını sağlayabilmeleri için, Paris'ten destek alınarak Polonya'dan genç bayanlar İstanbul'a göç ettirilmiştir (Bauer, 2006). Osmanlı İmparatorluğu'nun desteği ise kesilmemiştir. 1857 yılı tarihli belgede Adam Jerzy Czartoryski'nin o dönemki Osmanlı Sultanı olan Abdülmecid'e Polonyalı göçmen askerler için destek olması nedeniyle teşekkür ettiği görülmüştür (BOA, İ.HR., 149/7832). Köy göç almaya devam etmiş, kurulduğu günden 1914 yılına kadar nüfus

[73] Bu bilgi adı geçen eserde Miłkowski, Udział Polaków w Wojnie Wschodniej (1853-1856), s. 26-30. kaynakça gösterilerek aktarılmıştır.
[74] Ek-C'de yer alan Adampol Köy haritası incelenebilir, görsel bahse konu harita üzerinden alınmıştır.

artışı devam etmiştir. Topaktaş Üstüner, köyün nüfus değişimini ortaya koymuştur (Topaktaş Üstüner, 2020) (Şekil 3.11.).

1883 yılına gelindiğinde koloni toprakları Lazaryen rahiplerden satın alınmıştır. 1893'te ise karye haline getirilmiştir (BOA, DH. MKT, Gömlek:773 Dosya). 1908 yılına ait belgelerde mülteci olarak gelen Lehlerin artık Osmanlı vatandaşı olarak kabul edildiği belirtilmiştir (BOA, BEO, Dosya : 3366, Gömlek: 252400).

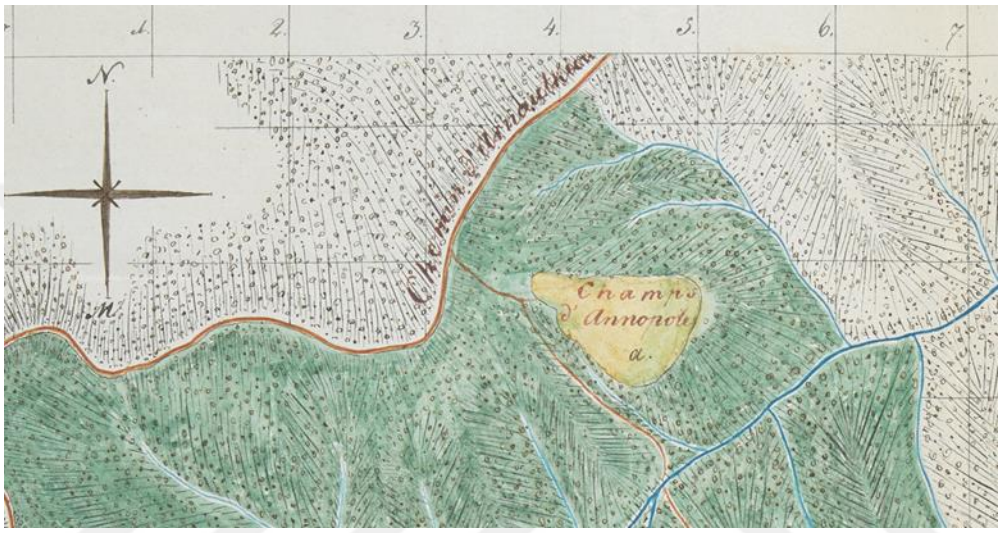

Şekil 3.10. Adampol haritasında bölgesel olarak gösterilen Annapol yerleşimi

Bölüm 3.1'de bahsedildiği üzere İstanbul'a göç eden Lehler, Sadık Paşa'nın bürokratik temasları sayesinde Fransız Pasaportu alabilmişlerdi. Adampol kurulduktan sonra, Fransa Dış İşleri Bakanı François Pierre Guillaume Guizot, koloni içinde ve dışında yaşayan Lehlere Fransa pasaportu verilmesini takdir etmiş ve onların Fransa'nın himayesi altında yaşayan kişiler olarak görülmesini istemiştir. Böylece İstanbul'da yaşayan Leh göçmenler habeas corpus[75] güvencesi altına alınmışlardır (Kara, 2016).

[75] Habeas Corpus hakları 1600'lü yıllarda İngiliz yargıçların kraliyet tarafından alınan hukuki kararların uygulamasında birtakım yanlışların önüne geçilmesini engellemek ve aslında mahkûmdan çok, belki de kraliyetin gücünü korumak üzere oluşturulmuş belgelere dayanmaktadır. Zaman içerisinde Habeas Corpus güvencesi Amerika ve Avrupa'da yaygınlaşmıştır. 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde temel bir insan hakkı olarak tanınmıştır. Keyfi tutuklama ve benzeri uygulamalara karşı güvenceler içeren temel vasıflarını koruyarak Fransız Anayasası'nda yer almıştır. Bu güvenceler, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve birkaç İngiliz Milletler Topluluğu ülkesinde bulunan Habeas Corpus hükümleri kapsamında bulunanlar ile eşdeğer özellikler taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Halliday, 2012).

Antoni Dohoda'ya göre, Adampol topraklarının bir Polonyalı tarafından satın alınması ile birlikte dünyada Lehlerin yaşadığı ve koloni olarak yönetimlerinin özgür bırakıldığı tek yerleşim haline gelmiştir (Duydu, 2016).

Tablo 3.1 1842-1914 yılları arasında değişen köy nüfusu (Topaktaş Üstüner, 2020)

1842	1845	1850'ler	1867	1876	1893	1900 başı	1903	1914
12 kişi	20 kişi tek çatı altın-da	10'dan-Fazla Ha-ne10x4= 40 (en az)	60 familya 60x4= 120 (en az)	121 kişi	140 kişi	140 kişi	31 Hane 160 Katolik Leh	32 Hane 170 Katolik Leh
1914 Sayımına Göre Polonezköylülerin Vatandaşlık Durumu					Rusya 29	Fransa 10	Osmanlı 131	Toplam 170 Katolik

1904 yılında köyü ziyaret eden Çek yazar Karel Droz köyü Polonyalılık adası öyküsü ile betimlediğinde şu ifadeleri kullanır:

Zaman içerisinde coğrafi konumu ve tabiatının da etkisiyle Leh köyü; bir tarım köyünden tatil köyüne evrilmiştir. Köyde Haldun Dormen, Erol-Haldun Simavi, Atilla Bayar gibi bazı Türkler de mülk sahibi olmuştur. Ancak köyde Leh kökenli nüfusa ait konut ve işletme sayılarında çoğunluk devam etmiştir. Ayrıca köyün kültürel zenginliğinin ve doğasının korunması ve kontrolsüz bir yapılaşmanın önüne geçilmesi için özel çaba gösterilmiştir[76]. Leh kökenli ailelerin bazı bireyleri farklı ülkelere göç etseler de 2000'li yıllarda turizmin gelişmesi köye geri dönüşleri de sağlamıştır. Günümüzde köyde Leh kökenli ve hatta Lehçe konuşan kişiler bulmak mümkündür (İnan, 2015).

Polonezköy ismi ile varlığını sürdürmeye devam eden yerleşim, Leh göçünün İstanbul kent mekânı içerisindeki en önemli etkisi olarak gösterilebilir. Daniel Ohodski 2017 yılı itibari ile köyde Polonya kökenli 20 ailenin olduğunu ve toplamda 70 Polonyalı bireyin yaşadığını aktarmıştır. (Alpman, 2020). Kurulduğu ismi ile "Adampol", şimdiki ismiyle "Polonezköy" sadece Türk tarihi için değil Polonya tarihi için de özeldir çünkü Dopierala'nın da belirttiği üzere Polonya ülke sınırları dışında kurulmuş ilk Polonya köyü

[76] İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşa edilmesi ile Avrupa yakasından Polonezköy'e ulaşım kolaylaşmış ve köyde yerleşim taleplerinin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle 22 Temmuz 1989 yılında köyde bazı bürokratların katılımıyla açık hava toplantısı gerçekleştirilerek köyün korunması üzerine önemli kararlar alınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Bauer, 2006)

olma özelliğine sahiptir (Dopierala, 1983). Polonezköy Türkiye ve Polonya arasında bir bağlama çizgisi olarak yer almış ve yer almaya devam etmektedir (Alaçam, 1943).

Bahse konu köyün yerleşim planı, inşa edilen yapılar, tez kapsamı içerisinde sadece 1842-1925 yılları arasını kapsayacak şekilde incelenmiştir.

3.5.2.1. Köyün Yerleşim Planı

Köy kurulduğu ilk yıllarda sık çalı örtüsü ve ormanları ile Rusya'dan kaçan ve Rusya'ya karşı eylem hazırlığında olan göçmenler için önemli bir karargah olmuştur (Latka J. S., 1992). Yerleşim alanının bir tarım kolonisine dönüşmesi için mevcut arazi şartlarında yoğun bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Köy kurucusu olan Sadık Paşa, anılarında bu çalışmayı ve ilk yerleşim planın nasıl olduğunu detaylıca aktarmıştır:

> "…ben Alemdağ eteğinde gelecekte kurulacak Polonya kolonisi için arazi tesis edilmesi için kollarımı sıvadım. Her yerden 80 civarında Polonyalı ve Rusin'i bir araya getirerek, bu koloni için "Çingenelerin ini" adıyla bilinen, buz gibi soğuk kaynağın kenarında, ormanın içinde bulunan bir arazi seçtim. Civar yöre tepelerle kaplıydı, tepeler tarım için mükemmel arazileri bulunan enfes meraları bol ufak vadiler ve çukurlarla yer değiştiriyordu. Buradan hiçbir zaman suyu kurumayan iki tane çay akıyordu[77]. Yığınla kestane ağaçları, yabani üzümler ve türlü yabani hayvan ve kuş bulunuyordu. Pınarın tam yanına toprakla örtülmüş ve çalılardan yapılmış birkaç tane kulübe diktik. Yeni yerleşimciler belli bir ücretle oradan birkaç verst[78] uzaklıkta bulunan Lazariyen rahiplerinin çiftliklerinde çalışıyorlardı. Kendi kolonimiz için araziyi temizliyorlar ve inşat için malzemeler biriktiriyorlardı. . . " (Kara, 2016).

Sadık Paşa'dan sonra yönetici olan ve daha sonraları Sefer Paşa olarak anılacak Kościelski'nin köyü geliştirmek için Osmanlı idaresinden çayırlık olarak tariflenen yeni araziler istediği bilinmektedir. Ancak bu istek gerekli görülmemiş ve reddedilmiştir. 1852 yılında ise Lazaristler ile yeni bir anlaşmaya varılarak Kościelski'nin arzu ettiği gibi köy sınırlarına daha fazla toprak dahil edildiği aktarılmıştır (Üstüner Topaktaş, 2021). Ek- C'de yer alan 1853 yılı tarihli köy haritası incelendiğinde söz konusu olan akarsular

[77] Köy arazinin ortasından geçen iki adet dere yerleşim için avanataj sağlamış olup bir su değirmeni inşa edilmesini sağlamıştır (Alpman, 2020).Su değirmenini Kırım Savaşı sonrası köye yerleşen askerlerin yaptığı bilinmektedir.(Reychman, "Polacy w Turcji")

[78] Verst bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3.500 feete karşılık gelmektedir

ve kolları haritada yer almaktadır[79]. Adampol Köyü; kuzeyde Arnavutköy yolu (chemin de arnitikou), güneyinde Alemdağ yolu (Chemin d' Alemdah)ve doğusunda Riva yolu (chemin de Riva) ile diğer köy/ilçelere bağlanmıştır.

Şekil 3.11. Adampol köyü yeşil alan içerisinde bir konut (Akova, 2010).

Yerleşimin yoğunlaştığı merkezde doğu-batı aksında köyün içinden devam eden yol isimlendirilmemiştir. Yerleşimi kuzey noktasından kesen farklı bir yol, batı-doğu aksında ilerleyen bu yol ile birleşmektedir. Konutlar köy merkezi olarak adlandırabileceğimiz bölgede toplanmıştır. Yerleşim alanının dışında kalan köy yeşil alan olarak korunmaktadır (Şekil 3.12).

Haritanın lejantı incelendiğinde, 1'den 19'a kadar bazı yapıların işaretlendiği görülmektedir. Ayrıca haritada Le Champs başlığı altında alanları/arazileri gösteren bir ikinci başlık daha bulunmaktadır. Bu başlık altında a'dan f'ye işaretlemeler yapılarak

[79] Söz konusu akarsuların günümüzde mevcut olmadığı anlaşılmıştır. En yakın su kaynakları Polonezköy'ün Kuzey'inde yer alan Mahmut Şevket Paşa Barajı ve doğusunda yer alan Cumhuriyet Köyü Barajı'dır.

alan/arazi ve mekân eşleştirmeleri yapılmıştır. (Bauer, 2006)'e göre kolonide yer alan topraklar yaşanabilecek bir arazi anlaşmazlığına karşın kolonistler tarafından paylaştırılmıştır. Yeni gelenlere verilmek üzere paylaşılmayan toprakların Prensin temsilcisine ait olmasına karar verilmiştir (Bauer, 2006). Köyde yer alan kişi veya topluluklara[80] ait arazilerin bu yöntemle haritalandığı düşünülmektedir. Lejant-mekân çözümlemesi aşağıda yer aldığı gibidir. [81]

Şekil 3.12. Adampol Köyü yerleşim alanları (National Museum in Krakow/Princes Czartoryski Museum, 1853)

[80] Köyün nüfusu 1856 yılına kadar 10-20 kişi arasında değişmiştir (Latka J. S., 1992). İncelenen harita 1853 yılına ait olması nedeniyle köyün ilk yıllarını göstermesi açısından kıymetlidir. Köy Kırım Savaşı sonrasında göç almaya devam etmiştir. Adamska (2004) 20.yüzyıla kadar köye yerleşen kişileri şu şekilde belirtmiştir: Antoni Wieruski, Antoni Miller, Jozef Kepka, Jan Dochada, Stanislaw Drozdowski, Wincty Rizi, Kepka, Wilkoszewski, Vilkoşevski, Minakowski, Biskupski, Gazewicz, Kitler, Nowicki, Ochocki, Remiszewski, Krzmeniski, Klon, Targonski, Dargiewicz'dir. Topaktaş ise köyde yaşamış başlıca aile soyadlarını şu şekilde sıralamıştır: Biskupski, Bagiński, Dargiewicz, Dmowski, Dochoda, Gażewicz, Godymirski, Halicz, Haliczka, Heinrich Albertall , kara Nikoli, kępka, kitlerkłon, kowaliński, krzemiński, Marjański, Michałowski,Minakowski, Nowicki, Ochocki, Paczyński, Pągowski, remiszewski , ryży, Sobieszczański, Stokowski, Targoński, Tchórzewski, Wieruski , Wilkoszewski, Zajkowski, Ziołkowski.

[81] Lejantta yer alan özel isimler el yazısı ile aktarıldığı için okumalarda hata olabileceği öngörülerek lejantın orjinali EK-C'de yer almaktadır.

Tablo 3.2. Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
1	Cure (İngilizce tedavi,Fransızca rahipanlamına gelmektedir.)	Günümüzdeki kilisenin de konumu ile benzerlik gösterdiği için ibadet mekânı (şapel/kilise) olduğu düşünülmektedir. Komşu parsellerden olan a arazileri bu mekân ile eşleştirilmiştir. Ayrıca Ek-C'de yer alan köy haritası gösterildiği üzere köy merkezinden uzak Köyün Güney-Batı bölgesinde yeşil alan içerisinde benzer bir alan sınırlandırılıp a ile gösterilmiştir.	
2	Adminastration (İngilizce yönetim anlamına gelmektedir)	Köy yönetim binasını göstermektedir. B ile işaretli komşu parseller dışında, köyün kuzey bölümünde 5 farklı parselin de yönetim ile eşleştirildiği görülmüştür.	

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
3	Mr.Droz. Stanislas/w[82] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. C ile işaretli komşu parsel ile eşleştirilmiştir.	
4	Mr. Szymanski Paul (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. D ile işaretli komşu parsel ile eşleştirilmiştir.	

[82] Bahse konu kişi Stanisław Drozdowsk ‘dır. Astsubay olan Drozdowsk 1844 yılında İstanbul’a gelmiştir. Köyde direktör olarak görev yapmış, sağlık hizmetlerine katkı sağlamıştır. Kırım Harbinde gösterdiği gayret sonrası nişanla ödüllendirilmiş olup Osmanlı devletinde bürokrat olarak çalışmıştır (Üstüner Topaktaş, 2021)

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
5	Mr. Denis Pierre (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
6	Mr.Podhorodecki Alb. (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
8	Mr.Kedzierski Ja…us. (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
7.	Mr.Pietraszewski Alb[83] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
9.	Mr.Szatkovski Gregoir[84] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. e ile işaretli küçük bir parsel ile köyün kuzeyinde yer alan farklı bir parsel ile eşleştirilmiştir.	

[83] Bahse konu soyad ile uyumlu kayıtlarda birebir eşleşme bulunmamış olsa da en yakın isimler 1853 yılında köy yöneticiliği yapan Klemens Przewlocki veya 1857-1859 yılları arasındaki yazışmalarda ismi geçen Władysław Pągowski, Stanisław Pieńkowski, Wojciech Piwowarski'dir (Üstüner Topaktaş, 2021, s. 75,319)

[84] 1862 yılı tarihli Osmanlı Arşivi belgesi içerisinde Fransız papazlarının kendilerine müdahale etmelerinin engellenmesi talebi için başvuru yapan Leh köylüleri içerisinde Szatkowski yer almıştır. Tam ismi Grzegorz Szatkowski'dir. Daha detaylı bilgi için bkz.: (Üstüner Topaktaş, 2021, s. 91,157).

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
10	Mr.Kuwalinski Ig.[85] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
11	Mr. Korsak Jules[86] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. f ile işaretli komşu parsellerle eşleştirilmiştir. Güney parselde yer alan pembe renkli işaretleme anlamlandırılamamıştır.	
12	Mr. Roko Sean (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	

[85] Bahse konu isim köyün ilk yerleşimcilerinden olduğu bilinen Ignacy Kowaliński'dir. Daha detaylı bilgi için bkz.: (Üstüner Topaktaş, 2021)
[86] Korsak 1848 ihtilalleri sonrası köye yerleşmiş bir subaydır. Tam adı Juliusz Korsak'dır (Üstüner Topaktaş, 2021).

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
13	Mr. Biskopsi(Biskupski[87])	Özel isim verilmesi nedeni konuta ait olabileceği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
14	Mr.Paizyniski Paul[88] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	

[87] Biskupski ailesinin İstanbul'a göç eden ilk bireyinin 1838 yılında İstanbul'a geldiği, İstanbul'da terzilik yaptığı ve ailesinin geçimi nedeniyle Adampol'e yerleştiği bilinmektedir. (Latka J. S., 1992)

[88] 1862 yılı tarihli Osmanlı Arşivi belgesi içerisinde Fransız papazlarının kendilerine müdahale etmelerinin engellenmesi talebi için başvuru yapan leh köylüleri içerisinde Paczyński ismi de yer almıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Üstüner Topaktaş, 2021). Söz konusu özel isim ile en yakın eşleştirmedir.

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
15.	Mr. Wieruski Antvin(?)[89] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
16	Mr. Smolenski Frasvis[90] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	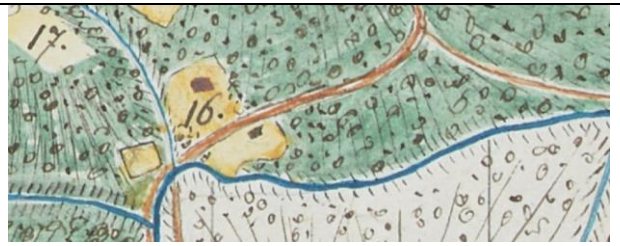

[89] Söz konusu kişinin köyün ilk yerleşimcilerinden Antoni Wieruski olduğu düşünülmektedir. Uzun süre varlık gösteremeyen Derbina yerleşiminden Adampol'e gelen kişiler içinde yer almıştır.Köyde direktör görevi ile çalışmış, Kırım Savaşı'na da katılmıştır (Üstüner Topaktaş, 2021, s. 51,55,65,156,319).
[90] Tam adı Franciszek Smoliński olan kişinin ismi 1852 ve 1862 yılı kayıtlarında köyde yaşayanlar listesinde yer almaktadır (Üstüner Topaktaş, 2021, s. 156,157)

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
17.	Mr.Myilieviec Jus. [91] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	
18.	Mr. Polz. [92] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	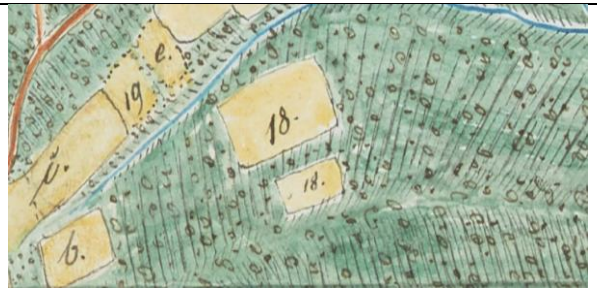

[91] Bahse konu isim ile benzerlik gösteren kayıt bulunamamış olsa da en yakın isimler 1857-1859 arası yazışmalarda ismi geçen Jan Malewski, 1849 yılında köy yöneticiliği yapan Juliusz Michałowski ,1860 lı yıllarında köyde yaşayan Minakowski ailesidir (Üstüner Topaktaş, 2021) .
[92] Bahse konu isim ile benzerlik gösteren tek kayıt 1857-1859 yılları arasındaki kayıtlarda ismi geçen W.D. Poltz'dur (Üstüner Topaktaş, 2021)

Tablo 3.2. (Devam) Lejant-Mekân Çözümlemesi.

Lejant No	**Lejant Tanımlama**	**Açıklama**	**Harita görsel gösterimi**
19	Mr.Ma…zak Michel[93] (Özel isim)	Özel isim verilmesi nedeni ile konut yapısını gösterdiği düşünülmektedir. Herhangi bir harfle gösterilmiş parsel ile eşleştirmesi bulunmamaktadır.	

[93] Söz konusu isme yakın bir kayıt bulunamamıştır.

Harita üzerinde köyün güneyinde Alemdağ yolu (Chemin d' Alemdah) ve doğusunda Riva yolu (chemin de Riva) cepheli foyer de charbon olarak isimlendirilmiş ve siyah bir leke ile gösterilmiş iki kömür ocağının yer aldığı görülmüştür. Ayrıca haritanın güneyinde yeşil alan içerisinde açılmış bir alanın sadek olarak isimlendirildiği görülmektedir. Sözlük taramalarında sadek ismine karşılık gelen bir Türkçe ifade bulunamamıştır, İslamiyet'i seçtikten sonra Sadık olarak anılan Sadık Mehmed Paşa ile ilgili olabileceğini düşündürmüştür (Şekil 3.13).

Şekil 3.13. Kömür Ocakları (National Museum in Krakow/Princes Czartoryski Museum, 1853).

1867 yılında köy halkı arazinin kendilerine yetmediği gerekçesi ile Osmanlı Hükümetinden arazi talebinde bulunmuştur. Talebe cevaben yazılan belgede Adam karyesi,Adam köyü olarak isimlendirilen köyün dönemin diğer muhacir yerleşimlerindeki gibi 12 yıl aşar vergisinden muaf olduğu[94] ancak yazışmaların devamında Osmanlı Hükümeti tarafından muhacirlere verilecek nitelikte uygun ve sahipsiz arazi olmaması nedeniyle bu teklif kabul edilmediği yer almaktadır (BOA, MVL Dosya:1043,Gömlek: 34).

[94]Muafiyet sonrasında da Reychman'ın aktardıklarından Meşrutiyet'e kadar öşür vergisi hariç bir vergi kendilerinden alınmamıştır.(Reychman, 1971). 1902 yılı sonrasında ise leh köylülerden vergi talep edildiği anlaşılmaktadır(BOA,BEO,Dosya:2391,Gömlek:179301).Ancak 1909 yılı tarihli belgelerde bu konuya itiraz olduğu dikkat çekmektedir (BOA, BEO, Dosya:3530 ,Gömlek: 264749).Köyün vergi muafiyeti konusunda daha detaylı bilgiler için bkz. (Üstüner Topaktaş, 2021).

3.5.2.2. Konutlar

Adampol'de ilk yıllarda inşa edilen konutlar hakkında günümüze detaylı bilgiler ve görsellere ulaşmıştır. Sadık Paşa, köyün kurulduğu ilk yıllarda köydeki ilk yapılaşma hareketlerini şu sözlerle aktarmıştır:

> "…Tüm araziyi ikiye böldük: Prens Adam'ın ismiyle Adamköy veya Adampol, veya Adamovka, diğeri de Prenses Anna'nın adıyla Annaköy veya Annapol. Birincisinde sanki sihirli değnek değmiş gibi koloni müdürü için güzel bir konak ve kolonicilerin yaşayacağı birkaç ev ortaya çıkıverdi, ikinci kolonide de onlar için 4 ev inşa edildi" (Kara, 2016).

Sadık Paşa'nın anıları dışında, Leh yazarların eserlerinde de konut inşasının detayları yer almaktadır. Bilinen ilk konutlar temelsiz, tek odalı, toprak zemin üzerine kestane ağacı kütüklerinden inşa edilmiş, iç mimaride de kaba yapıda kullanılan ağaç kütükleri oturma, yatma eylemleri için donatı olarak kullanılmıştır. Daha sonra ise Prusya duvarı[95] olarak isimlendirilen bir teknikle ahşap mertekler ve taşıyıcı direkler, dolgu malzemesi olarak ise kil kaplı organik malzemeler kullanılmıştır. Görseller incelendiğinde çatıların beşik ve kırma çatı şeklinde tasarlandığı ve samanla[96] kaplandığı anlaşılmaktadır[97]. Bazı görseller ise mansart çatı uygulamasının da yapıldığını düşündürtmüştür (Şekil 3.14). İç mimaride Polonya'da uyguladıkları şekilde, [98] zeminden yarım metre yükseklikte kırmızı boya (kil ile) uygulaması yapılıp kalan yerler beyaz ile boyanarak tamamlanmıştır (Adamska, 2004).

Köye ilk yerleşen bireylerin ülkelerinin tekrar özgürlük kazandığı dönemlerin hayali ile vatanlarına dönmeyi arzuladıkları bilinse de köyde doğanların Adampol'u yavru vatan olarak görmesi konut inşa sürecini de etkilemiştir.

Latka'nın belirttiğine göre aidiyet eksikliği nedeniyle ilk yerleşimciler konut tasarımlarında daha özensiz davranmışlardır. Bu durumu konutları çevreleyen çitler üzerinden aktaran yazarın ilk yerleşimcilerin konut sınırlarını belli etme ihtiyacı

[95] Bahse konu yarı ahşap konut biçimi Orta Çağ'da Polonya'da popüler bir mimari tekniktir. 19.yüzyılda özellikle Prusya topraklarında yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Prusya (Pruski) olarak isimlendirilmektedir. Türkçe çeviride Prusya duvarı olarak ifade edilen tanım Leh literatüründe mur pruski olarak yer almaktadır.
[96] (Bauer, 2006) Çatı kaplasında saman değil hasır kullanıldığını belirtmiştir.
[97] Bu uygulamanın 1970'li yıllara kadar kısmen devam ettiği aktarılmıştır.
[98] Polonya köy evlerindeki uygulamanın bu şekilde olduğunu ilgili kaynak belirtmiştir.

duymadığını ancak ikinci kuşak yerleşimcilerde aidiyet duygusu gelişmesi ile konutlar çitlerle çevrelenmiştir (Latka, 1992).

Şekil 3.14. Köydeki konutların ahşap strüktürü Dochada Arşivi (Latka , 1991)

Şekil 3.15. 1944 yılına kadar ayakta kalan Ludwig Dohada Konutu (Emillia ve Henyrk Kepka Arşivi) (Latka, 1991)

Köyde hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olması nedeniyle konutların birçoğu ahırlarla birlikte kurgulanmıştır (Şekil 3.16) (Reychman, 1971).

Şekil 3.16. Köyde yer alan bir konut ve ahır (Akova, 2010)[99]

Şekil 3.17. Adampol'de bahçeli bir konut (Akova, 2010).

Şekil 3.18. Konut yapımında aynı yıllarda farklı malzemelerin kullanılması (Akova, 2010).

[99] Söz konusu albüm görselleri ikincil kaynakta küçük boyutlarda kullanılmıştır, mimari unsurların okunması için dijital ortama aktarılarak görseller okunaklı duruma getirilmiştir. Akova (2010) birincil kaynağın Paris Polonya Kütüphanesi'nde yer aldığını aktarılmıştır.

1905 yılında köy halkı, köyün günlük yaşamından fotoğrafların yer aldığı bir albümü Paris'te yaşayan Czartoryski ailesine hediye etmişlerdir. Bu fotoğraflar üzerinden konut mimarisi hakkında bazı detayları okumak mümkündür. 20. yüzyıl ile birlikte konut tipolojisi hakkında belirgin bir fark yer almamakta iken malzeme farklılıklarının ortaya çıkmaya başladığı gözükmektedir. Şekil 3.19 da hareketle çatı kaplamasında değişen malzeme seçimi ve konutların artık taş temel üzerine inşa edilmeye başladığı gözükmektedir.

Şekil 3.19. Mansart çatı örtülü bir konut yapısı (Akova, 2010).

1932 yılında köyü ziyaret eden Polonyalı Türkolog Prof. Kowalski'ın sözleri köydeki konut yapılaşmasını ve kültürel imgeleri özetler niteliktedir:

> "…Tertemiz ve varlıklı evler, meyve ağaçlarının yeşilliği altında gizlenmiştir; arada bir sıkı dalların arkasından evlerin beyaz badanası parıldamaktadır… orada, Asya'nın eşiğinde tamamen yabancı çevrenin içinde ve fontta güney bitki örüsü ile her çocuğun Lehçe konuştuğu, evlerin bahçeleri çitlerle çevrili olduğu, yol kenarında haçların dikili olduğu ve rastlanan kişilerin yüzleri uzak vatanı hatırlattığı samimi şekilde "Polonya" köyünü bulmak unutulmaz intibalar bırakıyor…" (Adamska, 2004).

3.5.2.3. Polonya Evi

Köyün kurucusu Caykovski'nin köyün ilk yıllarında inşasını gerekli gördüğü yapılardan birisi köy yöneticisinin/başkanının ikamet edebileceği bir yönetim binası olmuştur. 1846 yılında Caykovski'nin isteği üzerine tamamlanan Polonya Evi sadece bir yönetici konutu değil, iç mekânında Polonya kültürünü yansıtan kitaplıkların, tabloların ve benzeri gibi donatıların yer aldığı bir mekândı (Alpman, 2020). 1850 yılında köyü ziyaret eden Fransız yazar Gustave Flaubert, gezi günlüğüne söz konusu mekân ile ilgili önemli veriler

aktarmıştır. Flaubert, odalarda Fransız sanatçı Deveria stilinde resmedilmiş litografiler[100] olduğunu, bu çizimlerde İngiltere'deki Polonyalıların, köy evlerinin ve hatta sürgüne gönderilen Polonyalıların yer aldığını belirtmiştir. İç mekândaki bu zenginliği "vatan aşkı insanı gerçekten uzaklara götürebilir" şeklinde yorumlamıştır (Latka J. S., 1992). Söz konusu yapıya dair görsel elde edilememiştir.

3.5.2.4. Zofia Rızı Konutu

Şekil 3.20. Zofia Rızı Anı Evi (Adamska, 2004).

Zofia Rızı anı evi olarak isimlendirilen konut, köy sakinlerinden Wincenty Rizi tarafından inşa edilmiştir. Rizi, St. Petersburg Üniversitesi'nde Tıp eğitimi alırken Rus Çarı tarafından sürülmüş, 1881 yılında esaretten kurtarılarak Adampol'e yerleşmiştir (Alpman, 2020). Wincty Rizi konutu iç mekânında Polonya kültürüne ve köy tarihine ait detayları yer almakta olup, ziyaretçileri tarafından 1916 yılı itibariyle bir de anı defteri tutulmuştur. Ailenin en küçük üyesi Zofia Rızı ise, bu konutun korunarak günümüze ulaştırılmasında öncü olmuştur (Adamska, 2004). Dört odalı konut, özgün mobilyaları, korunan kitapları, fotoğraf vb. birçok tarihi dokümanla ziyarete açıktır (Şekil 3.20).

[100] 1796'da Almanya'da keşfedilen litografi tekniğini geleneksel baskı tekniklerinden tamamen farklıdır. Kalıp olarak taşların kullanıldığı ve kimyasal tepkime ile basıma hazırlanması tekniği özel kılmaktadır. İstanbul'a 1831'de eğitim amaçlı olarak getirilmiş, kısa süre içerisinde birçok sanatçının beğenisini kazanmıştır. Köyde yer alan bir yapıda bu tekniğin kullanılması köyün kültürel ve sanatsal olarak durumunu da ortaya koymaktadır.

3.5.2.5. Atatürk Evi/ Konutu

İstanbul'un işgali sırasında köy halkı Kuva-yi Milliye kuvvetleri ve İstanbul arasında bir köprü gibi çalışarak destek vermişlerdir. 1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk, köy halkının verdiği destek ve köyde yürütülen başarılı tarım faaliyetlerini öğrendikten sonra köye bir ziyaret planlamıştır. Bu ziyaretinde köy halkının ihtiyaçlarını da dinlemiş ve vefatı öncesinde gerçekleşmesini sağlamıştır (Gömleksiz, 2016-2018). Temmuz 1937'de yapılan ziyaret sırasında Atatürk'ün misafir edildiği kabul edilen konut bugün köyde "Atatürk Evi" ismi ile anılmaktadır. [101]

Şekil 3.21. Günümüzde köy içerisinde "Atatürk Evi" olarak anılan konut (Salihoğlu, 2019)

Bahse konu konut, 1895 yılında İstanbul'da ticaret ile uğraştığı bilinen Erben Nikititis tarafından inşa ettirilen köyün ilk çok katlı yapı örneklerindendir. Bu yapı Nikititis tarafından av evi olarak kullanılmıştır.1931 yılında ise köy halkından olan Jozef Dochoda'ya satılmıştır (Adamska, 2004). Yapı günümüze kadar ayakta kalabilmiş olup, mevcut kullanımı özel mülk statüsündedir. Adampol'de bir köy meydanın da ortaya

[101] Adamska (2004) Atatürk'ün köyde konakladığına dair bilgi verse de, Latka Atatürk'ün Jozef Dochada konutunda 2 saat dinlendiğini aktarmaktadır. (Latka J. S., 1992) Topaktaş Üstüner de benzer şekilde Atatürk'ün köyde konaklamadığını aktarmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Üstüner Topaktaş, 2021).

çıktığı anlaşılmaktadır. Köy meydanında bir kahvehane yapısı da inşa edilmiş olup (Şekil 3.24) dini kimliğini yansıtan bir haç (Şekil 3.23) yer almıştır. (Bahse konu haç 1941 yılında Kilise'ye daha sonra ise Köy mezarlığına taşınmıştır) (Adamska, 2004).

Şekil 3.22. Atatürk'ün Adampol'ü ziyareti - Edwin Ryzy Arşivi (Latka J. S., 1991).

Şekil 3.23. Köy meydanı ve haç (Latka J. S., 1991)

Şekil 3.24. Köy meydanı ve kahvehane Yapısı (Latka J. S., 1992)

Şekil 3.25. Köy meydanında yer alan haç (Adamska, 2004)

3.5.2.6. Şapel ve Kilise

Kiliselerin ve dini sosyal ağların özellikle yasal statüleri olmadan göç etmek zorunda kalan bireyler için önemli sosyal mekânlar olduğu bilinmektedir. Min'in yaptığı saha çalışmalarında etnik kiliselerin göçmenlerin tanıdık bir kültürü alışılmadık bir yerde sürdürmesini sağladığı ortaya çıkarılmıştır. Min; göçmenlerin kültürel ve ruhsal olarak kendilerini bir mekâna bağlantılı hissettiğini ve gelenekleri, kültürel değerleri korumak hatta anadili rahatça konuşabilmek için böyle bir mekânın varlığının gerekliliğini ortaya koymuştur (Min, 1992). Dini kimlik, Adampol köy yaşamı için de önemli bir unsur olmuştur. Öncelikle köye yerleşen bireylerin Slav Katolik olması koşulu bunun en önemli göstergesidir. Köy hayatları içerisinde de bu kimliklerinin gerekliliklerini

özgürce yaşamışlardır. Fakat Lehler köylerinde bir kilise inşa etmeden kolonilerini özgür veya tamamlanmış olarak nitelendirmemişlerdir[102]. Bu nedenle köyün ilk kurulmaya başladığı yıllardan itibaren bir kilise inşası için mücadele etmişlerdir.

Şekil 3.26. Fransiskân Rahiplerin inşa ettiği Şapelin İç Mekân Fotoğrafı (Akova, 2010)

Sadık Paşa köyde bir dini yapının inşası için köyün kuruluşunda olduğu gibi bürokratik temaslarını kullanmıştır. Köyün kurulduğu yıllarda İstanbul'a gelen ve Bosna Piskoposu olarak atanan Barishiq'i tanımayan Fransiskânlar arasında gerginlik yaşanınca, Fransiskân temsilcileri Sadık Paşa'dan destek istemişlerdir. Sadık Paşa ise gerekli desteği Adampol'e bir şapel inşası sözü karşılığında vermiştir. Sorunları çözen Sadık Paşa Piskopos Barishiq azledilince köyde bir şapel inşa edilmesini sağlamıştır (Kara, 2016). Bu şapel köyün dini açıdan bağımsız olmasının ilk adımı olmuştur. Dini etkinliklerden de Fransiskânların bir süre sorumlu olduğu bilinmektedir (Reychman, 1971). Şapelin inşa tarihi hakkında ise günümüzde, Czestochowa Meryem Ana Kilisesi giriş cephesi üzerinde yer alan yazılı tabelada bilgi mevcuttur. Buna göre 1842[103] yılında Azize Anna adına ilk ibadet mekânının/şapelin[104] inşa edildiği yer almaktadır. Şapelin tek katlı ahşap bir yapı olduğu, iç mekânda 2 odanın yer aldığı, odalardan bir tanesinin okul olarak da

[102] Bu çıkarım, kilise inşası başlangıcında ve bitiminde yaşanan anılarda yer alan söylemler sonucunda yapılmıştır.
[103] Kilise için hazırlanan broşürde ilk geçici kilise inşasının 1845 yılından sonra tamamlandığı bilgisi yer almaktadır (Adamska, 2015).
[104] Tabelada Lehçe olarak yer alan ifade de 1842 yılında Azize Anna kilise olarak değil, bir şapel (Lehçe: kaplica) olarak tanımlanmıştır.

kullanıldığı ve duvar nişi içerisinde absidin çözüldüğü bilinmektedir. Yapıda yer alan diğer oda ise rahiplerin yaşam alanı olarak kullanılmıştır[105].

1880'lerde Adampol sakinleri daha büyük taş bir kilise inşa edebilmek üzere uluslararası destek arayışında olmuşlardır. Vatikan temsilcisinden ve Fransa'dan bağış toplamaya başlanmıştır. 1894 yılında gerçekleşen deprem ile mevcut ahşap kilise yıkılmış ve bağış toplama süreci Adampol'u ziyaret eden misafirlerin desteği ile devam etmiştir (Antonowicz-Bauer, 1990). 1895 yılına ait bir arşiv belgesinde ise de 97 erkek ve 52 kadın toplam 144 kişinin yaşadığı köyde ne bir kilise ne bir mektep yapısının bulunduğu (mevcut kilise yıkıldığı için) belirtilmiştir. Belgede ayrıca baraka halindeki bir mahalde geçici olarak ayinlerin yapılmaya çalışıldığı fakat o barakanın da artık mevcut olmadığı, mektep ve kilise inşasında bir mahzur olmadığı, inşa masraflarının ise ahali tarafından ödeneceğinin anlaşıldığı bilgisi yer almaktadır (BOA., MF. MKT., Dosya:290, Gömlek No:17). Bu belge ile geçici ibadet alanının baraka olarak tasvir edildiğini ayrıca Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir kilise inşasının resmi olarak önünün açıldığı anlaşılmaktadır. Bu süreç içerisinde ibadet mekânı olarak kullanılan mekân 1912 yılında rahip Doktor Alesky Siara tarafından "…perişan ve fakir görünümüyle İsa'nın doğduğu Beytüllahim'daki ahırı hatırlatıyordu…" şeklinde tarif edilmiştir (Adamska, 2015).

Köye kilise inşası için yazışmalar 1894 senesinde başlamış olsa da ruhsat verilmesi 1914 yılını bulmuştur[106]. Bu süreç içerisinde ibadet mekânı olarak kullanılan mekân 1912 yılında rahip Doktor Alesky Siara tarafından "…perişan ve fakir görünümüyle İsa'nın doğduğu Beytüllahim'daki ahırı hatırlatıyordu…" şeklinde tarif edilmiştir (Adamska, 2015).

Arşiv belgelerinde kilise planlarına dair herhangi bir çizime rastlanmamıştır. Yalnızca kilise, okul ve çan kulesi (Şekil 3.27) inşasına ilişkin arsa, yapı ölçüleri ve strüktürü hakkında kısa bilgilere yer verildiği anlaşılmıştır. Buna göre 4 Ocak 1914 tarihli İrade-i Seniyye'de kilise anlatımı şu şekildedir:

[105] Köyün ilk yıllarında köyde görevli din adamlarının konaklama konusunda sorun yaşadıkları bilinmektedir. Örneğin bir papazın 7 kişi ile aynı odada yaşamak zorunda kaldığı ve bu durumdan şikâyetçi olduğu hakkındaki anlatımlar mevcuttur (Dopierala, 1983). Bu nedenle ibadet mekânında din görevlileri için bir yaşama alanının çözülmesi şaşırtıcı değildir. Şapel'de görev almış kişiler ve daha fazla bilgi için kaynak esere bkz. (Adamska, 2015).

[106] Daha detaylı bilgi için bkz.: (Salihoğlu & Şenyurt ,2023).

"…Prens Adam Çartorski'nin terk ü teberru eylediği beş bin yüz yirmi zira murabba'ındaki arsa üstüne onar metre tul ve arzında ve sekiz metre irtifa'ında ahşab bir mekteb ile tulen yirmi iki ve arzan sekiz buçuk ve irtifaan on buçuk metre eb'adında yine ahşab bir kilise ve sakfı üstünde iki metre irtifa'ında bir çan mahalli inşasında mahzur olmadığından. . . (BOA., MV. , Dosya:232 , Gömlek:104). "

İnşa edilecek yeni kilise; Boşnak rahiplerin eski kilisesinin bulunduğu bölgeye yapılmıştır. Mimarı Galiçyalı inşaat mühendisi Hipolit Sliwoski'dir. Antonowicz-Bauer (1990) ise kilisenin projesini Polonya'da yaşayan mimar N. Sliwinski çizmiştir. Yeni kilisenin inşası Adampol halkı ve bu uğurda çalışmış diğer Katolik cemiyetler için çok önemli bir başarı olarak görülmüştür. 17 Mayıs 1914 tarihinde kilisenin temelleri kutsanırken Rahip Siara yaşanan duyguları şu şekilde aktarmıştır:

"Köy sakinlerinin 30 senedir bekledikleri bu hiç unutulmayacak anı tasvir etmek çok zor… Hepsi kutsanmış temellerin etrafında toplandılar. Büyük heyecanla toplanmış taş, tahta, kum ve kirece bakıyorlardı… Her şeyi buraya taşımak için bütün köy hafta boyunca çok uğraştı… Yardım etmeye herkes hazırdı: 70'li yaşlarında ihtiyarla beraber küçük çocuklar, hepsi beraber çalıştı… Dualardan sonra temel taşına konulacak kâğıt parçasını okuduğumda herkes çok duygulandı… Köy sakinleri, aralarında Sadık Paşa'nın alayından emekli askerler bugünü gördükleri için gözyaşlarını tutamadılar. . . " (Adamska, 2015).

Şekil 3.27. Çan Kulesi (Akova, 2010)

Köy içerisindeki dini ayinler, özel gün ve geleneksel kutlamalar sürdürülmüştür. Kilise mekânı bu ve benzeri etkinliklerde önemli bir toplanma mekânı olmuştur. Kilise ayinleri

sonrasında köy meyhanesinde[107] veya konutlarda bir araya gelindiği ve eğlencelerin düzenlendiği de bilinmektedir (Latka , 1992).

Şekil 3.28. Papa Jean XXIII 'ün vatikan sefiri olarak köyü ziyareti (Latka , 1991)

Köyde yaşatılan dini kimlik uluslararası dünyada da dikkat çekmiştir. Başta Vatikan Büyükelçisi ve Papa 23. Jean gibi önemli misafirler köyü ve kiliseyi ziyaret etmiştir (Akova, 2010),(Şekil 3.28). Kilisede gerçekleşen bayramlar, düğünler, anmalar, cenaze törenleri, pazar ayinleri gibi buluşmalar Leh ruhunun korunması konusunda kiliseyi en önemli yapı haline dönüştürmüştür (Şekil 3.29).

Kilise yalnızca dini törenler ve ayinler için bir araya gelinen bir mekân olmaktan öte, ayinlerin yıllarca Lehçe yapılması ve kimi zamanlarda Polonya'dan papazların gelmesi ile köyde yaşayanlar için bir dil eğitimi olanağı sağlamıştır (Akova, 2010). 20. yüzyılın başlarında Adampol'e gelen Pawel Ziolkowski; köy ziyaret edildiğinde gezgin bir bakışla ilk olarak kiliseye ve okul binasına odaklanılacağını ifade etmiştir (Ziolkowski, 1989). Dopierala'nın belirttiği üzere Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı döneminde rahip evi ve okula geçici olarak 300 kişi yerleştirmiştir. Ancak yapı bu nedenle tamirat geçirmek durumunda kalmış olup, 1918'de tamirat işlemleri tamamlanmıştır[108] (Dopierala, 1983).

[107] Köy meyhanesi hakkında literatür kaynaklarında detaylı bilgiye rastlanmamıştır.
[108] Osmanlı Arşivi Belgeleri içerisinde yapıya ait tamirat belgelerine/kayıtlarına rastlanmamıştır.

Şekil 3.29. İlk Rabbani Yemek sonrası kilise önünde papaz ve köy çocukları-Feliks Ryzy Arşivi ile Tanrı Teni Bayramı Alayı –Antoni Dochada Arşivi (Latka J. S., 1991).

Kilise, gerek Polonezköy gerekse İstanbul içerisinde yaşayan Lehler için değil, İstanbul dışında yaşayan diğer Leh vatandaşlar için de simgesel bir mekân haline dönüşmüştür. İstanbul dışından kilisenin inşa döneminde olduğu gibi sonrasında da destekler sürmüştür[109]. Kilise 20. yüzyılda'da ilgi çekmeye devam etmiştir (Şekil 3.30).

1933 yılında kilisenin bahçesine İstanbul'da sürgündeyken vefat eden Polonyalı Şair Adam Mickiewicz anısına Polonya Cumhuriyeti Başkonsolosluğu ve Polonezköy halkı iş

[109] Kilise bahçe kapısında yer alan yazılı levhadan, Milas Yeniköy termik santralinde çalışan Polonyalıların kilise çitini yaptırdığı anlaşılmaktadır.

birliği ile bir dikilitaş yapılmıştır. Benzer şekilde 1992 yılında da Adampol'un 150. kuruluş yıl dönümünde kilisenin bahçesine bir dikilitaş daha yaptırılmıştır. İstanbul'da yaşayan diğer Katolik topluluklara ait önemli eserler de Czestochowa Meryem Ana Kilisesi'nde muhafaza edilmektedir.

Daniel Ohotski'nin[110] aktardığı üzere St. Joseph Lisesi bünyesindeki Notre Dame Du Rosaire Kilisesi[111]; 1999 depreminin ardından tahliye edildikten sonra, 2000-2001 yılları içerisinde kilisenin kuruluş zamanlarında Fransa'dan geldiği tahmin edilen, sembolik anlamlara sahip 14 haç yolu eseri ve Meryem Ana heykeli, Czestochowa Meryem Ana Kilisesi'ne taşınmıştır. Bahse konu Meryem Ana heykeli halen kilisenin bahçesinde korunmaktadır. Kilise günümüzde de İstanbul'da yer alan Katolikler için özel bir yere sahiptir. Her yıl özellikle İstanbul içerisinden farklı Katolik kiliselere üye rahipler ve cemaatleri kalabalık gruplar halinde Efkaristiya bayramına katılmak için Polonezköy'e gelmektedir (Ritzmann, 2016) .

Şekil 3.30. 1930'lu yıllarda Polonya Ankara Büyükelçisi ziyareti (Adamska, 2015)

[110]Daniel Ohotski günümüzde Polonezköy 'de ikamet etmekte olan Polonya kökenli kişilerden birisidir. Köy sınırları içerisinde yer alan bir pansiyon işletmektedir. Sözlü araştırmalarda büyük destek vermiştir. 2019 yılı tarihli görüşmelerde aktarılmıştır.

[111] Notre Dame Du Rosaire Kilisesi; Kadıköy Belediyesi tarafından 2013 yılında kamulaştırılarak restore edilmiş ve 2014 yılı itibari ile yeni ismi olan Yeldeğirmeni Sanat Merkezi olarak sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır (Kadıköy Belediyesi, 2017).

3.5.2.7. Köy Okulu

Leh dilinin ve kültürü ile aidiyet bilincinin korunması için köyde verilen eğitimin önemi büyük olmuştur. Bu bilinçle ilkokul seviyesindeki öğretimin aksamaması için büyük gayret gösterilmiştir (Bauer, 2006). Köy kurulduğu ilk yıllarda okul inşa edilememiş olsa da eğitim-öğretim şahsi konutlarda aile ve din adamları gibi gönüllülerin iş birliği ile verilmiştir. Kaynak kitaplar ise İstanbul'dan temin edilmiş olup kitap temini organizasyonunda AdamMichałowski'nin başkanlığını yaptığı Türkiye'deki Polonyalılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği öncü olmuştur (Üstüner Topaktaş, 2021). Köy kurucusu Çaykovski ise anılarında yer verdiği bilgilerde, o dönemlerde yayınlanmış tüm kitapların kopyalarının Fransız Eğitim Bakanlığı aracılığı ile kendisine temin edileceğini ve bu kitaplarla birlikte 1.000'den fazla kitabın bulunduğu köy kütüphanesinin tamamlanacağını aktarmıştır (Kara, 2016). 19. yüzyılda İstanbul'da bir köyde zengin kaynakları ile bir kütüphanenin bulunması kent mekânı ve kültürü açısından oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 3.31. Köy öğretmeni ve çocuklar (Akova, 2010)

Fransiskânların inşa ettiği Şapel'de eğitim ve ibadet ihtiyacına yönelik bir mimari çözümleme yapılmış olması eğitim-öğretime verilen önemi göstermektedir.1845'li

yıllarda kullanılan bu geçici eğitim mekânı sonrasında, Kırım Savaşı yıllarına denk gelen dönemde, köye bir küçük okul inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapıda öğretmen için bir odada tasarlanmıştır (Reychman, 1971) (Şekil 3.31). Paweł Ziółkowski'nin eğitim–öğretimin sürdürülmesinde öncü olduğu bilinmektedir. Köyün ilk yıllarındaki kütüphanenin de korunduğu bilgisi mevcuttur. Ziółkowski'nin belirttiğine göre 1890'larda köydeki okulda 200 ciltlik bir kütüphane bulunmaktadır (Ziolkowski, 1922).

Yukarıda anlatıldığı üzere 1914 yılında kilise yapısı ile birlikte yeni bir okul inşası için de ruhsat alınmıştır (Şekil 3.32.).

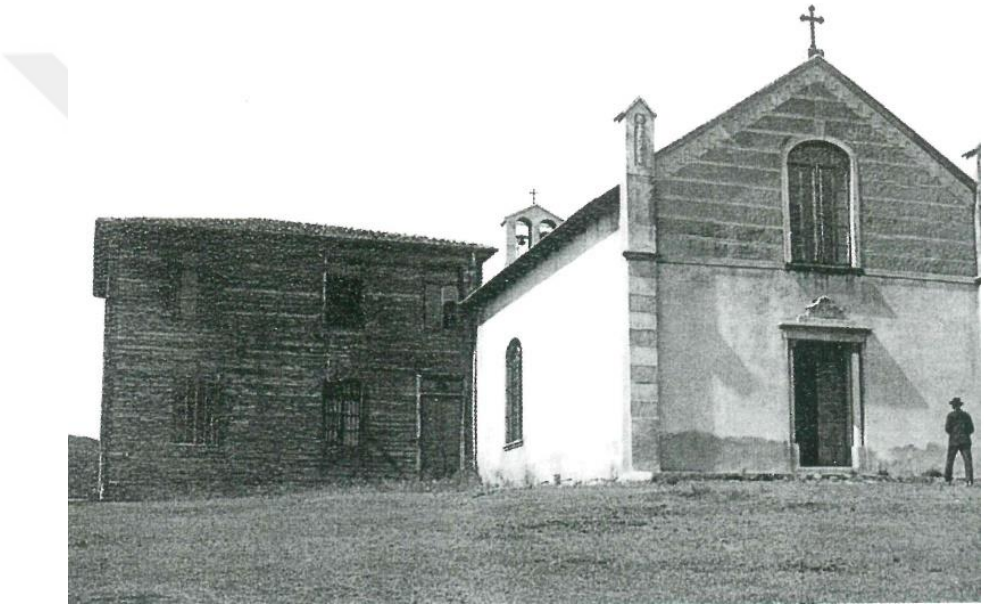

Şekil 3.32. Yeni Kilise ve Ahşap okul yapısı (Adamska, 2015)

3.5.2.8. Mezarlık

Adampol'de yer alan mezarlık (Şekil 3.33) Bauer (2006)'e göre köyün yazılı tarihi gibidir. Mezarlık girişinde yer alan kitabede "1831 ve 1863 yılında Polonya'nın hürriyeti için savaşmış olan ve 1854-56 tarihinde Kırım Savaşı'na katılmış bulunan kişiler için Polonezköyü'ndeki bu Latin Katolik mezarlığı, 1848[112]'de Türkiye'ye sığınmış Polonyalılar tarafından yapılmıştır" ifadesi yer almaktadır (Bauer, 2006).

[112] Latska'ya göre Adampol'un ilk kaybı 1850 yılında vefat eden Karol Zarzycki ve hemen sonrasında 1851 yılında Binbaşı Franciszek Michalowski ve Wladyslaw Jelenski olmuştur. Bu kişilere ait günümüze ulaşmış bir mezar alanı/taşı olmamıştır (Latka , 1992).

Şekil 3.33. 20. yüzyılın başında Köy Mezarlığı (Akova, 2010).

Mezarlık Katolik Latin Mezarlığı olmasına rağmen günümüzde Polonya asıllı olmayan bazı istisna mezarlar da mevcuttur[113]. Mezarlıkta anıtsal biçime sahip mezar taşları da mevcuttur. Bunların en başında Sadık Paşa'nın eşi Ludwika Sniadecka'nın mezarı gelmektedir (Şekil 3.34.) [114]. Mezar üstünde kırılmış bir sütun tasarlanmıştır. Toros'a göre (1983) bu anıt mezar, köyde yer alan ve görülmeye değer eserlerden biridir. Daniel Ohodski'ye göre Polonya'dan Kanada, Avusturya gibi farklı ülkelere göç eden kişiler vefat etmeleri durumunda Polonezköy Mezarlığı'na defnedilmeyi vasiyet etmişlerdir (Alpman, 2020).

Şekil 3.34. Ludwika Sniadecka 'nın mezarı (Salihoğlu, 2018).

[113] Polonya kökenli olmayan Ermeni, Alman, Rus kökenli bazı Katolik Hristiyanların da mezarları yer almaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Üstüner Topaktaş, 2021)

[114] Sadık Paşa, eşinin Adampol'de defnedilmesini istemiştir. Ancak Müslüman bir eşe sahip olması nedeniyle Sniadecka'nın mezarı o yıllarda mezarlığın dışında kalmıştır. Sonraki yıllarda Śniadecka'nın mezarı Katolik mezarlığın yeni sınırları içerisine dâhil edilmiştir (gov.pl, 2020).

3.5.2.9. Karakolhane İnşası

Köyde ve Alemdağ bölgesinde güvenlik sorunlarının yaşandığı arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin 1873 yılında Beykoz çingene konakları olarak tariflenen köyde Fransız papazın öldürülmesi ve bölgeye asker ile sağlık personeli gönderildiği konusunda yazışmalar mevcuttur (BOA, ZB, Dosya: 5, Gömlek: 73). Nitekim yaşanan güvenlik sorunları sonrasında 1904 yılında köye bir karakolhane inşasının planlandığı görülmüştür (BOA, BEO, Dosya:2481, Gömlek:186021), (EK-D) 1906 yılında[115] inşa edilen karakolhanenin arazisinin mülkiyeti ile ilgili sorunların da arşiv belgelerine yansıdığı anlaşılmıştır (BOA, BEO, Dosya:2883, Gömlek: 216215).

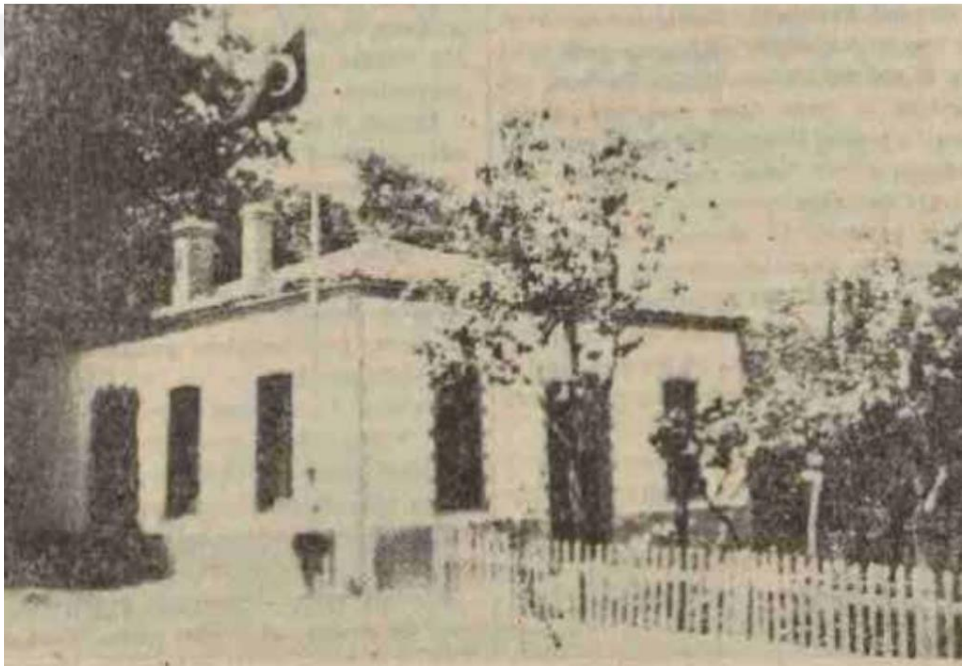

Şekil 3.35. Karako1 Yapısı-1937 (Üstüner Topaktaş, 2021)

3.6. Polonezköy'ün Sosyo- Kültürel Yapısı ve Bir Gezi Mekânına Dönüşmesi

Tarım kolonisi olarak kurulan köyde hayvancılık da köylülerin önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Hatta elde edilen tarım ürünleri İstanbul içerisinde de geniş bir kitleye ulaştırılmaktadır. Asmalımescit'ten Postacılar Sokağı'na çıkan pasajda bulunan Polonezköy adındaki bir dükkânda köy içerisinde üretilen köy ürünlerinin satışı

[115] Aynı sene inşa sürecinde görev alan Polis Müfettişi İbrahim Bey ile Serkomiser Hamdi Bey'e nişan verilerek onurlandırılmışlardır. (BOA, ZB.,Dosya:319,Gömlek:28).

yapılmıştır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Levanten hanımlar için bu dükkândan alışveriş yapmanın bir seremoni olarak görüldüğü belirtilmektedir (Maresia, 2014).

Köyün tarım ve hayvancılık faaliyetleri dışında, sosyo-kültürel yapısı İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin ve Avrupalı gezginlerin ilgisini çekmiştir. 19. yüzyılda köyün bilinen ilk konukları arasında Franz List (1847), Gustave Flaubert (1850), Pierre Loti gibi isimler yer almıştır (Latka, 1992). Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde Alman Goeben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) gemilerinde görevli Polonyalı subaylar, köyü ziyaret etmiş sonrasında Alman subaylar, batılı konsolosluk görevlileri ve özellikle Selanik göçmeni aileler köyü ziyaret etmeye başlamışlardır. Köyün dini kimliği ve doğası kadar başlatılan av faaliyetleri ve benzeri etkinliklerin[116] bu ziyaretlerin artmasında etkisi büyüktür.

Şekil 3.36. Köye gelen misafirler domuzları beslerken ve 1929 yılında av etkinliklerine katılan bayanlar(Emillia ve Henyrk Kepka Arşivi); (Latka , 1991).

Ziyaretlerin ortalama 1 hafta konaklamalı olması nedeniyle köy içerisinde konaklama mekânlarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır (Dohoda, 2019). Böylelikle 20. yüzyılda İstanbul içinde bir gezi mekânına dönüşmüş olan köyde; konaklamaya olan ihtiyaç ile pansiyonculuk başlamıştır[117]. Bu husus arşiv belgelerine de yansımıştır. 1907 tarihli bir belgede Polonezköy'de Madam Pavline Oteli olarak isimlendirilen bir yapıda

[116] Sadık Paşa anılarında köyde bir geçim kaynağı olması için avcılığı teşvik ettiğini aktarmıştır, köyde günümüz karşılığı ile bir gurme turzimin başlaması için Polonya Mutfağına hakim bir şefin çalışmaya başladığını, misafirlere sunulan ziyafetlerin büyük beğeni topladığını aktarmıştır (Kara, 2016).Alpman'a göre (2020) ise Anadolu yakasındaki diğer köylerden farklı olarak köyde üç-dört bilen bir halka sahip olması köyün gezi mekânına dönüşmesindeki diğer önemli bir unsurdur.

[117] Pansiyon işletmeciliği 1950'li yıllardan sonra daha da artmış, köyde önemli yapısal değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ek bina ve yeni konut inşası artmıştır. (Latka , 1992)

Varşova'dan gelerek konaklayan bir grup olduğu bilgisi yer almaktadır (BOA., ZB., Dosya No:475, Gömlek No:3). 1901 yılına ait bir belgede Beyoğlu ve Galata'da oturan Alman, Avusturyalı ve Fransızlardan oluşan 30 kişinin eş ve çocuklarıyla Polonezköy'e gezi amaçlı ziyaretinden bahsedilmektedir (BOA., Y.PRK. ZB., Dosya No: :27, Gömlek No:39). 20. yüzyılda ise yukarıda bahse konu olduğu üzere Mustafa Kemal Atatürk ziyaret etmiştir. Anılarını Alpman'a aktaran Edvard Dahoda, çocukluğunda köye ziyarete gelenleri dört odalı evlerinde misafir ettiklerini bu süreçte kendilerinin samanlıkta kaldığını dile getirmiştir. Dahoda köydeki pansiyonculuğun böylelikle başladığını ifade etmiştir[118] (Alpman, 2020). Bu nedenle kuruluşu itibariyle her ne kadar bir tarım köyü olarak kurulmuş olsa da sosyo-kültürel ve doğal zenginlikleri ile Polonezköy 19. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile tatil köyüne evrilme yönünde bir eğilim göstermiştir. 20. yüzyılda artmaya devam eden, İstanbul içerisinde ilgi gören pansiyon ve otel mekânları, köye Müslüman nüfusun da yerleşmesi için teşvik edici olmuştur (Topaktaş Üstüner, 2020). Köyün bağlı bulunduğu Beykoz bölgesi de 1870'li yıllardan itibaren İstanbulluların kır evi veya çiftliği inşa ettiği, varlıklı ailelerin kısa dönemli bir kaçış alanına dönüşmüştür (Tanyeli, 2020). Bu dönüşümde Polonezköy'ün de etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3.37. Köyde bir yarışma sonrası, Kamile ve Akif Gensoy Arşivi (Latka J. S., 1991)

[118] Günümüzde köyde hizmet veren 21 özel kurum ile devam ettirilmektedir. Bu kurumların birçoğu Leh kökenli aileler tarafından işletilmektedir.

İncelenen fotoğraflar köy hayatında sosyal etkinliklerin hep var olduğunu göstermiştir (Şekil 3.37., Şekil 3.38.). İlerleyen yıllarda köyde yaşayan kişilerin anılarında 1950'li, 1960'lı yıllarda her yıl 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın balolar yapılarak kutlandığı ifade edilmiştir (Alpman, 2020).

Şekil 3.38. Köyde Düğün Alayı- Regnoworicz ve Dochada Arşivi (Latka J. S., 1991)

3.7. İstanbul'da Leh Göçmenlerle İlişkili Sosyal Mekânlar

Günümüzde Beyoğlu olarak adlandırdığımız, eski ismiyle Pera olarak bilinen bölgede özellikle Galata yakınlarında Lehlere ait ticari mekânlar ve kafeler olduğu bilinmektedir. Bu kafelerden en bilineni Pera'da yer alan Bülbül kafedir (Dominik ve diğ., y.y). [119] Bölüm 3. 6'da bahsedildiği üzere Postacılar Sokağı'na çıkan pasajda bulunan Polonezköy adındaki bir dükkânın olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Maresia, 2014). Yapılan araştırmalar Lehlerin daha çok Beyoğlu ve Galata bölgesindeki mevcut sosyal mekânları

[119] Bahse konu Bülbül kafe hakkında literatür ve harita taramaları gerçekleştirilmiş ancak farklı bilgiler elde edilmemiştir.

kullandıklarını göstermiştir. Örneğin İstanbul Beyoğlu'nda 1920'li yıllarda Beyaz Rusların göçü sonrasında kurulan Rus Ressamlar Birliği'nin üyesi[120] olan Leh sanatçılar da bulunmuştur. Bu sanatçılardan Roman Bilinski (Şekil 3.39.), hayatının büyük bir kısmını İstanbul'da geçirmiş, Adampol köyünü de eserlerine yansıtmıştır. Leh ressam ve heykeltıraş Boleslaw Cybis ise 1920li yıllarda İstiklal Caddesi'ne yakın bir yerde bulunduğu bilinen atölyesinde çok sayıda nü eser yaptığı bilinmektedir [121] (Aygün, 2023).

Şekil 3.39. Bilinski'nin İstanbul'daki Evinde – Bilinskiye ait Adampol Tablosu Diana Bilinski Arşivi (Aygün E. , 2021-b)

3.7.1. Leh Sokak

Günümüzde bilinen adıyla Nuri Ziya Sokak; Beyoğlu Tomtom Mahallesi'nde İstiklal Caddesi'ni, Yeni Çarşı Caddesi'ne bağlayan bir kent mekânı olup, sokağın 1934 yılına kadar Leh Sokak olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Leh Sokak, Osmanlı Arşivi belgelerinde geçmekte, "Pologna Sokak" olarak da 21. yüzyıla ait birçok haritada[122] yer almaktadır (Şekil 3.40.). Sokağın neden Leh Sokak olarak isimlendirildiği konusunda çeşitli görüşler hakimdir. Genel kanı ise son Leh elçilik binasının bu sokakta yer aldığı, bu binanın 19. yüzyıl başlarında, bir yangın da yok olduğu yönündedir (Toros, 1983).

[120] Bahse konu; Beyaz Rus göçü içerisinde dernekler başlığı altında detaylıca aktarılmaktadır.
[121] Diğer bilinen bir Leh sanatçı V.P.-Tch ise oryantalist üslubu eserlerine taşıması ile dikkat çekmiştir. Beyaz Rus'lar tarafından açılan Rose Noire kabare/gece kulübü iç mekânında kendisinin tasarımına yer verilmiştir (Aygün , 2023).
[122] Bahse konu haritalar için bkz. 1913-1914 yılları tarihli Alman mavileri haritaları, 1922 'de yayınlanan Plan d'ensemble de la ville de Constantinople haritası, 1927 yılı tarihli Pervitich Haritaları, 1928 yılı tarihli Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi tarafından basılan haritası.

Şekil 3.40. 1922 ‘de Pologna Sokak (Plan d'ensemble de la ville de Constantinople haritası üzerinde düzenlenmiştir).

Reychman’a göre (1971) Son Lehistan elçi heyeti için Polonya Sokak’ta arsası Fransız sarayına komşu bir konak kiralanmıştır. Reychman; cephesinde Lehistan Devleti’nin armasının bulunduğunu ifade ettiği bu konağın, Kajetan Aksak isimli Polonyalı bir Chambellan’in (mabeynci) idaresine geçtiğini ve uzun yıllar açık kaldığını aktarmıştır (Reychman, 1971). Polonya Sokak’ta yer alan bu kiralık konağın ne kadar süre Polonyalılar tarafından kullanıldığı konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Ancak Topaktaş, Potocki’nin görevi bittikten sonra bu binanın Polonya elçilik binası olmaktan çıktığını aktarmıştır. Kimi kaynaklar milli direnişçilerin bu sokakta ikamet ettiğini ve Polonya Sokak isminin buradan geldiği görüşüne yer vermiştir (Alioğlu, 2015); (Uçar, 2010). Bahse konu göçmenlerden birçoğunun tıpkı Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı’da da farklı ülke pasaportları aldıkları bilinmektedir. Czaykowski ilk başlarda sahte isimler altında yaşadıklarını, sonra kendilerine Fransız Büyükelçiliği tarafından Fransız pasaportu verildiğinden bahsetmiştir (Kara, 2016). Polonya Sokak’ta yer alan Fransız Sarayı’nın Polonyalı göçmenler için günümüz benzetmesiyle bir göçmen kabul merkezi işlevinde olması da sokağı onlar için özel bir kent mekânına dönüştürmüş olabileceği ihtimalini öne çıkarmıştır. İnal’da eserinde Leh göçmenlerin Fransız Saray’ına sığınmaları nedeniyle sokağın Polonya ismini almış olabileceği ihtimaline değinmiştir (İnal, 2012).

3.7.2. Beyoğlu Bölgesi Dini Yapılar

İstanbul içerisinde Polonyalı Katolik Lehlerin kullanımına uygun kiliseler mevcut olduğu için yeni bir kilise inşasına ihtiyaç duyulmamıştır. Sadık Paşa’nın iskân problemi ve

göçmenlerin refahı için destek arayışında Fransiskân ve Lazarist cemaati rahipleri ile sürekli ikili ilişkiler içerisinde olduğu da bilinmektedir. Aşağıda tabloda yer alan kiliselerin göçmenler tarafından tercih edilme gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.3. İstanbul'da Leh mülteciler tarafından kullanılan mevcut kilise yapıları[123]

Kilise Adı	**Bölge/Topluluk**	**Açıklama**	**Günümüzdeki durumu**
Saint Benoit Kilisesi [124]	Beyoğlu/Lazaristler	İbadet amaçlı kullanım	Sadece çan kulesi
St. Louis De Francis	Beyoğlu/Katolik	İbadet amaçlı kullanım	Aktif
St Antuan Kilisesi	Beyoğlu/Katolik	İbadet amaçlı kullanım, Lehçe ayinler düzenlenmiştir.	Aktif
Meryem Ana Draperis Latin Katolik Kilisesi	Beyoğlu/Katolik Fransisken Rahipler	İbadet amaçlı kullanım, ayrıca Avusturya -Macaristan Elçiliği tarafından kullanılmıştır[125] Lehistan elçilerinin mezar taşlarının burada yer aldığı söylenmektedir[126].	Aktif

Yukarıda yer alan kiliseler dışında Bomonti Katolik Gürcü kilisesinin de Polonyalılar için özel bir anlam taşıdığına ve inşasına katkıda bulunduğuna dair görüşler mevcuttur. Bu görüşleri destekleyen en güçlü bulgu, kilise merkez altarının aksında yer alan tablodur. Tablo, 1901 yılında çekilen fotoğrafta da günümüzde de aynı noktada yer almaktadır (Şekil 3.41). Polonyalılar için özel bir anlamı olan Black Madonna imgesinin yer aldığı tabloda Lehçe "Pod Twoją obronęuciekamy się" ifadesi de bulunmaktadır (Natsvlishvili, 2015). Dominik ve arkadaşları (y.y); Leh mültecilerin Bomonti Gürcü Katolik Kilisesi'nin kuruluşuna katkıda bulunduğunu, Albay Wladyslaw Jordan'ın maddi destekleri ile zanaat ustası Józef Ratyński söz konusu Częstochowa Meryem Ana'yı sergileyen altarı oyduğunu belirtmişlerdir (Dominik ve diğ., y.y). Kilisenin inşasında

[123] Tabloda yer alan kilise isimleri (Dominik, Papież, & Połczyński, y.y) tarafından paylaşılmıştır.
[124]St. Benedict Kilisesi olarak da bilinen yapı Beyoğlu bölgesindedir. Daha detaylı için bkz.: (Akıncı, 2023).
[125] Daha detaylı bilgi için bkz. (Akıncı, 2023).
[126] Bu billgi (Dominik, Papież, & Połczyński, Mapa Sladami Polskiej Emigracji w Poznoosmankim Stambule, y.y) tarafından aktarılmıştır. Farklı kaynaklarda kilisede 18. ve 19. Yüzyıldan kalma İtalyanca/latince yazıtlı birkaç mezar taşı olduğu bunun İstanbul'daki Avrupa uluslarının konsoloslarını hatırlattığı bilgisi yer almaktadır (Draperis, 2012).

maddi destekte bulunduğu iddia edilen Albay Wladyslaw Jordan'ın 1858 yılında Prens Adam Czartoryski tarafından İstanbul'daki Hotel Lambert Ofisi'nde önemli bir makama atandığı bilinmektedir (Brock, 2020). Hotel Lambert teşkilatı Polonya'nın tekrar kurulması için Rusya'ya karşı Batı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ittifakı güçlendirmeye çalışmış, Rusya'nın Kafkasya işgali sonrasında mağdur olan Kafkasya halkları ile de yakın ilişkileri sürdürmek için çaba göstermiştir. Bu sebeple Kafkasya halklarının önemli bir destekçisi oldukları bilinmektedir (Połczyński, 2014). Rusya'nın Kafkasya halklarından olan Gürcü Prensliklerini de hakimiyet altına aldıktan sonra Gürcülerin göçe zorladığı bilinmektedir (Saydam, 1990) .

Şekil 3.41. Bomonti Katolik Gürcü kilisesi iç mekân fotoğrafları (Natsvlishvili, 2015)

İstanbul'a göç eden Katolik Gürcülerin kilise inşa etmek için Fransızlardan destek aldıkları da kaynaklarda söz edilen diğer bir hususdur (Kaya, 2013). Bu nedenle Fransızlarla yakın ilişkiler içerisinde olan Lehlerin, bir Katolik Gürcü kilisesinin inşası için destek verdiği iddiası şaşırtıcı değildir.

Bomonti Katolik Gürcü Kilise'sinin inşa edildiği Feriköy bölgesinin 19.yüzyılın sonlarında etnik köken açısından çok fazla çeşitlilik gösterdiği, Rum, Ermeni ve Avrupa

ülkelerinden gelen yabancıların semtte yaşadığı bilinmektedir (Şenyurt, 2018) Bölgede Leh nüfusunu destekleyecek arşiv belgelerine rastlanmamıştır. Ancak Dominik ve diğerleri Tatavla –Yeniçeri bölgesinde Leh askerlerin iskân ettiğini iddia etmişlerdir. Polonyalı askerlerin[127] Kırım Savaşı'nda İngiliz hükümeti tarafından kendilerine ödenen para ile, Tatavla bölgesinde küçük ahşap evler inşa ettiği, yine aynı bölgede yardımlaşma odaklı dernek/mekânlar işlettiklerini, Feriköy Katolik Mezarlığı'na da birçok Leh göçmenin defnedildiği belirtmişlerdir (Dominik ve diğ., y.y). Tatavla ve Yeniçeri bölgesindeki Leh mültecilerin yerleştiği bilgisi Schrader'in anılarında da yer almıştır (Schrader, 2015).

3.7.3. Or Hadaş Aşkenaz Sinagogu

Osmanlı Arşivi belgeleri içerisinde Leh göçmenler üzerine yapılan çalışmalarda dikkat çeken hususlardan birisi yazılı literatürde sıklıkla yer verilen Katolik Lehler dışında İstanbul'da yaşayan Leh Musevi/Yahudilerin de olmasıdır. Yukarıda söz edildiği üzere Leh-Litvan Yahudilerinin de Rus egemenliğine girmesiyle, 1870 yıllarında Doğu Avrupa'dan başlayan Yahudi göçleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin söz konusu göçmenlere kapılarını açtığı bilinmektedir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde İstanbul'da Hahambaşılık Beyoğlu bölgesinde Lehli Museviler için tahsis edilmiş ibadethane ve okul olmadığını belirterek Bereketzade Mahallesi Zürefa Sokak'ta Hahambaşılığa ait arsa üzerinde mabet ve mektep (okul ve ibadethane) inşası için izin talebinde bulunmuştur (BOA, ŞD., Dosya:2662, Gömlek:57). 1896 tarihli kararla "üst başında on bir ve alt başında on iki metre irtifaında (yüksekliğinde) bir bina yapılması" sözleriyle yapının inşasına onay verilmiştir (BOA, BEO, Dosya:756, Gömlek:56657). 1889 yılı tarihli farklı bir belgede ise Leh Yahudilerinin yerli Yahudilerden ayrılarak başka bir sinagog inşa ettiği ve haham tayin ettiği bilgisi yer almaktadır (BOA, DH.MKT.,Dosya:1639 ,Gömlek: 54).

1914 yılı tarihli Ek-E'de yer alan bir belge ise, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul Büyükelçisi tarafından Osmanlı idaresine yazılmış bir mektuptur.

[127] Arşiv kayıtlarında Kazak alayı askerlerinin Çanakkale Bergos'a (BOA, A.MKT.NZD Dosya:342, Gömlek:91) yerleştiklerine dair bilgilere ulaşılmıştır.

.

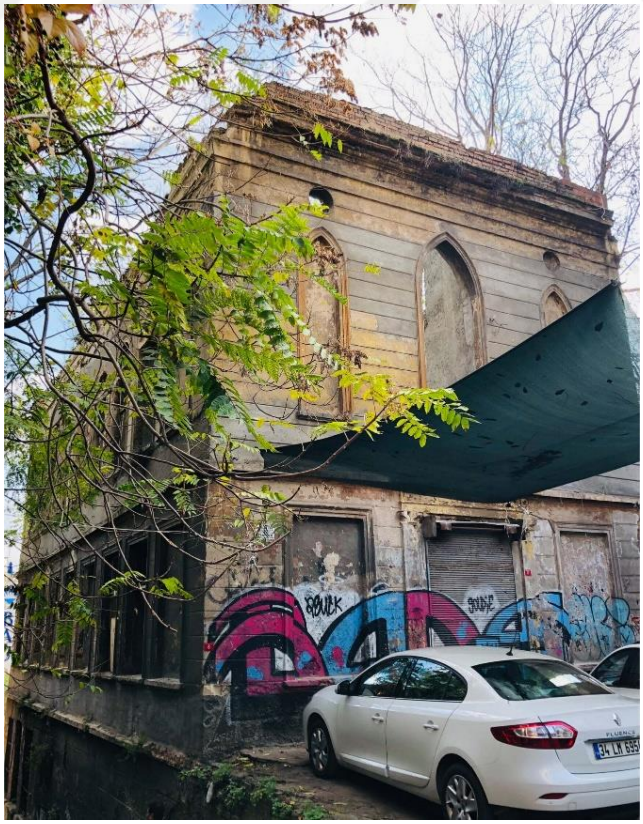

Şekil 3.42. 2021 yılında Sinagog'un Son Durumu (Olgar, 2021)

Mektupta İstanbul'da hahambaşına bağlı Yahudi cemaati dışında yeni bir Yahudi cemaati olduğunu ve Aşkenaz cemaatine[128] ait sinagogu ve okulu tanımaları rica edilmiştir. 1914 yılı tarihli mektupla birlikte İstanbul'a göç etmiş olan içerisinde Leh Yahudilerinin de yer almış olabileceği bir azınlığın söz konusu sinagogun inşasını gerçekleştirdiği ihtimalini güçlendirmiştir.

Galata'da Kemeraltı'nda Leh Musevileri için Ortura nam sıbyan mektebinin (ilkokulunun) var olduğu da anlaşılmıştır. Söz konusu belgede yer alan:

> "Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine
>
> Galata'da Kemeraltı'nda Leh musevilerine mahsûs olarak tesîs idilmiş olan Ortura nâm sıbyan mektebinin vâridâtı olmamasına mebni dûçâr-ı ta'til olacağından bahisle emsâli misillü tahsîsât i'tâsı istid'âsını hâvi mekteb-i mezkûr idâresi tarafından rikâb-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneye ref' ve takdim olunub havâleten bâb-ı 'âliye irsâl olunan 'arzuhal leffen taraf-ı devletlerine gönderilmiş olmağla îcâbının icrâsına himmet Bâ işâret-i müsteşâri"

transkripsiyonundan anlaşıldığı üzere Leh Museviler için özel olarak tahsis edilen mektebin gelir yetersizliğinden tatil edilme durumundan bahsedilmektedir (BOA , BEO, Dosya: 389, Gömlek: 29135).

Or Hadeş Aşkenaz Sinagogu ismi içerisinde mevcut olan "Aşkenaz" ifadesi mektupta söz edilen yapıların Leh Musevilerine ait olduğu ihtimalini desteklemektedir. Musevi okulları tarihi ile ilgili önemli çalışmalarda okula ait güncel bir bilgiye rastlanmamıştır[129]. Ancak David Goldner'ın[130] yayınlanmamış anılarını aktaran Kaya'ya göre (2017), Goldner anılarında beş yaşına geldiğinde Or Hadaş Aşkenaz Sinagogu'na gönderilir ve burada Aşkenazların "Heydır" ve Sefaradların ise "Mahazike Torao" olarak adlandırdıkları ilkokul eğitimine başlamıştır. Golder'ın anılarından hareketle müstakil

[128] Aşkenaziler, Yahudilerin Orta ve Doğu Avrupa koludur (Mosk, 2013). Aşkenaz Diasporası içerisinde Polonya Yahudileri de yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Yanarocak, 2008)

[129] Moşe Grosman & Tülay Gürler Kurtuluş'a ait "Musevi Lisesi 100 Yaşında" isimli eser, Yahudi eğitim yapılarının tarihi hakkında detaylıca hazırlanmış bir eser olmasına karşın söz konusu okul veya göçmenlerin kurduğu herhangi bir okul hakkında bilgi barındırmamaktadır. Ancak kitabın yazarlarının okuyucuyu eksik bilgiler olabileceği konusunda uyarmış olması dikkat çekicidir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Grosman & Kurtuluş, 2014)

[130] David Goldner (Doğum: 1930) İstanbul Aşkenaz Cemaati kantorluğu ve cemaat idareciliği yapmıştır (Kaya, 2017).

bir okul yapısının olmama ihtimali ile birlikte eğitim işlevinin sinagog içerisinde çözümlenmiş olabileceği düşünülmüştür.

3.8. Bölüm Sonucu

1795 yılında Rusya tarafından Lehistan-Litvanya Birliği'nin dağıtılması sonrasında Lehler çeşitli ayaklanmalar içerisinde bulunmuşsalar da başarı gösteremeyerek göç etmek zorunda kalmışlardır. Avrupa'nın başta Fransa olmak üzere birçok ülkesine göç eden aristokrat göçmenler Avrupa bilim ve sanatını etkilemiş, Paris'te Hotel Lambert çatısı altında kurulan siyasi lejyonları ile özellikle Avrupa Katolik topluluklarının desteğini almışlardır. Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin desteği ve gücüne inanan Lehler, İstanbul'a göç ederek özgür bir koloni kurmayı hedeflemişlerdir. İstanbul'a göç eden birçok aristokrat Leh göçmen Beyoğlu Galata ve Bebek gibi Boğaz'a nazır semtlere kendi imkânları ile yerleşmişlerdir. Kırım Savaşı'na katılan askerlerin ise Tatavla bölgesinde yerleştiği anlaşılmıştır. Bir kısmı Müslüman olarak Osmanlı tebaasına geçen ve önemli görevler alan göçmenler kadar, çok sayıda göçmen Fransa'nın desteği ile Fransız pasaportu almışlardır. Göçmenlerin iadesini talep eden Rusya'ya ise Osmanlı devleti kendisine sığınan göçmenleri iade etmemiştir. Sonradan Sadık Paşa adını alan Michal Czaykowski'nin bürokratik çalışmaları sonucunda Lazarist Katolikler Alemdağ bölgesinde yer alan Saint Vincent Çiftliği'ni geçici iskân mekânı olarak özellikle de savaş esiri Leh askerlere açmıştır. Daha sonra aynı bölgede Sadık Paşa'nın temsil ettiği Hotel Lambert ile anlaşarak Lehler için özerk bir koloni kurulmasını sağlanmıştır. Adampol ismi ile kurulan bu köyde göçmenler kendi kültürel kimliklerini sosyal yaşantılarından mimari üsluplarına kadar sürdürmüşlerdir. Köy bölgedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerine katkı sağlarken Beykoz bölgesinin önemli bir gezi mekânına dönüşmüştür. Günümüzde Polonezköy ismi ile bilinen bu köy Türk-Polonya ilişkilerinin Türkiye topraklarındaki sembolü durumundadır.

İstanbul'un Avrupa yakasına yerleşen Leh göçmenler, Beyoğlu-Galata bölgesindeki mevcut sosyal mekânları kullanmışlar, İstanbul'un Levanten hayatı içerisinde karışmışlardır. Levanten gruplar ile kurdukları ilişkilerin, Bomonti Katolik Gürcü kilisesi gibi yapıların inşasında etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bölgelere yerleşen aristokrat Lehlerin konutları ise göçmenler için birer toplanma mekânına dönüşmüştür. 19. yüzyılda çok sayıda Katolik Leh göç etmişse de bölgede yaşayan Yahudi Lehlerin de göç

ettiği ve İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da sayıları artan Leh Yahudilerinin yerli Yahudilerden ayrılarak başka bir sinagog inşa ettiği, söz konusu yapının günümüzde âtıl durumda olan Or Hadaş Sinagogu olduğu belirtilmiştir.

19. yüzyılda Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik akımları, Osmanlı-Rusya arasındaki mücadele ve savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli ve Kafkasya bölgelerinde toprak kayıplarına neden olmuş, milyonlarca kişi Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bir sonraki bölümde 19. yüzyılda başlayan göç dalgalarının ortaya çıkışları ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar ki geçen süre içerisinde İstanbul kent mekânlarına olan etkileri incelenmiştir.

4. RUMELİ, KIRIM VE KAFKAS GÖÇLERİNİN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Bu bölümde, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli, Kırım ve Kafkasya'da bulunan topraklarında başlayan savaşlar, isyanlar, saldırılar ve toprak kayıpları sonucunda gerçekleşen zorunlu göçler İstanbul kent mekânları üzerinden incelenmiştir. [131]

4.1. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Hedef Ülke Oluş Süreci

Osmanlı İmparatorluğu; Orta Avrupa içlerine kadar ilerlediği ve hüküm sürdüğü dönemlerde dahi devlet sınırlarını koruyabilmek ve gücünü kaybetmemek için çeşitli politikalar izlemiştir (Atasoy, 2019). Uyguladığı iskân politikası ile feth ettiği topraklara Anadolu'dan Türk aileleri yerleştirerek Müslüman ve Türk nüfusunun artmasını sağlamış, böylece sınırlarını daha etkin koruyabilmesi mümkün olmuştur. Ayrıca bölgenin Türkleşmesini sağlamanın yanında izlediği uzun dönemli istimâlet yani hoşgörü gücünü koruması da etkin olmuştur (İnalcık, 2002).

18. yüzyılda ortaya çıkan Fransız İhtilali dünya sahnesinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuş, Avrupa'yı etkisi altına alan Liberalizm ve Milliyetçilik düşünceleri Osmanlı'nın Rumeli toprakları üzerinde başlayacak olan iç karışıklıkların tohumlarını oluşturmuştur. Osmanlı'nın Rumeli Eyaleti içerisinde yer alan Yunan, Türk, Bulgar, Sırp, Boşnak, Arnavut, Hırvat, Makedon, Eflak (Ulah), Hırvat, Karadağlı, Pomak, Çingene/Kıptî ve az sayıda Yahudi'nin bulunduğu çok sayıda etnik grubun hepsi, doğrudan veya dolaylı olarak Fransız ihtilali sonrasında yayılan düşünce akımlarının etkisinde kalmıştır [132].

İnalcık'a göre (1943) 18. yüzyılın son dönemlerinde Dünya Bulgarlardan habersiz iken, Paisy Sofroniy ve Petir Beron gibi isimlerin çalışmaları sonrası bu topraklarda Bulgar

[131] Bölüm kapsamı Cumhuriyet'in ilan yılı olan 1923 yılına kadarki dönemle sınırlıdır. Bu nedenle mübadele vb. diğer göçler kapsam dışındadır. Sonuçlar aktarılırken geçici veya kalıcı iskân mekânlarındaki göçmenlerin kaynak bölgeleri, Çerkez, Pomak, Gürcü, Boşnak, Makedon vb. etnik uyrukları genellikle belirtilmemiş olup, göçmenler tek çatı altında incelenerek İstanbul'da göç dalgalarından etkilenen mekânların ortaya konması hedeflenmiştir. Sadece gerekli bölümlerde Musevi göçmenlerin kent içerisindeki mekânsal durumlarına özel olarak değinilmiştir.

[132] Hristiyan toplulukların çoğunluğu Ortodoks iken Türk, Boşnak ve Arnavutların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. (Saygılı, 2016)

bilinci oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece Balkan topraklarında Hristiyan topluluklar ve Türk-Müslümanlar arasında, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin kışkırtmaları sonucunda iç çatışmalar başlamıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan sınıflara ayrıcalıklar tanıyarak, toplulukları kendisine bağlı tutmaya çalışsa da toprakları üzerinde isyanların çıkmasının önüne geçememiştir (Kayıran, 2019).

Balkanlardaki isyanların öncülerinden sayılan ve 1804 yılında patlak veren ilk Sırp isyanı bölgede zorunlu göçlerin başlamasına neden olmuştur. Müslüman Türklerin saldırıya uğrayan bir bölümü, Sırbistan'da kalelere sığınmış bir kısmı Bosna-Hersek'e göç etmiştir (Jorga, 1948) . Sırp isyanı ve bölgede yaşananlar, Osmanlı Devleti'nin 1806-1812 yılları arasında Rusya ile savaşa girmesine girecek kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Savaş sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması[133], Sırp isyanın uluslararası bir metinde yer almasını sağlamış, (Aslantaş, 2009) Osmanlı Besarabya bölgesini[134] Ruslara bırakmış ve bölgedeki Sırpların güçlenmesi de sağlanmıştır (Ágoston ve Masters, 2009).

1821 yılında gerçekleşen Yunan isyanı ise, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikalarının önemli bir sonucu ve örneğidir. Eylül 1821 tarihinde Mora'da gerçekleşen Tripolis katliamı sırasında Yahudiler ve Müslümanlara büyük saldırılar gerçekleşmiştir (Güleryüz, 2015). Bu nedenle Rumeli üzerinden Anadolu'ya ilk büyük göç dalgası Mora yarımadası üzerinden gerçekleşmiştir (Örenç, 2020). Yunan isyanı ve katliamları sırasında katledilenlere sessiz kalan Avrupa devletleri, Balkanların arındırılması hayallerine sahip isyancıları cesaretlendirmiş, devam eden saldırı ve katliamlar nedeniyle bölgeden zorunlu göçler de devam etmiştir (Turan, 2014). 1829 yılında Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınarak Sırplara da özerklik tanınması bölgede çatışma ortamını arttırmıştır. Edirne Antlaşması sonrasında Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir.

[133] Bükreş Antlaşması'nda Tuna sınırının, netleştirilmemesi ülkeler arasında zorlu bir diplomatik mücadeleyi başlatmış, Tuna sınırı boyunca duvar örülmesi vb. alternatifler üzerinde bina eminlerinin, mimarların, mühendislerin dahi bölgede keşif gerçekleştirdiği ve konuya çözüm arayışında oldukları anlaşılmaktadır. Altı yıllık siyasi mücadele sonrasında Tuna sınırı boyunca bazı bölgelerde yerleşimler boşaltılmaya, burada yaşayan Müslüman Türklerin farklı yerlere iskânları başlamıştır (Düzcü, 2016)

[134] Bazı kaynaklarda Besarabya Guberniyası ismi ile de tanımlanan Besarabya Bölgesi; batı sınırı Prut Nehri, doğu sınırı Turla Nehri , güneyde ise Karadeniz ile sınırlıdır (Korkmaz, 2022).

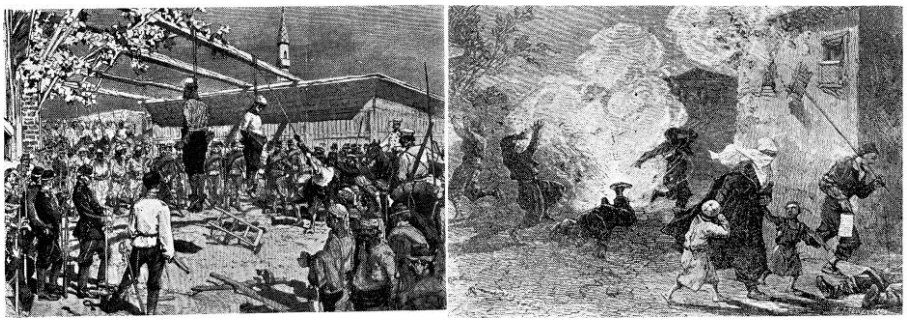

Şekil 4.1. Balkan topraklarında yaşanan saldırıların yabancı basında yer alan illüstrasyonları[135]

Şekil 4.2. Bir göçmen (muhacir) kafilesi (Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, t.y)

1829 yılında imzalanan Edirne Anlaşması sadece Rumeli'de etkili olmakla kalmamış, Kafkasya ve Karadeniz kıyılarındaki stratejik yerlerin de Ruslara bırakılmasına neden olmuştur. Tıpkı Rumeli'de olduğu gibi bu bölgede de kaybedilen topraklarda yaşayan çok sayıda kişi Osmanlı'ya zorunlu göç etmiştir (Eren, 1966).

Rumeli'deki ve Kafkasya'daki siyasi çatışma 19. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi ikinci yarısında da hız kesmeden devam etmiştir. Ekim 1853'de Rusya'nın Akdeniz'e ulaşma politikası neticesinde Eflak Boğdan'a girmesi, Osmanlı-Rusya arasında büyük bir savaşın kıvılcımlarını oluşturmuştur. Kırım'ın Ruslar tarafından işgali sonrasında bölgeyi Rus

[135] (Le Monde ıllustre (Paris) 25 ağustos 1877) ve (Russes et Tures,La Guerre d'orient p.233) aktaran (Şimşir, 1968).

yurdu yapmaya çalışan Rusya karşısında, Osmanlı Devleti Çerkezistan çatısı altında bölgedeki halkları korumaya çalışmıştır[136]. 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti için hayati önem taşımakta ancak müttefiki İngiltere ve Fransa'dan yeterince destek alamaması, Kuzey Kafkasya halklarının liderleri ile uzlaşamaması gibi nedenlerle Kırım'ın Osmanlı toprağı olarak kalamayacağının anlaşılmasına ve bölgede büyük bir korkuya neden olmuştur. Bu nedenle savaşın son ayları itibariyle yoğun göç dalgaları başlamıştır. Ayrıca Rusya'nın bölgedeki baskısı devam etmiş, Türk, Çerkez ve diğer Müslümanların bulundukları toprakları terk etmeleri istenmiştir (Berkok, 1958). Kırım savaşında 1 milyona yakın asker ve çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir (Akbulut , 2014).

Kafkasya toprakları üzerinden gerçekleşen göç dalgalarında, Hristiyan olan Kafkasyalıların (örneğin Hristiyan Abaza toplulukları) göç etmediği, ağırlıkta Müslüman olan Kafkasyalıların Osmanlı topraklarına göç ettiği gözlemlenmiştir (Halaçoğlu, 2001). Bu gelişmelerden hareketle Osmanlı Devleti 1856 yılında yayınladığı talimatla kendisine sığınan göçmenlere dini fark etmeksizin yardım edeceğini ve Osmanlı tebaası haklarından yararlanmalarına olanak sağlayacağını duyurmuştur (Akyüz Orat ve diğ., 2011).

Şekil 4.3. Rus askerlerinin katlettikleri Çerkezler (Dekabrist Lorer, 1800).

Kafkasya'da yaşanan gelişmelere Çerkezistan liderinin esir düşmesi de eklenince, Çerkez güçleri daha da zayıflamış ve 1864-1865 yılları itibariyle çok sayıda Çerkez göç

[136] Daha detaylı bilgi için bkz.: (Saydam , 1997)

etmek zorunda kalmıştır. [137] Bahse konu dönemde 600, 000 bin kişinin Kafkasya'dan göç ettiği tahmin edilmektedir. Bunların 175,000'i Rumeli içerisinde çeşitli yerlere yerleştirilmiştir. Bu yerlerin başında Dobruca[138] gelmektedir (Eren, 1966).

Şekil 4.4. Zorunlu göçen Çerkezler (Pyotr Nikolayevich Gruzinsky, 1872).

Kafkasya göçmenleri dışında yaşanan siyasi kırılmalar sonrasında Tatarlar, Kırım ve Kazandan gelen göçmenler de aynı bölgeye yerleştirilmiştir. Özellikle Kırım savaşı sonrası gelenler Dobruca'nın güneyinde Mecidiye[139] kasabasını kurmuşlardır (Karpat, 2002).

19. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli toprakları da isyanlara, savaşlara, katliamlara, kıtlıklara ve bunların sonucunda zorunlu göçlere sahne olmuştur. 1868 yılında yaşanan Bulgar isyanı (Refik, 1925) ve 1875 yılında ortaya çıkan Hersek isyanı bölgede gerilimi tırmandırmıştır. 1876 yılında yeni bir Bulgar isyanı ortaya çıkmış, Rusya bu isyanın sonuçlarını bir basın kampanyasına dönüştürerek Avrupa'da Türk düşmanlığını arttırmıştır. Bu hamle Sırbistan ve Karadağ'da Osmanlı'ya karşı savaş açılmasına neden olmuştur (Kurat, 1953).

[137] 1864 yılında yaşanan olaylar tarihçiler tarafından Çerkez Soykırımı ve Sürgünü olarak da adlandırılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Aslan, 2006).
[138] Dobruca: Bugün Romanya ve Bulgaristan sınırları içinde bulunan eski bir Türk-Müslüman yerleşim bölgesidir (Karpat, 1994).
[139] Mecidiye: Osmanlı Padişahı Abdülmecid'in tahta çıkışının altıncı yılı dolayısıyla padişahın adına basılan altın ve gümüş paraların genel adına verilen isimdir (DIA, 2003) Ancak Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen birçok yapı ve yerleşim birimine bu isim verilmiştir. Kurulan göçmen yerleşimlere de Mecidiye ismi verilmiştir. Dobruca'da yer alan Mecidiye Köyü ve Osmanlı eserleri için daha detaylı bkz. (Karasu, 2008).

Şekil 4.5. 1877 yılında Tırnova (Bulgaristan)'dan göç eden Türkler (Illustrated London News, 1877).

Osmanlı Devleti Sırbistan-Karadağ Savaşı'nda galip geldiği halde Aralık 1876'da İstanbul Konferansı'nda Bulgaristan'ın iki vilayete ayrılmasından, vergi değişikliklerine kadar birçok madde ile Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alınmak istenmiştir. Bu tekliflerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi üzerine siyasi karışıklıklar devam etmiştir. Ruslar 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar savaş açmıştır. 1878 tarihine kadar süren savaş 93 Harbi olarak tarihe geçmiştir (Kurat , 1962). 93 Harbi, Rus ordularının bölgede insanlık dışı saldırılarına neden olmuş, savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Anlaşması ve Berlin Anlaşması sonucunda Rumeli ve Kafkasya bölgelerindeki göçler artmıştır. Söz konusu yıllarda İstanbul'daki bir grup Rumeli göçmen tarafından Çırağan Sarayı'na baskın düzenlenmiştir [140].

[140] 93 Harbi ve sonrasında imzalanan anlaşmaların sonuçları nedeniyle II. Abdülhamit sıklıkla eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir dönem Yıldız Sarayı Kütüphanesi Müdürlüğü gibi görevlerde yer almış olan Ali Suavi Paşa, İstanbul'daki Rumeli göçmenlerinden bir grubu örgütleyerek Çırağan'a baskın düzenlemiştir. Saldırının arkasındaki en önemli amaç II.Abdülhamid'i indirerek sarayda tutsak tutulan V.Murat'ı tahta çıkarmaktır. Ancak bu saldırı kısa sürede bastırılmış tarihe Çırağan Baskını- Çırağan Vak'ası olarak geçmiştir (Küçük, 1993).

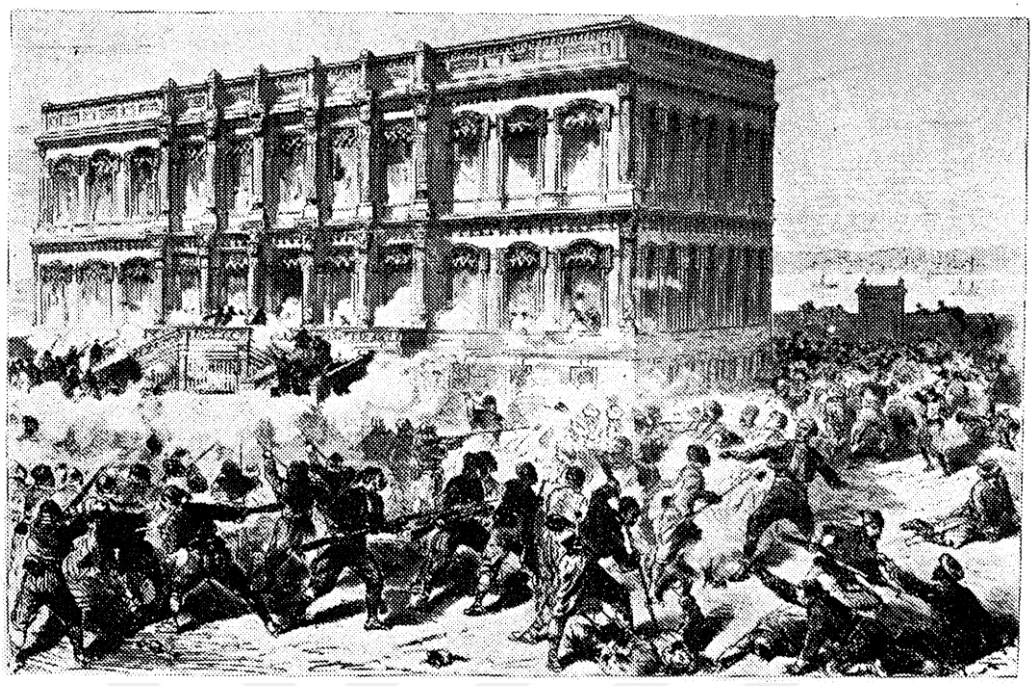

Şekil 4.6. Rumeli göçmenleri Çırağan Sarayı Baskını (llhıstrirte Zeituıg (Leipzig), 15 Haziran 1878, No. 1824[141]

93 Harbi yıllarında yaşanan olaylar sadece Rumeli üzerinden değil Kırım ve Kafkasya bölgesinden yaşanan göçleri de arttırmış, bölgede yaşayan Çerkez, Abaza, Çeçen ve Türk başta olmak üzere Müslüman birçok topluluk göç yollarına dökülmüştür (Demirel, 2009). Tarihçi J. McCarthy bu süreçte toplam 1, 253, 500 kişinin göç ettiğini aktarmıştır. (McCarthy, 1998). Ayrıca bölgede yaşanan iklim sorunları[142] ve akabinde 1899 senesinde yaşanan kıtlık dolayısıyla Kafkaslardan zorunlu iklim göçlerinin de yaşandığı anlaşılmaktadır (Karpat, 1994).

19. yüzyılda başlayan göç dalgaları, 20. yüzyılın ilk yıllarında da devam etmiştir. Örneğin 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan Gürcü göçleri 1921 yılına kadar, 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgali ile başlayan göçler, 1918 yılına kadar devam etmiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) . Ancak bu süreçte yaşanan kayıplar çok büyüktür. Osmanlı Devleti 1839 yılından 1909 yılına kadarki 70 yıllık süre içerisinde

[141] Kayıtlarda daha detaylı bilgi için bkz. (Şimşir , 1989).

[142] Rumeli topraklarında iklimin elverişsizliği yüzünden Osmanlı Devleti büyük bir karga istilası ile karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki bu konu Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri içerisinde 1899-1911 yılları arasında onlarca belgeye konu olmuş, karga isitlası ile mücadele için Devlet bünyesinde komisyonlar kurulmuştur. Kargaların tarım mahsullerini telef etmesi bölgedeki kıtlığı arttırmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Aydin, 2022).

Avrupa kıtasında yer alan 600, 000 km^2 toprağın neredeyse üçte ikisini kaybederek 170, 000 km^2 toprağı elinde tutabilmiştir. Ayrıca meslek sahibi olan veya ticaretle uğraşan nüfusunun 4'de 3 ünü kaybettiği bilinmektedir (Kale, 2015).

Şekil 4.7. Guerre d'Orient, 1877. Passage du Danube par l'armee russe[143]

20. yüzyılın ilk çeyreğinde de toprak kayıpları ve saldırılar devam etmiştir. 1912 yılında Selanik'e giren Yunan ordusunu kentte yaşayan Yahudi ve Türk nüfusa düzenlediği saldırılar ve 1917 yılında çıkarılan yangın sonrasında elli binin üzerinde Yahudi ve on binin üzerinde Türk gayrimenkulü zarar gördü. Kentte bozulan güven ortamı neticesinde çok sayıda Yahudi ve Türk göç etmiştir[144] (Güleryüz, 2015). 1913 yılında İkinci Balkan Savaşı sonrasında imzalanan İstanbul Anlaşması ile iki ülke arasındaki sınırın 15 km. içerisinde yer alan Bulgar ve Müslümanlar isteğe bağlı olarak değişimine yani mübadelesine olanak tanınmıştır. 48, 570 Müslüman ile 46 bin 764 Bulgar'ın bu şekilde mübadele edildiği bilinmektedir (Önder, 1991). Ayrıca Balkan Savaşları sonrasında

[143]Görselin yer aldığı kayıtlara daha detaylı bilgi için bkz.https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Guerre_d%27Orient,_1877._Passage_du_Danube_par_l%27armee_russe.jpg

[144] Bölgede gerçekleşen saldırılardan birisi tarihe "Navarin Katliamı" olarak geçmiştir. 19 Ağustos 1921 tarihinde Navarin kentine giren Yunanlar kentte üç bin kişiyi öldürmüş sadece 160 kişi kurtulmayı başarmıştır. Tarihçi George Finlay o günlerde yaşananları detaylıca aktarmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz.(George Finlay, 1877-(Yeniden basım 1971).)

bölgede göçebe olarak yaşayan Müslüman çingeneler de göç etmiş ve Osmanlı Devleti tarafından iskân politikaları doğrultusunda kabul görmüşlerdir (Dündar, 2002).

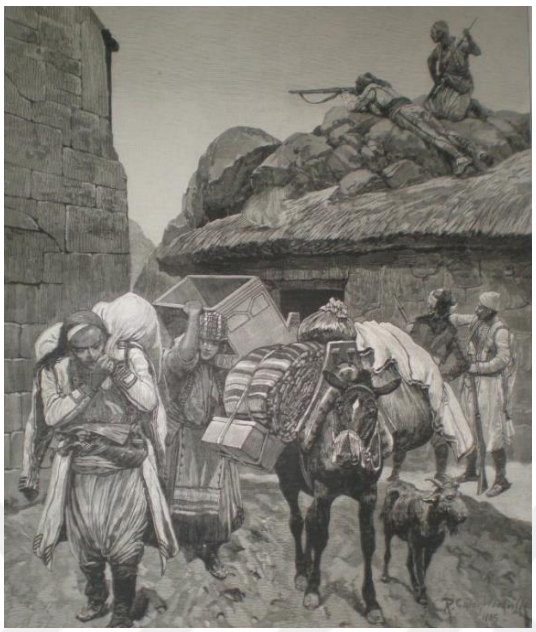

Şekil 4.8. Rumeli'den Türk Göçleri (The Illustrated London News, 1885).

Yukarıda bellirli başlı olaylar altında açıklanmaya çalışılan Rumeli, Kırım ve Kafkas göçlerinin nedenleri, hiç kuşkusuz istikrar ve can güvenliğinin yitirildiği bu bölgelerde farklı yüzlerce katliam ve olay daha eklemek mümkündür. Üstelik söz konusu göçlerde yerinden edilenler yıllar içerisinde ikincil ve üçüncül göçlerle tekrar göç etmek zorunda kalmıştır. Örneğin Ruslardan kaçarak Edirne'ye sığınmış olan göçmenler, Edirne'nin Ruslara teslimi için emir verilmesi üzerine tekrar göç etmek durumunda kalmışlardır. Sadece 1877-1878 yılları arasında bu bölgeden İstanbul'a 10, 000 göçmenin sığındığı bilinmektedir (İpek, 1999). [145]

Rumeli, Kırım ve Kafkaslarda Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yaşayan Çerkez, Gürcü, Boşnak, Pomak vb. birçok topluluktan kişi Osmanlı'nın elinde kalan topraklara ağırlıklı olarak da Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçmenleri Leh ve Rus göçlerinde olduğu gibi sadece Türk etniği ile tanımlamak doğru değildir. Çünkü

[145] Osmanlı toprakları üzerinde iç göç dalgalarının sayısı oldukça fazladır. Bu göçler özellikle de I.Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir. Göç veren kentler; İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Denizli, Afyon, Balıkkesir, Bursa, Çanakkale, İzmit, Tekirdağ, Edirne, Kırıklareli, Yalova, Kars, Iğdır ve Ardahan'dır. (Yıldırım, 2020). Ancak iç göçler tez kapsamı içerisine dahil edilmemiştir.

göçe zorlanan halkların yaşadıkları saldırıların arkasında Türk olmaları değil, Hristiyan olmamaları unsuru yer almıştır. Bu nedenle etnik unsurlardan bağımsız olarak söz konusu göçmenlerin ortak özelliği Yahudi[146] veya Müslüman olmalarıdır (Kale, 2015).

Rumeli, Kırım ve Kafkasya üzerinden gerçekleşen göçlerde, göçmenleri tanımlanmak için farklı ifadelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Halaçoğlu'na göre (1995) bağlı oldukları Devletin/İmparatorluğun onayı/izni ile göç eden kişiler muhacir, Osmanlı topraklarına sığınarak Osmanlı tabiiyeti altına girmeyi talep eden kişilere mülteci denilmiştir[147]. Erdem'e (2018) göre ise, göçmenleri ifade eden kelimelerden muhacir ifadesi sadece Osmanlı topraklarına göçen, çoğunluğu Müslüman kişiler için, mülteci ifadesi ise iç göç yapan kişiler için kullanılmıştır. Ancak arşiv belgeleri incelendiğinde kavramın kullanımında her zaman kesin sınırların olmadığı görülmektedir. Çünkü Türk Dil Kurumu sözlüğünde de belirtildiği üzere muhacir kelimesi göçmen anlamına gelmektedir. O nedenle Osmanlı resmî literatüründe muhacir kelimesinin göçmen yerine kullanılması şaşırtıcı değildir. Osmanlı arşivi yazışmalarında kaynak ülke veya şehir yanında muhacir ifadesinin eklendiği görülmüştür. Örneğin bazı belgelerde "Leh muhacir" ifadesi kullanılmıştır (BOA, HR.İD. Dosya:2055, Gömlek:52). Fakat Leh muhacir kullanımının yanında gayrimüslim göçmenlerin mülteci, göçmen gibi tanımlamalarla da ifade edildiği yazışmalar mevcuttur. Erdem (2018) de eserinde Meclis-i Mebusan tutanakları içerisinde mülteci ve muhacir kelimelerinin karıştırılarak kullanıldığını saptamıştır. 25 Mayıs 1910 yılında Edirne Milletvekili Rıza Tevfik Bey; kimlerin muhacir sayılacağının, dolayısıyla kimlerin hükümetin parasından faydalanabileceğinin belirtilmesi gerektiğini dile getirmiştir. 1916'da Muş Milletvekili İlyas Sami Efendi ise muhacirin teşkilâtı üzerine yaptığı konuşmasında mülteciler ifadesini kullanmaktadır. 1917 tarihinde ise farklı bir milletvekilinin konuşmasında muhacirin ve mülteciler ifadesi birlikte kullanılmıştır (Erdem, 2018).

[146] Bilinen diğer Yahudi göçlerinden bazıları şöyledir: Kırım'dan göç eden Yahudiler Kırımçaklar ile Karaylar, Kafkaslar üzerinden göç eden Tatlar ile Gürcistan Yahudileri, Balkanlar üzerinden Sefarad Yahudileri (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

[147] 1918 yılı itibariyle yani I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı tâbiiyeti altına girmeyi kabul ederek Türk topraklarına kalıcı iskân eden ve geri göç etmeyeceğine dair taahhüt senedi alınan kişilere muhacir denilmiştir. Yaşadığı topraklar işgal altında olduğu için zorunlu göç eden ancak işgalin son bulması durumunda yurduna geri göç etmesi ihtimali olan kişilere ise mülteci ifadesi kullanılmıştır. Bkz.: Dahiliye Nezareti Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Menatık-ı Harbiyyeden Vürûd T 6,n Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdârlarını Mübeyyin Talimatnâme (Mülteci Talimatnamesi), İstanbul 1332, ve (BOA,DH.İUM, Dosya: 14,Gömlek:38); (İpek,2013).

Muhacir ifadesinin göçlerin yaşandığı yıllarda yerli gazetelerde Müslüman muhacirler için kullanıldığı görülmüştür. 20.yy. hemen başında Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından siyaset, ziraat ve sanayi bilgileri veren, haftada iki gün çıkan Türkçe yayınlanan Muhacir Gazetesi yayınlanmaya başlamıştır (Duman, 1828 -1928). Gazetenin sorumlu müdürü Mehmet Hulusi, 22 Aralık 1909 tarihli ilk sayısında gazetenin isminin neden "Muhacir" olduğunu belirten bir yazı kaleme almıştır. Hulusi açıklamasında; "gazetemizin bu isimle çıkarılmasının sebeplerinden biri cemiyetimizin ismi ile benzerliğinin yanında dinimizin Hicret olayı sonrası genişleyip yayılması sebebiyle bizce mukaddes bir isimdir" diyerek tercih sebeplerini ortaya koymuştur [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909); (Tilbe, 2018). Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan İskân Kanunda ise Türkiye'ye kalıcı yerleşmek amacıyla göç eden ve Türk soyuna, Türk kültürüne meskûn göçmenlere muhacir; Türkiye'ye zorunlu göç etmiş ama geçici iskân edecek olan göçmenlere mülteci tanımlaması kullanılmıştır[148]. Günümüzde ise Uluslarası Göç Hukuku içerisinde mültecilik bir statü durumuna gelmiş olup, göçmen kelimesi yerine mülteci ifadesinin BMMYK tarafından başvuruları tanınmayan kişiler için rastgele kullanılması doğru değildir. [149]

Rumeli, Kırım ve Kafkas göçleri üzerine yapılan çalışmalarda muhacir ve mülteci ifadeleri kullanılırken titiz davranmak gerekmektedir. Literatür içerisinde bu bölgelerden yaşanan göçmenlerin Müslüman göçmenler olarak sınıflandırıldığı uluslararası çalışmalar da vardır[150]. Ancak bu bölgelerden göç eden bireylerin büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bilinse de böyle bir genel ifadenin kullanılmasının çok sayıda Yahudi göçmenin de varlığı göz önünde bulundurulduğunda, doğru olmayacağı ortadır. Bu nedenle bölüm içerisinde muhacir, mülteci, müslüman, Türk gibi ifadeler yerine kaynak bölgenin ismi kullanılarak Rumeli-Kafkas göçmenler tanımlaması tercih edilmiştir.

Rumeli, Kırım ve Kafkasya bölgeleri üzerinden yaşanan göç dalgaları ile Osmanlı topraklarına sığınan toplam göçmen sayısıyla ilgili olarak tarihçilerin farklı görüşleri yer almaktadır. Bu farklılığın en önemli nedeni söz konusu tarihlerde düzenli kayıtların

[148] Daha detaylı bilgi için bkz. (Şakacı, 2020) (İpek, 2013).
[149] Daha detaylı bilgi için bkz.(İOM, 2009).
[150] Bknz: Pekesen, Berna, Expulsion and Emigration of the Muslims from the Balkans, in: European History Online (EGO), published by the Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz 2012-03-07.

tutulamamasıdır. Faruk Kocacık'a göre 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında 1900 yılına kadar dahi Anadolu'ya Balkanlar ve Kafkasya bölgesinden ortalama 2 milyon kişi göç etmiştir (Kocacık, 1997). Ayvaz ise 1877 ve 1923 yılları arasında sadece Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerin sayısının 1 milyon olduğuna dikkat çekmektedir (Ayvaz, 1985). Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısı ile Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede, binlercesi göç yollarında yaşamını kaybetmiş, 2 milyonun üzerinde kişinin göç etmek zorunda kaldığını, göç yollarında hayatta kalmayı başaran kişilerin ise Osmanlı sınırlarının içerisinde kalan Anadolu'ya sığındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Rumeli, Kırım ve Kafkasya'da yaşanan zulüm ve felaketler sonrasında İstanbul ve Anadolu'ya binlerce kişi sığınmış olsa da I.Dünya Savaşı sonucunda Türk halkı işgal altındaki Anadolu'nun çeşitli yerlerinde benzer saldılara uğramıştır. Örneğin Marmara kıyısındaki kentlerde de benzer olaylar yaşanmış, Türk köylerinde Yunanlılar tarafından işkence yapılmış ve cinayetler işlenmiş, bazı köyler de yakılmıştır.

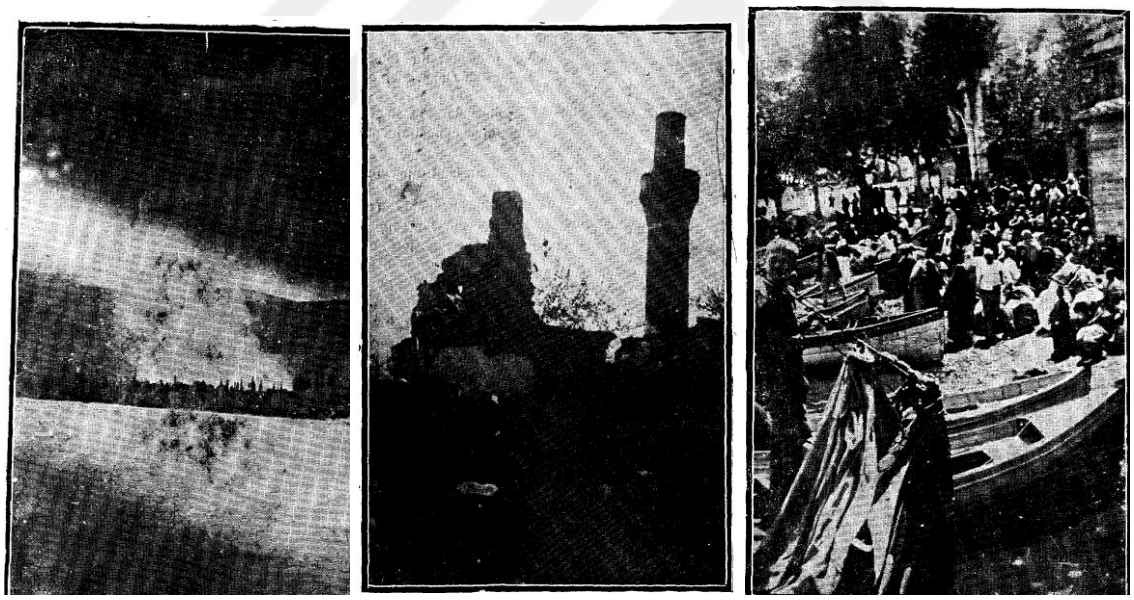

Şekil 4.9. Yakılan ve yıkılan Türk köyleri ile sahillerde göç etmek için hazırlanan halk (İhsan, 1921).

Türk gazeteci yazar ve yayıncı (matbaacı) Ali İhsan Ocak tarafından o yıllarda kaleme alınan eserler sayesinde Uluslarası Kızılhaç ve işgal devletleri üyelerince inceleme kurulları oluşturulmuştur. Ancak Ocak'a göre bu heyetlerin çalışmaları sonuç vermemiş ve zorunlu göçler devam etmiştir. Komisyonlar Yalova, İzmit, Orhangazi ve Erdek'te

sağ kurutulanların İstanbul'a tahliyesine karar vermiştir (İhsan, 1921). Her ne kadar yaşanan süreç göç termolojisi içerisinde bir iç göç olarak değerlendirilse de bu ve benzeri iç göçlerin de İstanbul'daki göçmen sayısını arttırdığını gerçektir.

4.2. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçlerinin Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Dağılımı ve Muhacir Komisyonu İskân Kararları

Rumeli, Kırım ve Kafkasya'dan göç edenler için uygulanan iskân politikalarının başarılı bir şekilde çözülebilmesi, Osmanlı Devleti için bir güç göstergesi kriteri olarak görülmüştür. Bu nedenle göç politikaları içerisinde iskân politikalarının ayrı bir önemi vardır. Osmanlı Devleti kurumsallaşarak kendi göç politikaları ile tahliye ve iskânları kontrolünde tutmaya çalışmıştır (Çelik, 2011).

Göçlerin başladığı ilk yıllarda göçmen iskânı ile ilgili bir nizamname çıkarılmamış, göçmenlerin sevk edildiği iller üzerinde talimatnameler çıkarılmıştır. Kırım savaşına kadar yaşanan göç dalgalarıyla Dahiliye Nezareti ilgilenmiş, sorunlar Dahiliye Nezareti bünyesinde belirli dairelerin çözümleyebileceği işler ölçeğinden çıkararak Ticaret Nezaretine devredilmiştir. Geçici iskânın yoğun olduğu kentlere merkezden yetkili memurlar gönderilerek sorunların çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Ağanoğlu, 2001) Ancak göç dalgalarındaki süreklilik ve artan göçmen sayısı karşısında, hususi bir komisyonun kurulması gerekli hale gelmiştir. 1860 yılında Muhacir Komisyonu kurulmuş, bu komisyon yıllar içerisinde İskân-ı Muhacirin Komisyonu olarak düzenlenmiş, oluşan ihtiyaçlar nedeniyle daha sonra kentler bazında İskân-ı Muhacirin Müdürlükleri kurularak başkent İstanbul'da kurulan İskân-ı Umumiye Müdürlüğü'ne tüm İskân-ı Muhacirin Müdürlükleri bağlanmıştır. 1914 yılında ise İstanbul'daki genel merkezin ismi Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesin olarak yeniden isimlendirilmiştir (Yıldırım, 2020) . [151]

Muhacir gazetesi, 22 Ocak 1906 tarihinde "İrade-i Seniyye Hazret-i Padişahı Şerefmüteallık Buyurulan İskân-ı Muhâcirin Tâlimatı" başlığı ile muhacir iskânı hakkında 23 maddelik talimatnameyi yayınlamıştır[152]. Bu maddelerin gazetede yayınlanması hali hazırda göç etmemiş olan kişilerin Osmanlı'nın iskân politikaları

[151] İskân komisyonları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Erdem, 2018) veya (Halaçoğlu, 1999).
[152] 7,10,14 Eylül 1910 tarihinde parça parça yayınlandığı anlaşılmaktadır.

hakkında detaylı bilgileri öğrenebilmeleri açısından önem arz etmiştir. 23 maddelik talimatname içerisinde iskânla ilgili olan 11 maddeden; 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 17, 18 ve 19.Maddelerin transkripsiyonları Çelik'e ait eser üzerinden incelenerek dipnotlar şeklinde verilmiştir (Çelik , 2007).

Yukarıda söz edilen maddeler incelendiğinde, göçmenlerin geçici iskânlarından kalıcı iskânlarına geçiş sürecinde ve sonrasında sorun yaşamamaları için Devlet maddi destek sağlarken, yeni edinecekleri mülkler için de güvence vermektedir. Madde 2[153] ile göçmenlere geçici iskân mekânı olarak han, konut gibi mekânların sunulabileceği, bu süreçte gerekli ödemelerin devlet tarafından yapılacağının bilgisi aktarılmıştır.

Madde 3[154] ile göçmenlerin iskân yerlerinin ilgili komisyon tarafından kararlaştırılacağı ve iskân edilen muhitlerde gerekli olan göçmen konutları, cami, okul vb yapısal eksiklikler için ilgili mühendis, kalfa vb kişilerce keşif ve projelerinin gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Madde 4[155] de ise hazırlanan projelerin ivedilikle başlayacağı ve tamamlanacağı, madde 5[156] ile de göçmenler için tahsis edilecek tarım gereçleri ve konutların tamamlanması ile geçici ikamet halindeki göçmenlerin söz konusu konutlara yerleştirileceği, göçmenler gelir elde edene kadar maddi desteğin devam edeceği bilgisi eklenmiştir.

Muhacirler kalıcı iskân yerlerine yerleştirildikten sonra konutları ve arazileri ile hanedeki aile üyelerine ait bilgileri yetkililer tarafından kayıt altına alınacağı (Madde 6[157]), Madde

[153] Madde 2: "Teşkil edilen komisyon heyeti; vilayete gelmiş olan muhâcirleri geldikleri anda himayeleri ve idareleri altına alacaklar; belirlenmiş boş mahaller varsa oralara yerleştireceklerdir. Boş yerler yoksa veya bulunup da yeterli gelmezse derhal kiralayacaklardır. Han ve hâne gibi mahallere geçici olarak yerleştirilen muhâcirlere geliş saatleri itibariyle iâşeleri temin edilecek ve bunlara lazım gelen para ödenekten usulüyle alınarak sarf edilecektir.

[154] Madde 3: "Muhâcirlerin gelişiyle birlikte bunların nerelerde iskânlarının lazım geleceği komisyonca kararlaştırılacak; üyelerin refakatiyle belediye mühendis ve kalfası gönderilecek; inşâsı icap eden muhâcir hâneleriyle cami-i şerif ve mektep binalarının bunlar vasıtasıyla plan ve keşifnâmeleri düzenlenecek ve ilan edilecek; eksiltme işlemleri tamamlandıktan sonra birer sûretleri acilen Komisyon-u Ali'ye gönderilecektir.

[155] Madde 4: " İş bu keşifnâme planlarının sûretleri incelenerek onaylandıktan ve telgrafla vilâyete izin verildikten sonra, derhal emredilen inşata başlanacak; komisyon üyelerinden biri görevlendirilerek inşatın süratle tamamlanması hususu için gayret edilecektir."

[156] Madde 5: "İnşaatın tamamlanması ve ziraatları için lazım gelen arazinin seçilip tahsis edilmesini müteakip muhâcirler geçici ikâmet ettikleri yerlerden alınarak inşâ olunan hânelere aile itibariyle uygun şekilde yerleştirilecek ve hasat zamanına kadar aynen ve bedelen yarım ta'yın verilecektir."

[157] Madde 6: "Muhâcirlerin inşâ edilen hânelere nakledilmeleri ve arazilerinin kendilerine verilmesinin ardından derhal her hâneye zincirleme bir numara konulacak ve oradaki meskenlerde oturan ailelerin isimleri, nüfus miktarları ve kendilerine verilen arazinin ziraatının bildirildiği bir defter tanzim edilecek, görevli mührüyle mühürlenmiş olarak mahalli hükümete gönderilecektir."

8[158]'de ise oluşturulacak göçmen köylerinin en az 20 hanelik olacağı, cami ve okullarda görev yapacak imam ve öğretmenlerin atanacağı, bunun dışında köyde idari görevli diğer muhtar vb. yetkili kişilerin de tayin edileceği vurgulanmıştır. Ayrıca bu maddeden köylerin detaylı harita çalışmalarının da yapılacağı anlaşılmaktadır.

Oluşturulacak köylere Padişahın uygun gördüğü üzere bir isim verileceği (madde 9[159]) göçmenlere tahsis edilecek arazilerin elli ile yüz dönüm arasında değişeceği (madde 12[160]) arazi dağıtımı işinde komisyonun yetkili olacağı ve arazi dağıtımında göçmenlerin alışkın oldukları coğrafi koşulların göz önünde tutulacağı (madde 17[161]), komisyonun göçmenlere yer tahsis ederken vaziyeti açıklayan detaylı bir çizim içerisinde mülk sahiplerinin belirtileceği, böylece ileriye dönük bir anlaşmazlığın önüne geçilmesinin hedeflendiği açıklanmıştır (madde 18[162]).

Madde 19[163]'da inşa edilecek yerleşim bölgelerinin posta yolları gibi iletişim ağı kaynakları ile su, orman gibi doğa kaynaklarına yakın olacağı, yüksek bölgelerin yerleşime açılacağı bildirilmiştir.

---

[158] Madde 8: "Bu suretle teşekkül edecek muhâcir mahallelerine, cami ve mektebine usul ve nizamnâmeye uygun olarak mahallî hükümetlerce icap eden muhtar, tahsildar ve muallimler seçilecek ve tâyin edilecek; yirmi hâneden aşağı olmamak üzere teşekkül edecek köy, tahrir defterlerinde sıra numarasına bağlı tutularak her nahiyeye usul ve nizam dairesinde birer müdür ve bir kâtip ile tahsildarlar ve icabı kadar zabıta memurları tâyin edilecek ve her bir köy için lazım gelen mera ve bataklıklar dahi seçilerek dönümleri maksadıyla belli noktalar gösterilerek hududu içine alan harita şeklinde üç nüsha olarak hududnâme tanzim edilecek ve bunlardan biri mahallî tapu idaresince kayıt edilerek defter-i hakânî [Tapu ve Kadastro] Nezaretine gönderilecek ve üçüncü nüshası da köy muhtarında bulundurulacaktır"

[159] Madde 9: "Muhâcirlerin teşkil edecekleri köylere Osmanlı sultanlar sülalesinin ünvânı büyük hazretlerinden münasip görülenlerin yüksek adlarına izafetle ad verilmesi maksadıyla arz ve izin olunmak üzere keyfiyet vilâyet vasıtasıyla Komisyon-u Ali'ye bildirilecektir."

[160] Madde 12: "Muhâcirîne tahsis olunabilecek mahaller mirî çiftlikleri, tenha köyler, sahipsiz mahlul arazi ve emredilen boş araziler olup her hâneye bir çift itibariyle her çift için tahsis olunacak arazinin miktarı elliden yüz dönüme kadar olabilecektir. Her hâne ise, birden beşe kadar nüfusa göre bu kapsama alınacaktır".

[161] Madde 17: "İş bu komisyonlar muhâcir iskânına elverişli arazi bulmaya memur oldukları gibi bulunacak arazinin on ikinci maddede gösterilen araziden hangisi olduğunu ve sahipsiz bulunduğu ve ikâmete ve köy edinilmesine geçici olarak ve sıhhaten elverişli ve sağlam olup olmadığını ve ziraata elverişli bulunduğunu tahkik ve tedkik etmek ve gelen muhâcirlerin asıl vatanlarını nazar-ı dikkate alarak alıştıkları su ve havaya mümkün mertebe uygun olacak mahaller seçmek ve tahsis etmek vazifesiyle mükelleftirler."

[162] Madde 18: "İş bu komisyonlar bulacakları arazinin sonradan her türlü çekişme ve müdahaleden uzak olduğunu tamamıyla doğruluğunu araştırıp inceledikten sonra hâneye icap eden araziyi, cami ve mektep yerlerini, mera ve bataklıkların hudut ve miktarını gösterir birer kıt'a resimlerini çizerek vilâyet meclis idaresince tasdik ederek saklanacak; muhâcirler geldikçe on yedinci madde mucibince münasip görülecek mahallerin inşat ve iskân emrine süratle başlanmak üzere derhal krokisiyle beraber vilâyet, liva veya kaza komisyonuna gösterilecektir"

[163] Madde 19 "Teşkil edilecek mahallerde posta yolları güzergahında inşasına ve mümkün mertebe civarında su ve orman bulunmasına dikkat edilerek dağ altları gibi havasız ve tehlikeye maruz mahallerde

Her ne kadar gazetelerde göçmen iskânı ile ilgili kararlar yayınlanıyor olsa da Osmanlı Devleti temelde göçlerin teşvik edilmesi gibi bir politika içerisinde olamamıştır. Bunun en büyük nedeni Müslümanların Balkanlarda nüfus sahibi olmaya devam etmesini istemesi ve hiç kuşkusuz artan göçmen yüküdür (BOA, BEO, Dosya: 4165, Gömlek: 312314). Ancak göç dalgaları artarak devam ederken, söz konusu İskân politikaları ile göçmenlerin Anadolu'da verimli arazilere yerleştirilerek tarımı canlandırmaları, böylece kaybedilen topraklarda yaşanan iş gücü ve tarım ekonomisindeki kayıpların önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Deringil, 1991).

Göçmenlerin İstanbul'a ulaşmasında karayolu, demiryolu ve denizyolu kullanılmıştır. Bazı durumlarda birden farklı ulaşım ağının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Rumeli bölgesinden gerçekleşen göçlerde karayolunu kullananlar için Manastır ve Selanik'in önemli bir toplanma merkezi olduğu ve bazı göçmenlerin bu kentlerden deniz ve demir yolu ile yolculuklarına devam ettikleri bilinmektedir (Kaya, 2013).

İstanbul genelde hedef kent olsa da bazı göçmenler için transit kent konumunda kalmıştır. Örneğin Edirne'ye gelen göçmenler[164] daha sonra İstanbul'un Avrupa yakasına, oradan da küçük vapurlarla Asya tarafına geçerek en yakın yerlere iskân ettirilmiştir. İstanbul ve Edirne gibi Çanakkale, Samsun ve İzmir'de göçmenlerin transit kent olarak geçici iskân ettiği kentler olmuştur (Şimşir , 1989). Sadece 12-24 Ocak 1878 tarihleri arasında Edirne'den İstanbul'a sefer yapan 31 adet tren 1093 vagon ile İstanbul'a 54, 650 kişi taşımıştır [165] (Kocacık, 1980).

Osmanlı Devleti'nin gemi sayısı binlerce göçmenin yolculuk kapsamına yeterli olmadığı için İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan, hatta Rusya ve Mısır'dan gemi kiralayarak göçmenler taşınmıştır. Göçmen Komisyonu yolcuların yiyecek giderlerini karşılamakla kalmamış yolculuklarını ücretsiz yolculuk yapabilmeleri için "ilintihaber" isimli belge

olmamasına; yüksek ve havadar mahallerin seçimine itinâ gösterilecektir. Civarında seçime dair pernallık bulunmayan muhâcir köyleri etrafında odun ve kömür ihtiyaçlarını ileride bataklıklar yetiştirilmesi için lüzumu miktar arazi tahsis olunarak memurlar tarafından öğretilecek ve gösterilecektir. Usul ve kaidelerin tamamı icrası emrinde muhâcirler meskûne [içinde insan bulunan yer] mecbur ve mükellef tutulacaktır"…

[164] Edirne'de de geçici iskân için çeşitli alternatifler geliştirilmiştir. Örneğin; 25 Mayıs 1910 yılında çıkan bir haberde Edirne'nin İskender Köyü'nde arazi satın alınarak, 24 haneye göçmen yerleştirildiği, daha önceden gelmiş olan göçmenlerin kendilerini misafir ettiği aktarılmıştır (Muhacir, 25 Mayıs 1910, nr. 45, s. 4.)Daha detaylı bilgi için bkz. (Çelik, 2007)

[165] Göçmenlere yardım ile görevli Albay Blunt'tan Layard'a raporu Şimşir'in eserinde Belge 185 Ek olarak paylaşılmıştır. (Şimşir, 1989)

verilmesini sağlamıştır. Bulundukları kentlere en yakın olan limanlara yönelmişlerdir. Rumeli bölgesinde Vidin, Tulça, Kalas, Karadeniz'in batı sahillerinde Köstence, Varna, Burgas, Ahyolu, Batı Trakya'da Dedeağaç, Karaağaç, Kavala ve Selanik gibi liman şehirleri göçmenlerin toplandıkları noktalardır (Kocacık, 1980). Bu limanlardaki yoğunluk çok sayıda göçmenin yolculuğa başlamadan hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1878 tarihli bir raporda Burgas'ta bekleyen 12,000 göçmen içerisinden 3, 000 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. [166]

Deniz yolu gibi demir yolu da yoğun olarak göçmen taşınmasında kullanılmış ve benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Ancak demiryolu kullanacak olan göçmenlerin İstanbul'a kadar seyahat edebilmek için seçeceği istasyon sayıca daha az yer almıştır. Örneğin Plevne, Lofça, Orhaniye, Sofya gibi şehirlerden ayrılan göçmenler Tatarpazarcık İstasyonunda toplanmışlardır. Bu istasyon, İstanbul demiryolunun ulaşabildiği en uzak istasyon olma özelliğine sahipti. Diğer bir önemli istasyon ise Filipe de yer almıştır (Kocacık, 1980) . Binlerce kadın ve çocuğun beklediği bu istasyonlarda dramatik olaylar rapor ve belgelere yansımıştır. Vagonlarda yer bulamayan bazı kişilerin tren raylarına atlayarak intihar ettiği bilgileri kayıtlara geçmiştir. [167]

Her ne kadar Osmanlı Devleti 19. yüzyılda büyük toprak kayıpları yaşasa da 20. yüzyılın başlarında Anadolu dışında da toprakları bulunmaktadır. O nedenle gelen göçmenlerin iskânını sadece Anadolu ile sınırlı tutmamak gerekmektedir. Örneğin Kafkasya üzerinden göçen Türkmen ve Çerkezlerin bir bölümü Suriye'de başlayan Arap milliyetçiliğini baskılamak için Suriye'ye iskân ettirilmiştir (Mollaalioğlu, 2020).

Aktüre'ye göre, göçmenlerin büyük çoğunluğu Osmanlı sınırları içerisinde Türkmenlerle Yörüklere ait alanlar dışındaki topraklara yerleştirilmiştir. Ancak göçmenlerin bir kısmı bazı bölgelerde örgütlenerek kendileri yeni köyler kurmuş kentler içerisinde yeni mahalleler oluşturmuşlardır (Aktüre, 1985). Bunun en önemli nedenlerinden biri Osmanlı sınırları içerisinde yer alan kentlerin iklim koşullarının göçmenlere uygun olmamasıdır. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan taramada bu konuda Muhacir Komisyonuna hususi başvuruların yapıldığı da görülmüştür. 19. yüzyılın son çeyreğinde Suriye ve çevresine

[166] Şimşir'in eserinde Belge 285 Ek olarak paylaşılmıştır. (Şimşir, 1989).
[167] Şimşir'in eserinde Belgeler 106, 114; 117, 121, 129 olarak paylaşılmıştır (Şimşir,1989).

yerleştirilen Çerkez göçmenleri bölgenin iklimine uyum sağlamakta zorlanmış olup bu konuyu gerekçe göstererek İzmit bölgesine yerleştirilmek istediklerini dile getirmişlerdir (BOA, DH. MKT, Dosya:1325, Gömlek:23). İklim şartları kimi zaman başkent İstanbul'un geçici iskân olarak seçilmemesine de gerekçe olmuştur. Kış aylarında göç eden binlerce kişinin, İstanbul'da geçici iskânla mağdur olmaması nedeniyle bazı önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin 19. yüzyılın son çeyreğinde 9,000 Kafkas göçmeni İstanbul'da geçici iskân edilmek yerine, Adana, Sivas, Anakara, Konya ve Kastamonu'ya gönderilmişlerdir (BOA, DH. MKT, Dosya:1749, Gömlek: 28).

İstanbul'daki göçmen yükünü farklı kentlere dağıtmak için Karadeniz limanları da kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu limanlar zamanla İstanbul limanları gibi göçmen kabul merkezi durumuna dönüşmüş, limanların bulunduğu kentlerde geçici iskân eden göçmenler bu kentlerden Anadolu'da yer alan diğer kalıcı iskân bölgelerine tahliye edilmişlerdir (Yaşayanlar, 2015) .

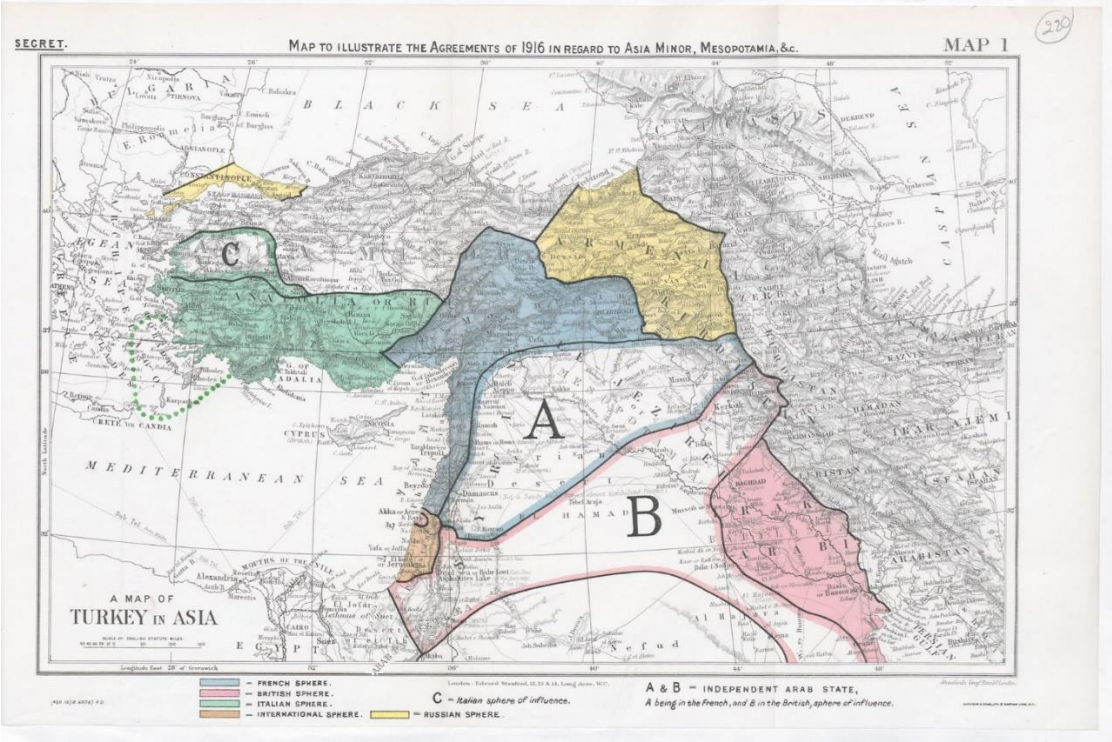

Şekil 4.10. 1919 yılında Britanya Dışişleri Ofisi tarafından hazırlanan ve Osmanlı topraklarının işgalini gösteren harita (Stanfords Geographical Establishment London, 1919).

I. Dünya Savaşı ile birlikte girdiği parçalanma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan büyük topraklar paylaşılmıştır. I. Dünya savaşına kadar Osmanlı sınırı içerisinde iskân edildiği düşünülen göçmenlerin, tekrar Osmanlı sınırları dışında kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda, küçülen büyük bir imparatorluğun kaybettiği topraklardaki halkının Anadolu'ya sığınması ile söz konusu göçler sonuçlanmıştır. Tekeli'nin de belirttiği gibi bu göçler nihayetinde Anadolu'nun günümüzdeki etnik kompozisyonunu ortaya çıkmıştır. (Tekeli, 2008)

4.3. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İstanbul'da İlk Temas Ettiği /Başvuru Yaptığı Mekânlar

Şimşir'e (1968) göre, 15-24 Ocak 1878 tarihleri arasında 80, 000 yeni göçmenin İstanbul'a gelmesi ile kentte bilinen göçmen sayısı 150, 000'e çıkmış, (Şimşir ,1968) 31 Ocak 1878 tarihinde biten Osmanlı-Rus Savaşları ve imzalanan Edirne Mütarekesi (Öztuna, 1969) sonrası göçmen sayısında artış devam etmiş, Mart ayında 200, 000'e ulaşmıştır(Şimşir ,1968). Üstelik kente gelen göçmenler demografik yapısı kent yaşamında da önemli sonuçları doğurmuştur. Kemal Karpat'ın yaptığı karşılaştırmaya göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında 1844-1880 yılları arasında kentteki Müslüman oranı %50 oranındayken 20. yüzyılın hemen başında %70'e kadar ulaşmıştır (Karpat, 2003). Baskı ve katliamlarından kurtulmak için zorunlu göç edenler yanlarına neredeyse hiçbirşey alamadıkları için İstanbul'a son derece kötü şartlarda ulaşmışlardır. Alman yazar Feldman bu durumu:

> " Düşman tarafından işgal edilen şehir ve köylerden kaçan göçmenleri taşıyan trenler birbiri ardına seferler düzenliyor, vagonların tavanında insanlar yolculuk ediyordu. İstanbul ile Çatalca arasındaki yollar kafileler yüzünden tıkanmıştı. "

sözleri ile aktarmıştır (Feldman, 2004). Bu göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için İstanbul'un sokakları ve mümkün olan tüm kent mekânlarında geçici iskân edildikten sonra İstanbul'dan kırsal bölgelere tahliyeleri gerçekleştirilmiştir (Shaw,1985). Anadolu'ya gerçekleştirilen göçmen sevkiyatı ile kentteki göçmen nüfusu dönem dönem

yarıya yarıya düşürülse de[168] kısa süre içerisinde kentte tahliye öncesi rakamlara tekrar ulaşılmıştır (BOA, Mm, Nr, Dosya:2786, Lef1:Şurayı Devlet Mazbatası); (İpek, 1999)

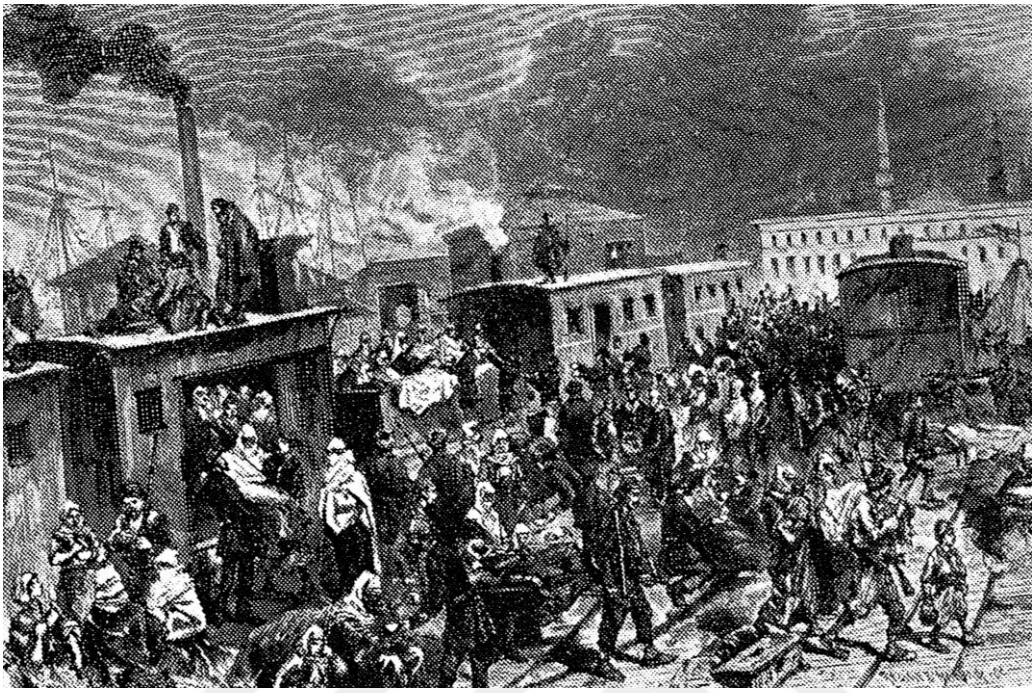

Şekil 4.11. Rumeli'den İstanbul'a ulaşan trenlerin illustrasyonu[169]

Göçmenlerin İstanbul'a ulaşmasındaki en etkin ulaşım ağlarının başında Rumeli demiryolu öne çıkmaktadır. 1855 yılında ilk kez Rumeli demiryolu projesi için çağrıya çıkan Osmanlı Devleti'nin temel amacı bu yıllarda Balkanlar'da artış gösteren isyanların bastırılması ve olası bir Rus savaşı için asker sevkiyatını kolaylaştırmak olsa da ilerleyen yıllarda göçmen sevkiyatı için önemli bir ulaşım ağı olmuştur. [170] 1871 yılında Rumeli demiryolları projesinin Yedikule-Küçükçekmece arasında işleyecek olan ilk bölümü açılmış, başlangıç noktası olarak Yedikule yerine Sirkeci seçilmiştir. 1888 yılına kadar da demiryolu projesi bölüm bölüm inşa edilerek tamamlanmıştır (Engin, 2008).

Rumeli'de devam eden toprak kayıpları bölgede yaşayanların tren istasyonlarına hücum etmesine neden olmuştur. Edirne'ye kadar ulaşan düşman ilerleyişi sonucunda özellikle

[168] (Şimşir, 1968,s. 406 vasika no:249)
[169] Le monde ıllustre (Paris) 1878 aktaran (Şimşir , 1968)
[170] Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında bulunan demiryolu hatlarına Şark demir yolu dışında bağlı bulunun Rusçuk-Varna,Cenovada-Köstence, Tırnova-Yanbolu, Babaeski-Kırkkilise, Niş-Priştine , Manastır-Selanik-İstanbul ve Mitroviçe-Selanik hatları Rumeli üzerinden göç edecek göçmenler için önemli bir ulaşım ağı solmuştur (Er, 2012).

de Edirne ve çevresinde yaşayan veya bu bölgeye sığınmış olan kişiler İstanbul'a trenlerle sevk edilmiştir (Halaçoğlu, 1995).

Şekil 4.12. Rumeli'den trenlerle kente ulaşan göçmenler

Göçmenlerin ilk ayak bastıkları liman ve İstasyonlar aslında geçici iskândan etkilenen ilk kent mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tren yolunun kullanıldığı göç dalgalarında İstanbul Sirkeci Garı kente ilk temas mekânı olmuştur. Sirkeci Garı çevresindeki kaotik durumu Bardakçı'nın sözleri özetler gibidir:

> "Binlerce, onbinlerce kişilik muhacir kafileleri Sirkeci garından itibaren şehri tamamen doldurmuşlardı, öküzlerin çektiği kağnı arabaları köprüden yukarılara, tâ Beyoğlu'na kadar uzanıyorlardı. Rumeli'den ölülerini bile getirenler vardı. Onlar gâvur toprağından kalmasınlar, burada yatsınlar"

diyorlardı. İstanbul akın akın gelen göçmenlerle doluydu" (Bardakçı, 2006) . Fransız gazeteci Lauzanne ise 1912 yılında İstanbul'a gelerek gözlemlerde bulunmuş, Sirkeci Garı ve İstanbul'daki göçmenlerin durumunu

> "…İstanbul kapılarında acayip bir kalabalık göründü. Bütün mülteciler toplanmışlardı. Bir müddet sonra İstanbul'un yolları geçilmez bir hal aldı. Kaba bir örtü ile örtülmüş öküz arabası konvoyu göz alabildiğine uzanıyordu. Her arabada, sandıklar arasında bir saman yığını üzerine kadınlar ve çocuklar uzanmış,

yatıyorlardı. Bütün bu zavallılar savaştan kaçmışlar, köylerini terkederek İstanbul'a canlarını zor atmışlar, sokaklarda, meydanlarda ve cami civarlarında açıkta uyuyorlardı. Aynı zamanda Sirkeci garı da başkente akın eden göçmenlerle doluydu. ” sözleri ile aktarmıştır (Lauzanne, 1990).

Şekil 4.13. Rumeli Demiryolları (Kırmızı) (Engin, 1993)

Vakit gazetesinde yer alan habere göre 1880 yılında Sirkeci Garı’nda yaşanan yoğunluk nedeniyle trenler Yedikule bölgesine göçmen tahliye etmiştir (Vakit, 20 Muharrem 1295); (İpek, 1999). Bölüm 4.5.2’de detaylıca aktarıldığı üzere Yedikule-Kumkapı arasındaki tren yolu üzerinde göçmenlerin kendi imkanları ile geçici barınma mekânları oluşturmalarının temel nedeni kentle ilk temas bölgelerden biri oluşudur (BOA, MV., Dosya:76, Gömlek:24).

1873 yılında İstanbul-İzmit demiryolunun da hizmete açılması Haydarpaşa Çayırı üzerinde gar binası inşasını da gerekli kılmıştır (Akbulut, 1994). Haydarpaşa Garının inşasından önce Haydarpaşa çayırlığı üzerinde göçmenlerin iskân ettiği bilinse de demiryollarının işlemeye başlaması ile farklı bölgelere tahliye edilecek olan göçmenlerin gar veya çevresinde beklemeleri ek bir yoğunluğu da ortaya çıkarmıştır[171]

[171] Farklı bölgelere sevk edilecek göçmenlerin tahliye işlemleri sürene kadar Haydarpaşa İstasyonun’da bekletildiklerine dair yazışmalar mevcuttur. Örneğin 1908 yılında Haydarpaşa’ya dönmüş olan Tiflis

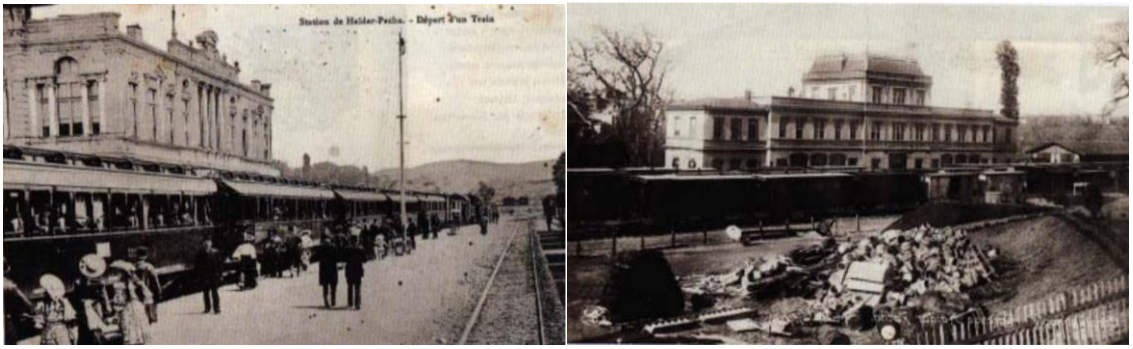

Şekil 4.14. Haydarpaşa Garı yapısının inşa edildiği ilk yıllar, iki katlı ve onarımdan sonraki görünümü (Erkan, 2004)

16 Kasım 1898 yılında Anadolu treni ile sevk edilecek göçmenlerin ilgili trenlerin kalkış vaktine kadar ikamet etmeleri için istasyon bitişiğindeki boş tarlaya büyükçe bir koğuş inşası gündeme gelmiştir (BOA, İ.HUS., Dosya:70, Gömlek:3). Demiryolları çevresindeki tahliye edilmeyi bekleyen göçmenler için bir bekleme alanının yapılması aynı tarihte farklı bir yazışmaya da yansımıştır. (BOA, HH.İ.,Dosya:227, Gömlek: 5) (Daha detaylı olarak Bkz. Bölüm 4. 5. 3). Haydarpaşa ve Sirkeci dışında bazı istasyonlar, göçmenlerin rotasında ara durak olarak yer alsada göçmenlerin bu noktalardan kente kontrolsuz dağılmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin Erenköy İstasyonun göçmenler için bir durak olduğu ancak göçmenlerin bölgede kontrolsüz iskânlarının önüne geçilmesi için dağılmalarına izin verilmemesi istenmiştir (BOA, ZB., Dosya:393, Gömlek:89). İstanbul'dan tahliye edilen göçmenlerin de iskânlarının tercihen demiryolu güzergâhında yer alan Eskişehir, Haymana Sivrihisar, Aziziye gibi yerlerden seçilmesi (BOA, DH. MKT., Dosya:1901, Gömlek:46) göçmen iskânında ulaşım ağlarının etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Göçmenlerin İstanbul'a ulaşmasında en etkili ulaşım ağlarının başında denizyolu gelmiştir. Kırım ve Kafkasya Bölgesi'nden yaşanan göçlerin büyük çoğunluğu deniz yolu ile gerçekleşmiş, bu bölge kaynaklı yaşanan göç dalgalarında çok azının karayolu ile Kars üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir (Doğan, 2019). Deniz yolu ile İstanbul'a gerçekleşen göç dalgaları sonucunda da iskelelerde yoğunluk yaşanmış geçici iskânlar bu iskelelerin çevresinde artmıştır. Kadıköy iskelesi bu iskelelerin başında gelmektedir (CA, 272-0-0-12, Dosya:38, Gömlek:24, Sıra:14). Bazı dönemlerde iskelede yaşanan yoğunluk

göçmenleri hakkında karar çıkana kadar istasyonda bekletilmeleri istenmektedir (BOA, ZB., Dosya:610, Gömlek:83).

nedeniyle gemilerin tahliyesi mecburi olarak bekletilmiştir. Örneğin Kabataş İskelesi'ne yanaşmakta olan bir geminin tahliyesi iki gün bekletilmiş ve bu bekleme kayanklı yaşanan olumsuzluklar göz önünde bulundurularak göçmenlerin tahliyesi ve iskân çalışmalarının ivedilikle çözülmesi için çalışmaların yürütüldüğü aktarılmıştır (BOA., Y. A.HUS, Dosya: 159, Gömlek: 33).

Şekil 4.15. Girit Göçmenlerinin Ada'dan denizyolu ile kaçışları (Adıyeke, 2020)

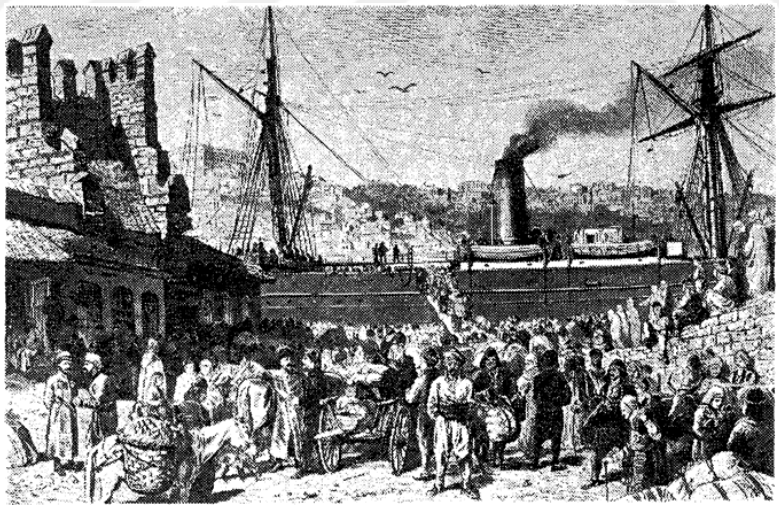

Şekil 4.16. İstanbul'a tahliye olan Rumeli göçmenleri (Ilhistrirte Zeitung (Leipzig), 23 März 1873, No. 1812) ;(Şimşir, 1968)

Sirkeci İskelesi ve yakın çevresine çok sayıda göçmen yerleştirilmiştir (BOA, HR.TH., Dosya:141, Gömlek:16). Sirkeci İskelesi çevresindeki göçmenlerin sağlık durumları için detaylıca bir inceleme yapıldığı (BOA, HR.TO., Dosya: 464, Gömlek:50) yoğunluk

nedeniyle Sirkeci İskelesi'nden Beşiktaş İskelesi'ne vapurla göçmen gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.AZJ., Dosya:42, Gömlek:100). 1860 yılında açılan Muhacirin Komisyonu'nun, Sirkeci'de Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu kurmasında, söz konusu yoğunluğun etkili olduğu açıktır (Bilecen, 2004).

Göçmenlerin kente ayak bastıkları diğer bir nokta olan Beşiktaş İskelesi, 1851 yılında inşa edilmiştir. Ancak zamanla yetersiz gelmeye başlaması ile 1884 yılında eski yapı yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir (İstanbul Şehir Hatları Turizm San. ve Tic. A.Ş, 2020). Arşiv belgeleri üzerinde yapılan incelemelerde Beşiktaş İskelesi'nde geçici iskânının da olduğu görülmüştür (BOA, HR. UHM., Dosya:193, Gömlek:14).

Kadıköy İskelesi de göçmenlerin kente ulaştığı bir diğer noktadır. Buradan tahliye edilen göçmenlerin Kadıköy bölgesine yerleştirildiği bilinmektedir (BOA, Y.PRK.KOM., Dosya:1, Gömlek:17). Kadıköy sadece Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenleri için değil, Bölüm 5'de aktarıldığı üzere, Rus göçmenler için de öne çıkan bir iskele olup, 1921 yılında Kadıköy rıhtımında Rus göçmenlere erzak dağıtımı yapmak için çadırlar kurulduğu bilinmektedir (BOA, BEO, Dosya:4678, Gömlek:350791).

İstanbul'un diğer tarihi iskelelerinin göçmenlerin ulaşımı amacıyla kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, söz konusu iskelelerin olduğu semtlerde de geçici iskânlar gerçekleşmiştir. 1890'da kayık iskelesine ilave olarak inşa edilen Sarıyer İskelesi'nin (İstanbul Şehir Hatları Turizm San. ve Tic. A.Ş, 2020) faaliyete geçtiği yıllarda bölgede geçici iskân olduğu (BOA,DH.MKT.,Dosya:772, Gömlek:40), (BOA,ŞD.Dosya:750, Gömlek:14) İstinye iskelesi bölgesinde Girit'den gelen göçmenlerin yerleştiği (BOA,DH.MKT.Dosya:2095, Gömlek:67), Emirgan iskelesi çevresinde de göçmenlerin yerleştiği görülmüştür (BOA,MF.MKT.Dosya:848, Gömlek:31). Bahse konu iskelelerin bulunduğu bölgelerde geçici iskânların bulunması, göçmenlerin tahliyesinde bu iskelelerin kullanıldığını doğrudan göstermemekle birlikte, göçmen sevkiyatının çok yoğun olduğu yıllarda iskelelerin kullanılmış olmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir.

İstanbul'daki iskeleler aynı zamanda transit göçlerde de önemli birer kent mekânıdır. 1884 yılında Çerkez göçmenlerin İstanbul'da bekletilmeden doğrudan vapurdan vapura geçişleri gerçekleştirilmiştir (BOA, HR. İD., Dosya:15, Gömlek:6,). Aynı sene başarılı

bulunan bu yöntem üzerine İstanbul'da göçmenlerin geçici iskân sorunlarıyla uğraşmamak adına sevkiyatların bu yöntemle yapılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır (BOA, HR. İD., Dosya: 6, Gömlek:24).

Göçmenlerin İstanbul'a ulaştırılmalarında kentteki salgın hastalıklar gözetilerek kararlar alınmış ve uygulanmıştır. 1898 yılında salgın hastalıkların arttığı dönemde göçmenlerin Ayastefanos ve Makriköy'de bekletilmeleri için çaba gösterilmiş ancak başarılı olunamamıştır (Halaçoğlu, 1995). 1908 yılında kolera salgını nedeniyle Rus topraklarından gelecek göçmenleri taşıyan vapurların hareketlerinin geciktirilmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:2617, Gömlek:64). 1912 yılında ise Tekfurdağı ile çevresinden gelen göçmenlerin kolera nedeniyle Üsküdar tarafına sevklerine karar verilmiştir. Ayrıca koleranın kent içerisinde yayılmasını önlemek amacıyla kısıtlı sayıda göçmenin artık İstanbul'a alınması istenmiştir. (BOA, BEO, Dosya:4111, Gömlek:308307).

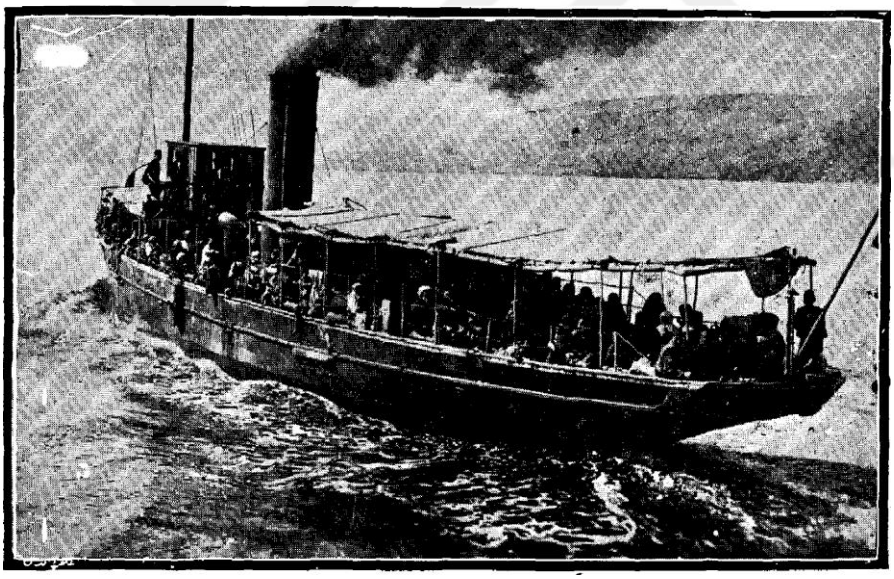

Şekil 4.17. İstanbul'a göçmen taşıyan Galata isimli yat

Salgın dönemlerinde karantina uygulamları da deniz ulaşımını etkilemiştir. Çünkü 1831 yılındaki kolera salgınında hastalığın İstanbul'a Galata'ya gelen bir yelkenli geminin yolcuları tarafından ulaştırıldığı kayıtlara geçmiştir. Padişah İstanbul'da tahaffuzhaneler[172] açarak İstanbul'a karadan ve denizden gelecek olan yolcuların

[172] TDK'ya göre Tahaffuzhane:" Sefer sırasında, yolcu ve çalışanların arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların

karantina uygulamasına tabi olmasını istemiştir. Bir dönem Akdeniz üzerinden gelen yolcuların İstanbul'a dahi alınmadan Çanakkale'de kurulan bir merkezde karantinada tutulduğu bilinmektedir (Uludağ, 1938) . Bu nedenle İstanbul'a gelen göçmenlerin kente salgın hastalık taşıma riskine karşın denetlenmesi Osmanlı için son derece önemli görülen bir uygulamadır. Ağanoğlu'na (2001) göre vapurlar göçmenleri tahliye etmeden önce Kavak ve Manastırağzı'nda ki tahaffuzhanelere yönlendirilmiş, bu merkezlerdeki gerekli işlemler sonrasında sağlıklı olanların şehre girişine izin verilmiştir (Ağanoğlu, 2001).

İpek'e (2013) göre de, muhacir komisyonu tarafından yeni iskân yerlerine gönderilmek üzere bekletilen göçmenlerin Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesine ait yapılarda misafir edilmesi gerekli görülürerek yetersiz kalan mekânlara ek olarak çadırların kurulması kararı alınmıştır. Misafir edilecek göçmen sayısının yüzü geçmesi durumunda bu kişilerin Fenerbahçe veya Yedikule'ye gönderilerek geçici iskân ettirilmesi planlanmıştır. [173]

Arşiv belgeleri üzerinde yapılan incelemede Ağustos 1890 tarihli bir belgede;

> "…dokuz bin yüz nüfus muhacirinden vapurla Dersaadet'e (İstanbul) gelenlerin Anadolu Kavağı'ndaki barakalara yerleştirilerek posta vapurları gününe kadar orada bekletilmesi"

kararı alındığı anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT., Dosya:1747, Gömlek 103). 1891 yılı tarihli başka bir belgede ise bazı göçmenlerin komisyon tarafından iskân yerlerine sevk edilinceye kadar Kavak'ta bekletilecekleri bildirilmektedir (BOA, DH.MKT., Dosya:1766, Gömlek:42). Bahse konu uygulamanın devam ettiği 1893 tarihli Babıali evrak odası belgelerine de yanısmıştır. Buna göre göçmenler Kavak'ta karantinada beklemekte olup ilk posta vapuruyla İzmir veya Selanik'e gönderileceklerdir (BOA, BEO, Dosya:44, Gömlek:3276). 1907 yılında ise çiçek hastalığı teşhisi konmuş olan göçmen çocukların Kavak tahaffuzhanelerinde tedavi altına alındığı belirtilmektedir (BOA, DH. MKT., Dosya:1584, Gömlek:103). Belgelerden de anlaşılacağı üzere Anadolu Kavağı tahaffuzhaneleri uzun bir dönem boyunca İstanbul'dan tahliye edilecek olan göçmenler için bir karantina merkezi durumundadır. Tuzla'da yer alan tahaffuzhanenin ise İstanbul'a gelen göçmenler için kullanıldığına dair belgeye rastlanmamış ancak yapılan literatür taramasında bu tahaffuzhanenin Anadolu'ya

iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu." anlamına gelmektedir (TDK, 2023).

[173] Söz konusu eserde kaynakça olarak (BOA, İD, Nr. 75394.) gösterilmektedir.

yönlendirilen yolcuların üç günlük karantinada kalmaları için kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır (Ayar, 2007).

1885 yılında Anadolu Kavağı tahaffuzhanelerinin göçmenlerin geçici iskânına bırakılması gündeme gelmiş ancak İspanya'daki kolera salgını göz önünde tutularak karantina merkezi işlevinin devam ettirilmesi hususunda karar alınmıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:1347, Gömlek:66). 1891 yılında ise yine Anadolu Kavağı tahaffuzhanesi yakınında bulunun tabyalara (askeri amaçla kullanılan yapı) göçmen yerleştirilmesi önerilmiş fakat tahaffuzhaneye yakın noktalarda iskânın halk sağlığı açısından uygun olmayacağı rapor edilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1762, Gömlek:66) ve (BOA, DH. MKT., Dosya:1755, Gömlek:101).

Tren istasyonu, iskele ve tahaffuzhaneler dışında göçmenlerin kentte ilk temas ettikleri diğer mekânlar muhacir komisyonuna ait birimlerdir. Göçmenlerin yoğun olduğu semtlerde açılmaya başlanan muhacir komisyonları İstanbul'a gelen göçmenlerin ilk başvuru merkezi olmanın ötesinde, iskânları süresince adeta sosyal yardım birimi olarakta çalışmıştır (Kale, 2015). Muhacir komisyonları bir süre sonra sadece kente ulaşıp başvuru yapan göçmen işleriyle meşgul olmamış, İstanbul'a tahliyesi planlanan göçmenlerle ilgili planlar oluşturmakla da vazifelendirilmiştir. Öyle ki 1906 yılında Rus işgaline uğrayan topraklardan İstanbul'a gelecek olan müslüman göçmenlerin tren ve vapurlara bindirilmeden bir hafta önce telgrafla Muhacir Komisyonu'na bildirilmesinin talep edildiği anlaşılmaktadır (BOA, HR. İD. Dosya:10, Gömlek:22).

İstanbul'da ki göçmen yoğunluğu karşısında Şehremâneti[174] tarafından İstanbul'un farklı semtlerinde muhacir komisyonu şubeleri arttırılmış, toplamda 20 adet şubeye ulaşılmıştır (Paşaoğlu, 2013) [175]. Bu şubeler çeşitli semtlerdeki dairelere bağlanmıştır. Bunlar:

- Beyazıt bölgesi 1. Daire,
- Fatih bölgesi 2. Daire,
- Cerrahpaşa bölgesi 3. Daire,

[174] Şehremâneti : XIX. yüzyıl itibari ile O smanlı'da dolayısıyla Türkiye tarihinde kurulan ilk belediye biçimidir (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2016-2023).
[175] Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı içerisinde de kendisinin başkanlığını yürüttüğü ve Umum Muhâcirin Komisyonu ismi verilen bir komisyon daha oluşturduğu bilinmektedir (İpek, 1999).

- Beşiktaş bölgesi ise 4. Daire belediyelerine bağlı açılmıştır (Renin, 18 Teşrin-i Evvel 1328: 4); (İlçin ve Ayışığı, 2023).

1855 yılında kurulan İstanbul Şehremâneti, günümüz ifadesiyle döneminin İstanbul Belediyesi, göç sorununda muhacir komisyonu ve Hilâl-i Ahmer cemiyeti gibi kurumlarla işbirliği içerisinde olmuştur. Çaparlar ve Kalaycı'ya (2022) göre, 93 Harbi sonrasındaki göç dalgalarında yaşanan artışla birlikte Şehremâneti; İstanbul'a gelen göçmenlerin karşılanıp geçici iskân yerlerine ulaştırılması, bu mekânlarda oluşabilecek izdihamların önlenmesi ve temel ihtiyaçların karşılanması, sokaklarda kalan göçmenlerin yeme-içme, temizlik ve hatta defin işlemleri ile ilgilenmesi, kimsesiz çocuklar ve dul kadınların devlet himayesine alınmasında etkin rol almıştır.

Şekil 4.18. 1913 yılında İstanbul sokaklarında Balkan Savaşı'ndan kaçan göçmenler (Kızılay Arşivi, 1913)

Şekil 4. 19. Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesi-1868 (Muhittin, 2020).

4.4. Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İstanbul'da Geçici İskân Ettiği Semtler ve Mekânlar

İstanbul'a gelen göçmenlere geçici barınma mekânı bulunması, en büyük sorunların başında geliyordu. Çünkü göçmenlerin İstanbul'da kendi başlarına geçici iskân yeri bulması göçmen sayısındaki yaşanan artışla birlikte daha da zorlaşmaktaydı. La Turquie (1878)'de yer alan bir habere göre İstanbul'da barınacak mekân bulamayan 25, 000-30, 000 göçmen Edirne-İstanbul demiryolu hattı boyunca perişan bir haldeydi (İpek, 1999). Özellikle Balkan Savaşları sonrasında demiryolu hatları haricinde İstanbul'un sokaklarının ve mezarlıklarının göçmenlerle dolduğu bilinmektedir (Ayışığı, 2018).

İstanbul'da çıkan gazeteler de başkentteki mülteci/muhacir sayısına ilişkin birbirinden farklı rakamlar vermektedir. Örneğin, Tevhid-i Efkâr gazetesinin 16 Haziran tarihli haberinde mütarekeden beri İstanbul'a 110,000 Müslüman muhacirin geldiği, daha 17,000 civarında muhacir beklendiği, söz konusu tarihte İstanbul'da sadece 60,000 muhacir bulunduğu aktarılmıştır (Sarak, 1974).

Gazeteci Aram Andonyan anılarında İstanbul'da yaşanmakta olan göç krizini şu sözlerle aktarmıştır:

> "Osmanlı ordusunun kötü şartlar altında geri çekildiğini gösteren bir başka delil de, Rumeli göçmenlerinin İstanbul'a doluşmasıydı. Sirkeci'de, Üsküdar'da, Haydarpaşa'da ve genellikle İstanbul'un bütün büyük meydanlarında, ardı arkası kesilmeyen manda arabalarının geçidi korkunç sefalet manzaraları sergiliyordu. Çokları, özellikle kadın ve çocuklar, belediyenin çöp arabalarına doluşmuşlardı. Altı yüzü aşkın yıldan beri Avrupa toprağında yerleşmiş bu Türkler, cihangir atalarının altı yüzyıl önce Asya'dan Avrupa'ya geçerken taşıdıkları aynı kıyafeti taşıyarak, aynı arabalarla geçtiler İstanbul'a, oradan da Asya'ya" (Andonyan, 1999).

1936 tarihli bir haberde Boğaziçi'ndeki büyük-küçük tüm camilerin ve mescitlerin geçici iskân için yeterli gelmediği bu nedenle konakların, köşklerin, evlerin tahsis edildiği, Yedikule dışında yüzlerce büyük baraka inşa edildiği ancak yine de yeterli gelmeyen barınma mekânları neticesinde yangın harabelerinde, mahzenlerde, hamam külhanlarında ve hatta duvarların arasındaki kovuklarda göçmenlerin yaşadığı aktarılmıştır. Tüm bunlara ek olarak iskân sorununun tam anlamıyla çözülememesi ve camilerin içlerinde yer kalmaması nedeniyle, cami avlularında barınmaya çalışan göçmenlerin sayısının giderek arttığı bildirilmiştir (Son Posta Gazetesi, 6 Mart 1936) (EK-F)

Şekil 4.20. 1878 yılında İstanbul'a ulaşan müslüman göçmenler konulu London News'de yayınlanan bir resim (AbeBooks Inc, 1996 - 2023).

Göçler hiç kuşkusuz salgınlar, yangınlar ve depremlere rağmen İstanbul'un nüfusunu arttırmıştır. Nüfus 1829 yılında 359, 089 iken, bu yıllarda göç almaya başlayan kentin nüfusu 1864-1875 yılları arasında 796, 000'e kadar yükselmiştir. 1884 yılında ise 895, 000'e kadar çıkmıştır (Karpat , 2020). Quataert'a göre göçlerle birlikte İstanbul nüfusu 1912 yılında 1, 125, 000'a kadar yükselerek bir sene sonra 1913 yılında ise 1,160, 000'e ulaşmıştır (Quataert, 2006). Göçmen sayısındaki artış ortaya büyük bir barınma sorunu

doğurmuştur. Bu nedenle İstanbul'da konutlardan kamusal yapılara birçok mekân geçici iskâna açılmıştır. Bilindiği kadarıyla saraylar, köşkler, çiftlikler dışında 89 adet cami ile mescit ve 12 adet mektep geçici iskâna açılmıştır (Besim, 2009).

Şekil 4.21. Göçmen bir ailenin karayolu ile göçü sırasında çocuklar için oluşturdukları alan (Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, t.y)

Şekil 4.22. Süleymaniye Camii bölgesinde göçmenler (Library of Congress Prints and Photographs, 1860)

İstanbul'da önce yangınlar sonra da göçmenlerle ortaya çıkan barınma sorunu, kentte bir emlak krizi de ortaya çıkarmıştır. Boğaziçi'nde kiralık ev bulmak zorlaşmış, ev fiyatları ve kiralar artmıştır (Badem, 2021). İstanbul'da geçici iskâna tabi tutulan göçmenler için gereken tedbirler alınmaktaydı. Barındıkları yerlerin kiraları, ekmek ve nakliyat masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı (BOA., Y.A.HUS, Dosya:163, Gömlek: 77).

İstanbul'daki geçici iskân koşulları, komisyonca belirlenen bazı kurallar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Göçmenlerle ilgili konuları her ne kadar Muhacir Komisyonu koordine ediyor olsa da, yaşanan yoğun göç dalgaları sonrasında Muhacirin Müdüriyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden yani günümüz ismi ile Kızılay'dan destek talep etmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti her ne kadar savaş dönemlerinde yaralı askerlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olsa da, göçmenlere de yardım edebileceği konusunda idari olarak fikir birliğine varılmıştır. Cemiyet başta İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara'da bulunun göçmenlerin geçici iskân konuları, sağlık ve eğitim olmak üzere her türlü sorunu ile ilgilenmiştir (Sezer ve Metin, 2016). 1 Mart 1913 tarihinde Kızılay tarafından dönemin gazetelerinde aşağıda yer alan bildiri yayınlatılmıştır:

> ". Şehremâneti bünyesinde bulunan Muhâcirîn Komisyonu ile birlikte çalışılmaktadır. Bu komisyonla irtibatlı bir şekilde camilerde, mescitlerde, okullarda, barakalarda yerleşmiş olan sayıları 10. 000'i geçen muhacirlerin iâşesi sağlanmaktadır. Fakat çeşitli yerlerde ayrı olarak yerleşmiş olan muhacirlere yardım yapılamamaktadır. Bunun nedeni mahallenin imamı devreye girerek ve ellerine bir pusula verilerek, yardım almaları için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne sevk edilmektedirler. Böylece muhacirlerin taleplerinin yerine getirilmesi zorlaşmakta ve bu zavallılar çok vakit kaybetmektedirler. Dolayısıyla muhacirlerin resmi olarak başvuru yeri Şehremânetindeki Muhâcirîn Komisyonu'dur. ." (KA, nr. 191/41.); (Sezer ve Metin, 2016).

Muhacir Komisyonu tarafından yayınlanan, Muhacirin İskân, İaşe ve Sevklerine Dair Talimatname ile İstanbul'daki göçmen iskânı ile ilgili bazı hususlara açıklık getirilmiştir. Buna göre Edirne ile İstanbul arasındaki bölgeden göç eden kişiler içerisinden kimsesiz çocuk ve kadınlar dışında göçmenlerin aile birleşimi gibi nedenlerle dahi başka yere tahliyesi gerçekleştirilmeyecektir. Ancak Edirne'nin doğusundan göç eden kişiler farklı bir yere sevkiyat talep ederse Çanakkale, İzmit, Bursa gibi yakın vilayetlere sevkleri gerçekleştirilecektir. İstanbul'a yakın bölgelerden göç etmiş ancak geri dönmek isteyen

göçmenlerin talebi ise, dönüş yapacakları şehrin düşman işgali altında olmaması koşuluna bağlanmıştır. Belediye sınırları içerisinde bulunan göçmenler, komisyon tarafından inşa edilecek barakalarda toplu olarak geçici iskân edileceklerdir. Göçmenler içerisinde asker, memur ve ileri gelen aileleri bir bölgede, kimsesizler ve yanında erkek bir akrabası olmayan kadınlar farklı bölgelerdeki barakalarda iskân edileceklerdir. Göçmenler kendilerinin geçici iskânına açılan konut veya yetkililerce belirlenmiş olan mekânlarda iskân etmek zorunda olup, bu mekânlar için gerekli tüm ulaşım masrafları karşılanacaktır. Göçmenlerin geçici iskân mekânlarından başka yere geçmeyi talep etmeleri ve izin almaları istenmiştir (Tanzimat, 3 Kânun-u Sâni 1328: 4) (İlçin ve Ayışığı, 2023).

Ortaya konan ve uygulanmaya çalışılan iskân politikalarına karşın, İstanbul dışına sevk edilen göçmenler kendilerine tahsis edilen arazileri satarak İstanbul'a geri dönme yolunu seçmişlerdir. Geri dönüşlerin engellenmesi için göçmenlere tahsis edilen arazilerin 10 sene süre ile satılamaması kararı çıkarılmıştır (Erkan, 1996).

Osmanlı Devleti göçmenlerin iskânlarını belirlerken farklı sorunlarla karşılaşmaya devam etmiştir. Kafkasya Bölgesinde o yıllarda devam eden kölelik ve sosyal sınıflaşma kültürü, bazı göçmenler tarafından Osmanlı sınırlarında da devam ettirilmek istenmiştir. Köleleri ile farklı yerlerde iskân eden göçmenler, kölelerinin kendilerine iade edilmesi için Osmanlı Devleti'ne taleplerde bulunmuşlar, Osmanlı Devleti ise köleliği göçmenler için tam olarak yasaklamak veya serbest bırakmak yerine şikâyet ve talebe göre hareket etmiştir (Karataş, 2012).

1860 yılında Avrupa'nın doğusuna yerleşmiş olan Yahudilerin modernleşmesi için Paris'te Alliance Israélite Universelle ismiyle kurulan teşkilatın[176] arşivleri de İstanbul'a gelen Yahudi/Musevi göçmenler hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır (Güleryüz , 2018). Aralık 1912 tarihli belgede Trakya üzerinden savaş nedeniyle İstanbul'a göç eden Yahudilerin sayısının 3 bin civarında olduğu ve bu nüfusun gün geçtikçe arttığı belirtilmektedir[177]. Sayıları gün geçtikçe artan İstanbul'daki Yahudi mülteciler için bir Yardım Komisyonu kurulduğu anlaşılmaktadır. Haim Nahum[178]'un başkanı olduğu

[176] Daha detaylı bilgi için (Kuran, 2009).
[177] Hamambaşı ve AİU başkanı arasındaki mektubu Türkçe aktaran (Yavuz, 2022), orijinal belge künyesi: Alliance Israélite Universelle Arşivi — Turquie II C 8.09.
[178] Haim Nahum, Osmanlı Devleti'nde görev almış son hahambaşıdır (Çakıroğlu, 1999).

komisyonun faaliyet raporları 20. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'da basılan L'Aurore isimli gazetede yayınlanmıştır. Göçmenlerin Beyoğlu'nda Galata, Hasköy, Maltepe, Balat, Sirkeci, Haydarpaşa, Paşabahçe, Ortaköy, Kuzguncuk semtlerine yerleştikleri belirtilmiştir[179]. Mültecilerin en büyük sorunlarının başını çeken barınmanın ise İstanbul'da yaşayan Musevi ailelerin gönüllü misafirperverliği ile çözüldüğü aktarılmıştır. Bunun dışında Bölüm 4.4.4 ve 4.4.7'de söz edildiği üzere komisyon tarafından belirlenen çeşitli yapılarda geçici iskânları sağlanmıştır.

Göçmenlerin geçici iskânında kullanılan kent mekânları camiler, çiftlikler, hastaneler, hanlar, eğitim mekânları, kışlalar ve diğer mekânlar başlıkları altında detaylıca aktarılmıştır.

4.4.1. Camilerde Geçici İskân

İstanbul'daki göçmen sayısının artışı ve akabinde başlayan barınma sorunu için uygulanan geçici iskân politikalarının belki de ilki, göçmenlerin camilere yerleştirilmesidir. Bu kararın nedeni söz konusu kamusal mekânların büyük yapılar olmaları ve fazla sayıda göçmenin iskânına olanak sağlayacak olmasıdır. İskâna açılan ilk camiler, Osmanlı Padişahları tarafından yaptırılan camiler olmuş, kente en önemli varış noktası olan Sirkeci garı ve iskelesine yakın olan camilerde başlamıştır.

1878 tarihli belgeden geçici iskâna açılan camilerin avlularına inşa edilen tuvaletlere ait yazışmalarda, cami sayılarının arttığı dikkat çekmektedir (BOA, ŞD., Dosya:686, Gömlek:17). İpek'e (1999) göre camilerde geçici iskân öncelikle avlularda başlamış ancak kısa süre içerisinde camilerin iç mekânları da göçmenlerin barınma sorunlarına çözüm olabilmesi nedeniyle geçici iskâna açılmıştır[180].

Kızılay Arşivleri'nde yer alan belgelerde geçici barınmaya açılan camiler ve buralarda yaşayan göçmenlerin sayısına ulaşmak mümkündür. 10 gün aralıkla tutulan iki kayıtta dahi göçmen sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Örneğin 3 Mart 1913 tarihli belgede sadece Sultan Ahmed Cami'nde 1,317 kişi varken, bu sayı 13 Mart 1913 tarihinde 1,414'e yükselmiştir. Toplamda ise 5,688 kişinin cami ve mescidlerde geçici iskân ettiği

[179] Türkçe aktaran (Yavuz, 2022), orijinal belge künyesi: Alliance israélite universelle arşivi — Turquie II C 8.09

[180] Yazar tarafından kaynakça gösterilen arşiv belgesi BA,ŞD,Nr:2195 arz tezkiresi ve Vakit,13 Muharrem 1295,Nr:803 künyesi ile aktarılmıştır (İpek, 1999).

anlaşılmaktadır. [181] Ayrıca İstanbul'daki camiler sadece Rumeli, Kırım ve Kafkaslar üzerinden göç eden ihtiyaç sahibi kişilere değil, Birinci Dünya Savaşı sonrasında iç göçle İstanbul'a ulaşan kişilerinde barınma mekânı olmuştur.[182]

Göçmenlerin camilerde iskân edilmesi o döneme ait yerel ve yabancı yayınlarda da yer bulmuştur. Guerre d'orient'a göre İstanbul'daki dini binalarda 100, 000'den fazla göçmen barınmaktaydı ve bu sayı gün geçtikçe artmaktaydı (İpek, 1999). Göçmenlerin camilerde barındığı dönemlerde hijyen ve havalandırma gibi konularda sorunlar yaşanmış ve bunlar da gazetelere yansımıştır. Basiret Gazetesi'ne göre camilerdeki yoğunlukla birlikte göçmenler içerisinde ölüm oranlarının yükselmesi ve buna bağlı olarak salgın hastalıkların artması nedeniyle, göçmenlerin Alemdağ'da inşa edilecek geçici barınma mekânlarında iskân edilmelerine karar verilmiştir (Tanin, 15 Teşrin-i Evvel 1328: 3), (Hikmet, 16 Teşrin-i Evvel 1328. 3-4) , (Basiret, 12 Rebiyülevvel 1295, Nr. 2380); (İlçin ve Ayışığı, 2023).

1912 yılında İstanbul'a gelen Fatih Kerimi, camilerde geçici iskân eden göçmenlerin durumunu kaleme almıştır. Çok sayıda göçmenin yokluk içerisinde olduğunu, birçoğunun sağlık sorunları yaşadığını ve hatta cami avlularının göçmen arabaları ile dolduğunu aktarmıştır (Kerimi, t.y).

İstanbul'daki göçmenlere yardım ulaştırılması konusunda büyük çalışmalar yürüten Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için, geçici iskânın camilerde planlanmış olması birçok yardımın ulaştırılmasında sistematik çalışılmasına olanak sağlamıştır. Kurum tarafından geçici

[181] Diğer cami ve mescitlerdeki dağılım: Ahmed Paşa Camii 121 kişi, Takyeci Camii 144 kişi, Fâtıma Sultan Camii 29 kişi, İlyâszâde Camii 68 kişi, Şehremîni Deniz Abdal Camii 72 kişi, Şehremîni Hacı Hasan Mescidi 63 kişi, Çapa Sarraç Doğan Camii 23 kişi, Eyüp Zal Mahmud Paşa Camii 371 kişi, Eyüp Silahlı Mehmed Bey Mescidi 39 kişi,Eyüp Kızıl Mescid 45 kişi, Eyüp Sofular Mescidi 75 kişi, Eyüp Ali Paşa Camii 17 kişi, Eyüp Bâlî Baba Mescidi 41 kişi, Eyüp Bülbüldere Camii 48 kişi, Eyüp Eski Yeni Camii 44 kişi, Eyüp Düğmeciler Camii 49 kişi, Eyüp İslâm Bey Camii 17 kişi, Şehremîni Mustafa Çavuş Camii 18 kişi, Şehremîni İbrahim Çavuş Camii 55 kişi, Cerrah Paşa Camii 350 kişi, Şeyhü'l-Haram Camii 150 kişi, Canbaziye Camii 71 kişi,Hubyar Camii 110 kişi,Çavuşzâde Camii 48 kişi, Sultân Camii 68 kişi, Bekir Paşa Camii 56 kişi, Davud Paşa Camii 270 kişi, Murad Paşa Cami 322 kişi, Murad Paşa Medresesi 20 kişi, Ebe Kadın Camii 56 kişi, Bayezid Ağa Camii 126 kişi,Kadırga Camii 38 kişi, Hatîb Muslihuddin Mescidi 75 kişi, Site Hatun Mescidi 33 kişi, Meşeli Mescidi 11 kişi (Site Hatun ve meşeli mescidleri silivrikapı bölgesinde yer almıştır), Hırka-ı Şerîf'de Molla Ehvin Camii 25 kişi ve Sultân Selim Camii 382 kişi'dir. (Kızılay Arşivi, nr. 72/28.1.);(Sezer ve Metin, 2016).

[182] İç göçlerle İstanbul'a ulaşan göçmenlerin iskânı genellikle farklı camilerde sağlanmıştır. Örneğin Yalova, İzmit Orhangazi gibi Marmara'nın çeşitli yerlerindeki Türk köylerinde Yunanlılar tarafından saldırıya uğrayan köylerden tahliye edilen Türkler, Davud Paşa Cami'nde geçici iskân edilmiştir (İhsan, 1921).

iskân edilen camilerin önlerine seyyar mutfaklar kurularak barınma mekânlarına mümkün olan en yakın noktalarda gıda yardımı çözülmüştür (Ömer, 2007). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sadece gıda değil, bu mekânlarda geçici barınan göçmenlerin başta sağlık olmak üzere birçok sorunu ile de ilgilenmiş, göçmenlerin sağlık hizmetini bir dönem camilerde kendi gönüllüleri ile çözmeye çalışmış daha sonra artan ihtiyaç nedeniyle hastaneler kurarak camilerden sağlık mekânlarına hasta ulaştırmıştır (Daha detaylı bilgi Bölüm 4. 6. 2'de aktarılmıştır).

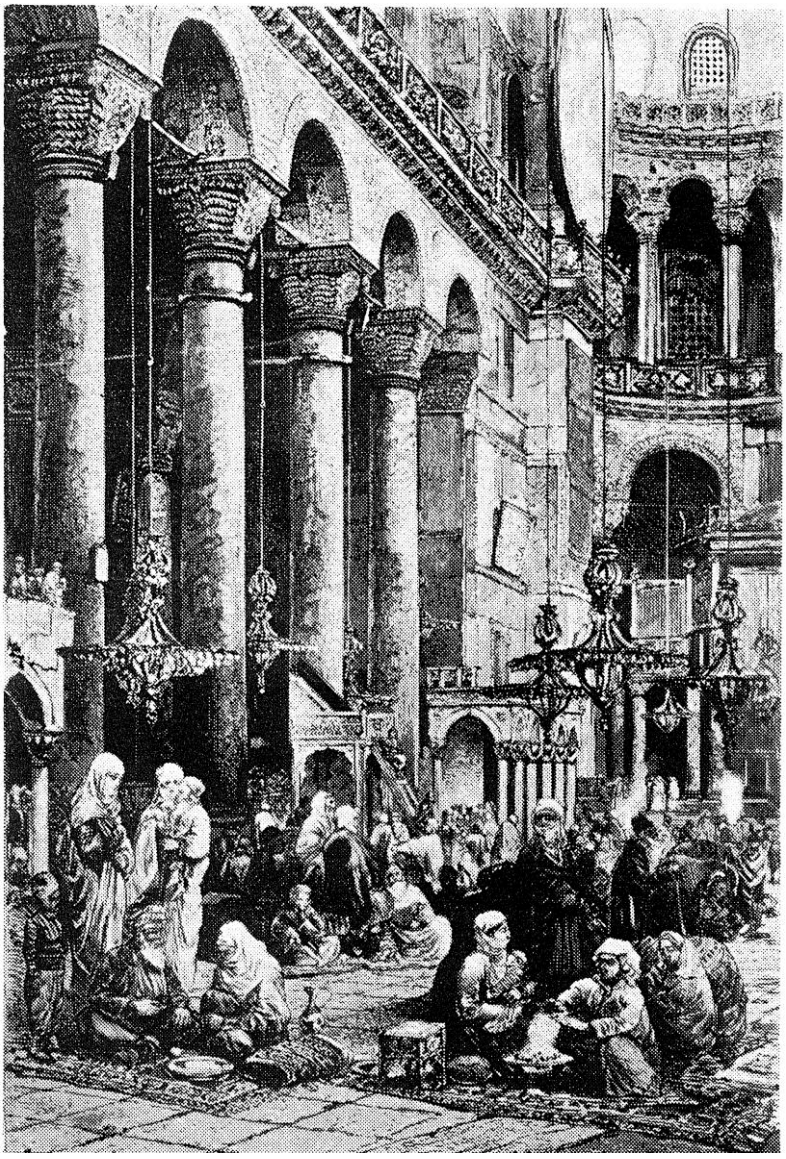

Şekil 4.23. Ayasofya Camii'nde Rumeli Göçmenleri İllustrasyonu[183]

[183] lllustrirte Zeitung (Xeipzig), 2 Mart 1878, No. 1809 aktaran bkz. (Şimşir, 1968).

Şekil 4.24. İstanbul'da bir camide göçmenler (Ernest Mamboury Arşivi, t.y.)

Şekil 4.25. İstanbul'da camide ikamet eden göçmenler (İBB Atatürk Kitaplığı, t.y)

4.4.2. Çiftliklerde Geçici İskân

Osmanlı döneminde çiftlik ifadesi, bir çift öküz ile sürülen arazi olarak açıklanmıştır (İnalcık, 1993). Çiftlik olarak kabul edilen kent mekânlarının metraj, arazi, yürütülen faaliyet niteliği açısından daha açık ve sınırlandırıcı ifadeleri bulunmasa da arşiv belgeleri içerisinde bazı çiftliklerin "büyük çiftlikler" olarak nitelendirildiği ve söz konusu büyük çiftliklerin statülere göre çeşitlendirildikleri bilinmektedir. [184] İstanbul'da farklı statülerde

[184] Statülere göre çiftlikler Sahih Mülk Çiftlikler, Mülk/Yarı Mülk Tımar Çiftlikler, Köy Çiftlikler (Çiftlik-Köyler), Mülk Statülü Vakıf Çiftlikler, Tımar- Vakıf Ortaklığında Çiftlikler olarak sınıflandırılabilir (Karademir, 2018)

yer alan çok sayıda çiftlik, göç dalglarının kenti etkisine aldığı yıllarda geçici iskâna açılmıştır. 19. yüzyılda Muhacirin Komisyonu tarafından bu konuda uygulama esasları getirildiği anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi arşiv evraklarına göre 1861 yılında Silivri'de yer alan emlâk-ı hümâyun ile Gazi Sultan Abdülhamid Vakfı'na ait çiftliklerin Kırım göçmenlerine kiraya verilip iskân etmelerine müsaade edilmesi gündeme gelmiştir. İzin verilmemesi durumunda göçmenlerin çiftliklere izinsiz yerleşmek isteyecekleri bildirilmiştir. Bu nedenle Muhacirin Komisyonu'ndan çiftlik arazilerini hangi şartlarla ve ne şekilde verileceğine dair bir görüş istenmektedir (BOA, TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:31). 19. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile de Kırım göçmenlerinin Silivri bölgesindeki çiftliklerde kira bedeli alınarak iskân edildikleri anlaşılmaktadır (BOA, A. MKT. MVL., Dosya:134, Gömlek:21). Silivri bölgesindeki çiftliklerin kira usulü ile göçmenlerin iskânına açılmasının yanında, bedelsiz olarak da göçmen iskânına açılan çiftlikler olmuştur. Örneğin Sazlı Bosna bölgesinde bulunan ve 1871 yılında Emlâk-ı Miri'den olan Sazlıbosna Çiftliği'nin[185] kontrat süresi dolduğu için kiracılarından teslim alınıp göçmen iskân edildiği bildirilmiştir (BOA, TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:34). Padişah'a ait olan çiftliklerde de göçmenlerin iskânı gerçekleşmiş, Çatalca'da padişaha ait olduğu aktarılan Filboz Çiftliği'ne (Şekil 4.26.), 1880 yılında Dobruca göçmenlerinden kırk hane iskân edilmiştir (BOA, Y.MTV., Dosya:3, Gömlek:103). Ağaçlı'daki Frenkler Çiftliği'ne de benzer şekilde göçmen iskân edildiği bilinmektedir (Sarak, 1974).

Şekil 4.26. Filiboz Çiftliği (Can, 2020).

[185] Sazlıbosna Çiftliği Leh Temsilcisi Sadık Paşa tarafından da bir dönem iskân için kullanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.: 3.5.1. İstanbul'da Leh Göçmenlerin Konutları

Kayıtlarda çiftlik olarak geçmeyen, boş arazi veya çayır olarak tanımlanan bölgelerde[186] de göçmenlerin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki bir dönem İstanbul'da iskâna uygun olabilecek boş arazilerin araştırıldığı, raporlanarak sonrasında iskânların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul'daki Sohum göçmenlerinin[187] geçici iskânı için boş araziler tespit edilerek yerel halkın da yardımı ile bu arazilerde tarım ile uğraşmaları planlanmıştır (İpek, 2013). [188] Arazi ifadesinin yer aldığı farklı kayıtlara da ulaşılmıştır. 1882 yılında bir belgede Rami Çiftliği ile İstanbul'daki boş araziye göçmenlerin yerleştirildiği aktarılmıştır (BOA, Y.A.RES., Dosya:14, Gömlek:38). Şile'de yer alan Avcı Korusu ve Kuruca Dağ arazileri de göçmen iskân edilen bölgelerdendir (BOA, DH. MKT., Dosya:1333, Gömlek:39).

Kimi kayıtlarda her ne kadar çiftlik olarak isimlendirilmemişse de bazı bürokratların ve önde gelen kişilerin arazilerinin göçmen iskânına açılmak üzere satın alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1907 yılında Kireçburnu'nda Madrid Sefiri İzzet Paşa'ya ait arazinin bu hususta satın alınması gündeme gelmiştir (BOA, A.MKT.MHM. .,Dosya:529, Gömlek: 14). Bazı bölgelerde ise iskân planlansa da arazinin kime ait olduğunun tespitine yönelik aksaklıklar, geçici iskân oluşturulmasında bürokratik engeller oluşturmuştur. Örneğin Beykoz semtinde Paşa Mandırası olarak isimlendirilen bölgede Romanya muhacirlerinin iskânı düşünülmüş ancak iskâna açılması düşünülen arazinin kime ait olduğunun belirlenmesi için iskân askıya alınmıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:2677, Gömlek:5). Belgede bahse konu Romanya göçmenleri için İstanbul'da uygun iskân arayışında farklı sorunlar devam etmiş, iskâna uygun görülen Erenköy'de Perhon olarak isimlendirilen bir çiftliğe 40 ailenin iskân edilmesinin planlandığı ancak çiftliğin en fazla 10 ailenin iskânına uygun olabileceği aktarılmıştır (BOA, ML EEM., Dosya:755, Gömlek: 50).

Göçmenlerin iskân ettiği araziler genellikle kentin sadece çeperinde değil ulaşım ağlarının yoğunlaştığı bölgeler başta olmak üzere çok farklı semtlerinde yer almıştır. Kadıköy'de yer alan Haydarpaşa Çayırı ve İbrahim Ağa Çayırları bu alanların başında

[186] Yukarıda çiftlik tanımı içerisinde yer verildiği üzere, Osmanlı döneminde çiftlik ifadesi, bir çift öküz ile sürülen arazi olarak açıklandığı için arazi olarak isimlendirilen bu topraklar çiftlik tanımı içerisinde yer alabilr.
[187] Bir dönem Osmanlı toprağı iken Sohumkale olarak anılan Sohum (günümüzde Gürcistan'a bağlıdır) üzerinden göç edenler Karadeniz kıyılarına göç etseler de bir grup İstanbul'a göç etmiştir.
[188] Söz konusu arazilerin semtleri hakkında detaylı bilgi mevcut değildir

gelmektedir. 1860 yılında İbrahim Ağa Çayırı'na Haydarpaşa'da bulunan göçmenlerin geçici yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT. MHM., Dosya:188, Gömlek:12). 1865 yılında ise Samsun ve Trabzon'dan İstanbul'a gelecek göçmen ve esirlerin İbrahim Ağa çayırındaki boş araziye çıkarılmalarına karar verildiği (BOA, A.MKT.MHM., Dosya:307, Gömlek:82), aynı sene buraya sevk edilen göçmenlerin İbrahim Ağa Çayırı'ndaki Kasr-ı Hümâyun mahallinde boş bulunan askeri binalarda geçici olarak barındırılmaları kararlaştırılmıştır (BOA, A.MKT.MHM., Dosya:304, Gömlek:77). Haydarpaşa Çayırı da İbrahim Ağa Çayırı gibi göçmen iskânında öne çıkmıştır. 16. yüzyılda vezir olan Hadım Haydar Paşa'ya ait bahçeden ismini alan Haydarpaşa Çayırı 18.yüzyıla kadar saray eğlencelerinin düzenlendiği ve sefere gidecek askerlerin dinlenme-eğitim alanı olarak kullanıldığı yerdir (Öztürk , 2008).

Şekil 4.27. 1890 yılında İbrahim Ağa Çayırı (Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi, 2023); (GRI Digital Collections, 1890).

1845 yılında ise Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin bölgede inşası ve Kırım Savaşı yıllarında İngiliz Orduları'nın bölgede kamp kurması ve hatta mezarlık oluşturması gibi inşa faaliyetleri yaşanmıştır (Akbulut , 2003). Bu bölge zamanla yoğun inşa süreçleri geçirip, ulaşım ağlarının odağında kalmış, aynı zamanda yoğun göçmen iskânına ev sahipliği yapmıştır. 1860 yılının ilk aylarında Haydarpaşa Çayırı ve çevresinde Kırımlı göçmenler için su kuyularının açıldığı (BOA, A.MKT.MHM., Dosya:193, Gömlek:6) ilerleyen dönemlerde kuyuların tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT. MHM., Dosya:189, Gömlek:87). 1894 yılında Haydarpaşa çevresinde bekleyen göçmenler için

çadır ve baraka inşası gündeme gelmiş ancak bu proje uygun görülmeyerek farklı semtlerde iskân etmelerine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:245, Gömlek:22).

Çiftliklerdeki iskânlar geçicilikle başlayıp çoğunlukla kalıcı iskâna dönüşmüştür. Göçmenlerin kendilerine tahsis edilen arazileri, istedikleri belgelere yansımıştır. Örneğin Büyükçekmece Bahşayiş Çiftliği'ne yerleştirilen göçmenlerin buradaki toprakları kalıcı olarak istedikleri kayıtlara geçmiştir (BOA, DH.SN.THR., Dosya:24, Gömlek:4). Çiftlik ve arazilere iskân edilen göçmenlerin tarım faaliyetlerini arttırmak için Dahiliye Nezareti'nin Talimatnamesi ile dutçuluk, zeytincilik gibi alanlara yönlendirilmesi ve bu tarım faaliyetleriyle ilgili olarak bilgilendirilmeleri istendiği dikkat çekmektedir (BOA. DH. UMVM., Dosya: 77, Gömlek: 38). Bu yaklaşımın iskânın gerçekleştiği bölgedeki sosyo-ekonomik durumu olumlu etkilediği açıktır. Örneğin 1877-78 yılları arasında Rumeli üzerinden göç eden bazı Müslüman göçmenler Beykoz'a gül fidanları getirmiş (Gündoğdu ve ark., 2008), kurulan gülistanlık ile gül ürünlerinin üretimine başlanmıştır[189] (Okumuş, 2018) .

Çiftlik/ arazilerdeki geçici iskânların olumlu sonuçları kadar mülk sahibinin zarar beyan ettiği örnekler de yer almış, zararlar genellikle tanzim edilmiştir[190]. Ancak bazı örneklerde zarar gören tarafın şahıs değil, vakıf olduğu da anlaşılmaktadır. Bu nedenle vakıf arazilerinin korunması için önlemler alınmıştır[191]. Galata Saint Benoit Fransız Mektebine ait okul yatakhaneleri Balkan göçü karşısındaki yoğunluk nedeniyle muhacirlere tahsis edilmiştir (Akıncı, 2023).

4.4.3. Hastanelerde Geçici İskân

Yukarıda söz edildiği üzere göçmenlerin iskânı için kısa süreliğine barınma mekânı olarak işlevlendirilen bir diğer kamusal yapı grubu hastanelerdir. Yapılan araştırmalarda hastanelerde iskân eden göçmen grubunun çoğunlukla çocuk, dul kadınlar, yaşlılar ve de bakıma muhtaç kişiler olduğu anlaşılmıştır. Örneğin eski ismiyle Mirgün olarak bilinen Emirgan'da yer alan Gureba Hastanesinde göçmen çocukların geçici iskân ettiği

[189] Gül tarımı ile ünlü Isparta'da da gülcülük Rumeli üzerinden gelen ve bölgeye iskân eden göçmenler tarafından başlatılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Okumuş, 2018) .
[190] Kadıköy'de İbrahim Ağa Çayırı'nda Asakir-i Redife ve göçmen ikamesinden dolayı arsaları zarar görenlerin zararlarının tazmin edilmesi gibi (BOA, A.MKT.NZD.,Dosya:334,Gömlek:20).
[191] 1922 yılında Fatih Sultan Mehmed Han Evkafı'na ait Okmeydanı arazisine göçmenlerin zarar vermesinin engellenmesi emredilmiştir (BOA,ŞD.,Dosya:203,Gömlek:29).

bilinmektedir. Bu çocuklar daha sonra Mirgün Rüşdiye Mektebi'ne yerleştirilmiştir (BOA, MF. İBT., Dosya:12, Gömlek:35).

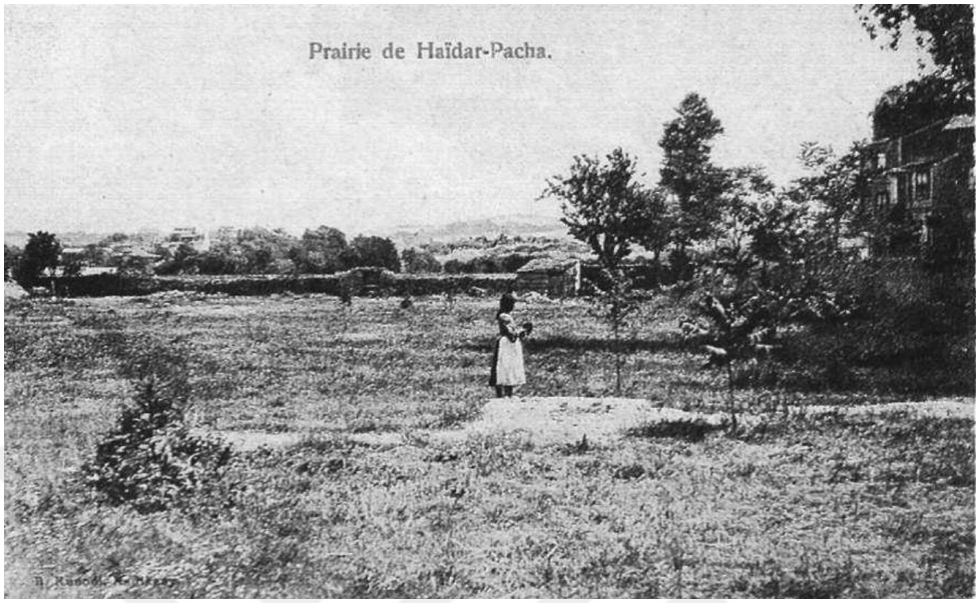

Şekil 4.28. 20. yüzyılın ilk yıllarında Haydarpaşa Çayırı (Çelik, ve diğerleri, 2020).

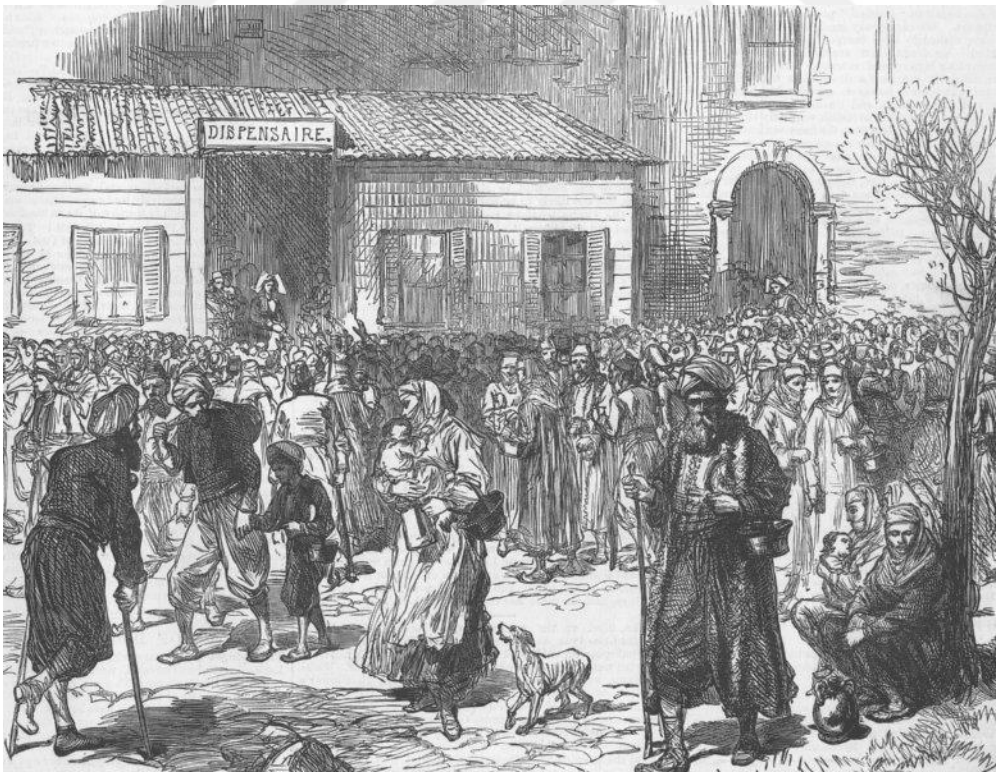

Şekil 4.29. Şişli Pangaltı'da bir dispanser önünde göçmenler (Illustrated London News, 1878).

Benzer şekilde Fransız Hastanesi'ne de göçmen çocukların yerleştirildiği[192], dul kadınların Emirgan'da çocuklarla birlikte geçici olarak iskân edildiği anlaşılmaktadır (BOA, TS.MA.e, Dosya:253, Gömlek:26). Sağlık mekânlarına duyulan ihtiyaç nedeniyle bu yapılar geçici iskânlarda yaygın olarak kullanılmasa da Osmanlı'nın son yıllarına ait kayıtlarda bile, bu uygulamaya gidildiği anlaşılmaktadır[193].

4.4.4. Hanlarda Geçici İskân

İstanbul'da 19. yüzyıl sonuna kadar yaygın olarak kullanılan ve işlevleri açısından yolcu, misafirhane, ticaret ve külliye hanları olarak çeşitlendirilebilecek han yapıları[194], Fatih'te Beyazıt ve Eminönü arasındaki bölgede yoğun olarak inşa edilmiş, bu bölge hanlar bölgesi olarak isimlendirilmiştir (Çantay, 1994) ; (Şabudak, 2014). Yapılan araştırmalar İstanbul'da özellikle de hanlar bölgesinde göçmenlerin geçici iskân edildiğini ortaya koymuştur. Gerekli görüldüğü zamanlarda hanların göçmen iskânı için boşaltıldığı bilinmektedir (BOA, Y.PRK.ZB..,Dosya:8, Gömlek:103).

Osmanlı Devleti hanlara göçmen yerleştirilirken kira bedellerini karşılamış olsa da kendi imkânları ile han odaları kiralayarak geçici konaklayan göçmenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem han odalarının kiralanması sırasında hem de hanlarda kalan göçmenlerin mekânsal koşullarında birtakım sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. [195] Doğan'a (2019) göre Kafkasya üzerinden gelen Çerkez göçmenlerin geçici iskânında da İstanbul'daki hanlar kullanılmıştır. Arşiv kayıtları da Doğan'ın argümanını doğrulamaktadır. 1860 yılında Fatih'te Çerkes göçmenler için Şekerci Han'ın boşaltılıp iskâna açıldığı ve kirasının karşılandığı anlaşılmaktadır (BOA, A. MKT. NZD., Dosya: 296, Gömlek:49). 1863 yılı tarihli belgeden Fatih'te Şekerci Han'da Çerkez göçmenlerin

[192] 1891 yılı tarihli belgede göçmen çocuklarından Osman ve Ali'nin ikamet ettikleri Fransız Hastanesinde isimlerinin değiştirilmesi üzerine gerçekleşen yazışmalar yer almaktadır (BOA,Y.PRK.ZB, Dosya:10, Gömlek:21).

[193] 1920 yılında Çapa'da Guraba-yı Müslimin Bezm-i Alem Valide Sultan Hastanesi'nin pavyonlarına göçmenlerin yerleştirildiği kayıtlara geçmiştir (BOA, DH.UMVM, Dosya:96, Gömlek:29).

[194] Daha detaylı bilgi için bkz. (Güran, 1974).

[195] Alemdar gazetesinde çıkan bir habere göre göçmenlerin oda kiralarken mağdur edildiği ve bu mekânların koşullarının son derece kötü olduğu aktarılmıştır (Alemdar, 2 Teşrin-i Evvel 1328: 4), (İlçin & Ayışığı, Balkan Savaşları Sırasında Muhacirlerin İstanbul'da Geçici İskânları Ve Karşılaşılan Sorunlar, 2023) Ayrıca İstanbul-Tahtakale'de Büyükbahçeli Han'a yerleştirilen göçmenlerin kiralarının temininde yaşanan sorunlar nedeniyle 1918 yılında sahibi tarafından dava açıldığı anlaşılmaktadır. (Cumhuriyet Arşivi, 272-0-0-12,Dosya:37, Gömlek:23, Sıra:8).

geçici ikamet etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, MVL, Dosya:860, Gömlek:21).

20. yüzyılın başlarında artan göçmen sayısı ile hanlara göçmenler yerleştirilmeye devam edilmiştir. Tahtakale'de Demirtaş Hanı'na 20 göçmen ailenin yerleştirildiği, bu göçmenlerin 1904 yılında farklı bir yere iskânları gündeme gelse de (BOA, DH. MKT., Dosya:923, Gömlek:52), 1905 yılında uzun süredir burada kalan göçmelerin iskânlarını değiştirmek istememeleri nedeniyle, kiralarının ödenerek iskânlarının devam etmesi yönünde karar verilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:994, Gömlek:60).

Kızılay arşivi kayıtlarında da hanlara göçmenlerin yerleştirildiğine dair veriler mevcut olup Üsküdar'da yer alan Koltuk Han göçmenlerin geçici iskân ettiği yapılardan biri olarak tespit edilmiştir (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329- 1331 Salnamesi); (Halaçoğlu, 1995).

4.4.5. Konutlarda Geçici İskân

Göçmenlerin geçici iskânı için kamusal yapılar, çiftlikler hanlar dışında konutlarda göçmenlerin misafir edilmesi ve hatta konut kiralanarak iskâna açılması başvurulan diğer yaygın bir geçici iskân yöntemi olmuştur.

Kiralanacak konutlar için gazete ilanları ile çeşitli başvuruların alındığı ve Muhacir Komisyonu tarafından değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin İkdam gazetesinde çıkan bir ilanda Sultan Ahmet bölgesinde göçmenler için ev kiralanacağı ve başvuruların Muhacir Komisyonu'na yapılması gerektiği aktarılmıştır (İkdam, 19 Şubat 1328: 5); (İlçin ve Ayışığı, 2023). Kirasının belediye, vakıflar veya gönüllüler tarafından karşılandığı bu mekânlarda, farklı bölgelere göçmen sevkiyatı gerçekleştikçe yeni gelen göçmenler boşalan mekânlara yerleştirilmiştir. Böylece boş yere kira verilmemesi için titiz davranıldığı anlaşılmaktadır (BOA., A.MKT. NZD., Dosya: 296, Gömlek: 49).

Konutların göçmenler tarafından zarar gömesi durumunda ise tamirat ve onarım işleri ile yine devletin ilgili kurumlarının ilgilendiği anlaşılmaktadır (BOA., DH.H., Dosya: 64, Gömlek: 56). Ancak İstanbul halkı içerisinde konutlarının göçmenlere kiralanmasını istemeyen kişilerde olmuştur. Basiret gazetesinde yer alan bir haberde, İstanbul'da boş konutlarına perde asarak göçmenlerin geçici iskân edilmesinin önüne geçmeye çalışan ev

sahiplerinden bahsedilmiştir (Ataman, 2013). Sadece gazetelerde değil, arşiv belgeleri incelendiğinde de bu uygulamaya itiraz edildiği görülmüştür[196]. Her ne kadar konutlarına göçmen yerleştirilmesine gönülsüz veya itiraz eden ev sahipleri olsa da söz konusu uygulama 19.yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren başlayarak uzun seneler sürdürülmüştür. 1821 yılında, Mora göçmenleri için Eyüp civarında sur dahilinde tedarik edilen yirmi hanenin kiralarının karşılanacağı bildirilmekte olup (BOA, C.DH, Dosya:71, Gömlek:3542),

1845 yılında Sur dahilinde ve Eyüp'de İstanbul ve Eyüp kadıları tarafından kiraları karşılanan konutlara Moralı göçmen yerleştirilmeye devam edildiği görülmektedir (BOA, C.DH., Dosya:128, Gömlek:6364). 1852 yılında göçmenler için ödenen ev kiralarının hazineden ödenmesi konusunda karar alınmış olup, devletin bu uygulamayı sürdürmekte ve desteklemekte kararlı durduğunu anlamaktayız (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:50, Gömlek:23).

Göçmenlere kiralanan konutların ağırlıklı olarak günümüzde Eyüpsultan ve Fatih ilçeleri dâhilinde ve çevresindeki bölgelerde yer aldığını söylemek mümkündür. Kızılay da göçmenlere yardım için konut kiralanmasında destek veren kurumlardan olup, konu ile yakından ilgilenerek kimi zaman gazete ilanlarına çıkmıştır. Örneğin Fatih'te Kumrulu Mescit Mahallesi'nde, Yerebatan Mahallesi'nde, Şeyh Mahmut Resmi Mahallesi'nde ve Ayasofya bölgesinde konutlar kiralayarak göçmenlere açmıştır [197]. Yine Kızılay arşivlerine göre Fatih'e bağlı Çarşamba olarak isimlendirilen semtte yer alan Rıza Paşa Konağı'na 7 aile, yine Fatih'de Sultan Mahmut Türbesi yakınlarındaki Haşim Bey ve Rasim Bey Konakları'na 45 aile yerleştirilmiştir. Ayrıca çeşitli semtlerde yer alan memurların yanına da çok sayıda göçmen yerleştirildiği bilinmektedir. Kuzguncuk'un Müteferrik Mahallesinde 52 aile, Eyüp'te de Baba Haydar olarak isimlendirilen 23 Numaralı Hane'ye ise Kızılay öncülüğünde göçmenler yerleştirilmiştir (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329- 1331 Salnamesi);(Halaçoğlu, 1995). Arşiv belgelerinden de

[196] İstanbul'da yaşayan sadece Türklerin değil Rumların da gayrimenküllerine göçmen yerleştirilmiştir. Bakırköy'de hanesine yerleştirilen göçmenlerin çıkarılmasını için Rum Tanaş'ın itiraz ettiği ama itirazında sunduğu gerekçenin doğru olmadığı yazışmalara yansımıştır (BOA,DH.KMS.,Dosya:63,Gömlek:67)

[197] Daha detaylı bilgi için bkz.: (Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1328: 5), (KA, 11/14), (KA, 12/154.1); (İlçin & Ayışığı, 2023).

Fatih'te yer alan Çemberlitaş, Cağaloğlu ve Acımusluk semtlerinde de konutların göçmenler için kiralandığı anlaşılmaktadır (BOA, BEO, Dosya:2003, Gömlek: 150224).

Fatih ve çevresinde yaygınlaşan bu uygulama uzun yıllar sürdürülmüş, devam eden barınma sorunu karşısında İstanbul'un farklı bölgelerinde de benzer uygulamalara gidilmiştir. 1878 yılında önce Muhâcirîne Mu'avenet Cemiyeti ismi ile kurulan daha sonra İâne-i Muhâcirîn Encümeni adını alan bir yardım komisyonu[198] Beşiktaş ve Arnavutköy'de yer alan bazı daireleri yardıma muhtaç göçmenlerin geçici iskânı için kullanmıştır (BOA, Y. . PRK. KOM., Dosya:1, Gömlek:84). Kızılay'da farklı semtlerde göçmenlerin misafir edilmesi için öncülük etmeye devam etmiştir. Küçük Ayasofya'daki Boşnak Ahmed Efendi Hanesi'ne ve Beykoz Göksu'da Paşa Dairesi'ne göçmen yerleştirildiği bilinmektedir (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329- 1331 Salnamesi). Edirnekapı bölgesinde de birden çok konutun göçmenler için kiralandığı anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT., Dosya:1326, Gömlek:54). Çatalca'nın Danamandırası ve Çayırderesi köylerinde Hezargrad göçmenlerinin çeşitli konutlarda ikamet ettiği kayıtlara yansımıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:2344, Gömlek:80)

1878 yılında Nişantaşı'ndaki konaklara (BOA, HH. d., Dosya:24590) ve Beşiktaş'ta yer alan Akaretler çevresinde çok sayıda göçmenin yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, Y. . PRK. KOM., Dosya:4, Gömlek:6). Akaretler'de inşasına 1875 yılında başlanan 133 konut biriminden oluşan sıra evlerin (Çevik, 2022) göçmenlerin toplu olarak yerleştirilmesine uygun olduğu değerlendirilmiştir. Akaretler içerisinde yer alan dükkânların da göçmenler için kiralandığı bilinmektedir. Çuluk'a (2020) göre Dolmabahçe Sarayı'na ulaşabilecek bir yangına set oluşturmak, bölgede yer alan Aziziye Cami'ne gelir sağlamak gibi birçok neden gözetilerek yapımına başlanan İstanbul'un ilk toplu konutları Padişahın onayı ile göçmenlere tahsis edilmiştir. Ancak bir bölümü henüz tamamlanmamış olan yapılarda göçmenlerin barınması, hem inşaatın tamamlanmasını geciktirmiş, hem de göçmenler için olumsuz koşullar oluşturmuştur (BOA, MTV, Dosya:8 Gömlek: 44). 1881 yılında göçmenlerin Yeniköy'de göçmen misafirhanesi olarak kullanılmaya başlanan bir sahilhaneye[199] nakledilmeleri gündeme gelmiştir (BOA,

[198] 1870'li yıllarda muhacirlere yardımcı olmak için birçok komisyon kurulmuş olmakla birlikte bunların birçoğu kısa sürede kapanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Barut, 2018).
[199] Deniz veya nehir kenarlarında inşa edilen konut, sahil evi.

Y.MTV., Dosya:7, Gömlek:64). Göçmenlerin boşalttığı Akaretler'de ki mekânların ailelere kiralanmak üzere tamirat ve inşaatının dahi planlandığı anlaşılmaktadır (BOA, HH. İ.,Dosya:58, Gömlek:48). Fakat çok sayıda göçmenin Akaretler'den çıkmak istemediği belgelere yansımıştır. Özellikle içlerinde zanaat ve ticaret ile uğraşanların bölgenin ticari hayatına olan adaptasyonu nedeniyle Akaretler'de ikamet etmeyi istedikleri anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK. AZJ., Dosya:5, Gömlek:3).

1882 yılında Beşiktaş Akaretler'de yer alan dükkanlara yerleşmiş olan göçmenlerin sefalet içerisinde yaşamaya devam ettikleri rapor edilmiştir (BOA, Y. MTV., Dosya:10, Gömlek:4).

1883 yılında hazırlanan detaylı rapordan Akaratler bölgesinde 400'ün üzerinde ailenin ve 1,500'ün üzerinde kişinin barınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK. KOM., Dosya:4, Gömlek:6). Bu nedenle bambaşka sebeplerle inşasına başlanan söz konusu yapıların, ilk kullanıcılarının uzun yıllar göçmenler olduğu ortadadır.

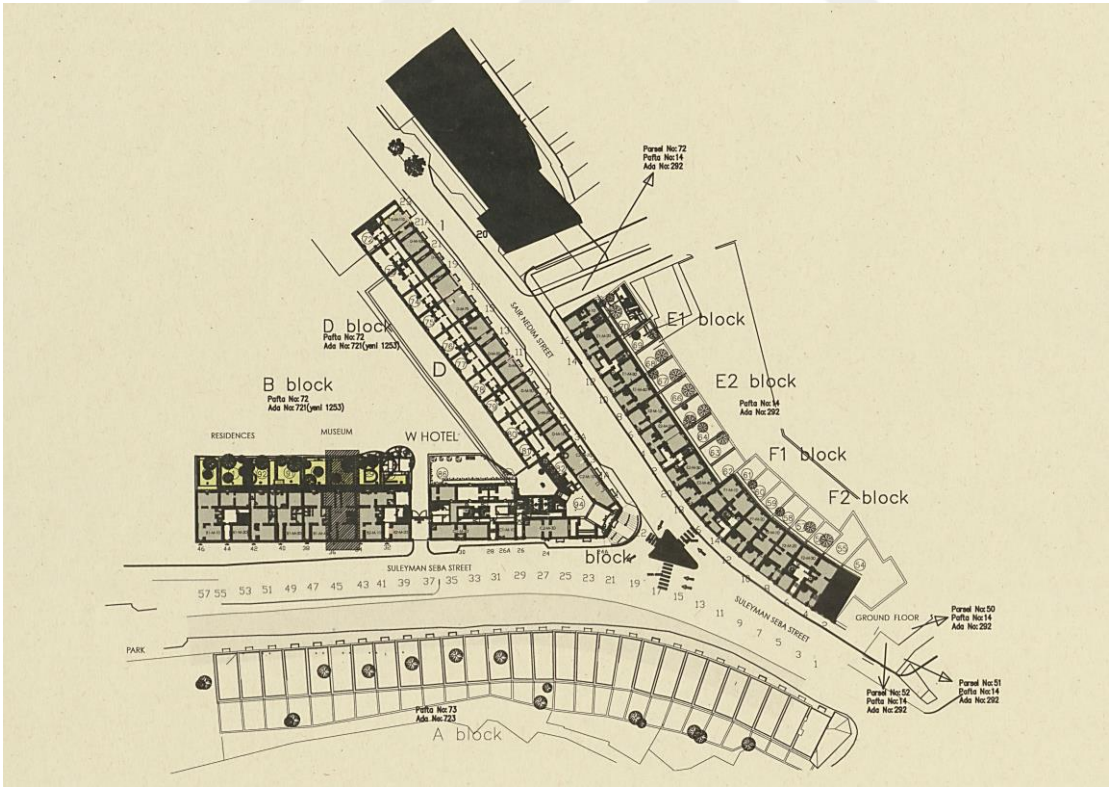

Şekil 4.30. Akaretler sıraevleri zemin katı planları (Kortun, 1993)

Fatih ve Beşiktaş dışında İstanbul'un farklı semtlerinde de göçmenlere konut kiralanmış veya göçmenleri kendi konutlarında misafir etme uygulaması gerçekleşmiştir. 1882 yılında Tophane'de göçmenler için konut satın alındığı (BOA, YB.021, Dosya:56, Gömlek:37) veya Erenköy'de 1906 yılında geçici olarak Lütfü Paşa'ya ait köşkün müştemilatında göçmenlerin geçici iskân ettiği anlaşılmaktadır. (BOA, ZB., Dosya:327, Gömlek:12). Üsküdar'da ise Çamlıca Caddesi'nde yer alan ve Tunuslu Mahmut bin Ayad ailesine ait olan köşk, göçmen iskânına açılmıştır (BOA, BEO, Dosya: 4122, Gömlek:309116). Ayrıca 1878 yılında Alemdağı'nda barakalara iskân edilen göçmenlerin hem kıştan korunmaları hem de daha sıhhî ve ucuz iaşe ve iskânları için Üsküdar'da kira ile tutulacak evlere nakledikleri bilinmektedir (BOA, Y.A.RES., Dosya:1, Gömlek:56).

Göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği Çatalca'da ise konutlarda geçici iskân hususu ile ilgili olarak farklı bir durum yaşanmıştır. Savaşlar nedeniyle bölgeden göç eden Rum ve Bulgarlar'dan kalan evlere Rumeli'den gelmekte olan Müslüman göçmenlerin iskân edilmesi yönünde karar alınmıştır (BOA, MV. Dosya:198, Gömlek:18). Örneğin;1915 yılında Çatalca Karacaköy'den göç eden Rumların evlerine, 70 Rum ve 66 Rumeli göçmen ailesi iskân edilmiştir (BOA, DH.ŞFR., Dosya:430, Gömlek:65). Fakat Çatalca'nın Istıranca, Pozime, Belgrad, Karacaköy ve diğer karyelerinden Balkan Savaşları döneminde göç eden Rumların geri dönmeleri nedeniyle onların hanelerine iskân ettirilen müslüman göçmenler farklı yerlere nakledilmiştir (BOA, DH.ŞFR., Dosya:611, Gömlek:55).

Yukarıdaki sonuçlar dışında İstanbul'a göç eden Yahudiler için de konutların kiralandığı bilinmektedir. Yavuz'a (2022) göre Ortaköy'e kira bedeli belediye tarafından karşılanan iki ev kiralanmış ve 100'ün üzerinde göçmen geçici olarak burada konaklamıştır. Benzer uygulama Haydarpaşa'da da hayata geçirilmiş burada bir ev iskâna açılmıştır[200]

4.4.6. Eğitim Mekânlarında Geçici İskân

Göçmenlerin barınma sorununu çözmek amacıyla iskâna açılan camilerden sonra her ne kadar hanlar, konutlar çiftliklerde geçici olarak binlerce kişi barınsa da sorun çözülememiştir. Bu nedenle tıpkı camiler gibi farklı kamusal yapılar da göçmenlerin

[200] Orijinal belge künyesi: Alliance israélite universelle arşivi — Turquie II C 8.09

geçici iskânına açılmıştır. Bu yapıların başında medrese, mektep, dershane gibi eğitim mekânları gelmektedir.

Göçmenlerin eğitim kurumlarında iskân ettiği en önemli bölge Fatih ve çevresidir. 1858 yılında Eyüp veya Fatih'teki Sahn-ı Seman Medrese'lerine ait dershanelerden müsait olanlar boşaltılarak göçmenlere tahsis edilmiştir (BOA, HR.MKT., Dosya:268, Gömlek:42). Fatih İptidaiye Mektebi (BOA, MF. MKT., Dosya:58, Gömlek:30), İnas Rüşdiyesi (BOA, MF. MKT., Dosya:61, Gömlek:158) Bayezid ve Şehzade Rüşdiye Mektepleri, Fatih Numune, Taş Mektepleri (BOA, MF. İBT., Dosya: 12, Gömlek:55), Eyüp'teki Mihrişah Sultan Mektebi (BOA, MF.MKT., Dosya:57, Gömlek:118), Mahmud Paşa'da Yeşildirek Bakkalı bitişiğinde tariflenen bir mekteb (BOA, MF. İBT., Dosya:14, Gömlek:108), Vefa'daki İnas Sıbyan Mektebi (BOA, MF. MKT. Dosya:63, Gömlek:80) gibi çok sayıda eğitim kurumunun göçmenlere iskân edildiği, arşiv belgelerine yansımıştır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kayıtlarına göre Eyüp'de bulunan Şeyhülislâm Dergahı, Şeyh Murad Dergahı, Şemseddin Sivas Dergahı, Sofular Mescidi, Kızıl Mescid, Mustafa Paşa Dergahı, Ahmediye Medresesi (Üsküdar), İshak Paşa Mektebi (Sultanahmet), Bostan Ali Mektebi (Kadırga), Hıroslu Mektep (Koca Mustafa Paşa), Şehid Mehmet Paşa Dergahı (Küçük Ayasofya), Şemsi Paşa Medresesi (Üsküdar), Katip Kasım Mescidi (Lank), Murad Paşa Medresesi (Aksaray), Mihrimah Sultan Mektebi'ne (Üsküdar) göçmenler yerleştirilmiştir (Halaçoğlu, 1995). Üsküdar ve Topkapı bölgeleri dışında Beşiktaş'ta da kapatılmış olan medreselere geçici olarak göçmenlerin yerleştirildiği görülmektedir (CA, 180-9-0-0, Dosya:89, Gömlek:429, Sıra:2).

Geçici iskânın devam ettiği dönemlerde, göçmen çocukların ihtiyacına yönelik olarak yapılarda bir sınıf ayrılarak eğitim görmeleri sağlanmıştır (BOA, HR. MKT, Dosya: 268, Gömlek: 42). Ancak dönemin eğitim kurumlarında göçmenlerin iskân edilmiş olması, genel eğitim faaliyetlerinin aksamasına neden olmuş bu durum belgelere yansımıştır. Örneğin sadece sekiz göçmenin iskân etmeye devam ettiği Eski Ali Paşa Mekteb-i İbtidaisi'nde uzun zamandan beri göçmen iskân edildiği için, çocukların eğitimden mahrum kalması nedeniyle mektebin acilen tahliyesine karar verildiği bildirilmiştir

(BOA, MF. MKT. Dosya:63, Gömlek:134). [201] Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde yaşanan yenilikler, geçici iskân mekânı olarak kullanılan bazı okulların tahliye edilmesini de zorunlu kılmıştır. [202] Örneğin Fatih'de bulunan Ömer Ağa Mektebi'nin ibtidai mektebe dönüştürülmesi sırasında, yapıda geçici iskân eden göçmenlerin varlığı sorun olmuştur. Böyle durumlarda göçmenler, kamusal bir yapıdan uygun başka bir yapıya tahliye edilerek, eğitimin aksamaması için çözümler geliştirilmiştir (BOA, MF. İBT., Dosya:13, Gömlek:64). Benzer şekilde göçmen iskânı için kullanılıp daha sonra mekteb-i ibtidaiye olarak açılmasına karar verilen Bayezid Rüşdiye Mektebi'nin de hızlıca tahliye edilmesi istenmiştir (BOA, MF. İBT., Dosya:14, Gömlek:96), Sultanahmet'te ki Akbıyık Camii avlusunda bulunan sıbyan mektebinin ibtidai mektebe dönüştürülmesi sebebiyle, mekânda geçici barınan göçmenlerin tahliye edilmesi kararı alındığı arşiv kaynaklarında yer almaktadır (BOA, MF. İBT., Dosya:12, Gömlek:104).

1878 yılında Fatih Rüşdiyesi'nde bulunan göçmenlerin tahliyesi sonrasında Şura-i Devlet[203] azasından Hamid Bey'in evinin boş olan mahallerine yerleştirildikleri (BOA, MF. MKT., Dosya:56, Gömlek:18) bir kısmının ise Kirmasti Cami'ne (Fatih) nakledildiği görülmüştür (BOA, MF. MKT., Dosya:56, Gömlek:146). Bu uygulamalar göçmenlerin bir geçici iskân mekânından farklı bir mekâna sadece yer değiştirdiğini ve barınma konusunda yaşanan sorunlar için kalıcı çözümler bulunmadığını göstermektedir. Bu nedenle yapılarda ikamet etmeye devam etmek isteyen göçmenlerle veya farklı kurum/kişilerle karşılaşılmıştır. Fatih İnas Mektebi'nde kalan göçmenlerin başka bir yere nakledilmesi kararı karşısında mahalle imamının güçlük çıkardığı ve uyarıldığı kayıtlara geçmiştir (BOA, MF. MKT., Dosya:62, Gömlek:2). Ancak devletin bu konudaki kararı tutarlı olmuştur. Örneğin Hekimoğlu Ali Paşa Camii yakınında yer alan Ömer Ağa Mektebi'nden göçmenler tahliye edildiği halde iskâna devam etme girişimleri sonrasında ilgililere bu duruma kesinlikle müsaade etmemeleri hususunda talimat verilmiştir (BOA,

[201] Bu konuda farklı belgeler de bulunmaktadır. Bkz.: Bazı sıbyan mekteblerine muhacir iskânı dolayısıyla kız ve erkek talebelerin aynı sınıflara konulmak mecburiyetinde kalındığı, muhacirlerin tahliyesiyle beraber talebelerin tamamının ayrılacağı kararı (BOA, MF.MKT.,Dosya:65,Gömlek:44), Akarçeşme Silahdarağa Mektebi'nde iskân edilen muhacirlerin bir an evvel tahliyesi kararı (BOA, MF.MKT.,Dosya:62, Gömlek:146).

[202] Bölüm 6.7.2.1'de söz edildiği üzere eğitim reformları için açılmaya başlanan İbtidai mektepleri için kimi zaman yeni bir yapı inşa edilmiş kimi zaman mevcut mektep yapılarına eklemler yapılarak ibtidai mektepler açılmıştır. Bu dönüşüm içerisinde mekteplerde geçici iskân eden göçmenlerin de durumdan etkilendiği görülmektedir.

[203] Şura-i Devlet Osmanlı Devleti'nde idari yargı organı olan günümüz benzetmesi ile Danıştay kurumuna verilen isimdir. (Akyıldız, 2010)

MF.İBT., Dosya:12, Gömlek:100). Göçmenlerin tahliye ettiği yapıların tekrar açılabilmesi için bazı yapıların tamirat gördükleri de anlaşılmaktadır.[204] Kışlalarda Geçici İskân Osmanlı Devleti'nde askeri idare, eğitim ve barınma gibi birçok işlevi çözmek için Geç Osmanlı döneminde kışla inşasına önem verilmiştir (Çelik , 2015). İstanbul'da yer alan çok sayıda kışla kompleksinin İstanbul'un göç krizinde göçmenler için geçici barınma mekânı olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Sarak'a (1974)göre Davutpaşa Kışlası ve Selimiye Kışlası göçmenlerin iskân edildiği kışlaların başında gelmektedir (Sarak, 1974). Anılarda da kışlalara yerleşen göçmenlere ait alıntılara rastlamak mümkündür. Gemlik bölgesinde Yunan ve yerli Rumların zulüm ve işkencelerine maruz kalan Türklerin göçlerini konu alan eserde Sunata;

> ". . bunların Davutpaşa Kışlasına yerleştirilmek üzere arabalarla götürüldüklerini gördüm…zavallılarda eşya ve malzeme namına kurtarabildikleri hiçbirşey yok... yalnız kendileri, çırılçıplak…. "şeklinde yaşanan dramı dile getirmiştir (Sunata, 2006).

Arşiv belgelerine göre Gülhane'de yer alan ve bahse konu yıllarda Kırmızı Kışla olarak isimlendirilen yapı göçmenlerin ve özellikle de dul kadınların barındığı önemli mekânların başında gelmiştir. Kırmızı Kışla'da Osmanlı'da kısa süreli faaliyet gösteren dulhane isimli bir kurum açılmıştır. Yapı aynı zamanda yetim (eytam) hastanesi olarak da işlevlendirilmiştir [205].

Gümüşsuyu Kışlası'nda[206], Kasımpaşa'daki Bahriye Efrad-ı Cedide Kışlası'nda[207] ve Malta Kışlası'nda[208] da göçmenlerin iskân ettiği anlaşılmaktadır. Göçmenlerin kışlalarda toplu olarak iskânları kabul gören bir uygulama olup, planlanan başka barınma çözümlerinden vazgeçilerek göçmenlerin kışlalara yönlendirildiği anlaşılmaktadır. 1893 yılında göçmenler için barakalar inşa etmekten vazgeçilip Humbarahane[209] Kışlası'nın tamir edilerek barınmaları için tahsis edilmesine karar verilmiştir (BOA, MB.İ., Dosya:127, Gömlek:180). İpek'e (1999) göre ise humbarahanede 1,000 göçmen barınmış

[204] Örneğin göçmenlerin iskân ettiği Kağıthane'deki vakıf mektebinin tamirat geçirmesi (BOA, MF.MKT.,Dosya:53, Gömlek:135) H1295
[205] Daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,DH.MKT., Dosya:302, Gömlek:11).
[206] Daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, HH.d., Dosya:20174)
[207] Daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,ML.EEM., Dosya:1368, Gömlek:12).
[208]Daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, BEO. Dosya:4132, Gömlek:309864)
[209] Osmanlı Devleti'nde bir askeri sınıf olan humbaracı sınıfı için Hendesehâne diye de anılan Humbarahâneler, çeşitli eğitimlerin verildiği yapılardır. Humbarahane Kışla ve Camisi Beyoğlu'nda Haliç'in kıyısında yer almıştır. Günümüzde yapı kompleksinden kalan bazı küçük mekânlar ve Halıcıoğlu (Mihrişah) Sultan Camisi Kumbarahane Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Göncüoğlu, 1998)

olup iki kez yangına sebep olmaları nedeniyle yapıdan göçmenlerin tahliye edilmesi istenmiştir.1918 yılında İstanbul'un işgali itibari ile askeri kışlaların da İtilaf Devletleri tarafından kullanıldığı uzun bir dönem başlamıştır (Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, 2019). Ancak bu süreçte sadece Rumeli, Kafkas değil farklı göçmen gruplarının da kışlalarda ikamet etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Son İtilaf birliklerinin 4 Ekim 1923'te şehri terk etmesinden önce kaleme alınan bir belgede (13 Ağustos 1923 tarihli belge), İtilaf kuvvetlerinin tahliye ettiği kışlaya gelecek askeri birliklerin iskânı için kışlaların temizlenmesi ve hazırlanması gerektiği, halen farklı göçmen gruplarının iskân ettiği Selimiye Kışlası'ndaki askeri mekânlarda bulunan göçmenlerin başka yerlere sevk olunmaları yönündeki kararın tebliğ edildiği görülmüştür (BOA, HR.İM., Dosya:46, Gömlek:49).

4.4.7. Diğer Mekânlarda Geçici İskân

Rumeli, Kırım ve Kafkasya toprakları üzerinden İstanbul'a gerçekleşen göç dalgaları sonucunda barınma sorunu birçok mekânda geçici olarak çözülmüş, çalışma kapsamında bu mekânlar Camiler, çiftlikler, hanlar, eğitim mekânları, hastaneler ve kışlalar başlıkları altında tasniflenmiştir. Ancak yapılan araştırmalar öyle sonuçlar ortaya çıkarmıştır ki bazı geçici barınma mekânlarını söz konusu başlıklar altında sınıflandırmak mümkün olmamıştır.

Eski dönem fotoğraflar incelendiğinde, at arabaları ile göçen ailelerin barınma sorununu yolcukları süresince yaşadıkları, bu süreçte dahi kendi gergi malzemeleri ile korunaklı mekânlar oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ağanoğlu'na (2001) göre belirli iskân noktalarına yerleştirilemeyen arabalı göçmenler için muşamba dahi dağıtılmıştır. O nedenle her ne kadar bu başlık altında dikkat çeken mekân örneklerinden söz edilmişse de farklı çalışmalar ve araştırmalar sonucunda çeşitlendirilebilecek mekânların da kullanılmış olması olasıdır.

Halaçoğlu tarafından yapılan araştırmalarda, Kızılay arşivi kayıtları taranmış olup, Sultanahmet haricindeki kovukların, Alibeyköy'de mahzenlerin, Eyüp'de bulunan Bayram Çavuş tuğla harmanlarının ve Hacı Mustafa Efendi tuğla harmanlarının, Dökmeciler Kahvesinin ve Küçüksu Karakolhanesinın geçici iskâna açıldığı tespit edilmiştir (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329- 1331 Salnamesi); (Halaçoğlu , 1995).

Fransız Gazeteci Georges Remond 1913 yılında İstanbul'da mezarlıkların birçok kent mekânından daha kalabalık ve insanla dolu olduğunu aktarmıştır (Remond, 1913). Mezarlıklara iskân eden göçmenlerin Sarıyer Garipler Mezarlığı'nda yaşandığı üzere kendi geçici mekânlarını iskân etmeye başlamları büyük rahatsızlık oluşturmuştur.

Şekil 4.31. Rumeli Göçmenlerinin İstanbul'a göçü (Halaçoğlu, 1995)

Üstelik göçmenlere ait mahallelerin Rum ve Ermeni mezarlıklarına yakın olma durumları dahi şikâyet konusu olmuştur. Yaşanan olaylar sonucunda 1892 yılında alınan bir karar ile mezarlıklar civarında göçmen iskânı ve bina inşasının men edilmesi hususunda Şehremâneti'nce gereğinin yapılması bildirilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1876, Gömlek:81).

Şile'de yer alan Bizans dönemi yapısı Heciz Kalesi'nin 1890 yılında Batum'dan gelen göçmenler tarafından barınma mekânı olarak kullanıldığı görülmüştür (BOA, DH. MKT., Dosya:1764, Gömlek:90). İstanbul Beyazıt da yer alan Şimkeşhane[210] yapısı da göçmen

[210] Şimkeşhane: Sırmakeş Hanı olarak da bilinen kurum Osmanlı Devleti'nin emri altında olan altın, gümüş ve sırma işlemecilerini barındırmaktadır. Darphane ile iş birliği içerisinde olsa da farklı bir kamu kurumu olduğu unutulmamalıdır. İstanbul Simkeşhânesi yedi dükkân, 115 oda, mahzen, madenlerin eritme işleminin yapıldığı kalhâne, su kanalları, mescid ve sıbyan mektebi gibi çeşitli mekânlar barındırmıştır. Çeşitli dönemlerde onarım ve tadilatla dükkân ve çeşitli odalar da ilâve edilmiştir (DİA, 2009, s. 211).

iskânında geçici olarak kullanılmıştır. Bu amaçla Şimkeşhane yapısında yer alan bazı mekânların onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır (BOA, İ. DH., Dosya:765, Gömlek: 62320). 1886 yılında ise bir grup Rumeli göçmeninin Kuruçeşme'de bir mağarada geçici iskân ettiği anlaşılmıştır [211].

Söz konusu kent mekânları dışında Osmanlı Devleti'nin bazı saray yapılarına da göçmenlerin yerleştirilmesine izin verdiği görülmüştür. 1878 yılında Beşiktaş Sahilsarayı Harem Dairesine göçmen yerleştirildiği kayıtlara geçmiştir (BOA, HH.d., Dosya:24590). Ar'a göre (2019) bir dönem Mısır Başkonsolosluğu binası olarak işlev gören Hidiv Sarayı'nın, Müslüman çocuklar için bir yetimhane olarak kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. İpek'e (1999) göre Topkapı Sarayı avlusunda göçmenler barındırılmıştır (İpek, 1999) [212]. Sarayların harem dairesine kadar ulaşan göçmen iskânının saray ahırlarında da gerçekleştiğini gösteren belgeler mevcuttur[213].

Bölüm 4.4'de söz edildiği üzere İstanbul'a göç eden Yahudi göçmenlerin geçici iskânı ile Yahudi Mülteciler için bir Yardım Komisyonu yakından ilgilenmiştir. Komisyon tarafından Balat'da bulunun Maccabi Spor Kulübü tesislerinin ve Modiano Camcılık ile Paşabahçe Şirketi'ne ait lojmanların geçici iskân için kullanılan mekânlar olduğu bilinmektedir[214]

4.5. Geçici İskân Amacıyla İnşa Faaliyetleri

Geç Osmanlı döneminde artan göçler, yangınlar, ekonomik nedenlerle kentte yaşanan barınma sorunu geçici iskân mekânlarına olan ihtiyacı arttırmıştır. Her ne kadar Muhacirin Komisyonu mevcut yapılarda bu sorunu çözmeye çalışsa da, geçici strüktürlerden yapılar ve hatta bir Muhacirin Misafirhanesinin inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[211] 1886 yılında mağara sahibinin tamirat gerekçesiyle söz konusu göçmenleri buradan çıkarması sonrasında göçmenlere Ortaköy'de arsa tahsis edilmiştir. (BOA, DH.MKT.,Dosya:1373,Gömlek:20)
[212] İpek'in bahsettiği belge güncel çalışmalarda bulunamamıştır. BA, AD, Nr:1365/165-1
[213] 1921 yılında Topkapı Sarayı yakınlarındaki Hazine-i Hümayun kaftancılarına ait bir ahırın göçmenler tarafından izinsiz olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (BOA,TS.MA.e,Dosya:1059,Gömlek:11).
[214] Türkçe aktaran (Yavuz, 2022), orijinal belge künyesi: Alliance israélite universelle arşivi — Turquie II C 8.09.

4.5.1. Çadırların Kurulması

İstanbul, tarihi boyunca göçmenler dışında yaşam biçimi olarak göçebeliği tercih eden toplulukları da barındırmıştır. Bu toplulukların başında gelen İstanbul çingenelerinin, İstanbul'da Bizans dönemi itibariyle barınmaya başladıkları bilinmekle birlikte Büyükdere bölgesinde dere kenarına çadır kurdukları literatürde yer almıştır (Altınöz, 2015). Bu nedenle kentin çeşitli bölgelerinde çadırlarda ikamet eden göçebeler İstanbul halkının görmeye alışkın olduğu bir durumdur (Şekil 4.32). Ancak 19. yüzyılda göç dalgalarıyla birlikte artan barınma sorunu boş arazilerde kurulan çadırların sayısını arttırmıştır. Yukarıda Bölüm 4. 3'de söz edildiği üzere kente ilk temas noktalarından olan Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesi'nde mevcut mekânların barınma sorununu karşılayamaması sonucunda göçmenler için çadırlar kurulmaya başlanmıştır. 1860 yılı itibariyle ise Rusya karantinasından patentasız[215] olarak gelmiş olan göçmenler, Kavak Tahaffuzhanesi'nde yeterli mekân bulunmaması nedeniyle Haydarpaşa veya Serviburnu'nda çadırlarda karantinaya alınmaya başlanmışlardır (BOA, HR.MKT., Dosya:347, Gömlek:16).

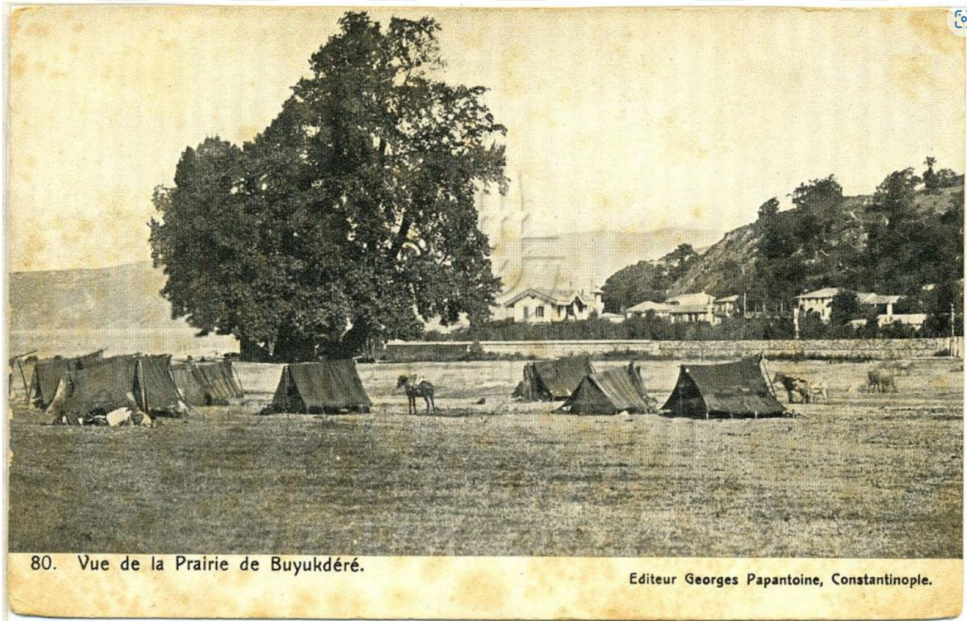

Şekil 4.32. Büyükderede çadırlarda kalan göçebeler (Georges Papantoine, t.y)

[215] Patenta: Gemi mürettebatı, yolcu ve hareket limanının bulaşıcı ve salgın hastalık tehlikesi taşımadığını gösteren belgedir (Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, 2015).

Göçmenler için kente ilk temas noktalarından itibaren başlayan barınma sorunları, İstanbul'a henüz ulaşmamış göçmenlerin iskânı için Muhacir Komisyonu tarafından eylem planları geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu adımlardan ilki İstanbul'a transit gelecek olan göçmenler için sevkleri gerçekleşene kadar Üsküdar'da, Haydarpaşa'da ve İstanbul'un kale kapıları dışında çadırlar kurularak geçici iskân/ bekleme noktalarının oluşturulmasını sağlamak olmuştur (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:313, Gömlek:29). Haydarpaşa çayırı ve çevresinde uzun yıllar yüzlerce göçmenin çadırlarda iskân ettiğine dair çok sayıda belge yer almaktadır [216]. Sadece 1860 yılında deniz yolu ile İstanbul'a ulaşan 300'ün üzerinde Kırım göçmenin Haydarpaşa'ya yönlendirildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:320, Gömlek:97), (BOA, A.MKT.NZD.,Dosya:321, Gömlek:85).

1879 tarihli belgelerden ise Gülhane bölgesinde de göçmenler için çadırlar kurulduğu ve burada yaşayan göçmenlerin kente dahil olma biçimlerinin tartışıldığı anlaşılmaktadır. Gülhane ve civarında kurulan çadırlarda kalan göçmenlerin çadır alanına ve dışarıya giriş çıkışlarının ne olacağı hususu konusundakı yazışmalarda göçmenlerin giriş - çıkışlarına engel olunmaması yönünde karar alınıp, zabitlere talimat verilmiştir (BOA, TS. MA. e, Dosya:629, Gömlek:127). Çadırların kurulduğu önemli bölgelerden birisinin de Alemdağ bölgesinde olduğu anlaşılmaktadır. Basiret Gazetesi'nde 1878 yılında yayınlanan habere göre, camilerde geçici iskân eden 30, 000 göçmenin Alemdağ'a sevk edilerek çadır veya barakalara yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır [217].

Çadırlarda ikamet eden göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarının[218] temin edilmesi konusunda da destek sağlandığı belgelere yansımıştır. [219] Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dahi Çatalca'ya kadar göçmenler için çadır temin ettiğini söylemek mümkündür. [220] Her ne

[216]Bu belgeler; (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:320, Gömlek:53) ve (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:320, Gömlek:64).
[217] (Basiret, 12 Rebiyülevvel 1295,Nr.2380); (Özçelik, 1993).
[218] 1860 yılında Haydarpaşa'da çadırda ikamet eden göçmenlere odun verilmesi (BOA, A.}MKT. NZD.,Dosya:322,Gömlek:14) yine 1860 yılında Üsküdar'da çadırda ikamet eden göçmenlerin eğitimi için kitap talepleri alınması (BOA, A.}DVN.,Dosya:156,Gömlek:59).
[219] Göçmenler için çadır ve elbise talebinde bulunan İdare-i Muhacirin Memuru Tevfik Efendi'ye, Osmanlı Devleti'nin göçmenlere gösterdiği derin şefkat ve merhamet gereği bu sıkışık zamanlarında bile gereken yardımları yaptığı ifadesiyle bu gibi taleblerin yerinde ve suistimale meydan vermeyecek şekilde dikkatli ve itinalı şekilde yapılmasının işarı (BOA, A. MKT. UM., Dosya:791,Gömlek:67).
[220] 1921 yılında Çatalca'da bulunan göçmenlerin iskânları için gerekli çadırlar Çatalca'ya gönderilmiştir (CA, 272-0-0-11,Dosya:15, Gömlek:60, Sıra:8).

kadar bazı bölgelerde çadır dağıtmak veya kurmak kısmi çözüm olsa da binlerce göçmenin barınma sorununu çözmekte yetersiz bir uygulama olarak kalmıştır. Bunda hiç kuşkusuz çok sayıda çadırın temininde yaşanmış olması muhtemel sorunlar[221] ve bu yapı grubunun iklim koşullarına dayanıksızlığı gösterilebilir.

Şekil 4.33. 1912 yılında İstanbul surlarının önünde çadır kurmuş göçmenler (Halaçoğlu, 1995).

Osmanlı Devleti'nin bazı çadır taleplerini geri çevirerek göçmenlerin iskânı için mevcut yapıların geçici olarak iskâna açılmasını[222] veya sevklerinin bir an önce gerçekleştirilmesini istediği belgeler mevcuttur[223]. Farklı dönemlerde çadırda ikamet eden göçmenlerin çadırlarının kaldırılma emri verilmiş[224] ve hatta çadırlarda geçici iskân

[221]1878 yılında çadır kalmadığı için Şile'deki göçmenlere çadır gönderilemeyeceği tebliğ edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., Dosya:483, Gömlek:27).
[222] 1865 yılında Yapağca çiftliğinde iskân edilmesi planlanan iki bin kişilik göçmen gurubu için Silivri Kaymakamlığı'nca çadır talep edildiği ancak çadır dağıtımı yerine göçmenlerin çiftliğe ve bölgedeki uygun yerlere sevk edilmesinin uygun görülmesi (BOA, A.MKT.UM., Dosya:791, Gömlek:49).
[223] Göçmenler için istenen çadırların temininin imkansızlığı sebebiyle göçmenlerin bir an önce iskân olunacakları mahallere sevki kararı (1863 yılı)(BOA, A.MKT.MHM, Dosya:302, Gömlek:45).
[224] Örneğin 1908 yılında Fatih'te yer alan Nişancı Mehmed Paşa Medresesi dahilindeki göçmen çadırlarının kaldırılması emri (BOA, Y.MTV.,Dosya:308, Gömlek:75).

eden göçmenler özellikle iklim koşulları nedeniyle hanlar gibi kapalı mekânlara yönlendirilmiştir[225].

4.5.2. Barakaların İnşası

Geçici iskân sağlamak amacıyla kurulan çadırların sayıca yetersizliği ve iklim koşullarına dayanıksızlığının yanında, göçmenlerin kendi imkanları ile inşa ettiği baraka veya kulübe olarak isimlendirilen barınma mekânları İstanbul içerisinde hızla çoğalmaya başlamıştır. İstanbul'un bazı bölgelerinde göçmen barakalarının yoğunlaştığı ve neredeyse birer köy haline geldiği görülmüştür. Bu yoğun iskân karşısında Kızılay Başkanvekili Doktor Besim Ömer'in bölge güvenliğini sağlayacak askerlerin bu bölgelerde görevlendirilmesini talep ettiği ve İstanbul Jandarma Komutanlığı'nın bölgeye asker tayin ettiği bilinmektedir (KA,nr.72/22.). Ayrıca barakalardaki göçmenlere ait hayvanların beslenmeleri de cemiyet tarafından sağlanmıştır (Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı); (Sezer ve Metin, 2016).

Baraka/kulübelerin inşa edildiği bölgelerin başında Sarıyer'de Garipler (Kimsesizler) Mezarlığı gelmektedir. Mezarlık dahilinde ve çevresinde göçmenlerin kendi imkanları ile inşa ettiği kulübelerin durumu uzun yıllar bölgede rahatsızlık doğurmuştur. İlk kez 1888 tarihli belgeye yansıyan kayıtlarda kulübelerin mezarlık kenarında olması nedeniyle göçmenlerin farklı yerlere tahliyesinin gerekliliğinden söz edilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1556, Gömlek:21). Ancak söz konusu yazışmanın üzerinden bir sene geçmesine rağmen bölgedeki kulübelerinde iskân etmeye devam eden göçmenler için aynı karar yinelenmiş (BOA, DH. MKT., Dosya:1682, Gömlek:48) sevk yeri olarak Gemlik[226] ve Selimiye seçilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1687, Gömlek:40). Alınan kararlara karşın bölgede göçmenlerin iskân etmeye devam etmesi bölge halkı ile huzursuzlukların yaşanmasına da neden olmuş[227], 1891 yılında mezarlık bölgesinde iskân etmeye devam eden göçmenler iskân için belediyeden hane inşat ruhsatı talebinde bulunmuş ancak söz konusu alanın mezarlık sınırları içerisinde bulunması nedeniyle yıkım kararı çıkmıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:1925, Gömlek:124).

[225] Haydarpaşa'da çadırda ikamet eden göçmenler 1860 yılında Üsküdar'daki hanlarda iskân edilmeleri üzere gönderilmişlerdir (BOA, A.MKT.NZD., Dosya:330, Gömlek:4).
[226] Gemlik kararından sonradan vazgeçildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., Dosya:1734, Gömlek:49).
[227] Daha detaylı bilgi için bkz.: (BOA, DH.MKT., Dosya:1814, Gömlek:147) ve (BOA, DH.MKT., Dosya:182, Gömlek:115).

Bölgedeki kaçak yapılaşmanın 1900 yılına kadar şikâyet ve tartışmalara neden olduğu tespit edilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:2351, Gömlek:131). Göçmen barakalarının yoğunlaştığı diğer önemli bir bölge ise Yedikule Surları bölgesindedir. Kızılay arşivi kayıtlarına göre bu bölgedeki barakaların zeminleri yağmur suyu ve kardan dolayı zarar görmekte, yaşam mekânlarının rutubetli olması göçmenlerin sağlığı açısından sorun teşkil etmekteydi.

1913 senesinde 3, 000 kişinin geçici iskân ettiği bildirilen barakalarda (KA, nr.72/28. 1) zeminler Kızılay öncülüğünde tamirat görmüştür (KA, nr.74/21.); (Sezer ve Metin, 2016). Ancak ilerleyen dönemlerde söz konusu geçici iskân alanı kent içerisinde birçok sorun doğurmuştur. [228] Üstelik kente ulaşan demiryolu ağı hattı ile neredeyse iç içe olan bu barakalar İstanbul'a gelen yabancıların karşılaştıkları ilk görüntüler olması nedeniyle Padişah Abdülhamid'in tedirgin ve rahatsız olduğu bilinmektedir (Boysar ve Fleet, 2017) ve (BOA, MV., Dosya:76, Gömlek:24). Bu nedenle 1899 yılında Yedikule'ye kadar ulaşan demiryolu güzergâhında ve şehir içinde bulunan barakaların yıkılarak, muhacirler için Sarıyer ve Kavak'ta binalar inşa edilmesine karar verilmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya: 2187, Gömlek: 81). [229]

Osmanlı Devleti'nin kaçak baraka/kulübe inşası karşısındaki tutumu engel/ yıkım kararı ile sonuçlanmıştır. Yukarıdaki örnekler dışında Süleymaniye Cami yakınındaki arsalara göçmenler tarafından barakalar yapılmaya başlanması sonrasında, baraka inşasının engellenmesi hakkında karar alınmış (BOA, ŞD. Dosya:3031, Gömlek:42) benzer şekilde Terkos gölü yakınında bulunan Balabanburnu bölgesindeki vakıf ormanından ayrılan araziye yerleştirilen Hasköy göçmenlerinin burada kaçak hane inşa etmelerine müsaade edilmemiştir(BOA, DH.MKT., Dosya:671, Gömlek:65).

Yılgür'e (2019) göre günümüzde Fatih ilçesi sınırlarında kalan ve yukarıda bahse konu olan Kumkapı bölgesinde Rumeli göçmenlerinin yerleştiği barakalar, bölgede yoksul bir yerleşim alanının ön adımlarıdır. Yılgür çalışmasında bu mahalleyi Kumkapı Teneke Mahallesi olarak isimlendirmiştir (Yılgür, 2019).

[228] Salgın hastalıkların bölgede ortaya çıkması ve yayılma tehlikesi karşısında bölgedeki barakalarda yaşayan göçmenler Kızılay tarafından aşılama çalışmalarına tabi tutulmuşlar (Ağanoğlu, 2001).
[229] Belgede söz edilen Sarıyer ve Kavak'ta konut inşaları hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamıştır.

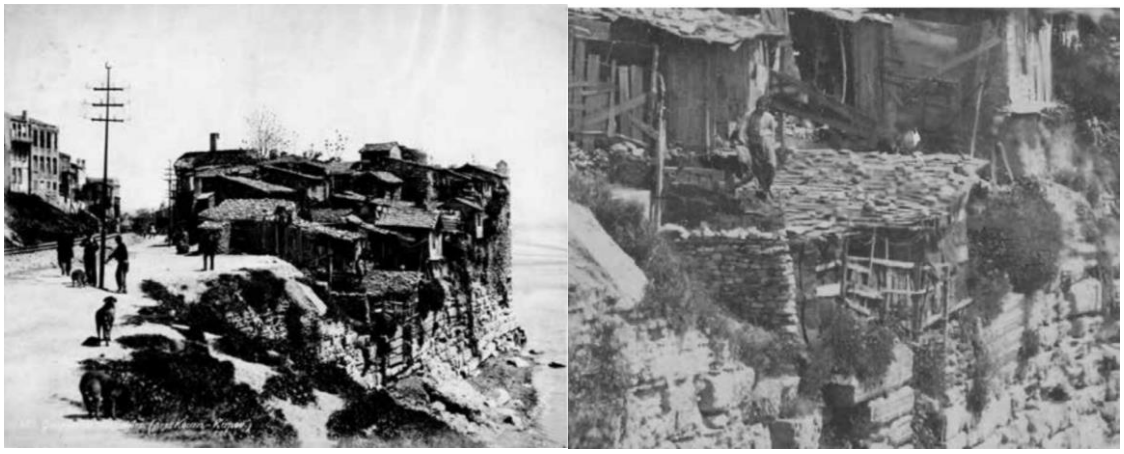

Şekil 4.34. Kumkapı Bölgesindeki Geçici Baraka/Konutlar (Berggren, t.y.); (Yılgür, 2019).

Kimi belgelerde ise Osmanlı Devleti'nin baraka inşa etme projelerinin olduğu ama genellikle bunların proje aşamasından öteye geçemediği anlaşılmaktadır. Daha önce söz edildiği üzere Haydarpaşa çevresinde bekleyen göçmenler için çadır ve baraka inşası gündeme gelmiş ancak bu proje uygun görülmeyerek göçmenlerin farklı semtlerde iskân etmelerine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:245, Gömlek:22). İstanbul'da göçmenlere baraka inşa edilmesi gazete haberlerine yansımıştır. Bu konuda (İlçin ve Ayışığı, 2023) tarafından gerçekleştirilen gazete taramaları oldukça önemlidir. Bu çalışmaya göre baraka inşası sırasında gazeteler aracılığı ile gönüllülerden yardım toplanmıştır. Örneğin baraka pencerelerinin imalatı için 200 adet çerçeve üretimini ve cam alımlarını üstlenecek yardımseverler için ilan verilmiştir. (İkdam, 25 Teşrin-i Sâni 1328: 6; Sabah, 1 Kânun-u Evvel 1328: 4). Ayrıca Ayastefanos ve Yedikule Ermeni Hastanesi yakınlarında inşa edilmesi planlanan ve 10, 000 kişiye yakın göçmeni barındırması düşünülen 10 barakanın inşası, bir dönem gazetelere detaylıca yansımıştır. İki etapta tamamlanan projede göçmenlerin kullanımı için cami, su kuyusu, hastane ve görevli memurlar için bir misafirhane inşa edilmesine karar verilmiştir. Ancak göçmenlerin mahremiyet unsurlarını öne sürerek ilk başta bu barakalarda ikamet istemedikleri yine de muhacir komisyonu tarafından ikna edildikleri de haberlere yansımıştır. [230]

[230] (Teşrih, 21 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr 23 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sâni 1328: 2). (Tasviri Efkâr, 29 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 7 Kânun-u Evvel 1328: 4). (Tasvir-i Efkâr, 7 Kânunu Evvel 1328: 4; Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sâni 1328: 2; Ayışığı, 2018: 171). (Yeni Gazete, 10 Kânun-u Evvel 1328: 3). (Tanzimat, 7 Kânun- u Evvel 1328: 4).; (İlçin & Ayışığı, 2023).

Rumeli, Kırım ve Kafkasya gibi bölgelerden İstanbul'a göç eden binlerce kişiye 1920'li yıllarda Beyaz Rus göçmenler de eklendiğinde İstanbul'daki barınma krizi daha da görünür hale gelmiştir. 1920'li yıllarda Gülhane ve Sultanahmet bölgesinde bulunan barakalarda mekânsal koşulların ve ihtiyaçların yeterli olup olmadığı konusunda zıt görüşler ortaya atılmıştır. Ortak olan kanı ise bu mekânlarda kalan göçmenlerin zorlu kış koşullarının da etkisiyle yardıma muhtaç şekilde yaşamaya çalıştıklarıdır. Kızılay kayıtlarında Sultanahmet bölgesindeki söz konusu barakalar "Kaba Sakal Barakaları" olarak isimlendirilmiş olup göçmen yerleştirildiği bilgisine Kızılay arşivine de yansımıştır (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329- 1331 Salnamesi); (Halaçoğlu,1995).

Şekil 4.35. Türk göçmenlerin kendi imkânları ile oluşturdukları barınak (İBB Atatürk Kitaplığı, t.y)

Bazı istisna örneklerde ise göçmenlerin geçici iskânı için farklı amaçlarla inşa edilmiş barakalar göçmenlere tahsis edilmiştir. 1880 yılında Topkapı Sarayı'nda yer alan Çinili Köşk önündeki barakalarda göçmen kadınlar geçici olarak iskân edilmiş, kadınların tahliyesi gündeme gelmişse de kadınların burada daha güvenli olacağına karar verilmiştir (BOA, TS. MA. e, Dosya: 629, Gömlek:152). Ekim 1919'da ise İstanbul-Beyazıt'taki

Alipaşa arsalarında göçmenlerin iskân edildikleri barakaların tamiri için yardım yapıldığı kayıtlara geçmiştir (CA, 272-0-0-74, Dosya:71, Gömlek:3, Sıra:4).

4.5.3. Muhacirin Misafirhanesi İnşası

Haydarpaşa Bölgesi demir ve deniz yollarının kesişimi konumunda olduğundan belki de İstanbul'da göçmen yoğunluğunun en belirgin yaşandığı noktalardandır. Üstelik Anadolu'ya sevk edilecek olan göçmenlerin de tekrardan bu noktadan kentten ayrılacak olmaları bu yoğunluğu üst seviyelere taşımıştır. 16 Kasım 1898 tarihinde Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu Baş Kitâbet Dâiresi tarafından Haydarpaşa'da Anadolu Treni ile sevk edilmeyi bekleyen göçmenin durumu:

> "Dersa'âdete gelüb li-eclü'l-iskân komisyon-ı mahsûsu ma'rifetiyle ve Anadolu şimendöferi vâsıtasıyla sevk ve i'zâm idilmekde olan muhâcirînin ekseriyâ posta treni vaktine mesârif olmamasından dolayı saatlerce açıkda kalmakda ve bazen geceyi dahi orada açıkda geçirmekde oldukları mesmû'-ı 'ali buyurulmuş olduğundan bu gibi muhâcirlerin tren vaktine kadar ikâmet ve beytûtetine mahsûs olmak üzere istasyona muttasıl ve hazine-i hâssa-ı şâhâneye aid olan hâli tarlaya komisyon-ı mezkûr tarafından bir iki bin guruş sarfıyla büyükçe bir koğuş inşâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktizâ-ı celîlinden olub hazîne-i hâssa-ı şâhâne nezâret-i 'aliyyesine ma'lûmât virilmiş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir" (BOA, İ. . HUS., Dosya:70, Gömlek:3)

şeklinde ortaya konarak bölgede açıkta kalan göçmenler için bir koğuş ihtiyacının gerekçeleri bildirilmiştir.

1 Ekim 1898 tarihinde trenle Anadolu'ya sevk edilecek göçmenlerin istirahatinin sağlanması için Haydarpaşa'ya bitişik boş tarlada büyük bir koğuş inşa ettirilmesi ve daha önce bu amaçla kiralanan yerin kirasının karşılanmasına karar verilmiştir (BOA, A. MKT. MHM., Dosya:503, Gömlek:24).

Arşiv belgelerinde plan ve projelerine yer verilmemiş olsa da Haydarpaşa Garı sınırlarında bir misafirhane inşa edilmiştir. Tekeli ve İlkin'e (1997) göre Mimar Kemalettin'in erken dönem eserlerinden olan yapı 1903-1908 yılları arasında inşa edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1997). Arşiv kayıtlarında 4 Mayıs 1908 tarihinde Haydarpaşa'da bir muhacir misafirhanesi ve karakolhane inşası için ruhsat alındığı (BOA, BEO, Dosya: 3305, Gömlek: 247828) 6 Eylül 1908 tarihinde Haydarpaşa'da inşa edilmekte olan misafirhanenin "Muhacirin-i İslamiye misafirhanesi" olarak isimlendirildiği ve devam etmekte olan inşaat masraflarının ikinci ve üçüncü taksitlerinin

ve hatta arsa bedelinin de ödenmesi gerekliliği konusu bildirilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1291, Gömlek:16). Bu belge göstermektedir ki yapının inşası 1908 yılında başlamış ancak Eylül 1908'de henüz tamamlanmamıştır.

1909 yılında İstanbul'a gelen göçmenler için Haydarpaşa'da yaptırılan misafirhanenin polis mektebi olarak kullanılmasına dair bir talebin oluştuğu ve bu teklifin reddedildiği görülmüştür (BOA, DH.MKT., Dosya:2827, Gömlek:50). Ancak 1910 yılında Haydarpaşa'da Muhacirin Misafirhanesi olarak yapılmış olan yapının mektebe dönüştürülmesi için İttihad-ı Anasır Cemiyeti'ne devredilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, BEO, Dosya:3703, Gömlek:277690).

Şekil 4.36. Haydarpaşa Muhacirin Misafirhanesi ve Askeri Karakol yapıları (Kültür Envanteri, 2023).

Aralık 1911 tarihli belgeden ise yapının mektep olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. (BOA, HH.İ., Dosya:239, Gömlek:82). Söz konusu belgeler yapının göçmenler için misafirhane olarak inşa edilmiş olmasına karşın, çok kısa bir süre bu amaçla kullanılabildiğini göstermektedir.

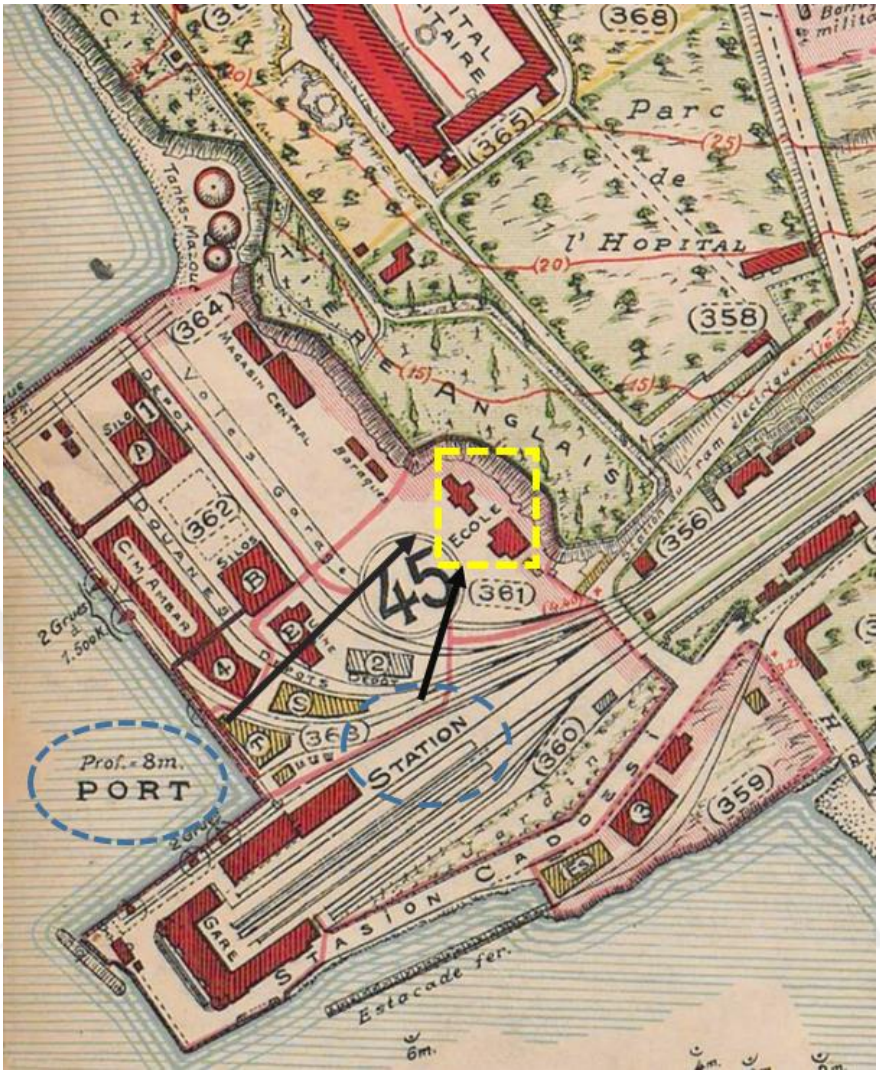

Şekil 4.37. Muhacirhanenin Liman ve Tren İstasyonu ile ilişkisi (Pervititch, 1930/39)

Yukarıda Şekil 4.37'de gösterildiği üzere 1930/39 yıllarında yayınlanan haritalarda da yapı Fransızca "ecole" yani okul olarak tanımlanmıştır. [231] Bölgede Mimar Kemaleddin'in muhacir misafirhanesi dışında Kızılay cemiyeti üyelerinden Dr. Celâleddin Muhtar'ın, barınma sorununu çözmek için 15 daireden oluşan bir yapı inşa ettirdiği de bilinmektedir. Burada konaklayacak göçmenlerin cephede şehit olan subay aileleri olduğu belirtilmiştir (İzgöer, 2013). Krasovsky'nin aktardığı ve Beyaz Rusların göçünde de kullanıldığı bilinen Türk Kızılay'ı lojmanları (Zilflioğlu, 2019) olarak isimlendirdiği yapılardan birinin bu yapı olabileceği düşünülmüştür.

[231] Günümüze kadar ulaşan yapının Rölöve Restitüsyon Restorasyon Projesi Engin Yüksel-Ayhan Yüksel tarafından yayınlanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.: (Yüksel & Yüksel, 2017)

4.6. İstanbul'da Rumeli, Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin Geçici Kullanımındaki Sosyal Mekânlar

İstanbul'a ulaşan göçmenler zorlu yolculuk ve kötü barınma koşullarının yanında kentte baş gösteren salgın hastalıklar nedeniyle barınma kadar sağlık hizmetlerine de ihtiyaç duymuşlardır. Ancak kentte artan hasta kişi sayısı ve üzerine kente sevki yapılan yaralı askerlerle birlikte, göçmenlerin sağlık mekânlarına duyulan ihtiyaç artmıştır. Üstelik göçmenlerin barınma ve sağlık sorunları çözülmeye çalışılırken, İstanbul'a göç etmiş çok sayıda çocuğun eğitimi de Osmanlı Devleti'nin öncelikli sorunlarından biri olmuştur. Ancak özellikle de sağlık ve eğitim hizmetleri konusunda mekânsal ihtiyaçlar çözülmeye çalışılırken zorunlu olunmadıkça yeni bir okul (mektep), hastane inşa etmek yerine İstanbul'daki var olan kurumlar içerisindeki mekânsal eksiklikler çözülmeye çalışılmıştır.

4.6.1. Eğitim Mekânları

Yaşanmakta olan savaşlar, yoğun göçler ve göçmenlerin geçici olarak rüşdiyeler[232] başta olmak üzere eğitim mekânlarına yerleştirilmesi eğitim-öğretimde aksamalara neden olmuştur (Kodaman, 1991). Bu durumun hızla iyileştirilmesi için tedbirler alınmıştır. Öncelikle Kızılay tarafından geçici iskânın olduğu tüm camilerde geçici okullar açılmıştır. Bu okullardaki öğrenciler içerisinde eğitime ilgi duyanlar leyli mekteplere yani yatılı okullara yönlendirilmiştir (Son Posta Gazetesi, 6 Mart 1936) .

İstanbul'da çok sayıda yetim ve öksüz göçmen çocuğun olması sokaklarda dilencilik yapan ve bakıma muhtaç dezavantajlı bir çocuk topluluğunun varlığını ortaya çıkarmıştır. Çok sayıdaki kimsesiz çocuğun sokaklardaki perişan durumlarının yanında, kız çocuklarının istismara uğramaması için çözüm yollarının arandığı görülmektedir. Çünkü kadın ve genç kızların göç etmeden önce veya göç yollarında yaşadıkları istismarlar kulaktan kulağa yayılıyor ve hatta günümüze ulaşan anılara dahi yansıyordu. Alman gezgin William M. Pickthall anılarında İstanbul'daki bu durumu:

> " Paçavralar içinde her şeyden yoksun olan insanlar, canlarını kurtarmak için akın akın Türkiye'ye göç ediyorlardı. Arkadaşım Ali Haydar Mithat'ın çiftliğine sığınan sefil kalabalık arasındaki her kız ve genç kadının ırzına geçilmişti ve onüçünde olan

[232] Rüşdiye: Tanzimat devrinde Batı tarzında oluşturulan, zamanla ilköğretim ile de birleştirilen orta öğretim eğitim kurumudur (Öztürk , 2008).

> kızlar tecavüz edildiklerinden hamile kalmışlardı…şeklinde tariflemiştir. (Pıckthall, t.y.).

Kız çocuklarının devlet himayesi altında korunabilmesi için 1879 yılında kız çocuklarına özel bir okulun açılması gündeme gelmiştir (BOA., Y.PRK. AZJ., Dosya: 3, Gömlek:38). Kesler'in (2023) yaptığı araştırmalara göre kız çocukları için 1911 yılında bir şefkat evinin açılması önerilmiş[233] çeşitli kurumlar tarafından koruma altına alınmaya çalışılmış, bazıları hizmetli personel olarak evlerde çalışmaya başlamış (BOA., İ.MTZ.GR., Dosya:33, Gömlek:1366) bazıları ise evlendirilmiştir (BOA, BOA., İ.MMS., Dosya:133 Gömlek: 5690); (Kesler, 2023). İlgili devlet kurumları uluslararası konferanslara delegeler dahi gönderecek seviyede çalışmalar yürütmüş ve bu çocuk göçmenler için çözüm arayışında olmuştur (Kesgin, 2017). Bu nedenle arşiv belgeleri incelendiğinde yazışma ve kararların ağırlıklı olarak kimsesiz göçmen çocukların eğitimi ile ilgili olması şaşırtıcı değildir.

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin farkı eyaletlerinde kimsesiz çocukların korunması için ıslahhaneler[234] yer almışsa da, İstanbul'da ıslahhane kurumlarından esinlenilerek 1868 yılında Sultanahmet'te Mekteb-i Sanâyi ve 1869'da Yedikule'de Kız Mekteb-i Sanâyi mektebi açılmıştır[235]. Bu okulların önceliği kentteki kimsesiz çocukların mesleki eğitim alabilmesi ve topluma kazandırılmasıdır (Öztürk, 1999). İlerleyen yıllarda göçmen çocukların bu okullara yönlendirildiği anlaşılmaktadır. 1881 yılında Beyoğlu'nda sokaklarda yaşamakta olan göçmen çocuklarının askeriye, mülkiye ve sanayi mekteplerine kayıt edilmesi, çocukluk yaşını geçmiş olanların ise uygunsa mekteplere alınması bildirilmiştir (BOA, MB. İ. , Dosya:88, Gömlek:2). Aslında aynı yıllarda sadece Beyoğlu değil, İstanbul genelinde benzer durumun gözlemlendiği, sokaklarda avare dolaşan kimsesiz göçmen çocuklarının sanayi mektebine[236] ve Tophane'ye teslim edildiklerine dair bilgilere ulaşılmıştır (BOA, Y.A.HUS., Dosya:169, Gömlek:30). Türk

[233] (Belkıs, 1329 (Hicri)); (Kesler, 2023)

[234] Mithat Paşa tarafından 1861'de Müslüman ve Hristiyan kimsesiz çocukların meslek edinmeleri için açılmaya başlanmış olan ıslahhaneler Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nden günümüze kadar ulaşan mesleki eğitim okullarının açılmış ilk örnekleridir (MEB, 2012).

[235] 1869 yılına gelindiğinde ise Tophane-i Amire 'ye bağlı ilk kız sanayi mektebinin kurulmuş olması, kız çocuklarının istismar edilmesinin önüne geçilmesi için duyulan hassasiyet açısından da önemli bir gelişmedir. Çünkü mektep ilerleyen yıllarda ihtiyaca bağlı olarak yatılı olarak da eğitim vermeye başlamıştır (Tümer Erdem, 2013).

[236] Dönemin çeşitli sanatlarını da öğrenip icra etmeleri için Sanayi Mektebine yerleştirildiklerini anlamaktayız (BOA , MF.MKT, Dosya: 151 Gömlek: 42).

eğitim tarihi üzerine çalışan Akyüz bu okullardaki temel amacın kimsesiz çocuklara, marangozluk, dericilik ve hatta mimarlık gibi meslekler kazandırmak olduğunu ve izlenen politikanın önemini belirtmiştir (Akyüz, 1989). O nedenle bu okullarda yetişen göçmen çocukların ülkenin kalifiye iş gücüne katkı sağlamış olmaları muhtemeldir.

19. yüzyılda kimsesiz çocuklar için İstanbul'da açılan bir diğer önemli eğitim kurumu Darüşşafaka'dır. 1863 yılında "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" ismi ve Sultan Abdülaziz Han'ın fermanı ile, ekonomik nedenlerle eğitimine devam edemeyen veya iyi bir eğitim alamayan çocukları topluma kazandırmak için Sakızlı Ahmet Esat Paşa, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Ali Nâki Efendi tarafından kurulmuştur (Darüşşafaka, 2020).

Kurumun göç sorunu ile ilgili ilk tecrübesi eğitim nedeniyle değil, geçici barınma nedeniyle oluşmuştur. İstanbul'a gelmiş kimsesiz çocuklar bir dönem okula geçici yerleştirilmiş bu süreçte okulda eğitim-öğretime ara verilmek durumunda kalınmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994). Çünkü kaynaklarda yer verildiği üzere Darüşşafaka mektebine 1, 000 kadar göçmen çocuğun yerleştirilmesi eğitim mekânlarının kullanımını imkânsız kılmış olmalıdır. Eğitimin yeniden başlayabilmesi için kurumda geçici barınan kız çocukların bakımını üstlenecek aileler ve kurumlar aranmış, erkek çocukları sanayi mekteplerine yönlendirilmişlerdir (As, 2020).

Göçmen çocuklarının kimsesiz olanları yatılı okullara yerleştirilirken, ebeveynleri hayatta olanlar ise yaşlarına göre sıbyan, rüştiye veya idadi mekteplere kabul edilmişlerdir (Yıldırım M. A., 2020). Ancak 20. yüzyılın ilk yıllarında mevcut okullara yerleştirilen göçmen çocukları ile ilgili kontenjan uygulamasına geçildiği ve bazı kıstasların getirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü kız sanayi mektebi[237] ve Tophane, Bahriye ve Sanayi mekteplerinde[238] kontenjan sorunları yaşanmıştır. 1913 yılında İstanbul'da yaşamaya başlayan göçmen öğrenciler içerisinde maddi durumu iyi olmayanların sultani veya idadi okullara yatılı olarak kayıt edilmelerine karar verilmiştir (BOA. MV.,

[237] Okulun göçmen çocukları kabul ettiği dönemlerde kontenjan sorunu yaşandığını gösteren yazışmalar için bkz. (BOA, MF.MKT, Dosya:181 Gömlek: 66).
[238] Söz konusu okulların göçmen çocukları kabul ettiği dönemlerde kontenjan sorunu yaşandığını gösteren yazışmalar için bkz. (BOA, DH.MKT Dosya: 1351 Gömlek: 73) ve (BOA, DH.MKT Dosya:1367, Gömlek:69).

Dosya:175 , Gömlek: 84). 1914 yılında ise sanayi mekteplerine kabul olunacak talebeden yüzde otuzunun Balkan Harbi üzerine İstanbul'a gelen göçmen çocuklarından seçilmesi tebliğ edilmiştir (BOA, DH. UMVM, Dosya:132, Gömlek:43). 1915 yılında bu kararı destekleyecek şekilde yetim çocukların İstanbul ve hatta Anadolu'daki sanayi mekteplerine yerleştirilmesi için %30'luk bir kota ayrılmasına karar verilmiştir (BOA. DH. UMVM., Dosya: 132, Gömlek: 43).

Bazı yapıların geçici olarak eğitim mekânına dönüştürüldüğü de görülmüştür. Örneğin bir dönem Dolmabahçe Cami'sinin valide dairesinde eğitim verilmiş (BOA, MF. MKT., Dosya:53, Gömlek:101), Gülhane'de Muhacirin Hastanesi olarak da kullanılan yapıda göçmen çocukların eğitimi için mektep birimi oluşturulmuştur.[239]

Göçmen çocukları için sağlanan eğitimin de mevcut eğitim sisteminden uzak olmaması için geçici açılan kurumların denetlendiği, yetersiz görüldüğü takdirde kapatıldığı veya göçmen çocukların nakillerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yukarıda bahse konu olan Gülhane'deki göçmen okulunda görevli iki öğretmen (muallim) müfettiş denetimi sonrasında yeni usul eğitim sisteminden uzak bulunmuş ve bu nedenle geçici açılmış olsa dahi söz konusu mektep elverişsiz olarak değerlendirilip öğrencilerin başka yere nakledilmesine karar verilmiştir (BOA, MF. İBT., Dosya18, Gömlek:78).

Göçmen çocuklarla birlikte kentte artan kimsesiz çocuk popülasyonu karşısında 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle yeni eğitim kurumlarının açılmaya başlandığı gözlense de bu kurumlar doğrudan göçmen çocukları için açılmamıştır. Ancak 20. yüzyılın ilk yılları itibariyle sadece söz konusu çocuklar için okullar inşa edilmeye ve yeni kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır.

4.6.2. Sağlık Mekânları

19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da artmaya başlayan göçmen sayısı sağlık mekânlarına olan ihtiyacı da arttırmıştır. Geçici iskân mekânlarında toplu halde iskân eden göçmenlerin tedavileri doktorlar tarafından yerinde takip edilirken, durumu ağır olanlar

[239] Bu belgede söz konusu çocukların Gülhane'de yer alan Kırmızı Kışla'nın Dulhanesinde ikamet eden çocuklar olduğu ve yapının da Kırmızı Kışla dâhilinde olduğu düşünülmektedir.

hastanelere yönlendirmişlerdir (Halaçoğlu, 1995). Göçmenlerin sağlık hizmetine ulaşabilmesi için hastanelerde göçmenler için özel koğuşlar tahsis edilmiştir (İpek, 2013). Bu amaçla göçmenlerin hangi hastanelerde tedavi edileceği Muhacir Komisyonu'nca planlanmıştır.

Bu konuda öne çıkan ilk hastaneler gureba[240] yani kimsesizler, garipler için kurulan hastanelerdir. Gureba Hastaneleri Osmanlı dârüşşifâ yapıları içerisinde hastane olarak tanımlanan ilk sağlık mekânları olup[241] ilki Edirnekapı'da Mihrimah Sultan camisi avlusundaki medresenin onarım ile işlevlendirilerek açılmıştır (Ünver, 1950). Yapıya ait arşivdeki en eski belgeler 1837-1838 yıllarına tarihlenmektedir.

Mursal (2017) tarafından transkripsiyonu paylaşılan belgede bazı hastaların isimlerinin önünde yer alan "Beratlı" ifadelerini Mursal tanzimat öncesi dönemde devlet görevlilerini tanımlamak için kullanılan bir gönderme olarak yorumlamıştır. Oysa aynı belgelerde "Beratlı" dışında "Avlonyalı" tanımı almış kişiler de dikkat çekmektedir. Avlonya ve Berat kasabalarının Arnavutluk'taki eski Osmanlı yerleşimleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda[242] bu kayıtlardaki ön tanımların, hastaların göç ettikleri kaynak şehirleri belirtiyor olmaları muhtemeldir. Bu nedenle Edirnekapı Gureba Hastanesi'nin göç dalgalarının çok erken yıllarında göçmenler tarafından kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır[243.]

Gureba Hastanelerinin göçmenler tarafından kullanımı ilerleyen yıllarda arşiv belgelerine yansımaya devam etmiştir. İpek'e göre hasta erkek göçmenlerin Gureba Hastanesi'nde tedavi görmeleri planlanmıştır (İpek, 2013). Ancak 1859 tarihli bir belgede kadın göçmenlerin Bahçekapı Gureba Hastanesi'nde tedavi olmaları yönünde uygulamalara gidildiği görülmüştür (BOA, A. MKT. MHM., Dosya:177, Gömlek:66). 1883 yılından 1885 yılına kadar ki farklı zaman aralıklarında İstanbul'da Gureba Hastanelerinde tedavi gören göçmenlere ve ihtiyaçlarına ait kayıtlara rastlanmış olması[244], 19.yüzyılın sonlarına

[240] Gureba kelimesi Garip ifadesinin çoğulu olup kimsesiz, yabancı misafir durumda olanları tanımlamaktadır (Pakalın, 1971).
[241] Daha detaylı bilgi için bkz. (Ataseven, 1996).
[242] Daha detaylı bilgi için bkz. (Demir , 2022).
[243]Belge tarihi olan 1830'lu yıllarda Arnavutluk toprakları Osmanlı sınırları içerisindedir ve Büyük Arnavut isyanı 1910-1912 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Ancak 1829 tarihli Edirne Antlaşması sonrasında Balkanlarda ayrılıkçı siyaset tüm milletleri etkilemiştir (Aksoy, 2023) Bu nedenle bölgeden göçlerin yaşanmaya başlaması şaşırtıcı değildir.
[244] Söz konusu belgeler: (BOA, A.MKT.UM.., Dosya:501, Gömlek:34), (BOA, MVL,Dosya:874, Gömlek:66), (BOA, MVL, Dosya:883,Gömlek:25), (BOA, DH.MKT.,Dosya:1340, Gömlek:23).

kadar göçmen sağlık hizmetlerinde bu hastanelerin önemini göstermektedir. Ayrıca 19. yüzyılın son dönemi itibari ile göçmenlerin bu hastanelerde çalışmaya başladığını gösteren çok sayıda belgenin varlığı da saptanmıştır. [245]

Kadın göçmenlerin hangi hastanelerde tedavi göreceğine dair farklı kayıtlara da rastlanmıştır. Hamile ve hasta kadınların Haseki Kadın Hastanesi'nde tedavi edildiği (Sezer ve Metin, 2016). Üsküdar'da bulunan kadın göçmenlerin ise Toptaşı Hastanesi'nde tedavi olmaları yönünde karar alındığı görülmüştür (BOA, A.MKT.MHM., Dosya:177, Gömlek:66). Ancak mevcut hastanelerin yetersiz kalması sonrasında, farklı yapılar veya yapıların bazı birimleri sağlık mekânı olarak yeniden işlevlendirilmiştir.

Şehremâneti tarafından 90'a yakın otel ve yalının[246] boşaltılarak Göçmen Hastanesi'ne dönüştürüldüğü bilinmektedir (Sezer ve Metin, 2016). Bu uygulamalardan bir tanesi 1864 yılında gazetelere yansımıştır. Buna göre İstanbul'daki Çerkez göçmenler için Kuleli Kışlası içerisine ilave dört koğuş eklenmiştir (Takvim-i Vekayi, No 767, 14 Eylül 1280); (Doğan, 2019).

1877 yılında Beylerbeyi Sarayı'nda göçmenlerin ikameti için tahsis edilen dairenin de hastane olarak kullanımı uygun görülmüştür (Şekil 4.38.) (BOA, İ. . DH. Dosya:755, Gömlek:61649)[247]. 1878 yılında Sultan Mahmud Türbesi civarındaki Valide Mektebi de hastane olarak kullanılmış (BOA, MF. MKT., Dosya:56, Gömlek:79), Sirkeci Postanesi içerisinde ise göçmenler için 4-5 yataklı hasta odaları oluşturulmuştur (İpek, 1999).

Kötü barınma koşullarının en büyük sonuçlarından birisi kolera, çiçek, tifo, tifüs, dizanteri, verem gibi hastalıkların artış göstermesi olmuştur. Salgınların arttığı yıllarda, göçmenler içerisindeki vefat sayılarında da artış yaşanmış, Kızılay'a bağlı doktor ve memurlar ilaç vs. dağıttıkları gibi kefen dağıtımı yapmaya başlamışlardır. Fakat yoğun ölüm vakaları nedeniyle kimi zaman naaşların uzun süre göçmenlerle aynı mekân içerisinde bekletilmek zorunda kalındığı bilinmektedir (Son Posta Gazetesi, 6 Mart 1936) (EK-F).

[245] Örnek belge kayıtları için bkz. (BOA, EV.d, Dosya: 17109, 17125, 17127, 17324, 17613, 17613..).
[246] Bu yapıları tespit edebilecek bir belge veya kaynağa ulaşılamamıştır.
[247] Akıncı'ya göre Beylerbeyi Sarayı geçici hastanesinde Galata Saint Benoit Fransız Mektebi rahibeleri de görev almış ancak 6 rahibe görevi sırasında hastalanarak vefat etmiştir (Akıncı, 2023).

Şekil 4.38. Beylerbeyi Sarayı'nda Sağlık Ekibi (Kızılay Arşivi, t. y)

Son derece sağlıksız koşullarda yaşayan gömenler içerisinde hastalıkların artmaması için Şehremâneti, cami gibi geçici iskân alanlarında temizliğin sağlanması maksadıyla, memurlar da görevlendirmiştir. İstanbul'da alınmaya çalışılan önlemlere karşın kentteki sivil göçmenlere ek olarak savaş cephelerinden İstanbul'a getirilen yaralı askerler ile birlikte sağlık mekânları sayıca yetersiz kalmıştır. Bu nedenle yeni hastaneler kurulmaya başlanmıştır (Halaçoğlu, 1995). Hastanelerin kurulmasında öncülük yapan Kızılay'ın İstanbul'da tahminlerin üzerinde hastane açmaya mecbur kaldığı, göçmenlere ve askerlere sağlık hizmeti ulaştırabilmek için ek ödenekler dahi talep ettiği bilinmektedir (İzgöer ve Tuğ, 2013).

Kızılay, cephelerde yaralı askerler için kurduğu çadırlar kullanılarak oluşturulan seyyar hastanelerin benzerlerini İstanbul'da kurmaya başlamıştır. Bu seyyar hastaneler genellikle demiryolu ulaşımının göçmen ve asker sevkiyatındaki aktif kullanımı nedeniyle demiryolu hattı boyunca kurulmuşlardır. Hadımköy (Şekil 4.39, Şekil 4.40), Ayastefanos (Yeşilköy) ile Ispartakule (Şekil 4.41) istasyonları yakınında Hilâl-i Ahmer tarafından kurulan seyyar hastaneler bu grupta yer almıştır (TC Başakşehir Belediyesi, 2021).

Şekil 4.39. Hilâl-i Ahmer Hadımköy Hastanesi

Şekil 4.40. Hadımköy Hastanesi Çadırları ve barakaları (Ayışığı M. , 2020)

Ispartakule seyyar hastanesi de koleralı askerlere sağlık hizmeti vermek amacıyla kurulup salgın sonrasında kısa bir dönem hizmet vermeye devam etmiştir. 27 çadırdan oluşan hastane kapandıktan sonra araç ve gereçleri ile birlikte Hadımköy Hastanesine tahliye edilmiştir. Hadımköy Hastanesi, 1912 senesinde kolera salgınının artış gösterdiği dönemde açılmış sonrasında barakalar kullanılarak 250 yatak kapasiteli daha kapsamlı bir hastaneye dönüştürülmüştür (TC Başakşehir Belediyesi, 2021). Aynı dönemlerde açılan Ayastefanos (Yeşilköy) Hastanesini oluşturan çadırların Londra'dan getirildiği bilinmektedir. Bölgedeki İngiliz Kızılhaç'ına ait barakaların terk edilmesi sonrasında bu mekânların da hastaneye dahil edilmesi ile kapasitesi arttırılmıştır (İzgöer ve Tuğ, 2013).

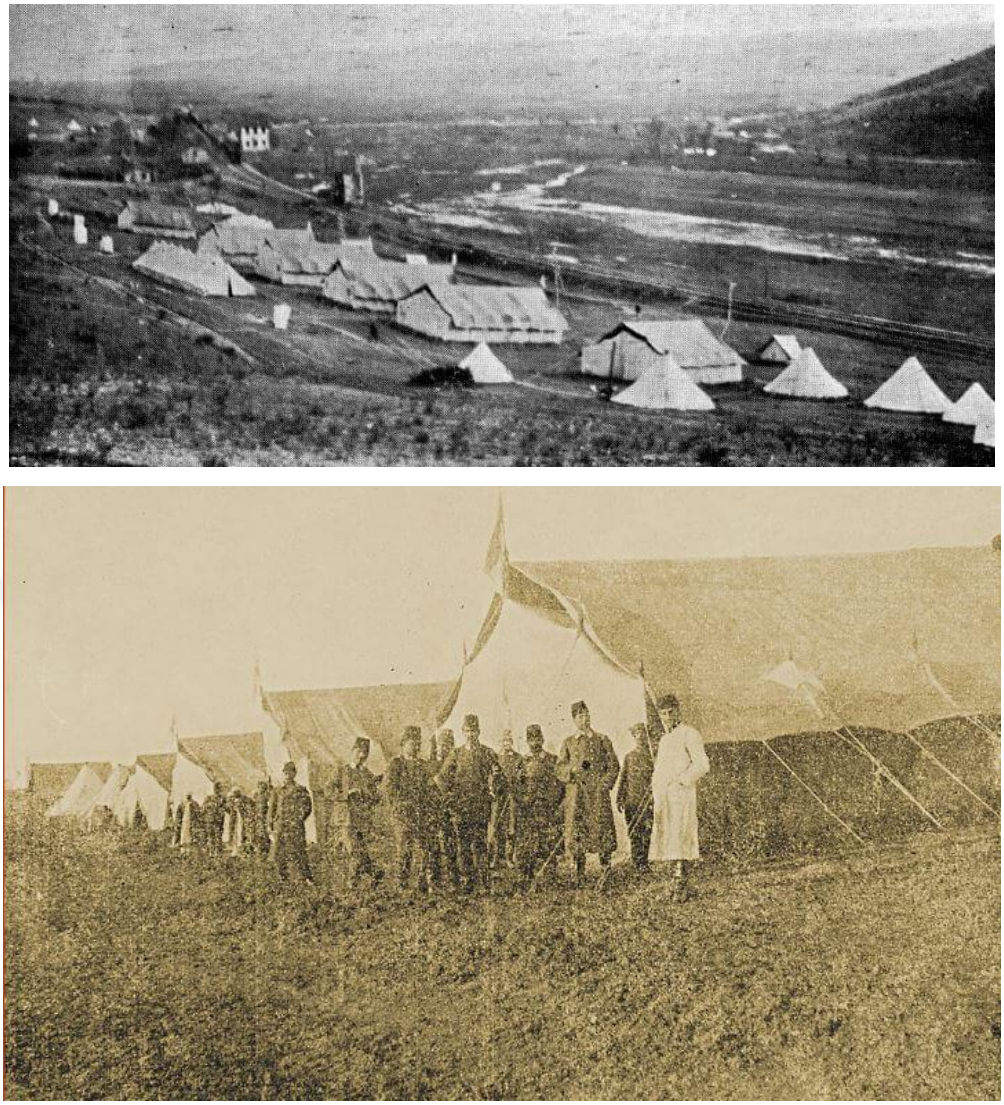

Şekil 4.41. Ispartakule Hilâl-i Ahmer Hastanesi (TC Başakşehir Belediyesi, 2021)

Yukarıda söz konusu olan seyyar hastaneler salgın hastalıkların arttığı yıllarda kurulmuş ve kısa sürede kapanmıştır. Ayrıca "Muhacirin Hastanesi" ismi ile açılan hastaneler de İstanbul'da bir dönem göçmen sağlığı için hizmet vermiştir. Arşivlerde yer alan resmi yazışmalarda muhacir iskân edilen barakalarda salgın hastalıkların görülmesi sonrasında hastanelerin kifayet etmemesi nedeniyle muhacir hastanelerinin açıldığı belirtilmiştir (BOA, DH. İD., Dosya:165, Gömlek:14). Bahse konu mekânların başında Kırmızı Kışla'da açılan Muhacirin Hastanesi gelmektedir. Kırmızı Kışla'nın yapısal açıdan kötü durumda olması[248] uzun bir tamirat süreci gerektirmişse de dulhane, eytamhane dışında

[248] İlgili belge için bkz.: (BOA, DH.MKT.,Dosya:1902,Gömlek:57).

hastane olarak da hizmet verdiği bilinmektedir (BOA, DH. MKT., Dosya:30, Gömlek:11).

Muhacir Hastanesi olarak açılan bir diğer hastane, Parmakkapı'da (Beyoğlu'nda yer almaktadır) yer alan Reşit Paşa Konağı'nda açılmıştır. Kızılay tarafından kiralanan yapı yeniden işlevlendirilerek 1913 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Darphâne Muhacir Nisâ Hastanesi ile Mısır Kızılay'ı tarafından Yedikule'de 52 yatak kapasiteli bir muhacir hastanesinin de açıldığı Kızılay kayıtlarında yer almaktadır[249] .

Şekil 4.42. Ayastefanos hastanesi (İzgöer ve Tuğ, 2013).

Yukarıdaki bahse konu muhacir hastanelerinin açılmasından ortalama 30 sene önce inşasına başlanan ancak yarım kalan bir Muhacir Hastanesi projesinin olduğu görülmüştür. 1881 tarihli belgede Müze-i Hümâyun (İstanbul Arkeoloji Müzesi) önünde İngilizler tarafından göçmenler için yapılan ve muhacirin komisyonuna terk edilen hastane inşaatına ait enkazın kaldırılması ve Müze-i Hümâyun'a bahçe olarak tahsis edilmesi hususunda şehremâneti tarafından muhacirin komisyonuna bildirilmiştir (BOA, TS. MA. e, Dosya:1426, Gömlek:20).

4.6.3. Diğer Mekânlar

Göçmenlerin İstanbul'daki geçici mekânsal ihtiyaçlarının başında barınma mekânları gelirken, salgın hastalıkların hızla yayıldığı ve yaşam koşullarının yetersizliği nedeniyle

[249] Söz konusu döneme ait Kızılay yıllıkları arşivi için bkz. (İzgöer & Tuğ, 2013).

sağlık mekânlarına olan ihtiyaç artmış, sayıları binleri aşan göçmen çocukları için eğitim mekânları ayrı bir önem kazanmıştır.

Göçmenlerin hayatlarını idame edebilmeleri için kurulan/açılan diğer mekânlar ise yeme-içme yardımlarının dağıtımının yapıldığı mekânlar olmuştur. Genellikle barınma mekânları çevresinde şekillenen bu mekânların (Şekil 4.43) kurulmasında Şehremâneti ve Kızılay iş birliği içerisinde olmuştur. Örneğin geçici iskânın en yoğun yaşandığı camilerin önlerinde Kızılay tarafından seyyar mutfaklar oluşturmuştur (Sezer ve Metin, 2016).

Şekil 4.43. Hadımköy Hastanesi'nde Yemek Dağıtımı (Kızılay Arşivi, 1912).

Göçmen ve yaralı asker sevkiyatının en yoğun yaşandığı noktaların başında gelen Sirkeci'de ise Kızılay tarafından kurulan aşevi (Şekil 4.45) her gün yüzlerce ihtiyaç sahibine yardım ulaştırmıştır Ayrıca Şehremâneti ile iş birliği yapılarak Ayasofya ve Eyüp Sultan Camii ve imarethaneleri olmak üzere kentin belirli bölgelerinde çayhaneler (Şekil 4.46) açılmıştır (Macar, 2010). Kızılay tarafından giysi yardımının da gerçekleştirildiği, Soğukçeşme'de Hazîne-i Hâssa'ya ait Alay Köşkü binasının depo olarak kullanıldığı, kurumun buradan göçmenlere binlerce giysi dağıtımı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (İzgöer ve Tuğ, 2013).

Halaçoğlu'na göre Kızılay tarafından Fatih Koca Mustafa Paşa'da göçmenler için bir Muhacir Kulübü açılmıştır. Yazar bu kulüpte göçmenlerin geçici iskân ettiğini de aktarmıştır (Halaçoğlu). Söz konusu kulübe ait daha detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak Kızılay tarafından göçmen kadınlar için açılan "sanat evi" dönemin fikir ve

düşünce ortamında önemli bir atılım olması nedeniyle müteakip bölümlerde detaylıca incelenmiştir.

Şekil 4.44. İstanbul'da Kızılay'a ait bir Çayhane (Kızılay Arşivi, 1915)

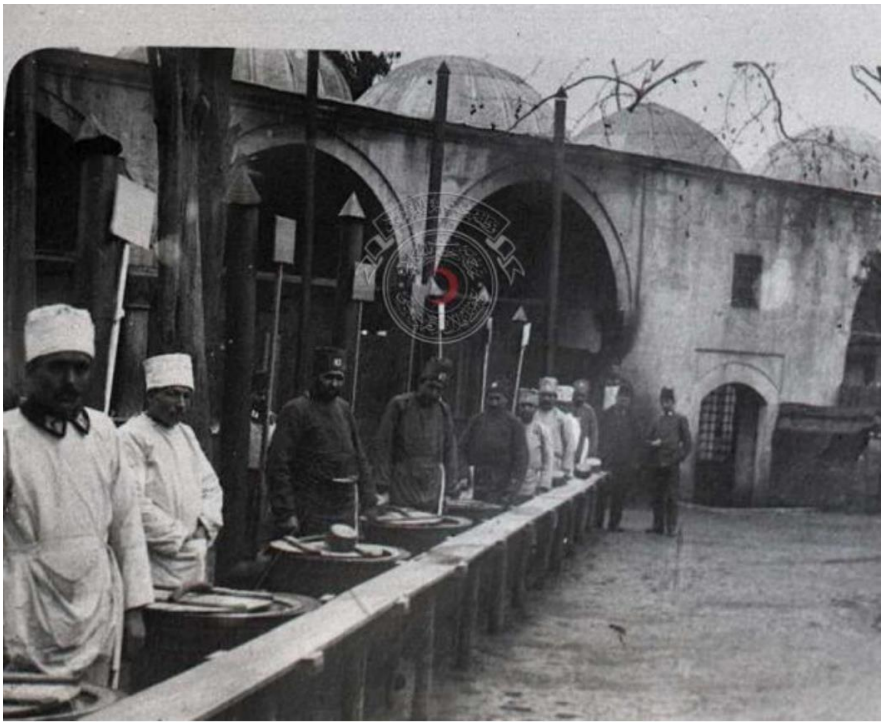

Şekil 4.45. Kızılay ait bir aşevi (Kızılay Arşivleri, t. y.)

4.7. Rumeli ve Kafkas Göçmenlerinin Kent Mekânları Üzerindeki Kalıcı Etkileri

İstanbul'daki binlerce göçmen geçici iskân edildikleri mekânlardan Anadolu'da kurulan yeni göçmen köylerine sevk edilmiştir. Bu sevkiyatın en önemli nedenlerinin başında Anadolu'nun Türkleştirilmesi, çiftçilik ve hayvancılığın kalkındırılması olsa da aslında İstanbul'un iktisadi olarak binlerce göçmeni barındıracak bir ekonomisinin olmaması da diğer önemli bir etmendir. Çünkü söz konusu yıllarda İstanbul, Osmanlı Devleti'nin en büyük tüketicisi konumundadır (Topuz, 2018). Ayrıca İstanbul'un Balkan Savaşlarının olduğu yıllarda 19. yüzyıl kentlerine oranla 900, 000'i aşan yoğun bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle nüfus yoğunluğu da Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da kalıcı iskânlara sıcak bakmamasının nedenlerindedir (İpek, 2015: 529).

Yapılan arşiv ve literatür araştırmaları sevkiyatlara rağmen İstanbul'da kimi zaman kendi imkanları ile kimi zaman da Osmanlı Devleti'nin kararları ile göçmenlerin birçok semtte kalıcı olarak iskân etmeye devam ettiğini göstermiştir. Muhacir şubeleri tarafından 1882 yılında İstanbul'da ikamet etmeye devam eden, aynı sene Anadolu'ya sevk edilen göçmenlerin kaynak ülkeleri, etnik uyruklarını gösteren bir rapor oluşturulmuştur (EK-G).

Rapora göre sırasıyla Sultanahmet (9,632 kişi, 2,408 hane), Fatih (8,238 kişi, 2, 060 hane) ve Beyazid (6,662 kişi, 1,665 hane), Üsküdar (5,268 kişi, 1,317 hane), Beşiktaş (4,219 kişi, 1, 059 hane) Beyoğlu (3,750 kişi, 932 hane) ve Eyüp (1,445 kişi, 361 hane) semtlerinde yer alan muhacir komisyonu şubelerine kayıtlı göçmenler hakkında detaylı bilgiler yer almıştır. 1882 yılında Mart - Ağustos ayları içerisinde söz konusu göçmenlerden sadece 4,219 kişi Anadolu'ya sevk edilmiş (Musevi göçmenler sevk edilmemiştir) toplamda 43, 538 kişi ikamet etmeye devam etmiştir. Komisyonlarca hazırlanan bu rapor sonucunda söz konusu göçmenlerin Şehremâneti'nce ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir. Ayrıca raporda dikkat çeken bir diğer husus ise Musevi göçmenlerin sadece Beyoğlu (147 kişi) ve Beşiktaş'ta (20 kişi) ikamet ediyor olmalarıdır. (BOA, Y. PRK. KOM., Dosya:3, Gömlek:68).

Söz konusu yüzyılda İstanbul'un Beyoğlu, Fatih gibi merkezi semtleri dışında kentin sınırlarında yer alan bölgelerinde yerleşim seyrek gerçekleşmiştir.

Bu durumu (Lauzanne, 1912) anılarında:

> "Şehirden çıktığımız zaman oldukça iyi bir yolu takibe başladık…Hat boyu geçtiğimiz yol istisna edilirse çevrede hiç kimse yoktu. Bu boşlukta ve yalnızlıkta rahatsızlık veren bir şey vardı. Toprak bile ölmüş gibiydi. Hiç bir tarla ekilmemiş, sürülmemişti… " şeklinde dile getirmiştir.

Göçlerle birlikte artan nüfus karşısında öncelikle İstanbul'da yer alan boş araziler devlet tarafından korunmaya çalışılmış, bu nedenle İstanbul'da çiftçi göçmenlerin bu bölgelere yerleştirilmesi bir dönem yasaklanmıştır. Ancak İstanbul'dan sevk edilmeyen göçmenlerin yerleşimine uygun arazi bulunmakta zorluk çekilmeye başlanmış, İstanbul ve çevresindeki hâli arazi [250] ve çiftlikler göçmenlere kalıcı olarak tahsis edilmeye başlanmıştır (İpek, 2013). Göçmenlere uygun arazi tahsisi yapılmasının yanında konut inşalarında bir kereye mahsus olmak üzere miri ormanlardan kereste temin edilmesine de müsaade edilmiştir (Keskin, 2005). Göçmenler Balmumcu, Zincirlikuyu gibi semtlerde başkalarının arazi ve bahçelerine barakalar yaparak barınma sorununu çözmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine sıkı yasaklarla bir dönem sadece sanat ve ticaret ile uğraşanların İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir (Erkan, 1996). Tarihçi J. McCarthy (1998)'e göre 1912-1920 yılları arasında İstanbul'da 2, 594, o dönemler ayrı bir vilayet olan Çatalca'da 5, 393 kişi kalıcı iskân etmiştir. Ağanoğlu ise McCathy'nin paylaştığı veriler içerisinde kendi imkanı ile İstanbul'a yerleşen subay vb. memur göçmen ailelerine ait veriler yer almadığına dikkat çekmiştir (Ağanoğlu, 2001). Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın istatistiki verilerine göre ise sadece 1912-1920 yılları arasında Rumeli'den göç edenler içerisinde İstanbul'a 6,609, Çatalca'ya 7,500 göçmen yerleştirilmiştir (Oğuzoğlu, 2002).

4.7.1. Semtlerde Kalıcı İskânlar ve Ortaya Çıkan Yeni Köy/Mahalleler

Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenlerinin kalıcı olarak yerleştiği İstanbul'un birçok bölgesinde yeni mahalleler, köyler[251] ortaya çıkmış veya göçmenlerin ihtiyacı

[250] Hali arazi; boş araziler için kullanılan bir ifadedir (TMMOB Harita Kadastro Mühendisleri Odası, 2013)

[251] Söz konusu yeni karye(köy)/mahallelere isim verilirken genellikle göçmenlerin kaynak ülke, kent veya etnik uyrukları kullanılmış zamanla bu isimler değiştirilmiştir. II.Abdülhamid'in saltanat dönemi yıllarında ise Hamidiye ismi farklı coğrafyalardaki birçok göçmen köyü için kullanılmıştır. Yenimahalle tanımlamasının da İstanbul dahil birçok göçmen iskân edilen şehirde yeni kurulan göçmen yerleşimlerine verilen bir isim olduğu anlaşılmıştır. Halaçoğlu'na göre ise Padişah'a hitaben göçmen köylerine Hamidiye, Mahmudiye, Reşadiye, Aziziye isimleri, bazı durumlarda da yerleşenlerin huzura ermesi için Kemaliye veya Refahiye vb. isimler verilmiştir (Halaçoğlu, 1995).

doğrultusunda inşa faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bunun yanında Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar İstanbul kent mekânlarında oldukça fazla isim değişikliği yaşanması, İstanbul ilçe veya semtlerinin tarihi üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda güçlük yaşanmasına neden olmuştur (Şenyurt , 2016). Üstelik İstanbul'da Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan ilçe teşkilatlanması öncesindeki idari yapılanmada mahalle sayılarında ve bağlı bulundukları nahiyeler ve belediye daireleri de değişimler geçirmiştir. [252, 253] Bu nedenle tez kapsamı içerisinde yürütülen çalışmalarda İstanbul'un günümüzde var olan ilçelerine bağlı mahalle, köy isimleri ve hatta Osmanlı döneminde söz konusu bölgede yer alan çiftlik isimleri üzerinden araştırmalar yapılmıştır. Bazı belgelerde ortaya çıkan kalıcı iskânlar söz konusu dönemde farklı bir idari sınır içerisinde belirtilmiş ise de sonuçlar aktarılırken güncel idari sınırlara bağlı kalınmaya çalışılmıştır. [254]

Göçmenlerin İstanbul'da kalıcı yerleşimleri Osmanlı Devleti'nin kimi zaman arazi tahsisi ile gerçekleşmiş olsa da göçmen grupları içerisinde İstanbul'daki arazi, konut vb. gayrimenkulleri kendi satın alanlar veya akraba yanlarına yerleşerek hayatlarını kuran kişilerin olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bu nedenle göçmenlerin İstanbul'daki kalıcı yerleşim alanlarının hepsini tayin etme iddiasından ziyade bu bölümün amacı, semtlerdeki kalıcı iskânlar hakkında Fatih ilçesinden başlayarak önce Avrupa Yakası'nda yer alan daha sonra Anadolu Yakası'ndaki ilçeler hakkında okuyucuya genel bir bilgilendirme yapabilmektedir.

4.7.1.1. Fatih ve Zeytiburnu'nda Kalıcı İskân

Günümüzde Fatih, sınırları içerisinde yer alan 56 mahalle ile birlikte, İstanbul'da mahalle sayısı en fazla olan ikinci ilçedir. Söz konusu mahalleler Osmanlı Devleti'nde

[252] İstanbul'da Cumhuriyet öncesi dönemlerde bir ilçe yapılanması yer almamıştır. İstanbul'un fethi sonrasında kadılık bölgesine dönüştürülen İstanbul'da, nahiye denilen idari bölgeler yer almıştır. 15.yüzyılda Suriçi İstanbul 13 nahiye ve 226 mahalleden oluşmakta, sonraki yıllarda özellikle mahalle sayılarında zaman zaman artış ve azalmalar yaşanmıştır. 1855 yılında radikal bir değişiklikle İstanbul'da belediye teşkilatı yapılanmasına geçildikten sonra nahiyeler belediye dairesi olarak teşkilatlandırılmış, 1868 yılında çıkarılan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi sonrasında ise İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır. 1877 yılında ise belediye dairesi 20'ye yükselmiş, 1878'de bu sayı 10'a düşürülmüş, 1908 yılında tekrar 20'ye çıkarılmıştır (Canatar, 2015).

[253] Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul (Merkez), Adalar, Bakırköy, Beyoğlu, Çatalca, Şile ve Üsküdar'dan oluşan toplam 7 adet kaza yer almış zaman içerisinde yaşanan iç göçler vb etmenlerle eklenen kaza/ilçeler sonrasında 2008 yılı itibariyle İstanbul'un ilçe sayısı 39'a kadar yükselmiştir. [253]

[254] Yapılan araştırmalarda, Zeytinburnu gibi bazı ilçelerde göçmenlerin yoğun iskânına rastlanmamıştır. Bu nedenle bu ilçeler özelinde alt başlık açılmamıştır.

göçmenlerin iskân ettiği en önemli yerlerdir. 1882 yılında sadece Beyazıt'da 1665 hanede 6, 662 nüfus, Sultanahmet'de 2, 408 hanede 9, 632 nüfus ve ayrıca Fatih'de 2, 060 hanede 8, 238 nüfus olduğu özetle günümüz sınırları içerisindeki bölgedeki asgari göçmen nüfusunun 17, 500'ün üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Fatih semtinde göçmenlerin geçici iskânı için çok sayıda konut ve hanların kiralandığı görülse de, Fatih'e kalıcı olarak yerleşmiş göçmenlere dair kayıtlar da mevcuttur. [255]

Zeytinburnu ilçesi ise 1957 yılına kadar Fatih'in bir bucağı olarak kalmış, günümüzdeki idari sınırları Fatih ve Bakırköy ilçesi topraklarından oluşmuştur [256]. Bu nedenle bölgedeki göçmen iskânları Fatih bölgesi içerisinde değerlendirilmiş olup 4.7.1.3 altında da Zeytinburnu hakkında değerlendirilmelere yer verilmiştir.

Fatih'te gerçekleşen iskânlar, genellikle göçmenlerin kendi imkanları doğrultusunda gelişmiştir. Yedikule bölgesinde göçmenlerin kendi imkanları ile kulübeler inşa etmesi dikkat çekmiş olup, göçmenlerin buradan sevki için çalışılmıştır. Şehremâneti tarafından, Yedikule'den Kumkapı'ya kadar kulübelerinin yıkılması sonrası, buradaki göçmenler için Topkapı bölgesinde birer odalı haneler inşa edilmesine karar verilmiştir (BOA, BEO, Dosya:277, Gömlek: 20745). Ancak söz konusu proje ile ilgili herhangi bir çizim, harita, kroki vb. belgeye rastlanmamıştır.

Fatih'te yer alan birçok mahallede baraka veya kulübe inşa etmeden mevcut konutlara yerleşen göçmenlerin olduğu da görülmüştür. Haraccı Muhiddin Mahallesi 'nde (BOA, HR. TH. ., Dosya: 59, Gömlek:42), Mimar Sinan Mahallesi'nde (BOA, BEO, Dosya:825, Gömlek: 61854), Atpazarı Mahallesi'nde (BOA, DH.MKT., Dosya:1283, Gömlek:51), Hırka-i Şerif Mahallesinde (BOA, İ.ML., Dosya:38, Gömlek:52), Koca Mustafa Paşa Mahallesinde (BOA, İ.HUS., Dosya:90, Gömlek:93), Atik Ali Mahallesi (BOA, DH. İD., Dosya: 63, Gömlek:45), Balat mahallesi (BOA, HR.UHM., Dosya:379, Gömlek:11), Aksaray (o dönem Aksaray'da yer alan Sofular Mahallesi'nde) (BOA, DH.MKT., Dosya:2265, Gömlek:97), Karagümrük (BOA, DH.MKT., Dosya:1171, Gömlek:48), Küçük Ayasofya (BOA, MVL, Dosya:469, Gömlek:98), Alemdar (BCA, 30-10-0-0,

[255] Örnek belgeler için bkz. BOA, DH.İ.UM. EK. Dosya:95, Gömlek:82,93,107 ve 130, BOA, HR.TH., Dosya:112, Gömlek:43; BOA, HR.TH..,Dosya:114,Gömlek: 34; BOA, HR.TH.., Dosya:123, Gömlek:56; BOA, HR.UHM.,Dosya:279,Gömlek:46; BOA, Y..MTV., Dosya:283, Gömlek:20; BOA, HR.SFR.04.., Dosya:386, Gömlek:8; BOA, HR.SFR.04..,Dosya:474, Gömlek:15).
[256] Daha detaylı bilgi için bkz.: (TC Zeytinburnu Kaymakamlığı)

Dosya:189, Gömlek:295, Sıra:2), Hocapaşa (BOA, DH.SN.THR., Dosya:14, Gömlek:97), Molla Feneri (BOA, BEO, Dosya: 248, Gömlek:18549) mahallelerinde göçmenlerin iskân ettiği anlaşılmaktadır. 1877 yılında Ayvansaray, Tophane ve Kocamustafapaşa'ya yerleştirilen göçmenlere eşya dağıtımı da yapılmıştır (BOA, Y. . PRK. KOM., Dosya:1, Gömlek:4).

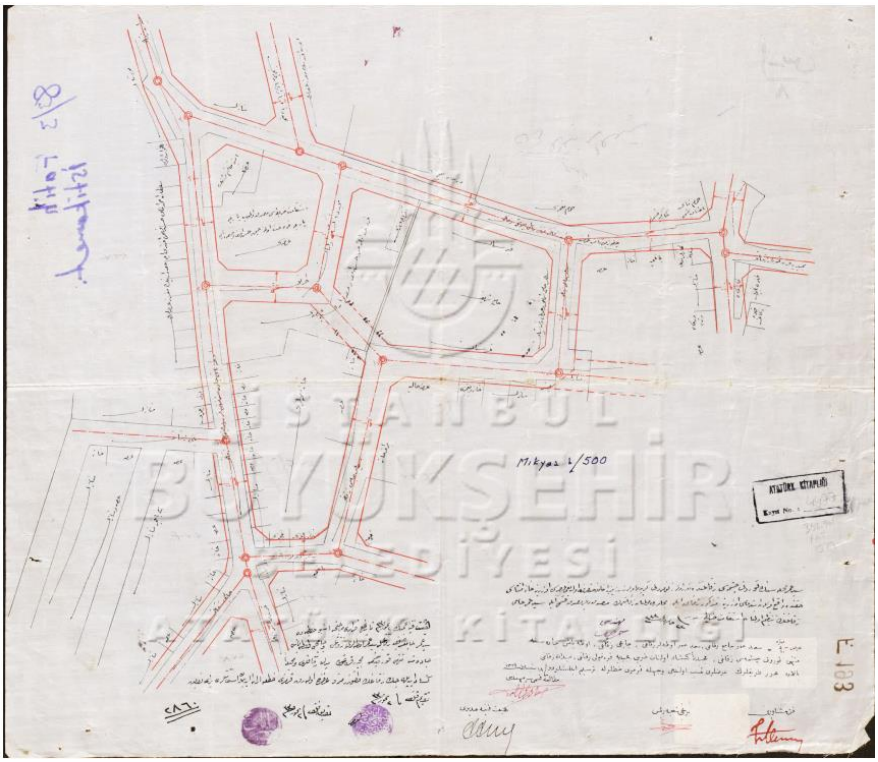

Şekil 4.46. Fatih - Seyyid Ömer mahallesi 1/500 harita (İBB Atatürk Kitaplığı, 1913)

1870'li yıllarda Hoca Hayreddin Mahallesinde (BOA,HR.İD., Dosya:3, Gömlek:55) kendi imkanları ile yerleşen göçmenlerin akrabalarının da sonradan İstanbul'a göç ederek bu bölgelerde kalıcı iskân ettiği anlaşılmaktadır (BOA,HR.İD., Dosya:2, Gömlek:17). Belgeler içerisinde bazı mahallelerdeki iskânların haritalarının çıkarıldığı görülmüştür. 1913 yılında Fatih - Seyyid Ömer mahallesinde Giridli bir göçmene konut inşası için arsanın kullanımını ve sokakla ilişkisini gösterir bir harita oluşturulmuştur. Şehremâneti Hey'et-i Fenniyesi tarafından yayınlanan haritada bina yer ve sahiplerinin isimleri gösterilmiştir (Şekil 4.46.).

Fatih bölgesindeki yoğun iskân sonrasında bölgede izinsiz inşa faaliyetleri de yaşanmıştır. 1889 yılında Bosna göçmenlerinden Mehmed Said'in Fatih civarında

inşasına giriştiği hane için ruhsat istediği görülmektedir (BOA, DH.MKT., Dosya:1726, Gömlek:62). 1894 yılında Fatih'te boş arazilerin Rumelili göçmenler tarafından talep edildiği ancak bu talebin kabul edilmediği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., Dosya:282, Gömlek:18). 1900 yılında Fatih'te bulunan arsasına, göçmenler tarafından külliye inşa edildiği iddiasıyla Alemdar Ahmed isimli bir şahıs tarafından yapılan şikayet, bölgede kaçak yapılaşmanın sürdürüldüğünü göstermektedir (BOA, DH.MKT., Dosya:2341, Gömlek:101). 1901 yılında Fatih'te Pirinççi Sinan Mahallesi'nde Sıra Odaları namıyla bilinen hanelerin önündeki bir bostanın bir göçmen tarafından satın alınarak maksadın dışında haneler yapıldığı ve satıldığına dair yapılan bir şikayet de dikkat çekmektedir. Buna göre yapılan izinsiz evler nedeniyle bölgede varolan diğer konutların yeterince gün ışığından faydalanmaması veya havalandırılmasında sorunlar yaşandığı bildirilmiştir. Şikayetler sonrasında sokak aralığının daha geniş düzenlenmesi ve yeni inşa edilen konutlara ruhsat verilmemesine karar verilmiştir (BOA, ŞD., Dosya:3004, Gömlek:34).

Fatih bölgesinde ticaret ile uğraşan göçmenlerin ticari faaliyetlerine kimi zaman izin verilmiş kimi zaman ise şikayetler belgelere yansımıştır. Kırım göçmenlerinin Fatih semtinde duhan (tütün anlamına gelmektedir) satmalarına izin verilmiştir. (BOA, A. MKT. MHM., Dosya:161, Gömlek:84). 1888 yılında Fatih Camii avlusunda pazar kurmaları engellenen göçmenlerin sonrasında esnafın dükkanları önünde tezgâh açmasından şikayetçi olunduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., Dosya:1553, Gömlek:1).

Yukarıda söz edildiği üzere Fatih bölgesinde bazı boş araziler göçmenlere tahsis edilmese de 19. yüzyılın son döneminde mahlul yani mirasçısı olmayan konutlar göçmenlere tahsis edilmiştir. [257] Ayrıca yine Fatih'de Silivrikapı gibi bölgelerde bazı arazi ve bostanların istimlak edilerek göçmenlere tahsis edildiği de anlaşılmıştır. [258]

Fatih'de mevcut mahallerdeki kalıcı iskânlar dışında toplu yerleşimler sonucunda iki ayrı mahalle/karyenin ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlardan ilki 1909 yılında Balat'da oluşmuş, göçmenler tarafından kurulan bu karye "Refahiye" olarak isimlendirilmiştir

[257] İlgili belgelerin künye numaraları için bkz.: (BOA,ŞD.,Dosya:124,Gömlek: 77), (BOA,İ.EV..,Dosya: 9,Gömlek:2), (BOA,BEO,Dosya:220,Gömlek:16500), (BOA,BEO,Dosya:562,Gömlek:42124)

[258] Göçmen iskânı için Silivrikapı'da Raif Paşa'ya ait olan tarla ve bostanın istimlakına karar verildiği anlaşılmaktadır (BOA, BEO, Dosya:605, Gömlek:45337).

(BOA, DH. MUİ., Dosya:32, Gömlek:24). 1934 yılında yayınlanan İstanbul Şehir Rehberi'nde Refahiye isimli köy, sokak veya cadde ismine rastlanılmamış olsa da, 23 Temmuz 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan ticari bir ilanda Fatih'de Balat bölgesinde Refahiye Sokak isimli bir kent mekânının olduğu saptanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1933). Fatih Hobyar Bölgesi'ne ayrıca Bulgaristan Kızanlık'dan gelen Musevi göçmenlerin yerleştiği de bilinmekte olup, mektep inşa ettikleri de arşiv kayıtlarına geçmiştir.

4.7.1.2. Bayrampaşa, Eyüpsultan ve Gaziosmanpaşa Kalıcı İskân Faaliyetleri

Bayrampaşa, Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgeye yerleşen Rumeli göçmenlerinin başlattığı hayvancılık faaliyetleri sonrasında Sağmalcılar olarak isimlendirilmiş, 1960'lı yıllarda Rumeli'den aldığı yeni göçlerle gelişmeye devam ederek 1978 yılında bölgenin ismi eski bir çiftlik sahibi olan Sadrazam Bayram Paşa anısına Bayrampaşa olarak değiştirilmiştir (TC. Bayrampaşa Kaymakamlığı, t.y.).

Eyüpsultan da bölgedeki yoğun göç iskânından etkilenmiş, İnbaşı'na (2012) göre 17. yüzyıldan itibaren Rumeli toprakları üzerinden gelen göçmenlerin iskân ettiği bölgede Müslüman göçmenler tarafından Üsküp Mahallesi kurulmuştur.

Gaziosmanpaşa sınırları içerisinde yer alan Taşlıtarla, Balkan Savaşları sonrasında göçen müslümanların yerleştirildiği bir semttir. Taşlıtarla'da ki göçmen iskânı, bölgeye yakın olan Eyüpsultan, Kasımpaşa ve Hasköy'de sanayi gelişimine katkıda bulunmuş ve dolayısıyla sanayi yerleşim dokusunu etkileyen bir etmen olarak yer almıştır(T.C Eyüpsultan Kaymakamlığı, t.y).

4.7.1.3. Bakırköy, Bahçelievler, Esenler, Bağcılar ve Güngören'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

1925 yılına kadar "Makriköy" olarak adlandırılan ilçe 1925 yılında "Bakırköy" adını almıştır. Bakırköy tarihi üzerine kaleme alınan eserlerde II. Dünya savaşı sonrasında Zeytinburnu'na yerleştirilen Yugoslavya göçmenlerinden ağırlıklı olarak söz edilse de (Pınar, 2014) arşiv araştırmaları bölgenin 19. yüzyıl itibariyle göçmenlerin birden fazla bölgede yerleştiği önemli bir semt olduğunu göstermiştir.

Şekil 4.47. 1901 yılına ait Osmaniye, Safraköy ve Çobançeşme haritası

1888 yılı tarihli bir belgede Bakırköy'deki göçmenlerin yerleşmesi için Çobançeşme civarında bulunan beş arazi ve cami-mektep yapılmak üzere de farklı bir arazinin tahsis edildiği aktarılmaktadır. Bu bölgede kurulacak köyün "Osmaniye" olarak isimlendirilmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir[259] (BOA, DH.MKT., Dosya:1485, Gömlek:1). Bölgede bir göçmen köyü olduğu ileri tarihli belgelere de yansımıştır. (BOA, DH. MKT., Dosya:458, Gömlek:6) 1901 yılında bölgedeki köylere ait çizilen haritalarda göçmen köyüne yer verilmiştir (Şekil 4.47.). Bakırköy haritası üzerinde Kırmızı işaretli yer Osmaniye, mavi işaretli yer Safraköy Çiftliği, sarı işaretli yerler Çobançeşme'dir [260].

Bakırköy'ün farklı semtlerine farklı tarihlerde göçmen yerleştirilmeye devam edilmiştir. 1890 yılında Bakırköy'de yer alan Viranbosna köyünde de Bulgaristan Yanbolu'dan gelen göçmenlerin yerleştirildiği ve ziraat faaliyetleri için arazi talep ettikleri görülmüştür (BOA, DH. MKT., Dosya:1728, Gömlek:27)

[259] Bakırköy'de kurulan Muhacir Köyü'nde cami ve mektep inşası arşiv kayıtlarına yansımıştır.
[260] Harita üzerinde işaretlemeler yazar tarafından yapılmış olup haritanın kaynakçası için bkz. (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye, 1912/1913).

1911 yılında Bakırköy Safra Çiftliği'nde göçmenler için konutlar inşa edildiği (BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya:53, Gömlek:3),1921 yılında Bakırköy'deki Metris Çiftliği otlağının yine göçmenlere tahsis edildiği (BOA, ML.EEM., Dosya:1352, Gömlek:10), 1924 yılında ise Fovice muhacirlerinin Bakırköy'de iskân edileceklerine karar verildiği anlaşılmaktadır (BCA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:86, Sıra:24) .

1992 yılında Bakırköy'den ayrılarak ilçe olan Bahçelievler'in ilçe sınırları içerisinde Cumhuriyet, Çobançeşme, Fevziçakmak, Hürriyet, Kocasinan, Siyavuşpaşa, Soğanlı, Şirinevler, Yenibosna, Zafer ve Bahçelievler mahalleleri bulunmaktadır (Bahçelievler Belediyesi, 2015). Bu nedenle bir zamanlar Bakırköy'e bağlı olan bu semtler üzerinde yapılan araştırma sonuçları Bahçelievler başlığı altında değerlendirilmiştir. Yapılan literatür çalışmaları günümüzde Bahçelievler sınırları içerisinde yer alan Yeni Bosna'ya çok sayıda Bosnalı göçmenin iskân edilmesi sonrasında bölgenin Yeni Bosna ismini aldığını göstermiştir (Demirel, 2008).

Esenler ilçesi de uzun yıllar Bakırköy'e bağlı iken 1992 tarihinde Güngören'e bağlanmış olup 1993 yılında ayrı bir ilçe durumuna gelmiştir. Bölgede Cumhuriyet dönemine kadar Rum köyleri varlığını sürdürmüş, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında mübadele anlaşmaları ile Litros ve Avas köyleri boşaltılarak bu köylere Rumeli göçmenleri yerleştirilmiştir. Litros Köyü'nün ismi de 1930'lu yılların sonu itibariyle Esenler olarak değiştirilmiştir. (T.C. Esenler Kaymakamlığı, t.y.). Bayır ve arkadaşları (2015) tarafından gerçekleştirilen arşiv araştırmaları, 20. yüzyılın başında Selanik'ten göç eden İbrahim Turhan'ın, Litros Köyü'ne yerleşerek bölgenin gelişmesinde ve Türkleşmesinde önemli katkıları olduğunu ortaya koymuştur. İbrahim Turhan'ın torunu olan Ahmet Sabri Uluğ ile gerçekleştirilen söyleşide, Turhan'ın bölgede 6 milyon dönüm arazisi olduğu söylenen Ferhat Paşa'ya ait arazileri satın alarak kurduğu Ferhat Paşa Çiftliği'nde tarım faaliyetlerini başlattığı, böylece İstanbul'un gıda ihtiyacının önemli ölçüde karşıladığı aktarılmıştır (Munyar, 2009).

Güngören ilçesi ise Cumhuriyet öncesi dönemlerde tıpkı Esenler gibi bir Rum yerleşim bölgesidir. Vitos Köyü olarak isimlendirilen Güngören, mübadele sonrası Rumların ayrılması ile Yunanistan üzerinden gelen göçmenlere geçmiştir (T.C. Güngören

Kaymakamlığı, t.y.) [261]1992 yılında Bakırköy'den ayrılarak ilçe olan Bağcılar, Osmanlı dönemi yıllarında da Rumların ağırlıklı yaşadığı Mahmutbey Nahiyesi'ne bağlı bir köydür. Ancak köyün o yıllarda ismi Çıfıtburgaz'dır (Bağcılar Kaymakamlığı, t.y). Arşiv araştırmaları Çıfıtburgaz karyesinin 1921 yılında Yeniburgaz olarak isim değiştirdiğini göstermiştir (BOA, DH.İ.UM, Dosya:22, Gömlek:87). Ancak yapılan taramalarda Cumhuriyet öncesi dönemde bölgeye yerşen göçmenlere ait kayda rastlanmamıştır.

4.7.1.4. Küçükçekmece, Başakşehir ve Avcılar'da Kalıcı İskân Faaliyetleri

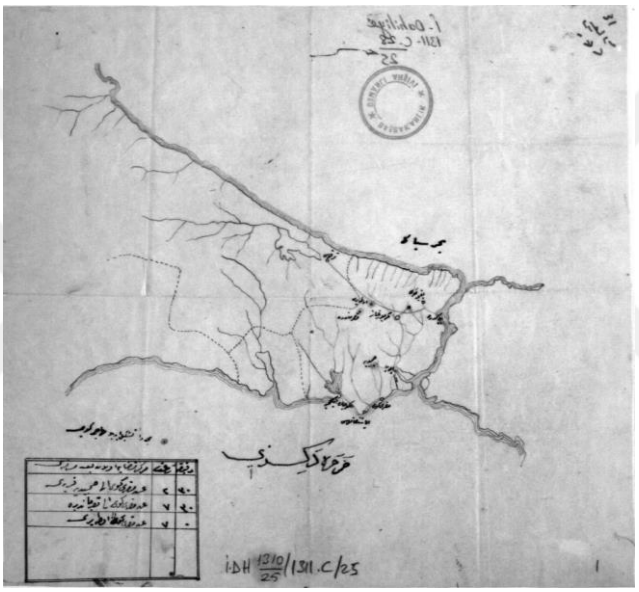

Şekil 4.48. Küçükçekmece'de göçmen iskânıyla kurulan Odayeri ve Kısırmandıra köyleri (BOA, İ. DH. ,Dosya: 1310, Gömlek:25)

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Yeşilköy nahiyesinin bir köyü durumunda bulunan Küçükçekmece, İstanbul'un fethi sonrasında Çekme-i Küçük olarak isimlendirilmiştir (T.C. Küçükçekmece Kaymakamlığı). 1894 yılında Küçükçekmece'ye yerleşen göçmenlerin kurdukları köylerden birisine Odayeri, diğerine Kasırmandıra ismi verilmiştir (BOA, BOA.İ.DH., Dosya:1310, Gömlek: 25). Aynı sene bu iki köyün

[261] Esenler ve Güngören ilçelerindeki göçmen yerleşimlerinde Cumhuriyet sonrası dönemlerde yaşandığı için tez kapsamı içerisinde bulunmamaktadır. Bu nedenle sonuç bölümünde yer alan haritalandırmalarda yer almamıştır.

Hamidiye olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir (BOA, ŞD., Dosya:2628, Gömlek:3).

Küçükçekmece bölgesine tütüncülükle ilgilenen göçmenlerin yerleştirildiği bilinmektedir. Bu göçmenlerin ekim işlemlerine devam etmeleri ve tarımın geliştirilmesi için Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda da destek verildiği gözlemlenmiştir. (BCA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:84, Sıra:14). Küçükçekmece Gölü yakınlarında bulunan Hamdi Paşa Çiftliği ve Çiftlik-i Hümayun'un Bosna Göçmenlerinin iskânına açıldığı, çiftlikleri inceleyen göçmen temsilcilerinin mekânları barınma vs. yönleri ile iskâna uygun gördüğü ve memnuniyetlerini padişaha bildirdikleri bilinmektedir. 1880 yılında iletilen mektupta Bosnalı müslümanların İstanbul'a göçlerinin devam etmesi gerektiği de açıklanmıştır (Demirel, 2008).

Başakşehir, 2008 yılında Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Esenler'den ayrılan mahallelerle ilçe haline dönüştürülmüştür (Başakşehir Kaymakamlığı, t.y). Başakşehir sınırları içerisinde yer alan çiftliklerde ve konutlarda geçici iskânlarla sayıları artan göçmenlerin bir kısmının farklı yerlere sevkiyatları gerçekleşse de artan göçmen yoğunluğu sonrasında 1914 yılında bölgeye yeni göçmenlerin sevk edilmemesi hususunda karar alınmıştır (BOA, DH. ŞFR., Dosya:41, Gömlek:221).

19. yüzyıl tarihli belgelerde ise bölgede yoğun şekilde Kırım göçmenlerinin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu göçmenlere çiftlik arazilerinden tahsis edilmiştir (BOA, A. MKT. MVL, Dosya:134, Gömlek:21), (BOA, A. MKT. UM, Dosya:574, Gömlek:32). Çiftlik arazileri sınırlarında yer alan köylere de göçmenlerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin bölgede yer alan Şamlar Köyü, 15. yüzyılda Şam'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile kurulmuş olup, ilerleyen yüzyıllarda Rumeli göçmenleri yerleştirilmiştir. Kayabaşı, eski adıyla Aya Yorgi Köyü ise Rumlara ev sahipliği yapıyor olsa da 1845 yılında köye Rumeli üzerinden gelen ve gayrimüslim göçmenler yerleşmiştir (Gündoğdu ve Önal, 2021).

1913 yılında bölgede kurulan Ispartakule Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde ise 10 binin üzerinde göçmen ve askerin tedavisi sağlanmış, Başakşehir'i kentin sağlık hizmeti verilen önemli noktalarından biri haline getirmiştir (Gündoğdu, Raşit, 2021)

Yapılan literatür araştırmaları, Avcılar bölgesine Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleşen mübadeleler sonrasında göçmenlerin iskân ettiğini göstermiştir (T.C. Avcılar Kaymakamlığı, t.y).

4.7.1.5. Çatalca, Büyükçekmece, Esenyurt ve Beylikdüzü'nde Kalıcı İskân Faaliyetleri

Çatalca, günümüzde İstanbul'un batı sınırını oluşturan ilçelerden biri olsa da, tez dahilinde incelenen yıllarda İstanbul idari sınırları içerisinde yer almamıştır. 1865 senesinde Meclis-i İdare-i Liva[262] haline getirilmiş olup, 1895'te bağımsız bir sancak durumuna gelmiştir. Coğrafi konumu gereği Rumeli üzerinden gerçekleşen göç dalgalarında hedef ve transit kent olarak göçmen sorunları ve göçmen iskânları ile karşı karşıya kalmıştır. Erken Cumhuriyet yıllarında devam eden mübadelerle de hem göç vermiş hem de göç almaya devam etmiştir (T.C. Çatalca Kaymakamlığı, t.y.).

Çatalca'da yer alan çok sayıda köye, çiftliğe ve araziye göçmenlerin kalıcı olarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayvatlı karyesi[263], Filboz Çiftliği[264], Daye Kadın Çiftliği[265], Kilyos Çiftliği, [266] Gelevri (Yolçatı) ile Küçükkılıçlı Çiftliği [267], Karacaköy Nahiyesi ve Kürtdere Çiftliği (BOA, İ.HUS., Dosya:179, Gömlek:15), Taya Hatun Çiftliği[268], Terkos ve Deli Yunus Çiftlikleri[269], Çilingir Köyü ve Haraçlı Karyesi [270] bu yerleşimlerden bazılarıdır.

1903 yılında Çatalca ve Büyükçekmece'deki çiftliklerde kalıcı iskân eden Kırım göçmenlerinin arazilerini Bulgarlara sattığı yönünde şikayetler yaşanmış bunun üzerine yapılan araştırmada bu iddianın doğru olmadığı Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya:691, Gömlek:63). Bu olay, Osmanlı Devleti'nin

[262]Livâ: kazadan büyük, vilâyetten küçük yerleşim merkezleri, sancak (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2016-2023)
[263]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, DH.H...,Dosya:3,Gömlek:74).
[264] Padişah'a ait çiftliklerden olan Filboz Çiftliği'ne kırk hane göçmen iskân edilmiştir (BOA, Y..MTV., Dosya:3, Gömlek:103).
[265] Çiftlik sahipleri ile arazi ihtilafı yaşandığı da anlaşılmaktadır (BOA, DH.İ.UM, Dosya:7, Gömlek:1).
[266] Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, ML.EEM., Dosya:53, Gömlek:46).
[267]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, HH.İ., Dosya:86, Gömlek:90).
[268] Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, MV.,Dosya:203,Gömlek:52).
[269] Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, MV.,Dosya:203,Gömlek:54).
[270] Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA, DH.MKT.,Dosya:373,Gömlek:63).

göçmenlere tahsis ettiği toprakların alım satımı konusunda da takipçi olduğunu göstermektedir.

Çatalca'da Istranca vakıf ormanlarında da göçmen iskânıyla muhacir köyleri ortaya çıkmıştır. (BOA, MF.İBT., Dosya:267, Gömlek:92). Ayrıca İstanbul'un merkezi semtlerinden Çatalca'ya giden göçmenlerin Karacaköy, Belgrad ve Podima Karyelerini işgal ettiği, buralarda yaşayan Hristiyan halkın mağdur olduğu iddiaları da belgelere yansımıştır (BOA, DH. ŞFR., Dosya:42, Gömlek:26).

Yine bölgede Abdülhamid Evkafı'na ait olup, kira süresinin sona ermesi veya kira akdi olan arazilerin de göçmenlere iskân için tahsis edildiği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD., Dosya:194, Gömlek:104),

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Çatalca'da yoğun olarak Arnavut göçmenlerin iskânı gerçekleşmiştir. Ancak Çatalca'nın cepheye yakınlığı, bölge halkı ile göçmenlerin yaşadıkları uyum sorunları gibi nedenlerle Arnavut göçmenlerin iskânı bölgede yasaklanmıştır. Bölgeye yerleşen Arnavutlar hakkında detaylı bir rapor talep edilerek arazi, mülk, evlilik kayıtlarının araştırılması istenmiştir. Bölge halkından kişilere evlenen Arnavutların beyanname vermeleri koşulu ile yerli sicile/nüfusa kayıtları ise uygun görülmüştür (Dündar, 2002).

Bölgeye yerleşen binlerce göçmen, çiftçilik ve hayvancılık faaliyetleri ile bölgeyi canlandırmıştır. 1922 yılında alınan bir kararla Çatalca livasına iskân edilen göçmenlerin zirai faaliyetlerini desteklemek için gerekli olan hayvan ihtiyacının ordu hayvanlarından karşılanması sağlanmıştır (BOA, MV., Dosya:224, Gömlek:139). Aynı yıllarda, işgal döneminde evleri harap ve istilaya uğrayan göçmenlerin inşa edecekleri evlerine mîrî ormanlardan parasız kereste temin edilmesi de sağlanmıştır (BOA, MV., Dosya:236, Gömlek:105).

1923 yılında bölgedeki Rumların göçü sonrasında Çatalca'da kalan bağ ve bahçelerinin Müslüman göçmenlere dağıtıldığı, böylece söz konusu tarım arazilerinin telef olmasının önüne geçilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır (CA,272-0-0-11, Dosya:16, Gömlek:65, Sıra:6).

19.yüzyılın son döneminde Çatalca'ya bağlanan Büyükçekmece ise uzun yıllar Çatalca'nın idari sınırları içerisinde yer aldıktan sonra 1987 yılında ilçe haline getirilmiştir (T.C. Büyükçekmece Belediyesi, t.y.). Büyükçekmece ve çevresinde Çatalca'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi yoğun bir göçmen iskânı gerçekleşmiştir. Bir dönem Bulgar köyü olan Papazburgaz'a 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Kırım göçmenleri yerleştirilmiştir (Nişanyen, t.y.).

Bilinen ilk ismi "Gardan" olan ve sonra Kavaklı Karyesi olarak geçen bölge ise Osmanlı beylerinin av vb. etkinliklerine ev sahipliği yapması nedeniyle "Beylikdüzü" olarak isimlendirilmiştir. Beylikdüzü'nde de mübadele ile İstanbul'a göç eden Türklerin yerleştiği ve bölgede çiftçilik, hayvancılık faaliyetlerini geliştirdiği bilinmektedir (T.C. Beylikdüzü Kaymakamlığı, t.y.) .

4.7.1.6. Silivri'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Günümüzde İstanbul'un batısındaki diğer ilçe konumunda olan Silivri, Osmanlı'nın son dönemlerinde farklı işgallere uğramıştır. 1912 yılında gerçekleşen Balkan Harbi sonrasında bir süre Bulgar işgalinde kalmış ve sonrasında Osmanlı idaresine geçmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesinde Yunan işgali gerçekleşmiş, 22 Ekim 1922 tarihinde İtalyan kuvvetlerinin himayesine geçmiş olup, 1 Kasım 1922'de işgal sonlandırılmıştır (silivri.bel.tr, 2022). Silivri bölgesinde de 20. yüzyıl başında göçmenler iskân edilmiştir. Bölgedeki birçok çiftlik iskân için göçmenlere tahsis edilmiş, göçmenlerin bir bölümü çiftliklerde geçici iskân ettikten sonra bölgede köyler kurmuşlardır. Ahurca çiftliği[271], Yapağca Çiftliği[272], Köstemir Çiftliği[273], Kılınçlı ve Gelevri[274] bu yerleşimlere örnek sayılabilir.

İlk olarak 1865 yılında Yapağca Çiftliği'nde göçmen konutlarının inşa edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır (BOA, MVL, Dosya:1015, Gömlek:51). 1880 yılında Bosnaköy, Gelevri ve Kılıçlı Çiftliklerinde göçmenlerin konut inşaları için miri ormanlardan kesilecek kerestenin nakli üzerine yazışmalar yer almaktadır. (BOA, ŞD.,

[271]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,DH.MKT.,Dosya:1470,Gömlek:69).
[272]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,ZB.,Dosya:3,Gömlek:3).
[273]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,DH.HMŞ.,Dosya:3,Gömlek:3).
[274]Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (BOA,Y..MTV.,Dosya:11,Gömlek:77).

Dosya:285, Gömlek:30). İnşa faaliyetleri göçmen konutları ile sınırları kalmamış, cami ve mektep inşasının gerçekleştiği anlaşılmıştır

4.7.1.7. Arnavutköy'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Arnavutköy bölgesindeki yerleşim açısından en büyük değişim, Balkan Savaşları sırasında bölgeye yerleştirilen göçmenler sonrasında yaşamıştır. Bölgede yer alan Sazlıbosna Çiftliği'nde geçici olarak göçmenlerin iskân edildiği bilinmekle birlikte, sonraki yıllarda Balkan savaşlarından kaçan göçmenler Tayakadın, İmrahor ve Terkos köylerine iskân ettirilmişlerdir (T. C. Arnavutköy Kaymakamlığı, ty). Arşiv belgeleri de bu iskânı doğrulamaktadır. [275] Ayrıca günümüzde mahalle olan ancak o yıllarda karye olan Çilingir'deki arazilerin de 1865 yılında Kırım'dan gelen göçmenlere tahsis edildiği görülmüştür (BOA, MVL, Dosya:997, Gömlek:7).

Yapılan literatür araştırmaları 1877-1878 yılları arasında da bölgeye çok sayıda göçmenin yerleştiğini göstermiştir. Benzer şekilde 1912-1913 yılları arasında gerçekleşen Balkan Savaşında Bulgar işgali Arnavutköy'e kadar ulaşmıştır. Günümüzde bölgede yaşamaya devam eden göçmenlerin torunları da Bulgarların bölgeyi terk ettikten sonra dedelerinin boş ormanlık arazilere iskân ettiklerini aktarmıştır [276].

Arşiv araştırmalarında 1914 yılı tarihli bir belgede Terkos ve Tayakadın'da bulunan Bulgarların, bölgedeki müslüman göçmenler tarafından köylerinden çıkarıldıkları dair kayıtların da yer aldığı saptanmıştır (BOA, HR. SYS., Dosya:2073, Gömlek:3).

4.7.1.8. Sarıyer'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Sarıyer'de Orta Çeşme Caddesi üzerinde yer alan ve Çukurçeşme'nin yakınında Hidayet'in Fıstıklıbağlar yoluna cepheli alanda 93 Harbi sonrası göçmenler tarafından bir mahalle oluşturulmuştur (Balcı, 2022). Sarıyer'de bir göçmen mahallesinin varlığı arşiv kayıtlarından da anlaşılmaktadır. 1922 yılı tarihli bir belgede tamir edilmesi istenen Sarıyer Büyük Köprüsü ile Silahtarağa Köprüsü'nün Şehremâneti'nce tamir edilmekte olduğu ve söz konusu köprülerin Sarıyer Muhacirin Mahallesinde yer aldığı aktarılmıştır

[275] Daha detaylı bilgi için bkz.: Arnavutköyy Terkos'a Bosna göçmenlerinin yerleştirilmesine karar verilmesi (BOA, Y.A.Hus, Dosya:176,Gömlek: 32).
[276] 93 Harbi ile Balkan savaşları sonrası bölgeye yerleşmiş olan göçmenlerle yapılan sözlü mülakatlar mevcuttur. Daha detaylı bilgi için bkz. (Nail Yılmaz, 2014)

(BOA, DH. UMVM, Dosya:97, Gömlek:19). Orta Çeşme Caddesi'nin güneyinde Sarıyer'e bağlı Emirgan'da da bir göçmen mahallesi oluştuğu kayıtlara yansımıştır (BOA, MF. MKT., Dosya:848, Gömlek:31) Emirgan'daki Muhacir Mahallesi hakkında yapılan araştırmalarda bahse konu mahallede Mektep Sokağın yer aldığı bilinmektedir. Mektep Sokak'ın Orta Çeşme Caddesi bölgesi içerisinde olması da Sarıyer'de tek bir göçmen mahallesi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (İBB Atatürk Kitaplığı, 1912).

4.7.1.9. Beşiktaş'ta Kalıcı İskân Faaliyetleri

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'un en önemli yerleşim yerlerinin başında gelen Beşiktaş, eski kaynaklarda genellikle Beşiktaşı olarak isimlendirilmiştir. Baysun'a (1998) göre bu söylem zamanla sadeleşerek Beşiktaş'a dönüşmüştür (Baysun, 1998). Günümüzde 23 mahalleden oluşan ilçede yer alan Bebek, Ortaköy, Yıldız, Kuruçeşme, Balmumcu gibi semtler Osmanlı döneminde de önemli yerleşim birimleridir.

Bölgede yer alan Balmumcu Çiftliği'ne 19. yüzyılın ikinci yarısında göçmenlerin yerleşmeye başladığı, 1889 yılında tutulan tutanaklarda çiftçi ve sanatçı olan göçmenlerin kendi vasıflarına uygun vilayetlere sevklerinin planlanması gerektiği aktarılmıştır (BOA, MV., Dosya:36, Gömlek:35). Ancak altı sene sonra dahi, burada yaşamaya devam ettikleri ve göçmenlerin iskânlarına son verilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır (BOA, MV. Dosya:81, Gömlek:91). Ancak bu karardan hemen sonra bölgede yaşayan göçmenler içerisinde barınma ve bakım sorunu olmayan, ailesi ile birlikte hayatlarını idame edebilmeyi başarmış göçmenlerin tahliye edilmemesi yönünde yeni bir karar çıkmıştır (BOA, BEO, Dosya:500, Gömlek:37489). İlerleyen yıllarda bölgeye kalıcı iskân etmiş olan göçmenlerin kendilerine birçoğu baraka olarak tariflenen konutlar inşa etmiştir (BOA, Y. PRK. HH., Dosya:33, Gömlek:17). [277]

1907-1908 yıllarında Beşiktaş'da Ihlamur bölgesinde bulunan göçmenler için planlanan "Muhacirin Evleri" inşası öncesinde alt yapı çalışmaları yapılmıştır (BOA, DH. MKT., Dosya:1152, Gömlek: 22). Bu belgeye göre Ihlamur bölgesinde bir göçmen yerleşiminin oluştuğu söylenebilir. Günümüzde Beşiktaş'a bağlı iken söz konusu yıllarda Beyoğlu'na

[277] Balmumcu Çiftliği'nin 19.yüzyılın ikinci yarısından ve Cumhuriyet sonrası dönemde devam eden göçmen iskânlarını kent yoksulluğu üzerinden kaleme alınmış detaylı bir çalışma için bkz. (Yılgür, 2015).

bağlı olan Kuruçeşme'de de Rumeli (Bulgaristan-Lofça) göçmenlerinin iskân ettiği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD., Dosya:3118, Gömlek:2).

4.7.1.10. Şişli'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Yukarıda Beşiktaş bölümü içerisinde anlatıldığı üzere Balmumcu Çiftliği'nde gerçekleşen göçmen iskânı, Zincirlikuyu Çiftliği'nde de benzer biçimde şekillenmiştir. Arşiv belgeleri içerisinde iki bölge için kimi zaman ortak tutulan tutanaklarda çiftçi ve sanatçı olan göçmenlerin kendi vasıflarına uygun vilayetlere sevklerinin planlanması gerektiği aktarılmış olsa da (BOA, MV., Dosya:36, Gömlek:35), bu karar uygulanmamış olup, bölgede yaşayan göçmenler içerisinde barınma ve bakım sorunu olmayan, ailesi ile birlikte hayatlarını idame edebilmeyi başarmış göçmenlerin tahliye edilmemesi yönünde yeni bir karar çıkmıştır (BOA, BEO, Dosya:500, Gömlek:37489). Bölgede göçmen iskânının Atikalipaşa Mahallesi'ne kadar uzandığı anlaşılmaktadır (BOA, MF. İBT., Dosya:264, Gömlek:84). Feriköy'de de göçmenlerin oluşturduğu bir mahalle ortaya çıkmıştır. 1898 tarihli arşiv belgesi ile bu mahallenin artık "yeni mahalle" olarak isimlendirileceği aktarılmaktadır (BOA, Y.A.RES., Dosya:88, Gömlek:25). Çeşitli araştırmacılar da konuya dair çalışmalarında mahallenin varlığına değinmiştir[278]. Ayrıca Ali Şenyurt'un da aktardığı üzere Feriköy, gayrimüslüm nüfusun yoğun yaşadığı Beyoğlu'na paralel bir demografik yapıya sahipken, müslüman göçmenlerin bu semte yerleştirilmesi ile önemli değişiklikler yaşamıştır. Farklı inanç gruplarına ev sahipliği yapmaya başlayan bölgede kültürel karşılaşmalar kadar farklı inşa faaliyetleri de gerçekleşmiştir (Şenyurt , 2017). 1954 yılına kadar Beşiktaş'a bağlı olan, ancak daha sonra Şişli sınırları içerisine dahil olan Teşvikiye mahallesi sınırları içerisinde kalan Nişantaşı da göçmenlerin yerleştiği bir başka semttir. 19. yüzyılda söz konusu bölgenin taş ocakları nedeniyle boş arazilerden oluşması bu yerleşimin oluşmasını mümkün kılmış, başta Lofça olmak üzere Bulgaristan'ın farklı yerlerinden göçmenler Taşocağı çevresindeki arazilerde iskân etmişlerdir (Şekil 4.49.).

Feriköy ve Teşvikiye'nin kuzeyinde yer alan bölgeler ise söz konusu yıllarda dutluk ve arpa tarlaları olarak tarımsal faaliyetlere ayrılmış durumdadır. Ancak Sultan Abdülmecit döneminde İstanbul'da artan göçmen sayısı karşısında Abdülmecit bu arazilerde göçmen

[278] Bkz. (İpek, 2013, s. 303), (D'allesio, 2003), (Şenyurt O. , 2018).

iskân edilmesine karar vermiştir.Ortaya çıkan yeni yerleşim alanı ise Mecidiyeköy olarak isimlendirilmiştir (Şişli Belediyesi, 2023). 1932 yılı tarihli bir haberde yer verildiği üzere Mecidiyeköy 93 Harbi dönemi ile başlayan göçmen iskânının çok öncesinde, Musa Dayı olarak isimlendirilen bir Türk'ün kendi çabası ile araziyi islah etmesi sonucunda farklı bir çehre kazanmıştır. Aynı şahsa ait ilk konut ise bölgede bilinen ilk yapıdır. 93 Harbi sonrasında, bölgeye gelen göçmen Türkler, Musa Dayı olarak isimlendirilen kişi ile birlikte bölgeyi iskâna ve tarıma uygun bir köye dönüştürmüşlerdir (Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1932)(Şekil 4.50.).

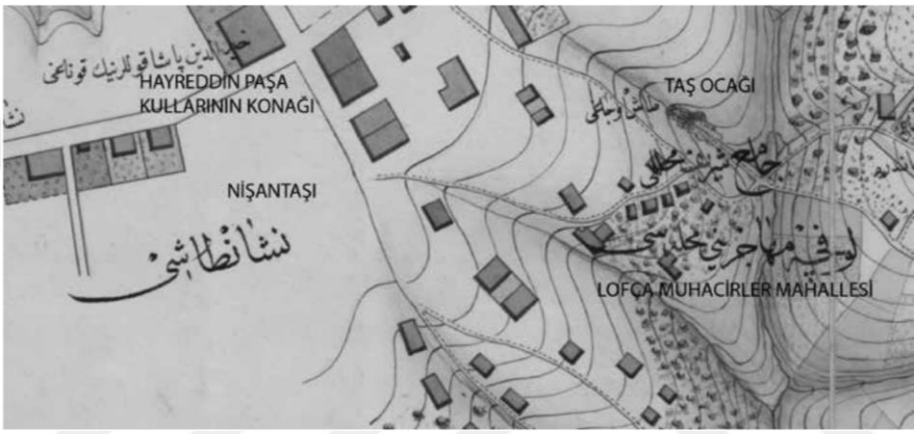

Şekil 4.49. Şişli'de Lofça Muhacir Yerleşimi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. , 1304); (Yılgür, 2019).

Şekil 4.50. Şişli'nin kuzeyinde Mecidiye sınırları içerisinde 1924 yılında da korunduğu anlaşılan dut bahçeleri.

4.7.1.11. Kağıthane'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yapılan çalışmalar 1880'li yıllarda Kağıthane'ye Boşnak göçmenlerinin iskân edildiğini göstermiştir (BOA, İ.DH., Dosya:853, Gömlek:68406). Silahdarağa Çiftliği ve Kağıthane Çayırları olarak geçen arazilerin bir bölümü farklı kurumlara satılmış, bir bölümü de göçmenlere tahsis edilmiştir (BOA, MB.İ., Dosya:179, Gömlek:29). Bölgeye çiftçilikle uğraşan göçmenlerin yerleştirildiği yıllarda, 1887 yılı tarihli bir belgede Kağıthane Deresi'ne bahçe sulamak amacıyla yapılan setlerin yıkıldığı ve Terkos suyunun bölgeye getirilmesi için çeşmeler yapılması gerektiği kayıtlara geçmiştir (BOA, Y.MTV., Dosya: 27, Gömlek:89). II. Abdülhamid, 1893 yılında Kâğıthane Çayırına âbidevî bir çeşme yaptırmıştır, ilerleyen yıllarda bu bölgede çeşmelere yenileri eklenmiştir (Aktepe, 2001). 1903 yılı tarihli belgede bölge halkının çeşmelerden su almak için kavga ettiği ve önlem alınması gerektiği bildirilmektedir (BOA, Y.PRK.AZJ., Dosya:47, Gömlek:49). Bölgede artan su ihtiyacının göçmenlerin iskânı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

1907 yılında ise Kağıthane bölgesinde inşa edilen konutların Rumeli ve Batum göçmenlerine Sened-i Hâkâni ile verildiği belirtilmektedir (BOA, MV., Dosya:117, Gömlek:33). 1909 yılında 30 göçmen ailesi kendilerine Sened-i Hakani verilmediği için itiraz etmiş ve ittirazları haklı görülerek kendileri için de gereğinin yapılmasına karar verilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:2771, Gömlek:136). Belgelerden anlaşılacağı üzere Kağıthane'deki göçmen yerleşimi bir köy veya mahalle olarak ele alınabilecek ölçekte bir kent mekânına dönüşmüştür. Nitekim 1910 yılında burada yaşayan göçmenlerin mektep inşa ettiği de anlaşılmaktadır (BOA, DH. MUİ., Dosya:23, Gömlek:18).

Kağıthane'de yer alan Hamidiye Köyü'nde[279] zamanla bir Boşnak göçmen mahallesinin ortaya çıktığı görülmektedir (BOA, DH.MKT., Dosya:1289, Gömlek:13). Eyüpsultan ile komşu olan köy bazı belgelerde Eyüb Hamidiye karyesi olarak isimlendirilmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:1289, Gömlek:13). 1860 yılında İstanbul'a yoğun göçlerin

[279] Osmanlı Devleti'nde aynı dönemlerde göçmen yerleştirilen ve yeni kurulan birçok köye Hamidiye ismi verilmiştir. Kosava (BOA,ŞD.,Dosya:2458,Gömlek: 10), Eskişehir (BOA,ŞD.,Dosya:2574,Gömlek: 27), İznik (BOA,ŞD.,Dosya:2574,Gömlek: 41) bu yerlerden bazıları olarak sayılabilir.

beklendiği yıllarda Hamidiye Vakıf Dairesi göçmen işleriyle ilgili bir çalışma ofisine dönüştürülmesi için boşaltılmıştır (BOA, A. MKT. NZD., Dosya:300, Gömlek:98).

4.7.1.12. Beyoğlu'nda Kalıcı İskân Faaliyetleri

Beyoğlu, 19. yüzyıl itibariyle göçmenlerin geçici ve kalıcı iskân ettiği önemli semtlerin başında gelmektedir. 1881 yılında Beyoğlu'nda 3,500'e yakın göçmenin geçici iskân ettiği bilinmektedir (Paşaoğlu, 2013). 1882 tarihinde ise Beyoğlu'nda daimî ikamet eden muhacir nüfusu 1, 989'dür (Karpat , 2010). [280]

Osmanlı'nın son dönemi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sütlüce'de (Enez-Galata) göçmenlere iskân için arazi dağıtımı yapılmıştır (CA, 272-0-0-11, Dosya:20, Gömlek:98, Sıra:2). Beyoğlu'nun diğer semtleri üzerinde araştırma yapıldığında göçmenlerin toplu olarak iskân ettirilmediği ancak Tomtom Mahallesi gibi semtlerde kendi imkanları ile yerleşen ve gayrimenkul satın alan kişilerin olduğu anlaşılmıştır (BOA,TS.MA.e, Dosya:1186, Gömlek:24). Ayrıca bölgede mirasçısı olmayan gayrimenkule talip, Rumeli göçmenlerinin olduğu görülmüştür (BOA, MVL, Dosya:488, Gömlek:76).

19. yüzyılda Beyoğlu Hasköy'e Musevi muhacirlerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT., Dosya:1976, Gömlek:18). Hasköy İstanbul'un en eski Musevi yerleşimi olup 15. yüzyılda Sefarad yahudilerinin de buraya yerleştirildiği bilinmektedir. 17. yüzyıla gelindiğinde bölgede çok kültürlü bir yaşamın sağlandığı anlaşılmaktadır (Baronyan, 2014). 1894 tarihli bir belgede bölgeye yerleştirilmeye devam edilen Musevi göçmenlerin Kadıköy ve Haydarpaşa taraflarına yerleştirilmesi veya bir kısmının da Aydın'a naklinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., Dosya:1976, Gömlek:18).

4.7.1.13. Beykoz'da Kalıcı İskân Faaliyetleri

Beykoz, 1930 yılına kadar Üsküdar'a bağlı olup, bu tarih itibariyle ayrılmıştır (T.C Beykoz Kaymakamlığı, t.y.). Yapılan araştırmalar 19. yüzyılda bölgede göçmen iskânın başladığını ortaya çıkarmıştır. 1878 tarihli belgeden 200 kişilik Batum göçmenin oluşturduğu, Gürcü olarak isimlendirilen bir karyenin varlığı tespit edilmiştir (BOA, DH.

[280] Beyoğlu sadece Rumeli ve Kafkas göçmenlerin yerleştiği bir semt olmamıştır. Özellikle Galata ve çevresi Avrupalı göçmenlerin İstanbul'a göç ettiği ve yerleştiği en önemli bölgelerdir (Çelik , 1993).

MKT., Dosya: 1152, Gömlek:79). Bölgedeki Gürcü kültürü varlığı günümüzde Beykoz'da gerçekleştirilen çeşitli etkinliklerle yaşatılmaktadır. [281]

1884 yılında Şehremâneti'nin Kartal ve Beykoz bölgesinde göçmen iskânı için yer kalmadığını bildirdiği anlaşılmaktadır[282]. Ancak ilerleyen yıllarda Beykoz bölgesinde bir araştırma yürütülerek bölgedeki boş araziler tespit edilmiştir. 1895 yılında hazırlanan bu rapor sonucunda 1,200 göçmenin tespit edilen arazilerde iskân edebileceği ortaya konmuştur[283] (Pul, 2013). Aynı sene arazi tespitinde görevli komisyon bölgede 20 bin dönüm arazinin iskân için uygun olduğunu, 200 hanelik göçmenin yerleştirilebileceği ancak arazi şartları nedeniyle bu iskânların tek bir yerleşim altında değil de çeşitli kareyeler (köyler) oluşturularak dağıtılması gerektiğini belirtmiştir (BOA, Y.MTV. Dosya:119, Gömlek:131).

Beykoz'da yaşanan ve sosyolojik açıdan yankı bulduğu anlaşılan en önemli iskân hamlesi 30 Mart 1889 tarihinde başlayan yazışmalara yansımıştır. Buna göre söz konusu tarihlerde Beykoz'da Rum ve Ermeni mezarlıklarının yer aldığı bölgede bir mera, Muhacirin Komisyonu kararı ile göçmen iskânına açılmış ancak bölgedeki Rum ve Ermeniler bu duruma itiraz etmişlerdir (BOA, DH. MKT., Dosya:1611, Gömlek:83). Söz konusu tarihten yaklaşık 20 gün sonra Beykoz'da Ermeni ve Rum Mezarlığı yanında bir göçmen köyü kurulduğu için rahatsız olanların kaleme aldığı bir yazının Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanmasının engellendiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya:1613, Gömlek:39). Aynı hafta içerisinde yapılan incelemede söz konusu köyün iddia edildiği üzere altmış hane değil otuz hane olduğu ve köyün kurulduğu bölgenin Valide Sultan Vakfı'na ait olduğu ve bölgedeki diğer gruplarla ilişiği olmayan bir yerde olduğu rapor edilmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya:1614, Gömlek:49). İlk araştırma raporunun ardından daha detaylı bir açıklama tebliğ edilerek, Beykoz'da Rum ve Ermeni mezarlıkları arasındaki meranın göçmenlere tahsis edilmediği Karacaburun'da yer alan Valide Sultan Vakfı'nın yaklaşık elli dönümlük arazisine göçmenlerin yerleştirilerek mahallenin oluşturulduğu belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya:1616, Gömlek:143).

[281]Bahse konu etkinlikler Beykoz Halk Eğitim Müdürlüğü ve Beykoz Gürcü Kültür Derneği tarafından organize edilmiştir (beykozgüncel, 2019).
[282] İlgili kaynakta arşiv belgesi künyesi olarak Y.A.HUS 176/31-5. 93 21 K. Evvel 299/ 3 R. Evvel 301 (2 Ocak 1884) paylaşılmıştır.
[283]İlgili kaynakta arşiv belgesi künyesi olarak Y.PRK.HH 28/56-1. Bilgisi paylaşılmıştır.

Bahse konu yazışmalar, kentte yaşamakta olan diğer azınlıkların, kurulan göçmen köylerine her zaman sıcak bakmadığını ve hatta ortaya çıkacak karışıklıkları önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin arazi tehsisinde titiz davrandığını ortaya koymaktadır.

Bölgeye sadece Gürcü göçmenler değil Rumeli göçmenleri de yerleştirilmiştir. 1877-78 yılları arasında Rumeli üzerinden göç eden bazı Müslüman göçmenler Beykoz bölgesindeki Çavuşbaşı ve Hekimbaşı Çiftliklerine yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerden bir kısmı Bulgaristan'ın Kızanlık bölgesinden gelmiş, gül yetiştiriciliğinde usta kişiler olması nedeniyle 1883 yılında çiftliğe Kızanlık bölgesinden gül fidanları getirilmiştir (Gündoğdu ve ark., 2008) 1886 yılında bir Leh göçmen olan ve Hıfzıssıhha Umum Başmüfettişliği yapan Bonkowski Paşa'nın çabaları ile gül yağı üretimine başlanmıştır (Günergun, 1988). Yaklaşık 7 sene sonra Çavuşbaşı Çiftliği'nde 17 dönümlük bir gülistanlığı yer almış ve üretilen gül ürünlerinin başta Saray-ı Hümâyûn olmak üzere ilgili yerlere dağıtımı yapılmıştır[284] (Okumuş, 2018). Günümüzde Beykoz'a bağlı Cumhuriyet Mahallesinin Rumeli üzerinden gelen göçmenlerin 20.yüzyılın başında yerleşmesi ile kurulduğu bilinmektedir (Nişanyan, 2010-2023).

4.7.1.14. Üsküdar, Ümraniye, Kadıköy ve Ataşehir'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

Günümüzde Üsküdar ilçesi sınırları içerisinde yer alan Çengelköy Mahallesi'ne bağlı Suyolu semtinde göçmen iskân edildiği bilinmektedir. Bosna göçmenlerinin İstanbul'a yoğun olarak göç ettiği 1883 yılı ve sonrasında II. Abdülhamid Bosna göçmenlerinin iskânları için sahile yakın arazilerin yerleşim için planlanması talep etmiştir (BOA, İ. DH., Dosya:898, Gömlek:71407). Padişaha sunulan raporda İstanbul'da da sahil semtlerinin Bosna göçmenlerinin iskânı için planlandığı, Suyolu'nda 150.000 dönümün iskân için uygun görüldüğü anlaşılmaktadır (BOA, Y.A.Hus, Dosya:176, Gömlek: 32). 1913 yılında kısa bir süre sadrazamlık yapan Mahmut Şevket Paşa'nın anılarında yer verdiği bilgilere göre Mahmut Paşa 3 milyon Rumeli göçmeninin Anadolu'ya sevkini zor gördüğü için bir kısım göçmenin Üsküdar-İzmit arasına iskân edilerek bölgede meyve bahçeleri oluşturulmasını ve tarım faaliyetlerinin arttırılmasını düşünmüştür. Paşa

[284] Gül tarıımı ile ünlü Isparta'da da gülcülük Rumeli i üzerinden gelen ve bölgeye iskân eden göçmenler tarafından başlatılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Okumuş, 2016).

üretilen meyvelerin Avrupa'ya dahi ihrac edilebileceği hayalini kurmuştur. Ancak yapılan araştırmalar bu projenin hayata geçrilemediğini göstermektedir.

Arşiv belgeleri Üsküdar bölgesinde göçmen yerleşimleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu yerleşimler Kısıklı, Bulgurlu bölgesinde yoğunlaşmış olup Burhaniye semtinin de göçmenlerin yerleşimi sonrasında ortaya çıkan yeni bir köy olduğu anlaşılmıştır. Bulgurlu Yalnız Selvi bölgesi günümüzde Ümraniye ilçesinin bulunduğu bölgedir. Arşiv kayıtlarında bu bölge Üsküdar'a bağlı olarak geçmektedir. Ümraniye 1987 yılında ilçe olduktan sonra bölge Üsküdar'dan ayrılmıştır.[285] Bu nedenle bu bölgedeki yerleşimler Üsküdar semti altında incelenmiştir.

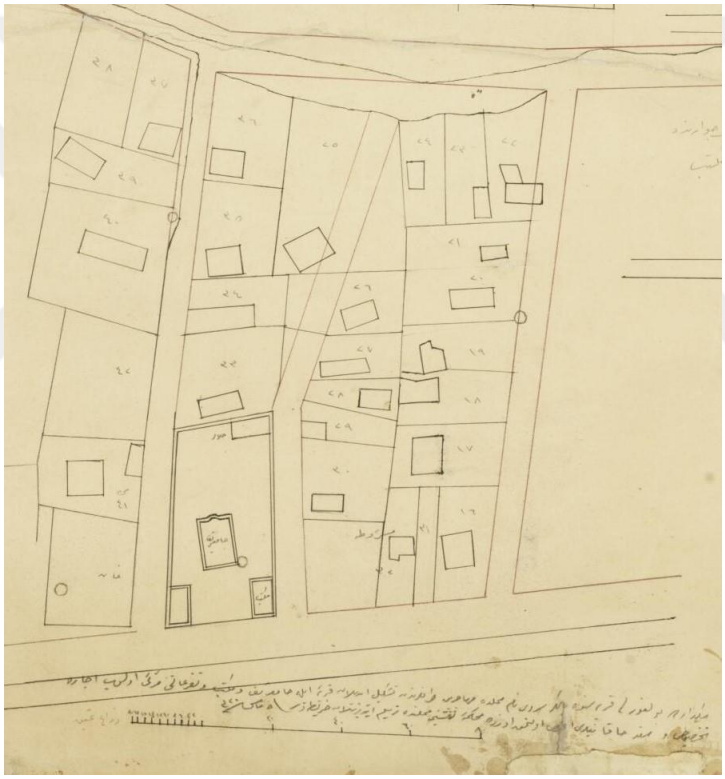

Şekil 4.51. Bulgurlu mahallesinde göçmen evleri ve cami-mektep yapılarını gösteren harita (BOA, PLK p. , Dosya: 443).

Üsküdar'daki en önemli yerleşim Kısıklı'da gerçekleşmiştir. 1898 tarihli bir belgede söz konusu köydeki yerleşimlerden ayrı ayrı bahsedilmiş olup Kısıklı'da Istavroz Deresi'nde dört beş dönüm arazi üzerine bazı göçmenlerin ruhsatsız ev inşa ettikleri bildirilmiştir. (BOA, BEO, Dosya:1238, Gömlek:92793). Göçmenlerin yoğun yerleştiği bölgede 20.

[285] Daha detaylı bilgi için bkz. (umraniye.gov, t.y).

yüzyılın ilk yıllarında cami ve mektep inşası da gerçekleşmiştir. 1907 yılında ise muhacir mahallesi olarak bilinen bölge Burhaniye ismini almıştır (BOA, İ.ŞE, Dosya:21, Gömlek:11).

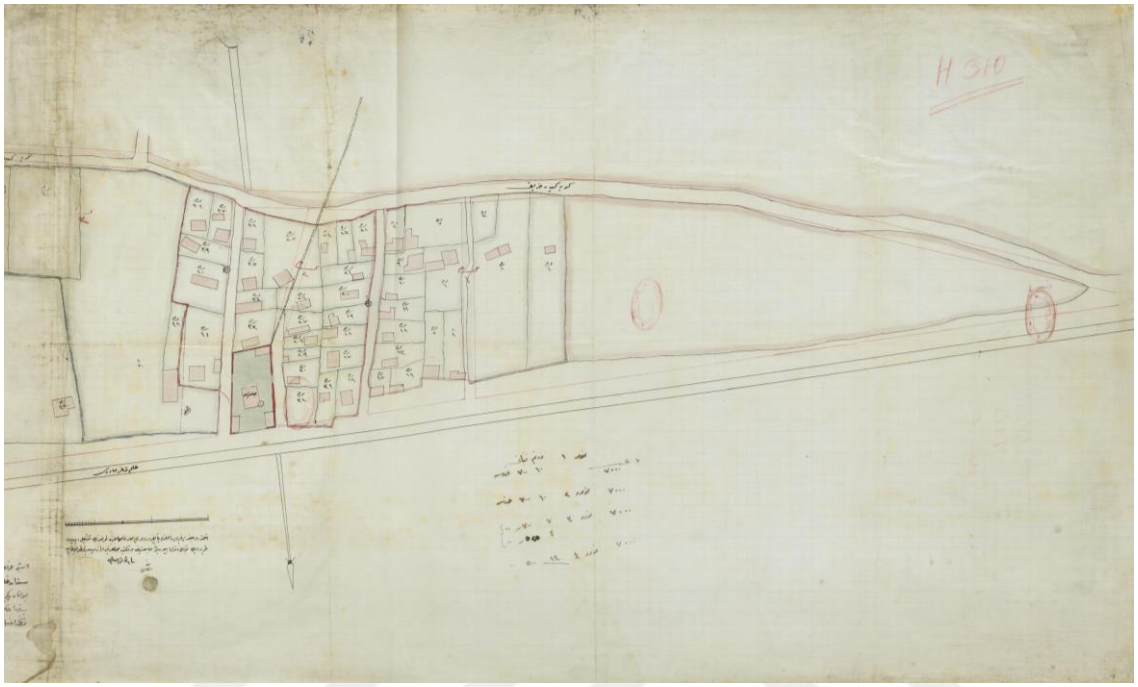

Şekil 4.52. Bulgurlu göçmen mahallesi (BOA, PLK. p., Dosya: 630).

Mayıs 1893 yılında Kızanlık (Bulgaristan) göçmenlerinin Bulgurlu'ya sevk edildikleri, (BOA, Y. PRK. ASK., Dosya:87, Gömlek:32) hemen akabinde ise Üsküdar'ın Bulgurlu ve Tophanelioğlu civarındaki boş arazilere, göçmenler tarafından ruhsatsız evler inşa edildiği kayıtlara geçmiştir (BOA, DH.MKT., Dosya:29, Gömlek:32). 1894 yılında Yalnız Servi bölgesinde tarlalara binalar inşa ederek bölgeyi bir mahalleye dönüştürmeye çalışan göçmenlerden söz edilmiştir. (BOA, DH.MKT., Dosya:132, Gömlek:14) 1901 yılında aynı bölgede göçmenler tarafından bir cami inşasının tamamlandığı ve açılışı için hazırlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, HH.İ., Dosya:135, Gömlek:27). İlerleyen yıllarda göçmenlerin çabası ile kurulan mahalle resmi kayıtlara geçmiştir. Mahalleyi ve inşa edilen cami ve mektepi gösteren bir harita çizilmiştir (Şekil 4.51.). Mahalleye göçmen yerleştirilmeye devam edilmiş, Batum üzerinden İzmit'e ulaşan göçmenler önce Erenköy'e oradan 1906 yılında bölgeye iskân ettirilmiştir. (BOA, ZB., Dosya:470, Gömlek: 63) (Şekil 4.52.). Yalnız Selvi-Bulgurlu Bölgesi 17. yüzyıl başlarında Osmanlı

padişahı I. Ahmet tarafından Şeyh Aziz Mahmut Hüdai'ye vakfedilmiş ve bölge uzun yıllar vakıf mülkü olarak Üsküdar'a bağlı kalmıştır.

Bölgeye iskân eden göçmenler ilk yerleşimciler olarak kabul edilmekle birlikte uzun yıllarca Muhacirköy olarak isimlendirilmiştir.[286] 1906 yılında Bulgurlu'da Servi nam mahalde Cevher Ağa tarafından inşa olunan cami ile mektebin bulunduğu karyenin Bulgurlu'dan ayrılarak Ümraniye namında ayrıca bir karye oluşturulduğu aktarılmıştır (BOA, ŞD., Dosya:817, Gömlek:8). Belgede Cevher Ağa isminin yer alması son derece önemlidir çünkü bölgede var olan Cevher Ağa caminin söz konusu yapı olabileceği düşünülmüştür. Bulgurlu bölgesi 1940'lı yıllarda da Balkanlar üzerinden gelen göçmenlerin de iskân ettirildiği bir yer olmuştur. 1960 yılında köy statüsü elde ederek Ümraniye köy olmuştur (umraniye.gov, t.y). Cumhuriyet arşivinde ise 1924 yılına ait bir belgede, günümüzde Üsküdar'a bağlı olan Küçük Çamlıca semtinde bir göçmen köyünün olduğu ve Recep isimli bir şahısa ait yapının mektep olarak kullanılması için izin istendiği anlaşılmaktadır (CA, 180-9-0-0, Dosya:61, Gömlek:302, Sıra:53).

Ataşehir ilçesi ise 2008 yılında mevcut Kadıköy, Üsküdar ve Kartal ilçelerinden ayrılan mahalleler ile kurulmuştur (T.C Ataşehir Kaymakamlığı, t.y). Yapılan araştırmalar eskiden Kadıköy'e bağlı bir bölge olan Kayışdağı'nda (söz konusu yıllarda cadde olarak geçmektedir) (BOA, MF.İBT., Dosya:416, Gömlek:70) göçmen iskânının olduğunu göstermiştir. Ancak bölgede kalıcı bir iskânın genellikle uygun görülmediği dikkat çekmiştir. Örneğin 1909 yılında İçerenköy'e göçmen iskânı planlandığı ancak bundan vazgeçilerek göçmenlerin tütünçiftlik'e iskân için sevk edildiği (BOA, ML. EEM., Dosya:751, Gömlek:53) benzer şekilde 1915 yılında Kartal'a bağlı olan Küçükbakkalköy'de, Rumeli göçmenlerinin ikamet ettiği ancak bunların daha sonra Çorum'a gönderildiği (BOA, DH. EUM. MH., Dosya:110, Gömlek:67) anlaşılmıştır. Beyoğlu Hasköy'e iskân edilmiş Musevi muhacirlerden bir kısmının da Kadıköy ve Haydarpaşa taraflarına yerleştirildiği bilinmektedir.

[286] Koçu ise Yalnız Servi ile bilinen bölgeye 1876 yılı sonrasında Rumeli toprakları üzerinden gelen göçmenlerin yerleştirildiğini ve muhacirler ismini alan bölgenin sonradan Yeniköy olarak isimlendirildiğini aktarmıştır (Koçu, 1963) Arşiv araştırmaları ile bu bilgi teyit edilememiştir ancak araştırmalar Ümraniye'de "Yeniköy" isimli bir sokak olduğunu göstermiştir.

4.7.1.15. Çekmeköy'da Kalıcı İskân Faaliyetleri

93 Harbi sonrasında, Hopa'ya kadar ilerleyen Rus işgali ile göçe zorlanan ve İstanbul'a ulaşan göçmenlerin önemli bir kısmı Çekmeköy Beykoz bölgesine iskân ettirilmişlerdir (BOA, DH.MKT., Dosya: 1619, Gömlek: 47). Söz konusu göçler devam etmiş, 1912 yılında Alemdağ bölgesinde Karadeniz üzerinden gelen göçmenlerin kurdukları mahalle Yukarıçay ve Aşağıçay diye ikiye bölünerek isimlendirilmiştir (BOA, DH.İD., Dosya:149, Gömlek:13). Çekmeköy'de göçmenlerle birlikte ortaya çıkan en önemli yerleşim Laz Köyü'dür.[287] 1889 yılında dönemin padişahı II. Abdülhamid olması nedeniyle Laz isminin Hamidiye olarak değiştirilmesi için adımlar atılmışsa da bu değişiklik tam anlamıyla resmiyete geçememiş, sonraki dönem Padişahı olan Sultan Mehmed Reşad'a hitaben 1911 yılında Reşadiye ismi köye verilmiştir (TC Çekmeköy Kaymakamlığı, t.y.). 1912 yılına ait bir belgede ise Alemdağ bölgesinde Hopa ve Batum Gürcü Müslaman göçmenlerinin yerleştikleri iki mahallin aşağı ve yukarı Reşadiye isimleriyle ayrı köyler olarak teşkiline karar verildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. İD., Dosya:120, Gömlek:4). Şekil 4.53'de yer alan harita Alemdağ bölgesinde muhacirlerin yerleştiği bölgeyi göstermek üzere hazırlanmıştır.

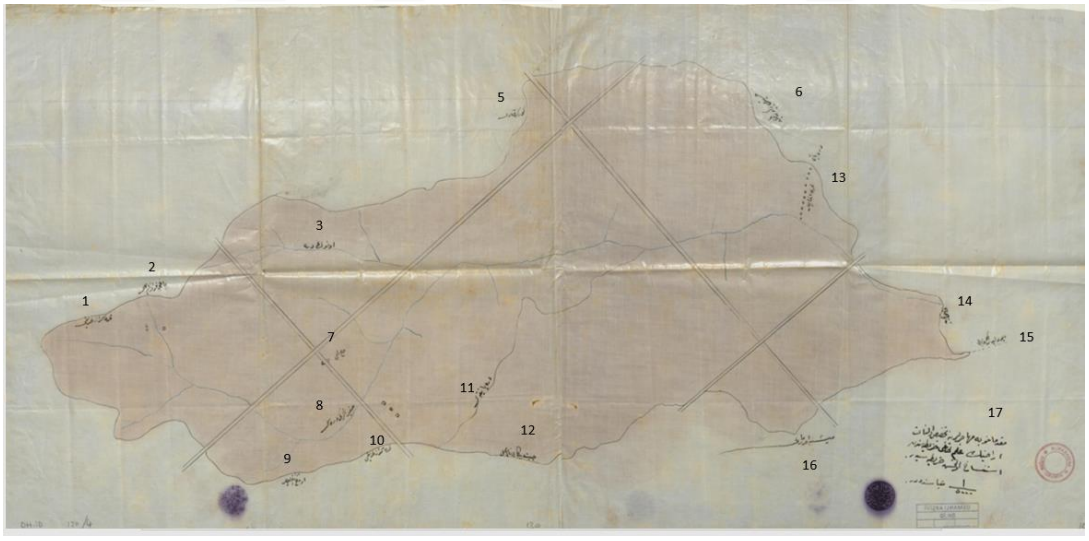

Şekil 4.53. Alemdağ Bölgesi Haritası.

Şekil 4.53'de 1, Karakiraz tarîki, 2, Bağçe Kavak nâm mahal, 3, Onuk Dere, 5 Görgün (Kerken) kanadı, 6, Hüseyinli Berikiden tariki, 7, Câmi' mahali, 8, Sagîr Eğreği Deresi,

[287] Konu hakkında ilgili kaynakta paylaşılan arşiv künyesi ,BOA, ML.VRD.TMT. d. nr. 3078, lef- 15-17.

9, Üç ağaçlar, 10, Karakiraz tarîki, 11, Dere Patikası, 12, Çit Pınarı nâm mahal, 13 Derebaşı Kara Ağaçlar, 14,Dağlı Geçid, 15, Eyü Deliden Gelen Yol, 16, Meşe Ormanı, 17'de ise "Mukaddemâ Hopa muhâcirlerine tahsîs olunan arâzinin Alemdağı harîtasından istinsâh olunmuş haritasıdır" ifadesi yer almaktadır (BOA, DH. İD., Dosya:120, Gömlek:4).

4.7.1.16. Kartal ve Tuzla'da Kalıcı İskân Faaliyetleri

Küçükçekmece'de olduğu gibi Kartal'da da tütüncülükle ilgilenen göçmenlerin yerleştirildiği bilinmektedir. Öyle ki 1924 yılında Kartal'da yer alan ve göçmenlere ait olan tütün tarlalalarının Tekel idaresi tarafından imha ettirilmeye başlandığına dair şikayetler ortaya atılmıştır. (BCA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:86, Sıra:23). Bölgede yoğun olarak Dobruca (Bulgaristan) üzerinden göç edenlerin iskân ettiği anlaşılmaktadır. (BOA, HR. MHC. . 02., Dosya:20, Gömlek:23) 1924 yılında İzmit'te bulunan bir grup göçmen de Kartal ve Maltepe'ye iskân ettirilmiştir (BCA, 272-0-0-11, Dosya:19, Gömlek:93, Sıra:4).

Kartal'a bağlı olduğu yıllarda Tuzla Köyü olarak geçen bölgenin sahilde yer alması nedeniyle 20 hane Bosna göçmeninin yerleştirilmesine karar verilmiştir (BOA, Y.A. HUS, Dosya:176, Gömlek: 32).

4.7.1.17. Adalar'da Kalıcı İskân Faaliyetleri

İstanbul'a bağlı adalar içerisinde yüzölçümü olarak en büyük kara parçası olan Büyükada'da göçmen iskânı ve buna bağlı olarak inşa faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Herhangi bir mahalle, sokak veya caddenin göçmenlerin iskânı ile ayrışmadığı ancak adada farklı noktalarda iskânın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1904 yılında Büyükada'da Balıkpazarı Mahallesi'nde Rumeli göçmenlerinin olduğu kayıtlara geçmiştir (BOA, DH. MKT., Dosya:820, Gömlek:58). 1925 yılında Büyükada'ya iskânların devam ettiği ve devlet tarafından bazı göçmenlere ev tahsis edildiği anlaşılmaktadır (BCA, 272-0-0-12, Dosya:45, Gömlek:78, Sayı:18). Büyükada'da inşa edilen cami ve mektep inşası da bölgede muhacir iskânı olduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırmalar Heybeliada'da ağırlıklı olarak iç göçler sonrasında İstanbul'a gelmiş olan göçmenlerin iskân edildiğini gösterse de (BOA, DH. ŞFR., Dosya:63, Gömlek:270),

adada muhacirin hastanesine bağlı olan bir Nekahathane'nin inşa edildiği, 1922 yılında Nekahathane binasına ek yapıların da inşa edildiği anlaşılmıştır (BOA, DH. MB. HPS. M., Dosya:48, Gömlek:54).

4.7.1.18. Şile'de Kalıcı İskân Faaliyetleri

1876 yılında Dersaadet Şehremâneti'ne bağlanan semt[288], İstanbul'da göçmenlerin yerleştirildiği en önemli bölgelerin başında gelmektedir. Arşiv araştırmaları birçok köye göçmenlerin yerleştirildiğini ve inşa faaliyetlerinin gerçekleştiğini göstermiştir.

1893 yılında Batum'dan göç edenlerin Şile kazasına bağlı Hamidiye, Safvetiye ve Öğmezli karyelerinde (köylerinde) iskân ettiği, bu köylerde cami ve mektep inşalarının gerçekleştirileceği bildirilmiştir (BOA, İ.EV., Dosya:3, Gömlek: 20). Hamidiye Köyü'ne yerleşen Çerkezlerle birlikte bölgeyi etkileyen Çerkez kültürü ve avcılık faaliyetleri nedeniyle köyün zamanla Avcıkoru ismini aldığı belirtilmektedir (Eren, 2018); (Şendur, 2021)

Şile'de farklı bölgelerde göçmenler iskân etmeye devam etmişlerdir. Şile'deki Erenler Mezarlığı adlı bölgede iskân edilen göçmenlerin olduğu ve bölgedeki Müslüman halk için bir cami ve bir mekteb inşa edilmesine karar verilmiştir. (BOA, DH. MKT., Dosya:2009, Gömlek:92). Erenler mezarlığı, günümüzde Erenler Köyü olarak bilinen mahallede olup bölgede Darlık Gölü yer almaktadır. Nişanyan'a göre göçmenlerin bölgedeki iskânı ile Darlık yerleşimi ortaya çıkmış ancak Darlık köyü Darlık barajı yapımı sonrasında taşınmıştır. Ayrıca araştırmacı Bıçkıdere, Kervansaray, Kömürlük, Oruçoğlu ve Üvezli köylerinde de göçmenlerin iskân ettiğini aktarmıştır (Nişanyan, 2010-2023).

4.7.2. İstanbul'da İnşa Edilen/Kurulan Sosyal Mekânlar

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren dezavantajlı grupların korunması için sosyal politikalar geliştirmeyi önemsemiştir. Sosyal devlet politikalarını yürütmek amacıyla bünyesinde kurulan çok sayıda vakıf ve kurum, aktif olarak varlık göstermiştir (Ersoy ve Dikici, 2018).

[288] Daha detaylı bilgi için bkz.: (sile.bel)

Savaş yıllarında, "İctima-i muavenet" yani sosyal hizmet anlayışının II. Abdülhamid Han tarafından seleflerine nazaran daha ön plana çıkarılması ile önemli sosyal yardım kuruluşları peşi sıra açılmaya başlanmıştır (As, 2020).

Göçmen sorunları içerisinde ilk sıralarda yer alan kimsesiz çocukların korunması için çok sayıda yeni kurum ortaya çıkmıştır. Söz konusu yıllarda Dârülhayr-ı Âlî[289] gibi kurumların açılıp, kısa sürede kapatılması veya akabinde açılan Darüleytamlarda olduğu gibi göçmen çocuklarının önceliklendirilmemesi nedeniyle[290] kimsesiz çocuklar sorununa kalıcı çözümler bulunamamıştır. Bu nedenle göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği bölgelerde göçmen çocuklar için mektep inşa edilmiştir. Açılıp kapanan sosyal hizmet kurumlarından elde edilen tecrübelerle Darülaceze gibi günümüze kadar ulaşan yeni kurumlar açılmıştır. Göçmen dul kadınların ve kimsesiz kız çocuklarının sorunlarını çözebilmek amacıyla Dulhane ve Darüssana gibi kurumların da bu dönemde hayata geçirildiği anlaşılmıştır.

İstanbul'daki göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Şehremâneti, çeşitli vakıflar ve hiç kuşkusuz Kızılay da çalışmalar yürütmüş, İstanbul halkı da göçmenlere yapılan yardımları desteklemişlerdir. Arşiv kayıtları incelendiğinde göçmenlerin iskânları için gerekli bütçeye destek olmak amacıyla Ziraat Bankası aracılığı ile bir piyango tertiplendiği, etkinliğin bilet satışlarından elde edilen gelirin bu doğrultuda kullanıldığı görülmüştür (BOA, A. MKT. MHM., Dosya:528, Gömlek:22). Kızılay ise bünyesinde yer alan Kadınlar Merkezi üyeleri aracılığı ile İstanbul sokaklarında çiçek ve rozet satışları (Şekil 4.54.) gerçekleştirmiştir (Akgün ve Uluğtekin, 2000). Yine benzer şekilde İstanbul Tokatlıyan Oteli'de gerçekleştirilen opera, balo, tiyatro gibi etkinliklerle (Şekil 4.55) yardım toplanmıştır (Yeşilyurt ve Can, t.y.).

[289] İstanbul'da korunmaya muhtaç çocuklar için 1903 yılında bir konakta açılan Darülhayr-ı Âli mektebi Müslüman kimsesiz tüm çocukların eğitimine katkı sağlamayı amaçlamış ancak 1909 yılında kapatılmıştır (Ergin, 1977).

[290] Darüleytam sözcüğü Türkçe'de yetim evi anlamına gelmekle birlikte Darüleytamlar ilk kez 1913 yılında açılmaya başlanmıştır (As, 2020). Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki yabancı yetimhane personellerinin ülkeden ayrılması ile bu mekânlar da Darüleytamlara dönüştürülmüştür (Kıranlar, 2013) Ancak 1918 yılında İstanbul'un işgali ile birlikte dârüleytamların yer aldığı birçok yapının tahliye edilmesi gerekliliği ile buralardaki çocuklar bazı saraylara nakledilmişler ve dârüleytamlar da zamanla kapanmıştır. Kurumdaki kimi çocuklar 1927 yılında Dârüşşafaka kurumuna kayıt olmuştur (Nuhoğlu, 1993).

Şekil 4.54. Çiçek Rozeti satışı (Kızılay Arşivi, 1912).

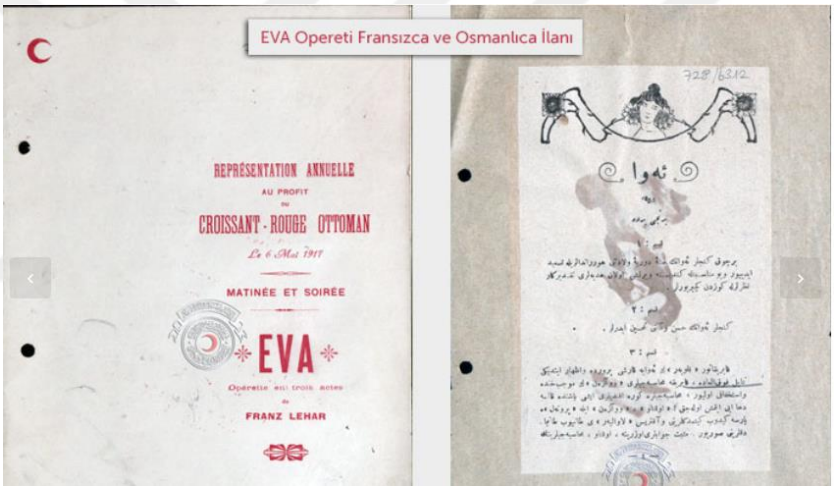

Şekil 4.55. Kızılay tarafından düzenlenen yardım konseri afişi (Yeşilyurt ve Can, t.y.)

4.7.2.1. Mektep ve Cami İnşaları

İstanbul'a kalıcı olarak yerleşen göçmenler her ne kadar kentteki sağlık, eğitim, ibadet vb. kamusal hizmet veren yapıları kullanarak mevcut sistemin içerisine entegre olmuşlarsa da İstanbul'un söz konusu yıllarında özellikle de kentin kırsal bölgelerinde yeni inşa faaliyetlerinin gerçekleştiği görülmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğinde göçmenler için mektep (okul) inşası başlamıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bulgulara göre, 1883 yılında İstanbul'un kırsal bölgelerinin başında gelen Silivri'de Kılınçlı (Kılıçlı) Köyüne yerleşen göçmenler için inşa edilen

mektep ve Gelevri (Yolçatı) Köyüne inşa edilen cami bu konudaki inşa faaliyetlerinin öncü örnekleridir (BOA,Y..MTV.,Dosya:11,Gömlek:77). 1884 yılında da Küçükçekmece'de inşa edilecek bir mektep için keşif defterlerinin hazırlandığı anlaşılmaktadır (BOA, MF.MKT., Dosya:86, Gömlek:100).

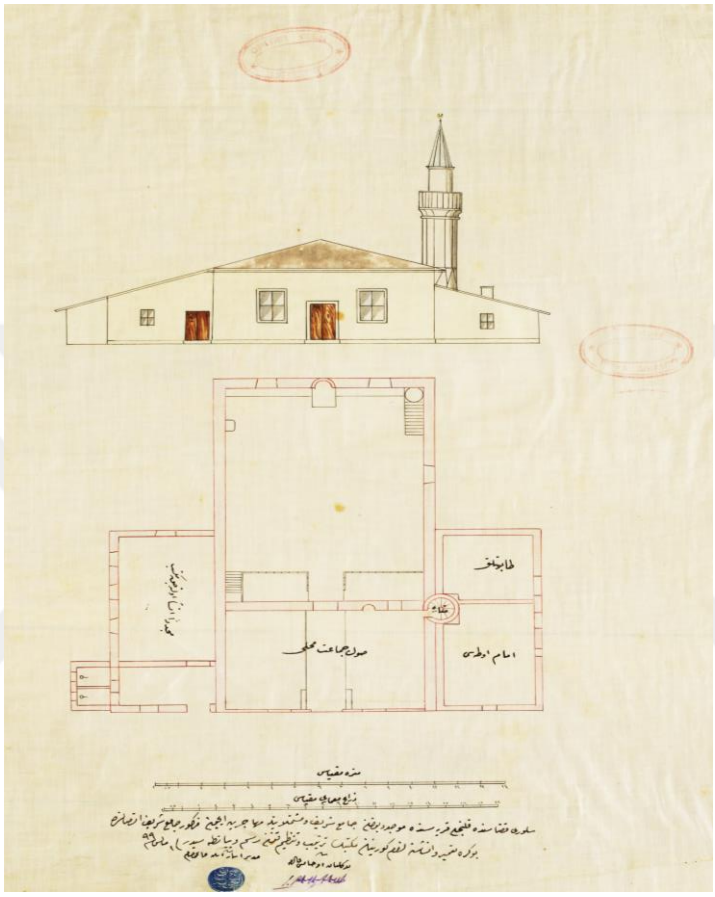

Şekil 4.56. Silivri Kılınçlı Köyü Cami (BOA, PLK. P., Dosya: 187).

Göçmenlerin toplu iskânı ile ortaya çıkan yeni mahalle/köy (karye) yerleşimlerinde yeni bir kamusal yapının inşasının gerekli olup olmadığı konusunda 1884 yılında genel bir görüş ortaya konmuştur. Buna göre İstanbul'daki hastanelerin şartları iyi bulunduğundan Muhacir Komisyonu idâresinde, muhacir hastaların tedâvisi veya göçmen çocuklarının eğitimi için ayrıca hastane inşasına veya mektep inşasına gerek görülmemiştir (BOA, MV., Dosya:14, Gömlek: 18). Ancak ilerleyen süreçte her ne kadar yeni bir hastane inşası gerçekleşmemişse de mektep ve cami inşalarına gerek duyulduğu anlaşılmaktadır. 1891 yılında Şile'nin Hamidiye ve Safvetiye köylerinde inşa edilen cami ve mektebin çizimleri arşiv belgelerinde yer almaktadır (Şekil 4.57.).

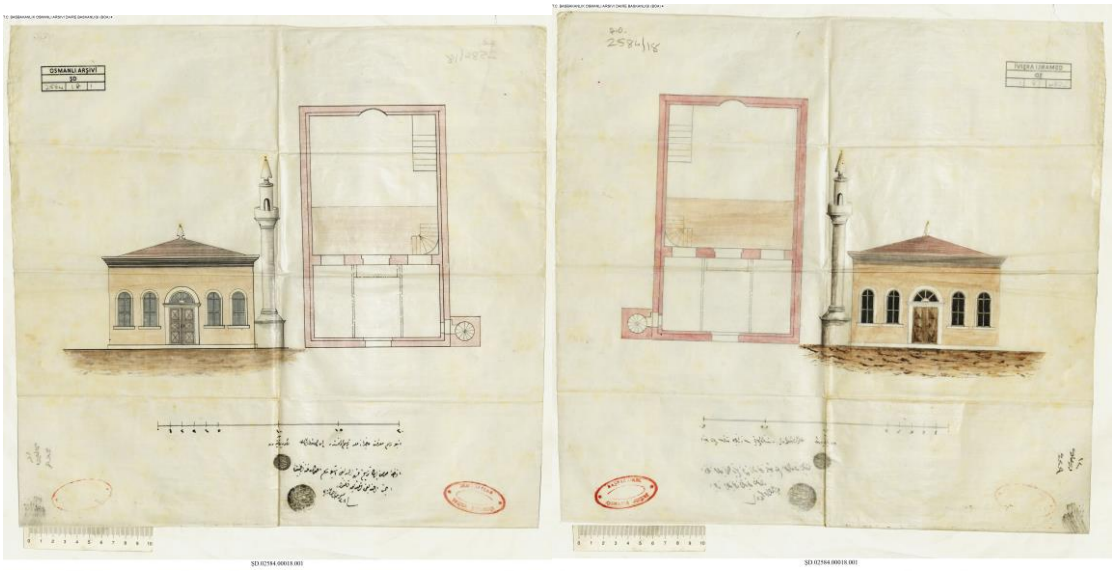

Şekil 4.57. Şile Hamidiye ve Safvetiye köylerinde göçmenler için inşa edilen cami (BOA, ŞD., Dosya: 2584, Gömlek:18) 1891

Göçmenlerin kimi durumlarda ise mektep inşası için talepte bulunduğu ancak bu taleplerin red edilebildiği de görülmüştür. Örneğin Ekim 1894 yılında Büyükdere (Sarıyer)'ye yakın bir bölgede bulunun Ağaçaltı isimli mahale yerleşen göçmenler bir mektep inşası için talepte bulunmuş (BOA, BEO, Dosya:509, Gömlek:38104), ancak bir ay sonra Ağaçaltı'nın Büyükdere'ye yakın olması ve göçmenlerin bölgede geçici iskân edeceğinin ön görülmesi nedeniyle talep red edilmiştir (BOA, MF. MKT., Dosya:239, Gömlek:6). Çatalca'nın Balaban Biruni isimli semtinde de Rumeli göçmenlerinin cami ve mektep inşası talepleri uygun görülmemiştir (BOA, DH.MKT.,Dosya:320, Gömlek:7).

Göçmen yerleşimlerinin yoğunlaştığı bölgelerde mekteplere olan ihtiyacın arkasında Osmanlı Devleti'ndeki eğitim reformlarının da etkisi büyüktür. Osmanlı Devleti 18. yüzyıl itibariyle eğitimde köklü değişikliklere başlamış, II. Abdülhamid döneminde özellikle ilköğretim seviyesindeki eğitim veren kurumların gerekliliği gündeme gelmiştir. Ayrıca müslüman nüfusun yoğun yaşadığı köy ve vilayetlerde eğitim veren kurumların arttırılması, yeni eğitim politikalarının içerisinde yer almıştır (Taşbaş, 2017). 1869 yılında yayınlanan Nizamname ile sıbyan okulları için ıslah edilme kararı alınırken "iptidai" ismi ile ilkokullar açılmasına karar verilmiş, ilk olarak İstanbul'da açılmaya başlayan iptidai mektepleri hızla çoğalmıştır (Palalı, 2021). Söz konusu mektep/okullardan ilki İstanbul Büyükada'da açılmıştır.

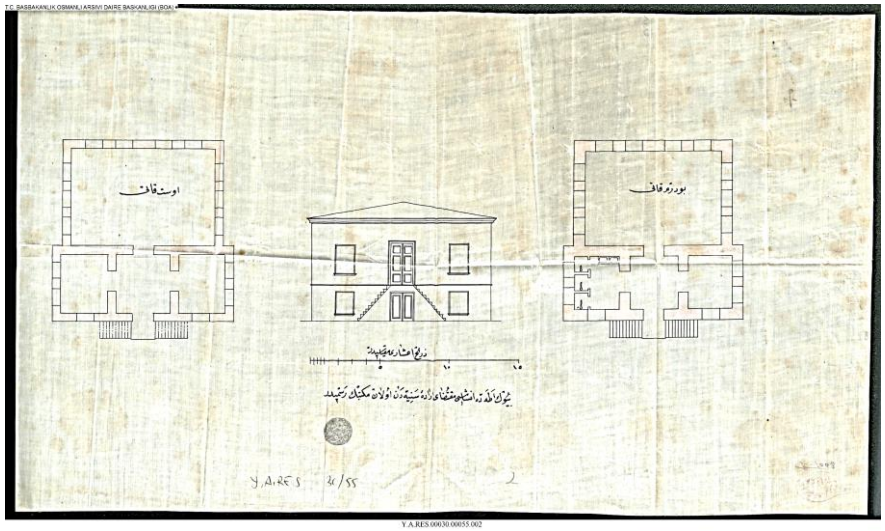

Şekil 4.58. Büyükada Hamidiye mektebi ilk projesi (BOA, Y. A. RES., Dosya: 30, Gömlek: 55)

Büyükada, Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Müslüman nüfusun iskân etmeye başladığı bir semt olmakla birlikte, belirtilen dönemde Hristiyanların dini ve eğitim yapıları adada yer almakta, Müslümanlar için cami veya bir okul bulunmamaktaydı. Bu nedenle Eylül 1885'de Büyükada'ya bir mektep ve cami inşa edilmesi kararı alınmıştır (BOA, MF. MKT., Dosya:87, Gömlek:114). [291] 26 Şubat 1894 tarihli belgede cami inşasının tamamlandığı anlaşılmaktadır (BOA,Y.MTV., Dosya:91, Gömlek:25).[292] Cami ve mektep ayrı yapılar olarak inşa edilmek yerine cami yapısının zemin katı mekkteb-i ibtidaiye olarak kullanılmıştır (BOA, MF. MKT., Dosya:687, Gömlek:61).

İlerleyen yıllarda göçmenler için ibtidai mektepleri açılmaya devam etmiştir. 1901 tarihli belgeden bölgede inşa edilecek mektebin iptidai mektebi olacağı ve temel atma töreninin gerçekleştiği anlaşılmaktadır (BOA, MF. MKT., Dosya:576, Gömlek:4). Çatalca'da Istranca vakıf ormanlarında göçmenler tarafından kurulan köylerde ibtidai mekteplerin açılabilmesi için maddi olarak inşaların desteklenmesi yönünde karar alınmıştır (BOA,

[291] Birkaç ay sonra keşif defterleri hazırlanmış (BOA, Y. MTV., Dosya:16, Gömlek:43) ancak projeye ara verilerek 1893 yılında Arif Bey isimli müteahhit atanmıştır (BOA, Y. PRK. BŞK., Dosya:30, Gömlek:79). Arif Bey projede minarenin ve cami çatısının kubbe olacak şekilde değiştirilmesine karar verilmesi gibi nedenlerle keşif defterlerinde sunduğu masrafların çok üstünde bir harcama ile karşı karşıya kaldığını bildirmiştir (BOA, İ. HUS., Dosya:15, Gömlek:123).

[292] 1908 yılında Büyükada İbtidai Mektebi olarak da anılan yapının bitişiğinde yer aldığı aktarılan odanın müezzin ve hademeler tarafından kullanımında ihtilaf çıktığı anlaşılmaktadır. (BOA,MF.İBT.,Dosya:202, Gömlek:14)

MF. İBT., Dosya:267, Gömlek:92) . Feriköy'de kurulan göçmen mahallesinde bir ibtidai mektebi açıldığı anlaşılmaktadır (BOA, MF. İBT., Dosya:280, Gömlek: 54).

İbtidai mekteplerinin yanında çeşitli semtlerde cami ve mektepler birlikte inşa edilmeye devam etmiştir. Bakırköy'de Çobançeşmesi mevkinde kurulan ve sonradan "Osmaniye" olarak isimlendirilen göçmen köyüne bir cami ve mektebin de inşa edildiği belgelere yansımıştır (BOA, ŞD., Dosya:162, Gömlek: 11), (BOA, İ. EV, Dosya:35, Gömlek:8).

Şekil 4.59. Osmaniye Hamidiye Cami- Bakırköy (Yazarın kişisel arşivi).

1904 yılında Bakırköy'de kurulan ve Osmaniye olarak isimlendirilen göçmen mahallesinde açılan caminin adının Nur-ı Hamidi olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir (BOA, . DH. MKT., Dosya:903, Gömlek:48). Bölgede gerçekleştirilen saha araştırmalarında Bakırköy Osmaniye mahallesinde 1900 yılında inşa edilen Hamidiye caminin yer aldığı görülmüştür. Yapının birçok eklenti ile günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.59).

Üsküdar'daki en önemli göçmen yerleşimlerinden olan Kısıklı Köyü'nde de 1902 yılında göçmenler için cami ve mektep inşası uygun görülmüş olup, (BOA, HH. İ., Dosya: 142, Gömlek:6) bir yıl sonunda inşa tamamlanarak açılışı gerçekleşmiş, cami ve mektebe Padişah tarafından "Burhaniye" ismi verilmiştir (BOA, HH. İ., Dosya: 158, Gömlek:60) Caminin ismi Dönemin Padişah'ı II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi namına verilmiştir. (uskudarbelediyesi, t.y.). 1907 yılında ise muhacir mahallesi olarak bilinen bölge, Burhaniye ismini almıştır (BOA, İ. ŞE., Dosya:21, Gömlek:11). Ayrıca Üsküdar Bulgurlu'da da kurulan muhacir mahallesinde cami ve mektep inşa edilmiştir. İlerleyen

yıllarda da mektep inşaları devam etmiş, 1910 yılında Kağıthane'de de mektep inşa edilmiştir (BOA, ŞD., Dosya:25, Gömlek:42). Feriköy ile Kasımpaşa arasında da göçmenler için bir cami inşa edilmiştir (BOA, Y. PRK. HH., Dosya:37, Gömlek:8). Ancak bu tarihten sonraki dönemden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, Rumeli ve Kafkasya üzerinden gelen göçmenler için inşa edilmiş bir cami-mektep kaydına ulaşılamamıştır.

Şekil 4.60. 2020 yılında Restorasyonu Tamamlanan Burhaniye Cami-Üsküdar (uskudarbelediyei, t.y)

İstanbul'da sadece Müslüman göçmenler için değil, Rumeli üzerinden gelen Musevi göçmenlerin yerleştiği Fatih Hobyar Mahallesinde de bir mektep açılmıştır (BOA, MF. İBT., Dosya:19, Gömlek:95). 19. yüzyılda Beyoğlu Hasköy'e Musevi muhacirlerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT., Dosya:1976, Gömlek:18). 1860 senesinde Avrupa'nın doğusuna yerleşmiş olan Yahudilerin modernleşmesi için Paris'te Alliance Israélite Universelle ismiyle kurulan teşkilatın[293] İstanbul'da bilinen ilk okulu 1875 yılında Hasköy'de açılmıştır (Güleryüz, 2018). Söz konusu okul doğrudan Musevi

[293] Daha detaylı bilgi için (Kuran, 2009).

göçmenler için açılmamış olsa da Beyoğlu bölgesinde sayıları göçlerle artan Yahudiler için önemli bir inşa faaliyeti olarak gösterilebilir. [294]

Şekil 4.61. Hasköy AIU Okulu (Turan Akıncı İstanbul, 2014)

4.7.2.2. Dulhanelerin Kurulması

İstanbul'da yer alan çok sayıdaki dul kadın ve kimsesiz çocukların korunması için Osmanlı'da kısa süreli de olsa yeni bir sosyal mekân kurulmuştur. Dulhane ismini alan bu mekânın temel amacı göçmen dul kadınların ve kimsesiz çocukların güvenle barınmalarını sağlayabilmektir. Bu yönüyle günümüzde var olan sığınma evlerine benzemekte olup, kimi kaynaklarda "Dul Nisvan-ı Müslimin" olarak da isimlendirilmiştir (Kaplanoğlu ve Balkan, 2009). Ancak Dulhane kurumu sadece barınma ihtiyacının çözümlendiği bir mekân değil, bünyesinde hastane ve çocukların eğitiminin sağlandığı bir okul da olmuştur (Yıldırım , 1996)

[294] Bir dönem ihtiyarlar yurdu ismi ile yaşlı bakım evi olarak da kullanılan yapı günümüzde bir vakıf üniversitesi tarafından öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır (Avlaremoz, 2017).

Bay'a (2017) göre Muhacirin Komisyonu vb. gibi kurumlar, dulhaneye sevk edilecek kişilerin beyan ettiği bilgilerin doğruluğunu araştırıp, göçmenlerin kabul edilmesi aşanasında titiz bir çalışma yürütmektedir. Dulhaneler, Fatih'te boş ve uygun kamu binalarından dönüştürülerek açılsa da[295] İstanbul'daki en önemli Dulhane, Kırmızı Kışla'da[296] açılmıştır. Kurumun açıldığı tarih bilinmemekte olup, yapısal açıdan büyük bir tadilatın gerekli olması sebebiyle dönem dönem söz konusu onarımlar için bütçe çalışması yapılsa da vazgeçildiği görülmüştür. Bu nedenle bünyesindeki kadın ve çocuklar farklı kurumlara tahliye edilmiş, 1895-1896 yılları arasında çeşitli kurumlara sevk edilmişlerdir (Bay, 2017) .

Dr. Cemil Topuzlu, anılarında, 1912 yılında Şehremini olarak göreve başladığı yıllarda Gülhaniye bölgesinde Sultan Hamid tarafından inşa edilen dört büyük kışlanın yıkım kararını verdiğinden söz etmiştir. Düzalan'a (2010) göre bu kışlalardan birisi Kırmızı Kışla'dır. Yapılan araştırmalar sonucunda Fatih bölgesinde açıldığı bilinen Dulhanelerin ne zaman kapatıldığı hakkında bilgilere ulaşılamamış olsa da, Bay'a göre (2017) Kırmızı Kışla'da açılan bu sosyal hizmet kurumu, Darülaceze'nin açılmasında önemli bir örnek teşkil etmiştir.

4.7.2.3. Darülaceze'nin Açılması

Her ne kadar göçmen dul ve kimsesiz çocuklar için sığınma evi durumunda olan Dulhaneler açılmış olsa da, 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da sokaklarda dilenen kimsesiz çocuklar, çalışmaya uygun olmayan sakat erkek ve kadınların durumu karşısında dönemin padişahı II. Abdülhamid yeni mekânsal çözümler geliştirilmesini talep etmiştir. Bu amaçla 1886 tarihinde "Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın"[297] görüşmeleri ile korunmaya muhtaç durumda olan yaşı, dini, mezhebi ve uyruğu farketmeksizin herkesin barınacağı "Darülaceze" isimli sosyal-hizmet kurumu tasarlanmıştır (Yıldırım , 2021).

1890 ve 1892 yılları arasında kompleks şeklinde inşa edilmesi düşünülen Dârülaceze yapısının projesi ve inşaat bütçesinin planlanması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

[295] Adı geçen kaynakta (BOA, Y. PRK. KOM, Dosya: 4, Gömlek:8) belgesi kaynak olarak gösterilmiştir.
[296] Bay (2017) 'ın eserinde söz edilmemişse de Kırmızı Kışla, Topkapı Sarayı yakınlarında olup, bilinen diğer bir ismi Otlukçu Kışlası'dır (Dinç, 2020).
[297] Sultan II. Mahmut döneminde kurulmuş olan Sadrazamın başkanlık ettiği meclis (Akyıldız, 2003).

Barınma mekânları dışında çocuklar için meslek atölyeleri, kilise, cami ve sinagogdan oluşan ibadet mekânları ve kadın ile erkeklere ayrı hizmet verecek iki adet hasta bakıcının eklenmesi de uygun görülmüştür. Hazırlanan iç tüzükle kurumdaki sorumluluklar ve aktörler belirlenmiş, verilecek eğitimin bağlı bulunan dine göre değişiklik göstermesine imkân sağlanmış, kurumun idaresinden sorumlu heyet içerisinde Rum, Ermeni, Katolik ve Mûsevî cemaati üyesi temsilcilerinin de yer verilmesine karar verilmiştir (Koçu, 1974). [298]

Şekil 4.62. Okmeydanı'nda Darülaceze Kompleksi-II. Abdülhamid Han Arşivi 1896 (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013)

Yapının öncelikle Yenibahçe çayırında inşa edilmesine karar verilmişse de Sultan Abdülhamid'in bu karara itiraz ettiği, havadar ve sakin bir bölgede inşa edilmesini talep ettiği bilinmektedir. Bu nedenle yapının Kâğıthane sırtlarında yer alan bir bölgede inşa edilmesine karar verilmiştir. Günümüzde Okmeydanı olarak isimlendirilen bu semtte inşası tamamlanan Darülaceze'nin resmî açılışı 1896 yılında gerekleştirilmiştir (Nuhoğlu,

[298] Bu süreçte sokaklarda dilenen kişiler içerisinde gerçek anlamda ihtiyaç sahibi olanlar belirlenmeye başlanmıştır. Bu amaçla çalısmaya uygun olanlar memleketlerine gönderilmiş, içlerinde dilenmekte ısrarcı olanlar mahkûm edilmiştir (Nuhoğlu, 1993)

1993). Darülaceze günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet vermeye devam etmekte olup, kurumun resmi kaynaklarında kuruluş süreçlerini göç dalgaları ile İstanbul sokaklarında artan bakıma muhtaç kişilerin sayısındaki artışa dayandırmış oldukarı görülmüştür (Darulaceze, 2021).

4.7.2.4. Dâr-üs-Sanâ (Hanımlar Sanat Evi) Kurulması

Dâr-üs-sânâ kelime anlamı olarak bir sanatın icra edildiği mahal anlamına gelmektedir. (Sami, 1995). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan Dâr-üs-sânâ mekânlarının amacı ise, genel olarak göçmen kadın ve kız çocuklarını sanat ve ziraat ile buluşturmak olmuştur (Şekil 4.63.).

Şekil 4.63. 1912 yılında Hanımlar Sanat Evi (Kızılay Arşivi, 1912).

II. Meşrutiyet sonrasında toplum hayatında kadının rolü ve etkinliği artmış, kadınlar özellikle de vakıflar ve yardım kuruluşları aracılığı ile önemli sivil toplum kuruluşları içerisinde rol almaya başlamışlardır. 1913 yılında kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği tarafından açılan Dârüssânâlar hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamış olsa da, Dârüssânâ kurumlarında kız çocuklarına sanayiyi öğretmek böylece hem kız çocuklarını toplumsal yaşama kazandırmak hem de üretilen ürünlerle Osmanlı ekonomisinin canlandırılması hedeflenmiştir (Şekil 4.64.) (Baykan ve Ötüş, 2016).

Resmi olarak 20 Mart 1912 tarihinde kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin 1910 yılında Cağaloğlu, Mahmudiye Caddesi'ndeki küçük bir evde kadınlar tarafından açılan Dârüssânâ'da başlayan gönüllü nakış eğitimleri, zamanla genişlemiştir (Torun, 2016).

Şekil 4.64. Hanımlar Sanat Evi'nde gaz maskesi üretimi (Kızılay Arşivi, 1912)

Şekil 4.65. Hilâl-i Ahmer Merkez Binası (Kızılay Arşivleri, 1912)

Akgün ve Uluğtekin'e göre resmi olarak Hilâl-i Ahmer Darüssânâ'sı 1913 yılında Cağaloğlu'daki Mahmudiye Caddesi üzerinde bulunan Kızılay Genel Merkez (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi) binasında (Şekil 4.65) birkaç odanın işlevlendirilmesi ile açılmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2000).

1920 yılı raporlarına göre ise genel merkez binasında Darüssânâ için ayrılan iki oda kısa süreli olarak kullanılmıştır. 1916 yılında Darüssânâ, Cağaloğlu'nda Doktor Nafiz Paşa konağına taşınmış, Beyazıt ve Sultanahmet'de kiralanan iki adet konakta ise kimsesiz kadın ve kızların barınmaları sağlanmıştır (Torun, 2016). Kurumun temel kuruluş amacı

> "gelinlik çağına gelmiş ve kimsesiz kalmış zavallı muhacir genç kızları, biçare ihtiyar kadınları, kimsesiz çocukları korumak, onlara bir vasıta-i maişet temin etmek"

şeklinde açıklanmıştır (Sezer, 2014). Nakış eğitimleri ile başlayan faaliyetler kısa sürede kadınların ve kız çocuklarının eğitim ve öğretimini, sağlık takiplerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Türk nakış sanatını canlandırmak üzerine atölyeler gerçekleştirilmiştir (Torun, 2016). Dâr-üs-sanâ çatısı altında barınma imkânı bulan göçmen kadınlar aynı zamanda Türk el işi ve sanatları alanında ürettikleri ürünlerin satışları üzerinden gelir elde etmişlerdir (Şekil 4.66.) (Sezer , 2014).

Şekil 4.66. Hanımlar Sanat Evi (Kızılay Arşivi, 1912).

4.8. Bölüm Sonucu

18. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen Fransız İhtilali ile Avrupa'yı etkisi altına alan Milliyetçilik ve Liberalizm gibi düşünce akımları geniş sınırlarına sahip bir imparatorluk olan Osmanlı'da neredeyse 100 yıllık bir iç karışıklıklar dönemi başlatmıştır. Üstelik sıcak denizlere inme arzusunda olan Rusya ile yaşanan savaşlar ve siyasi mücadele Osmanlı'nın 19. yüzyılda büyük toprak kayıpları yaşamasına neden olmuştur.

Balkan topraklarında 1804 yılında ortaya çıkan Sırp isyanı bölgede kısmi göçlerin başlamasına neden olmuş, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile başlayan kitlesel göç

dalgalarına dönüşen Kırım ve Kafkas göçleri, Balkan savaşları ile artan Rumeli göçleri, toprak ve savaş kaybeden Osmanlı Devleti'ni büyük bir göç krizi ile karşı karşıya bırakmıştır. Üstelik Rumeli'de yayılan düşünce akımları ırk savaşlarının dışında özellikle de Ortodoks Hristiyanlığın güç kazandığı bir süreci başlatmıştır. Bunun sonucunda bölgede yaşayan sadece Müslümanlar değil Yahudiler de uğradıkları saldırılar nedeniyle göç etmek zorunda kalmışlardır.

Göçlerin başladığı ilk dönemlerde göçmenlerin sevk edildiği iller üzerinde talimatnameler çıkarılmakla yetinilmiş, geçici iskânın yoğun olduğu kentlere yetkili memurlar gönderilerek sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı Devleti geliştirdiği göç politikaları ile tahliye ve iskânları kontrolünde tutmaya çalışmıştır. 1860 yılında kurulan Muhacir Komisyonu ve sonraki dönemlerde kurulan ek-yeni komisyonlar göçmenlerin tahliye süreçlerinden geçici ve kalıcı iskânlarına kadar birçok sorunu tek bir merkezden karara bağlamıştır. Yayınlanan İskân-ı Muhâcirin Tâlimatı ve sonrasında gerçekleşen uygulamalar ile Osmanlı Devleti Anadolu'da müslüman nüfusun artmasını sağlayarak, göçmenlerin Anadolu'da köyler kurmasını desteklemiştir.

Dönemin başkenti İstanbul ise demir yolu ve deniz yolu ağlarının kesişiminde olmasının da etkisiyle Rumeli, Kırım ve Kafkasya üzerinden gerçekleşen göç dalgalarında yoğun göç akınına uğramıştır. Kentte hem liman hem de istasyon yapılarının bulunduğu Sirkeci ve Haydarpaşa en yoğun göç akınlarına sahne olmuştur. Anadolu Kavağı tahaffuzhaneleri ise uzun bir dönem boyunca İstanbul'dan tahliye edilecek olan göçmenler için bir karantina merkezi olarak işlev görmüştür. Ancak salgın hastalıkların arttığı dönemlerde Haydarpaşa veya Serviburnu'nda çadırlar kurularak ek karantina birimleri oluşturulmuştur.

Savaş ve katliamlardan kurtulmak için zorunlu göç eden binlerce kişi İstanbul'a son derece kötü şartlarda ulaşmışlardır. İstanbul'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen göçmen sevkiyatları kentteki göçmen nüfusunu azaltsa da eklenen yeni göç dalgaları ile kentteki göçmen yoğunluğu uzun yıllar sürmüştür. İstanbul'a gelen göçmenlere geçici barınma mekânının bulunması en büyük sorunların başında gelmiştir. Bu nedenle İstanbul'un sokaklarında evsizlerin ve kimsesizlerin sayısında belirgin bir artış yaşanmış, göçmenler mümkün olan tüm kent mekânlarında geçici iskân edilmeye çalışılmıştır.

Barınma sorunun yönetilmesinde cami, eğitim yapıları, kışlalar gibi kamusal yapılarda binlerce kişi toplu olarak barındırılmasına karşın, özellikle Fatih bölgesinde çok sayıda konut kiralanmış, hanlar boşaltılarak göçmenler için açılmıştır. Yapımına 1875 yılında başlanan Beşiktaş'taki Akaretler sıra evlerinin dahi inşası tamamlanmadan göçmenlere tahsis edilmiş ve uzun yıllar göçmenler tarafından kullanılmıştır.

Göçmenlerin devam eden barınma sorunları karşısında mahzenlerden, tuğla harmanlarına, karakolhanelerden mağaralara kadar kentteki birçok farklı mekânda göçmenler barınmaya çalışmışlardır. Her ne kadar yetersiz geldiği anlaşılsa da göçmenlere çok sayıda çadır dağıtımı yapılmıştır. Göçmenler Yedikule- Kumkapı, Sarıyer gibi kentin belirli noktalarında yoğunlaşmak üzere barınma sorununu çözmek amacıyla kendi baraka / kulübelerini inşa etmişlerdir. İzinsiz inşa edilen bu konutlar için, Osmanlı Devleti tarafından görüntü kirliliği, salgın hastalık tehlikesi ve benzeri nedenlerle yıkım kararları çıkmış, başlatılan bu idari süreç belki de İstanbul tarihinin çarpık kentleşme ile ilk toplu mucadelesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Haydarpaşa Bölgesi'ndeki göçmen yoğunluğu nedeniyle 1908 yılında Haydarpaşa'da bir muhacir misafirhanesi için ruhsat alınmış olup, Mimar Kemalattin'in tasarladığı yapı inşa edilmiştir. Ancak söz konusu yapının kısa bir süre içerisinde okul olarak tahsis edilmesi yapıyı inşa edilme amacından uzaklaştırarak soruna çare olamamıştır.

İstanbul'a ulaşan çok sayıda göçmenin barınma dışında diğer önemli bir sorunu hiç kuşkusuz sağlık problemleridir. Üstelik kentte peşi sıra devam eden salgın hastalıklar ve savaş cephelerinden getirilen yaralı askerler kentteki sağlık politikalarını ve mekân ihtiyacını oldukça etkilemiştir. Bu alanda İstanbul Şehremâneti (Belediyesi) ve komisyonlar kadar aktif çalışan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yani Kızılay'ın açtığı seyyar hastaneler ve muhacir hastaneleri göçmenlerin sağlık hizmetine ulaşmalarında önemli rol oynamıştır.

İstanbul'da sayıları binleri aşan göçmen çocukların eğitimi ise sanayi mekteplerinde çözülmeye çalışılmış, göçmenlerle birlikte artan çok sayıdaki kimsesiz çocuklar için Dârülhayr-ı Âlî , Darüleytamlar gibi kurumlar açılıp sorunlar çözülmeye çalışılmış, her ne kadar söz konusu kurumlar kısa sürede kapansa da elde edilen tecrübelerle Darülaceze gibi günümüze kadar ulaşan yeni sosyal kurumlar açılmıştır. Bu hususta sosyal devlet politikalarını önceleyen Osmanlı Devleti, çok sayıda vakıf ve kurum ile aktif olarak varlık

göstermeye devam etmiştir. Kız çocuklarının ve kimsesiz kadınların devlet güvencesi altında korunma arzusu ile yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu amaçla 1869'da Yedikule'de açılan "Kız Mekteb-i Sanâyii" önemli bir atılım olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca Dulhane ve Darüssana gibi kurumların da bu dönemde hayata geçirildiği anlaşılmıştır. Bu kurumların birçoğu kısa ömürlü varlık gösterseler de Osmanlı Devleti'nin göç politikaları içerisinde önemli mekânsal çözümlerdir.

İstanbul'da geçici iskân eden göçmenlerin Anadolu'ya sevkiyatlara rağmen kimi zaman kendi imkanları ile kimi zaman da Osmanlı Devleti'nin kararları ile birçok semtte kalıcı olarak iskân ettiği anlaşılmıştır. Göçlerin başladığı yıllarda boş araziler devlet tarafından korunmaya çalışılmış olsa da göçmenlerin kalıcı yerleşimine uygun arazi bulunmakta zorluk çekilmeye başlanması sonrasında İstanbul ve çevresindeki hâli arazi ve çiftlikler göçmenlere kalıcı olarak tahsis edilmeye başlanmıştır. Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenlerinin kalıcı olarak yerleştiği İstanbul'un birçok bölgesinde yeni mahalleler, köyler ortaya çıkmış veya göçmenlerin ihtiyacı doğrultusunda inşa faaliyetleri gerçekleşmiştir.

İstanbul'a Rumeli, Kırım ve Kafkasya üzerinden göç eden insanların en büyük ihtiyacı olan barınma, eğitim ve sağlık sorunları için çözümler geliştilirken, göçmenleri mevcut sosyo-kültürel hayattan ayrıştırmadan kent mekânları içerisinde yer alan yapıların kullanımı desteklenmiştir. Ancak göçmenlerin yoğun iskân ettiği bölgelerde eğitim ve ibadet ihtiyacına yönelik mekânların eksikliği, bazı yerleşim yerlerinde mektep ve cami inşalarını gerekli kılmıştır. Göçmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde özellikle de eğitim reformları ile öne çıkan iptidai mektepleri açılmaya başlamıştır. Arşiv araştırmalarında karşılaşılan yeni mektep projelerinin cami mekânı ile birlikte çözülmesi, göçmenler için cami-mektep ihtiyacının ortak çözüldüğü bir tipolojiyi ortaya çıkarmıştır.

Savaşlar nedeniyle üretim kaybına uğrayan devlet, göçmenlere tahsis ettiği arazi ve desteklerle tarım ve ziraai faaliyetleri canlandırmıştır. Üstelik Çatalca gibi bölgelerde Rumların göç ederek terk ettiği tarım arazileri de müslüman göçmenlere tahsis edilerek, bu bölgelerde de üretim kaybının önüne geçilmesi sağlanmıştır. Kente gelen göçmenler kentin demografik yapısı ve yaşamında büyük sonuçlara neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında kentteki müslüman oranı %50 iken, 20. yüzyılın hemen başında %70'e

kadar yükselmiştir. Bu büyük değişim başkent İstanbul'da başlayan büyük bir kültürel dönüşümün temelini oluşturmuştur.

5. BEYAZ RUS GÖÇÜNÜN İSTANBUL KENT MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Bu bölümde, 1917 yılında siyasi devrim yaşanan Rusya'dan 1920'li yıllarda İstanbul'a üç dalga halinde göç etmiş olan Rusların göçü kent mekânı ve kültürü üzerinden incelenmiştir. Söz konusu yıllarda işgal altındaki İstanbul'da, işgal kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşen inşa faaliyetleri çalışma kapsamı içerisinde yer almamaktadır.

5.1. Beyaz Rus Göç Dalgasının Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Hedef Ülke Oluş Süreci

19. yüzyılı 20. yüzyıla bağlayan yıllarda Rusya'da Çar III. Aleksandr ile başlayan otokratik yönetim, Dünya tarihini değiştirecek büyük bir devrimi hazırlamıştır. 1894 yılında yönetimi devralan yeni Çar II. Nikolay'ın da benzer yönetim biçimi[299] Rusya'da Çarlık karşıtı hareketleri arttırmıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında Çar ordularının Almanya'ya yenilmesi Çar yönetiminin zayıflamasını hızlandırmıştır. Başarısız ayaklanmalar yaşanmış olsa da muhalifler, Çar yönetimine karşı 1917 yılında büyük bir devrim gerçekleştirmişlerdir (Dukes, 1990).

1917 Devrimi, Rusya'da geçici hükümetler kurulmasını zorunlu kılmıştır. Ancak geçici hükümetler de Rusya sınırları içerisinde siyasi istikrarın sağlanması için çözüm olamamıştır. Rusya'da yaşanmakta olan siyasi kriz sürerken muhalif güçler içerisinde yer alan Bolşevikler, 25 Ekim 1917'de iktidar olmuştur (Eraslan, 2019).

Bu devrim Rusya'da yeni bir dönemin miladı olsa da toplumun birçok kesiminde var olan Çar yanlıları tarafından kabul bulmamıştır. Fransa, İngiltere gibi ülkelerin de desteğini alan bu gruplar, Kızıllar olarak bilinen Bolşeviklere karşı tekrar güç kazanmak için büyük bir mücadele vermiştir. Bu olaylar Rusya'da büyük bir iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Rusya'da başta Petersburg olmak üzere birçok kentte iç savaşın sonuçları can ve mal güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır (Şekil 5.1.). Bu nedenle 1917 yıllarında kısmi de olsa Rusya'nın göç vermeye başlaması şaşırtıcı değildir. Bahse konu

[299] Çar Nikola'nın güç kaybetmesinde, Eşi Aleksandra ile hasta oğullarının tedavisi sırasında yaşantılarına dahil olan Rasputin isimli şahsın, ülke yönetimi vb. konularda aileye yanlış kararlar aldırması da oldukça önemlidir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. (Smith, 2016)

göçlerde Amerika, İngiltere, Fransa gibi birçok Batı bloğu ülkesi hedef ülke olarak yer almıştır. Bu ülkelere göç eden göçmenler nedeniyle sorunlar yaşanmıştır[300]. Dönemin Amerikalı yazarları ve çalıştıkları kurumlarının, Rusya'dan yaşanması muhtemel büyük göçler konusunda uyarılarda bulunduğu anlaşılmıştır [301].

Bolşevikler iktidar olduktan sonra, I. Dünya Savaşı içerisinde yer alan devletlerle barış görüşmelerine başlamış, resmi olarak Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 3 Mart 1918 tarihinde sadece sekiz ay yürürlükte kalacak olan Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Elviye-i Selase[302] içerisinde yer alan başta Kars olmak üzere Ardahan ve Batum vilayetlerinin Rusya tarafından boşaltılması Osmanlı ve Türk tarihi için önemli bir karar olmuştur (Memmedli ve Akgüller, 2020). Bu nedenle Brest Litovsk Barış Antlaşması sonrasında Rusya'da Bolşevik karşıtı grupların direnişleri artarak devam etmiştir.

Beyaz Rus ifadesi etimolojik açıdan 14. yüzyıla dayanmakta olup, Rusya'ya ait olan etnik bir alt grubun (Belorrusia olarak da bilinmektedir) tanımlanması için kullanılmıştır. Ancak 1917 Devrimi ile birlikte Bolşeviklerin Kızıl Ordusuna karşı ayaklanmış olan Çar yanlıları da Beyaz Ruslar olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Yapılan bu isimlendirme Belorrusia etnik grubundan tamamen bağımsız olup, karşıtlığı vurgulaması amacıyla Kızıllara karşı direnen "beyaz" güçlerdir (Vakar, 1949). Kızıl Ordulara karşı kurulan ve gönüllü genç askerlerden oluşan direnişçiler ordusu, Beyaz Ordu olarak isimlendirilmiş, birbirinden farklı cephelerde Yudeniç, Miller, Kolçak, Denikin ile Vrangel gibi dönemin önemli Rus isimleri ordulara liderlik yapmıştır. Rusya'nın birçok kentinde yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlar büyük tahribata neden olmuş, ülkede ortaya çıkan kaotik durum ve birbiri ardına gelen başarısız direnişler Beyaz Rusları öncelikle iç göçe zorlamıştır (Robinson, 2002).

---

[300] Örneğin 1921 yılında ele alınan eserde İngiltere'de Rus göçmenlerin hırsızlık, yağma vb. suçlar nedeniyle kamoyunda oluşan rahatsızlık ele alınmıştır (Wells, 1921).

[301] Amerika Adalet Bakanlığı "kızıl tehdit" konusunda gazetelere verdiği "U.S Ülkeyi Kızıl Tehlike konusunda Uyarıyor" U.S.Adalet Bakanlığı, Amerikalıları Bolşevizm Tehdidine Karşı Korumaya Çağırıyor." şeklindeki başlık ve demeçlerle mevcut iktidarı ve yanlılarını uyarmıştır. Dönemin birçok yazarı Beyaz Rus göçmenlerini etkileyecek koşulları analiz etmeye çalışmıştır (Davis, 1922).

[302] Üç livâ, üç sancak ile aynı anlama gelen ifade 93 Harbi öncesinde Rumeli topraklarında Selanik, Kosova ve Manastır bölgelerinin bir arada ifade edildiği bir tanımdır. Ancak 93 Harbi sonrasında bir dönem Rusya'nın egemenliğine geçen Ardahan, Kars ve Batum'u içine alan sancakları ifade etmek için kullanılmıştır (TDV, 1995)

Şekil 5.1. Petersburg'da bir sokak (Wells, 1921).

Uluslararası birçok yardım kuruluşu Rusya'da gıda ve sağlık hizmeti vererek şartları iyileştirmeye çalışmıştır. Ancak 1919 yılında Güney Rusya kentlerinde toplanmış olan Beyaz Rusların ilk göç dalgası Sivastopol, Novorossisk ve Batum limanlarından başlamıştır. Amerika desteği ile gerçekleşen bu tahliyede hedef kent olarak İstanbul uygun görülmüştür (Göçmen, 2008). İstanbul'un seçilme nedenleri arasında[303] başta coğrafi yakınlık yer alsa da, o yıllarda İstanbul'un Çarlık Rusya'sının müttefiki olan devletlerin işgali altında olması İstanbul'un tahliye kenti olarak seçilmesinde önemli bir etkendir (Uturgauri, 2015). Bu ilk göçlerde yoğunluklu olarak subay aileleri yer almıştır. 1919'da İstanbul'a ulaşmış olan göçmen sayısının ortalama 1000 kişi olduğu bilinmektedir (Penkovskii, 2006). Ancak 1920 yılı itibariyle çok daha büyük göçler başlamıştır. Bu göçmenler içerisinde her rütbeden askeri personel, sanatçılar, aristokratlar vb. göçmenler yer almıştır. Çünkü Ekim Devrimi ve Brest Litovsk Antlaşması Rusya'da iç savaşı tetiklediği gibi Rus entelektüelleri üzerinde de baskı politikaları doğurmuştur.

[303] İstanbul'un tahliyede hedef kent seçilmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul'un işgal altında olması, coğrafi olarak yakın bir liman olması, limanlara ulaşımın düşük maliyetleriyle sağlanması, yardım kuruluşlarının İstanbul'da kolay organize edilebilir olması, Bolşeviklerin Batı Avrupa yollarını işgal etmiş olmaları ve Devrim sonrası Avrupa ülkelerinde Ruslara kısıtlamaların getirilmiş olması olarak sayılabilmektedir (Macar & Macar, 2010).

Bu ortam altında birçok Rus entelektüeli de göçe zorlanmış, Avrupa'daki demokratik ortam birçok entelektüel ve sanatçının hedef ülke olarak Avrupa başkentlerini tercih etmesine neden olmuştur. [304] Paris, Prag, Belgrad, Berlin, Varşova ve Sofya bu kentlerin başında gelmektedir. İstanbul'da bu kentlere göç konusunda bir basamak olması nedeniyle Rus entelektüelleri için hedef kent olmuştur (Dönmez, 2019).

Şekil 5.2. Beyaz Rus yetim bir çocuğa ulaştırılan gıda yardımı anı (Library of Congress, 1920).

1920 yılında General Denikin ve yandaşlarının emrindeki birliklerinin Kızıl Ordulara karşı mağlup duruma düşmesi, bazı generallerin ölümü ile boşaltılan şehirler ve geri çekilen taraftarların Kırım'a sığınması sonrasında ikinci büyük göç dalgası gerçekleşmiştir. Literatürde Generel Drenklin veya Kırım Göçü olarak de isimlendirilen bu göç dalgasında sadece Kırım'dan değil Güney Rusya'nın diğer kentlerinden de çok sayıda Kızıl Ordu karşıtı kişi göç etmiştir. 1919 yılı göçlerinde daha zengin / entelektüel bir nüfusun yer değiştirmesi gerçekleşmişken, 1920 yılı Ocak ayı ile başlayan ikinci dalgada orta sınıf ve yoksul sivillerin göçü başlamıştır (Bakar, 2015)[305]. 1919 ve 1920

[304] Bu göçmenler içerisinde Nobel Edebiyat Ödülü alan ilk Rus yazar olan Ivan Bunin gibi önemli Rus yazarlar da yer almıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Schaufuss, 1939)

[305] Rusya'da devam eden kaotik ve gerilim ortamı, İtilaf Devletlerince çözülmesi gerekli bir mesele halini almış, bu amaçla Büyükada'da bir toplantı düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Ancak Bolşeviklerin resmi olarak davet edilmemesi, Fransa ve İtalya'nın isteksiz olması, görüşmelerin başlangıcını sekteye uğratmış olsa da Büyükada henüz göçmen dalgalarına hedef olmadan önce Rusya'nın geleceği üzerine bir toplantıda

yıllarındaki ilk göç dalgalarında yer alan göçmenler daha avantajlı gruplardan oluştuğu için, yanlarına alabildikleri değerli mücevherler ve maddi birikimleri ile bir süre geçimlerini sağlamayı başarmışlar, hatta göç ettikleri kentlerde barınakların, okulların ve hastanelerin kurulmasına öncülük etmişlerdir (Raeff, 1990).

Literatürde üçüncü dalga olarak bilinen göç ise Vrangel (Wrangel) göçü olarak isimlendirilmektedir. Rus tarihinin önemli figürlerinden olan P. N. Vrangel (Wrangel)[306], Rus İmparatorluğu'na hizmet etmiş bir aileden gelmiştir. Vrangel I. Dünya Savaşı'nda önemli başarılara imza atmış, bu nedenle belirli bir güven ve saygı kazanmıştır. Ancak ordu içerisinde generaller düzeyinde yaşanan fikir ayrılıkları Vrangel'in istifası ile sonuçlandıktan sonra, Vrangel İstanbul'a göç etmiştir. Vrangel'in İstanbul'a ilk göç ettiği yıllardaki anıları, İstanbul'da 1920 yılında yaşanan göçmen krizine ayna tutmaktadır. İstanbul'da Rus Konsolosluğu'nda kendisine tahsis edilen bir odada kaldığını aktaran Vragnel, Konsolosluğun büyük salonlarının Güney Rusya'dan gelen ve vize bekleyen mültecilerle dolu olduğunu, barınma sorunu yaşayan mültecilerin Prens Adaları'na yerleştiklerini aktarmıştır (Uturgauri, 2015). Vrangel bir süre sonra zayıf olan Beyaz Rus ordusunu güçlendirmek, Kırımı'ı kurtarmak ve Beyaz Ordu'nun liderliği için İstanbul'dan Rusya'ya geri dönmüştür. Ancak Vrangel'in büyük hayallerle döndüğü Kırım'da çatışmalar Beyaz Rus taraftarlarının aleyhine dönmeye başlayınca 11 Kasım 1920'de Beyaz Ruslara kentin tahliyesi ve olası bir göçün zorlukları konusunda açıklama yapılmıştır. [307]Ancak Beyaz Ordu'nun başarısızlıkları yeni bir göç dalgasını zorunlu kılmıştır. Vrangel, liman kentlerine trenlerle gelen mağlup askerler ve ailelerin tahliyesi için yeterli hazırlık ve lojistik destek olmaması nedeniyle [308], Fransa başta olmak üzere İtilaf devletlerinden lojistik destek talep etmiş ve Beyaz Rusların tahliyesine karar vermiştir. Alınan tahliye kararı sonrasında, Vrangel liderliğindeki Rus Ordusu, Karadeniz üzerinden İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. İstatisiki veriler üzerine çalışma

ev sahibi olmuştur. Bahriye kulübü ve Splendid Otel'de gerçekleşen görüşmeler sonuçsuz tamamlanmıştır (Bakar, 2015).

[306] Tam ismi: General Baron Petr Nikolayaeviç Vrangel (1878-1928).

[307] Yapılan açıklamada "...Yakıt eksikliği, gemilerde büyük bir kalabalığa ve kaçınılmaz olarak charter'da ve denizde uzun süre kalmaya yol açacaktır. Ek olarak, şiddeti nedeniyle acil tehlike altında olmayan herkese Kırım'da kalmalarını tavsiye etmeye zorluyor."şeklinde Ruslar'ın Kırım'da kalmalarının tavsiye edildiği anlaşılmaktadır (Baumgarten, 1923)

[308] General Wrangel'ın Beyaz Ruslara: "..Emrimde o kadar az gemi var ki..Nereye gittiğimizi bilmiyorum..Kömürümüz var ve gideceğiz.. ." (Baumgarten, 1923) ifadesi de tahliyedeki hazırlıksızlığı ve imkansızlıkları ortaya koymaktadır.

yapan Robinson (2005)'a göre bu göç dalgasında, 13-16 Kasım 1920 tarihleri arasında 50, 000'i sivil olmak üzere yaklaşık 149, 000 kişi, 126 gemiye binerek Kırım'dan göç etmiştir[309] (Robinson , 2005).

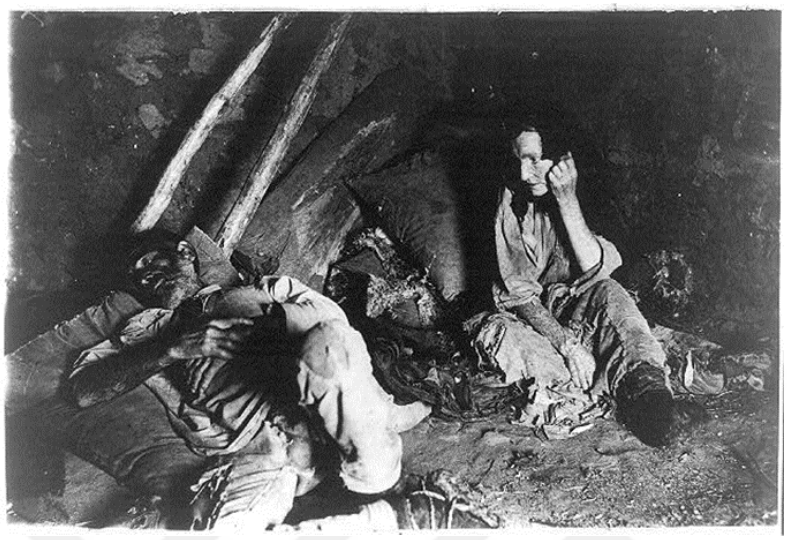

Şekil 5.3. Rus mültecilerin göç öncesi kötü koşulları (loc.gov, 1919 -1921).

Askeri personelin Rusya'dan ayrılması sivillere göre daha sistematik gerçekleşmiştir. Müttefik donanma gemileri Beyaz Orduların tahliyesinde görev almış, sivillerin tahliyesi sırasında[310] birçoğu için donanma gemilerinde yer olmaması nedeniyle özel tekneler ile deniz yolculuklarına çıkmışlardır. Beyaz Rusların tahliyesinde hedef kent olarak İstanbul belirlenmiş olsa da[311], bazı aileler Japonya, Çin, Kore gibi uzak doğu ülkelerine göç etmişlerdir. 1923 yılına kadar Japonya'da da, göçmen kamplarında çok sayıda Beyaz Rus barınmıştır (Firewell 1920-1923, 1924). Bu ülkeler üzerinden İstanbul'a ikincil göçler de yaşanmıştır. Örneğin günümüzde İstanbul'da yaşayan son Beyaz Rus olan Roksana Umurov; ailesi ile birlikte önce Japonya'ya göç ettiklerini, II. Dünya savaşı yıllarında ise Mersin üzerinden İstanbul'a göç ettiğini aktarmıştır (Ziflioğlu, 2019).

[309] Adı geçen eserde verilerin Service historique de l'armée de terre, Château de Vincennes arşivleri üzerinde elde edildiği aktarılmıştır.

[310] Göçmenler yaşanan tahliye şu sözlerle aktarmışlardır: "Akşam, şehirden kiliselerin müjdesi geldi. Böylece Rus göçü başladı. Saygı dolu bir sessizlik içinde aşırı yüklü gemiler denizden ayrıldı. Sevastopol'ün uzaklıklarından, aziz vatanın kıyılarından koparak bilinmeze doğru. Kırgınlık, melankoli ve kaygının acısı yüreği kapladı." (Baumgarten, 1923).

[311] Göç öncesinde, göçmenlere hedef kent konusunda yanlış bilgilendirme yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bazı göçmenler; Cezayir, Madagaskar, Arjantin ve Marsilya'ya götüreceklerini ve bu kentlerde tarımla ilgilenecekleri konusunda bilgilendirildikleri aktarmaktadır (Baumgarten, 1923).

Karadeniz'i geçmeyi başaranlar ise hastalık ve açlıkla[312] mücadele ederek yolculuklarına devam etmiştir. Raeff'e göre (1990) İstanbul ve birçok Avrupa kentine göç eden Ruslar, savaşın, devrimin, iç çekişmenin, zulmün ve yerinden edilmenin neden olduğu yolcukları birçok ülke kültürünü ve yaşamını, entelektüel boyutlarıyla şekillendirmiştir. Kendilerine sınırların ötesinde bir Rusya kurarak, Rusya sınırları dışında var olanlar[313], bir toplumun başka bir ülkede fiziki ve hukuki sınırlar olmaksızın kültürel yaşamını sürdüreceği tarihi bir mücadele vermiştir. Bu nedenle Beyaz Rus göçü küresel göçmen deneyimleri ve göç politikaları için de yol gösterici olmuştur (Raeff, 1990). Amerikan kaynaklarına göre ortalama 2. 500. 000 aristokrat devrim sonrası Rus topraklarından göç etmiştir (Matich, 2005).

Beyaz Rusların kent mekânları üzerindeki etkileri incelenmeye başlandığında, birçok farklı kurum ve kuruluş ismi ile karşılaşmak mümkündür. Çünkü İstanbul başta olmak üzere farklı kentlere zorunlu göç etmek zorunda kalan Rus göçmenlere yapılacak yardımları sağlamak ve koordine etmek için çok sayıda uluslararası kurum etkin çalışmış veya yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Kimi kuruluşlar ise uluslararası görüşmeler/anlaşmalar ve konferanslar ile tek bir komite altında toplanmıştır[314]. Ancak genel olarak itilaf devletlerinin özellikle de İstanbul'daki barınma, gıda, sosyal yardımlar üzerinde etkin rol aldığını söylemek mümkündür. Bu ülkelerin başında Amerika gelmektedir. Amerikan Kızıl haçı öncülüğünde Near East Relief, Young Women's Christian Association (YWCA) gibi birçok Amerikan yardım kuruluşu İstanbul'da etkin görev almıştır. Amerika'nın Rus göçmenler için o dönemlerde 6, 5 milyon dolarlık bütçe ayırdığı bilinmektedir (Hutchins ,1972). 1920 yılında tüm Amerikan yardım kuruluşları tek elden yönetilmeye başlanmış, Belin, Stearns ve Binbaşı Davis[315] kurumlara başkanlık

[312] Göçmenler bu durumu; "Nadiren kimsenin yanlarında yiyecek malzemeleri vardı...geceleri buharlı gemi mutfağında biraz ekmek ya da undan pişmiş kekler dağıttılar; minimum dozda konserve yiyecek, ringa balığı dağıttılar..Tam açlık grevi günleri oldu.."şeklinde aktarmıştır (Baumgarten, 1923).

[313]A.g.e 'de tarihçi yazar yurt dışında yaşama devam eden Rus göçmenleri Russia Aboard olarak tanımlamaktadır.

[314] Örneğin 1921 yılında İstanbul'da Ordu ve sosyal kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir tıp konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans sonucunda Ağustos 1921'de askeri sağlık kurumları, Rus Kızılhaçı'nın kontrolüne verilmiştir. Rus kökenli VSG, VZS ve Rus Kızıl Haçının faaliyetlerinin koordine edilmesi için Birleşik Merkez Komitesi altında birleştirilmiştir (Robinson P. , 2005).

[315]Davis, 1920-1922 yılları arasında merkezi İstanbul'da bulunan Amerikan Kızıl Haç Güneydoğu Üssü Direktörü olarak görev yapmıştır. Bu üs, İstanbul'un yanı sıra İzmir, Türkiye ve Yunanistan'ın Limni kentine yönelik operasyonları denetlemiştir. Bu dönemde Davis ve Kızıl Haç, Rus Devrimi'nden kaçan mültecilere ve Eylül 1922'de İzmir'de meydana gelen çatışmalarda mağdurlara insani yardım sağlamada yer almıştır. 1923'te Güneydoğu Üssü'nün halefi olan Amerikan Kızıl Haç'ının Konstantinopolis

yapmıştır (The "Farewell" Almanac). 1924 yılında yayınlanan almanakta İstanbul'daki Rus göçmenlerin yarısının Amerikalar tarafından yapılan yardımlar sayesinde hayatta kalabildiğine değinilmiştir (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5.4. Beyaz Rus Göçmenler (Harris ve Ewing, photographer, 1921-1923).

Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika gibi ülkelere bağlı kurum ve kişiler de, göçmenlerin barınma, gıda, sosyal mekân ihtiyaçları gibi konularda görev almışlardır. Her ne kadar İstanbul söz konusu yıllarda işgal altında olsa da, Osmanlı halkı ve yetkilileri de Rus göçmenlere yardım konusunda duyarsız kalmamıştır. Örneğin arşiv belgeleri incelendiğinde göçmen çocuklar için eğlenceler tertip edilip biletlerden elde edilecek gelirin yardım amacıyla aktarıldığı görülmektedir [316]. Amerikalara yapılan övgüler gibi Türklerin de Rus göçmenlere olan desteklerinin münferit olaylarla sınırlı tutulamayacağı ve oldukça fazla olduğu almanaklar içerisinde de yer almıştır (Firewell 1920-1923, 1924). Söz konusu devletler ve kurumlar dışında İstanbul'da birçok dernek[317] Beyaz Ruslara yardım için çalışmalarda bulunmuştur.

Bölümü'nün direktör vekili olmuştur. Davis'in başkanlığı sırasında tuttuğu kayıtlar ve fotoğraflar Harvard Kütüphanesi'nden temin edilerek tez içerisinde kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (HOLLIS for Archival Discovery, 2020).

[316] Dahiliye İdare-i Ummumiye yazışmalarında bu eğlencelerden birisinin işgal kuvvetlerinden izin alınarak Heybeliada'da düzenlendiği görülmüştür (BOA, DH.İ.UM, Dosya:11, Gömlek:6)

[317] Young Men's Christian Association'ın kısaltması olan YMCA (genç Hristiyan Erkekler Birliği) tarafından sosyo-kültürel birçok destek sağlandığı görülmüştür. Ayrıca daha lokal dernek ve kurumlar da birçok konuda göçmenlere destek olmuştur.

5.2. Beyaz Rus Göç Dalgasının Osmanlı Toprakları Üzerindeki Kentlere Dağılımı

Beyaz Rus göçmenlerin öncelikle tahliye edildikleri kent İstanbul olsa da Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki farklı kentlere de Beyaz Rusların göç ettiği bilinmektedir. Ancak başkent İstanbul ve çevresinin içerisinde bulunduğu tablo[318] çok daha etkindir. Ağayev'e göre (2012) Beyaz Rus göçünün İstanbul üzerinden okunması; tarihçiler ve akademisyenler için kıymetlidir (Ağayev, 2012).

İtilaf Devletleri, Beyaz Rusları işgal altındaki İstanbul'a taşıtmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin bu göçler öncesinde çeşitli uyarılarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kente tahliye edilecek Rus göçmenlerle birlikte kentte artacak göçmen popülasyonundan endişe edilmektedir. Çünkü söz konusu yıllarda İstanbul'da mevcut göçmenler nedeniyle büyük bir barınma sorunu yaşandığı, Rus göçmenlerle birlikte bu krizin büyüyeceği konusuna dikkat çekilmiştir. Bu nedenle Rus göçmenlerin tahliyesi gerçekleşmeden önce geçici iskân bölgeleri olarak o yıllarda Osmanlı toprağı olan Midilli, Rodos, Sisam gibi 12 adalar önerilmiştir (Bakar, 2015). Ancak Osmanlı Devleti'nin iskân politikası dikkate alınmamıştır.

Kızıl Ordu'nun istihbaratına göre 1920 yılında tahliye edilenler İstanbul, Adalara ve ayrıca Bulgaristan'da kurulmuş olan göçmen kamplarına yerleştirilmiştir. Ocak-Nisan 1920 tarihleri arasında yarısı askeri personel yarısı sivil olmak üzere toplamda 45 bin kişi göç etmiş, Nisan'dan sonra ise aristokrat ve bürokratların doğrudan Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerine göç etmeleri sağlanmıştır. 1920 yılı sonu ve 1921 yılı başlarındaki kayıtlara bakıldığında ise, İstanbul, Adalar ve çevresi ile Gelibolu ve Limni kamplarında yaşayan Rus göçmenlerin sayısında artış olduğu görülmektedir[319].

Çanakkale'ye bağlı Gökçeada ve Gelibolu'da, Beyaz Rus göçmenlerin geçici iskân ettiği önemli yerleşimlerin başında gelmiştir. Gökçeada'ya ilk göçlerle birlikte 18,000 göçmenin tahliye edildiği bilinmektedir (Şekil 5.5.). (levantine heritage foundation, t.y).

[318] Göçmenlerin İstanbul ve çevresinde iskânı sivil veya askeri birlikten ayrılmış olma durumlarına göre belirlenmiştir. Buna göre sivil kökenli bireyler İstanbul ve Marmara Denizi'ndeki adalara, askeri birlik kökenliler ise Çatalca, Limni ve Gelibolu'ya yerleştirilmişlerdir (Yovanoviç, 2005); (Acar Kaplan, 2019).
[319] Buna göre; 50-60 bin arasında askeri personel, 130 ile 150 bin arasında değişen sadece sivil göçmen yer almıştır. Sivil göçmenlerin yaş ve cinsiyet dağılımı ise ortalama 25 bini çocuk, 35 bini kadın, 50 bin erkek (askeri personel olmayan) ve 30 bin yaşlı erkekler olacak şekilde kayıtlara geçmiştir (Ağayev, 2012).

Şekil 5.5. Gökçeada'da Beyaz Rus Göçmenler (levantine heritage foundation, t.y)

Gelibolu'ya yerleştirilen Beyaz Ruslar; Golo-Pole yani Çıplak Sahra olarak adlandırdıkları topraklarda büyük bir geçici yerleşim kurulmasını sağlamışlardır (Shmelev, 2008). Arşiv belgelerine göre Rus göçmenler Gelibolu'daki Fransız karargâhına bağlı kamplarda geçici iskân etmişlerdir (BOA, DH.İ.UM, Dosya:19, Gömlek:1).

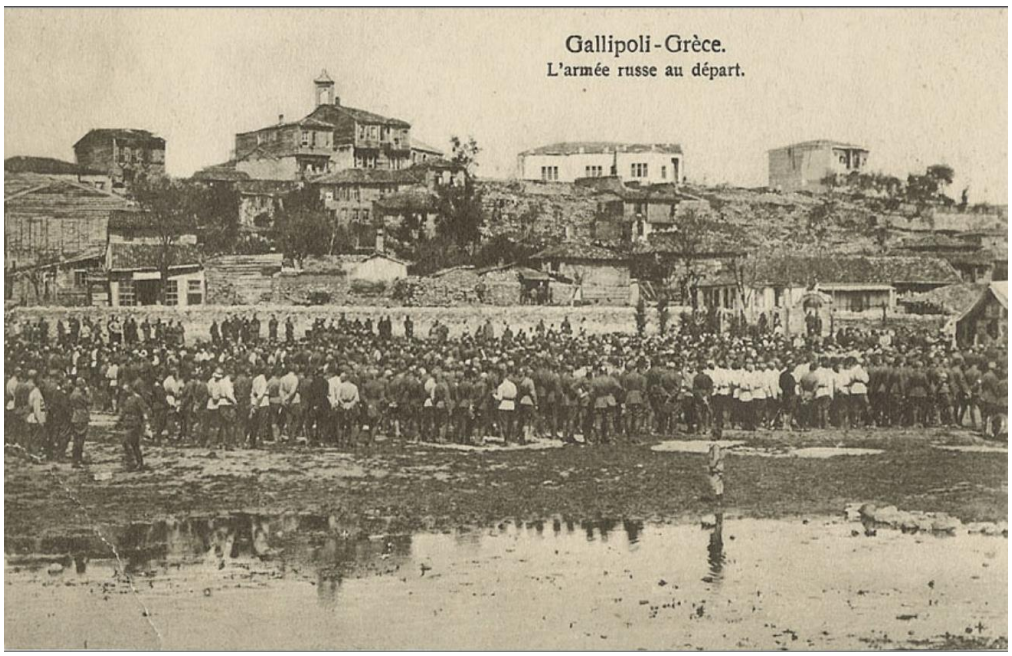

Şekil 5.6. Gelibolu kıyılarında Beyaz Rus Askerleri (levantine heritage foundation -b)

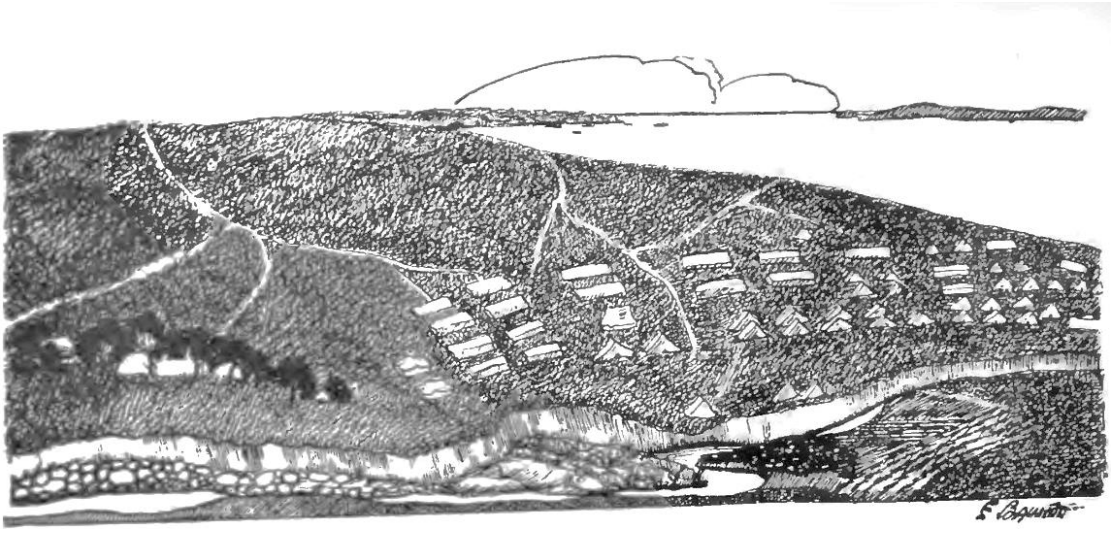

Şekil 5.7. Gelibolu'da Beyaz Ruslara ait çadırlaın eskizi (Russkie v Gallipoli, 1923).

1920 yılında ikinci büyük göçün yaşandığı Kırım bölgesinden gelen Rus göçmenlerin iskânı konusunda görüşmeler gerçekleştirilen işgal kuvvetleri İstanbul'a alternatif olarak bir kısım göçmenin İzmir'de geçici iskân edilmesine karar vermiştir [320]. Aynı sene varlıklı Rus göçmenlerin Sapanca çevresinde kendilerine ait köyler kurmak istemesi gündeme gelmiştir. Bu teklif Osmanlı Devleti makamlarına resmi olarak tebliğ edilmiş olsa da, olumsuz sonuçlandığı düşünülmektedir. Konu dönemin birçok ulusal gazetesinde yer bulmuştur. Bâbıâli Evrak Odası evrak kayıtlarına Kocaeli sınırları içerisinde kalan Derince ilçesinde de Rus göçmenlerin geçici iskânı için bir kamp alanın düzenlendiği anlaşılmaktadır [321] (Bakar, 2015).

Rusya'dan göç eden bazı kitleler Karadeniz'e açılarak Anadolu'ya da geçmişlerdir. Özellikle Karadeniz kıyı şehirlerine göç eden Ruslar bu kentlerde de birçok kültürel ve sosyal gelişimin yaşanmasını sağlamışlardır (Acar Kaplan, 2019). Ancak Osmanlı Devleti'nin 1920 yılında Karadeniz eyaletlerine yaşanabilecek Rus göçü dalgası konusunda Karadeniz vilayetlerini uyardığı, mümkün mertebe bu mültecilerin Yunanistan'a sevklerinin planlanması gerektiğini istediği görülmüştür (BOA, DH. ŞFR, Dosya:107, Gömlek:46). Anadolu kentleri içerisinde Kars da Wrangel orduları ve siviller için göçe uygun kentlerden birisi olmuştur. Kars her ne kadar Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Brest Litowsk Antlaşmasına kadar Rusya yönetiminde kalmış olsa da 1921

[320] Peyam-i Sabah, 25 Kanun Sani 1920, Rus muhacirleri meselesi.
[321] Adı geçen eserde (BOA,BEO, 399715, Görüntü:4) belgesi birincil kaynak olarak gösterilmiştir.

yılında imzalanan Kars antlaşması gereği Rusların Kars'ı terk etmesi beklenmiştir. Ancak Çar'a yakın Ruslar Kars'ta yaşamaya devam etmiştir (Ziflioğlu, 2019). Cumhuriyet arşivinde yer alan belgelerde Çorum'a göçmen yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu göçmenlerin İstanbul üzerinden mi gönderildiği yoksa bölgeye kendi imkânları ile göç eden kişiler olduğu bilgisi yer almamaktadır (BCA, 30-18-1-2, Dosya:38, Gömlek:52, Sıra:17).

Beyaz Rusların tahliye edildiği yıllarda, göç etmek istemeyen veya tahliyeye yetişemeyen Beyaz Ordu askerleri, Çar yanlıları ve aileleri ile yaklaşık 50. 000'den fazla kişi sonraki yıllarda Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti sınırına göç etmiştir. Ancak bu bölgede yaşanan sorunlar nedeniyle bir grup göçmenin Gürcistan sınırını aşarak Anadolu'ya göç ettiği de bilinmektedir. (Penkovskii, 2006); (Uturgauri, 2015).

5.3. Beyaz Rusların İstanbul'da İlk Temas Kurduğu / Başvuru Yaptığı Mekânlar

Şekil 5.8. Göçmenlerin Gözünden İstanbul (Baumgarten, 1923)

İstanbul'a doğru gemilerle tahliye edilen Beyaz Ruslar, Karadeniz üzerinden Boğaz'a ulaşmışlardır. Göçmenler bu ilk karşılaşmadaki kentsel dokuyu:

> "…Denizin uçsuz bucaksız, soğuk ve alışılmamış enginliklerinde birkaç gün düşündükten sonra, yemyeşil kıyılar belirdi…insanların meskenleri renklendi, boğazın dar koridoru kule kalıntılarıyla, tuhaf mimarisiyle süslendi. Villalar, yazlıklar, fabrikalar, küçük kasabalar…sonra geniş, güzel bir panorama açılır ve Ayasofya görünür…" (Baumgarten, 1923)

sözleriyle aktarmışlardır (Şekil 5.8.). Göçmenleri taşıyan gemiler Kadıköy bölgesinde Moda[322] ve Kalamış[323]'a demir atmışlardır. 1920 yılı başlarında İstanbul'da salgın hastalıkların artmasından endişe edilerek Beyaz Rus göçmenlerin Tuzla'ya sevk edilip, bir süre karantina altında tutulmasına karar verilmiştir (Bakar, 2015). Ayrıca ilk göç dalgalarında Kınalıada[324] (Şekil 5.9.) ile Halki (Rodos yakınlarında yer alan bir Yunan adası) adalarına da dezenfeksiyon işlemi için gemilerin yönlendirildiği bilinmektedir (Baumgarten, 1923).

Şekil 5.9. Kınalıada'da Beyaz Rus Göçmenler (Library of Congress, 1919-1920)

Göçmenler karantina merkezinde bir dezenfeksiyon işlemine tabi tutulmuşlardır. Bu olayı ve söz konusu mekânı ve dezenfeksiyon işlemini anılarında

> ". . taş bir ahırdan bozma yerde "dezenfeksiyon" amacıyla duş almak zorundaydık. " (Mihaylov, 1987) (Uturgauri, 2015)

şeklinde tarif etmişlerdir. Ancak bu mekânların ne kadar süre ile kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Kasım 1920 tarihinde gerçekleşen üçüncü dalga göçlerle İstanbul'a gelen gemiler, yolcuları boşaltmadan 15 gün Moda açıklarında bekletilmeye başladıkları bilinmektedir. Bu bekleyiş öylesine uzun sürmüştür ki birçok gazete konu

[322] Almanakda Moda iskelesinin ve Moda açıklarının Rus göçmenleri taşıyan gemilerle dolu olduğu aktarılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924).
[323] Sunata Kalamış Koyu bölgesindeki anıları "..Kırım'a sığınan birçok aristokrat Rus ailesi ve çar ordusu artıkları,hemen aceleyle Kırım'ı boşaltarak elliden fazla vapurla Kalamış Koyu açıklarına gelmiş, demirlemişler..Ne olacakları,nereye gidecekleri belli değil.." sözleri ile aktarmıştır (Sunata, 2006).
[324] Şekil 5.9. Kınalıada'da Beyaz Rus Göçmenleryer alan görselde Kınalıada'ya Kırım'dan gelen Rus göçmenlerin haftalarca gemide yaşamak zorunda kalarak, haftada bir kez banyo ve tıbbi muayene için Amerikan Kızıl Haç karantina istasyonunda karaya çıkarıldığı bilgisi not düşünülmüştür.

hakkında çeşitli detaylar aktarmıştır [325]. Bu konudaki en makul sebeplerin başında yine şehirdeki salgın hastalık tehlikesi nedeniyle bekletilmeleri (Sarak, 1974) gösterilebilir.

Fakat sebep ne olursa olsun Boğaza demirli gemilerdeki Rusların bekleyişi, kentteki göç krizini tırmandırmıştır. Dönemin yazarlarından Yakup Kadri, Rus göçmenlerin İstanbul'a gelişleri ve içerisinde bulundukları kötü şartları hatta ve hatta İstanbul'u bekleyen zorlukları İkdam gazetesindeki makalesi ile gündeme taşımıştır:

> . . muhacir yüklü vapurların manzarası hayatta görülebilen en müthiş, en feci, en sefil, en tüyler ürpertici şeylerden biridir. . . Dünkü muazzam Rusya Çarlığı'nın son enkazı işte bu vapurların taşıdığı isimsiz, şekilsiz, elim ve hazin yığınlar suretinde kalacaklardır. Dört-beş günden beri böyle kaç vapur İstanbul önlerinde, Kızkulesi açıklarında de-mirledi. . . Şimdiye kadar gelenler 70 bin kişi imiş. Bunlardan pek azı henüz karaya çıkartılmıştır. Dört günden beri vapurların içine üst üste tıkılmış, direklere, zincirlere, iplere salkım salkım asılmış halde aç, susuz bekliyorlar. Neyi? Bunu kendileri de bilmiyorlar. . . Düşününüz ki bunlar bizim muhacirlerimizden daha feci bir vaziyettedirler. Buradaki Fransızlar, evvelce gelmiş olan Ruslar, Amerikalılar, bilmem kimlerin Salib-i Ah-merleri dört beş günden beri bu felâketzedelere muavenet için hummalı bir faaliyet sarf etmektedirler. Yiyecek, içecek, giyecek tedarik olunuyor, paralar toplanıyor, hastalar ve yaralılar için ilaçlar satın alınıyor. Filvaki bu Rus muhacirlerini yakından gören buraya nasıl şerait içinde geldiklerini bilen ve kim bilir kaç gündür aç ve susuz olduklarına vâkıf bulunan bir kimse için bunlara muavenet sözünün manası nihayet gülünç olabilir. . . Bu aç karınlarına dünyanın bütün ambarları, bu çıplak vücutlarına şehrin bütün elbise depoları, bu hastalara bütün eczanelerin ilaçları kâfi gelebilir mi sanırsınız? Yetmiş bin Rus muhaciri dört günden beri aç ve susuz İstanbul şehrinin önünde, deniz üstünde bekliyor. Zavallı İstanbul bunlara ne yapabilir? (Karaosmanoğlu, 1336).

Gemilerden tahliye kararı verildikten sonra göçmenler Kadıköy bölgesinden kente dahil olmuşlardır. Ancak barınma, temel ihtiyaçlar ve sağlık konusunda büyük bir acil ihtiyaç hasıl olmuştur. Bunun en önemli nedeni çok az yiyecek ve su ile aşırı kalabalık gemilerde yolculuk yapmış olmaları ve çok az bir kesimin maddi kaynakla ülkesinden ayrılmasıdır. İstanbul'da yer alan işgal kuvvetlerinden Fransız ordusu ilk aşamada temel ihtiyaçlar ve çadır gibi öncül ihtiyaçları temin etmiştir (Robinson, 2005). Bu bilgiden hareketle Moda, Kadıköy bölgesinde göçmenler için çadırlarla geçici barınma alanlarının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yaşayan Türklerin de geçici barınma için konutlarını açtıklarını söylemek mümkündür (Firewell 1920-1923, 1924).

[325] Bir habere göre göçmenler meydana gelebilecek zarar ve sakıncalar nedeniyle gemilerde bekletilmesine karar verilmişti. Kırım Muhacirleri", ikdam, 20 Kasım 1920. Macar 63,17 Kasım 1920 tarihli haberde göçmenlerin sevk edilecekleri bölgeler belli olmadığı için bekletilmektedir. 2 Aralık 1920 tarihinde Vakit gazetesi Moda ve Kalamış açıklarında 90 gemide toplam 110.000 göçmen bekletildiğini yazmıştır. (Macar & Macar, Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de, 2010).

Şekil 5.10. Amerikan Kızıl Haç sağlık subayı, İstanbul yakınlarında kalabalık bir Rus mülteci gemisi ile (Library of Congress, 1919).

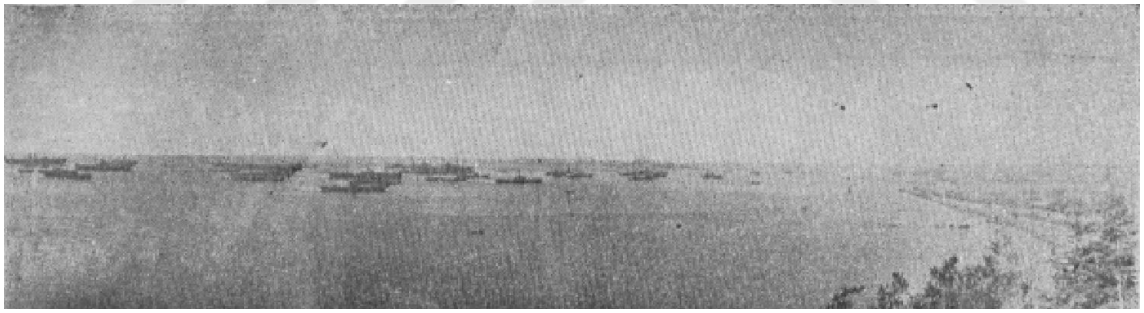

Şekil 5.11. Moda Açıklarında Bekleyen Rus Göçmenlerle Dolu Gemiler (Firewell 1920-1923, 1924).

İstanbul'a yeni ulaşan Rus göçmenlerin geçici ikametleri için her ne kadar asker kökenli göçmenlere vize tahsis ediliyor olsa da, işgal kuvvetleri sivillerin de vize almalarını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle İstanbul Rusya seferahathanesi ve Üsküdar'da kurulan iki şubeden vize temin edilmeye başlanmıştır (İleri, 11 Kanunu Evvel 1920, İstanbul'daki Kırım mültecilerine ilan) (Bakar, 2015). Bu karar ile birlikte Rusya seferahathanesi ve Üsküdar bölgesindeki şubeler başvuru yapılan ilk mekânlar olmuştur.

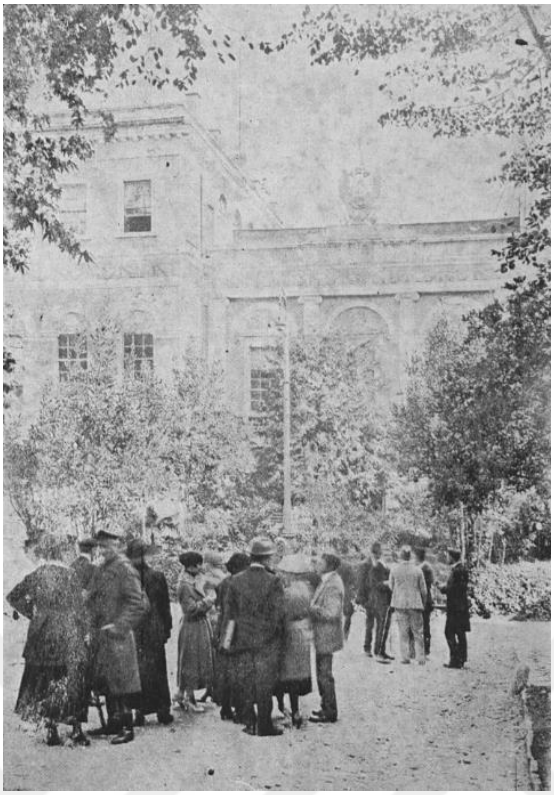

Şekil 5.12. Rus göçmenler Rus Büyükelçiliği'nda beklerken (Firewell 1920-1923, 1924)

Ayrıca Rusya'ya ait birçok kamusal mekân göçmenler için danışma/başvuru mekânı olarak hizmet vermiştir. Bu mekânlar Rusya Elçilik binası (Şekil 5.12.), Rus Kızıl Haç Derneği, Rus Zevstvo Birliği, Rusya Şehirleri Birliği temsilcilikleridir (Ağayev, 2012).

Beyoğlu'nda Rus Haberleşme Merkezi adı altında bir büro kurulmuştur. Aile bireylerinden ayrı göç etmiş bireylerin aile birleşimi için bürodan destek aldığı anlaşılmıştır. Söz konusu büro sayesinde 1920-1927 yılları arasında üç yüz bin göçmenin ailesi hakkında bilgi alabildiği bilinmektedir (Ziflioğlu, 2019). Bu büro Tünel'de yer alan füniküler istasyonun yanında kurulmuştur. Üç odadan oluşan yapıda zemin kattaki oda ofis, asma katta oda yönetici odası olarak kullanılmıştır. Yapıda yer alan bir oda Çernov'un kitapçısı tarafından kiralanmış, büro bünyesinde yer almamıştır. Sokağa bakan büyük bir pencereye eski Bolşevik topraklarının da olduğu büyük bir Rus İmparatorluğu haritası asılmıştır. Anılarda yer aldığında göre bu harita sayesinde Pera'da büronun görünürlüğü arttırılmıştır

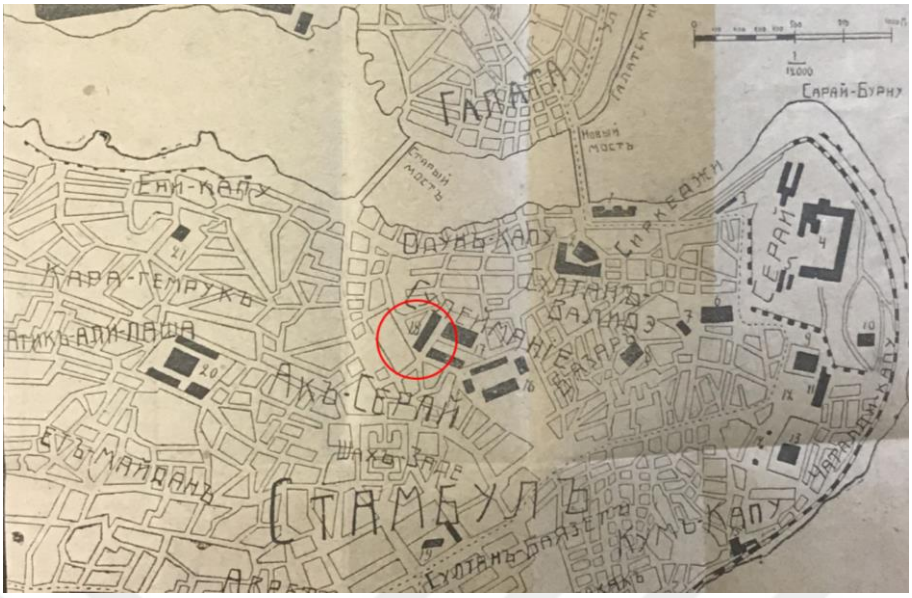

Şekil 5.13. Russkiy v Konstantinopole/Le Russe à Constantinople [326] (Aygün , 2021).

Büro kuruluşundan bir süre sonra "Zarnitsy isimli bir dergi de yayınlamaya başlamıştır[327]. Bir grup Rus göçmen tarafından yayınlanan Russkiy v Konstantinopole/Le Russe à Constantinople başlıklı rehberde[328] yer alan haritada söz konusu büro 18 numara gösterilmiştir (Şekil 5.13.).

Şekil 5.14. Y. W. C. A Merkezinde bir atölye çalışması (Firewell 1920-1923, 1924).

[326] Harita üzerindeki düzenleme tez çalışması kapsamında yazar tarafından 2022 yılında yapılmıştır.
[327] Haberleşme bürosu ve Zernisty bilgisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Çebişev, t.y).
[328] Bu rehber İstanbul'a ayak basan göçmenlere yol göstermek amacıyla hazırlanan özel bir örnekti. Slovak kütüphanesi arşivinde yer alan rehber ve görselleri Ekaterina Aygün tarafından kullanılmıştır. Aygün rehbere ait görselleri dijital olarak paylaşmıştır. Bkz.: (Aygün E. , 2021)

Şimal Sokak 10 numarada ise Y.W.C.A‘ nın hizmet merkezi/bürosu yer almış, bu büro birçok Rus göçmene uygun iş bulmak için iş bulma ofisi olarak hizmet vermiştir. Bu merkezde kurslar verildiği de bilinmektedir (Şekil 5.14.) (Firewell 1920-1923, 1924).

5.4. Beyaz Rus Göçmenler ve İstanbul'da Geçici İskân Ettiği Semtler ve Mekânlar

1919 yılı itibariyle İstanbul'a ulaşan göçmenler, asker veya sivil olma durumlarına göre farklı geçici iskân noktalarına sevk edilmişlerdir. Asker kökenli göçmenlerin geçici iskânı genellikle göçmen kampları kurularak çözülmüş olsa da, sivillerin durumunu yönetmek çok daha zor olmuştur (Raeff, 1990). 1920 yılında kentteki mevcut Rumeli-Kafkas göçmenlerine, Rus göçmenlerinin eklenmesi ile İstanbul'daki göçmen krizi büyümüştür (Şekil 5.15.).

Yerel birçok gazetede göçmen sayısındaki artışa ve doğurduğu olumsuz sonuçlara değinilmiştir. Yakup Kadri, Rus Hailesi (trajedisi) başlıklı yazısında;

> ". . bizim kendi muhacirlerimizin cami avlularında, barakalarda, saçak altlarında can çekiştiği ve yeni gelen esirlerimizin sokak dilencileri gibi dolaştığı bir sırada, Bolşevik istilâsından kaçan Ruslara kapılarımızı açmamız merhametten ziyade sersemliktir…"[329]

şeklindeki ifadeleri ile bu soruna değinmiştir. Ancak işgal altındaki İstanbul'a Rus göçmenlerin tahliyesine engel olunamamıştır. İlk göç dalgaları sonrasında Pera bölgesinde geçici olarak yaşayan göçmen sayısında artış olduğu bilinmektedir. İstanbul sokaklarında kafileler halinde dolaşan ve nereye gideceğini bilmez haldeki göçmenlerin durumu çeşitli anılara yansımıştır [330].1920 yılının son ayları itibariyle gerçekleşen göçlerde, Rus göçmen kafilelerin içlerinde zengin ve aristokrat olduğu bilinen kişilerin ise Kadıköy ve çevresine yerleştirildiği bilinmektedir (Bakar, 2015). Kadıköy'de yer alan bir sokaktaki göçmen yoğunluğu Beyaz Rus Federov'un anılarında; "Küçük ve sakin bir sokak olan Ihlamur, tamamen Rus doluydu. Nereye bakarsan bak bizim çocuklar ve

[329] Yazının tamamı için bkz. (Kadri,1920).
[330] ".. Pera'daki itişen yoğun kalabalık anlaşılır hale geliyor: bunlar hep karşı karşıya durup yarım saat boyunca adreslerinin Şaşlı-Başlı veya Babacan Osmandı olduğunu açıklamaya çalışan Ruslar.." (Aliyeva, 2020 ; Andreev, 1974)

bizim dil.. ” sözleriyle dile getirilmektedir (Fedorov, t.y.); (Uturgauri, 2015) (Şekil 5.16.).

Şekil 5.15. İstanbul’a ulaşan Rus asker ve sivil göçmenler (Fransız Kızılhaçı , 1921)

Şekil 5.16. İstanbul sokaklarında Rus kadınlar ve çocuklar (Fransız Kızılhaçı , 1921)

1921 yılında, kamplar gibi düzenli iskân alanları dışında 38. 000 Rus'un, kendi imkânları ile geçici olarak ikamet etmeye çalıştığı, birçok yönden yardıma muhtaç ve sefalet içerisinde olduğu bilinmektedir. Şulgin;

> "Yüzyıllardır savaştığımız insanların başkentinde, son savaşta, defalarca ve tamamen açıkça almak istediğimiz başkentte aralıksız çığlıklar duyuluyor. " (Şulgin, 1927)

ifadesi ile göçmenlerin içinde bulunduğu zor durumu dile getirmiştir. Bu nedenle barınma sorunu yaşayan Rus göçmenlerin iskânını organize edebilmek için Rus Mültecileri İskân Konseyi kurulmuştur. Söz konusu konsey altında kurulan Toprak komisyonu İstanbul Boğazı kenarında yer alan Rumelifeneri, Kadıköy, Hadımköy, Haydarpaşa, Erenköy vb semtlerde Alman askerleri ve aileleri tarafından terk edilen mülklerin Rus iskânı için kullanılmasını önermiştir. Ayrıca bu göçmenlerin birçoğunun tarım faaliyetleri üzerine tecrübeli olması İstanbul'da âtıl haldeki toprakların da göçmenlerce işlenebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bölgedeki iskânı desteklemek amacıyla 20 adet işletme ve ortaklık da kurulmuş/desteklenmiştir. Ancak işletmelere tahsis edilen fon yetersizliği birçok çalışmanın sonlanmasına ve işletmenin kapanmasına neden olmuştur. 1923 yılında Rus Mültecileri İskân Konseyi kapatılmıştır (Materialı po emigratsii , 1921); (Uturgauri, 2015).

İstanbul'un geçici iskân semtlerinden birisi de Şile olmuştur. Odessa üzerinden gelen Gregor isimli vapurun kaza geçirerek karaya oturması sonucunda yolcular Şile ve Kavak tahliye ekipleri tarafından kurtarılmıştır (BOA, DH.İ.UM, Dosya:19, Gömlek:1). Bu nedenle Şile'nin Kabaköz ve Akçakese köylerinde göçmenlerin geçici iskân etmiştir. (BOA, DH.İ.UM, Dosya:20, Gömlek:14). Bir süre köylerde misafir edilen 87 Rus göçmenin daha sonra Anadolu Feneri üzerinden İstanbul'a geçtikleri bilinmektedir [331].

5.4.1. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Oluşturulan Göçmen Kampları

Düzenli tahliye edilen göçmenler içerisinde askerler genellikle Gelibolu ve Limni kamplarına yerleştirilirken, siviller İstanbul içerisindeki kamplara yerleştirilmişlerdir. Yapılan araştırmalar, Çatalca ve çevresinde dört, İstanbul Avrupa yakasında beş ve İstanbul'un Anadolu yakasında bir adet kamp kurulduğunu göstermiştir (Şekil 5.22.).

[331] Bakar, konu ile ilgili (BOA,BEO,345943) künyeli arşiv belgesini birincil kaynak sunmuştur (Bakar, 2015) .

Haziran 1921 tarihinde kamplarda 29 bin kişinin geçici iskân ettiği kayıtlara geçmiştir (Davatts, 1923), (Slobodskoy, 1925), (Ağayev, 2012) .

Şekil 5.17. İstanbul'da Geçici Barınma Koşulları (Firewell 1920-1923, 1924).

Düzenli kamp alanları dışında çadırların kurulduğu veya mevcut barakaların Ruslara tahsis edildiği geçici barınma alanları da yer almıştır (Şekil 5.19.), (Şekil 5. 20). YMCA[332] yardım kuruluşunun oluşturduğu MAYAK[333]tarafından Arnavutköy, Nişantaşı, Dolmabahçe ve Yıldız'da inşa edilmiş olan barakalar da Rus göçmenlerin iskânına ayrılmıştır (Macar ve Macar) Florya'da kurulan çadırlarda ise 250 Rus aile

332 YMCA açılımı türkçe olarak genç Hristiyan Erkekler Birliği anlamına gelmektedir.
[333] MAYAK derneği hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: "5.5.7..İstanbul'da Beyaz Ruslar Tarafından veya Beyaz Ruslar için Açılan Dernekler".

geçici iskân etmiş, Florya çadır alanı dışında Pera, Kadıköy, Heybeliada, Büyükada, ve Haydarpaşa Çayırı'nda da benzer şekilde geçici iskân mekânları açılmıştır (Ar, 2017).

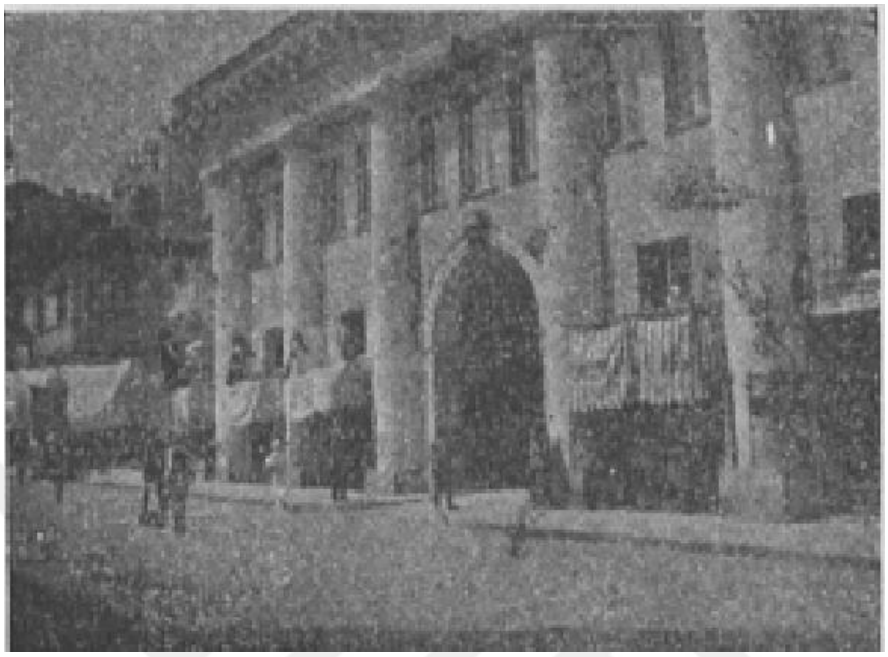

Şekil 5. 18. Almanak'da yer alan Rus Seferati fotoğrafı (Firewell 1920-1923, 1924)

Şekil 5. 19. İstanbul bölgesinde mülteci kooperatif çadırı (Uturgauri, 2015)

Göçmenlerin İstanbul'daki ilk başvuru mekânları içerisinde yer alan Rus Sefareti'nin (yapı Narmanlı Han olarak ta bilinmektedir) bahçesine de (Şekil 5. 18) geçici iskân

amacıyla kamp kurulduğu, ortalama bin kişinin geçici ikamet ettiği bilinmektedir (Dumont, 1996).

Şekil 5. 20. Rus mülteciler Ev no.8 kodlu barakada (Ar, 2019).

Beyaz Ruslar için açılmış kamplarda birçok sosyal mekân da açılmıştır. Bu mekânların başında çocuklar için açılan okullar gelmektedir. (Macar ve Macar)'a göre İstanbul'da kamplarda açılan toplam okul sayısı 35'e ulaşmıştır (Macar ve Macar, 2010). Kamplarda eksiklerin giderilmesi için birçok kurum destek olmaya çalışmıştır. Örneğin en temel ihtiyaçlardan olan su ve yakıt ihtiyacı Çanakkale üzerinden gerçekleştirilen sevkiyatlarla çözülmeye çalışılmışken (BOA, DH. İ. UM, Dosya:19, Gömlek:1) göçmenlerin kitap okuyabilmeleri için Polonya'da yer alan bir kütüphaneden elli binin üzerinden kitap kamplara gönderilmiştir (Bumgardner, 1925). Ancak yine de oluşturulan mekânların insani yaşam koşulları açısından yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır (Şekil 5.21). Binlerce göçmenin kamplardaki yaşamı edebi eserlere de konu olmuştur. Surguçev'in eseri olan Babil Nehirleri isimli oyunda toplumun birçok farklı kesiminden göç etmek zorunda kalan Rusların göçmen kamplarında ortadan kalkan sınıf ayrımının ele alındığı bilinmektedir (Literatura russkogo zarubejya, 1991) ; (Aliyeva, 2020).

Şekil 5.21. Kamplarda günlük yaşam (levantine heritage foundation, t.y)

İstanbul'daki Beyaz Rusların göçmen kampları çoğunlukla Çatalca Bölgesi'nde kurulmuştur. Çatalca bölgesi; Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı yıllarında Balkanlardan göç eden birçok kişinin yerleştirildiği önemli bir göçmen bölgesidir (T.C Çatalca Kaymakamlığı, t.y) Bu bölgede işgal kuvvetlerinin kararı ile Beyaz Ruslar için kampların kurulmuş olması şaşırtıcı değildir. Bunlar; Çilingir, Sancaktepe, Kabakça ve Hadımköy kamplarıdır. Çatalca bölgesindeki kampların koşulları hakkında detaylar veren Usakov, Çilingir kampının bölgede koşulları en kötü olan kamp olduğunu aktarmıştır (Usakov, 1994) .

Arşiv belgeleri Çatalca'daki kamplarda salgın hastalıkların görüldüğünü ve aşılama çalışmalarının yapıldığını göstermiştir. Ayrıca yöneticilerin bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlerle, yerli halk arasında iletişim sağlanmasından kaçındığı anlaşılmaktadır. Göçmenlerle alışveriş vb. nedenlerle iletişime geçmeye çalışan bölge halkının cezalandırılacağı bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM, Dosya:19, Gömlek:1). Bu nedenle bölgedeki kampların izole bırakıldığını söylemek mümkündür. Charles Claflin Davis dijital koleksiyonu içerisinde Çatalca bölgesinde yer alan kampların detaylı fotoğraf albümleri yer almaktadır. Bu fotoğraflar ve fotoğraflar altına düşülen notlar sayesinde kamplardaki mekânsal koşulları analiz etmek mümkün olmuştur. Çatalca Bölgesi dışında Tuzla, Yeşilköy gibi semtlerde de kamplar oluşturulmuştur.

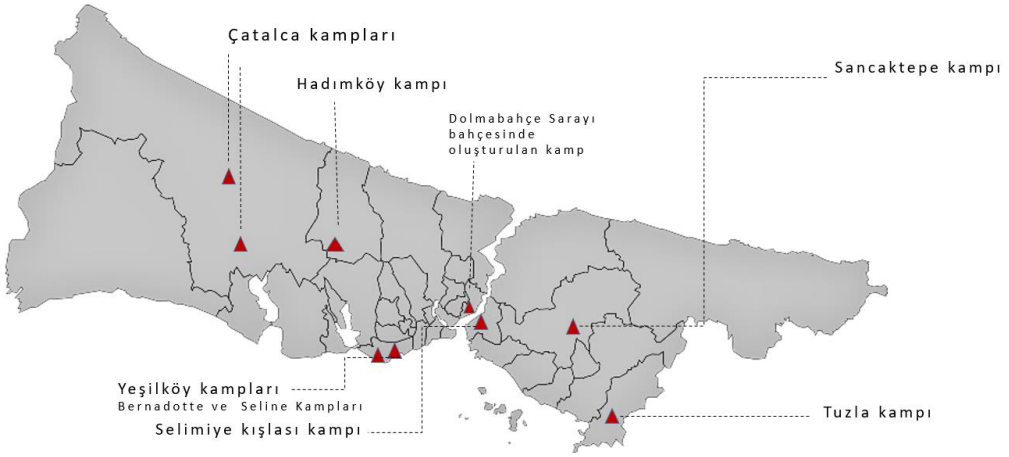

Şekil 5.22. Beyaz Rusların geçici barındıkları kamplar (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

5.4.1.1. Hadımköy Kampı

19. yüzyılın son yıllarında demiryolu ağının önemli bir istasyonu haline gelen Hadımköy ve çevresine 1917 yılında Rumeli bölgesinden gelen göçmenler yerleştirilmeye çalışılmış, fakat aynı yıllarda Yunanların saldırıları sonrasında Hadımköy'de yaşayan Müslumanların göçe zorlandığı görülmüştür. Bunun üzerine bölgede Müsluman nüfusu kaybetmemek adına tedbirler alınması istenmiştir (BOA, DH.ŞFR., Dosya:626, Gömlek: 126). Aynı zamanda bölge, I.Dünya Savaşı yıllarında inşa edilmiş yapılarla askeri bir üs görünümündedir. Bu nedenle işgal kuvvetlerinin kendi karargâhlarına yakın bir noktada kamp kurması şaşırtıcı değildir. Charles Claflin Davis dijital koleksiyonu içerisindeki görsellerden anlaşıldığı üzere göçmenler Hadımköy kampına söz konusu demiryolu ağı kullanılarak sevk edilmişlerdir (Şekil 5.23). Bölgedeki ulaşım ağının da binlerce göçmenin tahliyesinde kolaylık sağlaması, kurulacak kamplar için semt seçiminde öne çıkmış bir unsur olmalıdır. Şekil 5. 24'de yer alan fotoğraftaki mekân Fransız Birliği'ne ait bir market olarak isimlendirilmiştir. Bu mekân, Hadımköy tren İstasyonu binalarından birinin işlevlendirilmesi ile oluşturulmuştur. [334]

[334] 1868 yılında inşa edilen ve Doğu Avrupa ve Rumeli Demiryolları İstasyonlarından olan Hadımköy Tren İstasyonu ana istasyon yapısı, lojman binaları ve diğer işlevlerdeki toplam olarak dokuz yapısı ile birlikte tescillenmiştir.

Şekil 5.23. Hadımköy kampına demiryolu ile ulaşan bir göçmen kafilesi (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5. 24. Fransız Birliğine ait bir market (Harvard University, 1897-1923).

Benzer şekilde Şekil 5. 25'da hastahane olduğu belirtilen yapının arka planında yer alan tren vagonları, bu mekânın da istasyon yapılarından bir tanesinin işlevlendirilmesi ile oluşturulduğunu göstermektedir.

Şekil 5. 25. Hadımköy kamp hastanesi (Harvard University, 1897-1923).

Fotoğraflarda yer alan notlarda kampta yer alan barınma mekânlarının bekarlar ve aileler için ayrı tasarlandığını belirtilmiştir. Bekar erkeklerin kaldığı barakaların tek oda olduğu, göçmenler için yatak alanlarının oluşturularak zeminin samanla örtüldüğü anlaşılmaktadır (Şekil 5. 26).

Şekil 5. 26. Hadımköy Kampı bekârlara ait barakalar (Harvard University, 1897-1923)

Aileler için tahsis edilen barakalarda ise salon olarak isimlendirilen gündüz bölümü ile gece bölümleri ayrılmıştır (Şekil 5. 27). Kamp alanının, çevreden dikenli tellerle izole edildiği anlaşılmaktadır. Şekil 5.28'de yer alan yapı ise mutfak ve çamaşırhane olarak isimlendirilmiştir. Aynı fotoğraf incelendiğinde kamp alanının boş bir arazi üzerine kurulduğu ve çevresinde başka bir yerleşim alanının olmadığı anlaşılmaktadır.

Şekil 5. 27. Hadımköy kampı aile barakaları (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5.28. Hadımköy Kamp alanı sınırları-çamaşırhane ve mutfak mekânı (Harvard University, 1897-1923).

Hadımköy kampında göçmenler için atölyeler de açılmıştır. Şekil 5.29.'da yer alan görselde bir ayakkabı atölyesi için ahşap küçük bir yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmalar kampta sosyal etkinliklerin de düzenlendiğini göstermektedir. 1921 yılında Hadımköy'de Rus mültecilerin bir dini bayramı Rus bandosu gösterisi ile kutladığı ve gösteriye önemli bir Rus generalin teşrif ettiği görülmüştür. (BOA, DH. İ. UM, Dosya:19, Gömlek:1).

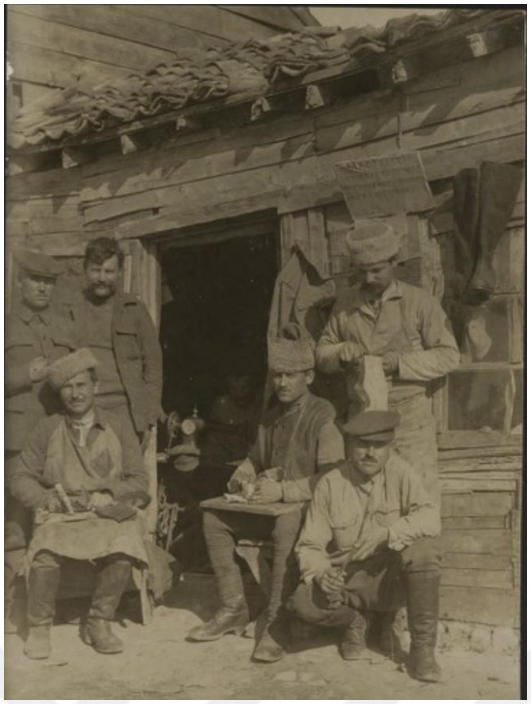

Şekil 5. 29. Kampta bir ayakkabı atölyesi (Harvard University, 1897-1923).

5.4.1.2. Sancaktepe Kampı

Çatalca kampları içerisinde gösterilen Sancaktepe Kampı'nda dokuz binin üzerinde Rus göçmen geçici barınmıştır (Bakar, 2015). Kamp fotoğrafları incelendiğinde, kamp alanının bölgedeki yerleşim yerlerinden uzakta konumlandırıldığı ve kamp içerisinde barınma mekânlarından bağımsız aynı tipolojide bir tanesi kamp girişinde olmak üzere on adet yapının inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5. 30).

Kampta bulunan barınma mekânları, diğer kamplardaki mekânlardan farklı biçimlerde inşa edilmiş olup Den[335] olarak isimlendirilmiştir (Şekil 5. 31). Kamp içerisindeki yapılardan bir tanesinin hastane olarak kullanıldığı (Şekil 5.32) ve iç mekânının işlevlendirildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5.32). 1921 yılında Hadımköy ve Sancaktepe kamplarındaki Rus göçmenlerin, İstanbul üzerinden Limni adasına sevk edildiği anlaşılmıştır (BOA, DH. İ. UM, Dosya:19, Gömlek:1). Ancak sevkiyat sırasında bazı

[335] Cambridge Dictonery'e göre "Den" kelimesinin birden çok anlamı mevcuttur.Buna göre:1. Bir in, aynı zamanda bazı vahşi hayvan türlerinin evi, 2.bir konutta faaliyeti tanımlı olmayan, oda (ABD İngilizcesinde daha ağırlıklı kullanılan bir ifade biçimidir), 3.çocukların dış mekânda geçici strüktürlerle oluşturdukları oyun mekânı, 4.illegal işler için kullanılan mekân

göçmenlerin kaçtığı, yakalananların o dönem hala açık olduğu anlaşılan Kabakçı kampına gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. EUM. AYŞ., Dosya:50, Gömlek:26).

Şekil 5. 30. Sancaktepe Kampı Genel Görünüm (Harvard University, 1897-1923)

Şekil 5. 31. Den olarak isimlendirilen geçici barınma mekânları (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5.32. Kamp hastanesinin iç mekânı (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5. 33. Kampta berber olarak isimlendirilen alan (Harvard University, 1897-1923).

5.4.1.3. Kabakçı Kampı

Çatalca'ya bağlı Kabakça Köyü'nde yer aldığı anlaşılan Kabakçı göçmen kampında altı bini aşkın göçmen geçici iskân etmiştir (Bakar, 2015). Şekil 5.34'de yer alan kamp girişi fotoğrafında kamp alanının Çatalca bölgesindeki diğer kamplar gibi yerleşim yerlerine uzak konumlandırıldığı görünmekte, ayrıca Şekil 5.35.'de yer alan görseller incelendiğinde, Hadımköy ve Sancaktepe Kamplarından sosyal mekânlar açısından daha avantajlı durumda olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 5.34. Kamp Giriş Kapısı (Harvard University, 1897-1923).

Kabakça kampında yer alan barınma mekânları hakkında fotoğraflarda bir isimlendirme yapılmamış olsa da Şekil 5. 36'da yer alan görselde Sancaktepe'de yer alan ve "Den" olarak isimlendirilen barınma mekânlarına benzer bir teknikle oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Kabakça kampı içerisinde de Çatalca bölgesi kamplarındaki geçici hastane yapıları ile benzerlik gösteren bir hastane yapısının inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5. 37).

Şekil 5. 35. Kamp Kilisesi ve Tiyatrosu (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5. 36. Kamp alanında bir sokak ve barınma mekânları (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5. 37. Hastane binası ve dış mekânda kurulmuş mutfak (Harvard University, 1897-1923)

5.4.1.4. Çilingir Kampı

Çilingir Kampı olarak bilinen geçici barınma mekânı Çilingir Çiftliği sınırları içerisinde olup, 4,600 göçmeni barındırmıştır (Bakar, 2015). Yukarıda daha önce belirtildiği üzere Usakov, Çilingir kampının bölgedeki en dezavantajlı kamp olduğunu aktarmıştır (Usakov, 1994).

Şekil 5. 38. Çilingir Kamp barakasının iç mekânı mutfak (Harvard University, 1897-1923).

Görseller üzerinde yapılan araştırma Usakov'un aktarımını doğrular nitelikte olup, kamp yaşamı ve mekânları hakkında detaylı bilgiye yer vermemektedir. Şekil 5. 38'de yer alan görsel incelendiğinde geçici yaşam mekânlarındaki göçmen sayısının oldukça fazla olduğu ayrıca kampta bir hastanenin (Şekil 5. 39.) yer aldığı anlaşılmaktadır. 1921 yılı tarihli belgelerde kampta salgın hastalıkların görüldüğü ancak Çatalca bölgesine yayılmasına imkân olmadığı belirtilmiştir (BOA, DH. İ. UM, Dosya:19, Gömlek:1).

Şekil 5. 39. Çilingir Kampı hastanesinin iç mekânı mutfak (Harvard University, 1897-1923).

5.4.1.5. Tuzla Kampı

Tuzla'da, 18. yüzyıl sonlarına doğru inşa edilen Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Deniz Harp Okulu), 1893 yılında inşa edilen Tahaffuzhane, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında inşa edilen askeri hastane ile birlikte Osmanlı Devleti'nin askeri kimlikli yapılarının yer aldığını söylemek mümkündür. Bölgede yer alan diğer bir yapı ise Tuzla İstasyonu olup Tuzla'nın önemli bir ulaşım ağı içerisinde yer almasını sağlamıştır (T.C Tuzla Kaymakamlığı, t.y).

Bölgede 1917 yılında savaş esiri Rus askerlerin tutulduğu bilinmekle birlikte (BOA, HR. SYS., Dosya: 2223, Gömlek:44) , Rus göçü sonrasında Tuzla'da da bir göçmen kampı açılmıştır. Bu kamp, bölgede daha önce farklı amaçlarla inşa edilmiş olan barakaların[336]

[336] Tuzla Tren İstasyonu yakınlarında askerler için inşa eilmiş barakalar ve Tuzla Tahaffuzhanesi barakalarının tamirat sonrasında Rus göçmenlere tahsis edildiği anlaşılmaktadır (BOA DH.1.UM., Dosya:19-14, Gömlek:1-71).

Rus göçmenlere tahsis edilmesi ile oluşturulmuştur. Söz konusu barakalar ailelere ayrılmış olup bekâr göçmenler kampta kurulan çadırlarda ikamet etmişlerdir. Kampta bir adet hastane ve iki adet kilise açılmış, ortalama üç bin göçmenin geçici iskân etmiştir (Hutchins , 1972).

5.4.1.6. Yeşilköy Kampları

Yeşilköy'ün Ruslarla olan ilişkisi 1877-78 yıllarında gerçekleşen 93 harbine kadar dayanmakta olup bu tarihlerde Rus ordusunun Yeşilköy'e kadar geldiği bilinmektedir. 3 Mart 1878'de semtte Ruslarla Ayastefanos Antlaşması imzalanmış, sonraki yıllarda Ayastefanos Rus Abidesi, inşa edilmiş ve yıkılmıştır (Kök, 2016). Yeşilköy'de yer alan Stefano istasyonu ve işgal devletlerine ait barakalar hiç kuşkusuz Rus göçmenlerin buraya ulaştırılması için önem arz etmiştir. Bu nedenle bölgede iki adet büyük göçmen kampı kurulmuştur. Bu kamplarından biri olan Bernadotte kampında 1920 yılında 1850 kişi geçici iskân edilmiştir (Bakar, 2015). Sonraki kayıtlarda bu sayının üç bine ulaştığı ve hatta Hazar'ın kuzeybatısından göçebe Budist kabilelerden olan birkaç bin Kalmuk'un da burada geçici iskân ettiği bilgisi aktarılmıştır (Roberts, 1977). Bahse konu kamp, farklı amaçla inşa edilmiş barakaların tekrar kullanılması yönüyle Tuzla Kampı ile benzerlik göstermiştir. Ancak barakalar bakımsız ve kötü koşulları ile öne çıkmıştır. Penceresiz tasarlanmış olup banyo ve tuvalet gibi ıslak hacimlere sahip olmadıkları bilinmektedir (Usakov, 1994). 1923 yılında bölgedeki ve kamptaki Rus göçmenler, Marsilya'ya sevk edilmiştir (BOA, HR. İM., Dosya: 21, Gömlek:100). Davis'e göre Bernadotte kampında da bir kilise kurulmuştur (Davis, 1922).

Rusya Devlet arşivleri kayıtlarında:

> "bakımsız bir yeri andırıyordu…Manzara şuydu: aceleyle, yarım yamalak tamir edilmiş tahta barakalar; çadırlar… Binden fazla mülteci, baraka ve çadırların alım kapasitesinin üzerinde kalabalık bir nüfus, tatlı su yok, onun için şehre gitmek gerekiyor…"

şeklinde tarif edilmiştir (Rusya Devlet Arşiv Kayıtları); (Ağayev, 2012).

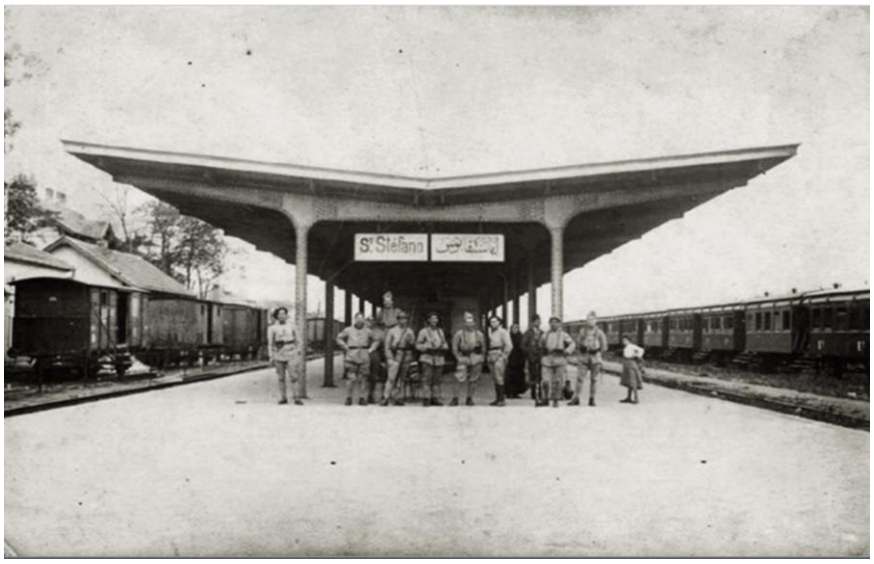

Şekil 5. 40. Yeşilköy tren istasyonunda İşgal kuvvetleri askerleri (levantineheritage, t.y).

Yeşilköy'de yer alan diğer bir kamp San-Stefeno diğer bilinen ismi ile Ayastefanos kampıdır. Bu kampta, İstanbul içerisinde sivil mültecilerin çoğunlukla barındıkları bilinmekte olup Aralık 1920'de üç bin göçmenin geçici olarak iskân ettiği bildirilmiştir (Vakit, 3 Kanunu Evvel 1920, Rus mültecileri);(Bakar, 2015).

Ayastefanos kampında diğer kamplarda olduğu gibi bir kilise kurulmuştur. Diğer kamplardan farklı olarak sağlık ve sosyal hizmet alanlarında daha özellikli mekânlar oluşturulmuştur. Bunların içerisinde bir doğum evi ile çocuklar ve emziren anneler için bir beslenme merkezi yer almıştır. Hastalar için 200 yataklı bir revir/geçici hastane de açılmıştır. Kampta çeşitli atölye mekânları da oluşturulmuş (Şekil 5. 41), ayrıca 100 kişilik bir engelli merkezi kurulmuştur (Firewell 1920-1923, 1924,).

5.4.1.7. Diğer Kamplar

Kasım 1920'de Mariköy olarak bilinen Bakırköy'de bir araziye Fransızlar tarafından çadırlar kurulduğu ve birçok ailenin geçici olarak iskân edildiği gazetelere yansımıştır (Bakar, 2015). Bakırköy'de yer alan bu kamp (Macar ve Macar, 2010)'a göre "Lann kampı" olarak isimlendirilmiştir ve diğer kamplardan farklı olarak entelektüel göçmenlerin geçici iskâna açılmıştır. Ayrıca Kilyos'da da dört binin üzerinde göçmenin geçici iskân edildiği bir kamp daha olduğu aktarılmıştır.

Şekil 5. 41. Ayastefanos kampı dikiş atölyesi (levantine heritage foundation, t.y)

5.4.2. İstanbul'da Konut ve Otellerin Geçici İskâna Açılması

Dumont'a göre gemilerle tahliye edilen göçmenlerin birçoğu kamplara yerleştirilmiş olsa da İstanbul'da kendi imkânları ile geçici iskân eden yaklaşık 40, 000 kişilik bir göçmen grubu yer almıştır (Dumont, 1996). Kurulan göçmen kamplarından dahi çeşitli nedenlerle ayrılan/kaçan göçmenlerin İstanbul'da dilencilik yapan göçmenlere eklendiği bilinmektedir (Slobodskoy, 1925) (Ağayev, 2012) (Şekil 5. 43). Bu nedenle barınma sorunu kentteki en büyük krizlerden birisine dönüşmüştür. İstanbul'da gerçekleşen büyük yangınlar sonrasında âtıl duruma gelen yapılarda dahi göçmenlerin barınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Şekil 5. 42).

Beyaz Rus göçünün dikkat çeken seviyelere ulaştığı 1920 senesinde göçmenlerin İstanbul'daki barınma sorunu için öncelikle tüm Prens adalarının geçici iskân adalarına dönüştüğü anlaşılmıştır (Şekil 5.44.). Rusların tahliyesini organize eden işgal kuvvetleri, söz konusu adalardaki iskânların organizasyonunu da birtakım kararlar altında paylaştırmıştır.

Şekil 5. 42. Yanan yapılarda konaklayan göçmenler (Fransız Kızılhaçı , 1921)

Şekil 5. 43. Sokaklarda göçmen kadınlar ve çocuklar (Firewell 1920-1923, 1924).

Buna göre Büyükada İngilizlerin, Burgazada Amerikalıların, Heybeliada Fransızların, Kınalıada İtalyanların denetimi altında olacaktır[337]. 8 Şubat 1920 yılında yayınlanan bir gazete haberine göre 1. 600 Rus göçmenin bulunduğu Büyükada'da evlere yerleştirilen göçmenler bir odada 5-6 kişi konaklayacak şekilde barınmaktadır (Vakit, 1 şubat 1920, Odesa havalisinden yeni gelenler); (Bakar, 2015).

Bu uygulama şikâyetler ve anlaşmazlıklara yol açarak arşiv belgelerine yansımıştır. Mayıs 1920'de Heybeliada'da bir eve Fransız askerlerinin zorla girdiği ve Rus mültecileri burada iskân ettirmek istediği (BOA., DH. EUM. AYŞ., Dosya: 39, Gömlek: 62.). Kasım

[337] Daha detaylı bilgi için bkz. (Yenigün, 1 şubat 1920, Rus mültecileri).

1920'de Büyükada'da el konulan evlerin listesinin dahi çıkarıldığı anlaşılmaktadır. (BOA, DH. İ. UM, Dosya:20 Gömlek:14)[338]. İşgal kuvvetleri tarafından el konulan konutlar dışında özel işletmelere de Ruslar yerleştirilmiştir. Heybeliada'da yer alan Belle Vue isimli otel bu işletmelerden birisidir (BOA HR.İM,Dosya: 71 Gömlek: 19.). Yaşanan bu durum sadece arşiv belgelerine değil, gazete haberlerine ve hatta anılara da konu olmuştur.

Şekil 5. 44. Adalarda Beyaz Ruslar [339]

Hüseyin Rahmi Gürpınar adalardaki evlere zorla göçmen yerleştirilmesini detaylıca şu sözlerle aktarmıştır:

> ". . İmam, muhtar önde, arkada düşmanların polisleri, subaylar kapınızı çalıyorlar, içeriye kadın, erkek beş-altı Beyaz Rusu bırakıp gidiyorlar. Sokaklarda herkes birbirine soruyor: "-Sizde kaç tane? —Dört. —A duymadınız mı? Hacı Mıdıittin'in yedi odalı evine yirmi sekiz erkek Rus koymuşlar. . . " Adada Rus oteline dönmedik yalnız birkaç ev kaldı. Bizim ev de bu geçici, tenha kalan evlerden…" (Gülen, 1985).

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, 1919 yılı itibariyle Rus göçmenlerin geçici iskânı için tercih edilen Büyükada'da 1920 yılı itibariyle büyük bir barınma krizi yaşanmaya başlamıştır. The New York Times'in Mayıs 1920 tarihindeki haberine göre Büyükada'da Ingilizlerin yardımıyla fakir Ruslara baraka tahsis edilmeye başlanmıştır

[338] Yapılan şikâyetler sonrasında ilgili mekânlardan göçmenler çıkarıldığında tamirat ve onarım masrafları için yeni başvurular gerçekleşmiştir. Örneğin Nisan 1921'de Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Nuruosmaniye Şeref Sokağı'nda bulunan ve Fransızlar tarafından işgal edilip, Rus göçmenlere verilen bir evin tahliyesi sonrası zararının karşılanması talep edilmiştir (BOA,DH.İ.UM,Dosya:20 Gömlek:14).
[339] Marina Sigirji'den aktaran (Kolesnikov, 2021)

(Gibbs, 1920)[340]. Ancak ne barakaların tahsis edilmesinin ne de konutlara göçmen yerleştirilmesinin barınma sorununa çözüm olamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle gelen göçmenler bir süre Kınalıada'ya sevk edilmişlerdir (Macar ve Macar, 2010). Büyükada ve Kınalıada gibi Burgazada'da da benzer şekilde geçici iskân mekânlarının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Firewell Almanac Fransızca basımında Burgazada'ya ilk Rus göç dalgası sonrasında İtalyan askerlerinin 1000 kadar göçmenin geçici iskânı için konutları ve otelleri kullandığı belirtilmiştir (Firewell 1920-1923, 1924). Deleon'a göre İstanbul'da yaşayan İtalyanlar, Marki Camillo Garroni öncülüğünde Rus göçmenler için çoğunluğu Burgazada'da yer alan seksen sekiz konut tahsis edilmiştir (Deleon, 1990).

Şekil 5. 45. 1921 yılında adalardaki yoğunluk (Fransız Kızılhaçı , 1921).

Yapılan geçici iskân uygulamalarına karşın, İstanbul ve çevresindeki kamplar ile adalar dışında kalan semtlerde göçmenlerin konaklaması tamamen beklenmedik biçimler almıştır.

Geçici iskân için, barınmanın mümkün olduğu tüm mekânlar kullanılmıştır. Yıkılmak üzere olan konutlarda bile göçmenlerin iskân ettiği bilinmektedir (Şekil 5. 47). Benzer şekilde Mihaylov anılarında: bir Türk evinin boş harabesinde konakladıklarını aktarmaktadır (Mihaylov, 1987) (Uturgauri, 2015) .

[340] İlgili haberi aktaran (Macar & Macar, 2010, s. 40,42).

Şekil 5. 46. İstanbul'da yol kenarında Rus Göçmenler (the Library of Congress, 1919)

Şekil 5. 47. Bir Rus Ailesinin geçici ikamet ettiği konut (Baumgarten, 1923)

Konut kiralama imkânı olanlar ise, bekâr göçmenlerin mahallelerinde iskân edilmesi konusunda isteksiz olan Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak Türk kadınlarının kötü koşullardaki konutlarda geçici iskân eden Rus kadın ve çocukların evlerindeki eksikleri tamamlamak için yardımcı oldukları da bilinmektedir (Baumgarten, 1923).

5.4.2. İstanbul'da Kamusal Mekânların Geçici İskân Amacıyla İşlevlendirilmesi

İstanbul'daki göçmen sayısının günden güne artması[341] sonucunda İstanbul'da kurulan kamplar, konut ve otellerin iskâna açılması barınma sorununu çözmeye yetememiştir. Yapılan araştırmalar birçok kamusal mekânın da kısmi olarak geçici barınma mekânlarına dönüştürüldüğünü göstermiştir.

Bahse konu mekânların en dikkat çekici olanı Dolmabahçe Sarayıdır. Almanaklarda "Dolmabahçede Rus Oteli" başlığı ile paylaşılan geçici iskân mekânında çok sayıda göçmenin konakladığı anlaşılmaktadır (Şekil 5.48 ve Şekil 5.49). (Ar, 2019)'a göre 19. yüzyılda Saray tiyatrosu olarak inşa edilen yapılar yangında harap olduktan sonra tütün deposu olarak kullanılmıştır.

Şekil 5.48. Dolmabahçe'de Rus Oteli (Firewell 1920-1923, 1924).

[341] Yazar Leonid Andreyev anılarında bu durumu :"Mültecilerin sayısı günden güne artıyordu ve şafaktan şafağa Konstantinopol'deki tüm Rus yaşamının korkunç merkezi rengarenk, kirli, haykıran çılgın bir kalabalıkla kaynıyordu"biçiminde aktarmıştır (Andreev, 1974).

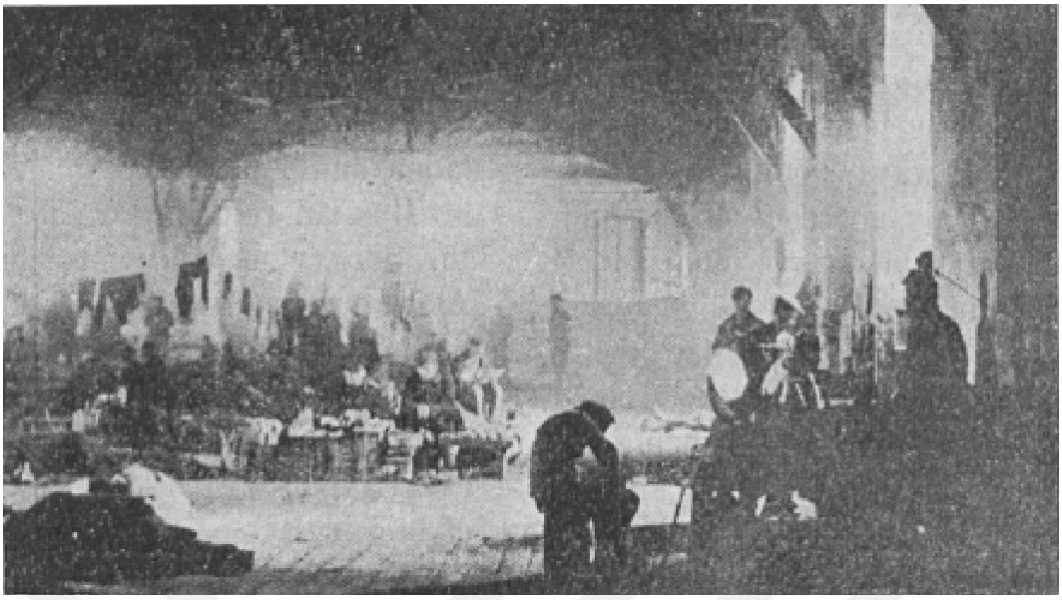

Şekil 5.49. Dombahçe'de Rus Oteli (The Firewell Almanak 1920-1923 (İngilizce Basım), 1924).

Rus göçmenlerle birlikte artan barınma ihtiyacı nedeniyle bu depolar göçmen iskânı için tahsis edilmiştir (Şekil 5. 50). Dumont ise göçmenlerin Dolmabahçe Sarayı'nın ahırlarına yerleştirildiğini belirtmektedir. (Dumont, Beyaz Yıllar, 1996).

Şekil 5. 50. Dolmabahçe'de göçmenler (Ar, 2019).

İstanbul'da bulunan birçok hastane, geçici iskân için işlevlendirilmiştir. Galata'da yer alan ve İngilizler tarafından İngiliz denizciler için açılan British Seamans Hospital[342] diğer bilinen adıyla İngiliz Bahriye Hastanesi'nde (Şekil 5.51) üç büyük koğuş Rus göçmenlerin geçici iskânı için işlevlendirilmiştir (Vakit, Yeni Muhacir Koğuşları, 27 Aralık 1920); (Macar ve Macar, 2010). İskâna açılan diğer bir hastane ise Şişli'de yer alan La Paix hastanesidir. Ancak bu hastanenin bir bölümü yetim veya fakir ailelerin çocukları için yetimhaneye dönüştürülmüştür (Ziflioğlu, 2019)

Kilise ve manastırlar da iskâna açılan yapı grupları içerisinde yer almıştır. Beyoğlu'nda Tarlabaşı, Karnavula Caddesi 16 numara adresinde olduğu bildirilen bir kilisede geçici olarak bir grup Rus göçmenin iskân edildiği gazetelere konu olmuştur (The Orient, 13 Temmuz 1921.);(Ar, 2019).

Şekil 5.51. İngiliz Bahriye Hastanesi (L'hôpital Anglais, Constantinople., 1905).

Burgazada'da bulunan Rum Manastırı'nın kullanılmayan bir bölümünde büyük odalar perdelerle bölünerek Ruslar için geçici iskân mekânı olarak işlevlendirilmiştir (Macar ve Macar, 2010). Eğitim Kurumlarına ait yapılar da geçici iskân için işlevlendirilmiştir. Heybeliada'da Ruhban Okulu ve Rum Ticaret Okulu'nun bazı bölümleri barınma sorunu

[342] Bahse konu hastane 1855 yılında Karaköy Bereketzade Medresesi Sokağı'nda açılmış olup, 1904 yılında Mimar H. P.Adams tarafından yeniden tasarlanarak Beyoğlu'nda İngiliz Bayrağı'nı görünür kılmak amacıyla inşa edilmiştir (Bakar, 2015)

yaşanan adadaki Rus göçmenlerin iskânına açılmıştır (İleri, Rus mültecileri, 25 Kanuni Sani 1920); (Bakar, 2015).

Dumsnile'e göre Taşkışla[343] bu mekânlardan biridir. Yatakhane olarak düzenlenen mekânlarda yatak ve benzeri mobilyalar yer almamıştır. Sahra mutfakları kurularak sadece barınma değil yeme-içme ihtiyacı da sağlanmıştır. 3 bin Rus mültecinin yapıda konakladığı bilinmektedir. (Dumesnil, a.g.e). İstanbul Amerikan Kız Koleji yurt binası da 1921 yaz ayında Rus göçmenlerin barınması için tahsis edilmiştir (The Firewell Almanac 1920-1923 (İngilizce Baskı), 1924).

Beyoğlu bölgesinde göçmen yoğunluğu farklı çözümlere başvurulmasına da neden olmuştur. Galata bölgesinde yer alan genelevlerin boşaltılarak Ruslar için geçici iskân mekânlarına dönüştürülmesi örnek olarak gösterilebilir (Dumont, Beyaz Yıllar, 1996). Krasovsky'nin aktardıklarına göre Türk Kızılay'ı da kuruma ait lojmanları bir dönem Rus göçmenlerin iskânına açmıştır (Ziflioğlu, 2019). Gemiler de geçici iskân için işlevlendirilen mobil mekânlar olmuştur. Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi[344] bünyesindeki Reşit Paşa ve Kızılırmak isimli gemiler Moda iskelesine demirleyerek Rus göçmenlerin iskânına açılmıştır (Vakit. 19 Kasım 1920);(Macar ve Macar).

5.4.3. İstanbul'da Ruslar İçin Açılan Konaklama Mekânları

İstanbul'un çeşitli noktalarında Rus göçmenlerin barınma sorununu çözmek için yurtlar ve pansiyonlar açılmıştır. Yeniden işlevlendirme yöntemi ile açılan bu mekânlar göçmenler tarafından talep görünce sayıları artmıştır. Söz konusu örnekler çoğunlukla Pera Bölgesinde açılmıştır. Bunların başında Taksim'de eski askeri gazinodan dönüştürülen 200 kişilik Rus pansiyonu gelmektedir. Açılan bu ve benzeri pansiyonlarda doktorluk yapan Dr.Dimov, Şubat 1921'de Taksim'deki pansiyonun mekânsal özelliklerini şu sözlerle aktarmıştır:

> "Beş katlı binanın giriş katı - yarı bodrum gibi - yatak koymaya uygun değildi, ama hamam yapılabilir ve ambar olarak kullanılabilirdi. Bir üst kata yönetim ve büro yerleşti. Üstteki üç kat, 12 bağımsız oda ve 2 giriş odasıyla "gecelemeler için ayrıldı,

[343] Ancak söz konusu yapının Taşkışla olamayacağını, bahse konu kışlanın Gümüşsuyu Kışlası olduğu görüşünü savunanlar da vardır (Ar,2019).
[344] 1910 yılında kurulan Osmanlı Seyr–i Sefain İdaresi 1923 yılına kadar Osmanlı Denizyolu işletmeleri idaresi birimidir.

> bunlardan 7 tanesinde soba vardı. ” Odalarda herhangi bir mobilya olmadığından, insanlar kendi eşyalarının üstünde yatıyorlardı…Geceleyenler neredeyse sırt sırta yatıyordu. . büfeden aldıklarını, kendilerinin getirdiklerini yemekhanede yiyorlardı… (Dımov, 1921) (Uturgauri, 2015)

Pera bölgesinde Kuloğlu Sokak 19 numarada Genç Hristiyan Kadınları Derneği tarafından açılmıştır (Şekil 5. 52). Bu kurum sadece barınma ihtiyacına yönelik açılmamış aynı zamanda birçok alanda eğitimlerin/kursların verildiği bir mekân olmuştur. Pazar günleri ise sosyal-kültürel etkinlik merkezi olarak hizmet vermiştir. Mekân daha sonra İstiklal Caddesi üzerinde 115 numaraya taşınmıştır. Almanaclarda yer verildiği üzere söz konusu mekân, diğer geçici barınma mekânlarından farklı olarak misafirlerine bir konut atmosferi sağlayacak şekilde yeniden işlevlendirilmiştir (The ‘Farewell’Almanac, (İng)). Bölgede açılan diğer bir hostel/ pansiyon ise Tomtom Sokak’ta yer almıştır. Dinlenme Evi No:1 olarak isimlendirilen mekânda barınma, yemekhane ve atölyeler yer almıştır (Bumgardner, 1925).

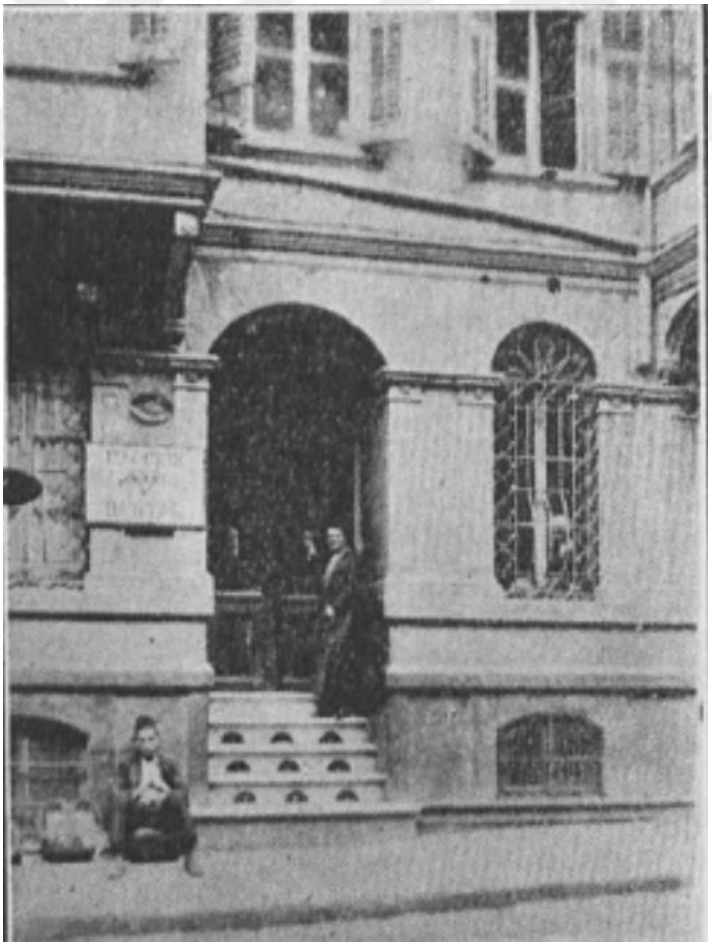

Şekil 5. 52. Pera’da Y. W. C. A Hostel (Firewell 1920-1923, 1924).

Pera dışında İstanbul'un farklı semtlerinde de benzer mekânlar açılmıştır. 1921 yılında Arnavutköy'de 50 odalı bir çiftlik kiralanarak, 200 Rus gazisinin iskân etmiş olduğu malûller evi açılmıştır. Yapıda kütüphane, kilise ve çeşitli eğitimler veren atölyeler yer almıştır (Glinka, 1921) (Uturgauri, 2015).

Mennonit Ruslar [345] için, Yeniköy'de Menonit Evi olarak isimlendirilen bir konaklama mekânı açılmıştır (Macar ve Macar, 2010). Ayrıca Fransız Kızılhaçı tarafından İstanbul'da 13 adet lojman açıldığı bilinmektedir (Dumesnil, 1993). Ancak bu lojmanların hangi semtlerde olduğu bilgisine ulaşılamamıştır.

Geçici iskân için göçmen sevkiyatı yapılan Kınalıada'da, Amerikan Kızıl Haçı tarafından Rusya'dan gelen mülteciler için devralınan Otel Chahab[346] sanatsal bir dinlenme evine dönüştürülmüştür (Şekil 5. 53).

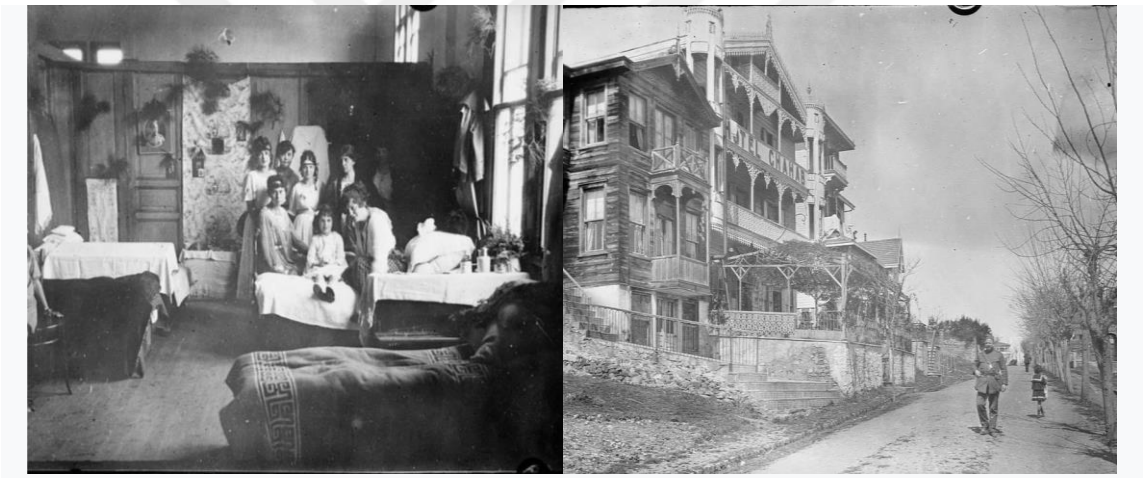

Şekil 5. 53. Kınalıada Otel Chahab ve Dinlenme Evi[347]

5.5. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Sosyal Mekânlar

İstanbul'a göç eden Beyaz Rusların sadece barınma değil gıda, sağlık, eğitim ve temel ihtiyaçları doğrultusunda birçok semtde sosyal mekânlar açılmıştır.

[345] Mennonitler Orta Çağ'dan doğan bir Protestan kilisesinin üyesi dini gruptur. Rusya gibi dünya genelinde birçok ülkede üyeleri bulunmaktadır.
[346] Kınalıada'da yapılan araştırmaları, Akasya caddesi üzerinde yer alan yapının günümüze ulaşmadığını göstermiştir.
[347] Görseller Amerikan Ulusal Kızıl Haç fotoğraf koleksiyonuna aittir. (The American National Red Cross Collection, 1920).

5.5.1. İstanbul'da Beyaz Ruslar için Açılan Yemek ve Gıda Yardımı Yapılan Geçici Mekânlar

İstanbul'a tahliye edilen göçmenlere öncelikli ulaştırılması gereken ihtiyaçların başında gıda yardımları yer almıştır. Bu nedenle bu yardımların dağıtımının yapılabileceği birçok aşevi, sahra mutfağı, kantin, yemekhane, market ve pazar gibi geçici mekânlar açılmıştır (Şekil 5. 54). Özellikle de aşevi-sahra mutfaklarının sayısının arttırılması konusunda çaba gösterilmiştir. Çünkü 1920 yılı tarihli bir haberde Beyoğlu bölgesinde yemek dağıtımı sırasında büyük bir izdiham yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu olay sonrasında bölgede 20 adet sahra mutfağının daha kullanıma açıldığı belirtilmiştir (İleri, 28 Teşrin-i Sâri 1920, Şehrimizdeki Rus mültecileri); (Bakar, 2015).

Şekil 5. 54. Yardım dağıtımı yapılan geçici mekânlar (Fransız Kızılhaçı , 1921)

Rus elçilik binasının avlusu iki bölüme ayrılarak, bir bölümü yeniden işlevlendirilmiş ve burada gelen göçmenlere gıda vb. yardım dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Uturgauri, 2015).

Rus Kızılhaçı tarafından İstanbul'un çeşitli semtlerinde yemekhaneler açılmıştır. Bu yemekhanelerden ilki "1 nolu yemekhane" olarak isimlendirilmiş olup askeri çadırların birleştirilmesi ile kurulmuştur. Harbiye'de yer alan bu mekânın yüksek taş duvarlar ile kent mekânından izole edildiği aktarılmıştır. Kaynaklarda Harbiye'de 1 nolu yemekhane önünde ortalama 500 kişinin beklediğine dikkat çekilmiştir. Söz konusu mekânın gündüzleri yemekhane işlevi ile kullanılmış olduğu geceleri ise barınma mekânı olmayan göçmenlerin konaklaması amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir. Tophane meydanında da Rus Kızılhaç'ın benzer şekilde oluşturduğu 3 nolu yemekhanesi yer almıştır (Ağayev, 2012).

Şekil 5. 55. Bir çorba evi (Firewell 1920-1923, 1924).

The New York Times isimli gazetede 1920 ve 1921 yıllarında konu hakkında haberler yayınlanmıştır. 1920 yılı Mayıs ayında yayınlanan bir habere göre Pera'da bir konut geçici barınmanın dışında aşevi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu mekân Foyer Russe (Rus Ocağı) olarak isimlendirilmiştir. Mekânda Beyaz Rus sanatçılar da sahne almıştır 1921 yılında yayınlanan haberde ise Nişantaşı, Suriçi, Galata, Büyükdere, Burgaz, Heybeliada ve Yeşilköy'de yemek dağıtımı yapılan mekânların açıldığı aktarılmaktadır [348]. İngiliz konsolosluğuna yanında ise Beyaz Rusların alışverişine imkân sağlayacak bir Pazar kurulmuştur (Ziflioğlu, 2019).

Şekil 5. 56. İstanbulda bir Aşevi (Firewell 1920-1923, 1924).

[348] Daha detaylı bilgi için bkz.: (Gibbs, Russian Nobles Paupers in Turkey, 25) (Macar & Macar, 2010, s. 42).

Şekil 5. 57. Kızılhaç Komitesi'nin 1921 yılı itibariyle açtığı aşevi (Firewell 1920-1923, 1924).

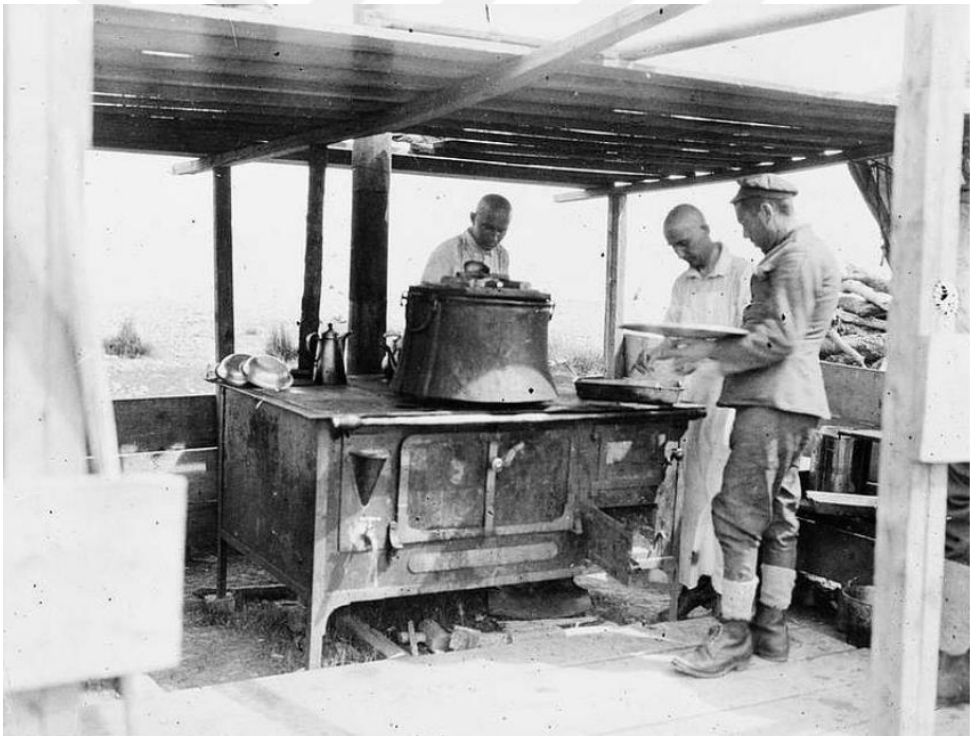

Şekil 5. 58. Kınalıada Amerikan Kızılhaç Mutfağı (Library of Congress, 1919)

Amerikan yardım kuruluşları tarafından Aksaray, Rumelihisarı, Mahmutpaşa, Topkapı, Pera ve Üsküdar semtlerinde temel gıda ihtiyacına yönelik satış barakaları oluşturmuştur (Criss, 2020). Ayrıca ABD Kızılhaçı tarafından Sirkeci'de bir Açıkhava kantini ve Maçka'da Rus göçmenler için aşevi kurulduğu bilinmektedir (Ziflioğlu, 2019). Amerikan

Kızılhaçı görsel arşivi araştırmaları Kınalıada'da da bir aşevi açıldığını göstermiştir (Şekil 5. 58).

Göçmenlerin kamplara dağıtıldıkları bölgelerden olan Sirkeci'de Bayan Bristol öncülüğünde bir kantin mekânı oluşturulmuştur. Bu mekân Sirkeci Tren İstasyonunun bahçesinde yer alan gemi tentelerinin alt kısımlarına kurulmuştur. Kantin mekânı ile ilişkili olarak bir giyim yardımının yapıldığı (kaynakta "Dressing Station" olarak isimlendirilmiştir) bir mekân da oluşturulmuştur (Şekil 5. 59). Bu mekân aynı zamanda kadın göçmenlerin istirahat edebilecekleri (kaynakta "Rest Room" olarak isimlendirilmiştir) şekilde düzenlenmiştir. Sirkeci'de oluşturulan bu kantin kompleksinin günlük 4,000 göçmene hizmet verdiği belirtilmektedir (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5. 59. İstanbul'da Yardım kuruluşları aracılığı ile yeni kıyafetler temin eden Rus Göçmenler (The American National Red Cross Collection, 1920)

5.5.2. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Geçici Eğitim Mekânları

1920 yılı sonrasında başlayan Beyaz Rus göçü sonucunda dünyanın çeşitli yerlerine aileleri ile birlikte çok sayıda çocuk zorunlu göç etmiştir (Şekil 5. 60).

Şekil 5. 60. Göçmen Beyaz Rus çocuklar / Vercihan Ziflioğlu arşivi (Tunçbilek, 2022)

Yapılan araştırmalar sivil göçmenler içerisinde %9 okul öncesi ve %9 okul dönemi çocuk olmak üzere toplamda 25 bin çocuğun bu göç dalgası içerisinde yerinden edildiğini göstermektedir (Pivovar, 1994).

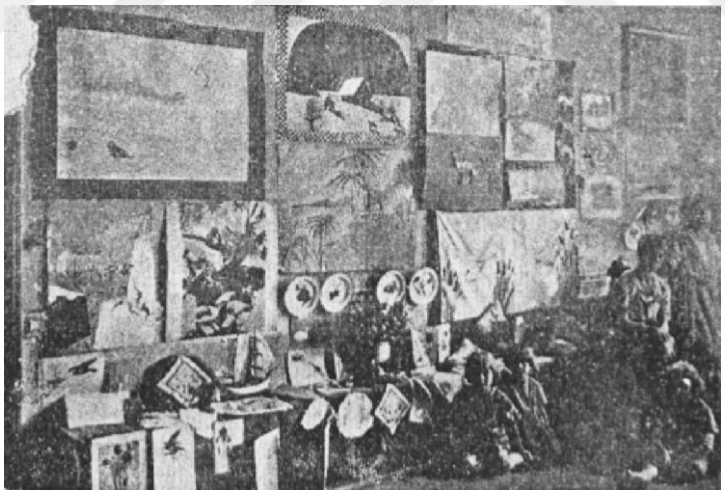

Şekil 5. 61. Rus çocuklara ait çalışmaların sergilenmesi (Firewell 1920-1923, 1924)

İstanbul'daki Beyaz Rusların özellikle de çocukların eğitimi barınma, gıda gibi temel ihtiyaçlar içerisinde görülerek hızlıca çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. [349] Bu

[349] Beyaz Rus göçü öncesinde 19.yüzyılda İstanbul Beyoğlu'nda açılmış küçük üç adet Rus okulu mevcuttur (Mutlu, 2015). 1905 yılında da Rusların İstanbul'da bir okul açma girişimi olmuş, ancak Nişantaşı'nda almak istedikleri arsanın Ruslara satışı Osmanlı devleti tarafından uygun görülmemiştir. (BOA,DH.MKT., Dosya:947,Gömlek:20)

nedenle özellikle Amerikan Komitesi tarafından çok sayıda okul açılmasına destek verilmiştir. Bu okullar çocuk evi (childrens home) olarak isimlendirilmiştir (Şekil 5. 62). Heyetin başında yer alan C. Davis yapılan çalışmaları günümüze kadar aktarmış, tuttuğu raporlarda çocukların çalışmalarına ait fotoğraflara dahi yer vermiştir.(Şekil 5. 61)

Şekil 5. 62. Amerikan Kızılhaçı tarafından açılan bir Çocuk Evi No:1 (Fransız Kızılhaçı, 1921)

Şekil 5. 63. Bayan Neratoff Okulu (Harvard University, 1897-1923).

Yapılan araştırmalar Amerikan Komitesi tarafından İstinye'de Bayan Neratoff isimli bir ilkokulun açıldığını göstermiştir. Görseller bir köşkün yeniden işlevlendirilerek okula

dönüştürüldüğünü (Şekil 5. 63), derslikler dışında yapıda bazı mekânların atölye olarak işlevlendirildiğini göstermektedir (Şekil 5. 64).

Şekil 5. 64. Müzik Dersleri ve Atölyeler (Harvard University, 1897-1923) .

Erenköy'de The Childrens Home ismi verilen bir çocuk evi / yatılı okul açılmıştır (Şekil 5.65). Okulun günümüze ulaşan ders programından birçok alanda eğitim verildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5.66). 1926 yılında okulda verilen eğitimin ve çocukların başka yerlere nakillerinin İngiliz Büyükelçiliği ile görüşüldüğü anlaşılmaktadır (BOA, HR. İM., Dosya:195, Gömlek:38).

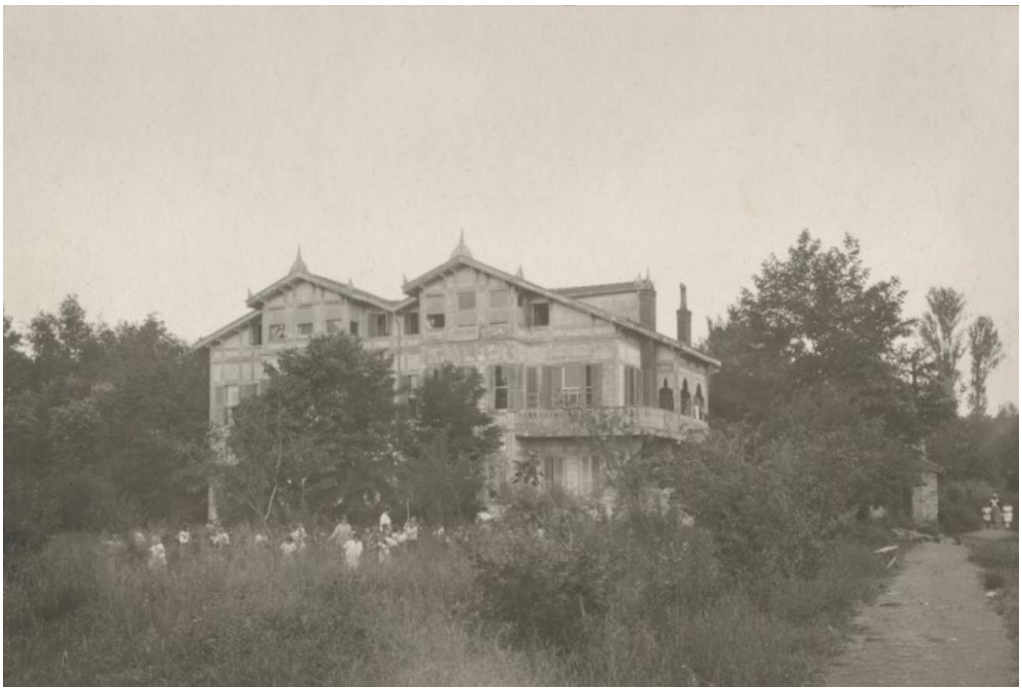

Şekil 5.65. Erenköy'de yer alan yatılı okul (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5.66. Erenköy Okulunda yer alan çeşitli derslikler (Harvard University, 1897-1923).

1927 yılında Erenköy'de kimsesiz Rus çocuklara bir "himaye evi" nin açılması Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivine de yansımıştır. 1928 yılında okulun faaliyetlerini bitirdiği bilinmektedir (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon:534, Dosya: 37681, Gömlek: 151492, Sıra:22).

Amerikan Kızılhaçı desteği ile Tophane'de de yatılı bir okul açılmıştır. Bu okul 500 kişilik mevcudu ile dikkat çekmektedir. Okula dair çok sayıda görsel Charles Claflin Davis'in fotoğraf arşivi ile günümüze ulaşmıştır (Şekil 5.67).

Şekil 5.67. Tophanede okulunun girişi ve yemekhanesi (Davis, 1922).

Şekil 5.68. Tophanede yer alan yatılı Lisenin yatakahnesi (Davis, 1922).

Şekil 5.69'da yer alan görselde Rusça Shumen olarak isimlendirilen bir lisenin 1926 yılına ait mezuniyet afişi yer almaktadır. Afişten okulun 1921'de yılında açıldığı anlaşılmaktadır. Shumen lisesi hakkında elde edilen görselden farklı bilgiler literatürde mevcut değildir. Okulun Beyaz Rusların İstanbul'dan ayrılmaya başladığı yıllarda kapatılmaması dikkat çekicidir (levantine heritage foundation, t.y).

Şekil 5.69. Rusça Shumen Lisesi tablosu 1926 yılı (levantine heritage foundation, t.y).

1920 yılında İngiltere'de kurulmuş olan Rusya'nın Dirilişine Yardım Derneği, İstanbul'da iki adet okul açılmasını sağlamıştır. Bunlardan bir tanesi Büyükdere'de Boğaz kenarında bulunmakta olup, 300 öğrencinin bu okulda eğitim aldığı bilinmektedir.

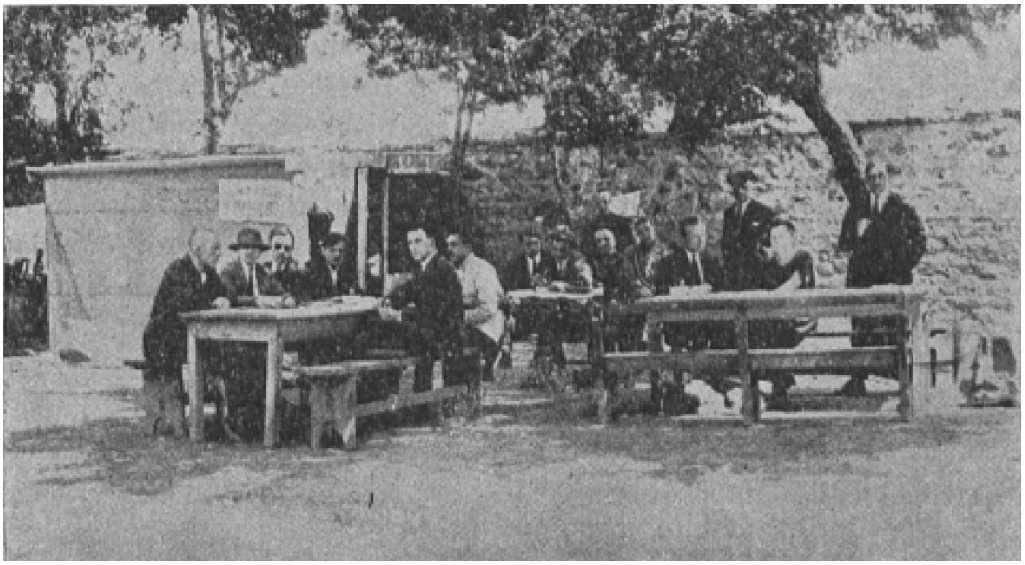

Şekil 5.70. İstanbul'da Geçici Kurulan bir Okulun Yemekhanesi (Firewell 1920-1923, 1924).

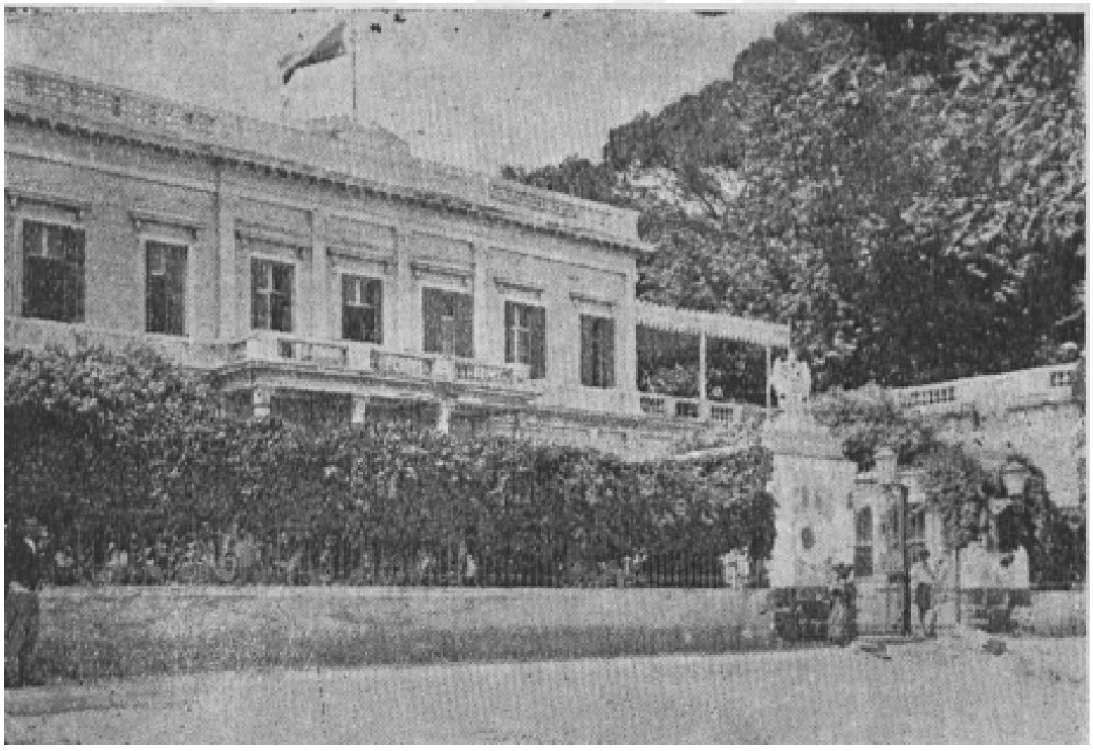

Şekil 5. 71. Büyükdere Rus Okulu (Firewell 1920-1923, 1924).

Bir diğeri ise Kınalıada'da yer almakta olup 80 kişilik öğrenci kapasitesine sahiptir (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5.72. Amerikan Denizciler Okulu Öğrencileri (Firewell 1920-1923, 1924)

Amerikalı askerlerin destekleri ile, bir Amerikan torpido gemisi yeniden işlevlendirilmiş ve 30 kişilik bir okul açılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924). Deleon, okula dönüştürülen Amerikan gemisinin Heybeliada açıklarında demirli olduğunu aktarmıştır (Deleon, 1990). İlkokul ve lise dışında, kreş çağındaki küçük çocuklar ile üniversite öğrencilerinin eğitimi için de bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Küçük çocuklar için Rus elçilik binası bahçesinde çadırlar birleştirilerek bir kreş açılmıştır (Baumgarten, 1923).

1921 yılında ise İstanbul'da bir Rus üniversitesi projesi için hazırlıklar yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu üniversitede görev alacak akademisyenler İstanbul'daki Rus göçmenler içerisinde yer alan bilim insanları içerisinden seçilmesi gündeme gelmiştir. Ancak gazetelere yansıyan bu proje hayata geçirilememiştir. Yine de Rus akademisyenler İstanbul Üniversitesinden izin alarak Rus gençlerinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesini kullanabilmelerine imkânı sağlamışlardır (İkdam, 1921) ve (Peyam-ı Sabah, 1921); (Bakar, 2015). Tatavla'da Mr. C. A. Bleash tarafından yoksul Rus gençlerin üniversiteye hazırlık eğitimi için bir öğrenci evi açıldığı bilinmektedir (Firewell 1920-1923, 1924)

Açılan okullar dışında, İstanbul Robert Koleji de 1919 yılı itibariyle başarılı gördüğü Rus öğrencileri kabul etmiştir. [350]

Okullar dışında mesleki eğitim veren birçok atölye ve kurs açılmıştır. Bunlardan en önemlisi en az 2, 200 engelli Rus göçmenin olduğu bilinen İstanbul'da 1921 yılında engelliler için açılan beş atölyedir (Rus Devlet Arşivi); (Ağayev, 2012).

Beyoğlu Şimal Sokak 10 numarada ise mesleki yetkinlik kazanılması sağlayan bir kurs merkezi açılmıştır. Bu mekânın aynı zamanda göçmenler için iş ve işçi bulma işlevine sahip olduğu da bilinmektedir (Firewell 1920-1923, 1924). YMCA tarafından dil kursları açıldığı bilinmektedir. Bu kursların YMCA dernek binasında düzenlendiği düşünülmektedir (Şekil 5.73). Ayrıca Mrs. Dought Whily tarafından bir konut yeniden işlevlendirilerek kadın göçmenlerin iktisat çalışmaları yürütebilmesi için imkân sağlanmıştır (Firewell 1920-1923, 1924). Eğitim alan öğrencilerin geçici barınmalarını sağlayabilmek amacıyla çeşitli yurtlar ve öğrenci evleri de açılmıştır. Özellikle de Amerikan yardım kuruluşlarının çadırlar kullanarak İstanbul'un çeşitli yerlerinde öğrencilere yurt oluşturduğu bilinmektedir.

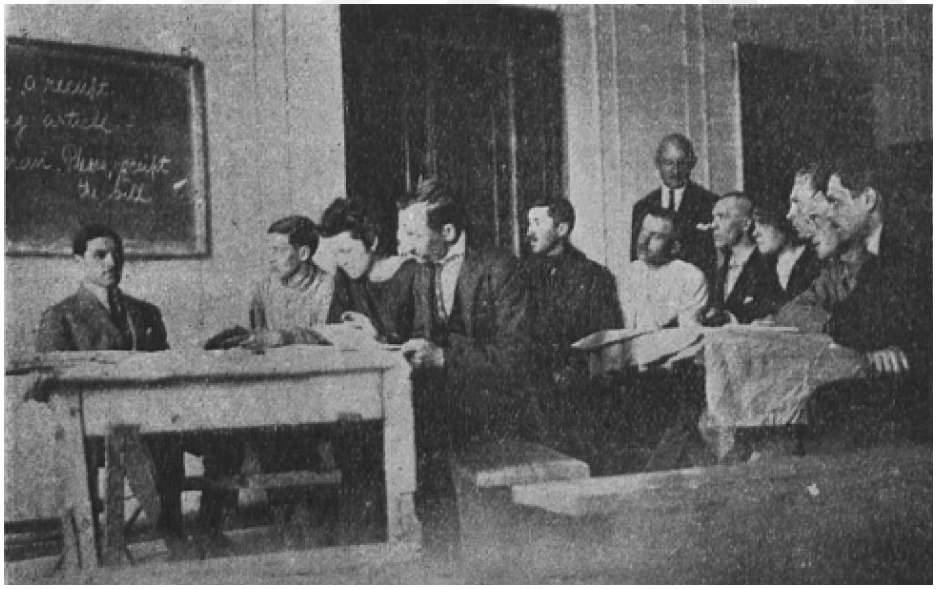

Şekil 5.73. YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Birliği) tarafından düzenlenen kurslar (Firewell 1920-1923, 1924).

[350] Hungtinton'a göre Robert Koleji'nde Amerikan kurumlarının fon desteği ile öğrenimini tamamlayan gençlerin, Amerika'da yerleştirilmeleri ve Üniversite eğitimlerine devam edebilmeleri için New York'ta yer alan kolej ofisleri göçmen durumundaki Rus gençlere yardımcı olmuştur (Firewell 1920-1923, 1924).

Nişantaşı'nda dört büyük çadır ile oluşturulan ve 160 gencin konakladığı bir öğrenci evi/yurdu yer almıştır (Bumgardner, 1925). Kadıköy Ihlamur Sokak'ta da Kadıköy bölgesindeki öğrenciler için iki katlı bir konut yeniden işlevlendirilerek yurt mekânına dönüştürülmüştür (Fedorov, t.y.) (Uturgauri, 2015). Avrupa yakasında Şişli semtinde ise erkek öğrenciler için bir konut kiralanarak benzer şekilde öğrenci evi/yurt mekânına dönüştürülmüştür (Bumgardner, 1925).

5.5.3. İstanbul'da Beyaz Ruslar İçin Açılan Geçici Sağlık Mekânları

İstanbul'daki Rus göçmenlerin sayısı, salgın hastalıklar vb nedenler göz önünde tutulduğunda yeni sağlık mekânlarına ihtiyaç duyulması şaşırtıcı değildir. Amerikan, Fransız, Rus birçok kurum ve kuruluş tarafından hastaların tedavisi için geçici hastaneler kurulduğu gibi İstanbul'da yer alan bazı hastanelerde yeni birimler ve koğuşların eklenmesi ile Rus göçmenlere sağlık hizmeti verilmiştir. İstanbul'da yer alan tüm hastanelerde toplam 8, 000 yataklık kapasite artışı gerçekleşmiştir (Firewell 1920-1923, 1924). Almanakda yer alan bilgilere göre Türk Kızılayı da İstanbul'da hastane kurmaya çalışan Rus kurumlara büyük destek vermiştir (Firewell 1920-1923, 1924).

İstanbul'da yaşanan sağlık mekânı ihtiyacı nedeniyle Amerikalılar, bir Kızılhaç Dispanseri açmıştır. Ancak sadece mekânsal eksiklik değil, sağlık hizmetinde görev alacak personel eksikliği de yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Robert Kadınlar Koleji tarafından bir tıp okulu açılması amacıyla Amiral Marc L.Bristol görevlendirilmiştir (Nebioğlu, t.y). 20 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Beyazıt'ta Çarşıkapı Caddesi üzerinde ahşap bir köşkte Amiral Mark L. Bristol tarafından Amerikan Hastanesi [351] açılmıştır. Almanacda yer verildiği şekli ile etnik, sınıf, mezhep ayrımı yapmamak üzere hasta kabulüne başlanan hastanede, Rus göçmenler ücretsiz sağlık hizmeti almıştır. Kınalıada'da kurulan geçici hastane kapatıldığında hastalar buraya nakledilmiştir. Hastane bünyesinde açılan hemşirelik okulunda ise Rus göçmenlerin de hemşirelik eğitimi alabilmelerine olanak sağlanmıştır. (The Almanac 1920-1923 (İngilizce Basım), 1924). Bahse konu hemşirelik okulu hastanenin zemin katında yer

[351] Amerikan Hastanesi günümüzde Nişantaşı'da sağlık hizmeti vermeye devam etmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. (Amerikan Hastanesi., 2023)

almış ve hemşirelik okulu o yıllarda Amerikan Hastanesi Hastabakıcılık Kursu[352] olarak isimlendirilmiştir. Kızılay tarafından Türkiye'de ilk Hemşirelik Okulu ancak 1925 yılında açılabildiği için 1920 yılında Amerikan Hastanesi bünyesinde açılan bu okul Türkiye'nin en eski hemşirelik okulu olması yönüyle sağlık mekânları tarihi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir (Nebioğlu, t.y).

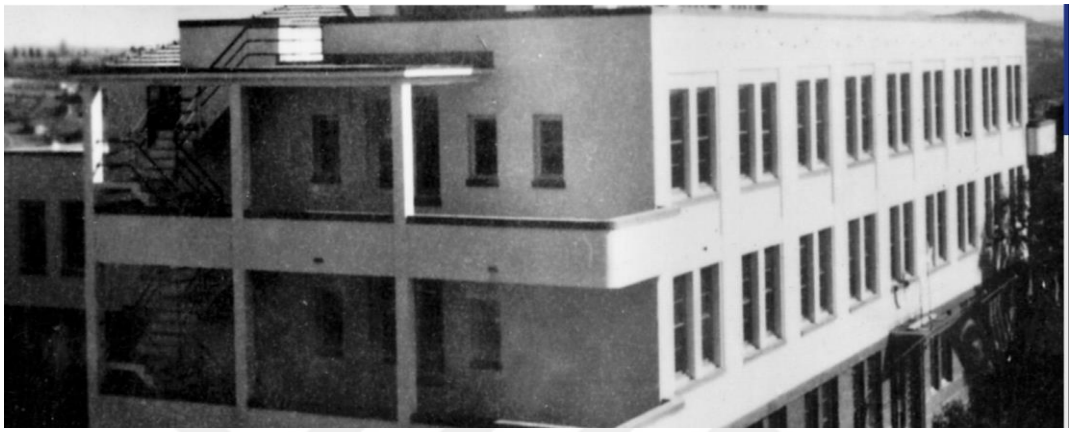

Şekil 5. 74. İstanbul Amerikan Hastanesi (Amerikan Hastanesi, 2023).

1920 yılında Heybeliada'da Fransızca Maternite olarak isimlendirilen, anne ve çocuk sağlığı üzerine bir doğumevi açılmıştır. Bu mekân 1922 yılı sonrasında Beyaz Ruslar Heybeliada'dan ayrıldığında kapatılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924).

Rus Büyükelçiliği'ne ait çiftlikte yer alan Eski Rus Hastanesi olarak da bilinen Aziz Nikolayev Hastanesi, Beyaz Rus göçmenler için önemli bir sağlık merkezi olmuştur. 1875 yılında Pangaltı'nda inşa edilen ve Cumhuriyet'in ilk senelerine kadar hizmet vermiş olan Rus Nikolayev Hastanesi 11 müstakil yapıdan oluşan kompleks bir yapı bloğunda yer almaktadır. Bu yapılar içerisinde hastane birimleri dışında Rus okulu, kilise gibi sosyal mekânlar da yer almıştır (Harbiye Kışlasına yakın konumu ile Harbiye Rus hastanesi olarak da adlandırılmıştır) (Ünal, 2018). 1924'de çıkarılan Almanac içerisinde de yapının göçmenler için önemine yer verilmiş, göçün ilk yıllarında yemek odası, çay salonu ve hamam mekânlarının oluşturulup göçmenlerin hizmetine sunulduğu, ücretsiz

[352] Hemşirelik okulunun adı Amiral Bristol'un vefatından birkaç yıl sonra 1945 yılında Amiral Bristol Hemşirelik Okulu olarak değiştirilmiş olup, 1950 yılına kadar Amerikan Hastanesi bünyesinde eğitim verilmeye devam edilmiştir. 1950 yılında hastane yanında yer alan ve Sedad Hakkı Eldem tarafından hazırlanan bir projeye uygun olarak inşa edilen farklı bir yapıya taşınmıştır.

ilaç dağıtılıp laboratuvar tetkiklerinin yapıldığı, Beyaz Rusların göçünden sonra yataklı kapasitesinin 230'a ulaştığı aktarılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924) (Şekil 5. 76).

Şekil 5.75. Heybeliada Maternite'de anne ve bebekler (Firewell 1920-1923, 1924)

Gazetelere yansıyan haberlerden, Rus Büyükelçiliğinin büyük salonunun da revire dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Vakit, 19 Kasım 1920);(Macar ve Macar, 2010). Karaköy Andrea Kilisesinin bulunduğu handa ise Rus deniz polikliniği ve deniz eczanesi açılmıştır (Vasylyev, 2005).

Şekil 5. 76. Harbiye Nikolayev Rus Hastanesi Girişi (Firewell 1920-1923, 1924.

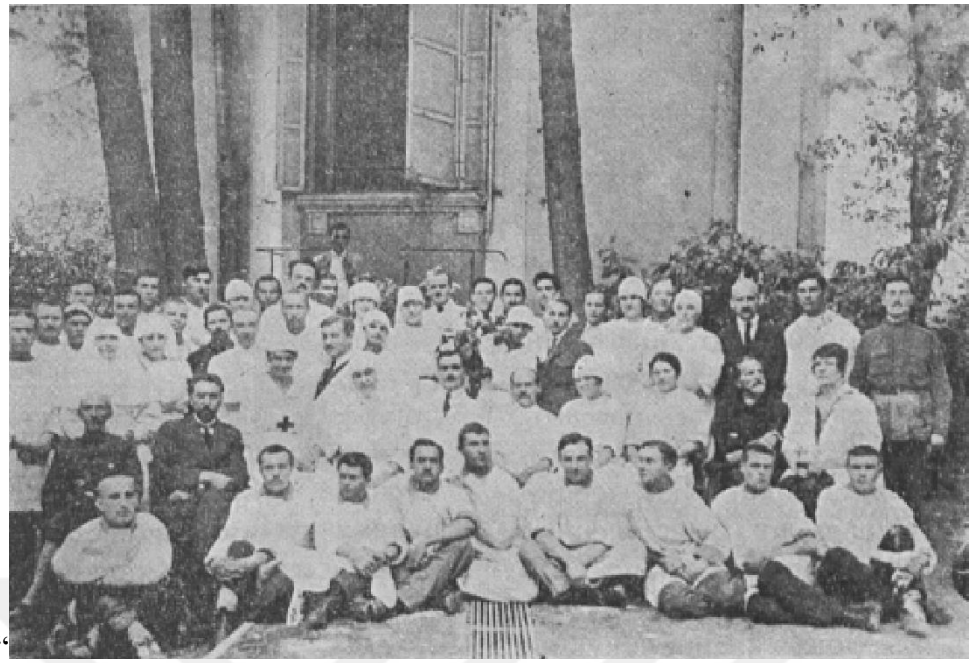

Şekil 5. 77. Harbiye Nikolev Rus Hastanesi ve personeli (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5. 78. Harbiye Nikolayev Rus Hastanesi'nde Rus çocuklar (Firewell 1920-1923, 1924)

Fransız kuvvetleri ve yardım kuruluşları tarafından da sağlık mekânları açılmıştır. 1921 yılında inşa edilen Sainte Jeanne d'Arc Fransız Okulu bünyesinde geçici olarak Jeanne d'Arc Hastanesi açılmıştır (The Firewell Almanac Fransızca 1921-1923, 1924). 15 Kasım 1920 tarihinde iki adet Fransız kuvvetlerine ait gemi 240 yaralı Rus göçmeni İstanbul'a getirmiş, bu göçmen İstanbul'daki mevcut Fransız hastanelerinde tedavi altına

alınmıştır[353]. Rominyaçef, Yalta ve Keverski isimli gemiler ise işlevlendirilerek hastaneye dönüştürülmüştür. Söz konusu gemiler bir süre sonra İstanbul'da demirli kalmamış, Gelibolu ve Limni'ye gönderilmiştir (Peyam-ı Sabah, 1920); (Bakar, 2015). Fransız işgal kuvvetleri yönetiminde bazı gemiler salgın hastalık tehdidine karşı işlevlendirilerek karantina merkezleri olarak da kullanılmıştır (Criss, 2020).

1911-1922 yılları arasında gruplar halinde Rus Musevileri da İstanbul'a göç etmiştir. 1911 yılında Ukrayna üzerinden göçen Rus yahudi göçmenler Kartal'a bağlı olduğu aktarılan Sultanbeylik çiftliğinde iskân ettirilmiştir (BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya:52, Gömlek:46). Sultanbeylik çiftliği, aynı bölgede bulunun Demirci ve Şalgamlı çiftlikleri ile beraber günümüz Sultanebeyli ilçesinin sınırları içerisinde yer almıştır. Çiftlik 1874'li yıllardan itibaren aralıklarla el değiştirmiş, 1911 yılında ise Yahudi Kolonizasyon Birliği Başkanı olan Fransız Filipson çiftliği satın almıştır.

1915 yılında ise Sultanbeylik, Demirci ve Şalgamlı çiftliklerinde tarımla uğraşan Yahudilerin iskân ettikleri bilinmektedir. Bu göçmenlerin bir kısmı aynı sene Osmanlı tebaasına geçmişlerdir, ancak Ukrayna üzerinden göç ederek Osmanlı topraklarına sığınan aileler Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgede yaşadıkları güvenlik sorunları nedeniyle Sultanbeyli'den göç etmişlerdir (Mazak ve diğ., 2013). Kadın ve çocuklara özel bir yardım komitesi kurulmuş, Balat Or-Ahayim Hastanesi tedavileri için kapılarını açmıştır (Firewell 1920-1923, 1924).

Şişli'de yer alan Bulgar Hastanesi[354] beş sene boyunca Rus göçmenlere hizmet vermiştir. Hastanenin mimarisi ve peyzajının hastalar üzerindeki olumlu etkilerinden de bahsedildiği görülmüştür (Firewell 1920-1923, 1924)(Şekil 5.79). Ayrıca 1921 yılı yazında Büyükada'da Mrs. Bristol tarafından Miss Cox Rest House olarak isimlendirilen bir rehabilatasyon mekânı açılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924).

Davis ise Büyükdere'de kadınlar için 138 kişilik bir nekahathane açıldığını aktarmıştır (Davis, 1922).Selimiye Kışlası'nın bir bölümü de yeniden işlevlendirilerek ağır yaralılar için hastane olarak hizmet vermiştir (Bumgardner, 1925).

[353] (Bugün Kırımdan 240 Mecruh Geldi, İkdam, 16 Kasım 1920) (Macar & Macar, 2010).
[354] Günümüzde korunmaya devam eden yapı, 1901 yılında üç blok halinde inşa edilmiştir. 1991 yılı itibariyle özel bir sağlık kurumu olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

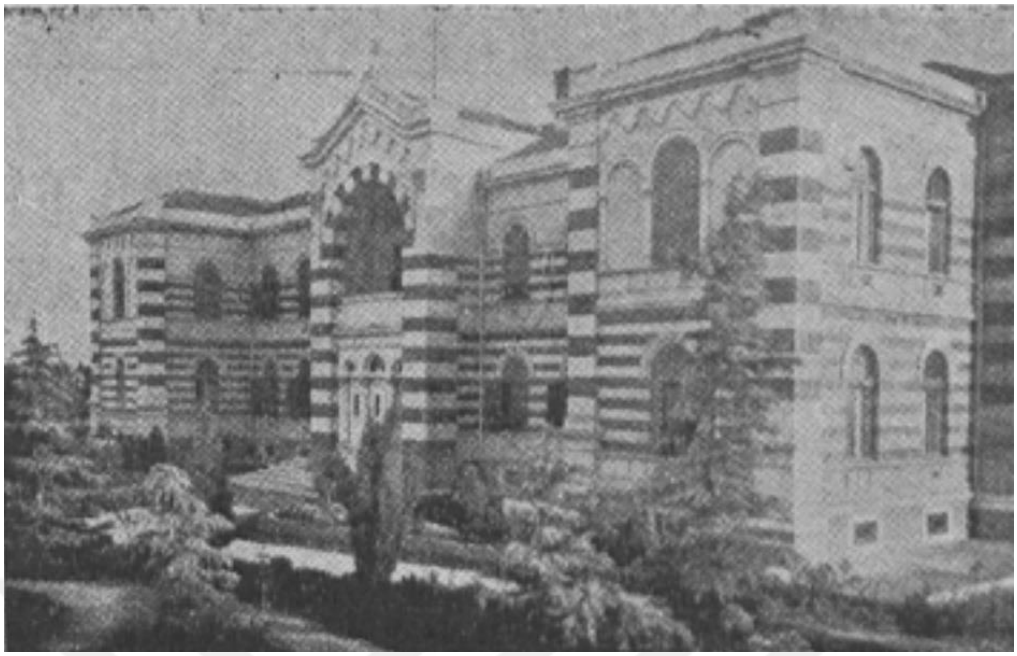

Şekil 5.79. Şişli Bulgar Hastanesi (Firewell 1920-1923, 1924)

İstanbul'da yaşanmakta olan salgın hastalıklar, Rus göçmenleri de etkilemiştir. Bu nedenle bazı tedavi merkezleri açılmış ve birtakım önlemler alınmıştır. Verem salgınları nedeniyle ihtiyaç duyulan sanatoryumlar açılmıştır. Nişantaşı'nda bir ev sanatoryuma dönüştürülmüştür (Vasylyev, 2005). Tarabya'da da bir sanatoryum hizmete girmiş, Boyacıköy'de çocuklar için bir trahom[355] hastanesi kurulmuştur (Davis, 1922). Haziran 1921'de Rus Kızıl Haç Cemiyeti ile birlikte rol alan kuruluşlar ve Rus sağlık birimi temsilcileri tarafından sağlık alanlarında koordinasyonun sağlanması amacıyla Geçici Tıbbi ve Sıhhi Merkezi kurulmuştur. Bu merkez İstanbul'daki başta Rus göçmenlerin dahil edildiği büyük aşılama kampanyaları yürütülmüştür[356]. Göçmenlerin sağlığını korumak amacıyla geçici hamamlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle Tophane'de Rus göçmenler için seyyar hamamlar kurulmuştur. [357]

[355] Trahom hastalığı büyük salgınlara yol açabilen çok tehlikeli bir göz hastalığıdır.

[356] Aşı kampyalarından yararlanmak için The orients'ta yer verilen habere göre Osmanlı tebası dışında olanların başvuru yapacağı mekânlar; USS Galveston gemisi, Tophane'de merkezler, Galata'daki Denizci Hastanesi ve Kroecker Oteli, Zografos, Rumlar Parmakkapı, Galata ve Fener'deki Yunan Kızılhaçı eczaneleridir. Osmanlı tebasından olanlar ise Fatih, Pera, Üsküdar ve Kadıköy'de yer alan ilgili kurumlara, Ruslar ise Rus Deniz Üssü'ne başvuru yapmalıdır (Ar, 2019).

[357] Rus göçmenlerin banyo vb ihtiyaçları yerel basın içerisinde merak ve ilgi konusu olmuştur. 1920 yılında Vakit gazetesinde yayınlanan "Ruslar nerelerde tahtir edecek? "Başlıklı yazıda Tophanede kurulan hamamlardan söz edilmiştir (Vakit, 1920) (Bakar, 2015).

5.5.4. İstanbul'da Beyaz Rusların Kullanıma Açılan İbadet Mekânları

Beyaz Rus göçmenleri içerisinde yer alan çok sayıdaki din adamı İstanbul Patrikhanesi'nden Türkiye'de faaliyet göstermek için izin almışlardır. Kendilerini Güney Rusya Geçici Yüksek Kilise Yönetimi olarak isimlendiren bu grup, Yurtdışındaki Rusya Yüksek Kilise Yönetimi (RYKY) ismi ile İstanbul'da faaliyetlerine devam etmiştir. İstanbul'da Beyaz Rus göçleri öncesinde Rus Elçiliği'nde, Heybeliada'daki Elçilik hastanesinde ve Aynaroz Manastırı'na bağlı Karaköy bölgesinde yer alan kiliselerle birlikte toplam yedi adet Rus kilisesi inşa edilmiş olsa da bu komite Rus kilisesi sayısının artması gerekliliğini savunmuştur. Bu nedenle 1920'li yıllarda kamplar[358] ve barakalar gibi göçmenlerin yoğun olduğu noktalarda 17 geçici çadır-kilise açılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924) .

İstanbul'da göçler öncesi inşa edilmiş Rus kiliseleri, 1850 yılında İstanbul'da farklı dini kimlikteki gruplara mülk edinme hakkının tanınması sonrasında Rus Çarının gerekli maddi desteği ile inşa edilmiştir. Çünkü İstanbul, Rusların kutsal haç yolu üzerinde olması nedeniyle birçok Rus tarafından ziyaret edilmekteydi. Söz konusu kiliseler Aya Nikola, Aya Pantelyemon, Aya Andrea ve Aya Elia kiliseleridir.

Karaköy'de inşa edilen Aya Pantelyemon, Aya Andrea ve Aya Elia konaklama hizmeti veren hanlar üzerinde tasarlanmıştır. Buradaki amaç, Haç yolundaki Rusların hanlarda konakladıkları süre boyunca ibadet mekânlarına yakın olabilmeleridir. Bu hanlar, Beyaz Rus göçü döneminde zor durumda kalan göçmenler için geçici barınma mekânı olarak da kullanılmıştır. 1928 yılında devlet tarafından el konulan kiliseler ancak 1932 yılında şartlı olarak geri verilmiştir. Ancak kiliseler Beyaz Ruslara değil, Fener Rum Patrikhanesi yönetimine bağlanmıştır.

Aya Nikola kilisesi ise Nişantaşı'nda bulunmaktaydı. Bahse konu kilise Ruslara ait bir hastane yapısı ile birlikte günümüzde Harbiye Orduevi'nin karşısında yer aldığı bilinmektedir (Ziflioğlu, 2019). 1924 yılında yayınlanan Almanakda Harbiye'deki Rus Kilisesi ismi ile yapıya dair bir fotoğrafa yer verilmiştir (Şekil 5. 80). İstanbul'da yaşamış olan birçok farklı grubun aksine Beyaz Rusların kent mekânı içerisinde özel bir mezarlık

[358] Kamplarda yer alan kiliselere kamplar bölümünde yer verilmiştir.

alanı olmamıştır. Şişli'de yer alan Rum Ortodoks Mezarlığı'na defin edildikleri bilinmektedir (Tunçbilek, 2022).

Şekil 5. 80. Harbiye'deki Rus Kilisesi (Firewell 1920-1923, 1924)

5.5.5. İstanbul'da Beyaz Rus Çocuklar İçin Açılan Yetimhaneler

Beyaz Rus göçmenleri içerisinde yer alan birçok çocuk ya yetim/öksüz veya ailesi tarafından bakımı sağlanamayacak şartlar içerisindeydi. Bu nedenle çocukların barınma ve bakımlarının yapılabileceği gerektiğimde eğitimlerin de verilebileceği yetimhanelere ihtiyaç duyulmuştur. Ar'a göre (2019) ihtiyaç duyulan yeni yetimhaneler konak, hastane ve kışla gibi yapıların dönüştürülmesi ile kullanıma açılmıştır Rus çocuklar için okul, hastane gibi işlevlendirilen mekânlarda kısmi alanlar ayrılmış olsa da Beşiktaş'ta Rus Şehirleri Birliği tarafından açılan yetimhane ve Rus Çocukların Amerikan Dostları

Yetimhanesi bu dönemde açılan en büyük yetimhanelerdir [359]. Davis koleksiyonu içerisinde yer alan İstanbul Rus yetimhanesi başlıklı albümde yer alan görsellerin söz konusu yetimhane olduğu düşünülmektedir. Bebek'de bir yalı kiralanarak öksüzler ve yoksul aile çocukları (bebeklere ve küçük yaştaki çocuklar) için yurda dönüştürülmüştür (Glinka, 1921); (Uturgauri, 2015).

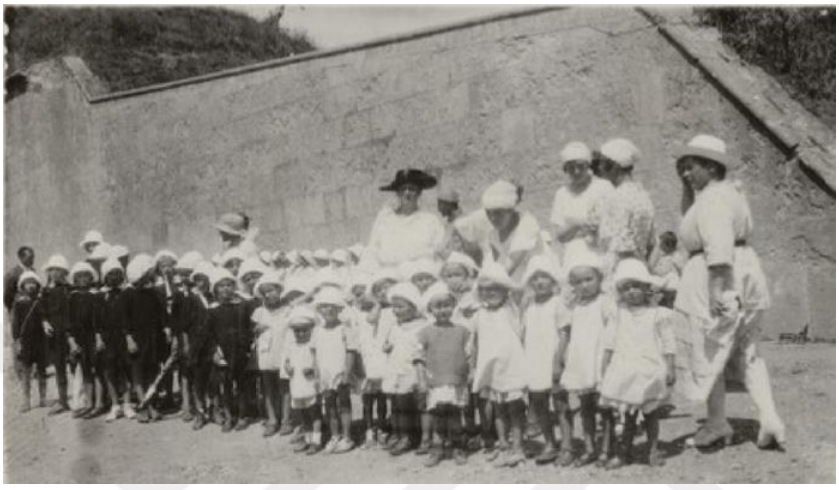

Şekil 5. 81. İstanbul'da yetimhane (Harvard University, 1897-1923).

Şekil 5. 82. İstanbul Rus Yetimhanesi (Harvard University, 1897-1923).

[359] Adı geçen kaynakta Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler," 203,208,209 kaynakça olarak gösterilmiştir.

5.5.6. İstanbul'da Beyaz Ruslarla Açılan Ticari Mekânlar

Barınma, gıda, eğitim, sağlık sorunlarının yanı sıra İstanbul'da yaşamaya başlayan Ruslar için işsizlik de büyük problem olmuştur. Bu nedenle hayatlarına devam edebilmek için sosyal statülerinin geri planda kaldığı birçok iş kolunda çalışmışlar (Şekil 5. 83) veya yeni ticari mekânlar açmışlardır[360]. Yine de İstanbul'da 1921 yılı başlarında 30, 000 işsiz Rus göçmenin olduğu kayıtlara geçmiştir (Timuçin, İstanbul'da Beyaz Ruslar, 1919-1924, 2004). Slovak Kütüphanesi arşivinde yer alan Nashi Dni/Nos Jours belgeleri içerisinde yer alan 1921 yılına ait reklamlarda bu işletmlere ait bazı ilanlar yer almaktadır (Aygün E. , 2021-a).

Şekil 5. 83. İstanbul'da Beyaz dikiş-nakış işleri yapan Rus Kadınlar (Fransız Kızılhaçı , 1921)

Rus sanatçıların bir kısmı fotoğraf stüdyoları açmıştır. Bilinen en popüler stüdyo ise Jules Kanzler'e ait olan Stüdyo Jül Kanzler'dir. İstiklal Caddesi üzerinde yer alan bu stüdyo İstanbul'un en popüler fotoğraf stüdyolarından birisi haline dönüşmüştür (Deleon, 1990). Sonraları İzzet Kaya adını alan Kanzler 1945 yılına kadar İstanbul'da yaşamıştır. Yarbay Lev Vladimirovich Karpovile Strogonoff, Alex Belikoff, Wladimir von Sender ve Beresovich Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi üzerinde veya yakınında stüdyo açan diğer önemli sanatçılardır. Söz konusu sanatçılar Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk fotoğraf

[360]Bu durum yabancı gazetelere yansımış, Kapı görevlisi olarak çalışan Amiralden, balıkçılıkla uğraşan generallere, garsonluk yapan subay ve pilotlardan veya Prens Goubitsen gibi Pera'da bir dükkânda satış elemanı olarak çalışan birçok göçmenin durumu haber olmuştur. (Guardian, 1921) (Macar & Macar, 2010)

sanatına kazandırdıkları çalışmalar dışında ise Atatürk gibi önemli şahsiyetlerin de fotoğraflarını çekerek günümüze ulaştırılmasını sağlamışlardır (Evren, 2021).

Pera'da Beyaz Ruslara ait kasap, şarküteri gibi birçok ticari işletme açılmıştır. Bu ticari mekânların yanı sıra Beyaz Ruslar tarafından komisyoncular (al-sat) açılmıştır (Grebençikova, 1997). 1919 yılında Singer Dikiş Makinaları Şirketi tarafından açılan bir dükkânda (Grande Rue de Pera, No. 343) göçmen kadınların ürettikleri tekstil ürünleri yardım amacıyla satılmış, aynı zamanda göçmenlerin uygun fiyatlı giysi almaları için de olanak sağlanmıştır (Ar, 2006). Tünel'de Beyaz Rusların artması sonrasında Rubleyi Türk lirasına çevirebilmek için bir Rus borsası açılmıştır (Uturgauri, 2015). Pera bölgesinde ruhsatsız çok sayıda Rus eczanesi de açılmıştır. Ancak 1923 yılında Osmanlı idaresi ruhsatız açılan bu eczanelerin resmi diploma sahibi olmayan kişilerce açılmış olması durumunda kapatılmasına karar vermiştir (BOA. DH.İUM., Dosya:71, Gömlek: 69). Galata Mevlevihanesi yokuşunda Rus bitpazarları kurulmaya başlamıştır (Timuçin, 2004) (Şekil 5. 84). Rusların ticari faaliyetleri içerisinde belki de en çok ses getireni Tarlabaşı'na yerleşen Smirnov ailesi tarafından kurulan votka üretim tesisidir. Smirnov markası ile ürettikleri votkalar hem iç pazarda satılmış hem de ihraç edilmiştir (Şekil 5. 85) (Ziflioğlu, 2019).

Şekil 5. 84. Tarihi yaramada'da alışveriş yaptığı düşünülen Beyaz Ruslar ve yerli halk (Fransız Kızılhaçı , 1921)

Şekil 5. 85. Smirnov Firması Votka reklamı (Aygün E. , 2022)

Bazı işletmeler ise kent mekânları içerisinde etimolojik değişiklere neden olmuştur. Günümüzde Çiçek Pasajı olarak isimlendirilen Cite de Pera, çiçek satan Beyaz Rus kadınları ile birlikte Beyoğlu'nda yer alan çiçekçilerin pasaja toplanması ile isim değiştirmiştir (tarihiçiçekpasajı.com, t.y). Farklı gereksinimlere cevap veren mekânlar da açılmıştır. Bunlardan biri de Çarlık Rusya'da Cinayet Şube Başkanlığı görevi yapmış bir göçmenin İngilizler'in izni ile Pera'da açtığı dedektiflik bürosudur (Uturgauri, 2015,). Rus göçmenlerin Yerebatan Sarayı'na elektrik ampulleri yerleştirerek ücret karşılığında tarihi mekânı ziyaretçilere gezdirmesi o yıllarda dahi dikkat çeken ve yabancı basına yansıyan bir girişimcilik örneği olmuştur (Solano, 1922); (Macar ve Macar, 2010). Ancak arşiv belgeleri incelendiğinde 1921 yılında Yerebatan Sarnıcı girişi üzerinde Ahmed Paşazade Nureddin Bey'e ait konağın Ruslara kiralandığı ve Ruslar tarafından sarnıçta yapılmak istenen inşaatın durdurulma kararı alındığı anlaşılmaktadır (BOA, DH. İ. UM, Dosya:19, Gömlek:1).

Beyaz Ruslar, modern toprak işleme yöntemlerinde yetkin olmaları nedeniyle kentlerde tarımsal faaliyetlere de katkı sağlamışlardır. Böylece kültürel etkilerinin yanı sıra bölgenin ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunmuşlardır (Firewell 1920-1923, 1924). Ayrıca mühendis, sanayici, kimyager gibi birçok farklı meslek grubundan Rus göçmen

özel işletmelerin ve sanayinin gelişmesinde katkılarda bulunmuştur (Firewell 1920-1923, 1924).

Büyükdere Çırcır kaynak suyu yakınlarında, kent yaşamından uzak bir noktada 4 Rus subay tarafından bir çiftlik kurulduğu da bilinmektedir. Fransızca basılan Almanakda Robinsonlar olarak adlandırılan bu göçmenlerin İstanbul'daki yaşamdan izole olmak için böyle bir karar aldıkları belirtilmiştir (Firewell 1920-1923, 1924).

YMCA bünyesinde tenis kortlarının bulunduğu bir spor kulübü, bir erkek izciler teşkilâtı, kız rehberler grubu kurulmuş bu tesisler büyük ilgi görmüştür. Taksim'de binicilik faaliyetlerinin yapılabileceği, futbol ve beyzbol sahalarının olduğu mekânlar açılmıştır (Davis, 1922).

1921 yılında, İstanbul'a göç etmiş bir Rus veteriner tarafından "Hayvan Hastanesi" olarak tanımlanan büyük bir veteriner kliniğinin de açıldığı, bu klinikte 1923 yılına kadar 4, 500'e yakın hayvanın tedavi edildiği anlaşılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924). İstanbul'da ilk kez 1886 yılında Baytar Rüştiyesi (Mektebi) açılmış olsa da (DEU, t.y) , bir Rus tarafından açılan bu veteriner kliniğine gösterilen talep kentteki ihtiyacı da göstermektedir. Galata'da uyuşturucu alışkanlıklarının yer bulduğu köhne birahaneler ile genelevlerin de açıldığı bilinmektedir (Alexandrov, 2015)

5.5.7. İstanbul'da Beyaz Ruslar Tarafından veya Beyaz Ruslar için Açılan Dernekler

İstanbul'a göç eden Ruslar içerisinde çok sayıda Ressam, heykeltraş gibi sanatçılarda yer almıştır. Nastya Polyakova, Natalya İvanovna, Pavel Luniç, Valentina Yulinova Taskina, Lidya Krassa Arzumonava (Leyla Arzuman), Jules Kanzler ve ressamlar Vassili YosifovichIvanoff, İsmailovitch, Saraphanoff, Perof, Zaretzki, Alexinskaya, Astafevi, Bobritsky, Kaysarov, Sabeneyev ve Federov bahse konu sanatçılardan bazılarıdır (Ziflioğlu, 2019).

Özellikle resimle ilgilenen sanatçılar Beyoğlu'nun birçok bölgesine dağılmış, kimi kaldırımlarda porte çizmiş, kimi mekânların duvar resimlerini yapmış, kimisi Türk ailelerin çocuklarına özel ders vermiş şanslı olanlar ise dergi yayınlayan kurumlarla çalışmışlardır (Aygün , 2021-a). Göçmenler arasındaki iletişimi ve birliği sağlayabilmek

adına Beyoğlu'nda iki adet sanat derneği kurulmuştur. Bu derneklerden biri olan Mayak; Bursa Caddesi üzerinde açılarak, İstanbul'da Rusça konuşan göçmen entelektüeller için bir sosyal merkez olmuştur (Aygün, 2023) Dernekte, Rus ressamların sergileri de açılmış, bu sergiler neticesinde İstanbul'da Rus Ressamlar Birliği'nin kurulmasını sağlamıştır. Birliğin yalnızca Rus üyeleri olmamış, Ermenı, Gürcü ve hatta Leh göçmenler içerisinden de üyeleri olmuştur [361]. Diğer dernek ise Beyoğlu Mis Sokak üzerinde Rus Zanaatkarlar Birliği ismi ile açılmıştır. Üyeler yurt dışından aldıkları siparişler ile üretim yaparak kendilerine kazanç sağlamışlardır. (Aygün, 2021-a). İstanbul'da yaşayan Rum asıllı Mine Eliasco[362] önderliğinde ilgili göçmenler için Rus konservatuarı da açılmıştır (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5.86. İstanbul'da Topçu Kışlası'nda bir sergide Rus Ressamlar (Aygün , 2021-a)

Sanat Dernekleri dışında sosyal sorunlar, meslek birlikleri ve eğitim esaslı dernekler de kurulmuştur. Rus Elçiliği'nin karşısında kurulan RKHT Ortadoğu Komitesi; Rus Kızılhaç Teşkilatı (RKHT)'nın 1917 sonrası dağıtılmış olmasına karşın yurtdışında varlığını sürdüren birimlerinden biri olarak İstanbul'daki Rus göçmenlerin sosyal sorunlarıyla ilgilenilmek üzere kurulmuştur. (Neratov, t.y) (Uturgauri, 2015). İstanbul'a göçleri ile şoförlük mesleğine yeni bir anlayış kazandıran Rus göçmenler tarafından (1924 yılında

[361] Dernek üyesi Leh sanatçılar hakkında Leh göçü bölümünde Beyoğlu'nda sosyal mekânlar başlığı altında yer verilmiştir.
[362] Londra ve Manchester iş dünyasının bilinen isimlerinden Alexander Eliasco ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Ortabağ, 2017)

Jirnoff ve Vinogradaff tarafından İstanbul'da ilk kez makam şoförlüğü yapılarak bürokratlara hizmet verilmiştir) Rus Şoförler Derneği/Kulübü kurulmuştur (Ziflioğlu, 2019).

Rus kültür ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde 1921 yılında Prof. Yurevich öncülüğünde Rus profesörler, doçentler ve yüksek öğretim kurumlarının asistanlarından oluşan bir dernek de destek vermiştir. Dernek üyeleri göçmenlere çeşitli dersler vermiş, Bizans ve Türkiye'nin eski eserlerini incelemek için bilimsel geziler düzenlemiştir. Ayrıca Sıra Selvi sokakta yer aldığı aktarılan Society Of Christian Science Derneği'nin (Amerikalılar tarafından kurulan bir Hristiyan bilim topluluğu) Rus göçmenlere de birçok açıdan yardımcı olduğu bu nedenle bu dernek merkezinin Ruslar tarafından sıklıkla ziyaret edildiği aktarılmaktadır (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5.87. Sıra Selvi Sokak'ta Society of Christian Science Derneği önünde (Firewell 1920-1923, 1924)

5.6. Beyaz Rusların İstanbul Kent Mekânları ve Kültürü Üzerinde Kalıcı Etkileri

Beyaz Ruslar zorunlu göç ettikleri İstanbul'da çok büyük güçlükler yaşamış, birbirinden farklı mekânlarda geçici iskân etmiş veya her türlü iş kolunda çalışmış olsalar da kültürel değerlerini koruma ve sürdürme gayreti içerisinde yer almışlardır (Şekil 5. 88) Üstelik Osmanlı kenti ve kültürü, Rus kültüründen farklı ve uzak dinamiklere sahip olsa da Rusların büyük bir çoğunluğu kısa bir sürede İstanbul'da etkileri yıllar sürecek sosyo-kültürel bir etkileşimi başlatmıştır. 1924 yılında yayınlanan Rusça Almanak'da;

> "…Dostoyevski'ye göre Ruslar, modern Avrupa'nın eleştirisini Doğu'nun eski mistisizmi ile birleştirdiler. Bizi Türkiye ile ilişkilendiren de buydu! ... "

şeklinde bir ifade yer almaktadır (Firewell 1920-1923, 1924). İfade edildiği üzere Rus göçmenler İstanbul'da doğu ve batı kültürünün harmanlanması için katalizör görevi görmüşlerdir.

Şekil 5. 88. İstanbul'da Ulusal Kutlamaları Gerçekleştiren Ruslar (The Firewell Almanac 1920-1923(İngilizce Basım), 1924).

Göçmenlerin içerisinde asker, bürokrat, çiftçi vb. meslek grupları yer aldığı gibi önemli sayıda sanatçı yer almıştır. Bahse konu sanatçılar hayatlarını devam ettirebilmek için yaptıkları en iyi iş olan sanatı, İstanbul'un kent mekânları ile buluşturmuşlardır. Bu buluşma genellikle kentin sokaklarında en basit ve en yalın hali ile başlamış ve ilerlemiştir.

Örneğin Operet şarkıcısı ve aktör Morfessi anılarında:

> ". . . sokaklarda, alanlarda, Türk bakanların avlularında, elçiliklerin yanında, zengin Levanten, Ermeni ve Rumların pencereleri altında şarkı söylemeye başladık. . " şeklinde sokak sanatçısı olarak çalıştığı günlerinden. … Köşkün bir katını konser verilen bir restorana, bir katını otel ve kütüphaneye, üçüncü katı da kumarhaneye çevirdim. . olarak tariflediği kendi eğlence mekânını açtığı günlere uzanan başarı öyküsüne yer vermiştir (Morfessi, 1993); (Uturgauri, 2015).

Her ne kadar Osmanlı sarayı ve yakın çevresinde sanatın birçok dalı icra ediliyor olsa da Ruslarla birlikte sanat ve eğlence, yeme içme mekânlarında yer bulmuştur. Şenyurt'a göre (Şenyurt, 2021) Osmanlı'da değişmeye başlayan eğlence kültürü ile birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında gazinolar açmak amacıyla yeni yapılar inşa edilmiş veya mevcut kahvehaneler dönüştürülmeye başlamıştır. Ancak bu değişim hiç kuşkusuz eğlence hayatına düşkün Ruslarla birlikte ivme kazanmıştır.

> G. Ragozin: "Rus insanının artistik ve müzik zekâsına hayran olan Pera sakinlerinin katıldığı sanat gecelerinde …Rus balesi, operetleri, operası ve konserleri bu gecelerde peşi sıra icra edilirdi….Rusların Boğaz'daki gece hayatına katkısı muazzamdı…Konstantinopol'ün hemen hemen bütün restoran, kabare ve sinemalarında Rus müzisyenler ve Rus orkestraları çalıyordu. " (Uturgauri, 2015) sözleri ile Pera bölgesinde yaşanan etkilenmeyi ortaya koymaktadır.

Ragozin dışında birçok kişi bu değişimden söz etmiştir. Sunata anılarında; ". . çalgılı kahvehaneler daha çoğaldı, eğlence yerleri, at cambazhaneleri daha da arttı. . " (Sunata, 2006) ifadesi ile mekânların çoğaldığından bahsetmiştir.

> Baran ise ; "Mülteciler yemek kültürüne olduğu kadar, o zamanların İstanbul eğlence kültürüne de mutlak etkilerde bulunmuşlardır. " şeklinde dile getirmekte, (Baran, 2006)[363] Reşat Ekrem Koçu (Koçu, 1958) ise , "İstanbul tarihinde Beyaz Rusların önemli bir yeri var… Genel olarak Çarlık Rusyası'nın elit tabakası temsilcileriydiler. İstanbul'a geldiklerinde ilk yaptıkları iş, oldukça çok eğlence mekânı açmak oldu. …böylece Türkler de gerçek sanatla haşır neşir oldular. "[364] sözleri ile değişimi özetlemiştir.

1920'li yıllarda yaşanan Türk-Rus sanatının etkileşimi[365] Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım ve Sovyet politikacı Lev Borisovich Kamenev'in eşi Olga Kameneva arasındaki yazışmalara dahi konu olmuştur (Kameneva, 1925); (Karacan, 2021).

[363] Daha fazla bilgi için bkz.: (Baran, 2006)
[364] Alıntılama [Deleon] ve (Uturgauri, 2015, s. 191) tarafından da kullanılmıştır.
[365] Bu etkileşimde sadece sanatçı Rus göçmenler değil Türk sanat tarihine öncülük etmiş Türk sanatçıların da katkısı büyüktür. Örneğin Muhsin Ertuğrul'un senaryosunu yazdığı ve yönettiği İstanbul'da Bir Facia-i

Şekil 5.89. Göçmenlere barınma olanağı sağlayan İstanbul Amerikan Kız Koleji bünyesinde kurulun Rus Korosu (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5. 90. İstanbul'daki popüler Rus Orkestralarından birine ait görsel (Burnakin, 1928)

Aşk isimli 1922 yılı yapımında bir Rus göçmen olan Anna Meriyaviç'e başrol sayılabilecek bir karaktere hayat vermiştir. Muhsin Ertuğrul yine 1926 yılında Rusya'da çektiği Spartaküs filmi ile Türk-Rus sanatının etkileşimine öncülük yapmaya devam etmiştir (Ertuğrul, 1922).

Sanatçıların birçoğu İstanbul'dan ayrılmamış ve sanatlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok kurumunda, sahnesinde vb. yerlerde icra etmeye devam etmişlerdir. Bu sanatçılardan birisi olan Barones Valentine Taskin, İstanbul Radyosu'nun ilk piyanisti olmuştur. 1990 yılında Güngör Gönültaş'a verdiği röportajda göçmen olarak geldiği İstanbul'daki 70 yıllık yaşamını detayları ile aktarmıştır (EK-H). Beyaz Rus göçmenler İstanbul'a göç ederken saray, köşk ve konaklardan ayrılarak gelmiş olsalar da karşılaştıkları zorlu koşullara rağmen yaşam mücadelelerine devam etmişlerdir. Beyaz Ruslar İstanbul'daki hayatlarına adapte olmaya çalışırken İstanbul'daki kozmopolit kültüre yeni bir soluk getirmişlerdir. Kent kültüründe ve mekânlarında birçok yenilik Beyaz Ruslar etkisinde gelişmiştir (Ziflioğlu, 2019).

5.6.1. Yeme-İçme Mekânları/ Dansingler ve Diğer Mekânlar

1921 yılı itibariyle Beyaz Rusların içerisinde belirli bir maddi birikime sahip olup Avrupa'ya gitme planlarından vazgeçen veya erteleyen göçmenlerin İstanbul'da nüfus sahibi olmaya başladığı gözlemlenmiştir. Girişimci olan bireyler Kırım üzerinden gerekli alet ve araçları temin ederek İstanbul'da restoran, kafe ve kulüp benzeri mekânlar açmaya başlamıştır (Ağayev, 2012).

Ar'a göre (2019) alkollü içeceklerin de sunulduğu dans gösterilerinin yer aldığı mekânlar olan dansingler ile gece kulüpleri Rus göçmenlerin vasıtasıyla İstanbul'da açılmaya başlamıştır. Bu mekânların, tasarım detayları ile de Rus kültürünü yansıttığı anlaşılmaktadır.

Willy Sperco bu yansımayı;

> ". . Bizans haçları, kartalları ve taçları, büyük havyar Dosyaları, votka şişeleri, karanlık bir köşede çalan orkestra gibi, uzaktaki 'Kutsal Rusya'yı' anımsatan sıcak bir havası vardı bu yerlerin. Müşteri kendini başka bir ülkede, orta halli evinde, asker kantinlerinden, kozmopolit sofralardan kilometrelerce uzakta sanırdı. . "[366]sözleri ile aktarmıştır.

Bu mekânlarda Rus kadınlarının çalışması da Osmanlı kültürüne uzak bir durum olup çeşitli karikatürlere konu olmuştur (Şekil 5. 91).

[366] Giovanni Scognamillo, Willy Sperco'dan aktarmıştır (Scognamillo, 1994).

Şekil 5. 91. Beyoğlu'nda Rus Lokantası (Simavi, 1922);(Tek, 2021).

1921 yılında İstanbul'da Ruslara ait 30 lokanta, 3 kafe, 3 birahane açılmış durumdadır (Deaver, 1995). İstanbul'da açılan restoran, bar ve kabare biçimindeki bu yeme-içme mekânlarının belli başlıcaları şunlardr:

- George Carpitch (Şekil 5. 92)
- Turquoise (Şekil 5. 93)
- Maksim[367]
- Moskovit/Moskovite[368]
- Rose Noir (Siyah Gül)[369](Şekil 5. 94)
- Petrograd[370]
- Yar (Uçurum) (Şekil 5.96)
- Zolotoy Petuşok (Altın Horoz),
- Russkiy Ugolok (Rus Köşesi) [371]
- Yar Restoran[372]

[367] Maksim Gazinosu; Afrikalı-Amerikan ve Beyaz Rus kimliği ile bilinen F. Bruce Thomas tarafından kurulmuştur. Dönemin ve Türk eğlence tarihinin öncü mekânları arasında yer almıştır (Altuncu, 2022)

[368] Le Grand Cercle Moskovite 1917 sonrası İstiklal Caddesi No:150'de açılmıştır. 1925 yılında George Carpitch trafından devralınmıştır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi., 2020).

[369] Cercle D'Orient Pasajı'nın üst katında açılmıştır. Rube Jansky kulüpten ilham alarak Rose Noire ismiyle bir roman yazmıştır. Maksim, Moscovite, gibi mekânlar Rose Noire'den esinlenilerek açılmıştır. (İstanbul Büyükşehir Belediyesi., 2020).

[370] Sonradan Ankara Pastanesi adını almıştır. Tepebaşı, Meşrutiyet Caddesi'nden İstiklal Caddesi'ne taşınmıştır (Üsdiken, 1991).

[371] Deleon Beyaz Rusların eğlence hayatından da söz ettiği çalışmasında Russkiy Ugolok'tan söz etmiştir (Deleon, 1991)

[372] Yar Restoran Rus Konsolosluğunun karşısında no:479'da yer almıştır. Sağlıklı yemekleri ile tüm Rusların buluşma noktası ile lanse edilmiştir.

- Stella (Şişli)
- Strelna (Şişli)
- Petit Champs (Tepebaşı)
- Bahçesaray Bar (Çarşıbaşı)
- Rejans 373 (Şekil 5.97)
- Ayaspaşa Rus Lokantası[374](Şekil 5. 98)

Şekil 5. 92. İstiklal Caddesi -George Carpitch (İstanbul Büyükşehir Belediyesi., 2020)

Şekil 5. 93. İstiklal Caddesi -Turquoise (İstanbul Büyükşehir Belediyesi., 2020)

373 Rejans lokantası Beyaz Rusların İstanbul'a gerçekleşen göçlerinden ortalama 10 sene sonra 1932 yılında açılmıştır. Eski Beyoğlu'ndan günümüze ulaşan en eski restoran olup 2011 yılına kadar açık kalmış, kısa bir süre sonrs 2016 yılında restore edilerek 1924 İstanbul ismi ile tekrar açılmıştır. Restorasyon projesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: (İtez, 2017).

374 Ayaspaşa Rus Lokantası diğer mekânlardan ortalama 20 sene sonra 1943 yılında açılmıştır. Ancak mekân sahiplerinden biri İstanbul'a yerleşen bir Beyaz Rus'tur. Beyoğlu'nda Gümüşsuyu Mahallesi, İnönü Caddesi üzerinde yer almaktadır. İşletme günümüzde hizmet vermeye devam etmektedir (Ayaspaşa Rus Lokantası, 2021)

Ruslar tarafından Beyoğlu-Şişli bölgelerinde açılan yeme-içme mekânları daha çok aristokrat kesimlere hitap etmiştir. Beyaz Ruslar içerisindeki ihtiyaç sahibi göçmenler bu mekânlarda yardımcı personel olarak çalışmışlardır. Kapalıçarşı ve Nuruosmaniye Camii yakınlarında ise dar gelirli Rus göçmenler için lokantaların açıldığı, bu lokantaların İstanbul'daki binlerce göçmen içerisinde oldukça popüler mekânlar olduğu bilinmektedir. Bu mekânların bazılarının bilinen isimleri Rostov-Don, Odessa-mama ve Kırım'dır (Uturgauri, 2015).

Şekil 5. 94. Rose Niore İç Mekân Fotoğrafı (Selahattin Giz Arşivi, Yapı Kredi Yayınları).

Şekil 5.95. Petrograd – Ankara Pastanesi (İstanbul Büyükşehir Belediyesi., 2020)

Şekil 5.96. Yar Restaurant Reklamı (Nashi Dni/ Nos Jours 9 [1921] (Aygün E. , 2021)

Şekil 5.97. Rejans Lokantası Beyoğlu (Baştürk, 2016).

Şekil 5. 98. Günümüzde Ayaspaşa Rus Lokantası

5.6.2. İstanbul'da Beyaz Ruslarla Birlikte Açılan Bale Salonları

Bale sanatının ilk kez Beyaz Ruslarla birlikte İstanbul'a geldiğini aktaran kaynaklar olsa da İstanbul'da ilk bale gösterisi 1524'te Venedik elçisinin evinde İtalyan sanatçılar tarafından düzenlenmiştir. Osmanlı Sarayı içerisinde ilk bale çalışmaları ise bu performansdan uzun yıllar sonra Donizetti Paşa'nın Abdülmecit dönemi yıllarında Osmanlı Sarayı'nı Batı müziği ve sanatını buluşturması sonrasında başlamıştır. İstanbul'da Saray içerisinde sınırlı kalan bale sanatı ilk kez 19. yüzyılın sonunda Naum Tiyatrosu'nda halka açık bir gösteride yer bulmuştur. [375]

İstanbul'a göç eden Rus sanatçılar içerisinde dünyaca ünlü klasik bale sanatçıları da yer almıştır (Criss, 2020). Bu sanatçılar ile birlikte İstanbul'da ilk kez eğitim veren bale salonları açılmıştır. Warşova Devlet Balesi prima balerini O.A. Mechkovskaya bu sanatçılardan birisidir ve İstanbul'daki ilk bale salonunu açmıştır. Bahse konu bale salonu[376] bünyesinde 1927 yılına kadar 50 balerinin yetiştirildiği bilinmektedir. Meçkovskaya her ne kadar ilk bale salonunu açmışsa da Lidiya Krassa Arzumanova (Din değiştirmesi sonrasında bilinen ismi ile Leyla Arzuman) kazandığı ün ile Türk Bale

[375] Konu hakkında daha detaylı bkz. (Karamahmutoğlu ,2014) ve (Kenan ,2010) dan aktaran (Yiğit , 2019).
[376] Söz edilen Bale salonunun İstanbul'da hangi semtte olduğuna dair bilgi bulunamamıştır.

tarihinin en önemli öncülerinden biri olmuştur. Arzuman 1942 yılında Eminönü Halkevi'nde dans okulu kurmuştur. (Deleon, 1988)

5.6.3. İstanbul'da Beyaz Rus Göçü ile Sahil Mekânlarındaki Dönüşüm

Osmanlı yaşamında denize girmek mahremiyet açısından sakıncalı görülmesi nedeniyle uzun yıllar sahiller denize girmek için işlevlendirilmemiştir. 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra deniz hamamları olarak isimlendirilen ve denizde perde görevi gören ahşap bölücülerle oluşturulmuş sınırlı alanlarda halk denize girmeye başlamıştır (Toprak, 2018). Sahil bölgeleri kent mekânı içerisinde sayfiye alanları olarak değerlendirilmiş, çeşitli eğlence ve etkinliklere yer verilmiştir (Şekil 5. 99.).

Şekil 5. 99. Florya sahilinde ayı oynatan bir grup yetişkin ve çocuk (Library of Congress Prints and Photographs, 1915 - 1923)

Beyaz Rus göçmenlerin İstanbul'da Florya ve Adalarda denize girmeye başlaması İstanbul'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu durum karikatürlere dahi konu olmuştur (Şekil 5. 100) Toprak'a göre eski ismi Fülürye olan semtin ismi bile Rus şivesi ile Florya'ya dönüşmüştür (Toprak, 1992). Florya'da denize girmek ve dolayısıyla da Florya Plajı zamanla İstanbul'un en önde gezinti mekânlarından biri olmuştur (Jevakoff, 2007). Kaynaklarda sıkça Florya plajına değinilmiş olsa da plaj mobilyaları ve bir işletmeye sahip olması nedeniyle İstanbul'un ilk plajlarından bir diğeri Büyükada'da açılmıştır (Deleon, 1990). Büyükada ve Florya'da başlayan plaj kültürü zamanla İstanbul halkının plajlara olan ilgisini de artmıştır (Ortaylı, 2019). Sunata'nın anılarında aktardığı üzere

işgal güçlerine ait askeri personel ve İstanbul'un mevcut Ermeni, Rum vb. Levanten toplulukları için de bir buluşma-sosyalleşme mekânı olmuştur (Sunata, 2006). Yapılan araştırmalar Adampol'e yerleşen Leh göçmenlerin de Florya Plajını ziyaret eden topluluklar içerisinde yer aldığını göstermiştir (Şekil 5. 101).

Şekil 5. 100. Karagöz Figürünün plajda yer aldığı karikatür (İmzasız, 1922); (Tek, 2021)[377]

Şekil 5. 101. 1918 yılı Florya plajında Lehler (Latka J. S., 1991)

[377] Karikatürde Hacivat, Karagöz'e Haraşolar (Beyaz Rus kadınlar) denize girmişken senin karada işin var diye sormaktadır. Karagöz ise "Karada boğulduğum yeter, Hacivat, onlar adamı denizde bile sızdırırlar!" şeklinde cevap vermektedir (Tek, 2021).

Şekil 5. 102. Florya Plajında Ruslar-1920'li yıllar[378]

5.6.4. İstanbul'da Beyaz Rus Göçü ile Şans Oyunlarının Mekânlarda Yer Alması

Rus göçmenlerle birlikte sadece yeme-içme mekânlarında bir değişim yaşanmamış şans oyunlarının yer aldığı kumarhane gibi mekânlar da yaygınlaşmıştır. Taksim meydanında oynattıkları şans oyunları ile kazanç sağlamaya başlayan Beyaz Ruslar, tombala oyununu mekânlara taşımış, tombala kısa sürede kumar karşıtı muhafazakar gruplar içerisinde bile yaygınlaşınca İstanbul'da tombala oynatılan 400 kulüp açılmıştır (Çebişev, t.y). Ancak tombalanın bu kadar yaygınlaşması Osmanlı yönetimi tarafından büyük bir afet olarak değerlendirilmiştir çünkü şans oyunlarının yaygınlaşması yerel halkta maddi kayıplara neden olmuştur. Yoksul semtlerde tombalanın kahvehanelerde yaygın olarak oynanması bu zararı arttırmıştır. Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Sirkeci, Beyazıt, Şehzadebaşı gibi semtlerde söz konusu şans oyunun yaygınlaştığı bildirilmiştir (BOA. DH. EUM. AYŞ, Dosya:53, Gömlek: 13). Ortaya çıkan tepkiler sonucunda Darülfünun öğrencilerinin de üyesi olduğu bir Tombala ile Mücadele Derneği kurulmuştur. Zaman

[378] "İstanbul'un Deniz Keyfi" sergisinden (Pera Müzesi- 2018) aktaran (Toprak, 2018).

içerisinde bahse konu derneğin de yoğun gayreti ile kahvehane vb. mekânlarda tombala oyunları kaldırılmıştır (Toprak, 1992).

İstanbul eğlence hayatında Ruslarla birlikte popülerlik kazanan şans oyunu sadece tombala değildir. Eğlence mekânlarının tasarımını etkileyecek derecede etkili olan bir diğer önemli şans oyunu ise hamam böceği yarışlarıdır.

Çebişev anılarında;

> "Oldukça büyük bir salon ve ortasında yine kocaman bir masa. Masa, hipodrom işlevi görüyor. Aslında hipodrom değil, kafarodrom. 2 uzunlamasına açılan kanallarda arkalarına telden arabalar bağlı hamamböcekleri koşuyor.." şeklinde mekânların işlevlendirildiğini aktarmıştır (Çebişev, t.y).

Rus yazar Bulgakova ise;

> "…Atlıkarıncaya benzeyen olağanüstü görünümlü bir yapı var. Üstünde Fransızca, İngilizce ve Rusça büyük harflerle: "Dur! Konstantinopol'de Heyecan! Hamamböceği Yarışı..Polisin izniyle Rus kumarı yazılmıştır.. "

ifadeleri ile kent mekânları içerisindeki görünürlüklerine değinmiştir [379]

5.7. Beyaz Rusların İstanbul'dan Ayrılması

İstanbul'dan ayrılan ilk Beyaz Ruslar, 1919 yılında İstanbul'a göç eden zengin ve aristokrat kesim içerisinde Rusya'da Kızıl ordunun aldığı birkaç mağlubiyet sonrası ülkelerine geri dönen veya Avrupa kentlerinde yaşamayı tercih eden göçmenlerdir (Bakar, 2015). 1920 yılının yaz ayları ile 1921 yılı ikinci yarısında (özellikle de orta sınıfa ait kesim) sahte pasaportlarla Polonya, Romanya gibi ülkeler üzerinden bazı grupların Sovyet Rusya'ya geri döndükleri bilinmektedir. Rus Arşiv kayıtlarına göre o dönemlerde 2850 göçmen bu şekilde geri dönmüştür (Ağayev, 2012). Ancak bu geri dönüşler göçmen krizini çözmeye veya azaltmaya yetmemiştir. Kayıtlara göre geri dönüşlerin en yoğun olduğu dönemlerden sonra dahi Kırım üzerinden 30 bin kişiden fazla askeri personel ve aileleri ile birlikte 60 bin kişi göç etmiştir (Ağayev, 2012). Beyaz Ruslara yardım faaliyetlerinde etkin görev alan Fransız kuvvetleri, yardımların ulaştığı maddi boyutlar karşısında Nisan 1921 tarihi itibariyle desteğini azaltmaya başlamıştır.

[379] Lyudmilla Evgenyevna Belozerskaya-Bulgakova,"Yadların eşiğinde" adlı kitabı detaylı bilgi için bkz. (Belazerskaya-Bulgakova L.E. Vospominaniya. M., 1989) (Aliyeva, 2020).

Fransa'nın bu kararı sahada aktif olarak çalışan Amerikan Kızılhaçı için de örnek olmuş; Temmuz 1921 tarihi itibariyle yemekhane /aşevi hizmetlerine son vermişlerdir.

Ortaya çıkan kaotik durumu çözmek nedeniyle işgal kuvvetlerinin yeni göç politikası İstanbul'daki Rus göçmenleri Latin Amerika ülkelerine veya Sovyet Rusya'ya göçe ikna etmek olmuştur[380] . İstanbul üzerinden Amerika, Brezilya, Kanada gibi Amerika kıtası ülkelerine veya bazı Avrupa ve Balkan ülkelerine planlanan göçleri yönetmek için Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir komisyon kurularak göçmenlerin uygun olduğu ülkelere tahliyesine karar verilmiştir. Ofis, kurulduğu ilk yıllarda 40, 000 göçmenin tahliyesini gerçekleştirmek için çalışmıştır. Ancak söz konusu ülkelerin göçmen kabulünü kısıtlayan kuralları bulunmakta[381] ve hâlihazırda Rus göçmenleri kabul etmiş olan ülkeler sınırları içerisinde fazla göçmen olduğunu beyan etmişlerdir. Bu nedenle 1923 yılında yaklaşık 8,000 göçmenin İstanbul'da komisyon başvurusunun sonuçlanmasını beklemeye devam ettiği anlaşılmaktadır (Firewell 1920-1923, 1924).

Şekil 5.103. Rus çocuklarının İstanbul'dan ayrılışı (Firewell 1920-1923, 1924)

Başlatılan çalışmalar sonucunda çok sayıda Beyaz Rus İstanbul'dan ayrılmıştır. 1923 yılı itibari ile İstanbul'da 10 bin Beyaz Rus göçmenin kaldığı bilinmektedir (Kovalevskiy, 1971). Moda körfezinde başlayan üç yıllık İstanbul maceralarında onlara gösterilen ilgi

[380] Yazar işgal kuvvetlerinin esas amacının Latin Amerika ülkelerinde kahve çekirdiği tarımı gibi alanlarda ihtiyaç duyulan iş gücünün de karşılanması amacıyla işgal devletlerinin sömürgesi olan ikincil ülkelere göçmen transferi yapmak olduğunu aktarmaktadır. Konu hakkında daha fazla bilgi için (Ağayev, 2012)

[381] Örneğin Amerika göç kabulü için İstanbul'da oluşturduğu Amerikan Tahliye Birimi'ne öncelikle göçmenlik için aday başvurusu toplamıştır. Bu birimde görevli kişilerce başvurular değerlendirilerek Amerika'ya göç eden birey sayısı 1923 yılına kadar sadece 1700 kişidir (Firewell 1920-1923, 1924).

ve alakaya teşekkür ederek almanacları yayınlamışlardır. Dört yılda 200 bin Rus göçmenin İstanbul'dan ayrıldığı bilinmektedir (Firewell 1920-1923, 1924). İstanbul'dan ayrılmakta olan gruplar içerisinde yetim ve öksüz binlerce çocuk da yer almıştır. Bu çocukların bir kısmının Prag'a gönderdildiği bilinmektedir (Firewell 1920-1923, 1924)(Şekil 5.103). Rusların İstanbul'dan ayrıldığı yıllarda İstanbul'da yaşayan Luis Heck, Rusların üç yıl boyunca İstanbul'da birçok iş kolunda çalışarak canlandırdıkları yerel sanayinin ve İstanbul'da âtıl durumdaki arazilerde başlattıkları tarım faaliyetlerinin Rusların İstanbul'dan ayrılması ile sekteye uğrayacağını belirtmiştir. Heck, Amerika'ya göç eden göçmenlerin ülkesine sağlayacağı katma değerlerden dolayı şimdiden mutlu olduğunu da dile getirmiştir[382]. Avrupa, Amerika, Balkanlar ve Afrika yerine kendi ülkelerine dönen Rusların birçoğunun öldürüldüğü, esir düştüğü veya tekrar sürgüne gönderildiği bilinmektedir. Bu trajedi Reşit Paşa Gemisi'nin ambarına bir göçmenin yazdığı duvar yazısı ile literatürde yer bulmuştur[383].

Şekil 5.104. Osmanlı topraklarından ayrılış (Uturgauri, 2015)

Beyaz Rusların İstanbul'a gelişi kadar ayrılışları da dönemin önemli politik konularının başında gelmiş, mizah dergilerine dahi yansımıştır (Şekil 5.105). Göçmenler içerisinde Müslüman olan veya Türk vatandaşlığına başvuran kişiler de olmuştur. Osmanlının son

[382] Luis Heck 'in İstanbul'da yer alan bir Amerikan şirketinde yönetici olduğu belirtilmiştir. Anılarını aktaran kaynak için bkz. (Uturgauri, 2015).
[383] Yazıda; "Yoldaşlar! Odessa'ya 3500 Kazak geldik, 500 kişi anında kurşuna dizildi. Kalanlar hapse ve kamplara. Çalışma kamplarına. Ben, Kazak Moroz, [...] bana ne olacağını bilmiyorum…" ifadeleri yer almıştır. (Penkovskii, 2006); (Uturgauri, 2015).

yıllarında Osmanlı tebaasına geçişler yaşanmış[384], Cumhuriyet Arşivi incelendiğinde 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün onayı ile yüzlerce Beyaz Rus ailesinin beş yılı dolan ikametleri sonrasına Türk vatandaşlığına alındığı görülmektedir (CA, 30-18-1-2, Dosya: 65, Gömlek:45, Sıra:8) (EK-I).

İstanbul'dan ayrılmayan Beyaz Ruslar ağırlıklı olarak Beyoğlu'nda Galata, Tarlabaşı, Karaköy vb. semtlerinde yaşamlarına devam etmişlerdir[385].

Şekil 5.105. 1.Nasıl geldiler, 2.Nasıl yaşadılar, 3.Nasıl gidiyorlar (Aydede Dergisi, 1922); (Bakar, 2015).

5.8. Bölüm Sonucu

Rusya'da Çar III. Aleksandr yönetime karşı Bolşevikler tarafından 1917 yılında Dünya tarihini değiştirecek bir devrim gerçekleştirilmiştir. "Ekim Devrimi" olarak da adlandırılan bu siyasi dönüşüm, Rusya'da Çar yanlıları tarafından kabul bulmamıştır. Fransa, İngiltere gibi ülkelerin de desteğini alan Çar yanlıları, Kızıllar olarak bilinen Bolşeviklere karşı tekrar güç kazanmak için büyük bir mücadele vermiştir.

[384] Konu hakkında çok sayıdaki belgeden bazıları için bkz. (BOA, DH.İ.UM.EK,. Dosya:5, Gömlek:37-131 arası)
[385] İstanbul'da yaşamaya devam eden Beyaz Ruslar için bkz. (Ziflioğlu, 2019).

Bolşeviklerin Kızıl Ordu olarak isimlendirilen güçlerine karşı ayaklanmış olan ve gönüllü genç askerlerden oluşan Direnişçiler Ordusu, karşıtlığı vurgulaması amacıyla Kızıllara karşı direnen Beyaz Ordu olarak isimlemdirilmiştir. İki ordu arasında Rusya'da büyük bir iç savaş başlamış ve Çar yanlıları birbiri ardına gelen başarısız direnişler ile güç kaybetmiştir.

1919 -1920 yıllarında Güney Rusya kentlerinde toplanmış olan Beyaz Ordu ve Çar yanlısı Rus entelektüeli, söz konusu yıllarda Çarlık Rusya'sının müttefiki olan devletlerin desteği ile Paris, Prag, Belgrad, Berlin, Varşova, Sofya gibi Avrupa başkentlerine ve hatta Japonya, Çin, Kore gibi Uzak Doğu ülkelerine göç etmişlerdir. Coğrafi yakınlık ve işgal altında olması nedeniyle Beyaz Rus göçmenlerin öncelikle tahliye edildikleri kentlerin başında İstanbul yer almıştır.

Osmanlı Devleti göç dalgaları öncesinde Rusların İstanbul'a tahliyesine olumlu bakmamıştır. Çünkü söz konusu yıllarda İstanbul'a Rumeli, Kırım ve Kafkas üzerinden gelen göçmenler, 19.yüzyılda yaşanan yangınlar vb. nedenlerle büyük bir barınma sorunu yaşamıştır. Bu nedenle Rusların tahliyesi için Midilli, Rodos, Sisam gibi 12 adalar önerilmişse de Osmanlı Devleti'nin önerdiği iskân politikası dikkate alınmamıştır. Karadeniz üzerinden Boğaz'a ulaşan Beyaz Ruslar, İstanbul'a doğru gemilerle tahliye edilmiştir.

Göçmenleri taşıyan gemiler Kadıköy, Moda, Kalamış 'a demir atmışlar, salgın hastalıkların yoğun yaşandığı yıllarda hasta veya hastalık riski taşıyanlar Tuzla ve Kınalıada'da yer alan mekânlarda dezenfeksiyon veya karantina uygulamalarına tabi tutulmuşlardır. Kente ulaşan Beyaz Ordu mensuplarının vize benzeri evrakları hazırlanmış olsa da işgal kuvvetleri sivillerin vize almalarını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle İstanbul Rusya seferahathanesi ve Üsküdar'da kurulan iki şubeden vize temin edilmeye başlanmış, kente yeni ulaşam çok sayıdaki Beyaz Rus kentin bu noktalarında yığılmışlardır.

İstanbul'daki Rus göçmenlere yapılacak yardımları koordine etmek için çok sayıda uluslararası kurum etkin olarak çalışmıştır. Başta Rus Kızıl Haç Derneği, Rus Zevstvo Birliği ve Rusya Şehirleri Birliği temsilcilikleri kente ulaşan göçmenlerin ihtiyaçları ile ilgilenmişlerdir. Beyoğlu'nda Rus Haberleşme Merkezi adı altında kurulan bir büro İstanbul'da aile birleşimi için göçmenlere yardımcı olmuştur.

Amerika, Fransa vb. ülkelerin Kızılhaç örgütleri ve Near East Relief, Young Women's Christian Association (YWCA) gibi yardım dernekleri aracılığı ile Rusların İstanbul'daki

barınma ve sosyal ihtiyaçları üzerinde etkin rol almışlardır. Y.W. C. A tarafından kurulan hizmet merkezi / bürosu ise Rus göçmenler için iş bulma ofisi olarak hizmet vermiştir.

İstanbul'a ulaşan asker kökenli Beyaz Rus göçmenlerin barınma sorunu genellikle göçmen kampları kurularak çözülmüştür. İstanbul'da kurulan düzenli göçmen kampları demiryolu ulaşımının sağlanabildiği Çatalca ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgedeki kamplar Çilingir, Sancaktepe, Kabakça ve Hadımköy olarak isimlendirilmiştir. Günümüze ulaşan kamp fotoğrafları ve notlarından kamp mekânlarında yapısal ve hijyenik açıdan sorunlar bulunduğu fakat tiyatro, kilise gibi sosyal mekânların da yer aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu düzenli kamplara benzer olarak Tuzla ve Yeşilköy'de de kamplar oluşturulmuştur. Düzenli kamplardaki Beyaz Rus göçmenlerin bölge halkı ile alışveriş ve benzeri nedenlerle iletişim halinde olmaları yasaklanmış, bölgede göçmenler izole tutulmuştur. Bu kamplar dışında Florya, Kadıköy, Heybeliada, Büyükada, Haydarpaşa Çayırı, Bakırköy ve Kilyos'da da sayıca daha az çadır / barakanın yer aldığı geçici iskân noktaları oluşturulmuştur.

Söz konusu dönemde İstanbul'da kendi imkânları ile geçici iskân eden yaklaşık 40,000 sivil Rus göçmenin yer aldığı bilinmektedir. Pera ve Kadıköy çevresi ile Adalar sivil göçmenlerin ağırlıkla yaşamayı tercih ettiği semtlerdir. Her ne kadar ilk göç dalgalarında entellektüel ve zengin göçmenler kendi imkânları ile Büyükada'ya yerleşmiş olsalar da, ilerleyen dönemlerde artan göçmen sayıları karşısında gönüllü- gönülsüz birçok konuta ve özel işletmeye geçici olarak Beyaz Rus iskân edilmiştir. Pera ve çevresinde ise çok sayıda yapı yeniden işlevlendirilerek Ruslar için pansiyon-misafirhane benzeri geçici iskân mekânlarına dönüştürülmüştür. Bunların dışında Rus Mültecileri İskân Konseyi tarafından Rumelifeneri, Kadıköy, Hadımköy, Haydarpaşa ve Erenköy'de Alman askerleri ve aileleri tarafından terk edilen mülkler geçici olarak Rus iskânı için önerilmiştir.

İstanbul ve birçok Avrupa kentine göç eden Ruslar, ülke kültür ve yaşamınlarına kalıcı etkiler bırakmıştır. Bunun en büyük nedeni Rusya sınırları dışında da kültürel yaşamlarını sürdürme gayreti içerisinde olmalarıdır. Birçok entellektüel ve sanatçı Rus'un, Avrupa başkentlerine göç etmesi, bu kentlere sanat ve edebiyat olmak üzere birçok alanda katkı sağlamıştır. Beyaz Rus göçü her ne kadar İstanbul'da yerel sanayinin canlanmasına katkı sağlasa da, İstanbul üzerinden okunması gereken farklı sosyolojik etkileşimleri de ortaya çıkarmaktadır. İstanbul'da var olan eğlence anlayışında köklü değişiklikler yaşanmış, kadının toplum içerisindeki konumu tartışılmaya başlanmıştır. Büyük bir çoğunluğunun 1923-1924 yıllarında İstanbul'dan ayrılmış olmalarına karşın, İstanbul'da etkileri yıllar sürecek sosyo-kültürel bir etkileşimi başlatmışlardır.

6. SONUÇ

Göç, insanlığın varoluşundan beri süregelen bir olgu olup, mekân değiştirme eyleminin sosyo kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan kişileri ya da toplulukları etkileyen nüfus hareketi olarak tanımlanabilir. Göç eylemi kişilerin isteğiyle olabildiği gibi, zorunlu olarak da yapılabilen bir olgudur. İnsanlar tarih boyunca savaşlar, kıtlık, siyasi olaylar ya da sahip oldukları koşulları iyileştirme düşüncesiyle yaşadıkları ortamdan ayrılıp, başka bir yere gitme eyleminde yani göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte göçmenlerin ihtiyaçlarından, göçlerin gerçekleşme biçimlerine, toplumsal uyumdan, ekonomik sonuçlara kadar çok geniş bir perspektifte incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekli veriler ortaya çıkmaktadır.

Göç olgusunun, göçmenliğin koşullarının ve beraberinde getirdiği sorun, engel ya da fırsatların bolca tartışıldığı günümüzde, hükümetler de yeni politikalar ya da farklı yaklaşımlar geliştirmek durumundadır. Tarihsel süreçte bazı devletler göç hareketlerinden olumsuz etkilenerek durumu krize çevirebilecek politikalar üretirken, bazıları da sosyal devlet anlayışı çerçevesinde göçmenlere destek olup, onları toplumla birleştirecek ve öteki olmaktan kurtaracak adımlar atmıştır.

Göçler, Eski Anadolu Uygarlıklarından, Osmanlı Devleti dönemine ve de Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar Türkiye coğrafyasını etkisi altına almıştır. Anadolu ise hem transit göçmenlerin geçiş güzergahı olması hem de ülkelerindeki kaotik yapıdan kaçan sığınmacılar için sığınılacak bir liman olması nedeniyle bu tartışmaların bizzat odağındadır. Anadolu'da birçok devlet göçlerle kurulduğu gibi göçlerle dağılmış, bu nedenle göç politikasını doğru yürütmek veya yürütememek devletlerin kaderini tayin etmiştir.

Geç Osmanlı Dönemi'nde de 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında artan savaşlar ve siyasi çekişmeler zorunlu göç dalgalarında hızlı bir artışın yaşanmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı ile birlikte girdiği parçalanma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan büyük topraklar paylaşılmış, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı sınırı içerisinde iskân edildiği düşünülen göçmenler, tekrar Osmanlı sınırları dışında kalmışlardır. Hızla küçülen büyük bir imparatorluğun halkı, akın akın Anadolu'ya sığınmıştır. Hiç kuşkusuz bu kitlesel yer değişikliği Anadolu tarihi için bir dönüm noktası

olmakla birlikte, kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin günümüzdeki etnik kompozisyonunu ortaya çıkarmıştır.

19.yüzyıl itibariyle Osmanlı topraklarına çok kısa bir sürede milyonlarca kişinin sığınması, Osmanlı idaresi için yönetmesi oldukça sancılı bir süreci başlatmıştır. Dönemin başkenti İstanbul adeta arkası kesilmeyen bir insan seline ev sahipliği yapmıştır. Ulaşım akslarının kesişiminde yer alan İstanbul'a, kalıcı olarak göç eden bireyler dışında geçici sürelerde ikamet eden göçmenler de eklenmiştir. Üstelik geçiciliğin kimi zaman birkaç saat, kimi zaman yıllar sürdüğü göçmen iskânları ortaya çıkmış, geçicilikle başlayan kimi iskânlar da kalıcı yerleşimlerle sonuçlanmıştır.

Kente ayak basan binlerce göçmen, kent nüfusunu sayıca arttırmakta kalmamış, sorunları, ihtiyaçları, beklentileri ve kültürü ile kent yaşamı içerisinde yer edinmeye çalışmıştır. Devletin idari merkezi olan İstanbul'da, muhacir komisyonları öncülüğünde göç politikaları uygulanmıştır. Osmanlı Devleti uyguladığı bu göç politikaları ile göç sorunu karşısında kapsamlı ve kalıcı tedbirler almak için mücadele etmiştir.

Osmanlı Devleti sadece kaybettiği topraklardaki Müslüman göçmenlere ev sahipliği yapmamıştır. Göçmenler için sağladığı din-ibadet serbestliği, Avrupa ülkelerinden Osmanlı topraklarına göç dalgalarının ilerlemesine imkân sağlamıştır. Lehistan'ın dağılmasından sonra çok sayıda Leh göçmen bahse konu din-ibadet özgürlüğü sayesinde göç ettikleri İstanbul'da kalıcı olarak yerleşmeyi düşlemişlerdir. İstanbul'un işgal yıllarında ise, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrasında İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki mevcut barınma, salgın vb. nedenlerle yeni bir göçmen dalgasına sıcak bakmamasına karşın, binlerce Beyaz Rus'u İstanbul'a tahliye etmiştir. Neredeyse 100 yıllık bir süreçte deniz ve demiryolu ile kente ulaşan göçmenler İstanbul tarihini derinden etkilemişlerdir.

İstanbul'a gerçekleşen göç dalgaları içerisinden Leh, Rumeli, Kırım ile Kafkas ve Rus göç dalgaları tez kapsamına dahil edilmiştir. Araştırma süresince tarihi olayların kent mekânına yansımalarını doğru analiz edebilmek için olayla ilgili neden-sonuç ilişkilerinin doğru okunması önem kazanmıştır. Nitel araştırmalar sonucunda elde edilen bulguların ana konseptler altında kategorize edilip, anlamlandırılması ve birbiri ile ilişkilendirilmesi, farklı kaynaklardaki alternatif açıklamaların değerlendirilmesi, verilerin lokalize edilmesi

ve belirli bir kronolojik olay örgüsü ve mekânsal düzenle anlatılması, tez çalışmasının genel kurgusunu ifade etmektedir.

Tez içerisinde öncelikle göçmenlerin kentte temas ettiği tüm mekânlar ilk olarak kullanım süresi veya aidiyet oluşması durumuna göre kalıcı veya geçici olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma tarihsel yaşanmışlığın üstüne genel bir çerçeveden süreci ve mekânların daha kolay değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin de o günün şartlarında temas ettikleri mekânları kalıcı veya geçici olarak değerlendirdiği görülmüştür. Mekânlara atfedilen geçicilikler, yapısal değişikliklerin büyük ölçüde önüne geçmiş, göçmenlerin yapı özelinden başlayarak kentsel değişikliklere dahil olmasını yavaşlatmıştır. Benzer şekilde geçici kullanılan sosyal mekânlarda da kültürel imgeler mevcut mekân eylemlerini etkilememiştir. Diğer yandan "kalıcı" olarak kente eklenme/dahil olma motivasyonu yeni mekân inşalarını ortaya çıkarmıştır. Kentte kendisini kalıcı gören göçmenlerin kültürel kimliklerini özgürce yaşayabilmek adına mahalle ve köyler kurdukları anlaşılmaktadır. Başka bir anlatımla kalıcılık kimi zaman yeni sosyal mekânlar açarak kimi zaman zirai veya ticari yetilerle kent gelişimine katkı sağlamıştır. Tüm bu nedenlerle göçmen-mekân-kent ilişkilerinde kalıcı veya geçiciliği tartışmak ve tanımlamak önem kazanmaktadır. Önerilen metodoloji günümüz kentlerinde var olan göçmen-mekân ilişkileri üzerinde uygulandığında da göçmenlerin mekânsal pratiklerinin yorumlanmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Bulguların geçici ve kalıcı mekânlar olarak ana iki perspektifde ayrıştırılması sonrasında, mekânlar göçmenler tarafından kullanım eylemlerine göre Tablo 6.1'de gösterildiği üzere sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma bir göçmenin din, etnik ve kültürel unsurlardan bağımsız olarak kentte ihtiyaç duyduğu azami mekânları ortaya çıkarmıştır.

Kente ulaşan göçmenlerin kentle ilk temas ettikleri mekânlar ulaşım ağları çerçevesinde şekillenirken dönemin en büyük sorunlarının başında gelen salgın hastalıklar en az ulaşım ağları kadar belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıklara karşı yürüttüğü önlemler çerçevesinde kurduğu karantina mekânları kentte ilk temas edilen mekânlar grubuna dahil edilmiştir. Ancak yapılan çalışmalar karantina mekânlarının kentten izole edilmesinin, bu mekânlar üzerinden göçmenlerin kentle temasının olmadığını, sadece bekleme mekânları olarak yer aldıklarını göstermiştir.

Tablo 6.1. Göçmen-kent ilişkisinde mekân grupları

Simge	Anlamı	Leh Göçü	Rumeli, Kırım Kafkas Göçü	Rus Göçü
	Çadır ve barakalar		x	x
	Liman(İskele)veya İstasyonlar	x	x	x
	Karantina Merkezleri		x	x
	Geçici Barınma Mekânları	x	x	x
	Hastaneler		x	x
	Eğitim Mekânları	x	x	x
	Eğlence Mekânları	x		x
	Kilise	x		x
	Mobil Eğitim Mekânları			x
	Gıda dağıtım Mekânları		x	x
	Musevi göçmenlerin geçici barınma mekânları	x	x	

Örneğin Rumeli, Kırım ve Kafkaslar göçünde, İstanbul'a ulaşan binlerce Müslüman ve Yahudi göçmenin salgın hastalıklar nedeniyle tahaffuzhanelerde gerekli sürelerde bekletilmelerinin yanında, bu mekânların kentle ilk temas mekânları olan iskele ve tren garları ile doğrudan ilişkili olmadığı anlaşılmıştır (Şekil 6.1.).

Şekil 6.1. İskele, gar ve karantina merkezleri (tahaffuzhane)

Beyaz Ruslar için Moda, Kadıköy ve Karaköy İskeleleri kente ilk varış/temas mekânları olmuştur. İskelelere ulaşan gemiler veya gemilerdeki gerekli görülen kişiler kente ulaştıktan sonra Tuzla ve Kınalıada'da yer alan mekânlarda dezenfeksiyon veya karantina uygulamalarına tabi olmuşlardır. Sarayburnu tecrithanesi, Tuzla Tahaffuzhanesi ve Haydarpaşa açıklarında demirli bazı gemiler karantina merkezleri olarak kullanılmıştır (Şekil 6.2). Leh göçünde ise göçmen popülasyonunun daha az olması nedeniyle genel bir karantina uygulamasını gerekli görülmemiştir.

Şekil 6.2. Beyaz Rusların kentle temas ettiği ilk iskele ve karantina merkezleri arasındaki ilişki

Göçmenlerin kente ilk temas mekânı tanımlaması kentin etkilenme yönünü ortaya çıkarmak açısından önem kazanmıştır. Elde edilen bulgular, iskele ve gar mekânlarının göçmenlerin kent içerisindeki dağılımlarında bir başlangıç noktası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu başlangıç tanımını göçmen yoğunluğunun başlangıcı, barınma halinin başlangıcı, karışma ve karşılaşma halinin başlangıcı olarak değerlendirmek elbette

mümkündür. Örneğin Rumeli, Kırım ve Kafkas göç dalgalarında kente önemli bir ulaşım noktası olan Haydarpaşa'da yer alan Haydarpaşa çayırında uzun yıllar yüzlerce göçmenin çadırlarda iskân ettiğine dair çok sayıda belge bulunmaktadır. Sirkeci Gar'ına yakın olan Yedikule barakalarında da ortalama 3,000 göçmenin geçici iskân etmesi bu bağlamda verilebilecek farklı bir bulgudur (Şekil 6.3.).

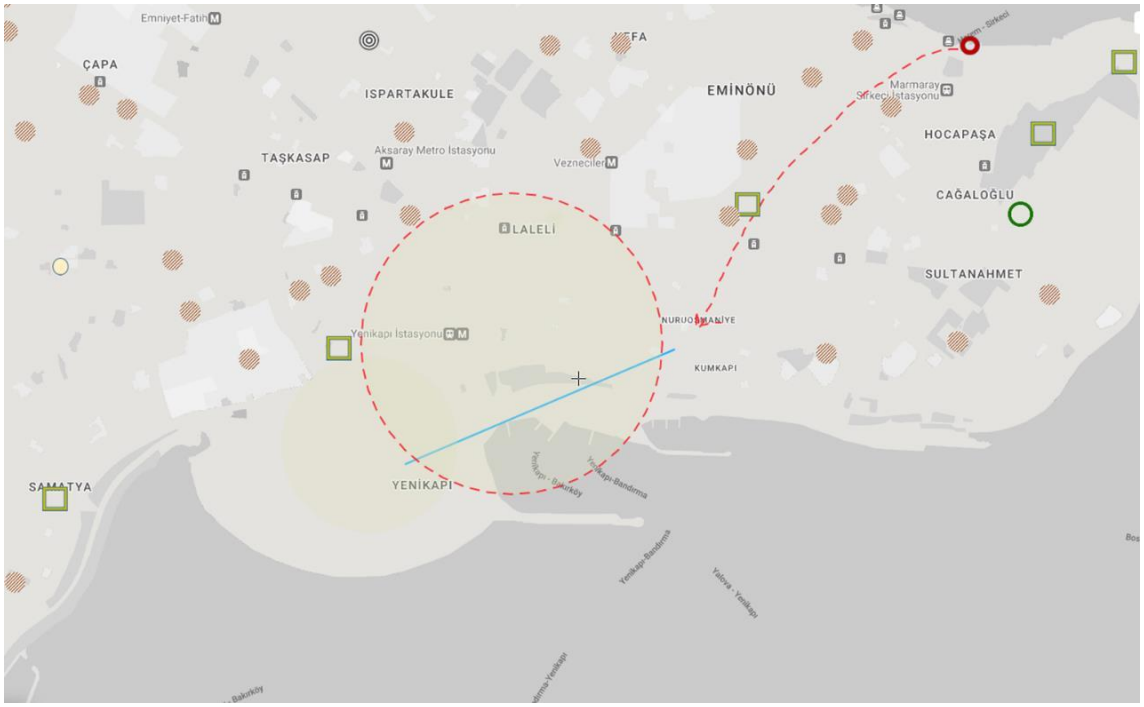

Şekil 6.3. Sirkeci ile Yedikule Barakaları ilişkisi

İncelenen göçlerin kente dahil olma biçimlerinde göç politikalarını yürütücü aktörlerin de rolü olukça büyüktür. İstanbul'a göç eden Lehlerin iskân politikaları, Paris'te kurulan Hotel Lambert teşkilatı tarafından İstanbul'a temsilci olarak gönderilen ve sonradan Sadık Paşa adını alan Michal Czaykowski tarafından yürütülmüştür. Bu süreçte Leh göçmenler İstanbul'daki Lazarist Katolikler ile iş birliği içerisinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti göçmenlere ev sahipliği yapmakla birlikte iskân politikaları içerisinde karar alan değil, onay makamı olarak yer almıştır. Göçmenlerin kentte geçici ve kalıcı mekânları Katolik rahiplerin sağladığı olanaklar dahilinde şekillenmiştir. Aristokrat Leh göçmenler İstanbul'un Levanten hayatı içerisinde karışmış olmalarına karşın asker ve çiftçi kökenli Lehler kente karışma arzusundan çok, özgür bir koloni kurmayı hedeflemişlerdir. İstanbul'daki Lazarist Katoliklerin destekleri ile Alemdağ bölgesinde yer alan Saint Vincent Çiftliği geçici iskân mekânı olarak özellikle de savaş esiri Leh askerlere

açılmıştır. Sadık Paşa İstanbul'daki Lazarist Katolikler ve Paris'teki Hotel Lambert iş birliği ile özerk bir koloni kurulması için aracı olmuştur.

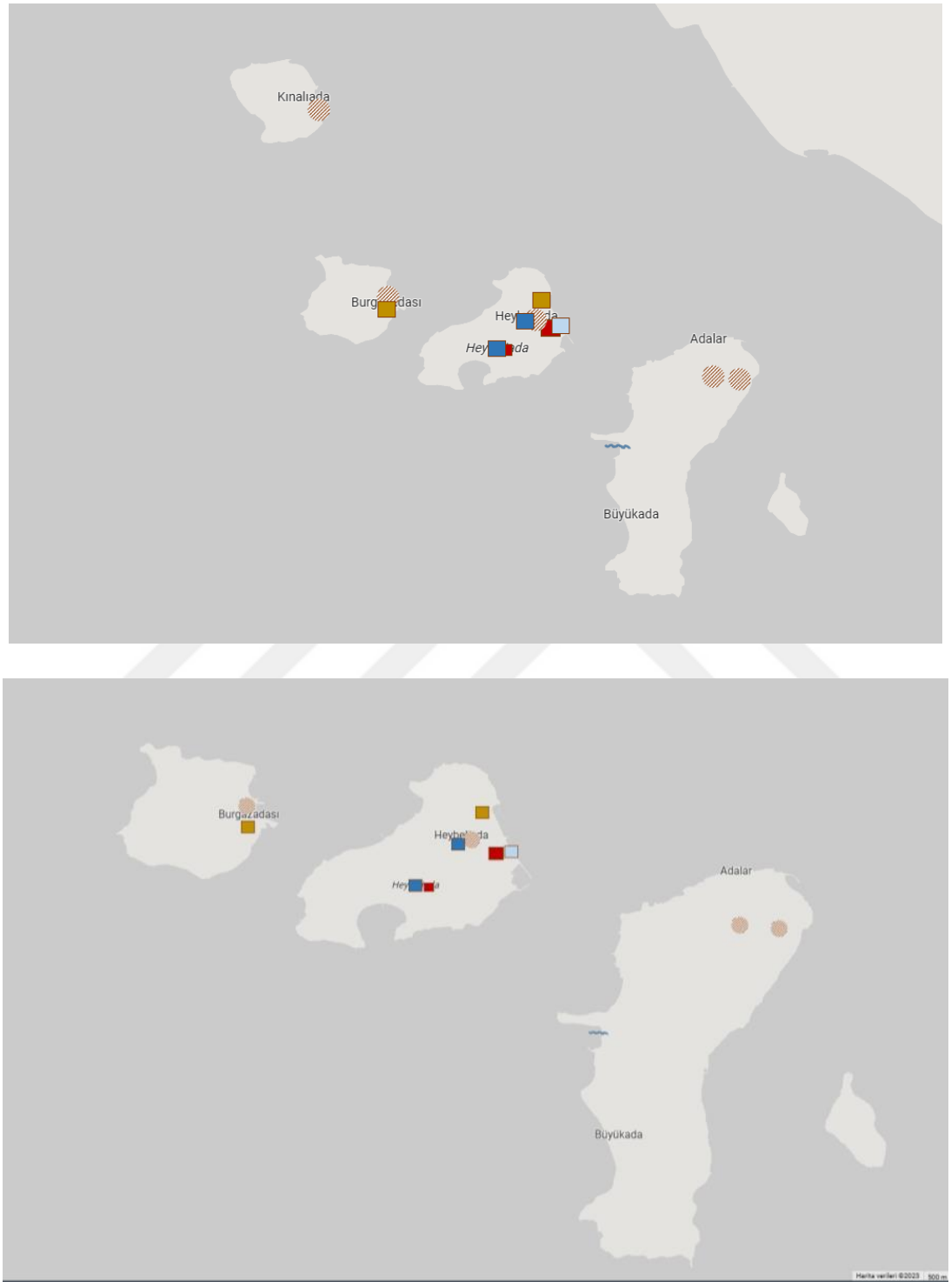

Şekil 6.4. Adalarda Beyaz Rusların Mekânsal Dağılımı.

Beyaz Rus göçünde İstanbul'da yer alan İtilaf devletlerinin kararları doğrultusunda göçmenlerin semtlere yerleştirildiği görülmüştür. Örneğin Adalardaki iskân uygulamaları Büyükada'da İngiliz kuvvetleri, Burgaz Ada'da Amerikan kuvvetleri, Heybeliada'da Fransız kuvvetleri ve Kınalı Ada'da İtalyan kuvvetleri sorumlu olacak şekilde paylaştırılmıştır (Şekil 6.4).

Göçlerin yaşandığı yıllarda İstanbul'da birbirine yakın oranlarda yer alan Müslüman ve gayrimüslim nüfus kent içerisinde semtlere göre ayrılmıştır. Müslüman nüfusun hâkim olduğu Suriçi ve gayrimüslim nüfusun yoğun yaşadığı Beyoğlu merkezleri göçmen iskânında politika yürütücü aktörler kadar etkili olmuştur. Çünkü yapılan araştırmalar göçmen grubunun İstanbul'un kozmopolitik ortamı içerisinde kendi sosyo-kültürel yaşantısına yakın semtlerde yaşamayı tercih ettiğini göstermiştir. Leh göçünde, aristokrat Lehler, çoğunlukla Beyoğlu bölgesindeki semtlere kendi imkanları ile yerleşmişler, Beyoğlu-Galata bölgesindeki mevcut sosyal mekânları kullandıkları görülmüştür (Şekil 6.5). Bu bölgelere yerleşen aristokrat Lehlerin konutları ise göçmenler için birer toplanma mekânına dönüşmüştür.

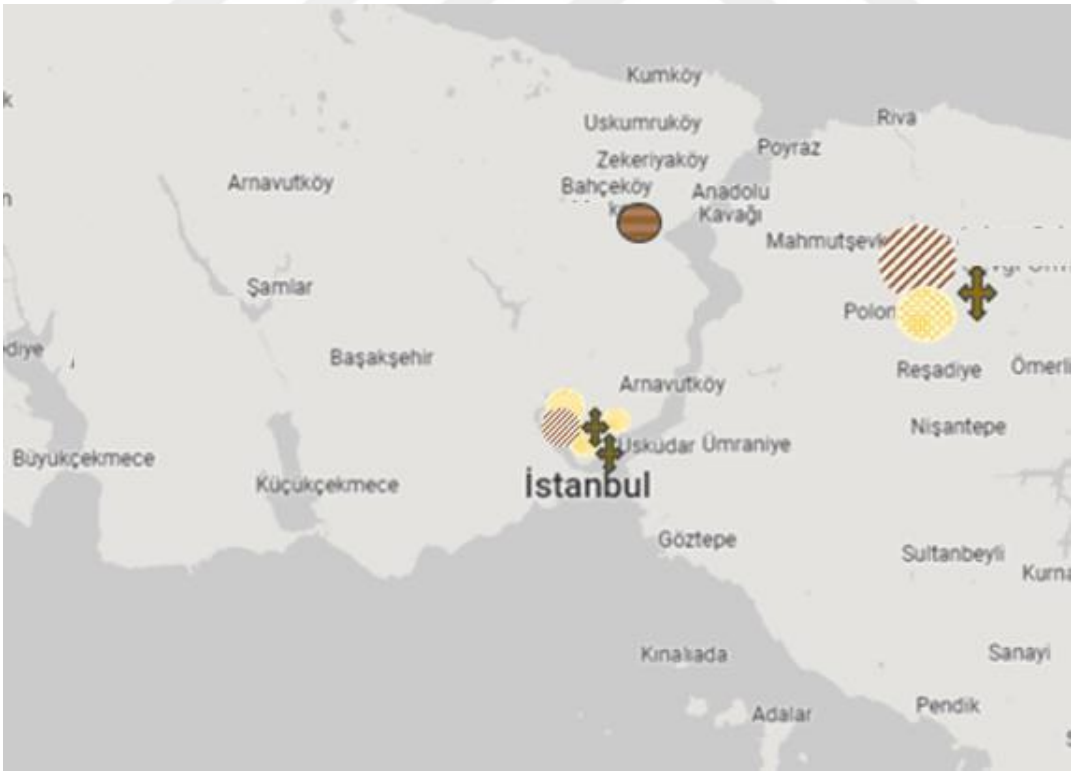

Şekil 6.5. Leh göçmenlerin geçici barınma ve sosyal mekânları.

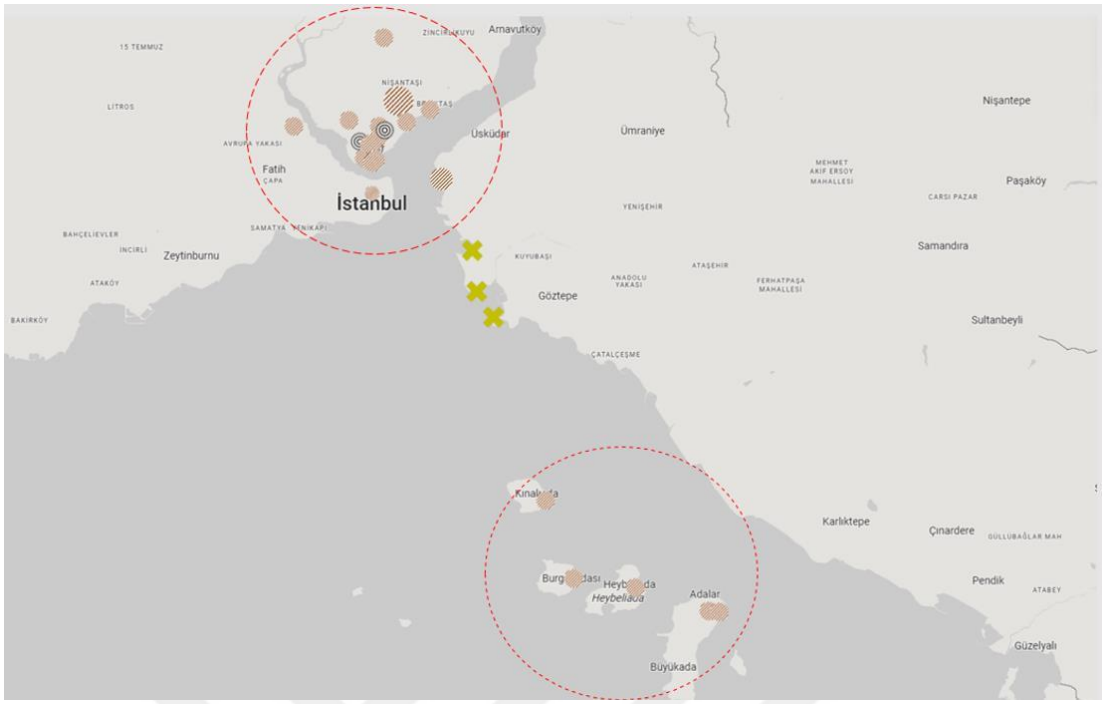

Şekil 6.6. Beyoğlu çevresinde ve Adalarda Beyaz Rus göçmenlerin geçici iskân yoğunluğu

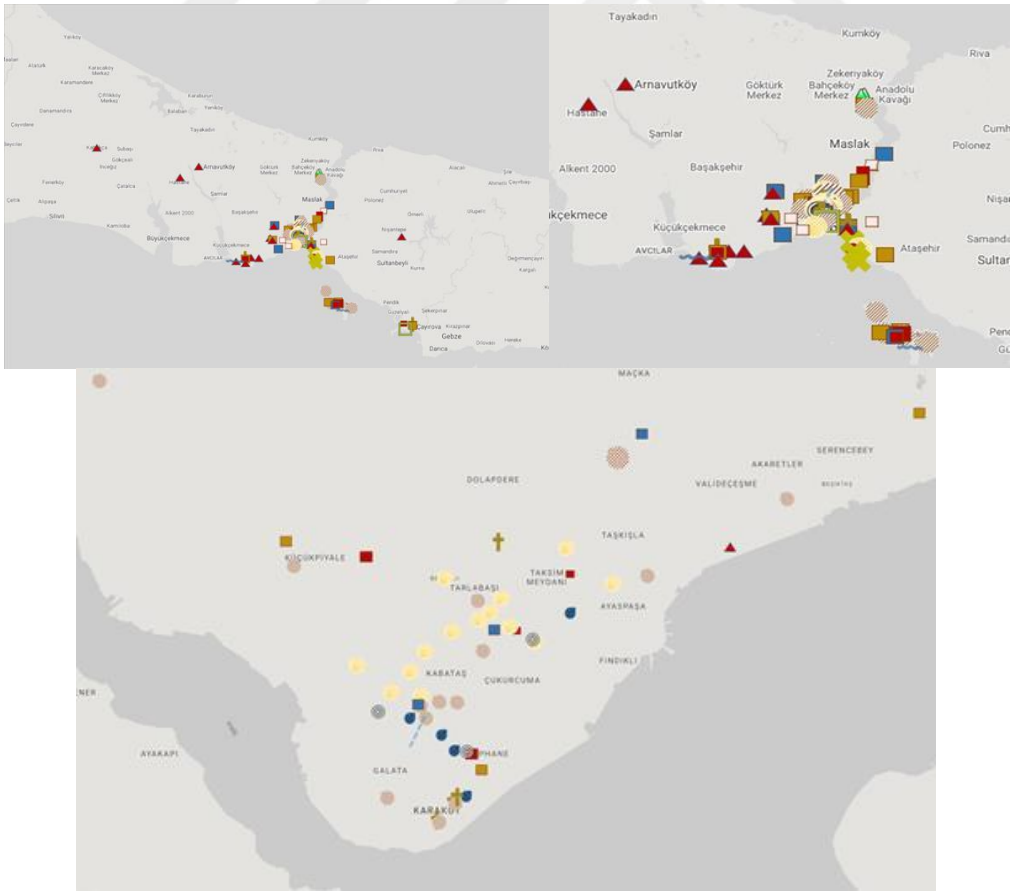

Şekil 6.7. Beyaz Rusların İstanbul'da semtlere dağılımı

Göçmenlerin geçici iskânları da söz konusu iki kent merkezi odağında gerçekleşmiştir. Şekil 6.6' da yer verildiği üzere Beyaz Ruslar için İstanbul'da Beyoğlu ve Adalar geçici iskânının yoğunlaştığı bölgelerdir. Her ne kadar Kadıköy'de Beyaz Rusların geçici iskân ettiği bilinse de buradaki yerleşim Beyoğlu bölgesindeki kadar etkin değildir. Şekil 6.7'de genel kent ölçeğinden Galata bölgesine indirgenen haritalarda, göçmen yoğunluğu gösterilmektedir. Ancak 1923 yılı itibariyle İstanbul'a göç etmiş olan binlerce göçmen İstanbul'dan ayrılmıştır. Beyoğlu'nda ise sayıları kesin olarak bilinmeyen bir grup Beyaz Rus yaşamaya devam etmiştir.

Benzer şekilde Beyaz Rus göçünde, göçmenlerin kentte sosyal işleri ve aile birleşimleri gibi sorunları ile ilgilenen ofisler, kente ilk temas mekânları olan iskeleler çevresinde değil göçmenlerin ağırlıkla geçici iskân ettiği Beyoğlu-Galata bölgesinde açılmıştır (Şekil 6.8).

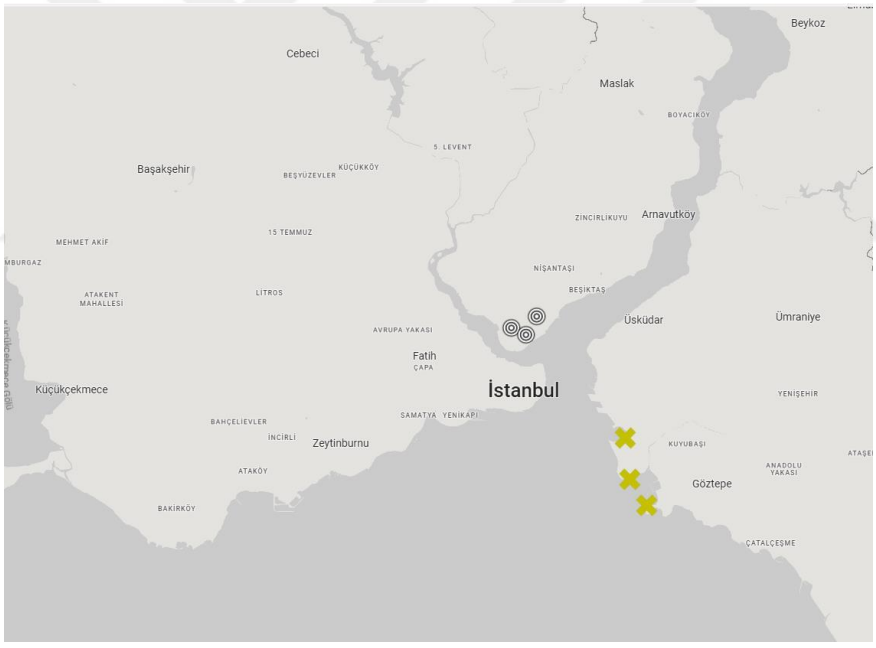

Şekil 6.8. Beyaz Ruslar özelinde açılan ofisler ve iskeleleri gösteren harita

Suriçi olarak bilinen tarihi yarımada bölgesi Fatih merkezli önemli bir Müslüman yerleşim alanıdır. Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenlerin barınma sorunu için uygulanan geçici iskân politikalarının yoğun olarak bu bölgede gerçekleştiği görülmüştür.

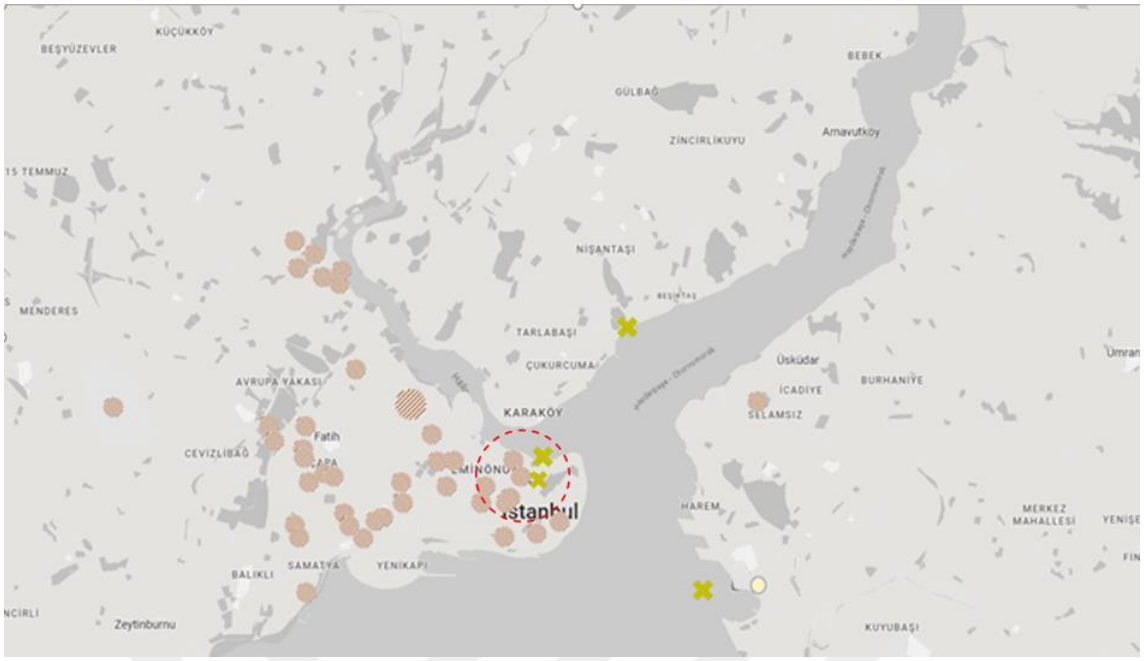

Şekil 6.9. Camiler ve iskele/gar ilişkisi

Göç dalgalarının yoğunlaştığı dönemlerde göçmenlerin bu bölgedeki camilere yerleştirilmesi, İstanbul kent ve toplum tarihi açısından önemlidir. Çünkü gününün beş vakti ibadet mekânı olarak kullanılan, temizliğinin ön planda tutulduğu ve Müslüman halk için kutsal olan camilerin göçmen iskânına açılması Osmanlı Devleti ve İstanbul halkı içerisinde göç sorunun ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

Barınma sorunun yönetilmesi maksadıyla cami, eğitim yapıları, kışlalar gibi kamusal yapılarda binlerce kişi toplu barındırılmasına karşın özellikle Fatih bölgesinde çok sayıda konut kiralanmış, hanlar boşaltılarak göçmenler için açılmıştır. Fatih bölgesinin söz konusu yıllarda İstanbul'da Müslüman halkın en önemli yerleşim bölgesi olması, Müslüman göçmenlerin toplumla uyumu düşünülerek bu bölgeye yerleştirilmeleri tezini desteklemektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân siyasetine İstanbul'daki Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenleri de dahil ettiğini söylenebilir.

Göçmen nüfusu ile doğru orantılı artan barınma sorunu karşısında Beyoğlu ve Suriçi merkezleri dışında iskânlar gerçekleşmiştir. İstanbul'un çeperinde kalan ve kır olarak yorumlayabileceğimiz semtlerindeki bu iskân faaliyetleri âtıl olan kimi bölgelerin kalkındırılmasını sağlamıştır. Her ne kadar söz konusu yıllarda İstanbul'un idari sınırları içerisinde yer almasa da Çatalca Bölgesinde gerçekleşen kalıcı iskânın sayıca fazla oluşu dikkat çekicidir.

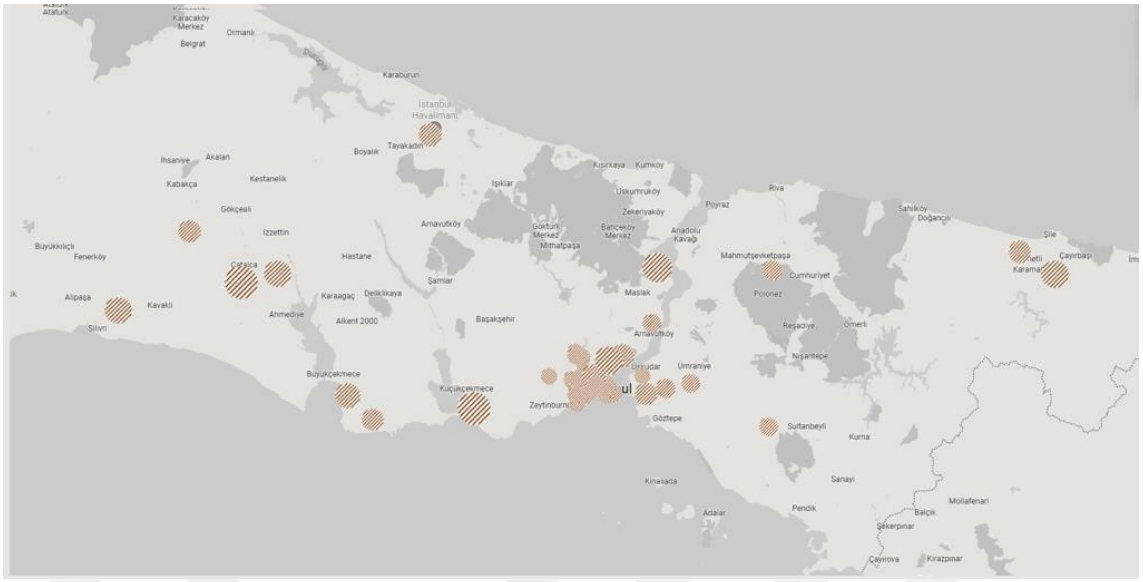

Şekil 6.10. Fatih Bölgesinde yoğunlaşan Müslüman ve Musevi geçici iskân mekânları

19.yüzyıl itibarıyla bu bölgeye yerleşen binlerce Müslüman göçmen, bölgedeki zirai faaliyetleri artırması sağlamakla birlikte, Rum ve Bulgarların boşalttığı köylerde başlayan sosyo-kültürel dönüşümde özne durumuna gelmiştir. Kentin çeperinde yer alan Çatalca Bölgesi'nde Rumeli, Kırım ve Kafkaslar dışında Beyaz Rus ordusu askerleri için de düzenli göçmen kampları oluşturulmuştur. Bu kampların diğer geçici yerleşim alanları ile uzak planlandığı ve yerel halktan izole tutulduğu görülmüştür (Şekil 6.11). Kamplar bölgeden izole şekilde kurulmasına rağmen kendi içlerinde sosyal mekânların açıldığı anlaşılmıştır.

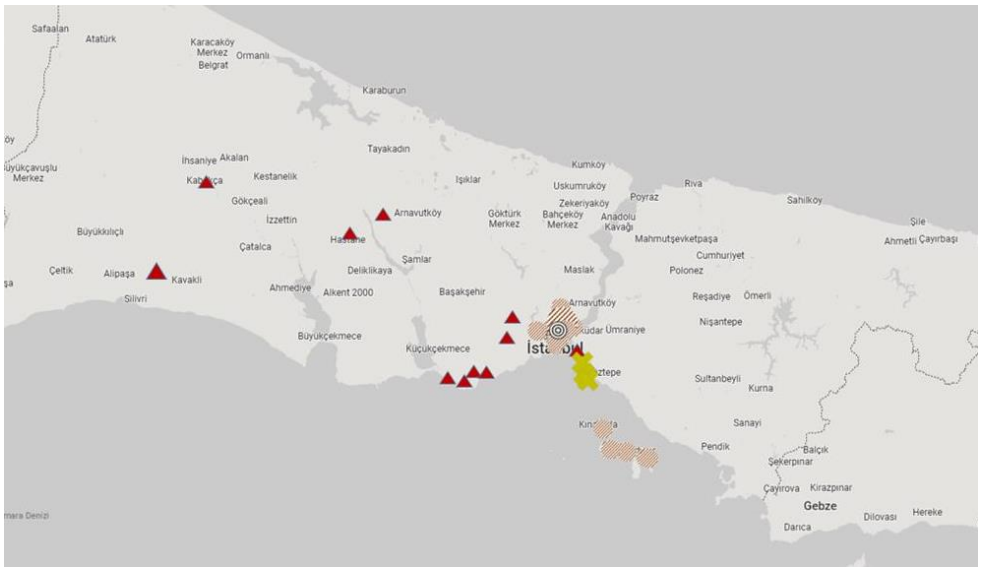

Şekil 6.11. Beyaz Rus göçmenlerin geçici konakladığı kamplar

Rumeli, Kırım ve Kafkas göçmenlerinin devam eden barınma sorunları karşısında saray ahırlarından, mahzenlere, karakolhanelerden mağaralara kadar kentteki birçok farklı mekânda göçmenler barınmaya çalışmıştır. Üsküdar'da, Haydarpaşa'da, Gülhane'de ve İstanbul'un kale kapıları dışında çadırlar kurularak geçici iskân/bekleme noktaları oluşturulmuştur. Beyaz Rusların düzenli kamplarında yaşanan durumun aksine, çadırlarda kalan Müslüman göçmenlerin kente giriş-çıkışlarına engel olunmamış ve göçmenlerin izole olması engellenmiştir. Göçmenler ayrıca kendi imkanları ile Yedikule-Kumkapı, Sarıyer gibi kentin belirli noktalarında baraka/kulübelerini inşa etmişlerdir (

Şekil 6.12). Bu yerleşim alanları İstanbul'daki gecekondu yerleşimlerinin öncülleri olmuştur. Göçmenlerin kendi çabaları ile inşa ettiği barakaların inşasında Osmanlı Devleti'nin mimarlık örgütlenmesi içerisinde öne çıkan kalfalara ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Üstelik bu yerleşim alanları kentin çehresini değiştirme gayretinde olan Osmanlı idaresi içerisinde büyük rahatsızlık doğurmuş, kontrolsüz ve izinsiz baraka inşaları ile mücadele edilmiştir.

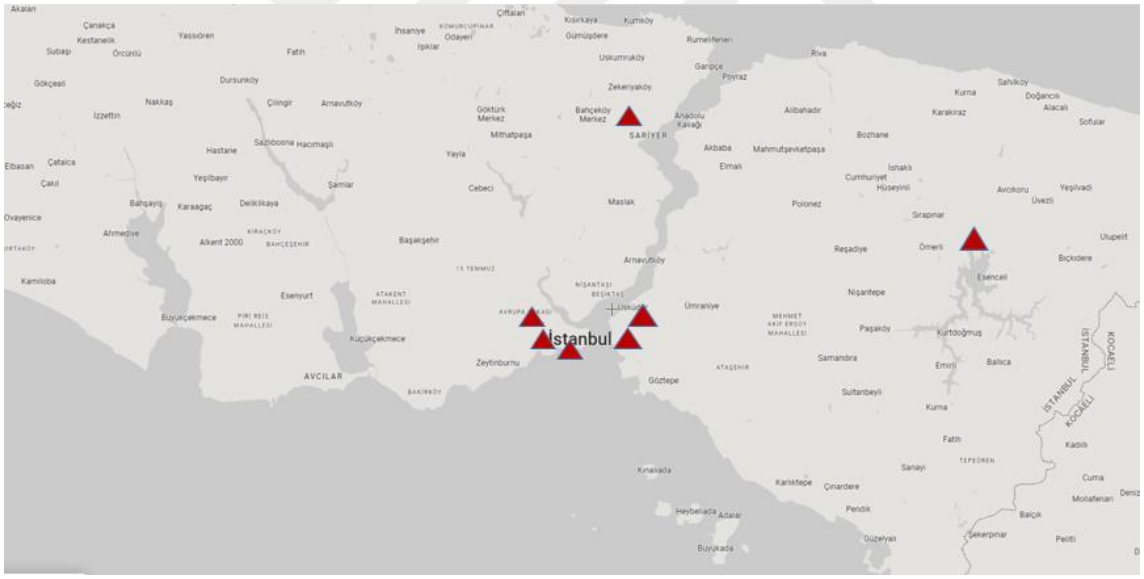

Şekil 6.12. Göçmenlerin toplu çadır ve barakalarının yer aldığı noktalar

İstanbul'da artmaya başlayan göçmen sayısı sağlık mekânlarına olan ihtiyacı da arttırmıştır. Geçici iskân mekânlarında toplu halde iskân eden göçmenlerin tedavileri doktorlar tarafından yerinde takip edilirken, durumu ağır olanlar hastanelere yönlendirmişlerdir. Ancak hastane ihtiyacı devam ettiği için yeniden işlevlendirme yöntemi ile geçici yeni hastaneler açılmış veya seyyar hastaneler kurulmuştur (Şekil 6.13).

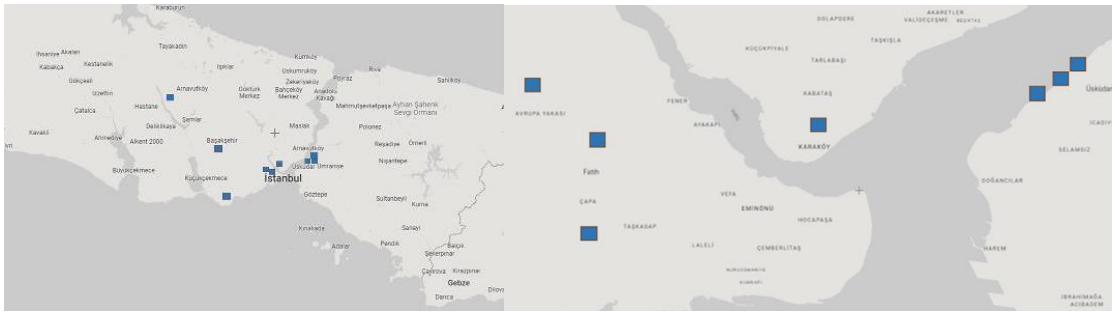

Şekil 6.13. Muhacirlerin kullandığı veya muhacirler için açılmış sağlık mekânları

Beyaz Ruslar için de Amerikan, Fransız, Rus birçok kurum ve kuruluş tarafından hastaların tedavisi için geçici barınma mekânlarına yakın noktalarda geçici hastaneler kurulmuş veya mevcut hastanelerde yeni koğuşların eklenmiştir (Şekil 6.14).

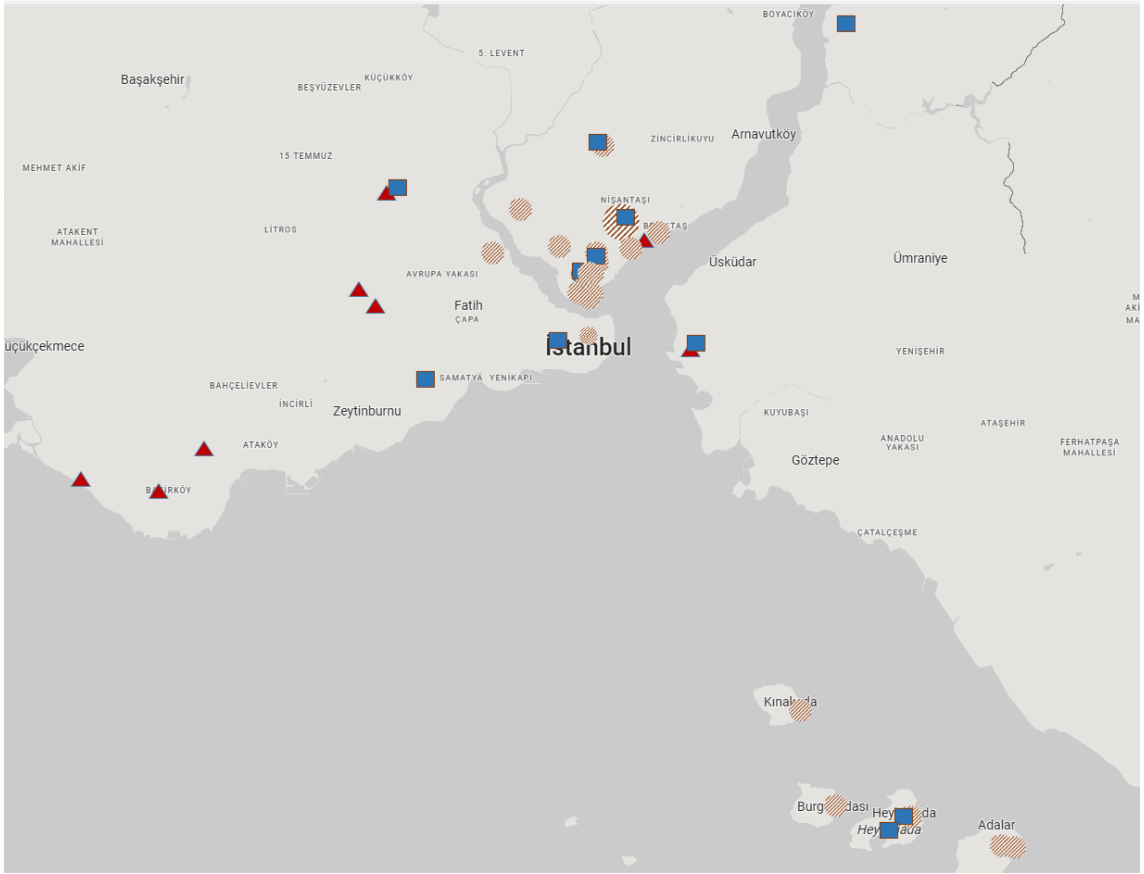

Şekil 6.14. Rus Göçmenlerim hizmetinde olan sağlık mekânları

Rumeli, Kırım ve Kafkasya üzerinden İstanbul'a göç eden Musevi göçmenlerin Beyoğlu'nda Musevi yerleşimlerinin yaygın olduğu semtleri tercih etmeleri şaşırtıcı değildir. Geçici-kalıcı iskân ettikleri semtler Galata, Hasköy, Maltepe, Balat, Sirkeci,

Haydarpaşa, Beykoz, Ortaköy, Kuzguncuk'tur (Şekil 6.15.). Benzer şekilde Katolik Lehler kadar İstanbul'a göç etmiş olan Yahudi Lehler de Galata çevresinde iskân etmişlerdir. Yapılan araştırmalar İstanbul'da sayıları artan Leh Yahudilerinin yerli Yahudilerden ayrılarak Or Hadaş Sinagogunun inşasında öncü gruplar içerisinde olduklarını göstermiştir.

Şekil 6.15. Musevi göçmenlerin geçici iskân dağılımları

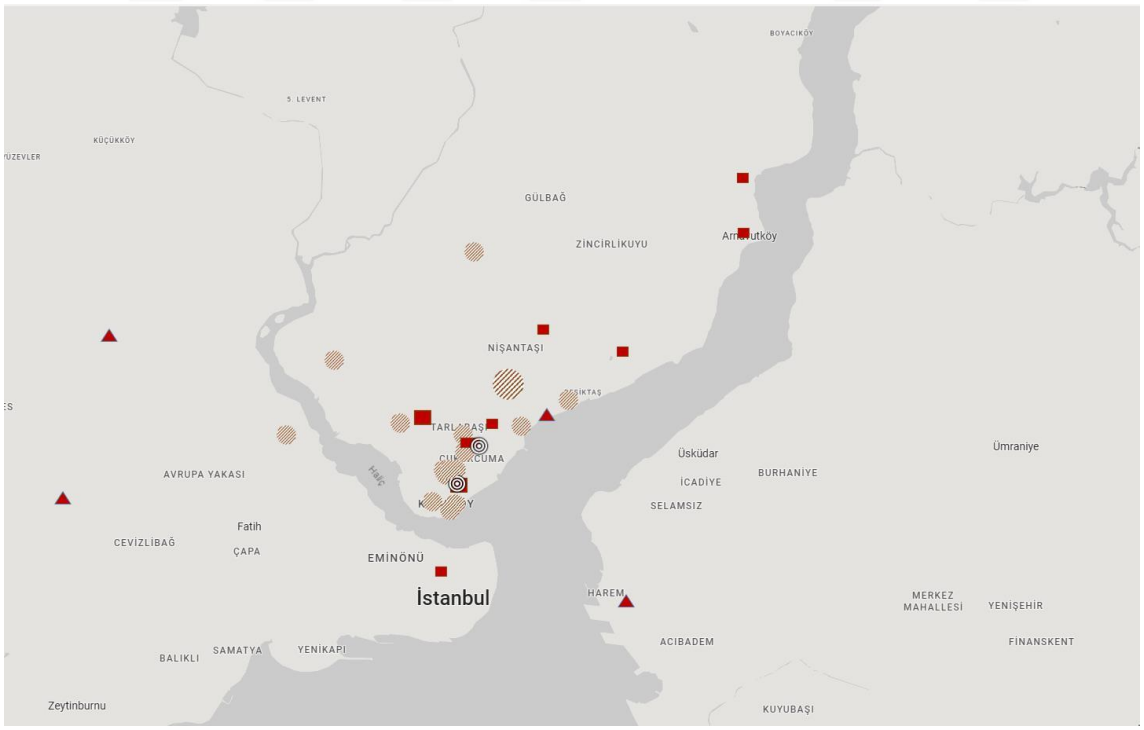

Şekil 6.16. Beyaz Rus göçmenlerin geçici konaklama mekânları ve gıda-yardım dağıtım mekânları ilişkisi

Beyaz Ruslar İstanbul'daki hayatlarına adapte olmaya çalışırken İstanbul'daki kozmopolit kültüre yeni bir soluk getirmişlerdir. 1921 yılında İstanbul'da Ruslara ait 30 lokanta, 3 kafe, 3 birahane açılmış durumdadır. Yerleri tespit edilen mekânlar Şekil 6.17'de yer aldığı üzere haritalara işlenmiştir. Ortaya çıkan sonuçta yeni açılan eğlence merkezlerinin Beyoğlu semtinde toplanmasının dışında Taksim'den Galata'ya, İstiklal caddesi ve çevresinde yoğunlaşmıştır.

Göçmenlerin kamplarda açılan kiliseler dışında, kullanımlarında olan kiliseler de Karaköy'de ve Tarlabaşı'nda geçici iskânın yoğunlaştığı bölge içerisinde kalmaktadır. Kiliseler gibi açılan İstanbul içerisinde çok sayıda eğitim kurumu her yaştan Rus çocuğun ve yetişkinin eğitimine açılmıştır (Şekil 6.18, Şekil 6.19).

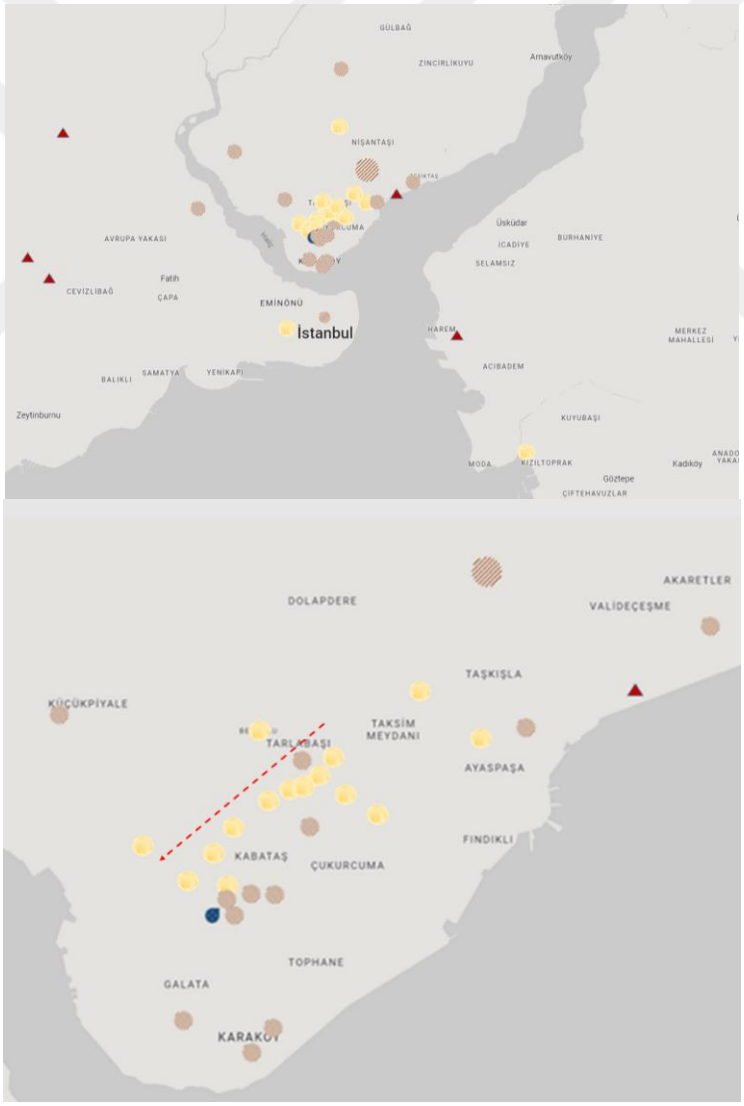

Şekil 6.17. İstanbul'da Ruslara ait eğlence mekânları

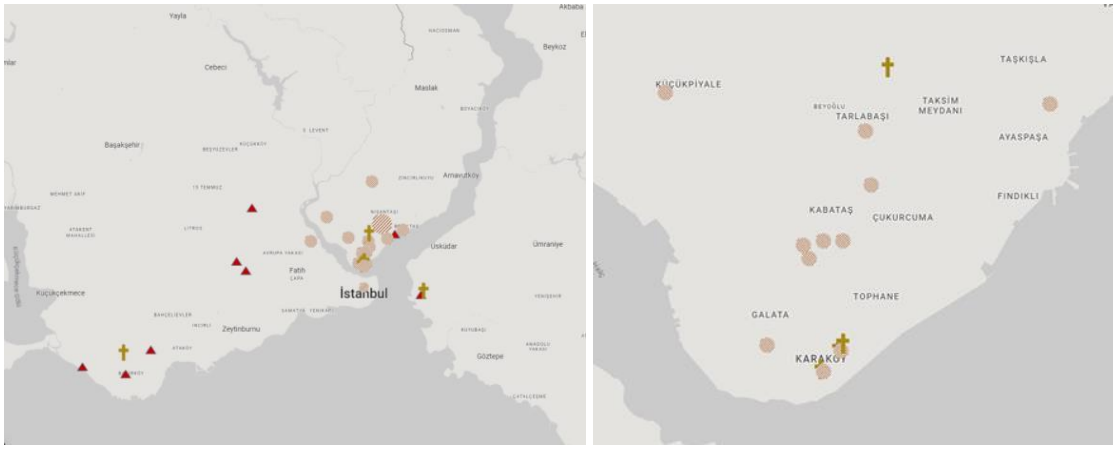

Şekil 6.18. Göçmenler tarafından kullanılan kiliseler

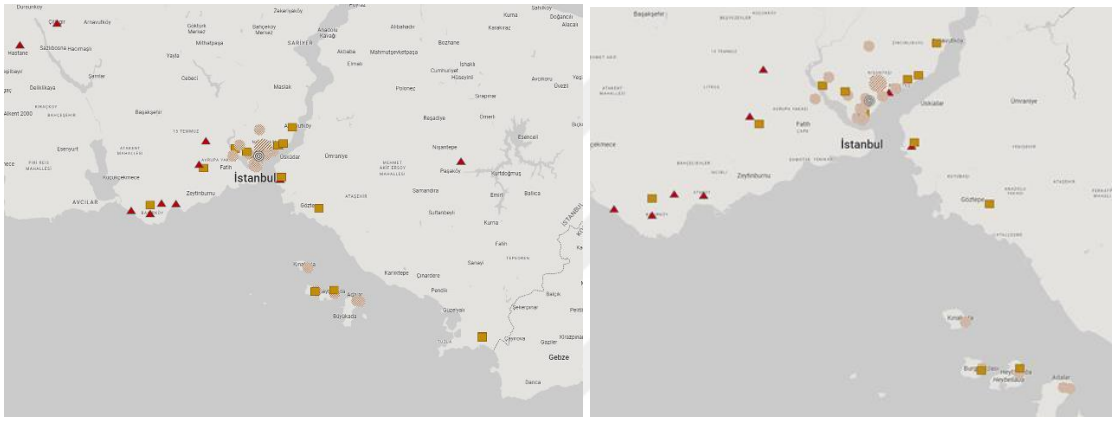

Şekil 6.19. Beyaz Ruslar için açılmış eğitim mekânları

Beyaz Rusların sayıca çok önemli bir bölümü İstanbul'dan ayrılsa da Müslüman ve Leh göçmenler için durum farklı gelişmiştir. İstanbul'da geçici iskân eden Rumeli, Kırım ve Kafkaslar üzerinden gelen göçmenlerin Anadolu'ya sevkiyatlarına rağmen kimi zaman kendi imkanları ile kimi zaman Osmanlı Devleti'nin kararları ile İstanbul'da ve Çatalca'da kalıcı olarak iskân ettiği anlaşılmıştır. İstanbul'a Rumeli, Kırım ve Kafkasya üzerinden göç eden bireylerin en büyük ihtiyacı olan barınma, eğitim ve sağlık sorunları için çözümler geliştirilirken, göçmenleri mevcut sosyo-kültürel hayattan ayrıştırmadan, kent mekânları içerisinde yer alan yapıların kullanımı desteklenmiştir. Ancak göçmenlerin yoğun iskân ettiği bölgelerde eğitim ve ibadet ihtiyacına yönelik mekânların eksikliği, bazı yerleşim yerlerinde mektep ve cami inşalarını gerekli kılmıştır.

İstanbul'un hali hazırda içerisinde bulunduğu göçmen krizinde sayıca üstün olan Müslüman göçmenlerin camilere dahi geçici olarak yerleştirilmesi söz konusu iken; Leh göçmenlerin çoğunluğu kendi kültür ve inançlarını korumak gayesinde olmuşlardır. Her

ne kadar Osmanlı Devleti'nin desteğini almış olsalar da kültürel devamlılığı en başarılı şekilde sürdürebilmek için geçici-kalıcı iskânları konusunda titiz davranmışlardır. Leh göçmenlerin içerisinde İslamiyet'e geçenlerin olduğu bilinmekle birlikte, büyük bir çoğunluğu Katolik inancını değiştirmemiş ve kendilerine koloni kurma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Yapılan araştırmalar Leh göçmenlerin Adampol isimli köyü kurduklarını göstermiştir. Adampol halkı kendi kültürel kimliklerini sosyal yaşantılarından mimari üsluplarına kadar sürdürmüşlerdir. Bu yönüyle 19.yüzyılda İstanbul'da kurulmuş olan önemli bir Katolik köyü olarak öne çıkmıştır. Adampol sadece bölgedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerine katkı sağlamakla kalmamış, İstanbul'daki Hristiyan topluluklar için de bir gezi mekânına dönüşmüştür. Rumeli, Kırım ve Kafkaslar üzerinden gelen binlerce göçmenin kalıcı yerleşimleri ise İstanbul'un her bir noktasına dağılmış olsalar da söz konusu göçmenlerin de kurduğu bazı ayrı köy ve mahalleler olduğu ve bu yerleşimlerin Osmanlı Devleti onayı ile isimlendirildiği anlaşılmaktadır (Şekil 6.20).

Şekil 6.20. İstanbul'da göçmenlerle ortaya çıkan yeni köy ve mahalleler

Bu tez çalışmasında, " Göç" kavramının toplumsal varoluşun birçok boyutunu doğrudan etkilediği, aynı zamanda kendi karmaşık dinamiklerini de geliştiren bir süreç olduğu anlaşılmıştır. Bahse konu göç dalgaları incelenirken, göçmenlerin yabancı oldukları bir kentte deneyimledikleri süreçlerin kent mekânlarına yansımalarında etnik ve din unsurunun ön plana çıktığı görülmüştür. Birbirinden farklı göç dalgaları, hedef kent ortak

olmasına karşın farklı sosyo-mekânsal etkilere neden olmuştur. Kentin kozmopolit yapısı içerisinde dağılan göçmenler sosyal mekânlara uyum sağlayabilecekleri gibi, tam aksine izole olup, kendi sosyal mekânlarını kendi yerleşkeleri içerisinde de çözebilecekleri şekilde organize olmuşlardır.

İstanbul'un gelişimine/dönüşümüne hızla devam ettiği yıllarda hiç kuşkusuz incelenen göç dalgalarının çok yönlü katkıları olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde 18. Yüzyıl itibariyle başlayan yenilenme rüzgârı İstanbul'da kent mimarisinde büyük yer bulsa da, göç sorunlarının ekonomik ve idari yükünün tıpkı yangınlar gibi mimari faaliyetleri kesintiye uğrattığı söylenebilir. Bu konudaki en belirgin örnek akaretler kompleksinin inşasında gerçekleşen gecikmeler ve uzun yıllar yapının göçmen iskânında kullanılmış olmasıdır. Kentteki inşa rüzgârı her ne kadar göçlerden olumsuz etkilenmişse de başta demiryolu projeleri olmak üzere kentte faaliyete geçen yeni mekânlar göçmenler için olumlu sonuçlar sağlamıştır.

Göç sadece salt mekânlar arasında gerçekleşen bir değişim veya nüfus hareketi olmak yerine kültürel ve sosyal karşılaşmalarla toplumsal yapıda değişiklikler de ortaya çıkarır. Osmanlı Devleti'nin arzuladığı Batılılaşma hareketleri için göçmenlerin katalizör görevi görmesi bahse konu kültürel ve sosyal karşılaşmaların sonucunda gerçekleşmiştir. Kentin sadece sosyo-kültürel yapısında köklü değişimler yaşanmamış, göçmenler sayesinde kentin sanayi ve tarım faaliyetlerinde de önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Göç dalgalarının İstanbul kent mekânları ve kültürü üzerindeki etkilerini bulgular üzerinden okumayı mümkün kılan bu çalışmanın, mimarlık tarihi araştırmalarında göç olgusunu daha sık tartışabilmenin önünü açması temenni edilmektedir.

KAYNAKLAR

AbeBooks Inc. (1996 - 2023). *Arrival of Turkish Refugees at Constantinople*.Abebooks, https://www.abebooks.com/art-prints/Arrival-Turkish-Refugees-Constantinople-Illustrated-London/31107780185/bd, (Ziyaret tarihi:16 Mayıs 2021).

Acar Kaplan, K. (2019). Rusça Ve Türkçe Kaynakların Işığında Beyaz Rus Mültecilerinin Anadolu'Daki Yaşamları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *XXXIV* ,(1), 1-22.

Adamska, J. (2004). *Polonezköy Adampol* . Varşova: Savaşlar ve Savaş Acıları Hatıratını Koruma Kurumu.

Adamska, J. (2015). *Adampol/Polonezköy Czestochhowa Meryem Ana ve Aziz August Czartoryski Kilisesi.* (P. Dominil, Çev.) İstanbul: Polonya Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu.

Adıyeke, A. (2020). *Girit'ten Kaçmak; Girit'ten Göçmek İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri.* Bursa Araştırmaları Merkezi, https://www.bursaarastirmalarimerkezi.com/giritten-kacmak-giritten-gocmek-iki-buyuk-goc-dalgasi-arasinda-girit-muhacirleri/, (Ziyaret Tarihi: 11.12.2021).

Ágoston, G., Masters, B. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*.USA:Facts On File, Inc.

Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi* . İstanbul: Kum Saati.

Ağayev, E. (2012). 1920'lerin Başında İstanbul'a Rus Göçü /Sayıları, Maddi Durumları, Ülkelerine Geri Dönüşleri. *Journal of the Human and Social Science Researches, 1*(3), 386-397.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlıgı. (2013). *Dârülaceze albümü*.İstanbul: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.

Akbulut, İ. (2014). 160. Yıldönümünde Kırım Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (208), 333-350.

Akbulut, M. R. (2003). Haydarpaşa. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Akbulut, R. (1994). *Haydarpaşa.* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Akgün, S. K., Uluğtekin, M. (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a* (1). Ankara: Beyda Basımevi.

Akıncı, T. (2023). *Galata Saint Benoit Fransız Mektebi*, Beyoğlunda 101 Yapı , https://www.turanakinci.com/portfolio-view/galata-saint-benoit-fransiz-mektebi/ (Ziyaret tarihi:15 Şubat 2023)

Akıncı, T. (t.y). Çengelköy Macar Fevzi Paşa Köşkü, www.turanakinci.com (Ziyaret tarihi: 17 Mayıs 2023)

Akkan, E. (2007). Polonya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (34), 317-320.

Akova, A. (2010). *Ay Yıldızın Altındaki Köy Polonezköy.* (1). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aksoy, V. (2023). Balkan Savaşları Öncesi Arnavutluk'ta 1911 Malisör Ayaklanması ve Trabzon Kamuoyunun Olaya Bakışı. *Akademik Bakış 16* (32), 65-82.

Aktepe, M. M. (2001). Kağıthane. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (24), 166-169.

Aktüre, S. (1985). Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* (4), 891-904.

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vükelâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (28), 251-253.

Akyüz Orat, J., Arslan, N. O., Tanrıverdi, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943).* Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları.

Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e).* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Alaçam, S. (1943). *Polonya*. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu.

Alemdağ Belediyesi (2007). *Bir Tatlı Huzur Beldesi Alemdağ*. İstanbul: Alemdağ Belediyesi.

Alexandrov, V. (2015). *Siyah Rus*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alexei, Z. (1943). *Adampol*. Pologna.pl, https://polona.pl/item/adampol-odczyt-wygloszony-przez-a-wdziekonskiego-w-dniu-29-kwietnia-1943-roku-w,ODk3NDYxNTQ/ (Ziyaret tarihi:12 Nisan 2022)

Alioğlu, B. (2015). Beyoğlu, Cezayir Çıkmazı ve Çevresi Kentsel Yenileme Alanı Tarihsel Gelişim ve Koruma Önerileri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 393051.

Aliyeva, L. (2020). Rus muhacirlerin bedii eserlerinde türkiye. O. Köse (dü.), Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya (Cilt 4). Ankara.

Alpman, N. (2020). İstanbul'da Bir Polonya Köyü Polonezköy. Saro Dadyan (ed) In *İstanbul'un Renkleri* içinde (146-177). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Altaş, C. (2012). *İstanbul'da Adam Mickiewicz Müzesi*, http://birgunbiryerde. blogspot.com/2012/11/istanbulda-adam-mickiewicz-muzesi.html (Ziyaret tarihi: 21 Temmuz 2022)

Altınöz, İ. (2015). İstanbul Çingeneleri. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* , (4), 80-85.

Altuncu, D. (2022). 1917 Bolşevik Devrimi Sonrasında İstanbul'a Göç Eden Beyaz Rusların Eğlence Kültürüne Etkileri: Maksim Gazinosu. *Sosyologca* (23), 59-67.

Amerikan Hastanesi. (2023). *Tarihçe,* https://www.amerikanhastanesi.org/tarihce (Ziyaret tarihi:30 Temmuz 2022)

Amerikanskiy vestnik (Nyu-York). (23 mart 1921).

Anagnostopoulos, A. (2016). Cosmopolitanism or Constitutive Violence? R. (. Bryant içinde, Post-Ottoman Coexistence : Sharing Space İn The Shadow Of Conflict. New York: Berghahn Books.

Anatolii, A. (1925). *Essays on the History of the Civil War of -1920*. Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2021666632/ (Ziyaret Tarihi:19 Ocak 2022).

Andonyan, A. (1999). *Balkan Savaşı.* (Z. Biberyan, Çev.) İstanbul: Aras Yayınları.

Andreev, V. (1974). *İstoriya odnogo puteşestviya*. Moskova: Sov pisatel.

Antonowicz-Bauer, L. (1990). *Polonezköyü: Adampol*. İstanbul: İstanbul Kütüphanesi.

Ar, B. (2006). İşgal altındaki İstanbul'da kentsel ve mimari ortam. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 223847

Ar, B. (2019). İşgal İstanbul'unun Kentsel Dönüşümünü Beyaz Ruslar Üzerinden Okumak. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies 1*, 101-122.

Aracı, E. (2021). Ludwika Groppler Bebek'te Polonyalı Bir Piyanist. *Andante*,(174),58-62.

Arıker, S. (2019). Gelibolu vilayeti (1913-1926). Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi,Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 612140

Arslan, A. (2007). Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920), *Güvenlik Stratejileri Dergisi 3*, (5) : 7-41.

Arslantekin, S. K. (2005). Adam Mickiewicz ve İstanbul. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 45* (2), 17-24.

As, İ. (2020). Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 616543 .

Aslan, C. (2006). Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (1), 1-33

Aslantaş, S. (2009). Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804–1813). *Uluslararası İlişkiler 6* (21), 109-136.

Ataman, A. H. (2013). İstanbul'da 93 Muhacirleri ve Basiretçi Ali Efendi'nin Şehir Mektupları. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Kitabı* içinde (1147-1156). Bursa: Bursa Kültür A.Ş

Ataseven, A. (1996). Gureba Hastahanesi. *TDV,14*,202-204.

Atasoy, F. (2019). Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi.*OTAM*, (45), 1-21.

Avlaremoz. (2017). *Hasköy Alliance: Taşların Hafızaları Vardır*. https:// www. avlar emoz.com/2017/02/06/taslarin-hafizalari-vardir-ortakoylu-mison/(Ziyaret Tarihi: 9 Nisan 2023).

Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Babil Kitabevi.

Ayaspaşa Rus Lokantası. (2021, Ocak 1). *Yarım yüzyılı aşan ömrü ile Ayaspaşa Rus Lokantası*. Ayaspaşa Rus Lokantası, http://ayaspasaruslokantasi.com/ (Ziyaret tarihi:2 Mart 2022)

Aydede Dergisi. (1922, Nisan 24), *Osmanlıca Aydede Dergisi* (33),1-4

Aydemir, S., Şahin, M. C. (2018). Zorunlu-Kitlesel Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Türkiye'Deki Suriyeli Sığınmacılar Örneği. *Dini Araştırmalar 21,* (53) 121 - 148.

Aydin, Ö. (2022). Karakarga İş Üzerinde: Osmanlı'nın Kargalarla İmtihanı. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi 3* (5), 31-49.

Aygün, E. (2021). *Russkiy v Konstantinopole/Le Russe à Constantinople*. Metromod Archive, https://archive.metromod.net/viewer.p/69/2949/object/5140-11876457 (Ziyaret tarihi :27 Ağustos 2022)

Aygün, E. (2021-a). Boğaz'ın Rusları: 1920'li Yıllarda Beyoğlu'ndaki Rus Göçmen Sanatçılar. *Toplumsal Tarih,*(330), 9-15.

Aygün, E. (2021-b). *Roman Bilinski.* Metromod Archive, https://archive.metromod .net/viewer.p/69/2949/object/5138-12057969, (Ziyaret tarihi:2 Haziran 2021)

Aygün, E. (2022). What Russian-Language Publications Tell Us about Refugee Life in Occupied Istanbul. *Yıllık: Annual of Istanbul Studies 4*, 99-105.

Aygün, E. (2023). Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin (1921-1923) Üyeleri olan Leh Sanatçıların İstanbul'daki yaşamı. *Toplumsal Tarih*, (349),68-75.

Ayhan, H., Maviş, H. (1994). Dârüşşafaka. *TDV İslâm Ansiklopedisi* ,(9), 7-9.

Ayışığı, M. (2018). 1912 Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'a Göç Dden Muhacirlerin Durumlarına Dair. M. T. A. Ş. Duymaz , *Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı* içinde (145-211). Ankara: Gece Kitaplığı.

Ayışığı, M. (2020). Balkan Savaşları Sırasında Kolera İle Mücadele . *Türk Dünyası Araştırmaları,126,*(248) 49-64.

Ayvaz, T. (1985). Bulgaristan'daki Türkler. *Türk Kültürü Aylık Dergisi (Bulgaristan Türkleri Sayısı* (263),13-15.

Badem, C. (2021). Kırım Savaşı'nın Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri.*Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 2* (2), 137-155.

Bağcılar Kaymakamlığı. (t.y). *Tarihçe.* http://www.bagcilar.gov.tr/tarihce,(Ziyaret tarihi:18 Mayıs 2023)

Bahçelievler Belediyesi. (2015). *Bahçelievler İlçe Tarihi.* https://www.bahcelievler. istanbul/bahcelievler-detay/178/106/Bahcelievler-Ilce-Tarihi/ Ziyaret tarihi: 10 Mart 2023)

Bakar, B. (2015). *Beyaz Ruslar, Esir Şehrin Misafirleri*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Balcı, İ. (2022). *Sarıyer Ansiklopedisi (Cilt 74)*. https://www.sariyertimes.com/ibrahim-balci/sariyer-ansiklopedisi-74/ (Ziyaret tarihi:11 Aralık 2022)

Baran, T. A. (2006). Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı . *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 22*, (64) , 119-140.

Bardakçı, İ. (2006). *İmparatorluğa Veda*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Baronyan, H. (2014). *İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti*. İstanbul: Can Yayınları.

Barut, I. (2018). Osmanlı dönemi'nde gerçekleşen göçlerin kurumsallaşma ve göç politikaları üzerindeki etkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 40* (2), 161-190.

Başakşehir Kaymakamlığı. (t.y). *Tarihçe*. http://www.basaksehir.gov.tr/ (Ziyaret tarihi:9 Mayıs 2022)

Baştürk, O. (2016). *Bu Rejans hangi Rejans.* Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-isinsanina-otel-satisi-rumlarda-maras-kaybediliyor-panigi-42259738 (Ziyaret tarihi:2 Mart 2023)

Bauer, L. A. (2006). Polonezköyü Adampol (2 b., Cilt Semt ve Yapı Monografileri Dizisi:3). (Y. Santepe, Çev.) İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi.

Baumgarten, V. v. (1923). *Russkīe v Gallipoli* . Berlin: Library of Congress.

Bay, A. (2017). Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu:Dulhane (1884-1896). *Türkiyat Mecmuası 27*, (1), 47-64.

Baydar, G. (2014). *Mimarlık – Tarih: Türkiye'de Mimarlık Tarihi Yazımının Tarihsel Yükleri*, https://www.e-skop.com/skopbulten/mimarlik-%E2%80%93-tarih-turkiyede-mimarlik-tarihi-yaziminin-tarihsel-yukleri/2131 (Ziyaret tarihi :12 Mayıs 2022)

Bayır, Ö., Gündoğdu, R., Faruk, E. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Belge ve Fotoğraflarla Bayrampaşa.* İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi.

Baysun, M. C. (1998). *Dünden Bugüne Beşiktaş.*İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Bebekliler Derneği. (2022). *Bebek Semtinin Tarihi*. http://www.bebeklilerdernegi.org.tr/bebek-semt-tarihi (Ziyaret tarihi :11 Aralık 2022)

Belazerskaya-Bulgakova L.E. Vospominaniya. M. (1989). *На грани воспоминаний*. Xudojest vennaya literatura.

Berggren, G. (t.y.). No: 280, Quartier de Mohadjirs. (Près Koum-Kapou.).

Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Berry, R. A. (1992). 1832-48. The Influence of the Hotel Lambert on Ottoman Policy, J. Morison(ed). *Polish Diplomatic Activities in the Ottoman Empire* içinde, (26-51) IV World Congress for Soviet and East European Studies St. Martin's Press.

Besim, Ö. (2009). *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e dair konferans*. (İ. Hacıfettahoğlu), Dü.) Ankara: Kızılay Yayınları.

Beydilli, K. (2008). Sâdık Mehmed Paşa, *TDV İslâm Ansiklopedisi*,(35),397-399.

beykozgüncel. (2019). *Gürcü Kültürü Beykozda Yaşatılmaya Devam Ediyor*. https://beykozguncel.com/gurcu-kulturu-beykoz-da-yasatilmaya-devam-ediliyor/ (Ziyaret tarihi:11 Aralık 2019)

Bilecen, T. (2004). Balkan Savaşları Sonrasında Yaşanan Göç Hareketlerinin Osmanlı İç Siyasetine Yansımaları.Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 147224.

Blumi, I. (2013). *Ottoman Refugees 1878-1939, Migration in a Post Imperial World*. Londra: Bloomsbury Academic.

Bodenhamer, D. J. (2015). Narrating Space and Place. Bodenhamer, D.J., Corrıgan, J. Harrıs T. (Ed.) *Deep Maps and Spatial Narratives* içinde (7-27). Indiana University Press.

Boysar, E., Fleet, K. (2017). *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bozkurt, A. (2021). *İstanbul'un İşgali.* https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/ bilgi/ ista nbu lun-isgali/?pdf=3568 (Ziyaret tarihi:16 Aralık 2021)

Brock, P. (1953). Polish Democrats and English Radicals 1832-1862: A Chapter in the History of Anglo-Polish Relations. *The Journal of Modern History*, 139-156.

Brock, P. (2020). Çerkesya'nın Düşüşü: Kişisel Bir Diplomasi İncelenmesi. *Kafkasya Calışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi 6*,(11), 127-162.

Brook, K. A. (2005). Doğa Avrupa Yahudilerinin Kökeni. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (6), 1-23.

Bumgardner, E. S. (1925). *Undaunted Exiles*. The McClure Company.

Burnakin, A. (1928). Russkiye na Bosfore. Les Russes. https://www.litfund.ru/auction/ 362/180/ (Ziyaret tarihi:16 Temmuz 2021)

Can, C. (2020). *Türkiye'den sesler*. The Independentturkis, https://www.indyturk.com/ node/130476/t%C3%BCrkiyeden-sesler/bir-kent s%C3%B6m%C3%BCr%C3% BCs%C3%BC-ya-da-kanal-istanbul-kanal%C4%B1-a%C3%A7sak-da-m%C4 %B1-ya%C4%9Fmalasak-1 (Ziyaret tarihi:26 Aralık 2020)

Canatar, M. (2015). İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923). Yılmaz F.E (Ed.) *Antik Çağ'dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Siyaset ve Yönetim* İçinde (218-245). İstanbul: BB Kültür A.Ş. Yayınları.

Carpenter, F. G. (1922). *Baker standing in front of the "American Bakery" which displays signs in Armenian, Ladino in Hebrew characters, English, Ottoman Turkish, Greek and Russian with samples of bread attached to the mullions, Ortakoy, Istanbul, Turkey / photo by cdm. . [Photograph]*. Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2001696166/.

Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Chastain, J. (1997, 2004). *"Great" Polish political Emigration (1831 - 1870).* https://www.ohio.edu/chastain/dh/emigpol.htm (Ziyaret tarihi:15 Mayıs 2020).

Crawford, F. M. (2007). *1890'larda İstanbul*. (Ş. Türkömer, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .

Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research.* Lincoln: SAGE publications.

Criss, N. B. (2020). *100. yılında İstanbul'un İşgal Günleri*. İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri.

Cumhuriyet Gazetesi. (1933). *İnsihar İçkileri*. https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1933-07-23/8 (Ziyaret tarihi:22 Kasım 2021)

Çakıroğlu, E. (1999). Y*aşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çantay, G. (1994). Hanlar. Akbayar,N.(Ed.) Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (cilt7). Ankara,Türkiye Kültür Bakanlığı

Çaparlar, A., Kalaycı, İ. (2022). İstanbul Şehremaneti'nin 93 Harbi'nde Muhâcirîne Yönelik Faaliyetleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 183-197.

Çebişev. (t.y). Çebışev N.N. *Blizkaya Dalj*. Beloe delo. .

Çelik, G. (2011). Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri İle İlişkilerinde Belirleyici Bir Unsur Olarak 1877- 1914 Dönemi Nüfus Hareketleri. *Adam Academy Journal of Social Sciences 1* (2),99-126.

Çelik, İ. U., Öztürk, B., Zeybel, M. N., İpek, B., Gürbüz, M. A., Bayazit, Ç., Gül, G. (2020). Yılmaz, İ. E., Üresin, M., Berişbilal, B. (Ed.). *Almanak Kadıköy*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Çelik, Y. (2015). Rami Kışlası ve İstanbul'un Siyasi Tarihi ile Güvenliği Açısından Önemi. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 2*,201-207.

Çelik, Z. (1993). *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City.* California: California University Press.

Çelik, Z. (2007). Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1910).Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 21413.

Çevik, R. (2022). *Bir Bakışta "Akaretler Sıraevler"... Ülkenin İlk Toplu Konut Projesi. Şantiye*.https://www.santiye.com.tr/bir-bakista-akaretler-siraevler-2901.html (Ziyaret tarihi: 16 Aralık 2022)

Çiftçioğlu, F. (2018). XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nın İdari Taksimatı Ve Yönetimi. *Sutad*, (44), 351-375.

Çil, H. (2023). Hıfzıssıhha Umum Başmüfettişi Charles Bonkowski Paşa'nın Osmanlı Türkiye'sinde Başgösteren 1893-1895 Kolera Salgını Sırasında Aldığı Sağlık Önlemleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları 24,* (1), 105-137.

Çiloğlu, B. (2019). 1848-1849 Macar Özgürlük Mücadelesi ve Macar Mülteciler Meselesi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 57755

Çuluk, S. (2020). *Saray'ın Yangın Duvarı Akaretler*. İstdergi, https://www.istderg i.com/sehir/mimari/sarayin-yangin-duvari-akaretler, (Ziyaret tarihi: 12 Nisan 2021).

Dacy, D. A. (1972). *The White Russian Movement: A study of the failure of Counter - Revolution, 1917-1920.* Austin, ABD: The University of Texas.

Darulaceze. (2021). *Kuruluş Amacı*. https://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci/ (Ziyaret tarihi: 9 Nisan 2022).

Darüşşafaka. (2020). *Darüşşafaka'nın Kurucuları.* https://www.darussafaka.org/ hakkimizda/cemiyet/kurucular, (Ziyaret tarihi: 2 Mart 2022).

Daştan, L. (2015). İşgal döneminde (1918-1923) İstanbul'da eiğitim faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi,Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum,394789.

Davatts, V. K. (1923). *Russkaya armiya na chujbine [Gurbetteki Rus Ordusu]*,Belgrad: NN L'vov.

Davis, J. (1922). *The Russian immigrant.* New York: The Macmillan Company.

Deaver, G. G. (1995). Eğlence. C. R. (ed.) içinde, İstanbul 1920. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dekabrist L. (1800). *Russian troops eagerly hoisting pikes spitted with the heads of fallen Circassians, with Russian general Gregory Zass savouring the gruesome/surrealistic act*,wikipedia.org, (Ziyaret Tarihi:19 Ocak 2022).

Deleon, J. (1988). *Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Balesi*. İstanbul: Dönemli Yayıncılık.

Deleon, J. (1990). *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar.* İstanbul: İstanbul Kütüphanesi.

Demir, H. (2013). Polonyalı Hotel Lambert ve Büyük Sırbistan. Avrasya İncelemeleri Dergisi (II/I), 271-310.

Demir, H. (2022). Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası: Avlonya, Berat, Ergiri (19. Yüzyıl). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi 3,* (1), 237-244.

Demirel, M. (2008). Türkiye'de Bosna göçmenleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12,* (2), 285-306.

Demirel, M. (2009). Artvin ve Batum Göçmenleri (1877–1878 Osmanlı-Rus. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 40*, 317-340.

Deringil, S. (1991). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler.Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

DEU. (t.y). *Tarihçe*. DEÜ Veternier Fakültesi, https://veteriner.deu.edu.tr/fakulte/tarihce/ (Ziyaret tarihi:10 Mart 2023).

DIA. (2003). *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

Doğan, A. (2019). Çerkes Sürgünü ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 568600.

Dohoda, A. (2019). Bizler Asimile Olmadık, Entegre Olduk. Türkiye Polonya İlişkilerinin 600. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu İstanbul,27-28 Eylül 2014.

Dominik, P., Papież, K., Połczyński, M. (t.y). Europejski Bosfor. http://polskistambul. blogspot.com/p/europejski-bosfor.html, (Ziyaret tarihi: 23 Nisan 2022).

Dominik, P., Papież, K., Połczyński, M. (y.y). *Mapa Sladami Polskiej Emigracji w Poznoosmankim Stambule*. http://polskistambul.blogspot.com/ (Ziyaret tarihi:19 Mayıs 2021).

Dopierala, K. (1983). *Adampol Polonezköy* - Z Dziejow Polakow w Turcji. Poznan.

Dopierala, K. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Polonyalılar. Uzak Komşu Yakın Anılar Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı (s. 26-35).İstanbul:Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.

Dönmez, N. (2019). Rus Göçmen Edebiyatının Ortaya Çıkışı Ve Bunu Hazırlayan Tarihsel Süreç. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 12*, (25), 169-187.

Dukes, P. (1990). *A History of Russia.* Durham: Duke University Press.

Duman, H. (1828 - 1928). *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı . Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu,*Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayınları.

Duman, İ. (2007). Balkanlar'dan Anayurda Yapılan Göçler, Osmanlı İskan Politikaları Ve Göçmen Yerleşimleri. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul,201237

Dumesnil, V. (1993). *İşgal İstanbul'u.* (E. Oktem, Çev.) İstanbul: İstanbul Kitaplığı.

Dumont, P. (1996). *Beyaz Yıllar. İstanbul 1914-2923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı imparatorlukların Can Çekişmesi*.İstanbul: İletişim Yayınları.

Durmuş, K. (2019). 19. Yüzyıl Sonu Muhacir Yerleşmeleri: İnegöl/Tahtaköprü Kasabası Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 600397.

Duydu, M. (2016). Polonezköy (Adampol) Yerleşiklerinin Sosyo-Kültürel Açıdan İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi,428324.

Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Düzalan, N. (2010). Demirkapı Kışlası'nın Tarihsel Gelişimi M.S.B İstanbul Tedarik Bölge Başkanlığı Binaları Olarak Kullanımı Ve Koruma Sorunları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 295255

Düzcü, L. (2016). Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdîd-I Hudûd: Osmanli'Nin Rusya Ile Imtihani (1812-1818). *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16*(3), 181-210.

Emiroğlu, Ö. (2019). Nazım Hikmet'in Polonya Vatandaşlığı Meselesi. T*ürk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 48*, 289-298.

Engel, R. J., Russel K.S., (2016). *The practice of research in social work.*USA: Sage Publications.

Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , Eren Yayınları.

Engin, V. (2008). Rumeli Demiryolu, *TDV İslâm Ansiklopedisi*,(35),253-237.

Er, S. (2012). *Balkan Harbi Çerçevesinde Osmanlı Ordusunun Demiryollarını Kullanımına Bakış.* İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Eraslan, R. (2019). 1917 Rus İhtilallerinin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 590988.

Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdönmez, C., Yurdakul Erol, S. (2009). Orman Toplum İlişkileri Açısından Tarihsel Bir İnceleme: Polonezköy Örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi 11*,(15), 35-44.

Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*. İstanbul: Nurgök Matbaası.

Eren, H. (2018). *Yer Adlarımızın Dili.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi.* İstanbul: Eser Matbaası.

Erkan,S (2004). Haydarpaşa Limanı Hizmet Binaları. *İstanbul Dergisi*, (51),28-34.

Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya göçleri (1878-1908),* Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Ernest Mamboury Arşivi. (t.y.). Muhacirlerin İstanbul'da bir camii içersinde iskânları. İBB Atatürk Kitaplığı.

Eroğlu, S. (2017). Romaika Konuşan Halkta Göç Olgusu Üzerinden Konut Tasarımında Yerel Veri Kullanımı: Uzungöl-dönerdere göçü örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 458869.

Ersoy, A. F., Dikici, E. (2018). Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Faaliyetleri Yapan Bazı Kuruluşlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi İncelemesi 53*, (2), 576-594.

Ertuğrul, M. (Yöneten). (1922). İstanbul'da Bir Facia-i Aşk [Sinema Filmi].

Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi. (2023). *İbrahim Ağa Çayırı*. https://www.eskiistanbul.net/7219/ibrahim-aga-cayiri-1890, (Ziyaret tarihi:30 Ağustos 2022).

Evren, B. (2021). *İstanbul'un Beyaz Rus fotoğrafçıları*. Aydınlık, https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/istanbulun-beyaz-rus-fotografcilari-246078 (Ziyaret tarihi: 29 Ekim 2022).

Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu. (t.y). Göç eden muhacirler. İBB Atatürk Kitaplığı

Fedorov, G.(1926). *Puteshestvie bez sentimentov*. Moscow:Leningrad.

Feldman, W. (2004). *İstanbul'da Savaş Günleri.* İstanbul: Selis Yayıncılık .

Firewell 1920-1923. (1924). *L'almanach nos adieux édité par un groupe d'écrivains russes sous la direction de A.A. Bourkine, C.W. Minty, B.V. Ratimoff et Dominique Valery. The farewell almanac edited by a group of russian letters.* Imp. l. Babok fils, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/117937 (Ziyaret tarihi:18 Eylül 2022).

Fransız Kızılhaçı (1921). *Tarihin Ruhu, İstanbul'a Göç Eden Ruslar*. https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu/tarihin-ruhu-or-istanbula-goc-eden-ruslar-or-4-bolum-119499 (Ziyaret Tarihi:11 Aralık 2022).

Fratantuono, E. (2016). *Migration Administration in the Making of the Late Ottoman Empire.* ABD: Michigan State University.

Freely, B. F.-J. (2014). *Galata,Pera,Beyoğlu:BirBiyografi.* (Y. Türedi, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları .

Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı. (2019). İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından İşgali. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 144*, (1), 1-313.

Georges Papantoine. (t.y). İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=g%C3%B6%C3%A7&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22095%22&fq[]=kunyeBolumSanalKN_str%3A%22SB073%22&tm=1&sno=2&demirbas=Krt_004160_004160 (Ziyaret tarihi:26 Mayıs 2020).

Gibbs, P. (1920). *Russian Nobles Paupers in Turkey*. The New York Times.

Glinka. (1921). Doklad Glavnomu Upravleniyu Rossiiskogo Obçestva Krasnogo Kresta predsedatelya Komiteta R.O.K.K.na Blijnem Vostoke Senatora G.V.Glinki o polojenii del k kontsu 1921 goda. GARF, op 1. D.2.

Glusac, T. (2015). Architecture and Belonging:Migration, Re-territorialisation and Self-Identity . Doctor of Philosophy Thesis, Bentley, Avusturalya, Curtin University.

gov.pl. (2020) *Adam Mickiewicz*. https://www.gov.pl/web/turkiye/adam-mickiewicz (Ziyaret tarihi:10 Ocak 2021).

Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). *Kitlesel Akınlar*. https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar (Ziyaret tarihi: 23 Mayıs 2022).

Göçmen, M. (2008). Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul'daki Sürgün Hayatları. *Süleyman Demirci Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1,* (20), 199-216.

Gömleksiz, A. (2016-2018). *Kökleri Polonya, Yuvaları Anadolu: Cumhuriyet'in Leh Çocukları Polonezköylüler.* AKİL Haber Ajansı Akdeniz Üniversitesi İletişim

Fakültesi Bilgisayar Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi, http://akil.akdeniz.edu.tr/bagimsizlik-evimiz-son-duragimiz/ (Ziyaret tarihi: 25. Ağustos 2022).

Göncüoğlu, S. F. (1998). Humbarahane Kışlası ve Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi,*(18), 353-355.

Göregenli, M., Karakuş, P. (2014). Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu:Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları 17,* (34),101-115.

Grebençikova. (1997). Grebençikova O. O biznese beloemigrantov. No 9.: Byloe.

GRI Digital Collections. (1890). https://rosettaapp.getty.edu/delivery/ DeliveryManager Servlet?dps_pid=IE2900427 (Ziyaret tarihi:12 Şubat 2022).

Grosman, M., Kurtuluş, T. G. (2014). *Musevi Lisesi 100 Yaşında.* İstanbul: Akşit Yayıncılık.

Guardian, T. M. (1921, Nisan 22). Admiral As Hall Porter and Princess As Waitresses. The Manchester Guardian.

Gülen, N. (1985). *Heybeliada*. İstanbul:Adalı Yayınları.

Güler, A. H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara:Seçkin Yayıncılık.

Güler, A., Halıcıoğlu, M. B.,Taşğın, S. (2015). S*osyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güleryüz, N. (2015). Geçmişten Günümüze Anadolu'ya Yahudi Göçü. Erdoğan, A . M. M.(ed.) içinde, Türkiye'nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler) (s. 49-73). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güleryüz, N. A. (2018). *Tarih boyunca Trakya ve Anadolu'daki Yahudi Yerleşim Yerleri (Cilt 1).* Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ.

Gümüş, M. (2007). 1848 İhtilâlleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mülteciler .Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 209533.

Gümüş, M. (2010). 1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. yüzyıl Türk Diplomasisi. *History Studies 2* , (2), 255-280.

Gümüş, M. (2010). Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti'nde Kazak Süvarî Alayı. *Turkish Studies 5,* (3), 1362-1375.

Gündoğdu, R., Önal, E. F. (2021). *Devlet-İ Aliyye'den Cumhuriyet'e Osmanlı Arşiv Belgelerinde Başakşehir.* İstanbul: Başakşehir Belediyesi.

Gündoğdu, R., Sırma, E., Yarar, A., Kısacık, U. (2008). *Belgeler Işığında Çavuşbaşı Tarihi.* İstanbul: Çavuşbaşı Belediyesi Yayını.

Gündoğdu, Raşit. (2021, Ekim 30). *Başakşehir'de geçmişten bugüne modern sağlık tesisleri.* İHA, https://www.iha.com.tr/istanbul-haberleri/-3301686 (Ziyaret tarihi:14 Ağustos 2021).

Günergun, F. (1988). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905). I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri İstanbul 17-19 Şubat 1988, (229-252). Ankara.

Güran, C. (1974). *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Hahn, H. (1992). Possibilities and Limitations of Foreign Policy, in Exile: Adam Jerzy Czartoryski's Hotel Lambert in Western Europe, J. Morison(ed). *Polish Diplomatic Activities in the Ottoman Empire* içinde (3-25) IV World Congress for Soviet and East European Studies St. Martin's Press.

Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Halaçoğlu, B. (2001). Göçün veya Sürgünün Nedenleri. Çerkeslerin Sürgünü. *Tebliğler, Belgeler, Makaleler* İçinde (118-145). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Halliday, P. D. (2012). *Habeas Corpus From England to Empire*. Londra: Belknap Press.

Harris., Ewing, (1921-1923). *Russian Refugees. United States, None. [Between 1921 and 1923] [Photograph]*. Library of Congress, https://www. loc.gov /item/ 201 688 6498/ (Ziyaret tarihi :01 Nisan 2022).

Harvard University. (1897-1923). *Harvard Law School Library / Charles Claflin Davis Papers,*. Cambridge, Hollis, ABD.

Hocaoğlu Türk, D. (2021). Göçmen ailelerin değişen kültürlerinin konutlar üzerinden değerlendirilmesi . Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 691027.

Hoerder, D. (2009). Human Mobility. Iriye, A., Saunier, (Ed.) *The Palgrave Dictionary of Transnational History* İçinde (502-508). Londra: Macmillan Publishers.

Hollis for Archival Discovery. (2020). Charles Claflin Davis papers, HOLLIS8872753. Harvard Law School Library, Historical Special Collections.

Hutchins, J. A. (1972). The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's defeated White Russian Forces, Both Military And Civilian, in Exile. Kentucky: Luisville University.

İBB Atatürk Kitaplığı. (1912). Demirbaş Bel_Mtf_009445. antet: Defter-i Hakani Yayın Geliş:2021.

İBB Atatürk Kitaplığı. (1913). *Fenniyesi, Şehremâneti Hey'et-i.* https://katalog. ibb. gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=%20muhacir%20cami&alan=tum_txt&fq[]=kunyeKutuphaneKN_str:%22A%22&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22060%22_004477&demirbas=Hrt_004477, (Ziyaret tarihi : 11 Kasım 2021).

İBB Atatürk Kitaplığı. (t.y). *Türk - Flüchtlinge.* https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/ ?dil=0&p=1&q=g%C3%B6%C3%A7&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22095%22&fq[]=kunyeBolumSanalKN_str%3A%22SB073%22&tm=1&sno=2_004160_004160_056253_056210_056294&demirbas=Krt_013076, (Ziyaret tarihi:11 Aralık 2021).

IBB/IFEA. (1924-25). Plan cadastral d'assurances planche d'index du quartier de Şişli par J.Pervititch de .

İhsan, A. (1921). Atrocıtés Grecques En Turquıe. Second Livre.

İkdam. (1921, Mart 26). Şehrimizde Rus Darul Funun. İkdam.

İkdam, 25 Teşrin-i Sâni 1328: 6; Sabah, 1 Kânun-u Evvel 1328: 4.

İlçin, H. İ. (2021). Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'a Gelen Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar. Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 702372.

İlçin, H. İ., Ayışığı, M. (2023). Balkan Savaşları Sırasında Muhacirlerin İstanbul'da Geçici İskânları ve Karşılaşılan Sorunlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 33*, (1) 476-487.

İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018). Tanzimat, hayırseverlik ve kadın:fılles de la charıté rahibelerinin osmanlı imparatorluğu topraklarına gelişi ve istanbul'daki ilk yılları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20*, (4), 603-619.

Illustrated London News. (1877, Eylül 1). Illustrated London News, 212.

Illustrated London News. (1878). *Antiqua Print Gallery Ltd.* https://www. antique mapsandprints.com/categories/prints-and-maps-by-country/asia/turkey-ottoman-empire-asia-minor-anatolia/product/turkey-refugees-latin-hospital-pancaldi-istanbul-antique-print-1878/P-5-01910~P-5-01910, (Ziyaret tarihi :11 Aralık 2022).

İmamoğlu, E. (2020). Sunuş . İstanbul'un Renkleri , İstanbul:İBB

İmzasız. (1922, Temmuz 22). Karagöz'ün plajda çizildiği karikatür. Karagöz. 1497, (22 Temmuz 1338/1922), s. 4.

İnal, O. (2012). *Pera'dan Beyoğlu'na*. İstanbul: E Yayınları.

İnalcık, H. (1943.) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalcık, H. (1993). Çiftlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (8),313-314.

İnalcık, H. (2002). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnan, A. (2015). *Gazilerin Maşukiye-Adalar-Polonezköy-Şile-Ağva Gezisi*. Ankara:TBB.

İnbaşı, M. (2012). Üsküp. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (42), 377-381.

İner, G. (2007). Yeniköy'de Göçmen Konutlarının Sosyo-Kültürel ve Mimari Özelliklerinin Analizi. Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne 213008.

İpek, N. (1999). *Rumeliden Anadoluya Türk Göçleri (1877-1890).*Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İpek, N. (2013). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

İpek, N. (2015). Fetihten Cumhuriyet'e İstanbul'a Yönelik Göçler. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (3), 520-530.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2020). *George Carpitch. Mekânlar*. https://istiklal.ist/mekânlar/george-carpitch, (Ziyaret tarihi :2 Mart 2022).

İstanbul Şehir Hatları Turizm San. ve Tic. A.Ş. (2020). *Beşiktaş İskelesi.* https://www.sehirhatlari.istanbul/tr/iskeleler/besiktas-94, (Ziyaret tarihi: 10 Mart 2022).

İstanbul Şehir Hatları Turizm San. ve Tic. A.Ş. (2020). *Sarıyer İskelesi*. https://www.sehirhatlari.istanbul/tr/iskeleler/sariyer-160#:~:text=Sar%C4%B1 yer% 27in%20ilk%20iskelesi%2C%20kay%C4%B1k,hem%20yenilenmi%C5%9F%2C%20hem%20de%20geni%C5%9Fletilmi%C5%9F, (Ziyaret tarihi: 12 Nisan 2022).

İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi. (t.y.) https://core.ac.uk/reader/38308520 (Ziyaret tarihi :09 Nisan 2022).

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. (1304). No:92289.3.

İtez, Ö. (2017, Mart 23). *Türkiye Mimarlık Yıllığı 2016 İçin Seçilen Projeler Belli Oldu*. Arkitera,https://www.arkitera.com/haber/turkiye-mimarlik-yilligi-2016-icin-secilen-projeler-belli-oldu/, (Ziyaret tarihi:19 Ocak 2022).

İzgöer, A. Z., Tuğ, R. (2013). Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı. Türk Kızılayı Yayınları.

Jevakoff, A. (2007). Les Russes Blancs. Paris: Tallandier.

Jorga, N. (1948). *Osmanlı Tarihi* (B. S. Baykal, Çev.) Ankara:Ankara Üniversitesi.

Kabakoğlu.A.B. (2018). Balıkesir ve çevresindeki Gürcü yerleşimlerinin mimari ve kültürel analizi, . Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir, 541415.

Kadıköy Belediyesi. (2017). Hakkımızda. Kadıköy Belediyesi Yeldeğirmeni Sanat: https://yelsanat.kadikoy.bel.tr/Hakkimizda/hakkimizda (Ziyaret tarihi:2 Haziran 2021).

Kale, B. (2015). Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri. Erdoğan M., (Ed.),*Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* İçinde (153-169). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kameneva, O. (1925). Obedinennoye Büro Informatsii., Noviy Vostok, N.7, Moskva.

Kaplanoğlu, R., Balkan, N. (2009). *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası* . Ankara: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Kara, G. (2016). *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*. Konya: Kömen Yayınları.

Karacan, H. (2021). The Role of the Arts in Relations between Soviet Russia and the Republic of Turkey 1922-1944. *Journal Of Social Education and Interdisciplinary Science 2*, (1), 7-11.

Karademir, Z. (2018). Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergis, 4*, (2), 15-43.

Karamahmutoğlu, G. (2014). Tanzimat Döneminde Müzik, Dönem Padişahları ve Müzik Anlayışları. *Yeni Türkiye Dergisi Türk Mûsikîsi Özel Sayısı*, (57), 555-565.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1336 , Teşrin-i Sani 19). Rus Hilesi. İkdam.

Karasu, C. (2008). Romanya Dobrucası'ndaki Osmanlı Eserleri1. Fikirde Birlik. https://fikirdebirlik.org/yazdir.asp?yazi=200901008, (Ziyaret tarihi:05 Temmuz 2022).

Karataş, Ö. (2012). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti"ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik. *Avrasya İncelemeleri Dergisi 1*, (2), 28-39.

Karpat, K. (1994). Dobruca. *TDV İslâm Ansiklopedisi*,(9),482-486.

Karpat, K. (2002). Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856–1878. Studies on Ottoman Social and Political History, 202–234. doi:ttps://doi.org/10.1163/9789047400899_011

Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi. Toplum kuramsal değişim ve nüfus*. Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K. H. (2020). İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. https://istanbultarihi.ist/95-istanbul-nufusu-xviii-yuzyilin-sonundan-xx-yuzyilin-basina (Ziyaret tarihi:7 Ağustos 2021).

Kaya, A. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Göç Araştırmaları*. https://kureselcalismalar. com (Ziyaret tarihi :10 Temmuz 2020).

Kaya, M. (2013). Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler Ve Karşılaşılan Sorunlar. *History Studies 5*, (6), 1-13.

Kaya, Ö. (2013). *İstanbul'da Gürcü Cemaati ve Katolik Gürcü Kilisesi.* Şalom, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/85406/istanbulda-gurcu-cemaati-ve-katolik-gurcu-kilisesi, (Ziyaret tarihi:13 Eylül 2022).

Kaya, Ö. (2017). *Yüksek Kaldırım Sinagogunun Kantoru David Goldner'in anıları*. Şalom, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/104285/yuksek-kaldirim-sinag og unun -kantoru-david-goldnerin-anilari, (Ziyaret tarihi:11 Ekim 2022).

Kayhan, E. (2019). Göçmen Rus yazarı İvan Lukaş'ın edebi sanatı. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 588159 .

Kayıran, M. (2019). Milliyetçilik Akımının Balkanlar'daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi 2*(5), 71-97.

Kenan, S. (2010). *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim.* İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi.

Kerimi, F. (t.y). İ*stanbul Mektupları.* (F. Gökçek, Çev.) İstanbul: Çağrı Yayınları .

Kesgin, S. S. (2017). Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar. *Göç Dergisi 4*,(1), 63-64.

Keskin, Ö. (2005). Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 214956.

Kesler, K. B. (2023). Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi 4*, (1), 19-46.

Kılıç, H. S. (2018). Safranbolu Kıranköy bölgesindeki eski Rum evlerinin zorunlu göç sonrası mekânsal değişiminin irdelenmesi . Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük, 506393.

Kıranlar, S. (2013). *Savaş Yıllarında Türkiyede Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kızılay Arşivi. (1913). Kızılay Tarih Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü. Tarihi Fotoğraflar: http://kizilaytarih.org/galeri-fotograflar.html (Ziyaret tarihi: 11 Kasım 2022).

Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi 1*, (1).131-190.

Koç, H. (2020). Nigâr Hanım'ın Günlüklerinde Benlik İnşası:Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadın Özneyi Yazmak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. https://dergipark.org.tr/en/ download/article-file/1356380, (Ziyaret tarihi: 22 Temmuz 2021).

Koçu, R. E. (1958). *Rus mülteciler*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi.

Koçu, R. E. (1974). *Darülaceze (1895-1974).* İstanbul.: Darülaceze'ye Yardım Derneği Yayınları.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kolay, A. (2020). Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn. Beykoz 2019 Sempozyumu, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Kolesnikov, A. (2021). *Новости и события Российского исторического общества*. https://historyrussia.org/sobytiya/v-borbe-za-chest-rodiny.html, (Ziyaret tarihi: 12 Aralık 2022).

Korkmaz, A. (2022). Xıx. Yüzyılda Doğu Avrupa'Nın Besarabya Bölgesinde Gagauz Türkleri. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi 4*, (2), 33-70.

Kortun, V. (1993). *Akaretler Sıraevleri Zemin Katı Planlarını Gösteren Vaziyet Planı*. SALT Research, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/9745, (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2022).

Kovalevskiy, P. E. (1971). Zarubejnaya Rossiya. İstoriya i kulturno-prosvetitelnaya rabota russkogo zarubejya za.

Kök, E. (2016). Rus Kaynaklarında Ayastefanos Anıtı'yla İlgili Yeni Bulgular. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi 14*, 179-191.

Kuran, N. (2009). 19. Yüzyılda İstanbul'da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 235003.

Kurat, A. N. (1953). Panslavizm. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 241-278.

Kurat, Y. T. (1962). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sonuçları. *Belleten 26,* (103), 567-592.

Küçük, C. (1993). Çırağan Vak'Asi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (8) 306-309.

Kültür Envanteri. (2023). *Muhacir Misafirhanesi Binası.* KE No: 213615, https://kulturenvanteri.com/tr/yer/muhacir-misafirhanesi-binasi/#17.1/ 40.99 879 8/29.020475, (Ziyaret tarihi:10 Ağustos 2023).

Latka, S. J. (1987). *Lehistan'dan Gelen Şehit Mustafa Celaleddin Paşa /Konstanty Borzecki.* İstanbul: Gözlem Matbaacılık.

Latka, S. J. (1991). *Eski Fotoğraflarda Polonezköy* (Adampol). (A. Sarkady, & N. Sarkady, Çev.) İstanbul: Polish Ministry of Culture

Latka, S. J. (1992). *Polonezkby Adampol: Cennetten Bir Köşe*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

Latka, S. J. (2003). *Polonya Türkiye*, (çev. Bogumita choch-linska-Mustafa Turhan).y.y.

Lauzanne, S. (1990). *Balkan Acıları* (M. Çulcu, Çev.) İstanbul: Kastaş Yayınları.

Levantine Heritage Foundation (t.y.). *Archive views of White Russian refugees of Galipolu.* Office: 13 Prince of Wales Terrace, London W85PG, http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm , (Ziyaret tarihi:10 Kasım 2022).

L'hôpital Anglais, Constantinople. (1905). *İngiliz Bahriye Hastanesi - British Naval Hospital.* SALT Research Karaköy Koleksiyonları, https://archives. saltresearch.org/handle/123456789/93541, (Ziyaret tarihi:11 Ağustos 2022).

Library of Congress. (1919-1920). Prints Photographs Division, American National Red Cross Collection,. Reproduction Number: LC-USZ62-29609 (b&w film copy neg.).

Library of Congress. (1920,2). *American Red Cross*. https://www.loc.gov/item/ 2017671558/ (Ziyaret tarihi:22 Şubat 2021).

Library of Congress Prints and Photographs. (1860). *Stereo Foreıgn Geog Fıle - Turkey--Istanbul [item]*. Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. 20540 USA dcu, https://www.loc.gov/resource/stereo. 1s40092/, (Ziyaret tarihi:11 Kasım 2022).

Library of Congress Prints and Photographs. (1915 - 1923). *Group portrait of dancing bear, trainer, and children at Floria Beach, Istanbul, Turkey.* Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2010648423/, (Ziyaret tarihi: 11 Kasım 2022).

Library of Congress Prints and Photographs (1921). *Turk and Russian, Greek and Jew are represented in this group of half a dozen little street gamins Two of them are the proud possessors of tops and pieces of string to spin them with. Hundreds like them make up the army of unemployed children begging for . work in the most crowded and expensive city in Europe to-day., [Photograph]* . Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2010650581/.(Ziyaret tarihi: 11 Kasım 2022).

Literatura russkogo zarubejya. (1991). Antologiya v şesti tomax, t.2.1926-1930. *M.,. Kniga*, 255- 290.

loc.gov. (1919 -1921). Refugees. Russia?. y.y, Photograph. https://www.loc.gov/item/2018653686/.(Ziyaret tarihi:1 Eylül 2021).

Macar, O. D. (2010). *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri* . İstanbul: Libra Yayınları.

Macar, O. D., Macar, E. (2010). *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de.* İstanbul: Libra Yayınları.

Manolis Detorakis. (2001). Kinonikes epiptosis sto diamerisma Irakliou sti metapoliteftiki epanastasi tou 1895–1898. Teleftea Fasi tou Kritikou Zitimatos. Municipality of Iraklio.

Maresia, F. (2014). *Pera Beyoğlu ve Anılar.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Marmara, R. (2006). *Bizans'tan günümüze İstanbul Latin Cemaat, ve Kilisesi.* (S. Özen, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Materialı po emigratsii (1921). Materialı po emigratsii i po ustroistvu zemledelçeskih kolonii v okrestnostyah Konstantinopolya.(Sovet po rasseleniyu russkih bejentsev. Vıp.II.

Matich, O. (2005). The White Emigration Goes Hollywood. *The Russian Review, 64,* (2), 187–210.

McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün.* (Umar, B. Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınevi.

MEB (2012). *Tarihçemiz*. Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, https:/ /mtegm.meb.gov.tr/www/tarihcemiz/icerik/20, (Ziyaret tarihi:7 Mart 2022) .

Melville, S. (1990). The Temptation of New Perspectives. *October* , (52), 3-15.

Memmedli, M., Akgüller, H. (2020). Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından). *Belgi Dergisi, 2*,(20), 2713-2734.

Mickiewicza, K. (1955). Czçsc III. Warszawa: Wydanie Narodowe.

Mihaylov. (1987). Mihaylov O. İvan Bunin: Jizn i tvorçestvo. Tula

Milliyet Gazetesi., (31 Temmuz 1932), *Mecidiyeköy,* gazetearsivi, https://www .gastearsivi.com/gazete/milliyet/1932-07-31/6, (Ziyaret Tarihi: 01 Şubat 2023).

Min, P. G. (1992). The Structure and Social Functions of Korean Immigrant. *International Migration Review, 26,* (4), 1370–1394.

Modiano, A. (2017). *Or Hadaş Aşkenaz Sinagogu.* Şalom, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/104854/or-hadas-askenaz-sinagogu, (Ziyaret Tarihi:17 Şubat 2019).

Modlinska, A. (ty). *Adampol-Polonezköy*. Turizmin gelişmesi, https://web.archive.org/web/20170914230349/http://adampol-polonezkoy.pl/, (Ziyaret tarihi: 31 Aralık 2021).

Mollaalioğlu, F. N. (2020). Türkiye'den Suriye'ye Gerçekleşen Göçlerin Tarihsel Boyutu. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*,*8*,(17) 1-24.

Morfessi. (1993). Morfessi Yu.S. Jizn. Lyubov.S*tsena (vospominaniya russkogo Bayana) jurnal*, (2), Yejemesyaçnıy literaturnıy.

Mosk, C. (2013). *Nationalism and economic development in modern Eurasia.* New York: Routledge.

Muhittin, B. (2020). *Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesi*, Bir İstanbul hayali, X, https://twitter.com/hayalleme/status/1237258498171449344?lang=en(Ziyaret Tarihi: 01 Ocak 2021).

Munyar, V. (2009). *6 milyon metrekare vere vere 150 bine indi, aile damgayı 'Ora'yla vurma kararı aldı*. Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/6-milyon-metrekare-vere-vere150-bine-indi-aile-damgayi-ora-yla-vurma-karari-aldi-13010705, (Ziyaret tarihi: 3 Nisan 2023).

Mursal, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde İlk Gureba Hastaneleri. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 494052

Mutlu, Ş. (2015). İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (IX), 192-204.

Mutman, D. (2003). Bursa'daki Göçmen Konutlarının Oluşumunda Kültür Mekân Etkileşimi. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 139940.

Nail Yılmaz, A. P. (2014). *Geçmişin Sesinden Arnavutköy: Savaşın ve Göçün Çocukları.* İstanbul: Arnavutköy Belediyesi.

National Museum in Krakow/Princes Czartoryski Museum. (1853). Adampol. Adampol - osada polska w Turcji.„Colonies d' Adampol. 1853 à 59. Tome V"., 394 strony, 2 karty ochronne, dodatkowe strony 61 a-362 a luźne s. 153-156, 161-164, 181-182, 191-194 ; 46 x 31 cm i mniej, sygn.. 17-rkps-6730 IV.

Natsvlishvili, N. (2015). Struggling For Identity: Georgian Catholıcs And Their Monastery in Istanbul. *Caucasus Survey*,*3*,(1), 76-86.

Nazır, B. (1999). Mülteciler Meselesi (1845-1851).Doktora Tezi,Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Erzurum,89882.

Nazır, B. (2006). *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Nazır, B. (2020). Bir Yerleşim Yeri ve Osmanlı Misafirperverliği Örneği Polonezköy.Memiş Ş., (Ed.). *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı İçinde* (153-164). İstanbul:Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Nebioğlu, E. (t.y). *Amiral Bristol Hemşirelik Okulu*. Koç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Kütüphanesi, https://hslblog.ku.edu.tr/?p=1032, (Ziyaret tarihi:03.03.2022).

Neuman, W. L. (2006). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar .(S. Özge, Çev.). *Yayın Odası*, *2*, 466-467.

Nişanyan, S. (2010-2023). *Silivri.* Nişanyen Yer Adları Türkiye ve Çevre Yerleşim Birimleri Envanteri, https://nisanyanmap.com/?y=&t=Silivri&u=1&ua=0, (Ziyaret tarihi: 05 Temmuz 2022).

Nişanyan, S. (t.y.). *Büyükçekmece.* Nişanyen Yer Adları Türkiye ve Çevre Yerleşim Birimleri Envanteri, https://nisanyanmap.com/ ?y=&t=B%C3%BCy %C3% BCk%C3%A7ekmece&u=1&ua=0, (Ziyaret tarihi: 05 Temmuz 2022).

Nuhoğlu, H. Y. (1993). Dârüleytam. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (8), 521.

Nüzhet, S. (1941). İstanbul Yangınları, *Yedigün,* (42), SALT Araştırma, Edhem Eldem Koleksiyonu.

Oğuzoğlu, Y. (2002). Balkanlardaki Türk Varlığının Tarih İçindeki Gelişmesi. Balkanlardaki Türk Kültürünün Dünü Bugünü Yarını Uluslararası Sempozyum (26–28 Ekim 2001), Bildiri Kitabı, 1-19.

Okumuş, R. (2018). Muhacirlerin Gülistanı Çavuşbaşı Gül Çiftliği. *Yedikıta*, (116), 14-17.

Olgar, İ. K. (2021). *Or Hodeş Sinagogu.* https://kulturenvanteri.com/yer/?p=8896, (Ziyaret Tarihi:11 Aralık 2021).

Orhan, S. (2021). Kars ili Çakmak köyündeki Malakan geleneksel konut mimarisinin incelenmesi, koruma sorunları ve sürdürülebilirlik için Malakan Göç Müzesi restorasyon önerisi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük, 677101.

Ortabağ, E. (2017). Osmanlı Döneminde Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon .Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 495762.

Ortaylı, İ. (2019). *İstanbul'dan Sayfalar*. İstanbul: Kronik Kitap.

Ömer, B. (2007). *Hanımefendilere Hilal-i Ahmere Dair Konferans.* Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Önder, S. (1991). Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi. *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3*, (1) 207-225.

Örenç, A. F. (2020). *Yunanistan'In Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerinin Sorunları.* Bursa Araştırmaları Merkezi, https://www. bursaarastirmalarimerkezi

.com/yunanistanin-bagimsizligi-sonrasi-ilk-turk-muhacirlerinin-sorunlari (Ziyaret Tarihi:13 Kasım 2021).

Örnek, A. (2022). *Sadık Paşa Konağı.* https://www.herumutortakarar.com/sadik-pasa-konagi/, (Ziyaret Tarihi:11 Aralık 2022).

Özçelik, T. (1993). Basiret Gazetesi' ne göre Doksan Üç Harbi' nde İstanbul' da Rumeli Göçmenleri (1877-1878). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,İstanbul, 25790.

Özdemir, F. (2009). Türk Romanında Ruslar. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 249584.

Öztuna, Y. (1969). *Resimlerle 93 Harbi / 1877 - 78 Türk - Rus Savaşı,*İstanbul: Hayat Yayınları.

Öztürk, C. (1999). Islahhâne. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (19), 190-191.

Öztürk, K. (2008). Üsküdar Harem Semtinin Tarihi Gelişimi.Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 227325.

Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Palalı, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,12,*(250), 83-102.

Papiez, K. (2018). Adampol/Polonezköy, refuge et colonie agricole. Hommes & migrations, 65-73. https://doi.org/10.4000/menmigrations.4266

Pardoe, J. (1997). *18. Yüzyılda İstanbul.* İstanbul: İnkilap Yayınları.

Paşaoğlu, D. D. (2013). Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı. *History Studies, 5,*(2), 34-387.

Penkovskii. (2006). Penkjovskii D.D. Emigratsii kazaçestva iz Rossii i yeye posledstviya (1920-1945).

Pervititch, J. (1930/39). *Ian immobilier. Haydarpaşa. Acıbadem-Gazhane.* Index général. Planche 2. IMTAS - IFEA, https://archives.saltresearch.org/ handle/123456789/ 113071, (Ziyaret Tarihi:11 Ocak 2023).

Peyam-ı Sabah. (1920, Kanunu Evvel 2). Rus Mültecileri. Peyam-ı Sabah.

Peyam-ı Sabah. (1921, Mayıs 14). Türk Darül- fununu ve Ruslar. Peyam-ı Sabah.

Pickthall, W. M. (t.y). *Harpte Türklerle Birlikte.* (Yiğiter K., Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.

Pınar, M. (2014). 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,30,*(89), 61-94.

Pivovar, E. Y., Gerasimov, N.P., (1994). *Rossiyskaya emigratsiya v Turtsii, Yugo Vo sto çnoyi Tsentralnoy Evrope 20-h godov*. Moskva: RGGU.

Połczyński, M. (2014). *Kafkas Kartalları: On Dokuzuncu Yüzyılda Rusya'ya Karşı Leh-Çerkes İşbirliği.* Cherkessia, http://www.cherkessia.net/makale_detay.php?id =3628, (Ziyaret tarihi:21 Aralık 2022).

Polona.pl. (1903). *Dom w dzielnicy Pera w Konstantynopolu pamiętny zgonem A. Mickiewicza : rys. z fotogr. M. Dąbrowski*. Polona, https://polona.pl/item/dom-w-dzielnicy-pera-w-konstantynopolu-pamietny-zgonem-a-mickiewicza-rys-z-fotogr-m,NzUwOTk0OTI/0/#info:meta data, (Ziyaret Tarihi:11 Şubat 2022).

Polonia w Stambule. (2023). *Henryk Groppler*. Polonia w Stambule, https://poloniaws tambule.com/henryk-groppler/ (Ziyaret Tarihi:11 Ocak 2023).

Pul, A. (2013). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları. *Tarih Okulu Dergisi* , 2013, (XV),159-182.

Pyotr Nikolayevich Gruzinsky. (1872). *The mountaineers leave the aul,* Wikipedia, http://www.bg-gallery.ru/image.php?img_id=836, (Ziyaret Tarihi:02 Mart 2022).

Quataert, D. (2006). 19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. İnalcık H., Quataert F. (Eds.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi* İçinde (887-1051). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Raeff, M. (1990). *Russia Abroad:A cultural history of the Russian Emigration,1919-1939.* Oxford: Oxford University Press.

Refik, A. (1925). *1284 Bulgar İhtilali*. TTEM.

Refik, A. (1926). *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*. İstanbul: y.y.

Remond, G. (1913). Remond, G. (2007). *Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri, Mağluplarla Beraber.* (Çev Cevdet. H. A.) Profil Yayınları.

Reychman, J. (1971). Polacy w Turcji. Problemy Polonii Zagranicznej.

Reynolds, M. A. (2003). The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia And The Caucasus, 1908 -1918: Identity, Ideology And The Geopolitics Of World Order. Princeton: Princeton University.

Ritzmann, N. (2016, 06 01). *Efkaristiya Bayramı, Polonezköy'de Kutlandı*. Sat7 Türk Haber: Hristiyanlara hristiyanlardan haberler, https:// ha ber. sat7 turk .co m /ef karistiya-bayrami-polonezkoyde-kutlandi/,(Ziyaret Tarihi:03 Mart 2022).

Roberts, K. L. (1977). Why Europe Leaves Home. New York: Arno Press.

Robinson, P. (1999). The White Russian army in exile, 1920-1941 . Oxford: Oxford University.

Robinson, P. (2005). Zemgor And The Russian Army İn Exile. *Cahiers du monde Russe, 46*,(4), 719-737.

Robinson, P. (2002). Civil War, The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford Historical Monographs.

Rus Devlet Arşivi. (t.y.). ГАРФ-GARF [Государственный архив Российской Федерации (Gosudarsvennıy arkhiv Rossiyskoy Federatsii)-Rusya Federasyonu Devlet Arşivi. f. 5809, op. 1, d. 4, l. 16.

Rusya Devlet Arşiv Kayıtları. (t.y.). ГАРФ-GARF [Государственный архив Российской Федерации (Gosudarsvennıy arkhiv Rossiyskoy Federatsii)- Rusya Federasyonu Devlet Arşivi. , f. 5809, op. 1, d. 44, l. 153.

Sami, Ş. (1995). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sarak, M. (1974). 1921-1922 Yılları Arasında Tasvir-i Efkâr Gazetesinde Göçmen Meselelerine Ait Yazılmış Olan Haber İstatistik Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Sarıyıldız, G. (2002). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını. Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler, 309-318.

Saydam, A. (1990). Rusya'nın Kafkasya' yı İşgali. *Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty, 5,* (1), 243 - 261.

Saydam, A. (1997). Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı yada 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi . *Belleten, 61,*(231),339-386.

Saydam, A. (2022). *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Saygılı, H. (2016). *Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918.* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Schaufuss, T. (1939). The White Russian Refugees. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 44-54.

Schrader, F. (2015). *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış.* (K. Çalışkan, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Scognamillo, G. (1994). *Beyoğlunda Fuhuş.* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Sezer, C. (2014). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-üs-Sanâ´ası. *History Studies, 6,* (3), 311-322.

Sezer, C., Metin, Ö. (2016). Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları. Ankara: Türk Kızılay Arşivi.

Shaw, S. (1985). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim yayınları.

Shmelev, A. (2008). Gallipoli to Golgotha: Remembering the Internment of the Russian White Army at Gallipoli, 1920–3., Defeat and Memory. Londra: Palgrave Macmillan.

Silivri.bel.tr. (2022). *Silivri Tarihi.* https://www.silivri.bel.tr/sayfa/silivri_tarihi/263 (Ziyaret tarihi:12 Aralık 2022).

Simavi, S. (1922, Mart 23). Beyoğlu'nda Rus Lokantasında. Güleryüz, 47.

Skałuba, P. (2007). Adam Mickiewicz w Turcji i jego współpraca ze Stanisławem Drozdowskim. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, S*tudia Historica,*185,193.

Slobodskoy, A. (1925). Sredi emigratsii Khar'kov. Sparatis,

Smith, D. (2016). Rasputin: Faith, Power, and the Twilight of the Romanovs. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Solano, S. (1922). Constantinople Today. The National Geographic Magazine, XLI.

Son Posta Gazetesi. (6 Mart 1936). Kızılay'ın Tarihi Hatıraları.

Stanfords Geographical Establishment London. (1919). *Peace conference.* British Library, https://www.bl.uk/britishlibrary/ ~/media/bl/global/world-war-one/ colle ction-item-images/peace-conference-memoranda-respecting-syria-arabia-palestine5.jpg, (Ziyaret Tarihi:13 Kasım 2022).

Sunata, İ. H. (2006). *İstanbul'da İşgal Yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şabudak, Ö. (2014). Osmanlı'dan Günümüze Hanlar Bölgesi'nin Mimari ve İktisadi Dönüşümü. *Turkish Studies,9,*(1) 509-520.

Şahin, F. (2020). Adapazarı-İzmit bölgesindeki kırsal mimarinin korunması konusunun göç olgusu üzerinden incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi,Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 624242.

Şahin, Ş. (2009). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (13 Kasım 1918-15 Mart 1920). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi,Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 249524.

Şakacı, B. K. (2020). Türkiye'nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi . *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi, 1,*(3)36-57.

Şendur, E. (2021). İstanbul Şile İlçesindeki Yer Adlarına Bağlı Anlatıların İncelenmesi.Korkmaz F. (Ed.). *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* İçinde *(*1007-1029). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Şenyurt, A. (2017). 20. Yüzyıl Başlarında Feriköy'deki Vakıf Arazilerinin Dönüştürülmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 2,*(1),153-163.

Şenyurt, O. (2016). Beşiktaş'ın Kaybolan Bir Mahallesi İhsaniye. *Yapı Dergisi,*(411), 62-66.

Şenyurt, O. (2018). 19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy'de Bulgar Rahipler Ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı. *Akademik İncelemeler Dergisi,* (13), 263-290.

Şenyurt, O. (2021). Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 6,* (3), 947-967.

Şimşek, A. (2018). Araştırma Yöntemleri . Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.

Şimşir, B. (1968). *Rumeli'den Türk Göçleri.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Şimşir, B. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şişli Belediyesi. (2023). *Şişli Tarihçesi*. https://www.sisli.bel.tr/kurumsal/sisli-tarihcesi, (Ziyaret Tarihi:12 Kasım 2023).

Şulgin, V. (1927). *1920 god.* Rossisko - Bolgarskoe Knigoizdatelstvo.

Takvim Gazetesi. (2021). *170 yıllık Sadık Paşa Konağı satışa çıktı*. Takvim, https://www.takvim.com.tr/yasam/2021/03/17/170-yillik-sadik-pasa-konagi-satisa-cikti, (Ziyaret Tarihi:18 Ağustos 2022).

Tanyeli, U. (2020). Beykoz: Bazı Historiyografik Belirsizlikler ve Araştırma İmkânları. Beykoz 2019 Tebliğler Kitabı (47,54).İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Tarihiçiçekpasajı.com. (t.y). *Çiçek Pasajı Tarihçesi.* http://www.tarihicicekpasaji.com/ tarihce, (Ziyaret Tarihi: 3 Kasım 2022).

Taşbaş, E. (2017). *Halifenin Gölgesine Sığınanlar.* Ankara: Berkan Yayınevi.

Tatlıpınar, E. (2014). *Polonya'dan Dolapdere'ye bir şairin öyküsü.* BBC, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141219_polonya_eyup, (Ziyaret Tarihi: 12 Eylül 2022).

T.C Arnavutköy Kaymakamlığı . (t.y.). *Arnavutköy Tarihi*. http://www.arnavutkoy. gov .tr/arnavutkoy-tarihi, (Ziyaret Tarihi:12 Kasım 2022).

T.C Ataşehir Kaymakamlığı. (t.y). *Tarihçe.* http://www.atasehir.gov.tr/ kaymakamligimi zin-kisa-bir-tarihcesi, (Ziyaret Tarihi:12 Kasım 2022).

T.C Beykoz Kaymakamlığı. (t.y.). *Tarihçe.* http://www.beykoz.gov.tr/tarihcemiz, (Ziyaret Tarihi:12 Ocak 2023).

T.C Çatalca Kaymakamlığı. (t.y). *Çatalca Tarihi*. http://www.catalca.gov.tr/ catalca-tarihi, (Ziyaret Tarihi:12 Ocak 2023).

T.C Eyüpsultan Kaymakamlığı. (t.y). *İlçemizin Tarihi.* http://eyupsultan.gov.tr /ilcemizintarihi, (Ziyaret Tarihi:12 Ocak 2023).

T.C Tuzla Kaymakamlığı. (t.y). *Tuzla Tarihi.* http://www.tuzla.gov.tr/tuzlamizin-tarihcesi, (Ziyaret Tarihi:12 Ocak 2023).

T.C. Avcılar Kaymakamlığı. (t.y). *Avcıların Tarihçesi.* http://avcilar.gov.tr/tarihi, (Ziyaret Tarihi:1 Mart 2023).

T.C. Beylikdüzü Kaymakamlığı. (t.y.). *Tarihçe.* http://www.beylikduzu.gov.tr/ bey lik d uzu-tarihce#:~:text=%E2%80%9CKavakl%C4%B1%E2%80%9D%20ad%C4%B1n%C4%B1n%20%E2%80%9CBeylikd%C3%BCz%C3%BC%E2%80%9D,yap%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1%20%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1ran%20Beylikd%C3%BCz%C3%BC%20ad%C4%B1%20verilmi%C, (Ziyaret Tarihi:1 Kasım 2023).

T.C. Büyükçekmece Belediyesi. (t.y.). *İlçemizin Tarihi*. https://www.bcekmece.bel.tr/ilcemizin-tarihi, (Ziyaret Tarihi:7 Kasım 2023).

T.C. Çatalca Kaymakamlığı. (t.y.). *Çatalca Tarihi.* http://www.catalca.gov.tr/catalca-tarihi#:~:text=%C3%87atalca%201373%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20I.%20Murad,sonra%20son%20kez%20ele%20ge%C3%A7irilmi%C5%9Ftir, (Ziyaret Tarihi:7 Eylül 2023).

T.C. Esenler Kaymakamlığı. (t.y.). *Tarihçe.* http://www.esenler.gov.tr/tarihce, (Ziyaret Tarihi:8 Ağustos 2023).

T.C. Güngören Kaymakamlığı. (t.y.). *Tarihçe*. http://www.gungoren.gov.tr/tarihce, (Ziyaret Tarihi:3 Temmuz 2023).

T.C. Küçükçekmece Kaymakamlığı. (t.y.). *Küçükçekmece Tarihi*. http://www. kuc u kc ekmece.gov.tr/tarihce#:~:text=1981'de%20Avc%C4%B1lar%2C%20Halkal%C4%B1%2C,nden%20ayr%C4%B1larak%20kurulmu%C5%9F%20bir%20il%C3%A7edir , (Ziyaret Tarihi:1 Ağustos 2023).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). *Rakoczi Müzesi Tekirdağ*. https://www. kulturportali.gov.tr/turkiye/tekirdag/gezilecekyer/rakoczi-muzesi,(Ziyaret Tarihi:11 Haziran 2023).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). *Adam Mickiewicz Müzesi - İstanbul.* https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekyer/adam-mickiewicz-muzesi (Ziyaret Tarihi: 18 Aralık 2022).

T.C. Başakşehir Belediyesi. (2021). *Başakşehir her dönem sağlığın merkezi oldu*. https://www.basaksehir.bel.tr/basaksehir-her-donem-sagligin-merkezi-oldu, (Ziyaret Tarihi: 11 Ağustos 2022).

T.C. Çekmeköy Kaymakamlığı. (t.y.). *Çekmeköy Tarihi*. http://www.cekmekoy.gov.tr/cekmekoy-tarihi, (Ziyaret Tarihi:12 Kasım 2022).

T.C. Bayrampaşa Kaymakamlığı. (t.y.). *Tarihçe*. http://www.bayrampasa.gov.tr/tarihce, (Ziyaret Tarihi:7 Nisan 2022).

TDV. (1995). *Elviye-i Selâse* .İstanbul: TDV.

TDV İslâm Ansiklopedisi. (2016-2023). *Livâ*. https://islamansiklopedisi.org.tr/liva (Ziyaret Tarihi:1 Ağustos 2022).

TDV İslâm Ansiklopedisi. (2016-2023). *ŞEHREMANETİ.* https://islamansiklopedisi.org.tr/sehremaneti, (Ziyaret Tarihi:07 Kasım 2022).

Tek, Z. (2021). Mütareke Dönemi Mizah Edebiyatında Haraşo (Beyaz Rus Kadını) İmgesi. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi MUTAD,8(2), 345 - 372.

Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1997). *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Tekinkaya, E. (2015). 19. Yüzyıl Sonu Muhacir Yerleşmeleri: İnegöl/Tahtaköprü Kasabası Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 600397

The American National Red Cross Collection. (1920). *An artistic rest house. The Hotel Chahab at Constantinople which was taken over by the American Red Cross as a rest house for refugees from Russia. It is of wood throughout. Verandas at the front and back are made of elaborate serell work which give . the place a charming artistic effect digital file from original.* https://w ww.loc.g ov/rr/prin t/coll/red-cross-photographs. html #:~:text =The%2 0Ame rican %20 National%20Red%20Cross,later%20became%20its%20official%20name, (Ziyaret Tarihi:23.12.2022).

The Illustrated London News. (1885). *The Online Books Page* https://onlinebooks. library.upenn.edu/webbin/serial?id=illuslondonnews, (Ziyaret Tarihi : 10 Mart 2023).

The Library of Congress. (1919). Their Sidewalk Sink. *American National Red Cross photograph collection.*https://www.loc.gov/it em/89709640/, (Ziyaret Tarihi: 02 Mart 2023).

Thelambert.org. (ty). History. The lambert Journal: https://www.thelambert.org/history (Ziyaret Tarihi:30 Ocak 2022).

Takvim-i Vekayi, No 767, 14 Eylül 1280.

Tilbe, Ö. (2018). Muhacir Gazetesi'ne Göre Rumeli Göçerleri ve Sorunları. *Çeşm-i Cihan : Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları E Dergi, 5,* (1), 123-139.

Timuçin, T. (2004). İstanbul'da Beyaz Ruslar, 1919-1924. Ankara: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Ulusal Komitesi, XIV. Sempozyumu Bildirileri.

Timuçin, T. (2019). White Russians in Istanbul: The plight of the Russian emigres during the years 1919-1924. Ankara: ODTÜ.

Topaktaş Üstüner, H. (2020). Osmanlı İstanbul'unda Bir Leh Köyü: Polonezköy (Adampol). Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Toprak, Z. (1992). İstanbulluya Rusya'nın Armağanları: Haraşolar. *İstanbul Dergisi*,(1) 72-79.

Toprak, Z. (2018). İstanbul'da Deniz Sefası Deniz Hamamından Plaja Nostalji. Sergi Kataloğu.

Topuz, E. (2018). Siyasetin Üreticisi ve İktisadi Gelirin Tüketicisi, Payitaht İstanbul'a Göçün Men'i (1742-1842). *Tarih Okulu Dergisi, 11,* (37),291-315.

Toros, T. (1983). *Geçmişte Türkiye Polonya İlişkileri*, İstanbul: Perka AŞ.

Torun, S. (2016). Türkiye Hilal-İ Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-Üs-Sanâ'sı 1920 Raporu. *Lokman Hekim Dergisi, 6*(2), 81-93.

Troyansky, V. (2018). *Imperial Refuge: Resettlement Of Muslims From Russia In The Ottoman Empire.* California: Stanford University.

Tunçbilek, Y. (2022). *Vercihan Ziflioğlu ile Beyaz Ruslar üzerine söyleşi*. ajanskafkas, https://ajanskafkas.com/soylesi/vercihan-ziflioglu-ile-beyaz-ruslar-uzerine-soylesi/ (Ziyaret Tarihi:09 Ağustos 2022).

Turan A. (2014). *Alliance Israelite Universelle Okulları*. tasistanbul, https://tasistanbul.blogspot.com/2014/11/alliance-israelite-universelle-okullari.html,(Ziyaret Tarihi:06 Haziran 2022).

Turan, M. (2014). Avrupa Devletlerinin Osmanlı Politikaları ve 1821 Yunan İsyanı. Karataş M., Yıldız H., Bozan O. (Eds.).*Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu* içinde (339-347). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Basımevi.

Tümer Erdem, Y. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tümtaş, M. S., Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,21*,(4), 1347-1359.

Türker, O. (2016). *Pera'dan Beyoğlu'na* . İstanbul: Sel Yayıncılık.

Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü. (2015). *Patenta.* https://www .hssgm.gov.tr/LimanlarimizdaGemiSaglikIslemleri, (Ziyaret Tarihi: 12 Kasım 2022).

Türkmenoğlu, B. (2020). Göçün İzleri: Ege Bölgesindeki Nüfus Mübadelesinin Üç Mekânsal Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İzmir, 630915 .

Uçar, A. (2010). *İstanbul'un Sokak İsimleri Tarihi.* İstanbul: Us Medya Kültür Yayınları.

Uludağ, O. Ş. (1938). Son Kapitülasyonlardan biri Karantina. *Belleten,II,*(7), 445-458.

Umraniye.gov. (t.y). *Ümraniye'nin Tarihi.* http://www.umraniye.gov.tr/umraniyenin-tarihi (Ziyaret Tarihi:7 Mayıs 2023).

Usakov, A. (1994). *Gallipoli*. Die weisse Armee in den Lagern.

uskudarbelediyesi. (t.y). *Restorasyonu tamamlanan ecdat yadigârı burhaniye camii yeniden ibadete açıldı.* https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/news/restorasyonu-tamamlanan-ecdat-yadigri-burhani/1901, (Ziyaret Tarihi: 2 Şubat 2023).

uskudarbelediyesi. (t.y.). *Burhaniye Camii (II Abdülhamit Camii)*. https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/camiler/8/burhaniye-camii-ii-abdulhamit-camii/42 (Ziyaret Tarihi:15.10.2022)

Uturgauri, S. (2015). *Boğaz'daki Beyaz Ruslar 1919-1929*. (U. Büke, Çev.) İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Ünal, F. (2018). Osmanlı İstanbul'unda Bir Rus Misyoner Hastanesi: Pangaltı Nikolayev Hastanesi. *MUTAD, V,* (11): 235-258

Ünver, S. (1950). Edirnekapıdaki ilk Gureba Hastanesi. *Dirim Aylık Tıp Dergisi*, (25)95-103.

Üsdiken, B. (1991). Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar Üzerine. *Tarih ve Toplum*,(2) ,59-61.

Üstün, C. (2021). Mimarlıkte yerden bağımsızlaşmak: Göçebeliği kavramsallaştırmak. Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi,Lisanüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul 670662 .

Üstüner Topaktaş, H. (2021). *Polonezköy 180 yıllık Mazi*. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Vakar, N. P. (1949). The Name "White Russia". American Slavic and East European Review 8(3), 201-213. doi:https://doi.org/10.2307/2491965

Vakit. (1920, Teşrin-i Sani 29). Ruslar nerelerde tahtir edecek? Vakit.

Vakit. (20 Muharrem 1295). Nr.810.

Vardar, D. (2007). İstanbul'un 1918 - 1923 Yılları Arası İtilaf Kuvvetlerince İşgalinin Sosyolojik Açıdan Türkiye'nin Yakın Tarihindeki Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 214192.

Varlık, N. (2015). İstanbul'da Veba Salgınları. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* ,(21),146-151.

Vasylyev, K. K. (2005). Refugee Physicians From the Russian State in Turkey (1919-1923)'. 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 1-6 Eylül 2002, Ankara.

Walker., J. &. (1829). Londra: Baldwin & Cradock, 47 Paternoster Row. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SDUK_-_Turkey_II._Containing_the_Northern_Part_of_Greece.jpg (Ziyaret Tarihi:17 Kasım 2022).

Wells, H. G. (1921). Russia in the shadows. New York,: George H. Doran Company.

Yanarocak, S. (2008, 12 24). Diaspora Yahudileri / Aşkenaz Diasporası / Polonya Yahudileri -1. Şalom Gazetesi: https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/68679/diaspora-yahudileri-askenaz-diasporasi-polonya-yahudileri-1 (Ziyaret Tarihi: 12 Nisan 2022).

Yaşayanlar, İ. (2015). Sinop, Samsun Ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı Ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914). Doktora Tezi,Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 427432 .

Yavuz, E. (2022). *Trakyalı Yahudi Mülteciler İstanbul'da.* Avlaremoz, https://www.avlaremoz.com/2022/03/25/trakyali-yahudi-multeciler-istanbulda-emre-yavuz/, (Ziyaret Tarihi:17 Aralık 2022).

Yerasimos, S. (1996). *Çöküş Yıllarında Bir Başkent İstanbul.* İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi.

Yeşilyurt, M. B., Can, R. (t.y.). *Hilal-İ Ahmer Sanat Faaliyetleri*. Kızılay Tarihi Belge ve Arşiv Müdürlüğü, http://kizilaytarih.org/dosya011.html, (Ziyaret Tarihi:17 Haziran 2022).

Yiğit, D. İ. (2019). İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923). Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 578257

Yiğit, İ. (2019). Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Musiki Yargısı. *Etnomüzikoloji Dergisi*, (2), 2177-244.

Yıldırım, F. N. (2019). Göç olgusu ve göçmen konutları. Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi,Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 536388.

Yıldırım, H. (2020). *Mütakere Döneminde Göç ve İskan 1918-1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, M. A. (2020). Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocukların Eğitimine Genel Bir Bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,*30*,(2), 459-474.

Yıldırım, N. (1996). *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi.* İstanbul: Darülaceze Vakfı.

Yıldırım, N. (2021). *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Yıldız, S. (2019). Bayrampaşa'da yaşayan Balkan göçmenlerinin sosyal uyumu ve kente katılımlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 560687 .

Yılgür, E. (2015). Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent Yoksulluğu: Balmumcu Çiftliği Örneği. *Toplum ve Bilim*,(134), 119-155.

Yılgür, E. (2019). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Teneke Mahalleler: Kumkapı-Kadırga ve Nişantaşı-Taşocağı Örnekleri. *Açık Alan*,*1*,(0), 90-114.

Yovanoviç, M. (2005). Russkaya Emigratsiya na Balkanah 1920-1940. M.: Biblioteka-fond Russkoe zarubezhe, Russkiy Put.

Yüksel, E., Yüksel, A. (2017). *Haydarpaşa Dikimevi Sanat Tarihi Raporu*, Işık Proje, 02. https://www.academia.edu/77350098/HAYDARPA%C5%9EA_MUHAC%C4%B0R_M%C4%B0SAF%C4%B0RHANES%C4%B0_VE_D%C4%B0K%C4%B0MEV%C4%B0_Sanat_Tarihi_Raporu,(Ziyaret Tarihi: 8 Ağustos 2023).

Ziflioğlu, V. (2019). *Beni Unutma Rusyam.* Ankara: Kuzey Işığı Yayınları.

Ziolkowski, P. (1989). Adampol-Polonezkeuy Colonie Polonaise en Asie-Mineure Notes Historiques. İstanbul: Publie par les Editions Isıs Press.

Ziolkowski, P. (1922). Adampol-Polonezkeuy Colonie Polonaise en Asie-Mineure Notes Historiques. İstanbul, Beylerbeyi: Publie par les Editions Isıs.

Zubrzycki, J. (2011). Emigration From Poland İn The Nineteenth And Twentieth Centuries. *Population Studies, 6 ,* (3), 248-272.

EKLER

Ek-A Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Künye Bilgileri

A. DVN. : Sadaret, Divan Kalemi Evrakı

- A. DVN., Dosya:156, Gömlek:59

A. MKT. UM: Sadaret, Umum Vilayet Evrakı

- A. MKT.UM., Dosya:501, Gömlek:34
- A. MKT.UM., Dosya:791, Gömlek:49
- A. MKT.UM., Dosya:791, Gömlek:67
- A. MKT.UM., Dosya: 800, Gömlek:38
- A. MKT.UM, Dosya:574, Gömlek:32

A. MKT. MVL: Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı

- A. MKT.MVL., Dosya:134, Gömlek:21
- A. MKT.MVL., Dosya:138, Gömlek:41

A.MKT.MHM : Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı

- A. MKT. MHM., Dosya:188, Gömlek:12
- A. MKT. MHM., Dosya:307, Gömlek:82
- A. MKT. MHM., Dosya:304, Gömlek:77
- A. MKT. MHM., Dosya:193, Gömlek:6
- A. MKT. MHM., Dosya:189, Gömlek:87
- A. MKT. MHM., Dosya:529, Gömlek: 14
- A. MKT. MHM., Dosya:503, Gömlek:24
- A. MKT. MHM., Dosya:177, Gömlek:66
- A. MKT. MHM., Dosya:161, Gömlek:84
- A. MKT. MHM., Dosya:528, Gömlek:22
- A. MKT. MHM., Dosya:483, Gömlek:27
- A. MKT. MHM, Dosya:628, Gömlek:40

A. MKT.NZD : Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı

- A. MKT. NZD., Dosya:300, Gömlek:98.
- A. MKT. NZD., Dosya:313, Gömlek:29
- A. MKT. NZD., Dosya:320, Gömlek:53
- A. MKT. NZD., Dosya:320, Gömlek:64
- A. MKT. NZD., Dosya:334, Gömlek:20
- A. MKT. NZD., Dosya:296, Gömlek:49
- A. MKT. NZD., Dosya:50, Gömlek:23
- A. MKT. NZD. Dosya:436, Gömlek:89
- A. MKT. NZD., Dosya:330, Gömlek:4
- A. MKT. NZD., Dosya:322, Gömlek:14
- A. MKT. NZD., Dosya: 350, Gömlek:46

A.MKT.MHM : Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı

- A. MKT.MHM., Dosya:302, Gömlek:45.

BEO: Bab-ı Ali Evrak Odası

- BEO, Dosya:4165,Gömlek: 312314
- BEO, Dosya:2003,Gömlek:150224
- BEO, Dosya:4122,Gömlek:309116
- BEO. Dosya:4132,Gömlek:309864
- BEO, Dosya:4678,Gömlek:350791
- BEO, Dosya:4111,Gömlek:308307
- BEO, Dosya:44, Gömlek:3276
- BEO, Dosya:3305, Gömlek:247828
- BEO, Dosya:3703, Gömlek:277690
- BEO, Dosya:277, Gömlek:20745
- BEO, Dosya:825, Gömlek: 61854
- BEO, Dosya:248, Gömlek:18549
- BEO, Dosya:220, Gömlek:16500
- BEO, Dosya:562, Gömlek:42124
- BEO, Dosya:605, Gömlek:45337
- BEO, Dosya:500, Gömlek:37489
- BEO, Dosya:500, Gömlek:37489
- BEO, Dosya:1238,Gömlek:92793
- BEO, Dosya:509, Gömlek:38104
- BEO, Dosya:2391,Gömlek:179301
- BEO, Dosya:3530,Gömlek: 264749
- BEO, Dosya:2481,Gömlek:186021
- BEO, Dosya:2883,Gömlek: 216215
- BEO, Dosya:756, Gömlek:56657
- BEO, Dosya :3366,Gömlek: 252400
- BEO, Dosya: 389, Gömlek: 29135

C.DH : Cevdet Dahiliye

- C. DH., Dosya:71, Gömlek: 3542
- C. DH., Dosya:128, Gömlek:6364

DH.MKT :Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

- DH.MKT., Dosya:2187, Gömlek: 81
- DH.MKT, Dosya:1325, Gömlek: 23
- DH.MKT., Dosya:1901, Gömlek: 46
- DH.MKT., Dosya:1333, Gömlek:39
- DH.MKT., Dosya:2677, Gömlek:5
- DH.MKT., Dosya:245, Gömlek:22
- DH.MKT., Dosya:923, Gömlek: 52
- DH.MKT., Dosya:994, Gömlek: 60

- DH.MKT., Dosya:1326, Gömlek: 54
- DH.MKT., Dosya:2344, Gömlek:80
- DH.MKT., Dosya:302, Gömlek:11
- DH.MKT., Dosya:1876, Gömlek:81
- DH.MKT., Dosya:1373, Gömlek:20
- DH.MKT., Dosya:1734, Gömlek:49
- DH.MKT., Dosya:1556, Gömlek:21
- DH.MKT., Dosya:1682, Gömlek:48
- DH.MKT., Dosya:1687, Gömlek:40
- DH.MKT., Dosya:1814, Gömlek:147
- DH.MKT., Dosya:182, Gömlek:115
- DH.MKT. Dosya:2095, Gömlek:67
- DH.MKT., Dosya:2617, Gömlek:64
- DH.MKT., Dosya:1747, Gömlek 103
- DH.MKT., Dosya:1766, Gömlek:42
- DH.MKT., Dosya:1584, Gömlek:103
- DH.MKT., Dosya:1762, Gömlek:66
- DH.MKT., Dosya:1755, Gömlek:101
- DH.MKT., Dosya:1764, Gömlek:90
- DH.MKT., Dosya:1925, Gömlek:124
- DH.MKT., Dosya:2351, Gömlek:131
- DH.MKT., Dosya:671, Gömlek:65
- DH.MKT., Dosya:245, Gömlek:22
- DH.MKT., Dosya:1291, Gömlek:16
- DH.MKT., Dosya:2827, Gömlek:50
- DH.MKT., Dosya: 1351,Gömlek: 73
- DH.MKT., Dosya:1367, Gömlek:69
- DH.MKT., Dosya:1340, Gömlek:23
- DH.MKT., Dosya:30, Gömlek:11
- DH.MKT., Dosya:1902, Gömlek:57
- DH.MKT., Dosya:1283, Gömlek:51
- DH.MKT., Dosya:2265, Gömlek:97
- DH.MKT., Dosya:1171, Gömlek:48
- DH.MKT., Dosya:1726, Gömlek:62
- DH.MKT., Dosya:282, Gömlek:18
- DH.MKT., Dosya:2341, Gömlek:101
- DH.MKT., Dosya:1485, Gömlek:1
- DH.MKT., Dosya:458, Gömlek:6
- DH.MKT., Dosya:1728, Gömlek:27
- DH.MKT., Dosya:1553, Gömlek:1
- DH.MKT., Dosya:373, Gömlek:63
- DH.MKT., Dosya:691, Gömlek:63
- DH.MKT., Dosya:1470, Gömlek:69
- DH.MKT., Dosya:1152, Gömlek: 22
- DH.MKT., Dosya:1289, Gömlek:13

- DH.MKT., Dosya:2771, Gömlek:136
- DH.MKT., Dosya:1976, Gömlek:18
- DH.MKT., Dosya: 1152, Gömlek:79
- DH.MKT., Dosya:1611, Gömlek:83
- DH.MKT., Dosya:1613, Gömlek:39
- DH.MKT., Dosya:1614, Gömlek:49
- DH.MKT., Dosya:1616, Gömlek:143
- DH.MKT., Dosya:29, Gömlek:32
- DH.MKT., Dosya:132, Gömlek:14
- DH.MKT., Dosya: 1619, Gömlek: 47
- DH.MKT., Dosya:820, Gömlek:58
- DH.MKT., Dosya:2009, Gömlek:92
- DH.MKT., Dosya:320, Gömlek:7
- DH.MKT., Dosya:903, Gömlek:48
- DH.MKT, Dosya:1749, Gömlek: 28
- DH.MKT., Dosya:772, Gömlek:40
- DH.MKT., Dosya:1976, Gömlek:18
- DH.MKT., Dosya: 1472, Gömlek:68
- DH.MKT., Dosya:1639, Gömlek: 54

DH.İD: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

- DH.İD., Dosya:165, Gömlek:14
- DH.İD., Dosya:63, Gömlek: 45
- DH.İD., Dosya:149, Gömlek:13
- DH.İD., Dosya:120, Gömlek:4
- DH.İD., Dosya:120, Gömlek:4

DH.ŞFR: Dahiliye, Şifre Kalemi

- DH.ŞFR., Dosya:430,Gömlek:65
- DH.ŞFR., Dosya:63, Gömlek:270
- DH.ŞFR., Dosya:41, Gömlek:221
- DH.ŞFR., Dosya:42, Gömlek:26
- DH.ŞFR, Dosya:107,Gömlek:46
- DH.ŞFR., Dosya:626,Gömlek:126

DH.H : Dahiliye, Hukuk Kalemi

- DH.H., Dosya: 64, Gömlek: 56
- DH.H., Dosya:3, Gömlek:74

DH. HMŞ: Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği

- DH.HMŞ., Dosya:3, Gömlek:3

DH. KMS : Dahiliye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

- DH.KMS., Dosya:63, Gömlek:67

DH. SN. THR :Dahiliye, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Tahrirat Kalemi

- DH.SN.THR., Dosya:24, Gömlek:4
- DH.SN.THR., Dosya:14, Gömlek:97

DH. UMVM: Dahiliye, Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü

- DH.UMVM., Dosya: 77, Gömlek: 38
- DH.UMVM, Dosya:96, Gömlek:29
- DH.UMVM, Dosya:132, Gömlek:43
- DH.UMVM, Dosya:97, Gömlek:19

DH. İ. UM: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

- DH.İ.UM., Dosya: 19, Gömlek: 1
- DH.İ.UM, Dosya: 22 Gömlek:87
- DH.İ.UM, Dosya:7, Gömlek:1
- DH.İ.UM, Dosya:20, Gömlek:14

DH.İ.UM.EK : Dahiliye, İdare-i Umumiye Ekleri

- DH.İ.UM.EK. Dosya: 95, Gömlek:82, 93, 107 ve 130,
- DH.İ.UM.EK, Dosya:5, Gömlek:37-131

DH.MUİ: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

- DH.MUİ., Dosya:32, Gömlek:24
- DH.MUİ., Dosya:23, Gömlek18

DH.MB.HPS.M : Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti

- DH.MB.HPS.M., Dosya:53, Gömlek:3
- DH.MB.HPS.M., Dosya:48, Gömlek:54

DH.EUM.MH: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi

- DH.EUM.MH., Dosya:110, Gömlek:67

DH.EUM.AYŞ: Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Belgeleri

- DH.EUM.AYŞ., Dosya:50, Gömlek:26
- DH.EUM.AYŞ., Dosya: 39, Gömlek: 62.
- DH.EUM.AYŞ., Dosya:52, Gömlek:46

- DH.EUM.AYŞ, Dosya:53, Gömlek:13.

EV.d: Evkaf Defterleri

- EV.d., Dosya: 17109, 17125, 17127, 17324, 17613, 17613.

HH.İ: Hazine-i Hassa İradeler

- HH.İ., Dosya:227, Gömlek: 5
- HH.İ., Dosya:58, Gömlek:48
- HH.İ., Dosya:239, Gömlek:82
- HH.İ., Dosya:142, Gömlek:6
- HH.İ., Dosya:158, Gömlek:60
- HH.İ., Dosya:135, Gömlek:27
- HH.İ., Dosya:86, Gömlek:90

HR.İM :Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı

- HR.İM., Dosya:46, Gömlek:49
- HR.İM., Dosya: 21, Gömlek:100
- HR.İM, Dosya:71, Gömlek: 19
- HR.İM., Dosya:195, Gömlek:38

İ.HR: İrade Hariciye

- İ.HR., Dosya No:149, Gömlek: No:7832

HR.İD: Hariciye Nezareti İdare Belgeleri

- HR.İD. Dosya:2055, Gömlek:52
- HR.İD., Dosya :6 , Gömlek:15
- HR.İD., Dosya: 6, Gömlek:24
- HR.İD., Dosya:10, Gömlek:22
- HR.İD., Dosya:3, Gömlek:55
- HR.İD., Dosya:2, Gömlek:17

HR.MKT: Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi

- HR.MKT., Dosya:268, Gömlek:42
- HR.MKT., Dosya:347, Gömlek:16
- HR.MKT., Dosya 521, Gömlek 36
- HR.MKT., Dosya 90, Gömlek 6
- HR.MKT, Dosya:229, Gömlek:28
- HR.MKT., Dosya 521, Gömlek: 36

HR.TH: Hariciye Nezareti, Tahrirat

- HR.TH., Dosya:112, Gömlek:43
- HR.TH. ., Dosya:114, Gömlek:34
- HR.TH. ., Dosya:123, Gömlek:56
- HR.TH. ., Dosya: 59, Gömlek:42
- HR.TH., Dosya:141, Gömlek:16

- HR.TH., Dosya :5, Gömlek: 52

HR.TO. : Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeler

- HR.TO., Dosya: 464, Gömlek:50

HR.UHM: Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdiriyeti

- HR.UHM., Dosya:193, Gömlek:14
- HR.UHM., Dosya:279, Gömlek:46
- HR.UHM., Dosya:379, Gömlek:11

HR.SFR.04: Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti

- HR.SFR.04., Dosya:386, Gömlek:8
- HR.SFR.04., Dosya:474, Gömlek:15

HR.MHC.02: Hariciye Nezareti, Romanya Muhacirin Evrakı

- HR.MHC.02., Dosya:20, Gömlek:23

HR.SYS: Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi

- HR.SYS., Dosya: 2073, Gömlek:3
- HR.SYS., Dosya: 2471, Gömlek :86
- HR.SYS., Dosya: 2223, Gömlek:44

HH.d: Hazine-i Hâssa Nezâreti Defterleri

- HH.d., Dosya: 24590
- HH.d., Dosya:20174

İ.ML: İrade Maliye

- İ.ML., Dosya:38, Gömlek:52

İ.MVL : İrâde - Meclis-i Vâlâ

- İ.MVL., Dosya:27, Gömlek: 458

İ.HR: İrâde - Hariciye

- İ.HR., Dosya: 149, Gömlek: 7832

İ.MMS: İrade Meclis-i Mahsus

- İ.MMS., Dosya:133, Gömlek: 5690

İ. MTZ. GR : Girid İrâdeleri

- İ. MTZ. GR., Dosya:33, Gömlek:1366

İ. . DH: İrade Dahiliye

- İ.DH., Dosya:765, Gömlek: 62320
- İ.DH., Dosya:755 , Gömlek: 61649
- İ.DH., Dosya: 1310, Gömlek: 25

- İ.DH., Dosya:853, Gömlek: 68406
- İ.DH., Dosya:898, Gömlek: 71407

İ.EV: İrade Evkaf

- İ.EV., Dosya:35, Gömlek:8
- İ.EV., Dosya:3, Gömlek: 20
- İ.EV., Dosya: 9, Gömlek:2

İ.HUS : İrade Hususi.

- İ.HUS., Dosya:70, Gömlek:3
- İ.HUS., Dosya:90, Gömlek:93

İ.ŞE: İrade Şehremânetianti

- İ.ŞE., Dosya:21, Gömlek:11

MB.İ.: Maarif İbtidai

- MB.İ., Dosya:88, Gömlek:2
- MB.İ., Dosya:127, Gömlek:180
- MB.İ., Dosya:179, Gömlek:29
- MB.İ., Dosya:6, Gömlek:13
- MB.İ., Dosya:16, Gömlek:65

MF.MKT: Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi

- MF.MKT., Dosya: 151 Gömlek: 42
- MF.MKT., Dosya:53, Gömlek:101
- MF.MKT, Dosya:181, Gömlek: 66
- MF.MKT., Dosya:56, Gömlek:18
- MF.MKT., Dosya:56, Gömlek:146
- MF.MKT., Dosya:62, Gömlek:2
- MF.MKT., Dosya:53, Gömlek:135
- MF.MKT., Dosya:63, Gömlek:134
- MF.MKT., Dosya:61, Gömlek:158
- MF.MKT., Dosya:57, Gömlek:118
- MF.MKT., Dosya:65, Gömlek:44
- MF.MKT., Dosya:62, Gömlek:146
- MF.MKT., Dosya:53, Gömlek:135
- MF.MKT. Dosya:848, Gömlek:31
- MF.MKT., Dosya:56, Gömlek:79
- MF.MKT., Dosya:239, Gömlek:6
- MF.MKT., Dosya:87, Gömlek:114
- MF.MKT., Dosya:687, Gömlek:61
- MF.MKT., Dosya:576, Gömlek:4
- MF.MKT., Dosya:86, Gömlek:100
- MF.MKT., Dosya:848, Gömlek:31

- MF.MKT., Dosya:290, Gömlek:17

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları

- MV., Dosya:76, Gömlek:24
- MV., Dosya:203, Gömlek:52
- MV., Dosya:203, Gömlek:54
- MV., Dosya:224, Gömlek:139
- MV., Dosya:236, Gömlek:105
- MV., Dosya:36, Gömlek:35
- MV., Dosya:81, Gömlek:91
- MV., Dosya:117, Gömlek:33
- MV. Dosya:198, Gömlek:18
- MV., Dosya:14, Gömlek:18
- MV., Dosya:232, Gömlek:104

MVL: Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı

- MVL, Dosya:860, Gömlek:21
- MVL, Dosya:874, Gömlek:66
- MVL, Dosya:883, Gömlek:25
- MVL, Dosya:469, Gömlek:98
- MVL, Dosya:488, Gömlek:76
- MVL, Dosya:1015,Gömlek:51
- MVL, Dosya997, Gömlek:7
- MVL, Dosya:1043,Gömlek: 34, Sıra:2

ML.EEM : Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti

- ML.EEM., Dosya:755, Gömlek: 50
- ML.EEM., Dosya:1368,Gömlek:12
- ML.EEM., Dosya:751, Gömlek:53
- ML.EEM., Dosya:1352,Gömlek:10
- ML.EEM., Dosya:53, Gömlek:46
- ML.EEM., Dosya: 2, Gömlek:2

MKT. NZD :Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı

- MKT. NZD., Dosya:320, Gömlek:97
- MKT. NZD., Dosya:321, Gömlek:85
- MKT. NZD., Dosya:334, Gömlek:20
- MKT. NZD., Dosya: 350, Gömlek:46
- MKT. NZD., Dosya:342, Gömlek:91

MF.İBT : Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi

- MF.İBT., Dosya:12, Gömlek:35
- MF.İBT., Dosya: 12, Gömlek:55
- MF.İBT., Dosya:14, Gömlek:108

- MF.İBT., Dosya:13, Gömlek:64
- MF.İBT., Dosya:14, Gömlek:96
- MF.İBT., Dosya:12, Gömlek:104
- MF.İBT., Dosya:12, Gömlek:100
- MF.İBT., Dosya18, Gömlek:78
- MF.İBT., Dosya:19, Gömlek:95
- MF.İBT., Dosya:267, Gömlek:92
- MF.İBT., Dosya:280, Gömlek: 54
- MF.İBT., Dosya:416, Gömlek:70
- MF.İBT., Dosya:267, Gömlek:92
- MF.İBT., Dosya:264, Gömlek:84

PLK.p: Plan, Proje ve Krokiler

- PLK.p., Dosya: 443
- PLK.p., Dosya: 630
- PLK.p., Dosya: 187

ŞD: Şûra-yı Devlet Evrakı.

- ŞD., Dosya:686, Gömlek:17
- ŞD., Dosya:203, Gömlek:29
- ŞD., Dosya:750, Gömlek:14
- ŞD., Dosya:3031, Gömlek:42
- ŞD., Dosya:203, Gömlek:29
- ŞD., Dosya:3004, Gömlek:34
- ŞD., Dosya:124, Gömlek: 77
- ŞD., Dosya:2628, Gömlek: 3
- ŞD., Dosya:194, Gömlek:104
- ŞD., Dosya:285, Gömlek:30
- ŞD., Dosya:3118, Gömlek:2
- ŞD., Dosya:2458, Gömlek: 10
- ŞD., Dosya:2574, Gömlek: 27
- ŞD., Dosya:2574, Gömlek: 41
- ŞD., Dosya:817, Gömlek: 8
- ŞD., Dosya:2584, Gömlek: 18
- ŞD., Dosya:162, Gömlek: 11
- ŞD., Dosya:25, Gömlek:42
- ŞD, Dosya:1279, Gömlek:2
- ŞD., Dosya:2662, Gömlek: 57

TS.MA.e: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak

- TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:31
- TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:34
- TS.MA.e, Dosya:253, Gömlek:26

- TS.MA.e, Dosya:1059, Gömlek:11
- TS.MA.e, Dosya:629, Gömlek:127
- TS.MA.e, Dosya:629, Gömlek:152
- TS.MA.e, Dosya:1426, Gömlek:20
- TS.MA.e, Dosya:1186, Gömlek:24
- TS.MA.e, Dosya:1164, Gömlek:34

YB: Yabancı Arşivler

- YB.021, Dosya:56, Gömlek:3

Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

- Y.MTV., Dosya:10, Gömlek:4
- Y.MTV., Dosya:91, Gömlek:25

Y.PRK.AZJ : Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

- Y.PRK.AZJ., Dosya:5, Gömlek:3
- Y.PRK.AZJ., Dosya:42, Gömlek:100
- Y.PRK.AZJ., Dosya: 3, Gömlek:38
- Y.PRK.AZJ., Dosya:47, Gömlek:49

Y.A.HUS :Yıldız Sadaret Hususi Evrakı.

- Y.A.HUS, Dosya: 159, Gömlek: 33
- Y.A.HUS, Dosya:163, Gömlek: 77
- Y.A.HUS., Dosya:169, Gömlek:30
- Y.A.HUS, Dosya:176, Gömlek: 32

Y.MTV : Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

- Y.MTV., Dosya:3, Gömlek:103
- Y.MTV., Dosya:7, Gömlek:64
- Y.MTV., Dosya:308, Gömlek:75
- Y.MTV., Dosya:283, Gömlek:20
- Y.MTV., Dosya:3, Gömlek:103
- Y.MTV., Dosya:3, Gömlek:103
- Y.MTV., Dosya:11, Gömlek:77
- Y.MTV., Dosya: 27, Gömlek:89
- Y.MTV. Dosya:119, Gömlek:131

Y.A.RES : Yıldız Resmi Maruzat

- Y.A.RES., Dosya:14, Gömlek:38
- Y.A.RES., Dosya:1, Gömlek:56
- Y.A.RES., Dosya: 30, Gömlek: 55
- Y.A.RES., Dosya:88, Gömlek:25

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

- Y.PRK.ASK., Dosya:87, Gömlek:32

Y. PRK. HH: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa

- Y.PRK.HH. ., Dosya:37, Gömlek:8
- Y.PRK.HH., Dosya:33, Gömlek:17

Y. PRK.ZB : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı.

- Y.PRK.ZB., Dosya:10, Gömlek:21
- Y.PRK.ZB., Dosya:8, Gömlek:103
- Y.PRK.ZB., Dosya:27, Gömlek:39

Y.PRK.KOM: Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Marûzâtı

- Y.PRK.KOM., Dosya:1, Gömlek:84
- Y.PRK.KOM., Dosya:4, Gömlek:6
- Y.PRK.KOM., Dosya:1, Gömlek:17
- Y.PRK.KOM. Dosya:3, Gömlek:68
- Y.PRK.KOM, Dosya: 4, Gömlek:8
- Y.PRK.KOM., Dosya:1, Gömlek:4

ZB: Zabtiye Nezareti Evrakı.

- ZB., Dosya:610, Gömlek:83
- ZB., Dosya:393, Gömlek:89
- ZB., Dosya:327, Gömlek:12
- ZB., Dosya:3, Gömlek:3
- ZB., Dosya:470, Gömlek: 63
- ZB, Dosya:5, Gömlek:73
- ZB., Dosya:319, Gömlek:28
- ZB., Dosya:475, Gömlek No:3

CA: Cumhuriyet Arşivi

- CA, 272-0-0-12, Dosya:37, Gömlek:23, Sıra:8
- CA, 180-9-0-0, Dosya:89, Gömlek:429, Sıra:2
- CA, 272-0-0-11, Dosya:15, Gömlek:60, Sıra:8
- CA, 272-0-0-74, Dosya:71, Gömlek:3, Sıra:4
- CA, 272-0-0-12, Dosya:38, Gömlek:24, Sıra:14
- CA, 30-10-0-0, Dosya:189,Gömlek:295, Sıra:2
- CA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:86, Sıra:23
- CA, 272-0-0-12, Dosya:45, Gömlek:78, Sıra:18
- CA, 180-9-0-0, Dosya:61, Gömlek:302, Sıra:53
- CA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:86, Sıra:24
- CA, 272-0-0-11, Dosya:19, Gömlek:93, Sıra:4
- CA, 272-0-0-11, Dosya:18, Gömlek:84, Sıra:14
- CA, 272-0-0-11, Dosya:16, Gömlek:65, Sıra:6
- CA, 272-0-0-11, Dosya:20, Gömlek:98, Sıra:2

- CA, 30-18-1-2, Dosya:38, Gömlek:52, Sıra:17
- CA, 30-18-1-2, Dosya: 65, Gömlek:45, Sıra:8

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

- Fon:534, Dosya: 37681, Gömlek: 151492, Sıra:22
- Fon:534, Dosya: 37681, Gömlek: 151493, Sıra:1-2 ve 3.

Ek-B Niezapolminajki Polskie- Ludwika Groppler Bestesi

Ek-C Adampol Harita

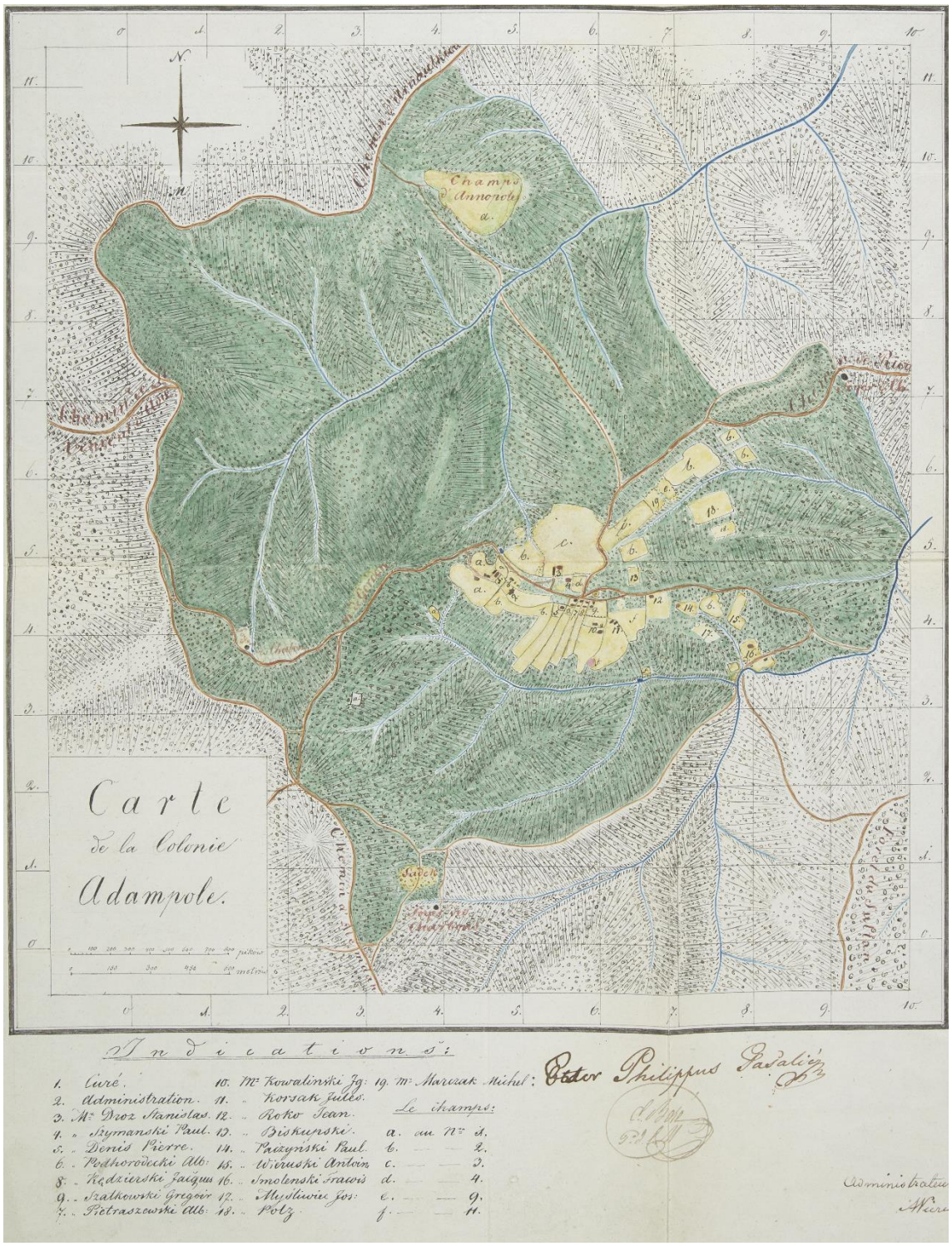

Ek- D Adampol'e Karakol İnşası

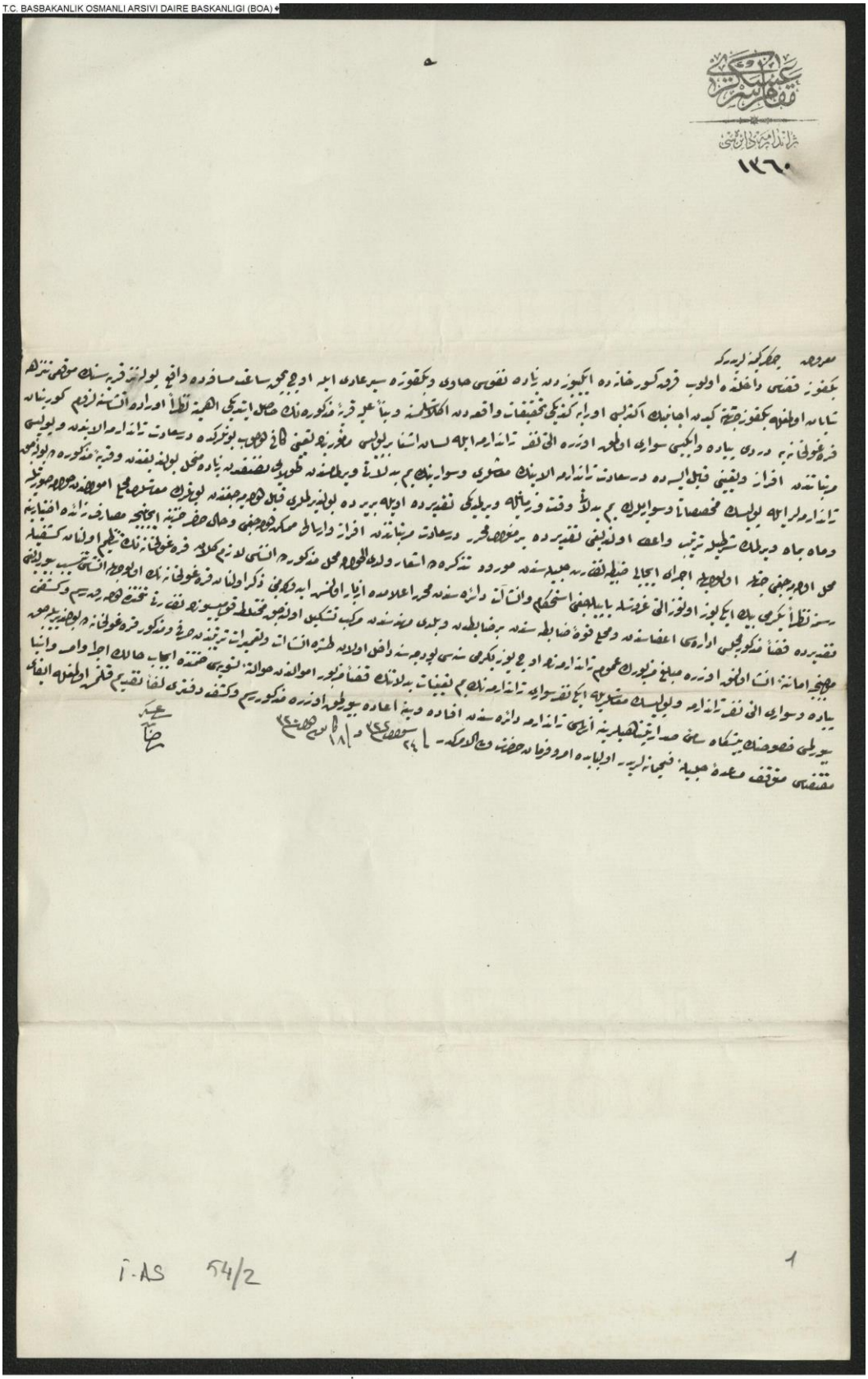

İ.AS.00054.00002.001

Ek-E Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul Büyükelçisi Tarafından Osmanlı İdaresine Yazılmış Mektup

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

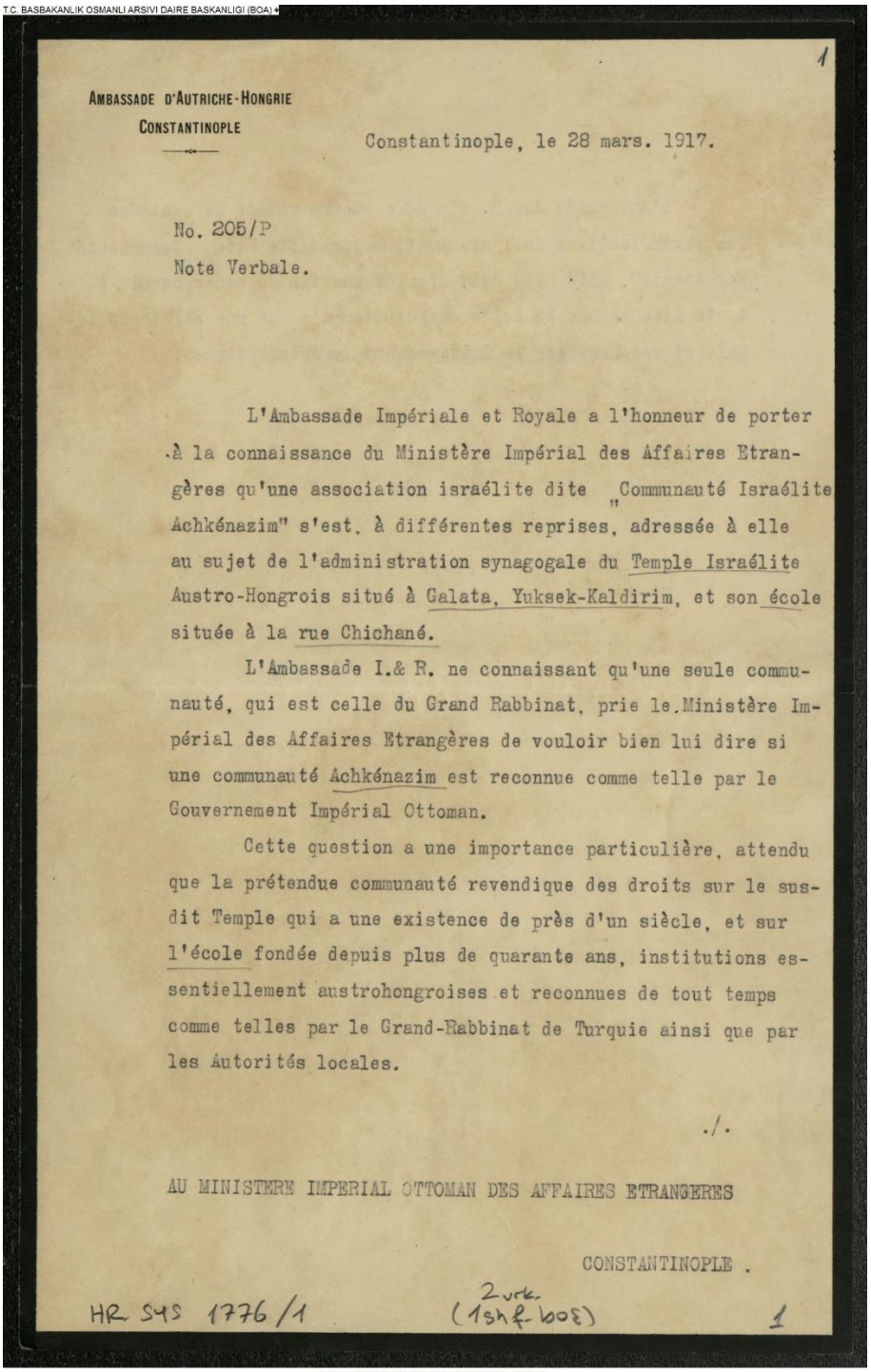

1

AMBASSADE D'AUTRICHE-HONGRIE
CONSTANTINOPLE

Constantinople, le 28 mars. 1917.

No. 205/P
Note Verbale.

L'Ambassade Impériale et Royale a l'honneur de porter à la connaissance du Ministère Impérial des Affaires Etrangères qu'une association israélite dite „Communauté Israélite Achkénazim" s'est, à différentes reprises, adressée à elle au sujet de l'administration synagogale du Temple Israélite Austro-Hongrois situé à Galata, Yuksek-Kaldirim, et son école située à la rue Chichané.

L'Ambassade I.& R. ne connaissant qu'une seule communauté, qui est celle du Grand Rabbinat, prie le Ministère Impérial des Affaires Etrangères de vouloir bien lui dire si une communauté Achkénazim est reconnue comme telle par le Gouvernement Impérial Ottoman.

Cette question a une importance particulière, attendu que la prétendue communauté revendique des droits sur le susdit Temple qui a une existence de près d'un siècle, et sur l'école fondée depuis plus de quarante ans, institutions essentiellement austrohongroises et reconnues de tout temps comme telles par le Grand-Rabbinat de Turquie ainsi que par les Autorités locales.

./.

AU MINISTERE IMPERIAL OTTOMAN DES AFFAIRES ETRANGERES

CONSTANTINOPLE.

HR. SYS 1776/1 2 vrk. (1 sh. f. boş) 1

HR.SYS.01776.00001.001

Ek - F Kızılay ve Muhacirler

6 Mart KIZILAY Sayfa 5

Kızılayın tarihî hatıraları

[Balkan harbindeki hizmetleri]

O 600,000 muhaciri yerleştirdi

Yazan: Doktor
Hafız Cemal

Balkan harbinde İstanbula (600.000) altı yüz bin göçmen geldiği!! Kızılayın bütün harp cephelerine gönderdiği tıbbi heyetlere, seyyar hastanelere ilâve olmak üzere İstanbulda da mecruhlar için müteaddit hastaneler açmakla beraber, muhacirler için büyük teşkilât yaparak güzide hizmetlerini tevsi etmişti!

Arnavutluktan, Bosna ve Hersekten, Sırbistandan, Selânikten, Bulgaristandan, garbî ve şarkî Trakyadan kaçıp gelen yüz binlerce göçmen, Nilin, Tunanın, Kızılırmağın, Seyhanın coşkun feyazanları, taşkınlıkları, Karadenizin dağlar kadar yükselen ve sahile hücum eden dalgaları gibi bir seyli hurşan halinde İstanbula akın etmişlerdi!.

★

İlk Rus muharebesinde kurulan, Yunan harbinde (nüve) haline konulan Kızılaya pek büyük vazifeler düşmüştü. Askerlerine bile hakkile bakamıyan devlet, bittabi yüz binlerce muhacire yardım edemiyordu. Bu cihetle Kızılay yaptığı muazzam teşkilât ve tertibat ile (600.000) altı yüz bin muhaciri şefkatkâr himayesine aldı.

★

İstanbulda, Rumeli cihetinde, Anadolu yakasında, Boğaziçinde bulunan en büyük ve küçük camileri, mescitleri ve bütün medreseleri, imarethaneleri, tekkeleri, idaresine alan Kızılay yüz binlerce göçmeni yerleştirdi.

Yüzlerce dinî ve hayırlı mebanînin kâfi gelmediğini gören Kızılay, İstanbulun içinde daha bir çok büyük konaklar, evler icar ederek muhacirleri oturttu. Bu müessese ler de yetmediğinden Yedikulenin dışarısında yüzlerce büyük barakalar, pavyonlar, yaptırarak göçmenleri iskân ettirdi.

Bulgarların hücumlarına uğrıyan bir çok Rum muhacirler de İstanbula iltica ettiklerinden bazı kiliselere ve evlere onları da Kızılay yerleştirdi. Açıkta kalan bir çok muhacirler de Fatih, Aşıkpaşa, Langa, Akbıyık, İshakpaşa, Toska, Alksaray taraflarında bulunan yangın harabelerine mahzenlere, izbelere, yıkıkbodrumlara, hamam külhanlarına, duvarların arasında bulunan kovuklara sığınmışlardı!

Kızılay şefkatli doktorlarını ve memurlarını göndererek o kasvetli yerlerden muhacirleri toplayıp idaresindeki dairelere yerleştirmişti. Karlar soğuklar çamurlar içinde i nim, inim inliyerek azrailî bekliyen muhacirler, Kızılayın himmeti ile iyi yerlere iskân edildiklerini görünce ağlıya ağlıya dua ediyorlardı!

★

İşte bu sırada idi ki, karakış olanca şiddetile hükmünü icra ediyordu. Durmamaca yağan yağmurlar, tipiler, karlar, soğuklar, çırılçıplak ve aç olan muhacirleri perişan ve hâlsiz etmişti.

Kızılay, muhacirlere esaslı yardım için bir takım şubeler teşkil eylemişti.

Kızılayın bütün doktorları ve memurları esasen mücessem birer namus kütlesi idiler. Tesis edilen (muhacirin heyeti), göçmenlerin oturdukları yerleri, gece gündüz gezdiler. Her muhacirin ailesini, kızanlarını, hüviyetlerini, nelere muhtaç olduklarını yazdılar. Her mıntakaya mahsus defterler tanzim ettiler her birine hüviyet vesikası verdiler.

Çocuk bakımı dersi

Kızılay bunlara yüz binlerce çamaşır, fanilâ, elbise, yatak, yorgan, battaniye dağıttı. Büyük camilerin avlularında kazanlar kaynatarak etli yemekleri, pilâvları, çorbaları, ekmekleri her gün muntazaman tevzi etti. Evlerde oturanlara haftadan haftaya erzak ve para dağıttı! Barakalarda oturanlara para hububat ve hattâ hayvanlarına bile arpa, saman, kepek tevzi etti.

Bütün muhacirlerin sıhhî ve içtimaî vaziyetlerini tetkik ettirerek günü gününe malûmat almak ve hastalarını tedavi ettirmek için seyyar bir doktor ve kâtip tayin etti. Sabahtan gece yarılarına kadar dolaşan doktor muhacirlerin hastalarına bakıyor, ilâçlarını veriyor, kâtip te isimlerini, hastalıklarını deftere kaydediyordu.

Talebeye mahsus diyet mutfağı

İstanbula her taraftan gelen muhacirlerin çokluğundan, kışın şiddetinden, karlardan, mahsur havadan, sefaletten, mahrumiyetten, pislikten, dolayı hastalıklar arttıkça artmıştı. Şiddetli gripler, zatülriyeler tifo ve tifüsler, dizanteriler, veremler salgın halini almıştı. Ölen öldüyor, kalan kalıyordu. Büyük ve küçük camileri içinde yer kalmadığından camilerin duvar kenarlarına ve avlularına dolmuşlardı. Yağmura, tipiye, kara karşı Kızılayın çadır bezlerile battaniyeleri siper oluyordu. Kızılayın dağıttığı mangalların kömürlerin önünde titreşen kadınlar, ağlıyan kızanlar inliyen kocalar vardı.

İşte bu kesik kesik yerciklerde, çarşaflı bölmelerde yanyana uzanan ölüler, kadid olmuş vücutlar, can çekişen hastalar, çocuklarını koynunda ısıtmağa çalışan anneler, bağrışan öksüzler ölüleri ne ağlıyan vaveylâ koparan insanların etrafında Kızılayın doktorları, memurları dolaşa dolaşa ilâç erzak yiyecek dağıtıyorlardı!

Muhacirlerin arasında hastalık ve ölüm o kadar çoğalmıştı ki: Belediyenin, evkafın hastaneleri, ölüleri konulan tabutları, mıntaka, mıntaka dolaşan, kefen veren Kızılayın memurları kâfi gelmiyordu.

Bazan oluyordu ki (24) saatten ziyade ölüler cami köşelerinde hastalarla sağlamlarla yanyana kalıyordu! Kızılayın üzerine bir de teçhiz ve tekfin masrafları binmişti. İşte bu sebeple ile Kızılay Gedikpaşada bir muhacir hastanesi açmağa mecbur oldu, ve bir hafta içinde mükemmel bir hastane kuruldu.

★

Bütün muhacirlerin bulundukları yerleri her gün muntazaman gezen Kızılay doktoru, yatırılması icap eden hastaları araba ile muhacir hastanesine gönderiyor, diğerlerini ayakta tedavi ediyordu.

Genel merkezde bulunan büyük zatlar Kızılayın bütün işlerini idare ediyor ve muhacir hastanesinde bütün tıp şubelerini teşkil ve tanzim ederek muhacir kadınlar için doğumhaneler tesis ediyordu.

Kızılayın anbarlarını bereket ve servetlere, varidatını milyonlara yükselten zevat yüz binlerce göçmenleri giydiriyor kuşatıyor yatırıyordu ve her camide açtığı mekteplerde muhacir çocuklarını okuturuyordu. Kızılayın yaptığı teşkilâtla (600.000) muhacirin içinde tahsile heveskâr gençleri leyli mekteplere, iktidarlı olanlarını da, tavassut ederek, İstanbula ve Anadoluya memuren sevketti. Bir çok gençleri Kızılay hastanelerine memur olarak yerleştirdi. Balkan harbinin müterakesinde binlerce muharici kafile kafile Kızılay Anadoluya göndermişti. Anadoluya (55) kişiden mürekkep bir muhacir kafilesi gönderilmişti.

Umumi harpte tesadüf ettiğim bir askerin (55) kişilik kafileye mensup olduğunu anlayınca sordum:

— Bizi o zaman çok sıtmalı bir yere yolladılar. Akrabalarımın hepsi hastalandılar ve tedricen öldüler. Baktım ki ben de öleceğim hemen kaçtım tedavi oldum kurtuldum.

— Orada başka yerli ahali yok muydu?

— Moskof muharebesinden beri her memleketten gelen muhacirlerin bazılarını oraya yolladılar.

Gelen öldü, kalan öldü. O yerin etrafı kıyamet kadar mezarlarla doldu!

★

Bir gün Edirnekapısındaki camie gittim. Camiin içi dışı muhacirlerle dolmuştu. Tabuthanede dahi muhacirler bulunduğunu haber verdiler. Gittim. Teneşir tahtalarının altında, tabutlarda yatan kar tipisi fırtınasında titreşen göçmenleri görünce dükçe tüylerim ürperiyordu.

★

İşte Türk milletinin masum kalbinden doğan Kızılayın Balkan harbinde yaptığı güzide hizmetlerinden bir kaç hatırayı yazdım.

Son söz: Çalışalım! Kızılaya değil her yıl; her gün yardım edelim, para verelim! Çünkü her ne vakit olsa Kızılayın şefkatli kucağına, merhametli ellerine, insaniyetli yardımlarına muhtacız.

Son söz: Çalışalım! Kızılaya değil her yıl, her gün yardım edelim, para verelim! Çünkü her ne vakit olsa Kızılayın şefkatli kucağına, merhametli ellerine, insaniyetli yardımlarına muhtacız.

Eski Yunanlıların giyinme şekilleri ihya edildi

Bir müddettenberi İstanbulun kumaş satan ticaret evlerinin camekânlarına bir göz attıysanız, kumaşların teşhir şekillerinde büyük bir değişiklik yapılmış olduğunu fark etmişsinizdir. Artık kumaşın şu veya bu şekilde yapılıp asılması topar - lanıp açılması ile iktifa edilmemektedir. Şimdi kumaş tıpkı kesilmiş bir elbise haline getirilmekte ve üzerine makas değmediği halde tıpkı bir elbise halinde mankenin üzerine geçirilmektedir.

İstanbulda üç beş aydan beri yalnız kumaş mağazalarının vitrinlerinde tatbik edilmekte olan bu usulü hakikatte Hollyoodun meşhur yıldızlarından Delma Byron çıkarmıştır. Bu genç kadın müzede eski Yunanlıların giyinme şekillerini görmüş, pek beğenmiş, ihya etmeyi düşünmüş ve ortaya yepyeni bir moda çıkarmıştır. Resmini bu yeni modaya uygun bir elbise ile görüyorsunuz. Bu elbisede makasın değdiği kısım yok denilecek kadar azdır.

MELEK Sinemasında MARTHA EGGERTH'in şaheseri KLO-KLO (AŞK YOLU)
Büyük operet filmi

Ek-G İstanbul'da Bulunan Muhacirin Miktarı

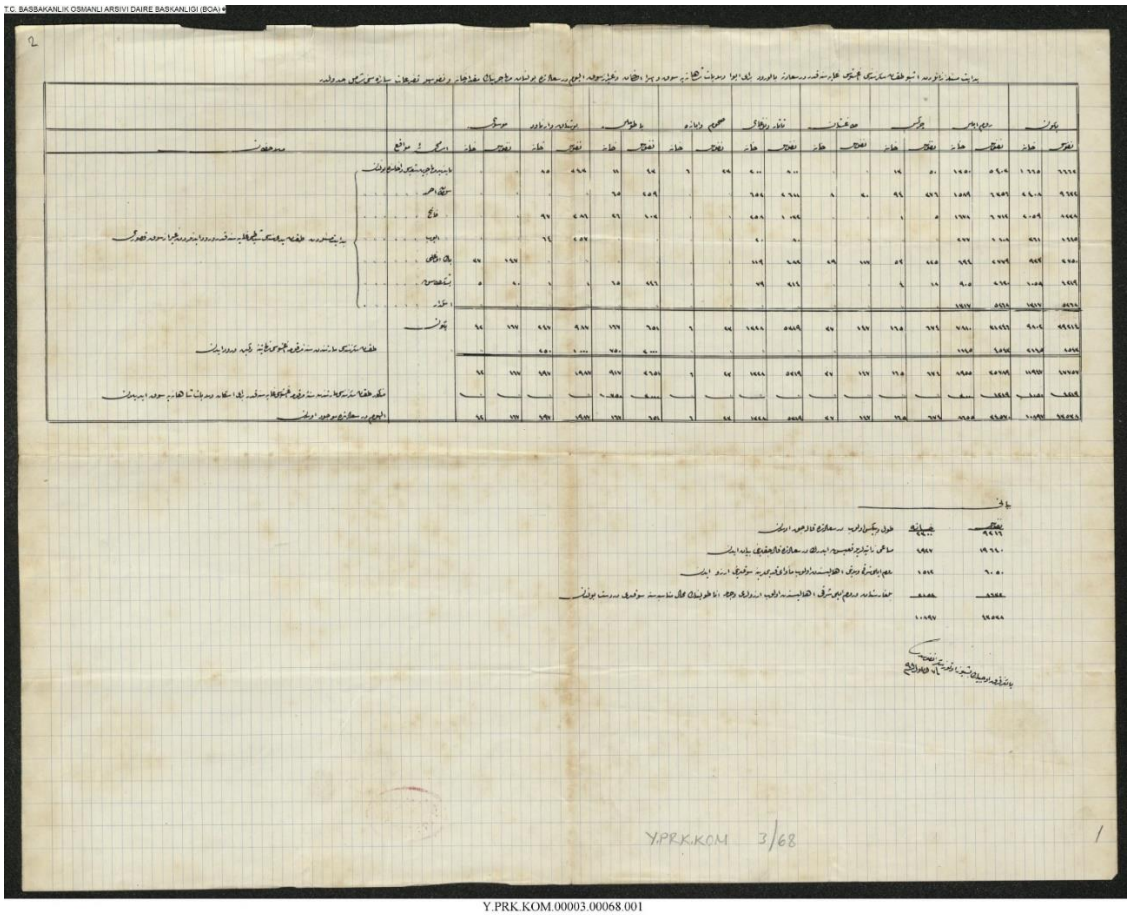
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.KOM.00003.00068.001

Ek-H Barones Valentine Taskın Röportajı (Taha Toros Arşivi)

'Tekrar çal, Barones'

Baştarafı 2. sayfada

genç adam size bakıyor: **Barones**'in ilk kocası, **Çar Nikola**'nın soylu tank subayı, **Baron Konstantin von Clodt Jurgenzburg**. O, 1920'de Kızılordu'ya karşı savaşırken ölmüş. Ya sonra?

★ ★ ★

Sonra "**büyük kaçış**" başlamıştı. Önce **Novorosisk**'ten **Yalta**'ya, oradan **Feodosia** ve **Karnilov** adlı bir gemiyle **İstanbul**'a. Heybeliada açıklarında 24 gün gemide kaldıktan sonra 24 Kasım 1920'de karaya ayak basmıştı. Geride sevgili kocası **Baron**'u, ailesini, kan ve ölümü, top seslerini ve alev alev yanan Rusya'yı bırakmıştı. Önünde ise, 1.5 milyon insanın yaşadığı işgal edilmiş bir payitaht (başkent), **Rumu, Ermenisi, Yahudisi, Türkü**, rengarenk üniformalarıyla **İngiliz, Fransız, İtalyan** ve kaçak Çar subaylarını, onların ailelerini, Odessa ve Kiev genelevlerinden kaçan fahişeleriyle kocaman bir cadı kazanı vardı.

"Tiyatrolar saat onda açılıyor, gece klüpleri ikide; tabii gözde olanları, adı kötüye çıkmış gece kulüpleri ise ancak sabaha karşı saat dörtte kapılarını açıyorlardı." "Limandan yukarı çıkan yokuşun, orta yerindeki Galata, düşük bir yer. Her milletin ve bütün müttefiklerin askerleri burada kurulu tuzağa düşürülüyor", "Her türlü çılgınlığa, kumara, dansa, gece kulüplerine paydos demek için kararlı Mustafa Kemal şebre girinceye kadar bir çeşit ölüm dansına dalmıştı İstanbul" diye anlatır **Ernst Hemingway** o manzarayı.

★ ★ ★

Sonrasını Madam anlatıyor:

"Tarlabaşı'nda general amcamın evinde bir ay misafir kaldım. Sonra Amerikan Hastanesi'nde hizmetçilik yaptım. Lise diplomam vardı. Çocukluk yıllarımda, yedi yaşından beri piyano çalıyordum. Önce Tepebaşı bahçesinde, 1923'te Rejans'ta, sonra Majik sinemasında Polyatskin'le çalıştım. Aynı yıl vaftiz babası Çar 3. Alexsander olan müzisyen Alexsander Taskin ile evlendim. Artık Barones değil, Madam Taskin olmuştum. Kocam piyanistti. Aristokrattı. Onunla Beyoğlu'nda müzisyenler kahvesinde tanışmıştık. O zamanlar solistler orada seçilir, orkestralar orada kurulurdu. Cumhuriyetin geldiğinin ikinci yılı Pera'da Fransız Tiyatrosu'nda konserler veren Milowitz Orkestrası'nda piyanist olarak yer aldım. 1929'da İstanbul Telsiz Telefon Postası (İstanbul Radyosu)'nın ilk piyanisti oldum. Günde 175 kuruş alıyordum. Cemal Reşit Rey Beyefendi ile birlikte 'Lüks Hayat' operetinde aynı orkestrada çalıtık. Otuz kişiydi orkestramız. Sonra hep piyano, hep müzik, hâlâ da öyle. İstanbul'u, Beyoğlu'nu altmış dokuz yıldır hiç bırakmadım. Zor günlerde bile. Yeni geldiğim sırada iki kişi beş kuruşa aldığımız helva-ekmekle koca günü geçirmiş, iş aramış, akşam amcamın evine dönmüştük. Sofra hazırdı, buyur ediyorlardı, ama tokuz demiş, oturmamıştık. Hiçbir şey bizi İstanbul'dan koparamadı."

★ ★ ★

Oysa şimdi çok şey değişti. Acaba Rusya'ya dönmek ister mi? diye düşünüyorum. Aklıma **Nikolay Vasiliyeviç**'in Ölü Canları'ndan bir finalin satırları takılıyor, mırıldanıyorum:

"Nereye bu yolculuk Rusya? Cevap ver. Cevaplamıyor. Çan sesleri bir müzik oluyor, hava parça parça olup, ıslık çalarak bir rüzgâr gibi kendini yerden yere vuruyor, yeryüzünde ne varsa şimdi uçuyor ve dünyanın diğer devletleri ve ulusları gözlerinde bir kuşku ona yol veriyor ve kenara çekiliyorlar..."

Biraz şimdiki gibi düşünüyorum. Ve o yıllar **Barones Valentine von Clodt Jurgenzburg**'a biri **"Nereye bu yolculuk Rusya?"** diye sorsa, kimbilir belki de **"Cehenneme, cehennemin ta dibine"** diyebilirdi diye düşünüyorum. Ama aradan geçen tam yetmiş üç yıl sonra ne düşünüyor ki? Soruyorum. Madam **Valentine Taskin** yanıtlıyor. **"Özgürlüğe, demokrasiye..."** diyerek.

★ ★ ★

Madam Taskin şimdi piyanosunun başında. Çok sevdiği **Rahmaninov**'un bir konçertosunu çalıyor. Ben bir yandan kahvemi yudumluyor, bir yandan eski fotoğraflarına bakıyorum. Ayaklarıma madamın kedisi sürtünüyor. Birden ışıklar sönüyor.

— **Mum, mum** diyor Madam, **lütfen mum getirir misiniz!**

Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği
Taha Toros Arşivi

Ek- I Atatürk'ün İmzası Olan Beyaz Rusların Vatandaşlığa Alınmasına Dair Bir Kararname

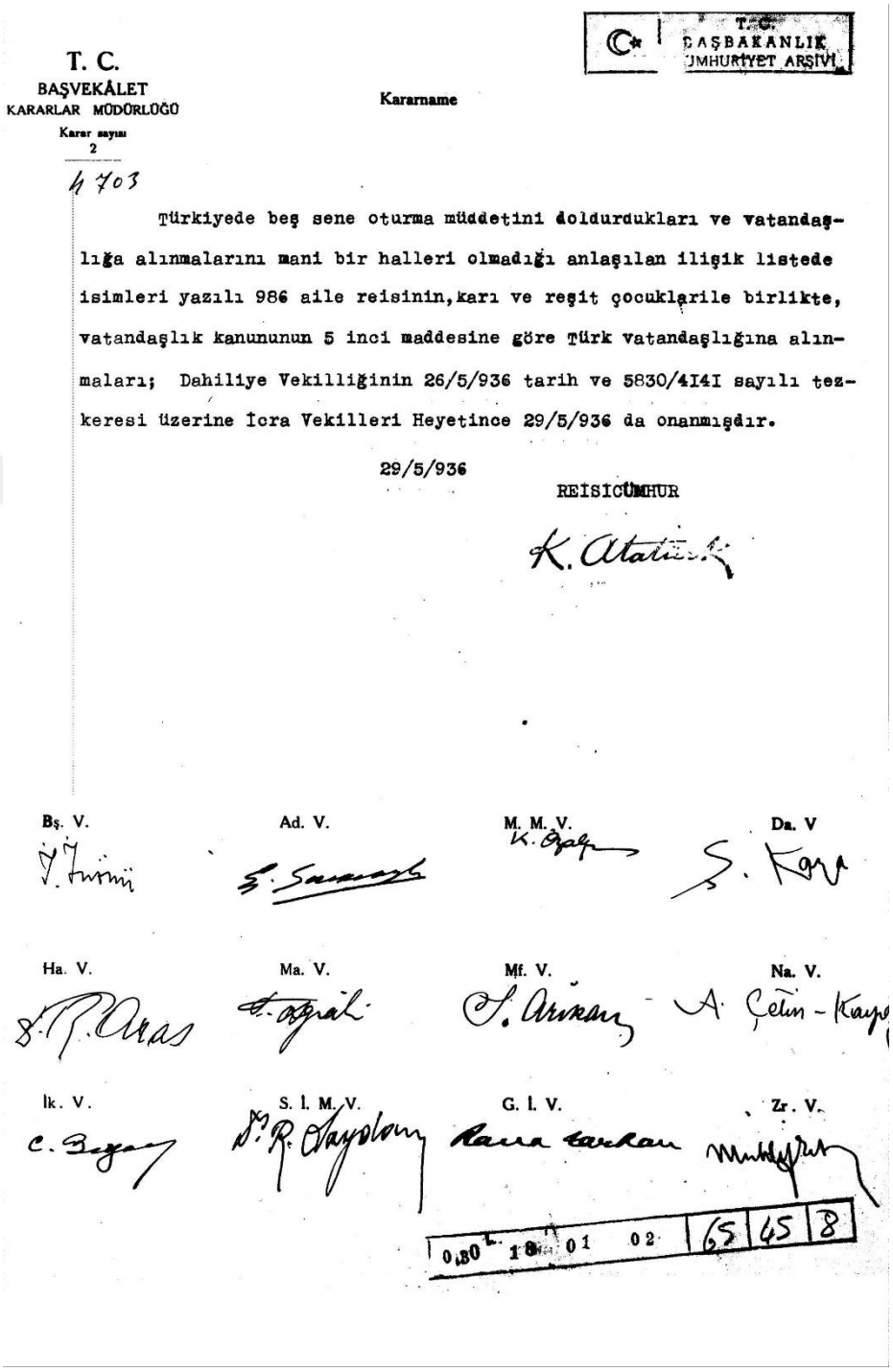

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

4703

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

Türkiyede beş sene oturma müddetini doldurdukları ve vatandaşlığa alınmalarını mani bir halleri olmadığı anlaşılan ilişik listede isimleri yazılı 986 aile reisinin, karı ve reşit çocuklarile birlikte, vatandaşlık kanununun 5 inci maddesine göre Türk vatandaşlığına alınmaları; Dahiliye Vekilliğinin 26/5/936 tarih ve 5830/4I4I sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/5/936 da onanmışdır.

29/5/936

REISICUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V.

0,80 18 01 02 | 65 | 45 | 8

KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER

Ayyıldız, S., **Salihoğlu, E.F.**, (2023). Emotional Feedback of the Therapeutic Space: Analysis of the One Flew over the Cuckoo's Nest Movie. *Online Journal Of Art And Design 11* (5), 231-253.

Demirarslan, D., Demirarslan, K. O., **Salihoğlu, E. F.**, Alıcı Aka, M., (2022). *Mobilya ve Tasarım* (1.basım). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Demirarslan, D., **Salihoğlu, E.F.** (2021). Housing, Life And Furniture in Phrygian Civilization. Demirarslan, D. (ed.) *Housing Architecture And Design From the Past to the Future* (1.basım) içinde (169-190), Lyon: Livre De Lyon.

Demirarslan, D.,**Salihoğlu, E. F.** (2023). Mekânda Şömine Tipleri ve Odun Yakmalı Şöminelerde Tasarlama ve Uygulama İlkeleri. Erten Bilgiç, D. (ed.), *İç Mimarlıkta Uygulama ve Tasarım İlişkisi* (1.basım) içinde (280-310), İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.

Erol, Ö.S., **Salihoğlu,E. F.** (2023). Tecrit Edilmiş Alanlarda Kapsayıcı Tasarım Paradoksu: Mülteci Kamplarında Çocukluk ve Çocuk Mekânları. *6. Ulusal Yapı Kongresi ve Sergisi* . Eskişehir, Turkey.7-8 Aralık 2023.

Salihoğlu, E. F., Senyurt, O. (2023). Church of Virgin Mary of Czestochowa and Beatified August Czartoryski: A Cultural Symbol of Polish Migration. *Grid - Architecture, planning and design journal 6* (2), 341-373.

Salihoğlu, E. F., Erol, Ö. S. (2023). Jeodezik Kubbe Çadırlar ve Lüks Çadır Tesisler: Sapanca Bölgesi Üzerinde Bir İnceleme . *6. Ulusal Yapı Kongresi ve Sergisi* . Eskişehir, Turkey.7-8 Aralık 2023.

Salihoğlu, E. F. (2022). Geç Osmanlı Döneminde İstanbul'a Yönelik Göçlerin Konut Yoksunluğuna ve Mekânına Etkileri. *Disiplinlerarası Dünya Şehir Çalışmaları Kongresi: Kentsel Yoksulluk ve Evsizlik*, İstanbul, Turkey, 25-26 Ağustos 2022.

Salihoğlu, E.F., Demirarslan,D. (2021). The Development of Hittite Housing Architecture From Hattians up to the Late Hittite Period. Demirarslan, D. (ed.) *Housing Architecture And Design From the Past to the Future* (1.basım) içinde (145-168), Lyon: Livre de Lyon.

Salihoğlu, E. F., (2021). Göçmen Kamplarında Atık Malzemelerin Değerlendirilmesi İle İç Mekân Ve Dış Mekân Donatılarının Geliştirilmesi Üzerine Tasarım Önerileri. HÜ, İÇM (ed.) *Tasarım Eğitiminde Sıfır Atık Yaklaşımıeğitim Çalıştayı* (ekitap) içinde (7-14), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık Ve Çevre Tasarımı Bölümü Yayınları.

Salihoğlu, E. F.(2020). Refugee Camps: Reflection of Irregular Migration on the Living Space.Koluturk,S.(ed.) *River Flowing North* (First Ed.)(83-107) Berlin: Peter Lang Publishing, Inc.

Salihoğlu, E. F. (2019). UNHCR Camp Construction Standards and Outbreak Camps in terms of Environmental Psychology and Human Health. *Global Migration and Refugee Congress* , Gaziantep, 14-17 Ekim 2019.

Salihoğlu, E. F. (2019). Mimari Bakışla Düzensiz Göç: Düzensiz Göçmenler Odaklı Tasarlanmış Mimari Projeler. *Küresel Dönüşümler ve Farklılaşmalar: Uluslararası Göç, Kentleşme ve Aidiyet Kongresi*, Antalya, 25-27 Nisan 2019.

Salihoğlu, E. F. (2019). The Well-Being Effect Of Space Desıgn: Refugee Camps And Art Interactıon . *Asead V. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Antalya, 27-29 Nisan 2019.

Salihoğlu, E. F., Şenyurt, O. (2018). 2011 Yılı ve Sonrasında Göç Etmiş Suriyelilerin Basına Yansıyan Yaşam Mekânları. *Route Educational Social Science Journal 5* (14), 629-650.

Salihoğlu, E. F., Özbayraktar, M. (2018). Architectural Allegories in Lycian Tombs. *History Studies 10* (5), 121-136.

Salihoğlu, E. F., Demirarslan, D. (2018). Hitit Uygarlığında Büyük Tapınak Mimarisi ve Etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11* (3), 1761-1779.

ÖZGEÇMİŞ

Elif Fatma SALİHOĞLU, eğitim hayatına İngiltere'de başlamış olup orta ve lise öğrenimini Kocaeli'nde tamamladı. Kocaeli Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü'nden 2013 yılında mezun oldu. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitimini 2017 yılında tamamladı. 2018 yılından beri Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.